

სოსო სიგუა

ქატულო
კულბურის ისტორია

III

საქართველოს ტექნიკური უნივერსიტეტი
კულტუროლოგიის ინსტიტუტი

სოსო სიგუა

ქართული კულტურის ისტორია

III

თბილისი - 2018
გამომცემლობა „საარი“

ISBN 978-9941-0-8488-1 (ოთხივე წიგნის)

ISBN 978-9941-8-0067-2 (მესამე წიგნის)

„ქართული კულტურის ისტორია“ ოთხი წიგნისაგან შედგება:

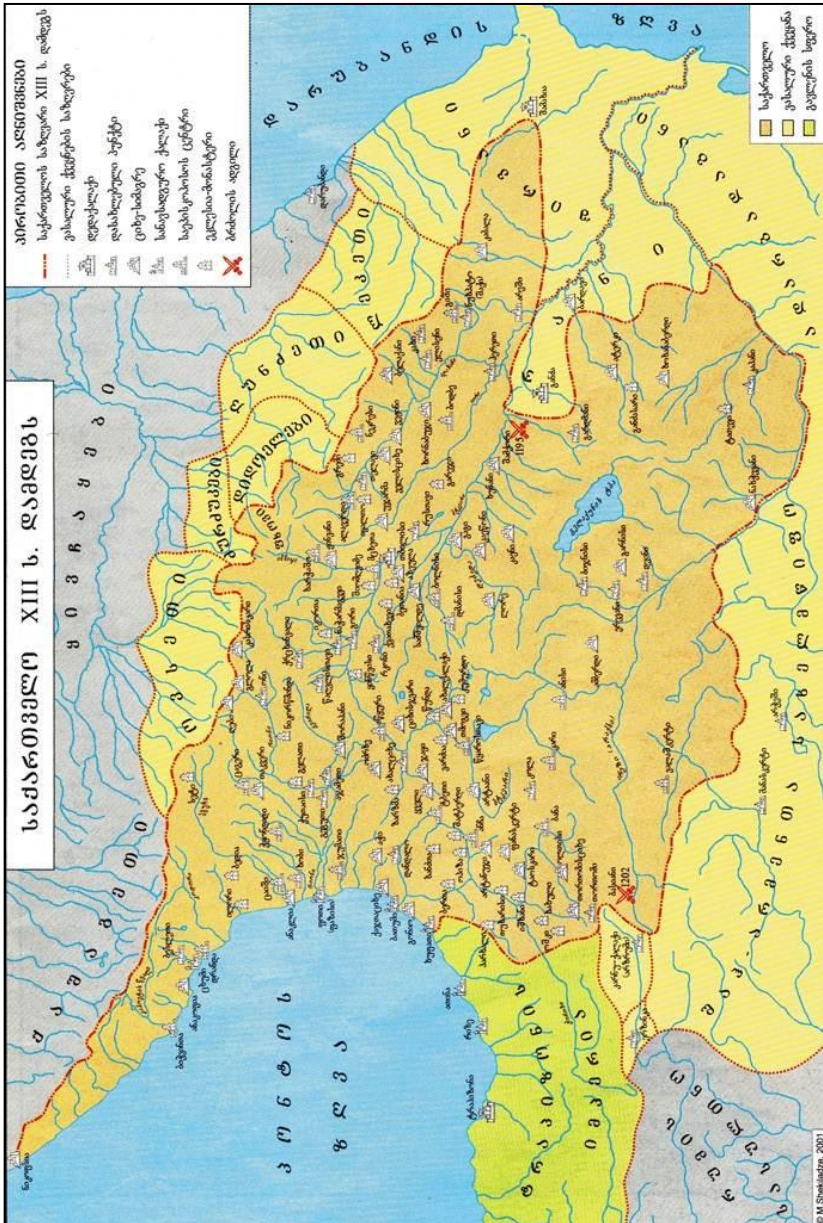
- I. „არქაულ-წარმართული კულტურა“ (ძვ. წ. III ათასწლეული - ახ. წ. IV საუკუნე);
- II. „ქრისტიანულ-ბიზანტიური პერიოდი“ (V-XI სს.);
- III. „რენესანსი და ანტირენესანსი“ (XII-XVIII სს.)
- IV. „სინკრეტულ-ევროპული კულტურა“ (XIX-XX სს.)

რედაქტორი: პროფ. რევაზ მიშველაძე

რეცენზენტები: პროფ. ნომადი ბართაია
პროფ. მურმან თავდიშვილი
პროფ. ავთანდილ სონღულაშვილი

წიგნი მესამე

**რენესანსი და ანტირენესანსი
(XII-XVIII სს.)**

ისტორია ღრობის მოძრაობაა, ფაქტებისა და მოვლენების თანმიმდევრობა, მათი სახელებითა და საგნებით ფიქსირება.

მოძრაობა კი მუდმივი განახლებაა, რაც გულისხმობს განსხვავებასა და მსგავსებას, დავიწყებასა და აღმოჩენას, რესტავრირებასა და გამორჩევას, სესხებასა და გავლენას, კონფლიქტებსა და იზოლირებას უცხო ძალთაგან.

თაობები სგოვებენ სამშეოს და გადადიან აჩრდილების ქვეყანაში. მათი არსებობის კვალი რჩება კულტურის ფორმების სახით, როგორც ცნობიერების მემორიალი და გრადიციების ნაწილი.

ქართულ კულტურაშიც ასე დასრულდა V-XI საუკუნეთა დიდი და ერთიანი გიპოლოგიური რკალი, რომელსაც ბიზანტინიზმი ვუწოდეთ. გამარჯვებულ ქვეყანას მოეძალა მიწიერი და ცხოვრებისეული ინგერესები, რაც ასკეტიკურ-მისტიკური იდეალების პარალელურად აღმოცენდა და განვითარდა.

ეს იყო ერთდროული მშერა მუსულმანური აღმოსავლეთისა და წარმართული ელადისაკენ, რასაც მეომარ არისტოკრატიას, მის ხორციელს სწრაფვას კარნახობდა ინსტინქტების აღბეჭება, სიცოცხლის დამკვიდრებისა და განცდის პათოსი.

ასეთმა სულისკვეთებამ შვა საერო მწერლობა – სახოგბო პოემები, „ამირანდარეჯანიანი“, „ვეფხისტყაოსანი“, დავითისა და თამარის ისტორიკოსთა მატიანეები, „ვირსამიანის“ თარგმანი, „დილარგეთიანი“ (დაკარგულია)...

არისტოკრატიას იმიდავდა კომფორტული ცხოვრება, სიცოცხლით ტკობა, რომელსაც შეუთავსა მისტიკური იდეალები, როგორც ხილული ქვეყნის გაგრძელება.

ინსტინქტების ინტელექტუალური მოდელირება, სახელმწიფოებრივი წესრიგი, სოციალური იერარქია სტიქიურად წარმოშობდა რენესანსულ მგრძობელობას და ქრისტიანული ჰუმანიზმი მიწიერი სიკეთით ივსებოდა.

მაგრამ როცა მოიშალა და მოისპო სახელმწიფოებრივი და მაგერიალური ბაზისი, როცა ქვეყანა დაინგრა და დაიშალა, კულტურასაც რეგრესის ქაში დაუდგა.

მხოლოდ არისტოკრაციის ვიწრო წრე ინახავდა გრადიციებს. მათაც თანდათან ჰკარგავდა და უცხო, კერძოდ – მუსულმანური სპარსული კულტურა ესახებოდა იდეალად (მაგ., თეიმურაზ I-ს).

ქრისტიანულ-ბიზანტიური ვექტორი შეცვალა ქრისტიანულ-ეროვნული და მუსულმანურ-სპარსული კულტურების სიმბიოზმა.

ტიპოლოგიურად XII-XVIII საუკუნეების ქართული კულტურა ისევ თავსდება მონოთეისტურ-აზიური კულტურის სისტემაში.

ერთი ნაკადი მოქცეულია სპარსულ რკალში, მეორე აგრძელებს ბიზანტინიზმის გრადიციებს და გადადის ახლად წარმოქმნილ ნაციონალურ კონტექსტში.

I. საერთო მწერლობა და ხორციელობის აპოლოგია: ანტიკური და აღმოსავლური იმპულსები

1. ომის ჰეროიკა

გაძარტიმშენებლობისა და მთარგმნელობითი მუშაობის შემდეგ XII საუკუნიდან წინა პლანზე გადმოდის სამხედრო აგრესია.

მხედრული სული

თუ ადრე სტიმული და ნიშნები იყო ქრისტიანული ბიზანცია, ახლა დამცრობილი კონსტანტინეპოლის იმედი ვერ ექნებოდა ქართველობას, ახლა მთავარი მოკავშირეები გახდნენ შორეული ჯვაროსნები და მეზობელი ყმადნაფიცი ქვეყნები. სასულგნო-საამიროებად დაშლილ მუსულმანებს დასავლეთიდან დაემუქრა მთავარი საფრთხე და ამიგომ აღარ ეცალათ კავკასიისათვის. მხოლოდ დროდადრო მობრუნდებოდნენ, რათა დაესაჯათ ქართველები.

მთელი XII საუკუნე საქართველო ებრძოდა სელჯუკიანებს, ოღონდ უკვე საზღვარს გარეთ ან მონაპირე მხარეებსა და ქალაქებში.

მათგან უმთავრესი იყო დიდგორის, არზრუმის, შამქორის, ბასიანის ბრძოლები. მოპოვებულ გამარჯვებათა შედეგად შესაძლებელი გახდა გერიგორიის გავრცობა და მაჰმადიანური სამთავროების დამორჩილება, მათი დახარკვა და ყმადნაფიცობაში აყვანა.

თურქი იყო მთავარი მტერი და მან ხალხს დაავიწყა დამპყრობელ ირანელთა, ხაზართა და არაბთა სახელები.

დავით აღმაშენებელმა სპილენძის მონეტაზე არაბულად ამოკვეთა ზედწოდება მესიის მახვილი.

იბრძოდნენ არზრუმის, ღვინის, ანისის, ხლათის, შარვანის, რანის, ყარსის, განძისა და დარუბანდისათვის. ზოგჯერ წარმატებას სცვლიდა დამარცხება.

თურქი სელჯუკები გულადი მეომრები იყვნენ და თუმცა ორი საუკუნე ებრძოდნენ ჯვაროსნებს ანაგოლიაში, სირიაში, პალესტინაში, ეგვიპტეში – მაინც იცლიდნენ საქართველოს დასასჯელად.

1163 წელს ქართველები დამარცხდნენ თურქულ კოალიციასთან ბრძოლაში. თურქებს ეკავათ დემეგრე პირველის დროსაც კი იმიერგაო და ყარსი (კარი). მაგრამ ვერ შეძლეს მოპოვებული წარმატების განვითარება.

თურქებთან მშვიდობიანი თანაარსებობა შეუძლებელი იყო. საქართველოს განსაკუთრებით მგრობდნენ ხლათის სულგანი შაჰ არმენები, ადარბადაგანის სასულგნო, არზრუმის საამირო. ხელიდან ხელში გადადიოდა დმანისი და ანისი, ურჩობდა განძა და ღვინი.

თამარის დროსაც კი, 1205 და 1206 წლებში, დამარცხებულია ქართული ჯარი. მაგრამ ეს მოხდა თავდასხმით ბრძოლებში.

ერთი პერიოდი ისე გაძლიერდა საქართველო, რომ არა თუ მოიგერია მუსულმანთა აგრესია, არამედ – თავადაც გადავიდა შეგვეაზე – ქართველებმა აიღეს თავრიზი და ყაზვინი, მივიდნენ ხორასანამდე.

ეს იყო ბოლო დიდი წარმატება.

ამავე დროს ქვეყანას ისევ სდევდა შიდა კონფლიქტები, როგორც ეკლესიაში, ისე ხელისუფლებაში:

მაგ., გიორგი III-მ უკმაყოფილო ეკლესიას საგადასახადო შეუვალობა მიანიჭა, რაც თვითონვე ჰქონდა გაუქმებული. შემდეგ თამარის დროს საეკლესიო კრებამ მოინდომა კათალიკოს მიქაელის გადაყენება. ეს ვერ შეძლეს. მაგრამ ჩამოართვეს მიტაცებული ჭყონდიდე-მწიგნობართუხუცესობა.

არ ისვენებდნენ „მზაკუარნი იგი ამნაურნიც“ და დიდებულებიც. მაგრამ არც მეფენი იყვნენ გულმშვიდნი.

დემეტრე მეფემ ძმას – ვახტანგს (ცვაგა) თვალები ამოსწვა. შემდეგ შეიღმა აიძულა, რომ გახტი დაეთმო და ბერად შემდგარიყო.

კონფლიქტმა იფეთქა გიორგი მესამის დროსაც, რომელმაც დათრგუნა ორბელების შეთქმულება, თვალები დასთხარა და დაასაჭურისა გახტის მაძიებელი დემნა დავითისძე, თავისი ძმისშვილი. ასევე დააბრმავეს ივანე ორბელი, სიკვდილით დასაჯეს მამა-შვილი ქავთარ და სუმბაგ ორბელები.

საყოველთაოდ ცნობილია დიდებულების ცდა თამარის ძალაუფლების შეზღუდვისა, როცა „სპარსთა“, ე.ი. გვილისის მმართველი არაბთა უხუცესების („ბერების“) საბჭოს მიმგავსებით მონღოლმეს დაეგათ ისანში კარავი, შეექმნათ პარლამენტისებური სათათბირო, როცა თამარის საქმროდ მოიყვანეს სრულიად უცხო და უცნობი, დევნილი გიორგი რუსი, რისი შედეგიც იყო სამხედრო დაპირისპირება, ახალი პოლიტიკური კრიზისი ქვეყანაში.

ეს იყო გიორგი მესამის დროს დემნა ბაგონიშვილის გამო განადგურებულ შეთქმულთა გეგმის გაგრძელება, რასაც ერთვოდა ყაჩაღობა.

ფორმალურად დემნა მართალი იყო და გახტი მას ეკუთვნოდა, როგორც მეფე დავითის ძეს.

შემდეგაც ხელისუფლება გამოსავალს ეძებდა როგორც ეკლესიის რეფორმირებაში, ისე ფედერალურ მმართველობასა და ურჩების დათრგუნვაში (მაგ., თვალები დასთხარეს გუმბან გაოელს).

საამისოდ კი საჭირო გახდა ხელისუფლების დანაწილების პროგრამა და უგვაროთა აღმევება. მაგრამ ქვეყნის ერთიანობისათვის, ეკონომიკური ძლიერებისათვის მთავარი იყო სამხედრო წარმატებანი.

120 წელი, XII საუკუნის დასაწყისიდან XIII საუკუნის 20-იან წლებამდე, მიუხედავად ცალკეული მარცხისა, ქართველთათვის იყო სამხედრო გრიუმის პერიოდი, ვიდრე არ შეაჩერეს მონღოლებმა და საბოლოოდ არ გაგესა ჯალალედინმა.

ტერიტორია

პ. ინგოროყვას სიგყვიო, 1220 წლისათვის საქართველოს სახელმწიფოს ტერიტორია, ყმადნაფიცი ქვეყნების გარეშე, შეადგენდა 227.427 კვ/კმ-ს, მოსახლეობა – 8.250.00 მცხოვრებს.

აქედან საკუთრივ ქართული ტერიტორია იყო 150.152 კვ/კმ, მოსახლეობა – 5.550.000.

ქვეყანა დაყოფილი იყო საერისთავოებად და საუფლისწულო ერთეულებად, რომლებიც ასევე დიფერენცირდებოდა.

მეფეს ჰყავდა დარგების მიხედვით უხუცესები (მინისტრები), რომელთაგან თამარის დროს ზოგს დაემატა ვაზირის გიტული. რუსუდანმა მათი რიცხვი ექვსამდე გაზარდა.

საქართველოს პროტექტორატები იყვნენ ტრაპიზონის სამეფო და ჩრდილო კავკასიის ქვეყნები – ღუნძეთი (ავარია), ოვსეთი, ღურძუკეთი (ჩეჩნეთი), ქაშაგეთი (ჩერქეზეთი), სამხრეთით – კარნუ-ქალაქის საამირო, აღმოსავლეთით – შარვან-დარუბანი;

ვასალური ქვეყნები – განძისა და ხლათის სასულტნოები, ნახჭევნისა და ეზინკის საამიროები.

1210 წლიდან მოხარკენი გახდნენ არღაველი, მარანი, თავრიზი, მიანა და მანგანი.

ქართულ ექსპანსიას წინ მიუძღოდნენ მამაცი და გონიერი სარღლები – დავით IV, დემეტრე I, გიორგი III, დავით სოსლანი, მხარგრძელები, ახალციხელები, თორელები –

„დაათრვნეს ისარნი სისხლითა და ხმალნი ჭამდეს ხორცთა მგერთა მათთასა“ („ისგორიანი და ამზანი შარაყანღედთანი“).

ქვეყანას კი განაგებდა „შვიღმნათობიერი“ თამარი – „მზეღაუვალი, შუქმომფინარი“.

სამეფო კარი და ელიტა აყალიბებდა რეალობის შესაბამის კულტურას, საღაც იქნებოდა ხოტბა, ომი, გმირი, საგროფო, ხოლო ასპარეზი – ხმლით დასაპყრობი აღმოსავლეთი.

ხალხი ერად იქცეოდა ომების პერიოდში, როცა თავგანწირვა გამოკვეთს ხელისუფლების ფაქტორს, რომელიც ერთ მთლიანობად კრავს რელიგიით, სისხლით და ენით მონათესავე ადამიანთა კრებულს, რათა შეძლონ თავდაცვა და აგრესია.

ალაფი და ხარკი

კულტურას ყველა დროში სჭირდებოდა ეკონომიკური ბაზისი, შემოქმედს – დრო და საარსებო მინიმუმი. მაგერიალურად უმრუნველყოფილი საზოგადოება იცავდა ადამიანურ ღირსებებს, ავითარებდა ჰუმანისტურ იდეალებს, სრულყოფდა მართვის სისტემას.

ამიგომ იყო ელიტა კულტურის მგარებელი და დამცველი. ეკონომიკური პროგრესი ზრდიდა კულტურის გავრცელების არეალს, ეთიკურ შეგნებას და ამცირებდა დაბალი ფენების ბარბაროსულ გენდენციებს (მაგ., დიდონი XIII საუკუნეშიც „უხარშავსა ჭამენ“, მრავალი ძმა ერთ დედაკაცს ირთავს, თაყვანს სცემენ „უნიშნო შავ ძაღლს“ – „ისგორიანი და ამზანი“).

ქრისტიანული რწმენის ქადაგება მაშინ იყო მგკიცე და მყარი, როცა საზოგადოებას შეეძლო ამ ნორმებით ცხოვრება. მშიერი და ღატაკი ყოველთვის პოგენციური დამნაშავეა და ბრძოლა სიცოცხლის გადასარჩენად არ სცნობს კულტურისა და რელიგიის მაღალ, ნათელ, კეთილ იდეალებს,

დავითის დროიდან საქართველო ეკონომიკურადაც ძლიერდებოდა. ამჯერად მაგერიალური წარმატების საფუძველი იყო ომი, გერიგორიის გავრცობა, მგერთა ძლევა, რასაც მოჰქონდა ნადავლი და ხარკი, რომლის „ნაათალი გლახაკთა“ მიეცემოდა.

ყოველი მოგებული ბრძოლა, აღებული ქალაქი ალაფის წყაროდ იქცა, რასაც უძველეს დროშიც სიამაყით აღნიშნავდნენ მბრძანებლები და მემაგიანეები.

ომისა და დაპყრობა-დამორჩილების აუცილებლობა საარსებო ინსტინქტებიდან გამომდინარეობს. მას ვერ ცვლის კაცთმოყვარეობის მიღებული და აღიარებული პრინციპები.

სისხლი სისხლისა წილ – ეს ბიბლიური ღვევი შთააგონებდა ყოველ დაპირისპირებულ მხარეს, რომ მგრისადმი ყოფილიყვნენ სასტიკი და დაუნდობელი. მაგ., მიანის მელიქს ეგონა, რომ ქართველები დამარცხდნენ და ამიგომ იქ დაგოვებულ მცველებს გყავი გახადა და გვამები ძელზე დაკიდა. მხარგრძელები რომ მობრუნდნენ, იცრუა, თავრიზს წავიდნენო.

სიმართლე რომ გაირკვა, ქალაქი მოაოხრეს ქართველებმა და გაძარცვეს. მელიქსა და მის შვილებს გყავი გახადეს და ცხედრები საყვეარზე ჩამოკიდეს.

დავითის მიერ დაწყებული ბრძოლა, რაც გულისხმობდა ბრძოლას თავისუფლებისათვის, თანდათან გადაიზარდა აგრესიის წყაროთა მოსპობაში.

თავდაცვას ცვლიდა თავდასხმა, როგორც ყველაზე კარგი საშუალება არსებობის შესანარჩუნებლად.

საქართველო უკვე იბრძოდა შარვანში, დვანში, განძაში, არბრუმში, სივნიეთში, ანისში, სადაც ქართველებს ისტორიულადაც არ უცხოვრიათ.

ომის ალაფსა და გყვეებს მოსდევდა მუსულმანური ქვეყნების ყმაღნაფიცად აყვანა, მათი დახარკვა, რაც ახალი ომის მიზეზი ხდებოდა.

ალაფი და ხარკი ქვეყანას დიდ შემოსავალს აძლევდა.

მართალია, უწყვეტ ბრძოლებს უამრავი მეომარი ეწირებოდა, მაგრამ ჰეროიკული სულით იბრძებოდნენ ახალი თაობები, ისინი ღებოდნენ მამების კვალში და მზად იყვნენ სისხლის დასაქცევად, ქვეყნის ძლიერების დასაცავად, როგორც ძველი რომაელები.

ბრძოლა მაინც გარდაუვალი იყო – თუ ქართველი იარაღს არ აიღებდა, მგერი მაინც მოდიოდა დავლისა და ხარკის ასაღებად, ქალაქების დასაწვავედ, მოსახლეობის გასაჟლეტად.

დავითის გზას მეგ-ნაკლები წარმატებით აგრძელებდნენ დემეტრე I, გიორგი III, თამარი და მთელი საუკუნის მანძილზე უწყვეტად შემოსული ალაფი და ხარკი დიდ ბაზისს უქმნიდა ეკონომიკას. ეს იყო სისხლით და ათეულ ათასების სიცოცხლით მოპოვებული ზედმეტი ღირებულება.

სიმშვიდისა და ასეთი შემოსავლის პირობებში დაბალი ფენები – გლეხები, ვაჭრები, ხელოსნები, მსახურები, მჭედლები კიდევ უფრო აქტიურად შრომობდნენ კეთილდღეობისათვის, მეტის მისაღწევად, მეტი ქონების მოსაპოვებლად, რაც საგრძნობლად ამცირებდა უპოვართა რაოდენობას („აზნაურისა ყმანი მათთა პაგრონთა სწორად იმოსებოლეს“).

განსაკუთრებული ზრუნვის საგანი იყვნენ ქვრივ-ობლები ანუ ომში დაღუპულ მეომართა ოჯახის წევრები.

ისევ შენდებოდა გაძრები, ჩნდებოდა ახალი ქალაქები, იზრდებოდა სოფლების რიცხვი, იზრდებოდა მოსახლეობა, გაჰყავდათ არხები და წყალსადენები, აწესრიგებდნენ გზებს, შემოქმენდათ უცხოური საქონელი, ჩინეთიდანაც კი. შენდებოდა სახლები, ზოგან – ხისა, ზოგან – ქვიტკირისა ან კლდისა.

ელიგა ქმნიდა მტკიცე სახელმწიფოებრივ სტრუქტურას, რაც ემყარებოდა პაგრონ- ყმურ, იერარქიულ ურთიერთობას.

ჯერ მოქმედებდა არაბული სამოხელეო ტერმინები (მაგ., ამირა – ქალაქის მმართველი), როგორც ადრე ირანული (მაგ., მარზაპანი) ან ბიზანტიური (მაგ., პაგრიკოსი), რაც თანდათან შეცვალა ქართულმა (მაგ., მოურავი, ციხისთავი, უხუცესი).

ცივილიზაციური პროგრესის შედეგი იყო ადამიანთა ურთიერთობის სამართლებრივი განსაზღვრა, იჯარისა და ბეგარის გარკვევა, ყიდვისა თუ სისხლის ეგიკეტი.

სასჯელის ფორმა სხვადასხვაგვარი იყო – სისხლის საფასური დაჭრა-მკვლელობის დროს, ძელზე ჩამოხრჩობა ქურდობა-ავაზაკობისათვის, დაღაგისათვის – სიკვდილი, თვალების დათხრა ან დასაჭურისება (თამარის დრომდე).

ქვეყანას ჰყავდა წესრიგის დამცველები, მებაჟეები, დანაშაულის განმსჯელები. მეფე სჯიდა ორგულსა და მოღალატეს,

ერთგულებსა და ნამსახურებს აძლევდა ქალაქებს, სოფლებს, დაეღის დიდ ნაწილს.

ეკლესია-მონასტრებიც მსახურებითა და მაგერიალურად უმრუნველყოფილი იყო, როგორც შინ, ისე უცხოეთში.

მეფეს ჰქონდა სასახლე (მაგ., თამარს ისანში), რეზიდენცია სხვადასხვა ადგილას (მაგ., თამარს), ფეოდალს – „საჯდომი სახლი“, რაც ნაგებობათა კომპლექსი იყო. ჰქონდა მიწები და ჰყავდა ყმები და მსახურები.

საქართველომ ყველაზე დიდ პოლიტიკურ და ეკონომიკურ წარმატებას მიაღწია ხორასანის დალაშქვრის შემდეგ.

„გაამნაურდეს ქვეყნისმოქმედნი (ე.ი. გლეხები) და გადიდებულდეს ამნაურნი“, – გვაუწყებს მემაგიანე.

სარკის ოდენობამ, რაც შემოსავლის ერთ-ერთი წყარო იყო, მიაღწია 75 მლნ დირჰემს (არაბული ვერცხლის ფული). საერთო შემოსავალი საქართველოს მეტი ჰქონდა, ვიდრე დასავლეთ ევროპის ერთ რომელიმე სახელმწიფოს (ივ. ჯავახიშვილი, კ. კეკელიძე, პ. ინგოროყვა).

კომფორტული ცხოვრების კულტი, სახელმწიფო წესრიგი და იერარქია შეენაცვლა სამღვდელო და ბეციურ იერარქიას (შდრ – „ხელმწიფის კარის გარიგება“).

უკვე მხედრობა უომრად ველარ ჩერდებოდა.

მახვილი და სისხლი მეტ პატივს იხვეჭდა, ვიდრე ლოცვა და მორჩილება. მაგ., შამქორის ბრძოლის ალაფი ყოფილა 12.000 მონა, 40 ავაზა, 20.000 ცხენი, 7.000 ჯორი, 15.000 აქლემი, აურაცხელი ოქრო, ლარი და საჭურჭლე („ისტორიანი და ამბანი შარავანდელთანი“), ასევე – ჯაჭვი, მუზარადი, ხრმალი („ცხოვრება მეფეთ-მეფე თამარისი“);

ბასიანის ბრძოლის შემდეგ ქართველი მეომრები აღივსნენ ოქრო-ვერცხლითა და ჭურჭლეულით. თვლა არ ჰქონდა ცხენ-ჯორებსა და აქლემებს;

შემდეგ არდაველის სულგანმა დაარბია ანისი, 12.000 ქრიცტიანი სააღდგომო წირვის დროს მოიკლა ეკლესიებში. გა-

მარჯვებული მუსულმანები ალაფითა და გყვეებით უკან გაბრუნდნენ .

საპასუხოდ თამარის ბრძანებით გაქარია და ივანე მხარგრძელებმა („კაცი გულმხეცი“) მუსულმანური მარხვის დღეებში ხელთ იგდეს არდაველი, სულგანი მოკლეს, 12.000 მუსულმანი მეჩეთებში დახოცეს და აურაცხელი ნადავლითა და გყვეებით მოიქცნენ დედოფლის წინაშე.

ხოლო ხორასანს ლაშქრობის დროს ნადაველი იმდენად დიდი იყო, რომ ჯარმა წინსვლა ვეღარ შეძლო და გამობრუნდა.

გერიგორიის გავრცობა, სხვებზე აღმაგება, ქონების მოხვეჭა, გმირის სახელი და დიდება ცვლიდა ადამიანთა ცნობიერებას, ეთიკას, სულიერ ღირებულებებს. ასე მყარდებოდა წონასწორობა ცივილიზაციასა და კულტურას შორის.

არისგოკრაგიას ჰქონდა შესაბამისი ყოფითი კულტურა, რაც გულისხმობდა როგორც განათლებასა და ეგიკეს, ისე განსაცემლს, ცხენ-იარაღს, ოქრო-ვერცხლსა და ფერადი მინის ნივთებს.

უცხოეთიდან შემოჰქონდათ, ანდა ნადავლის ნაწილი იყო ირანული და ბიზანტიური ფერადი, ორნამენტირებული ქსოვილები. ასეთივე ტიპის ქსოვილები მზადდებოდა საქართველოშიც. ალაფად წიგნებიც მოჰქონდათ. მაგ., არაბული „წიგნი სააქიმოდ“.

ასევე მზადდებოდა ვერცხლისა და ოქროს საკიდები, სამაჯურები, ყელსაბამები ვარდულებითა და მძივებით, მინანქარის მედალიონები.

ნადიმები და არისგოკრაგიული ცხოვრება თხოულობდა შესაბამის ჭურჭელს, ლარნაკებს, სასმისებს, ჯამებს, ფიალებს, რომელთაც ამკობდნენ არწივის მსგავსი ფრინველებისა და ლომების გამოსახულებებით.

ზოგი ფეხიანი იყო, ზოგი – უფეხო. ზოგი ვერცხლისა, ზოგი – მინისა, ან – კერამიკისა.

ერთმანეთში მონაცვლეობს მწვანე, ყვითელი, ლურჯი ფერები.

როგორც ვთქვით, ზოგი ნივთი გფილისის კერამიკული სახელოსნოს ნაწარმი იყო, მაგრამ, ალბათ, მეტი წილი – უცხოური, როგორც ვაჭრების შემოგანილი, ისე ომებით მოპოვებული.

მათი უდიდესი ნაწილი განადგურდა შემოსევების შედეგად, ან გაიგანეს დამპყრობლებმა, ზოგიც დაიმსხვრა ან დროს ვერ გაუძლო. ამიტომ შემორჩა მხოლოდ უმცირესი ნაწილი, რაც გვიჩვენებს თუ როგორი ბრწყინვალეობით ცხოვრობდა ქართული არისტოკრატია დავითის დროიდან.

განსხვავებული ვარიაციით ეს აისახა „ვეფხისტყაოსნის“ მეფეთა ცხოვრებაში, მათ ეტიკეტსა და ყოფით აგრებუტიკაში (იხ. „გმირის იდეალი“).

2. საერო მწერლობის წარმოშობა

ასკეტიკურ-მისტიკური კულტურა, რომელიც საუკუნეების განმავლობაში ბაგონობდა და წმენდა წარმართულ მორალსა და შეგნებას, არ ამოწურავდა ელიგისა და მასის ინტერესებს.

ცხოვრება, ბრძოლა არსებობისათვის, ადამიანური ვნებები არყვედა იდეალებს და თვით სამღვდელთა, ღვთისმსახურთა წრეშიც იწვევდა აღრევას. მასაში კი ისევ ცოცხლობდა წარმართულ-სალხური გრადიციები.

სამოგადოების საერო ფენას – სამეფო დინასტიას, ღიღებულებს, ერისთავებს, სარდლებს, მეომრებს, მიწის მუშებს თუ ხელოსნებს უფლის დიდებისა და მიღმა სამყაროს გარდა მიწიერი, ამქვეყნიური სამრუნავი, საბრძოლველი და საშრომიც უხვად ჰქონდათ.

გამარჯვებულ მხედრობას გალალეული ცხოვრება იგაცებდა. მისტიციზმისა და ასკეტიზმის არეალი დაეწროვდა. გაძარი ისე იწვევდა კრძალვას, მაგრამ მეფეს და სარდალს მდგომარეობის შესაბამისი სასახლე ეწადა, შესაბამისი აგრიბუტებით და ეტიკეტით, რასაც ისინი ხელაღდნენ მუსულმანურ ქვეყნებში.

ჯორი კარგი იყო, მაგრამ სჯობდა ცხენი, რომლის ლაგამაბჯარ-უნაგირს „ხშირად ესხა მარგალიტი“.

საიქიო ცხოვრებას სცნობდნენ, განადიდებდნენ ქრისტეს და მეციურ მხედრობას, თუმცა ამ ქვეყნის დატოვებას ისევ ახლდა გლოვა (ერთწლიანი), ვაება და გყება, ძაძის შემოსვა, თმისა და წვერის მოპარსვა, ბნელში ჯდომა. საჭირო ხდებოდა მიწიერი არსებობის მოწესრიგება, ვიდრე უფალს მიუვიდოდნენ.

აღმოსავლურ-მაჰმადიანური ფაქტორი

როგორც ვთქვით, მხედრული სულის აღმეგება, სიმდიდრე და სიახლოვე მუსულმანურ ქვეყნებთან, მათ ყოფასთან, მათ ხელოვნებასთან, ცვლიდა ქართველთა ცნობიერებას ანუ – ჰეროიკა, ერესი და ეროსი.

ეს ყველაზე კარგად მწერლობაში გამოჩნდა, რომელიც სასულიეროს სანაცვლოდ საერო გახდა და მოიცავდა ახლო და შორეულ აღმოსავლეთს – არაბეთს, სპარსეთს, ინდოეთს, ხორეგმს...

უკვე ნაკლებად იზიდავთ ბიზანტია, ანგიოქია, ალექსანდრია, იერუსალიმი, თუმცა სწორედ აქ იბრძოდნენ, აქ იღუპებოდნენ ევროპელი ჯვაროსნების ლეგიონები, რათა ესნათ ქრისტეს საფლავი და დაეცვათ ქრისტიანები.

ასეთ დროს ქართველობა ჯვაროსანთა ომებს კი არ ასახავდა, არამედ – აჩვენებდა აღმოსავლეთის ცხოვრებას („ვეფ-

ხისცყაოსანი“, „ვისრამიანი“, „ამირანდარეჯანიანი“), ექსპანსიას აღმოსავლეთისაკენ, დაუსრულებელ ომებს მეზობლებთან და ამის შედეგად ძლევამოსილ სამშობლოს (თამარის ისტორიკოსები, „თამარიანი“, „აბდულმესიანი“).

თუ ბიზანტიაში საერო მწერლობას, ისტორიოგრაფიას, საგრაფილო და სარაინლო რომანებს საფუძვლად დაედო ანტიკური გრადიციები, საქართველოში გზაგამკველვეი და სტიმულატორი აღმოჩნდა აღმოსავლეთი – არაბული და სპარსული პოეზია.

ფილოსოფიური რენესანსის შემდეგ, XII საუკუნიდან ბიზანტიაში იწყება ანტიკური რომანების საგრაფილო, ლირიკული და ვპირული მოგივების აღორძინება (მაგ., თეოდორე პროდრომეს „როდანთე და დოსიკლე“, ევსტათი მაკრემბოლიგის „ისმინე და ისმინიასი“, ნიკიგა ვეგენიანეს „დროსილესა და ქარიკლეს სიყვარული“).

საერო მწერლობა წარმოიშვა სირიაშიც (კ. წერეთელი), რომელსაც მდიდარი ქრისტიანული ლიტერატურა გააჩნდა. იგი ფუნქციონირებდა არამეული ენის დიალექტზე, რომელიც VIII საუკუნიდან მხოლოდ ეკლესიას და ლიტერატურას შერჩა.

ევროპა ღრმა მისტიციზმში იყო ჩაძირული და მოგვიანებით გაუხსნა გზა ცხოვრებას, რაც მოჰყვა ჯვაროსანთა ლაშქრობას, არაბული გრადიციების ათვისებას და ვნებების აზვირთებას.

ნიკო მარმა 1899 წელს საერო მწერლობის წარმოქმნის მიზგზად სპარსული მწერლობა მიიჩნია, თუმცა შემდეგ ეს თვალსაზრისი უარყო.

ნ. მარის შეხედულება ერთხანს ფართოდ გავრცელდა. იგი მიიღო კ. კეკელიძემაც. მაგრამ მას შემდეგ, რაც საბჭოეთი შეებრძოლა ევროპოცენტრიზმსა და უცხოეთისადმი მიმბაძველობას, კ. კეკელიძემ შეიმუშავა სასულიერო მწერლობის საეროში გადაზრდის თეორია, რომ ქრისტიანული მწერლობის წიაღში მომზადდა ის ენა, ფორმები, სახეები და იდეები, რაც

განავითარა საერო მწერლობამ, თუმცა ისიც შენიშნა, რომ საჭირო იყო რაღაც ნაპერწკალი, „რაღაც სხვა პირობა“.

შემდეგ ეს თეორია გაბატონდა და ნიკო მარის სპარსული ფაქტორი მიუღებლად მიიჩნიეს (პ. ინგოროყვა, შ. ნუცუბიძე, ალ. ბარამიძე).

ბოლო დროს ნომადი ბართაიამ ააღორძინა ნ. მარის შეხედულება და ახლებურად გაიაზრა საერო მწერლობის წარმოშობის პროცესი, რაც სწორად და მართებულად მიგვაჩნია.

როგორც ვთქვით, საქართველო დავითის დროიდან გოლერანგული ქვეყანა ხდებოდა. ამის გამო მუსულმანობას არავინ ღებულობდა. მაგრამ სავსებით შესაძლებლად მიაჩნდათ უცხო რჯულთან თანაარსებობა.

სამეფო სახლის შვილები თხოვდებოდნენ მუსულმანურ ქვეყნებში (მაგ., დავითის თამარი შარვანში, დემეტრეს რუსუდანი ხორასანში, მეორე ქალიშვილი – დარუბანდში, თამარის ნახევარდა – არმრუმში, რუსუდანის თამარი – „გურჯი ხათუნი“ – რუმში). მუსულმანური ქვეყნები იყვნენ საქართველოს ყმადნაფიცები და მოხარკენი, სულტანთა წესის მიხედვით შემოიღეს ათაბაგობა და ვაზირის სახელო.

ყუთლუ-არსლანის ოპოზიციონერი დასელები კარავის დადგმას ცდილობდნენ მუსულმანური გფილისის ბერების საბჭოს მსგავსად, როცა ქალაქს უკვე აღარ მართავდნენ ჯაფარები.

აღმოსავლეთი გავლენას ახდენდა ქართველთა მართვა-გამგეობაზე, კულტურაზე, ცხოვრების წესზე, რაც უფრო აშორებდა ქვეყანას ბიზანტიისაგან. მაგ., არაბებისაგან აითვისეს ასტროლოგიური შეხედულებანი, რამლის ჩხრეკა, სამედიცინო სიახლენი, 1206 წელს ქართულად უთარგმნიათ არაბული სამედიცინო ენციკლოპედია.

გფილისი 400 წელი სარკინომთა ქალაქი იყო, მეტი წილი მოსახლენი მუსულმანები იყვნენ და, ცხადია, გრძელდებოდა არაბულ-ირანული გრადიციები.

აღმოსავლური ხორციელობის აპოლოგია, ქალისა და სიყვარულის სოცია, რაც სპარსული პოეზიით გადმოეცა ქართულ კულტურას, გავრცელებული იყო ჩინეთში, ინდოჩინეთში, ინდოეთში, სადაც შიშველი და ეროტიკული ქანდაკებებით ამკობდნენ ტაძრებს.

ანტიკური ასოციაციები

ქართულ საერო მწერლობაში გაერთიანდა ორი ნაკადი - ანტიკურ-წარმართული და აღმოსავლურ-სპარსული და არაბული, რაც არაქრისტიანული აღმსარებლობის გამო ასევე წარმართულად აღიქმებოდა:

ანტიკური - ცოდნის დონეზე, აღმოსავლეთი - სამოქმედოდ.

ელინურ-რომაული კულტურა ქრისტიანული რელიგიის მიერ იყო უარყოფილი. მაგრამ იგი საუკუნეების მანძილზე არსებობდა და მისი დიდი ღირსების იგნორირება შეუძლებელი იყო.

როგორც II წიგნში ვახვენეთ, ქრისტიანული დოგმების ფორმირების პროცესი იოლად არ წარმართულა და ამას არაერთი გამოჩენილი მღვდელმთავარი შეეწირა:

ძიება, განმარტება, განსხვავებული ამრი ერესად ცხადდებოდა.

ერესი თავისუფალი ამროვნებისაკენ სწრაფვა იყო, რომელსაც ფიქრი ანტიკისა და ნეოპლატონური კულტურისაკენ მიჰყავდა, აღვიძებდა ეჭვსა და სკეპსისს.

ქრისტიანული ერესი მისტიციზმის სფეროში იყო მოქცეული და რეალური საგნებისაკენ გზა არ გაუკაფავს. სინამდვილე თავად შეადგენდა მისტიციზმის ნაწილს.

ბეციურის პრიორიტეტი ეჭვს არ იწვევდა, არც ღმერთის არამატერიალური ბუნება ან სახარების ტექსტის ტემპარირება.

მაგრამ დრო იცვლებოდა და ძიება გავიდა ღოგმატების სფეროდან, როცა ამ ღოგმებით აღჭურვილი მოაზროვნე აყენებდა ახალ პრობლემებს (მაგ., სომხურ კულტურაში).

ეს თავისთავად მნიშვნელოვანი ფაქტი იყო, ოღონდ იგი ვერ გადაფარავდა, ვერ შეცვლიდა მთელს კულტურას, როგორც ამას მიიჩნევდა შალვა ნუსუბიძე.

არც კულტურშემოქმედს, არც კულტურის გამზიარებელს არ იყო აუცილებელი სცოდნოდა ფილოსოფიური აზრის მდინარება და მნიშვნელობა. ამიგომ არეოპაგიტიკა და პეტრიწი ვერ იქნებოდა XII საუკუნის თუ შემდგომი დროის ქართული პოეზიის საფუძველი, როგორც თვლიდა „აღმოსავლური რენესანსის“ ავტორი.

პოეზია იცვლებოდა მთელს სამოგადოებასა და კულტურასთან ერთად, რისთვისაც გადამწყვეტი აღმოჩნდა აღმოსავლეთი.

ანტიკა – წარსულიდან, მუსულმანური კულტურა – აღმოსავლეთიდან, რეალური ცხოვრება – თანამედროვეობიდან ავიწროვებდა ასკეტიკურ-მისტიკურ თვალთახედვას თუ ნეოპლატონურ მსოფლგაგებას.

ხალხის წიაღში არსებული წარმართული ნაკადი ვერ იქნებოდა ძლიერი ძალა, რადგან მას, როგორც მდაბიურს, არ სცნობდა არისგოკრაგია.

არაბების მიერ აღმოჩენილი ანტიკური მემკვიდრეობა ქრისტიანების მზერასაც ცვლიდა, როგორც მშობლიური ისტორიის მიჩქმალული ნაწილი.

XI საუკუნის ბიზანტიაში აშკარა გახდა მიბრუნება ანტიკური ძირებისაკენ. ეს ყველაზე ადრე გამოჩნდა ფილოსოფიაში, რომელმაც თეოლოგიის გავრცობით ნეოპლატონიზმისაკენ გაიხედა. ნეოპლატონიზმიდან უკვე გამოჩნდა ანტიკური აზრდილები – პლატონი, არისგოტელე, ჰომეროსი (იხ. II წიგნში – „მანგანის აკადემია და პეტრიწონი“).

ეკლესიაც ნელ-ნელა ცდილობდა შეგუებას ასეთ სახელებთან და სათავისოდ გამოყენებას.

ანტიკა ბერძნული კულტურის ნაწილი იყო და მხოლოდ რელიგიური ნიშნით საკუთარ ისტორიას ვერ გააუქმებდნენ. მასთან კონტაქტი სრულად არც არასოდეს გაწყვეტილა. ამისი მაგალითია გრიგოლ ნაზიანზელის შემოქმედება. მაგრამ XI საუკუნიდან კონსტანტინეპოლში, მანგანის აკადემიაში, როგორც ვთქვით, დაიწყო უფრო მასშტაბური ათვისება შორეული წარსულისა და ამ ინტერესს იზიარებდნენ ქართველი მოაზროვნეები (მაგ., იოანე პეტრიწი).

ჯერ ეფრემ მცირემ თარგმნა ფსევდო-დიონისე არეოპაგელი, შემდეგ – იოანე პეტრიწმა პროკლე დიადოხოსი და ნემესიოს ემესელი. მათი კომენტირება იგივე შესწავლა იყო, ოღონდ თეოლოგიური თვალსაზრისით, მითოლოგიისა და ფილოსოფიის ფართო სპექტრში. ერთი მხრივ – ანტიკის ასეთი რევიზია გრძელდებოდა, მაგრამ მეორე მხრივ – ანტიკური სახელები, იდეები, სახეები იჭრებოდა მოაზროვნეთა ცნობიერებაში და ავსებდა ქრისტიანულ წარმოდგენებს.

ძველი ბერძნული ენა დიდი ხნის მკვდარი იყო. ლათინური ცოცხლობდა მხოლოდ ინტელექტუალთა, მეცნიერთა წრეში. ამიგომ მასა ვერც შესძლებდა მათ ათვისებას. შესაბამისად – იოლი იყო გაფილტვრა და ინტერპრეტირება, მასალისადმი აქცენტების გადანაცვლება, ქრისტიანული განმარტება.

ქართული კულტურაც ნელ-ნელა დაიქსელა ანტიკური ასოციაციებით, შეივსო წარსულის სახელებით, რაც გახდა სანიმუშო და სამაგალითო. ანტიკურ ღმერთებს არავინ ღებულობდა, მაგრამ გმირები, ფილოსოფოსები, პოეტები სამშეოზე გამოდიოდნენ. ზოგს ისინი ქრისტიანობის წინამორბედებად მიაჩნდა, როგორც ძველი აღთქმა.

ქართველთა ცნობიერებაში ქრისტიანულ წარმოდგენებს ერწყმოდა ანტიკური სამყაროს ცოდნა. მაგ., „თამარიანი“ არაერთხელ იმოწმებს კრონოსს, ზევსს, აქებს ელინთა შვილების ენამშეობას. მაშინ, როცა მის ავტორს – გრიგოლ ჩახრებაძეს გელათის მონასტერში არსენ იყალთოელის „დიდი სჯუ-

ლისკანონი“ გადაუწერია და ეწადა იერუსალიმის ჯვარის მონასტერში ბერად შესვლა (კ. კეკელიძე).

იოანე შავთელი, „კაცი ფილასოფოსი და რიგორი“, რელიგიური მოღვაწე, შენაგრის გელათის, როგორც ელადას, რადგან ეს ტაძარი ახალ ათენად იყო განმრახული; მიმართავს კრონოსსა და ზევსს, „ათინელთ ბრძენ“ შვილებს, პარმენიდეს, სოგრაგს, სოფოკლეს, პერიპატოელებს, ნეოპლაგონიკოსებს – პროკლესა და იამელიხოსს (ბ. დარჩია, მ. თაფლიშვილი, ა. ხინთიბიძე ამტკიცებენ, რომ „აბდულმესიანი“ დაკარგულია. ხოლო ამ სათაურით მოღწეული პოემა დაწერა XVII საუკუნის მიგროპოლიტმა იაკობ შემოქმედელმა, რომელმაც სოტბის ობიექტად არჩილ მეფე გამოიყვანა).

„ისტორიანი და ამმანის“ ავტორის ამრით, თამარის საქებრად ძალა არ ეყოფოდათ „ულუმპიანებს“, რომ საჭირო იყო „ომიროსი“, ხოლო აქილევესს, სოკრაგსა და პლაგონს ასახელებს ბიბლიურ და ირანულ გმირთა შორის, პენელოპას – მარიამთან ერთად, ასევე – სამიჯნურო წყვილებს – პოლოპსა და იპოლამს, პლაგონსა და პერსეფონს.

მემაგიანის მიერ ნაჩვენებ ბრძოლის სურათებს ადგას აქილევისა და „ისქანდირ მაკიდონის“ აჩრდილები.

თამარი ისევე სვიანია, როგორც ალექსანდრე, მშვენებით აფროდიტეს ჰგავს, მშვებრი სიუხვით – აპოლონს ანუ სანიმუშო ანტიკა და არა ბიზანტია.

ავტორისათვის ელინელი ბრძენისა და გმირის სინონიმი.

დავით აღმაშენებლის ისტორიკოსი იცნობს „ილიადას“, დავით მეფეს აქილევესა და ახალ ალექსანდრეს უწოდებს. დავითის ომებს ალექსანდრესა და გროელთა ომებს ადარებს. გელათი კი მისთვისაც „სხუა ათინაა“.

თამარის დროშა არის არა მხოლოდ გორგასლიან-დავითიანი, არამედ – ალექსანდრიანიც.

ალექსანდრეს ლაშქრობას აკავშირებს ჩვენს ისტორიასთან ლეონტი მროველი. ეს ცნობა მას აუღია, შესაძლოა თარგ-

მნილ ფსევდო-კალისტენეს რომან „ალექსანდრიანი“-დან (III ს.), სადაც კ. კეკელიძის აზრით, საუბარია შუააზიის კავკასიაზე.

აინგერესებდათ წიგნი იმპერატორ იულიანე განდგომილზე, ნიზამის „ისქანდერ ნამე“, აღგენდენ ფილოსოფიურ კრებულებს (მაგ., „სიბრძნისაგან პლატონ ფილოსოფოსისა“ – XI-XII სს.).

რუსთაველისათვის ავგორიგეგია პლატონი, სოკრატე, დიონისე არეოპაგელი, საერთოდ – ბრძენი ათენელები და ნეო-პლატონიკოსები.

თეოლოგიასა და ფილოსოფიაში წარმოქმნილი ინგერესი ანტიკური სამყაროსადმი გადავიდა ისტორიოგრაფიაში, პოეზიაში, პოლიტიკურ სიმბოლიკაში.

პლატონი და არისტოტელე სიბრძნის სიმბოლოა, აქილეესი და ალექსანდრე – სიმამაცისა, ხოლო ათენი ბრძენთა სამშობლოა.

ბიბლიის ცოდნას, ბიბლიურ სახეებსა და სახელებს დაერთო ანტიკისაკენ სწრაფვა, რამაც დავიწყებას მისცა ქართველი და ბიზანტიელი მოწამენი, მათზე დაწერილი ტექსტები.

ისინი დარჩა ეკლესიის ანალოგზე (მაგ., მემაგიანეები აღარ ახსენებენ ძველ საეკლესიო ქართველ მოღვაწეებს, წმინდანებსა და წამებულებს).

მათ ადგილს იკავებდა რეალური, პირობითი და სიმბოლური აღმოსავლეთი. მხოლოდ დიონისე არეოპაგელი, თარგმნილი ეფრემ მცირეს მიერ, ახდენდა გავლენას ელიტის ცნობიერებაზე (დიონოსი – ჩახრუხაძე, დიონისე – პეტრიწი, დიონოს – რუსთაველი), როგორც თეოლოგი.

ანტიკა წარსული და ისტორია იყო, მუსულმანური აღმოსავლეთი – თანამედროვეობა. ორივეს კი ხორციელობის აღდგენისაკენ მიჰყავდა შემოქმედი, რაც იყო რენესანსული გენდენციების გამოვლენა.

ასკეტიკოსებსა და მისტიკოსებს, რელიგიური კულტის მსახურებს და მათ კულტურშემოქმედებს ეკლესია და მონასტერი ინახავდა, საერო პოეგებსა და მეცნიერებს – მეფის სასახლე.

ეს გრადიცია არსებობდა აღმოსავლეთში. მაგ., მუსულმანური ირანის პირველი შაჰინშაჰი აზუდ აღ-დოულე (X ს.) რელიგიური რწმენის განურჩევლად მფარველობდა ფილოსოფოსებს, პოეტებს, მეცნიერებს (დ. კაციტაძე). მას ვემირად ჰყოლია ქრისტიანი ნასირ იბნ ჰარუნი.

არაბული უნივერსალიზმი

VII საუკუნიდან ქართველებს არაბთა იმპერიაში უხდებოდათ ცხოვრება, შრომა და ბრძოლა. ბიზანტია იყო იმედი, სარკინოზი – მტერი და ურჯულო. მაგრამ საუკუნეების განმავლობაში არაბთა მპყრობელობაში ყოფნა, ქრისტიან არაბებთან აღრევე არსებული ურთიერთობა კულტურაზე მაინც ახდენდა ზეგავლენას.

რელიგიის ბარიერი აკავებდა ამ შემოტევას, მაგრამ არა სრულად, რადგან რწმენას სჭირდებოდა სახელმწიფოებრივი უმრუნველყოფა, მახვილით დაცვა.

ბელუნიების შთამომავლებმა, მას შემდეგ რაც შექმნეს საკუთარი რელიგია, შექმნეს უზარმაზარი და იმეამად უძლიერესი იმპერია, ალაფისა და ხარკის წყალობით ეკონომიკაც განავითარეს, განავითარეს კულტურაც, მეცნიერება და ხელოვნება (მაგ., 636 წელს როცა ქვემოთონი დაანგრიეს და გაძარცვეს, ხელთ იგდეს 900 მლნ დირჰემის ღირებულება).

როგორც შენიშნავს ვიქტორ ნოზაძე, XII საუკუნის ბაღდადში ცხოვრობდა 1,5 მლნ სული. მრავალი სახლი იყო 12-სართულიანი, ჰქონდათ 60000 აბანო, უამრავი მეჩეთი, სასახლე, ბაღი, ბაზარი. შორი მთებიდან ქალაქში მიღებით გამოჰყავდათ წყალი.

ბოროთასტრულ ირანს მაჰმადის არაბეთი შეენაცვლა. არაბები 300 წელი ბატონობდნენ ირანში.

ბერძნულთან ერთად სამეფო კარისა და ელიგისათვის აუცილებელი გახდა არაბული ენა (ორივე იცოდა დავით აღმაშენებელმა).

ბაღდადი იყო არაბული კულტურის და სახელმწიფოს ცენტრი (762 წლიდან), რაც დაპყრობილი ესპანეთის მეშვეობით სწვდებოდა დასავლეთ ევროპის ქვეყნებს. შემდეგ მას ქაირო შეენაცვლა.

არაბები გაეცნენ ანტიკურ კულტურას და წინ წასწიეს მეცნიერების არაერთი დარგი, რაც ჩახშობილი ჰქონდა ქრისტიანობას.

განსაკუთრებულ წარმატებას მიაღწია მათემატიკამ, ასტრონომიამ და ასტროლოგიამ, მედიცინამ, გეოგრაფიამ, ისტორიოგრაფიამ.

X საუკუნის ბაღდადში არსებობდა 100 წიგნის მაღაზია. არაბებს ჰქონდათ სამი დიდი ბიბლიოთეკა – ქაიროში, ბაღდადსა და კორდოვაში. ქალაქის გავრცელების შემდეგ კორდოვაში ყოველწლიურად 18000 წიგნი მზადდებოდა.

ქართული ეკლესია-მონასტრები, როგორც ვახვენეთ, არაბეთის იმპერიაში მოექცა. ამიგომ არსებობდა მუღმივი კონგაქტი სარკინოზებთან.

არაბები ყურანის თვალთახედვით სწავლობდნენ ანტიკურ ფილოსოფიას, თარგმნიდნენ არისტოტელეს, რაც შემდეგ არაბიზებული სახით გადაეცა დასავლეთს.

ე. ხინთიბიძის აზრით, არაბული ფილოსოფია არისტოტელური იყო (აღმოსავლეთში – ალ-ფარაბი და ავიცენა, ესპანეთში – ავეროესი და აბუბაცერი)

XII საუკუნიდან არაბული კულტურის ცენტრი ესპანეთშია, საიდანაც იგი უფრო ახდენს გავლენას ქრისტიანულ ევროპაზე, როგორც რენესანსის ერთ-ერთი წყარო.

არაბული ლიგერაგურის საფუძველია, ისევე როგორც რელიგიისა – ყურანი, გართიმული პროზით დაწერილი წიგნი.

არაბული კულტურაც ნაციონალური თვალსაზრისით ისეთივე სინთეზური იყო, როგორც ბიზანტიური.

არაბები დაუცხრომელი მთარგმნელები იყვნენ, თარგმნიდნენ ძველ და ახალ ავგორებს, სხვადასხვა დარგის სამეცნიერო წიგნებს.

მათ პოეზიაში დამუშავდა ყასიდისა და ყაზალის ფორმები, დამკვიდრდა ხოგბა და ჰიპერბოლა (მაგ., ალ-მუთანაბი), რითმის ორმაგი სახეები (აბუ ლალა ალ-მაარი), შემოიღეს სტროფული დაყოფა.

არაბთა და სპარსთა პოეტების გაცნობამ დახვეწა გართიმვის წესი, მელოდიურობა შესძინა რითმას, გამოკვეთა მეგრი და სტროფიკა, შესრულების სტილი.

უკუგდებულ იქნა ბიზანტიური ჰიმნოგრაფიული პოეზიის ფორმები, როგორც მისტიკური და არაცხოვრებისეული.

ეს ყოველივე აისახა ჩახრუხადის „თამარიანში“, სადაც წამოწეულია ფორმა და გექნიკა, გართულებულია ხოგბის ენა და ჰიპერბოლიზებას სამღვარი არა აქვს.

ქრისტიანული ზომიერება და მოკრძალება აშკარად დარღვეულია.

ჩვეულებრივ, ყასიდები და ყაზალები იმღერებოდა, როგორც გალობდნენ ქრისტიანები ჰიმნებს.

ამიგომ ჰყავდა პოეზიას არა მკითხველი, არამედ – მსმენელი. ზოგჯერ სიმღერას ცვლიდა რეჩიტატივი, წამღერებით კითხვა. წერა-კითხვის მცოდნე ისედაც ძალიან ცოცხა იყო.

ტექსტები ხელნაწერებთან ერთად ზეპირად ვრცელდებოდა, რაც ხელს უწყობდა ცვალებადობას.

არაბთა შორის საგრძნობი ადგილი ეკავა ქრისტიანულ მწერლობას, რომელსაც ეცნობოდნენ ქართველები (მაგ., თეოდორე აბუკურას) და თარგმნიდნენ.

ქართულად უთარგმნიათ ასტროლოგიური გრაქტაგი, რომელშიც ზოდიაქოს თანავარსკვლავედები ქართულად და არაბულად არის სახელდებული და მინიატურებით გამოსახული (1188 წლის ხელნაწერი – აკ. შანიძე).

ქრისტიანული რელიგიის გავლენით აღმოცენდა სუფიზმი, რაც განსაკუთრებით XII საუკუნიდან ვრცელდება.

სუფიური სიმბოლიზმი გადავიდა ანდალუზიაშიც (მაგ., იბნ ალ-არაბის პოეზიაში).

შენდებოდა სვეტებიანი და გუმბათიანი მეჩეთები. იყენებდნენ ელინისტების, ირანელებისა და ბიზანტიელების გამოცდილებას, რათა ალაჰის სახლი ბრწყინვალე და დიდებული ყოფილიყო; შენდებოდა სასახლეები, რომელთაც ამკობდნენ მოზაიკით, რთავდნენ მხატვრობითა და ქანდაკებებით, როგორც ელინელები, თუმცა ისლამი კრძალავდა ადამიანის გამოსახვას.

როცა გადავიდნენ აგრესიიდან თავდაცვით ბრძოლებზე, მაშინ უკვე მეტი ყურადღება მოექცა ქალაქთა და ციხე-სიმაგრეთა მშენებლობას, სასახლეთა კეთილმოწყობას, რაც იმიდავდათ ქრისტიან ხელისუფალთ.

არაბების, ირანელების, მათ გერიგორიაზე მოსახლე თურქი ღოლამებისა და ყარახანიანების დამარცხებისა და შებენიერების შედეგად ახლო აღმოსავლეთში დამკვიდრდნენ მომთაბარე თურქი ოღუმების კაბაკას თუ კინიკის გომიდან გამოსული სელჯუკების შთამომავლები.

1055 წელს სირღარიისა და არაღის მღვის ველებიდან დაძრულმა გომებმა დაიპყრეს ბაღდადი.

ხალიფამ თოდრულ-ბეგი სულგნად დალოცა და თავზე დაადგა ფეხშიშველა მწყემს სიმბოლური ორრქიანი გვირგვინი (ვ. გაბაშვილი). თურქ-სელჯუკებმა მიიღეს ისლამი და აითვისეს სპარსულ-არაბული კულტურა, რაც უკავშირდება სულთანის დიდ-ვეზირის სპარსი ნიზამ ულ-მულქის (ნამდვილი სახელი – აბუ ალი ჰასან გუსი) მოღვაწეობას, რომელიც მოკლეს ასასინებმა.

ტფილისი - შარვანი

ჯვაროსანთა მოძალების გამო თურქ-სელჯუკებიც თმობდნენ პომიციებს, თუმცა ისინი ფანატიკოსი მეომრები იყვნენ

და საქართველოსაც მუდმივად ომის რეჟიმში უწევდა არსებობა.

საქართველოს განსაკუთრებით კარგი ურთიერთობა ჰქონდა ეროვნებით ალბანურ, თურქულ და ირანულ, კულტურით სპარსულ და რჯულით მუსულმანურ შარვანთან, რომლის დედოფალი იყო დავითის ასული თამარი.

თამარისა და მანუჩაჰრ II-ის ძე აღსართანი (არაბულ-სპარსულად – აბულ-მუზაფფარ მანუჩაჰრ-ახისგანი) ხშირად სტუმრობდა საქართველოს. გიორგი III ჯართიაც ესმარებოდა მას მგერთა მოგერიებაში (მაგ., 1173 წელს დარუბანდელთა წინააღმდეგ). ეს გრადიცია თამარის დროსაც გრძელდებოდა. შემდეგი შარვანშას ჩამოსვლასაც ახლდა ალღუმი, პურობა და ნადიმი, „იყო სისარული და მმა მგოსანთა და მოშაითთა“, „მათგან ძღუნობა, ამათგან ბოძება, ნადირობა და ბურთაობა“ („ისგორიანი და აზმანი“), რადგან ესეც იყო „შინაური და თვისი“.

მგოსანთა შეჯიბრში მონაწილეობდნენ ნიზამი განჯელი (1141-1203) და ხაყანი შარვანელიც (1120-1199), შეიძლება სხვებიც – აბულალა, ფალაქი, ესხიკეგი...

როგორც აღნიშნავს ნ. ბართაია, როცა ჩვენში ჩაისახა სახოგბო ლირიკა, სპარსული პანეგერიკული პოეზია უკვე ორ საუკუნეს ითვლიდა.

სპარსულ ლიგერაგურას XII საუკუნეში ჰყავს ხაყანი (აფმალადინ იბრაჰიმ ალი ოღლი) და ნიზამი განჯელი, რომელთა მიღმა დგას აბულ ყასიმ ფირდოუსის „შაჰ-ნამე“ და ფახრ ედდინ გორგანელის „ვისრამიანი“.

ამ დროისათვის სპარსული კულტურის ცენტრი გადმოდის თურქი მაჰმუდის ბრწყინვალე ღაზნადან, სადაც „შაჰ-ნამეს“ წერდა ფირდოუსი, შარვანში.

შარვანს მართავდნენ ბაგრაგიონთა ნათესავები.

შარვანშა აღსართანმა, რომელიც იყო დავით აღმაშენებლის თამარის შვილიშვილი (და არა შვილი), თამარ მეფის სიყ-

ვარულით „ცნობა-მიხდილმა“ 1188 წელს ნიზამის დაავალა, რომ დაეწერა „ლეილმაჯუნუნიანი“.

საყანს დედა ჰყოლია ქრისტიანყოფილი, კათალიკოსის ასული, სცოდნია ქართული და გფილისში გამართულ პოეტურ მეჯიბრშიც მონაწილეობდა.

საქართველოს ცენგრმაც გადმოიწია დასავლეთ საქართველოდან აღმოსავლეთისაკენ, ქუთაისიდან – გფილისისაკენ.

მოხდა ურთიერთდაახლოება, რაც ჩვენს მიერ თარგმანებით უნდა დაწყებულიყო. თარგმანს ყოველთვის დიდი მნიშვნელობა ჰქონდა ქართული მწერლობისათვის და იგი, როგორც ჩანს, ახლაც ორიგინალად წარმოედგინათ (მაგ., „ვისრამიანი“).

ქართველთა მფარველობაში მყოფი შარვანი „ისლამური რენესანსის სამშობლო“ იყო (შ. ნუცუბიძე).

ნიზამი განჯელს „ისკანდერ-ნამეში“ გამოყვანილი ჰყავს ქართველთა მეფე მელიქ დავალი (დვალი), რომელიც ირთავს აზერბაიჯანელთა დედოფალ ნუშაბეს.

„ხოსროვ-შირინიანიში“ შირინის პროტოტიპია თამარი, შამირასი – რუსუდანი (შდრ – „ონომასტიკა“).

როგორც აჩვენა მ. თავდიშვილმა, ნიზამი უფრო ავლენს ქრისტიანობის ცოდნას, ვიდრე რუსთაველი (იხ. „ნიზამი და რუსთაველი“), რადგან იგი სუფისტი იყო (ზ. გამსახურდიას მტკიცებით, სუფიზმი აღმოცენდა არაბეთის ქრისტიანი ბერების გავლენით და არსებითად ფარული ქრისტიანული მიმდინარეობაა).

სუფიზმი სპარსულ პოეზიაში XI საუკუნიდან შევიდა. მას ჰქონდა თავისი შიფრი და ალეგორია: მაგ.: ღვინო და თრობა მისტიკური ექსტაზია, ლოთი – ღერვიში, დუქანი – ღერვიშთა სალოცავი, ღმერთი – მეგობარი, სიყვარულის ფიალა, მეღუქნე, ღვინის გამყიდველი – ანუ პოეტი წერდა ერთს და გულისხმობდა მეორეს.

ასეთი ალეგორია რელიგიურად დასაშვები იყო და ამ ხერხით შემოქმედი ჰპოვებდა თავისუფლებას. მაგრამ მისი არცოდნა გექსტს სხვაგვარ გაგებას აძლევდა. მაგ., ასკეტი,

ხორასანის იმამი ომარ ხაიაში მთარგმნელებმა წარმოადგინეს როგორც ღვინისა და ლოთობის აპოლოგეტი (ზ. გამსახურდია), თუმცა ღვინო არასოდეს დაელია, ისევე როგორც ნიზამის.

როგორც ჩანს, ამ შიფრს არც XII-XIII საუკუნეთა ქართველები სცნობდნენ, რაც აადვილებდა მუსულმანური პოეზიის მიღებასა და ათვისებას, როგორც ცხოვრებისეული სინამდვილისა.

ხაყანი, რომელმაც გამწარებული სიცოცხლე თავრიზში დაასრულა, აფხაზეთს, მუხრანსა და ნაჭარმაგვეს მყუდრო თავშესაფრად მიიჩნევდა.

მეგწილად წერდა პანეგერიკულ (მაგ., განადიდებდა აღსართანსა და ყიზილ-არსლანს), ლირიკულ და ფილოსოფიურ ყასიდებსა და ყაზალებს ანუ რომელთა გამოც რუსთაველი ამბობს – „მოშაირე არა ჰქვიან, ვერას იგყვის ვინცა გრძელად“.

ალბათ ასეთი რეპლიკების ან ტფილისში გამართულ მუშაირაზე მარცხის გამო უთქვამს გულგატეხილ პოეტს:

„ჩემი გულის დარდის მიზეზი დღეთა ჩარხის გრიალი კი არ არის, არამედ – საქციელი განჯელი ძაღლისა და ძრახვა რუსთას ვირის“ (იური მარი).

კ. კეკელიძე უარყოფს, მაგრამ აქ უეჭველად იგულისხმებიან ნიზამი განჯელი და შოთა რუსთაველი (უფრო ვრცლად იხ. „ავგორი და ტექსტი“):

კ. კეკელიძე „ვეფხისტყაოსანს“ XIII საუკუნის 20-იანი წლებით ათარილებდა.

„ვეფხისტყაოსანი“, „თამარიანი“, „ისტორიანი და ამჟამინი შარავანდელთანი“ ცხადყოფენ, რომ XII-XIII საუკუნეთა ქართველები კარგად იცნობდნენ „შაჰ-ნამეს“, „ვისრამიანს“, ნიზამის „ხამსეს“, „ინდოთა აღწერილ“ „ქილილა და დამანას“, რაც აისახა კიდევ მხატვრულ ამროვნებაში.

ქართულ კულტურას მუსულმანურთან აახლოებდა არა ერესი, არა ფილოსოფიურ-თეოლოგიური ძიება, არამედ – მხედრული და რომანტიკული სული, ისევე როგორც სპარ-

სულს, კერძოდ – შარვანის სკოლას, ქრისტიანობასთან სუფიზში და ვასალური კავშირი.

საქართველოში ქრისტიანული დოგმები კი არ დასუსტებულა, არამედ – დასრულდა მათი ყოვლისმომცველობა და კულტურის სისტემაში ჰპოვეს ლოკალური ადგილი.

ამიგომ თავისუფლად შეეძლოთ მიეღოთ, ეთარგმნათ, სანიმუშოდ დაესახათ სპარსული პოეზია, ისევე როგორც ანტიკური კულტურა.

„ამჟანის“ ავტორი ასახელებს 12 სამიჯნურო წყვილს, რომელთა უმეტესობა სპარსული კულტურიდანაა.

ასე რომ – პოლიტიკური სიგუაცია, სიახლოვე სპარსულ კულტურასთან, კერძოდ – შარვანთან, ახლობლობა და ნათესაობა მრდიდა ურთიერთინტერესს, წარმოქმნიდა გიპოლოგიურ მსგავსებას (იხ. „გიპოლოგიურ-გენეტიკური რკალი“).

მათ მიიზიდეს საერო ცხოვრებას, სიმამაცესა და გართობას დანაგრებულ ქართველთა გული და გონი, რომელმაც მოახდინა გარდაქმნა და ახალი მოდელირება იმ სქემებისა, რასაც კ. კეკელიძის ახსნით იძლეოდა ქართული ასკეტიკურ-მისტიკური მწერლობა.

მეომარ არისგოკრატიას ხიბლავდა რომანტიკული სიუჟეტები, ღვე-გმირი პერსონაჟები, ომი და სიმამაცე, პოეტური ხოგბა.

განახლდა სპარსული და არაბულ-სპარსული ლექსიკის შემოდინება (მაგ., აბჯარი, ანდაბა, ანდერძი, დარ, დიბა, მარი, დანა, ფათერაკი, ნარდი, ჩანგი, ბაზარი, მსუბუქი).

სპარსულმა პოეზიამ არათუ ქართულ ელიგაში შეადწია, მან აღრევე მღვარი დაულო არაბთა გავლენას, დაიმორჩილა თურქ-ღამზელები და თურქ-სელჯუკები (მაგ., თავად ნიზამი და ხაყანი ეროვნებით თურქები იყვნენ). საქართველოშიც სპარსი იქცა მუსულმანის სინონიმად, ნაცვლად სარკინომისა (შდრ – აღრეული გამოთქმა – „სჯულითა სარკინომნი“).

როგორც XII-XIII საუკუნეში მოხდა სპარსული პოეზიით სტიმულირება და განახლება, ასეთივე როლი შეასრულა XIX

საუკუნეში ევროპულმა რომანტიზმმა, XX საუკუნეში – მოდერნიზმმა და ავანგარდიზმმა, მარქსისტულმა იდეოლოგიამ.

პროზის სანაცვლოდ დაიწყო პოემიის ჰეგემონობა, რაც ნორმად აქცია „ვეფხისტყაოსანმა“ და სპარსულმა პოემიამ.

ქართულ კულტურაში თუ XII საუკუნის დასაწყისში ბატონობდა ასკეტიკა და მისტიკა, თეოლოგია და ფილოსოფია, ჰაგიოგრაფიული მეტაფრასტიკა და ჰიმნოგრაფია, საუკუნის დამლევისათვის მოულოდნელად იგი აღივსო ხორციელობის ხოცბით, პოეტური ჰანგებით, მიწიერი სურათებით და ვნებებით, საომარი სულისკვეთებით.

გაქართულებული ბიზანტიური მოდელები

უცხოური გავლენა, გარედან მოსული სტიმული და შთაგონება მაშინ გამოიღებს შედეგს, როცა მიმღებს აქვს მიმღებობის უნარი და შესაძლებლობა, როცა არსებობს შესაბამისი კულტურული სიგუაცია და არსებობენ შესაგყვისი სუბიექტები – გალანტის მქონენი.

ნაპერწკალი ცეცხლს მაშინ ააბრიალებს, თუ თივას დაეცემა, მაგრამ კლდეზე თუ დავარდა – სწრაფად და უკვალოდ გაქრება.

ქართულ კულტურას XII-XIII საუკუნეებში უკვე გააჩნდა მდიდარი გრადიციები. ეს იყო მწერლობა, ხუროთმოძღვრება, მხატვრობა, კონგაქტები, რელიგიურ-ქრისტიანული ეთიკა, სახელმწიფოს მართვის გამოცდილება.

დავით აღმაშენებლის დროიდან ქართველი მეფეები სამეფო კარზე თავს უყრიდნენ მწერლებსა და პოეტებს, მფარველობდნენ და ეხმარებოდნენ მათ, თავადაც მონაწილეობდნენ შემოქმედებით ცხოვრებაში. მაგრამ არჩევდნენ ჰიმნოგრაფიას (დავითი, ღემეტრე, თამარი).

როგორც ვთქვით, ასევე ეხმარებოდნენ ეკლესია-მონასტრებს, როგორც შინ, ისე საზღვარგარეთ, ხელს უწყობდნენ სწავლა-განათლების განვითარებას, მეცნიერებს, თეოლოგებს, ასტრონომ-ასტროლოგებს.

ტფილისში ასტრონომიული ლაბორატორიაც კი არსებულა.

გავრცელდა სწავლულთა შესატყვისი ტერმინები და ეპითეტები – ღვთისმეტყველი, ფილოსოფოსი, რიგორი, ჰიიტიკოსი, გრამატიკოსი, „ზენადს მოძრაობის ასურასტანელი ზმნობად“.

ელიგას გამოეყო ინტელექტუალთა ფენა, რომელმაც მონასტერს სასახლე არჩია, ასკეტურ იდეალებსა და მორჩილ ცხოვრებას – მიწიერი სილამაზისა და სისასტიკის განცდა და ჩვენება.

მეცისკენ აპყრობილი მზერა „უთვალავი ფერებით“ სავსე სამყაროსაკენ დაიხარა.

ელიგა და ნაწილობრივ მასაც იცნობდა ბიბლიის თარგმანებს, ბიზანტიელ და ქართველ მოწამეთა ტექსტებს, საგალობლებს. ყველა ხედავდა თუ ეკლესიებით როგორ დაიფარა ქართული მიწა.

ჰაგიოგრაფია და ჰიმნოგრაფია, რომელთა სათავე და მოდელი ბიზანტიურ კულტურაში იყო, ივსებოდა ქართული სახეებით, სახელებით, მასალით. მწერლობის ენა, ღვთისმსახურების ენა ქართული იყო, თუმცა ბერძნობით შეფერილი. იგი მაინც გარდაქმნიდა უცხოურ ნაკადს და მას აქართულებდა.

ამიგომ იყო, რომ კ. კეკელიძემ საერო მწერლობის საწყისი დაინახა ეროვნულ ასკეტურ-მისტიკურ მწერლობაში, რომ აქ გამომუშავდა ის ფორმები და სახეები, რაც განავითარა საერო მწერლობამ.

ეს იყო ცალმხრივი სიმართლე, რასაც, როგორც ჩანს, თავადაც გრძნობდა.

როგორც ვთქვით, თარგმანიც ორიგინალად აღიქმებოდა და ასე ნელ-ნელა ქართული ენა, ქართული მეტყველება აქართულებდა უცხოურ ტექსტებს, მათ მიერ დამუშავებულ მოდელებს.

მთავარი იყო ენის ფაქტორი, რომელმაც შესძლო ახალი ცოდნის გადმოცემა, ახალი საგნების სახელდება, როგორც ეგზეგეტიკაში, ისე ჰაგიოგრაფიასა და ჰიმნოგრაფიაში.

ბიბლიური თარგმანები, ბიზანტიური ჰაგიოგრაფიული ტექსტები შეიცავდა მკვეთრ და დასახსომებელ სიუჟეტებს, იმ პოეტიკას, რომელიც ქმნის ლიტერატურას. მათშიც მღვდვარებადა ომის სული და მოქმედებდნენ ტრაგიკული ბედის პერსონაჟები (მაგ., მ. გამსახურდია წმ. გიორგის მიიხნევადა რუსთაველის გმირების არქეტიპად).

საგალობლებში გამოჩნდა სალექსო ფორმები, რომელთა განვითარება საფუძვლად დაედო საერო პოეზიას (მაგ., 16-მარცვლიანი მეტრი).

ცხადია, იცვლებოდა ესთეტიკა. მაგ., ღვთაებისა და მოწამეთა ქება დაიკავა სუმერენის ხოცბამ, ადამიანის განდიდება, ღმერთის სიყვარული – მიწიერმა სიყვარულმა, მისტიკური თავგანწირვა – რაინდულმა ეთიკამ და გმირის კულტმა, ღვთისმშობელი – საგრფომ, ბიზანტია – აღმოსავლეთმა.

საუკუნეების განმავლობაში ბიბლიამ და ბიზანტიურმა მწერლობამ, რომლის უამრავი ნიმუში ითარგმნა, ჩამოაყალიბა ქართულ ენაში სიუჟეტის, ხასიათის, კომპოზიციის, თხრობის, სალექსო ფორმის გრძნობა, რაც კარგად გამოჩნდა ორიგინალურ ტექსტებში.

საერო მწერლობამ ცხოვრების ნაკადი, ადამიანური ვნებები, ფანტაზირებული და ისტორიული რეალიები შემოუშვა კულტურაში. ისინი ჯერ აღმოსავლური იყო. მაგრამ ეს უფრო აძლევდა შემოქმედს თავისუფლებას, რათა ეთქვა, რომ ეს ქრისტიანული და ქართული სამყარო არ არის, რათა მომხდარიყო სქოლასტიკასთან შეგუება, თუმცა ცალკეული მღვდელ-

მთავრები „ვეფხისტყაოსანს“ მაინც ეჭვის თვალთ უყურებდნენ.

ამჯერად აღმოსავლური მოდელები ქართულდებოდა – უკუგდებული ბიზანტიურის სანაცვლოდ.

რეალური და პირობითი აღმოსავლეთი

რუსთაველის პერსონაჟთა სამოქმედო არეალი არის მუსულმანური აღმოსავლეთი – არაბეთი, ინდოეთი, ხაგაეთი, გულანშარო, მულღაზანზარი, სემიგურ-ინდოევროპული სამყარო (იხ. „დრო და სივრცე“).

პოეგმა უზარმაზარი სივრცე წარმოსახა, წარმოსახა როგორც რეალურად არსებული, ისე ფანტაზიით შეთხზული ქალაქები, არა ერთი ქვეყანა ან რომელიმე სამთავრო.

ასევეა „ამირანდარეჯანიანშიც“ – ინდოეთი, ზღვათა სამეფო, ბაღდადი, ბალხეთი, დევთა ქალაქი, იემენი, ტილისმათა ქვეყანა, მნათობთა ქვეყანა, ჩინეთი, ხაზარეთი.

უფრო ფანტასტიკურია „თამარიანის“ პოეგ-პერსონაჟის მოგზაურობა. იგი მოივლის სპარსეთს, ერაყსა და ისპაჰანს, გურიდების სამეფოს, ჩინეთსა და ხაგაეთს, ხაზარეთსა და რუსეთს, საბერძნეთსა და იგალიას, დასავლეთ არაბულ ხალიფატს, ეგვიპტესა და იემენს, მექასა და ბაღდადს.

დავითისა და თამარის მემაგიანეები კი რეალურ ბრძოლებს აღწერენ აღმოსავლეთის ქვეყნებთან, წარმოადგენენ რეალურ გოპონიმებსა და ისტორიულ სახელებს.

როგორც ჩანს, სარგის თმოგველის დაკარგული „დიღარგეთიანიც“ აღმოსავლეთს ასახავდა.

„ვისრამიანი“ სპარსული პოეზიის ძეგლია და თავისთავად ყოველივე ნათელია. ოღონდ ეს არის არა მუსულმანური, არამედ – მოროასტრული ირანის ამბავი, რომელშიც სიყვარული განაგებს გმირთა ფიქრებსა და მოქმედებას.

თამარის დროიდან შენელდა ნაციონალიზმების პათოსი და მსოფლხედვას მიეცა ინტერნაციონალური ხასიათი, გამოძლინარე აღრევე არსებული გოლერანგობიდან.

სახელმწიფო სგრუქტურაში შემოვიდა აღმოსავლური გერმინები – არაბული ვაზირი და ამირსპასალარი, თურქული ათაბაგი, სპარსული მენაარი (მენჰარ), მეიმი (მიჰიმ), გახტი და დარბაზი („დარვაბეჰ“ – სახლის კარი), პოემიაში – არაბულ-სპარსული შაირი, არაბული ხოგბა, ფულის ერთეული დირჰემი.

„ამირანდარეჯანიანისა“ და „ვეფხისტყაონის“ პერსონაჟთა სახელები ძირითადად არაბული და ირანულია და ამ ენეზით იშიფრება. მაგ., ამირანი არის ამირ-მირანი და არა მოროასგრულიდან მომდინარე ხალხური ამირან/არიმანი (აპრიმანი).

როცა ივანე ათაბაგს თამარმა ამირსპასალარობა შესთავაზა, მან მოითხოვა, რომ თურქი სელჯუკების სულგანთა მსგავსად შემოეღოთ ათაბაგის გიგული და ესეც მიენიჭებინათ.

ათაბაგი ეწოდებოდა გახტის მემკვიდრის აღმზრდელს.

ქართველები არასდროს მომწყდარან აღმოსავლეთს. მაგრამ ქრისტეს სახელმა ჩვენი წინაპრები ჩამოაცილა ჯერ მამდეანურ და მითრანისგულ ირანს, შემდეგ დააპირისპირა მუსულმანურ არაბეთთან.

რელიგიური ფაქტორი უფრო ძლიერი იყო, ვიდრე ენა და ეროვნება.

ბიზანტიის იმპერია აღმოსავლურ ქრისტიანობას – მართლმადიდებლობას განასახიერებდა. ამიგომ ჩვენს წინაპართა ცნობიერებაში აღმოსავლეთი ორად განიყო – ქრისტიანულ და მუსულმანურ ნაწილებად. დასავლეთი და დასავლური ქრისტიანობა კათოლიკური იყო.

მამდეანური ირანიც მუსულმანური გახდა და დაკარგა უძველესი ნაციონალური რელიგია, ისევე როგორც მითრა და მანი.

ანგიოქია, ალექსანდრია, იერუსალიმი, კონსტანტინეპოლი იყო ქრისტიანული რელიგიისა და კულტურის ცენტრები.

ჯერ არაბებმა, შემდეგ თურქ-სელჯუკებმა დაიკავეს მცირე აზია, წინააზია და კავკასია.

ბიზანტია სუსტდებოდა და ძლიერდებოდა მუჰამედის აღმოსავლეთი. ჯვაროსნების ლაშქრობებმა კიდევ უფრო გააფერმკრთალა კონსტანტინეპოლი.

კათოლიკური დასავლეთის ლაშქრობებს არ ემხრობოდა ბიზანტია და კაეშირს კრავდა სალადინთან. 1204 წელს კონსტანტინეპოლი ჯვაროსნებმა, კერძოდ – ვენეციელებმა დაიკავეს. ამას მოჰყვა ქართული ფაქტორის მნიშვნელობის გაზრდა.

როგორც ვთქვით, ბიზანტიის დაცემა-დასუსტებას, ბიზანტიური კულტურის კრიზისს, ქართული სახელმწიფოს გაძლიერებას, მუსულმანურ ქვეყნებთან მუდმივ ბრძოლა – მეზობლობას საბოლოოდ მოჰყვა ინტერესი მათი ახალი, ცხოვრებისეული კულტურისადმი, რაც გახდა ორიენტი, სტიმული და შთაგონება სამეფო და ინტელექტუალური ელიტისათვის. ქართველობამ ვერც ტრიუმფის დროს ჰპოვა შინაგანი საყრდენი.

„იყო არაბეთს როსტევეან“ – ასე იწყება „ვეფხისტყაოსნის“ ძირითადი ტექსტი.

„იყო ჰინდოთ მეფე აბესალომ, მორჭმული და განგებიანი“ – ეს „ამირანდარეჯანიანის“ პირველი სტრიქონებია.

ნიზამი განჯელის „ლეილმაჯნუნიანის“ დასაწყისი კი ასეთია – „იყო არაბეთს ოდესღაც მეფე არაბთა ძლიერი“.

ახლა „ვისრამიანი“ ვნახოთ:

„იყო დიდი და მაღალი სულტანი გულღურბეგ ქვეყანასა ხორასნისასა და აღრაბადაგანისა“.

ეს აღმოსავლეთის ქვეყნებია და მათი ხსენების სტერეოტიპს იცავენ ავტორები.

მათგან მთავარია არაბეთი და ინდოეთი:

არაბეთი მაჰმადის სამშობლოა, ინდოეთი – ირანელების პრასამშობლო.

რამდენიმე საუკუნით ადრე „ბალავარიანის“ უცნობი ავტორიც ასე იწყებდა თავის ტექსტს:

„იყო ვინმე ქვეყანასა ჰინდოეთისასა, ადგილსა, რომელსა ჰრქვიან შოლაიგ, და სახელი მისი – აბნეს“.

ინდოეთი მითოლოგიურ, სიმბარეულ ქვეყნად წარმოედგინათ, რომელიც იგაცებდა ფანგაზიას, როგორც პლატონის აგლანტიდა, რომელიც არავის ეხილა.

ალბათ რუსთაველი არ ყოფილა თავის მიერ ოცნებით წარმოსახულ ქვეყნებში. მაგრამ ისე წერს, როგორც უცხოეთის მკვიდრი, მაქსიმალურად ცდილობს თავისი სამშობლოს სურათის დანისლვას, თუმცა ენა და ისტორიის გააზრება მაინც საქართველოსთან აკავშირებს.

მისტიფიცირებას სძლევეს მშობლიური ლექსისა და ენის სტიქია.

როგორც ჩანს, ქართველი მწერლებიც ერკვეოდნენ რეალური აღმოსავლეთის გეოგრაფიაში, იქ განლაგებული ქვეყნების თანმიმდევრობაში. ოღონდ მას ავსებდნენ ფანგაზიით, ისეთივე პირობითობით, როგორიც იყო ქრისტიანული სასწაული.

არაბებს ჰყავდათ უამრავი მონა მანგი და ეს ჩანს „ვეფხისტყაოსანშიც“ (მაგ., XI საუკუნის ბახრეინში ჰყოლიათ 30 000 მანგი და აბისინიელი მონა – დ. კაციცაძე).

„ამირანდარეჯანიანის“, „ვეფხისტყაოსნის“, „თამარიანის“ მემბატიანეთა პერსონაჟები სხვადასხვა ერის შვილები არიან, ცხოვრობენ ერთმანეთისაგან ღიდად დაცილებულ სამეფოებში. მაგრამ ერთმანეთთან კონტაქტი არ უჭირთ. ინდოელი გარიელი, არაბი ავთანდილი, გულანშაროელი ფაგმანი, მულღაზნზარელი ფრიდონი ენის ბარიერს არ უჩივიან და ერთმანეთს თავისუფლად ესიტყვებიან.

„თამარიანის“ პერსონაჟი მთელ მსოფლიოს მოივლის. მაგრამ არსად ენობრივი პრობლემა არ შეხვედრია და იქ, უცხოეთის ქვეყნებში სახელიც მოუხვეჭია.

ასეთივე არიან ამირანი და ამ ღვეგმირულ-საფალავენო რომანის პერსონაჟები, რომლებიც ხმლით და ცხენით სერავენ მთელს აღმოსავლეთს.

არც გერიგორიის ბარიერი არსებობს მათ წინაშე. ცხენი თითქოს მითოსური პეგასია, რომელიც იოლად სძლევს ათასობით კილომეტრს. პერსონაჟები გზასაც იოლად იგნებენ, საკვებსაც იოლად შოულობენ, არც უფულობა აწუხებთ, არც სამოსელის სიბევლე.

ავთანდილმა არაბეთიდან წასვლის წინ „წელთა თქრო შემოირგყა“, რათა ფულით, ცხენით და მახვილით გზა გაეკვლია.

რეალიზმისათვის აუცილებელ ყოფით დეტალებს, აუცილებელ სიზუსტეს ფარავს პირობითობა, რაც ჰქონდა ყველა დროის ხელოვნებას, ოღონდ – სხვადასხვაგვარად გაგებული და გააზრებული (მაგ., ავგორი არ გვეუბნება რა ერქვათ თინათინის, ნესტანის, ავთანდილის, გარიელის დედებს).

ასეთი პირობითობა ჰგავს ქრისტიანულ სასწაულს, როცა მაცხოვარს შეეძლო მიცვალებული გაეცოცხლებინა და ეს მორწმუნეს სჯეროდა.

ქრისტიანული სასწაულების სიმრავლე, რომელთაც წარმოგვიდგინენ ქართული ჰაგიოგრაფიული ტექსტებიც, მორწმუნეს რწმენას უძლიერებდა და ისინი დაეჭვების საგანი არ ხდებოდა.

ეს იყო მისტიკური პირობითობა, მისტიკური ჰიპერბოლა.

იგი საერო მწერლობის ტექსტებში შეცვალა ცხოვრებისეულმა პირობითობამ და ჰიპერბოლიზებამ. მასში მოექცა მეტყველებისა და სივრცის დაძლევის პრობლემა, დროის აღქმა: ამიგომ შემოქმედს არ სჭირდებოდა, რომ სცოდნოდა ინდოეთის ან არაბეთის რეალური ისტორია, გეოგრაფია ან ცხოვრების წესი.

რუსთაველისათვის მთელი აღმოსავლეთი მუსულმანურია.

„ქილილა და დამანა“ (ალბათ ნასრ-ულაჰის სპარსული პროზაული ვერსია) ცხოველებს ამეგყველებდა და იგავევით იძლეოდა მორალისგურ დასკვნებს (ეს თარგმანი დაკარგულია), ისევე როგორც „აბდულმესიანი“ (ალ. ბარამიძე, ე. მეგრეველი).

ფანგაზირებული აღმოსავლეთის მოხილვა ქრისტიანული სამყაროდან გასვლა იყო. აღმოსავლეთი რეალურად არსებობდა და მისი წარმოდგენა არ ნიშნავდა ქრისტიანული ღოემების დარღვევას. ამიგომ სავსებით შეთავსებადი იყო ქრისტეს რწმენასთან, მითუმეტეს, რომ აქაც მრავალი სექტა მოქმედებდა (მაგ., სუფისტური, აპიური, დერვიშული, ფუთუვეთური, რინდული, ასისინური, შუუბიური, შიიგური), რაც ფერს უცვლიდა სუნიტურ ორთოდოქსიას.

ხორციელობის გაღმერთება

სისხლი, ომი, სიყვარული, ვნებების მიმოქცევა, აზვირთება და დაცხრომა ასკეტიზმით დამზრალ ცნობიერებას წარმოუდგინა საერო მწერლობამ. მან რეალური, ცხოვრებისეული სურათები გაღმოშალა.

მათ ახლდა ჰიპერბოლიზება, მაგრამ ეს უფრო აძლიერებდა ინტერესს და აღამიანს აშორებდა მიღმა სამყაროს, მისტიკურ იდეალებს.

ამირანი, რამინი, გარიელი თუ ავთანდილი არაჩვეულებრივ ძალას ფლობენ, სილამაზით მზეს ედარებიან და არავინაა მათი მძლეველი (იხ. „გმირის იდეალი“).

ამირანს რუსთაველის გმირებივით ბრძოლა უჩანს თამაშად და მღერად, სიკვდილს ისე ეთამაშება, თითქოს მინდორზე ჩოგანს სცემდეს.

არისტოკრატიების რომანტიკა და ეროტიკა მდაბიო წრის – ვაჭრის ცოლს ფაგმანს სექსში გადაჰყავს.

ერთგულებას, კვდომას და დაგვას იგი უნაცვლებს გარყვნილებას, ღალატს ქმრისა და საყვარლისადმი.

მეხობტეთა და მემაგიანეთა თამარი და დავითი მეფეები არიან და მათ გასაღმერთებლად ავგორებს ისგორიის სიღრ-

მიდან ამოაქვთ სახე-სიმბოლოები და ასგრაღურ მნათობთა თანაზიარად აქცევენ.

ვისი და რაზინიც სიყვარულით შეშლილი არიან. ერთი სტოვებს ქმარს – თავის ძმას, მეორე ღალაგობს თავის უფროს ძმას. ამის შემდეგ ტანჯვის გზით ჰპოვებენ ბედნიერებას.

საერო მწერლობა ხორცისა და გრძნობის, სისხლისა და ომის ბეიზია, რისი ხილვაც გულს მოუკლავდა გრიგოლ ხანძთელს და უეჭველად დასწყევლიდა ხორციელობით ამგავებულ გმირებს.

მეომარი მეფე და არისტოკრატი, აღვისილი ძალითა და სასიყვარულო შმაგი სწრაფვით, იკავებდა ღმერთის ადგილს მიწაზე.

3. პოლიტიკურ-კულტურული აპოთეოზი

ქვეყნის სამხედრო-პოლიტიკური ძლიერება, ეკონომიკა და კულტურა, ალაფი და ხარკი, ჯვაროსანთა მიერ შევიწროვებული მუსულმანური სახელმწიფოების ღალაშქერა და ქრისტეს სახელის განდიღება დაუკავშირდა თამარის სახელს.

ქართული მესიანიზმი

ბაგრატიონებს ადრევე თვლიდნენ ბიბლიური წინასწარმეტყველის – დავით მეფის ჩამომავლებად. მეფე ისედაც ღვთიური არსება იყო. თამარისღროინდელმა არნახულმა გეობამ კი ფანტაზიას შეასხა ფრთები, რაც რეალობისაკენ მიიწევდა:

კონსტანტინეპოლის დაცემის შემდეგ თამარმა დაიკავა გრაპიზონის მხარე – ჭანეთი და ჩამოაყალიბა გრაპიზონის იმპერია, სადაც იმპერატორად დასვა ბაგრატიონების ნათესავი, დავით აღმაშენებლის ასულის კაცაის შთამომავალი ალექ-

სი კომენი, ქართულად აღზრდილი, იმპერატორ ანდრონიკუს შვილიშვილი.

მეორე მხრივ – დალაშქრეს ხორასანი და გარშემო ქვეყანას შეუქმნეს ვასალ და ყმადნაფიც სახელმწიფოთა რკალი, როგორც თავდაცვითი ფარი.

საქართველო ემზადებოდა, დაცემული ბიზანტიის სანაცვლოდ რომ აეღო მართლმადიდებლური ქრისტიანობის დროშა. იგი ევროპელ ჯვაროსნებსაც ჰპირდებოდა დახმარებას.

ჩახრუხაბე მკვეთრად გამოთქვამს სამეფო კარზე წარმოქმნილ მესიანისგურ კონცეფციას, რომ საქართველო ღვთის რჩეული ქვეყანაა (როგორც თვლიდა ქართულ ენას იოანე ბოსიმე X საუკუნეში), რომ იესიან-დავითიანი ბაგრაგიონები ჯერ კიდევ დავითის წინასწარმეტყველებით უნდა ყოფილიყვნენ საქრისტიანოს ლიდერები.

პოეგმა თამარი მესიად წარმოსახა, მეორე ქრისტელ, რომელიც უფალმა ქალის სახით მოაფლინა, რათა მუსულმანთაგან ეხსნა საქრისტიანო.

ამიგომ თამარისა და დავით სოსლანის ხოგბა არის არა ჩვეულებრივი პანეგერიკი, არამედ – სახელმწიფოებრივი იდეალის პოეტიზირება (ალ. ბარამიძე).

„ისტორიანი და ამბანის“ ავტორი უფრო აკონკრეტებს მესიანიზმის იდეას და თამარს აცხადებს წმინდა სამების IV ჰიპოსტასად – „სამებისა თანა იხილვების ოთხებად თამარ“.

აღმოსავლეთისკენ ლაშქრობის სიმბოლოდ აჩნდა ალექსანდრე მაკედონელის სახელი და გორგასლიან-დავითიანის სამეფო დროშას დაემატა ალექსანდრიანი.

მემბატიანის ცნობით, პოეგები აგრძელებდნენ თამარის ხოგბას მისი სიკვდილის შემდეგაც. ქართველებს მიემბატნენ არაბები, ფრანგები, ბერძნები.

კიდევ ერთხელ აღორძინდა ქრისტიანულ-ეთნიკური მითოსი, მაგრამ ის უკვე რეალობად ცხადდებოდა, რომელსაც მოჰქონდა ინგლექტუალური ძლიერების მაჩვენებელი ძეგ-

ლებიც. მითოსს მიეცა მესიანიზმის სახე და იგი კულტურიდან გადავიდა პოლიტიკაში.

პოლიტიკას წარმართავდა „მძლეოთა მძლეველი“ მეფე.

მეფე იყო ქვეყნის უმაღლესი ხელისუფალი, რომელსაც როგორც უფროს ძეს, მამისაგან ტახტი მემკვიდრეობით გადაეცემოდა.

ქართველი მეფის სახელისუფლებო ნიშნები იყო – გვირგვინი, შემკული პაგიოსანი თვლებით, პორფირი და ფერადი ბისონი (წამოსასხამი და ტანსაცმელი), სკიპტრა, მახვილი, საყდარი (სპარს. ტახტი), წინგასაძლოი ჯვარი, ჯვრიანი თეთრ-მინდისფერი დროშა, სასიგლე ბეჭედი (ივ. ჯავახიშვილი).

მეფე ვაზირებსა და უხუცესებს, სამღვდლო იერარქებს, ერისთავებს კრებდა დარბაზობაზე, სადაც განიხილებოდა საქვეყნო საკითხები (შდრ – დარბაზი რუსთაველის არაბეთსა და ინდოეთში).

დარბაზობის განრიგით განსაზღვრული იყო ჯდომისა და დგომის წესები, მოსვლის დრო („ხელმწიფის კარის გარიგება“, XIV ს.).

მეფე ჯდებოდა ოქსინოგადაგებულ ოქროჭედილ ტახტზე დარბაზის თავში, ამადლებულ ადგილზე და ამბობდა პირველ სიტყვას, წვევის მიზეზს აუწყებდა დარბაზს.

ხელმარჯვნივ, ოქროჭედილ სელზე კათალიკოს-პატრიარქი იკავებდა ადგილს ნაგითა და ბალიშით (სპარსული წესისამებრ), ხელმარცხნივ – პირველი ვაზირი ჭყონდიდელ-მწიგნობართუხუცესი ასეთივე პაგივით, შემდეგ – ამირსპასალარი... ადგილის შეცვლა არ შეიძლებოდა.

ზოგი ჯდებოდა ჩვეულებრივ სკამზე ბალიშით, ზოგი – უბალიშოდ. იერარქიულად დაბლა მდგომნი ფეხზე იდგნენ.

დარბაზს შესაბამისი სივრცე უნდა ჰქონოდა, რომ მოწვეულებს თავისუფლად ეგრძნოთ თავი.

თამარის დროს ვაზირს უნდა სცმოდა სკარამანგი – ბიზანტიური სამოსელი (შდრ. – რუსთაველის ფრესკა იერუსალიმის ჯვარის მონასტერში).

ტახტზე ასვლას მეფეს ტაძარში პირველი ულოცავდა კათალიკოს-პატრიარქი, შემდეგ – ჭყონდიდელი, ათაბაგი, ამირ-სპასალარი, მეჭურჭლეთუხუცესი, მსახურთუხუცესი...

მონღოლების შემოსვლამდე მეფეს გვირგვინს ადგამს ქუთათელი, ხმალს კი არგყამს ლიხთ იმერეთის რომელიმე ერისთავი (ივ. ჯავახიშვილი).

შემდეგ ქრება დასავლეთ საქართველოს პრიორიგეგი, ისევე როგორც გელათისა, სადაც იმარხებოდნენ მეფეები.

დარბაზობის რიგუალური წესი და ბრწყინვალება ცხადყოფდა სახელმწიფოებრივ დისციპლინას, იერარქიულ სიმტკიცეს, რაც ერს უძლიერებდა რწმენას და კრძალვას უფლისა და მეფისადმი, მესიანიზმის იდეის რეალობას.

სპარსოფილური კრიტიციზმი

ასე რომ, ეთნიკურ-ქრისტიანული მითოსი, რაზეც ვწერდით მეორე წიგნში, სამხედრო ძლიერებამ რეალურ მესიანიზმად აქცია.

ქართველ მეფეს უკვე სიმბოლურად როდი ერქვა მესიის ანუ ქრისტეს მახვილი.

ხოლო ელინოფილური კრიტიციზმი, რომელმაც მოიცვა XI საუკუნის ქართული კულტურა, სწორედ კრიტიციზმისა და სკეპტიციზმის გამო ქართული გრადიციებისა და რომანტიკისადმი, XII საუკუნის მეორე ნახევრიდან, გიორგი III-ს დროიან, გაღაიზარდა სპარსოფილურ კრიტიციზმში, რაც გამოვლინდა მუსულმანურ სამყაროსთან კონტაქტებითა და საერო მწერლობით.

მთაწმინდელების, ეფრემ მცირეს, იოანე პეტრიწის, არსენ იყალთოელის შემდგომ რადიკალურად იცვლებოდა ქართული კულტურა, მთელი მისი სპექტრი, ინტერესები.

ელინოფილებსა და სპარსოფილებს საერთო ჰქონდათ კრიტიციზმი და სკეპტიციზმი კულტურული წარსულისადმი, როგორც სიახლისა და წინსწრაფვის სულისკვეთება (შდრ ისევ – XX საუკუნეში მოდერნიზმებისა და ავანგარდისმების უარყოფითი მიმართება კლასიკისადმი).

ომი, ეროსი, ერესი, სკეპტიციზმი, სიახლის პათოსი, ხორციელობის აპოლოგია წარმოქმნიდა ქრისტიანულ საქართველოში რენესანსულ ხედვასა და მგრძობელობას.

ისგორიული მეხსიერება

გამარჯვებულ არისტოკრაციას, სამეფო კარს სჭირდებოდა ლეგენდების რესტავრირება, მათ შორის საკუთარი ძირების გამოჩენა, ახალ წარმატებათა ფიქსირება, ხოცბა და შარავანდელი.

ლეონტი მროველის „ქართველ მეფეთა ცხოვრებასა“ და „ნინოს მიერ ქართლის მოქცევას“ მოჰყვა ჯუანშერის „ცხოვრება და მოქალაქეობა ვახგანგ გორგასლისა“, უცნობი მემაგიანეების, სუმბაგ ღავითის ძის „ცხოვრება და უწყება ბაგრატიონიანთა“, უცნობი მემაგიანის სვინაქსარული გიჰის ცნობები, თამარის უცნობ მემაგიანეთა „ისგორიანი და ამმანი შარავანდელთანი“ და „ცხოვრება მეფეთ-მეფისა თამარისა“.

მათ ამთავრებს XIV საუკუნის I ნახევარში დაწერილი ასევე უცნობი ჟამთააღმწერელის ვრცელი ასწლოვანი მაგიანე.

ასე შეიქმნა „ქართლის ცხოვრების“ ანუ ქართველთა წამებისა და მეობის ისგორია უძველესი დროიდან გიორგი ბრწყინვალემდე ანუ, როგორც ამბობს გიორგი ლეონიძე, „ქართლის მკვლელობის ძველ ამბებს უწოდეს ქართლის ცხოვრება“.

მოგვიანებით, „ქართლის ცხოვრების“ ზოგ ნუსხას წარუმიძღვარეს აპოკრიფული ტექსტები:

1. ფსევდო ეფრემ ასურის „განძთა ქვაბი“, რომელიც მოგვითხრობს სამყაროს ისტორიას ქრისტიკულად;
2. ედემის აღწერა;
3. სამყაროს ისტორია ადამიდან ნოეს შვილებამდე.

„ქართლის ცხოვრება“ ისევე მნიშვნელოვანი ძეგლი იყო ეროვნული ცნობიერებისათვის, როგორც სახარება და „ვეფხისტყაოსანი“.

იგი ინახავდა და გადმოსცემდა როგორც ქრისტეს რწმენას, ისე საბრძოლო სულისკვეთებასა და სიძულვილს მუსულმანი აგრესორებისადმი.

ამიგომ სჭირდებოდა „ქართლის ცხოვრება“ ყველა ფენას, სჭირდებოდათ ყველას დროში.

„ქართლის ცხოვრების“ უძველესი ხელნაწერი აღმოაჩინა ივანე ჯავახიშვილმა სოფ. ლამისყანაში, ორბელიანების ოჯახში.

იგი განეკუთვნება XV საუკუნეს.

რენესანსული გენდენციები

აღმოსავლური რენესანსის კონცეფცია, რომელშიც მოიაზრებოდა ქართული ნაკადიც, მეცნიერებაში შალვა ნუსუბიძემ შემოიგანა და სწრაფად გავრცელდა. მას სხვადასხვა კუთხით შეეხო არაერთი ცნობილი მკვლევარი (ნ. კონრადი, ვ. ჩალოიანი, ალ. ბარამიძე, ვ. ჟირმუნსკი, ა. გაჯიევი, ა. ლოსევი, ნ. ნათაძე, ე. ხინთიბიძე, ე. მელეგინსკი...).

სადღეისოდ უნდა ითქვას, რენესანსული კულტურის წარმოქმნა – გავრცელებაში აღმოსავლეთის რენესანსი წინამორბედი არ ყოფილა. მაგრამ საქართველოშიც არსებობდა რენესანსული გენდენციები, რომელთა ფორმირება მთლიან მოძრაობად ვერ მოესწრო.

მხედრული სული და ეკონომიკა ქმნიდა საამისო ბაზისს. სტიმულს იძლეოდა მუსულმანურ კულტურასთან სიახლოვე, რაც ამკვიდრებდა ხორციელობის პრიმატს. ეს კი წამოსწევდა ადამიანურ ვნებებს, სიყვარულსა და სექსს, ჰეროიკასა და ომის კულტს, რაინდობის ინსტიტუტს, ააქტივებდა ქალის როლს, რაც კარგად გამოჩნდა ქართულ საერო მწერლობაში, ისევე როგორც, პარალელურ დროში პროვანსელ გრუბადურებთან, ფრანგ გრუვერებთან, გერმანელ მინემინგერებთან.

ქართველი მეფეები ღრმად მორწმუნე ქრისტიანები იყვნენ. ამას ცხადყოფს მათი ცხოვრებისა და ბრძოლის წესი, ჰიმნები, მრუნვა ეკლესია-მონასტრებისადმი.

თამარმა სიკვდილის წინ ქრისტეს შეავედრა თავისი სამეფო და ერი, თავისი შვილები და სული.

სამეფო კარის პათოსი გადაეცემოდა ელიტას, ელიტიდან - მასებს.

საერო მწერლობის ფორმირება თავისთავად იყო მიბრუნება ასკეტიკა-მისტიკიდან ანტიკური სილამაზის კულტისაკენ, პიროვნების თავისუფლებისაკენ, რომლის ნიმუშად ელადა და ათენი ესახებოდათ.

საერო მწერლობაში, ერთი მხრივ, არსებობდა დავითისა და თამარის მემატრიანეების, ლეონტი მროველისა და ჯუანშერის პატრიოტიკა, ქრისტეს სჯულისადმი თავგანწირვა, ქართველ მეფეთადმი სასოგბო პოეზია, მეორე მხრივ – „ამირანდარეჯანიანის“, „ვისრამიანის“, „ვეფხისტყაოსნის“ აღმოსავლური ესთეტიზმი.

შემდეგ არაბულმა მუსულმანურმა ფაქტორებმა დასაველეთიმიც გააღვიძა მიწიერი და ადამიანური განცდა და ვნებები, რასაც იწვევდა ჯვაროსანთა ლაშქრობები, აღმოსავლეთის გაცნობა, არაბულიდან მომდინარე პროვანსული და ანდალუზური ეროტიკული პოეზია, მავრიგანიული ხელოვნება, ცეკვა და სიმღერა, ჰუმანისტგ მოაზროვნეთა განსჯანი, ანტიკური სამყარო (შ. რევიშვილი).

აქ მთავარი ფიგურები იყვნენ შეყვარებული რაინდი ვაჟი და გრფობის საგანი ქალბატონი. სიყვარულში ერთმანეთს შეერწყა მისტიკა და მიწიერი ვნებები. საქართველოში პარლამენტარიზმის იდეაც მუსლიმანი გფილისელი ე.წ. ბერებისაგან მოდიოდა, რომლებიც საკმაო ხანს განაგებდნენ ქალაქს, როგორც ვთქვით.

სოცბითი ნაკადიც, პანეგერიკი და ჰიპერბოლიზმბაც აღმოსავლური თვისება იყო, რაც აითვისეს სამეფო კარის მგონებმა. მას ჰქონდა ქრისტიანულ-ჰუმანური წანამძღვრები მარიამ ღვთისმშობლისა და წმ. ნინოს სახით. კათოლიკოს-პატრიარქი ნიკოლოზ გულაბერისძე წერდა ქალის ღირსებასა და პატივზე.

მათ გაამითეს და გააღმერთეს ხელისუფალი როგორც მესია.

ეს ხელისუფალი იყო ქალი, იშვიათი ფაქტი ისტორიაში (მაგ., ეგვიპტის დედოფალი კლეოპატრა, სამგზის დედოფალი რომაელი პლაკიდა), თანაც – მუსულმანური ქვეყნების მეზობლად.

რენესანსისა და წინაპერიოდის მოღვაწეებმა განადიდეს ქალი, ასკეტიკურ-მისტიკური მწერლობის მიერ დავიწყებული, წამოსწიეს რომანტიკულ-ეროტიკული სიუჟეტები და განცდები.

რუსთაველის ქალისა და კაცის თანასწორობის პრინციპი მოქმედებს სამეფო წრეში. ხოლო ვაჭართა შორის ქალი ჩაგრავს კიდევ ქმარს (ფაგმანი და უსენი).

ქალია არათუ ინდოეთისა და არაბეთის, არამედ ქაჯეთის მმართველიც (დულარდუსტი).

ქართული სახელმწიფოც ფედერალიზმის მსგავს პრინციპზე იყო აგებული – ეთნიკური და კუთხურ-სამხარეო დაყოფით, როგორც რომსა და ბიზანტიაში, ირანსა და არაბეთში.

მეფე იყო არა დიქტატორი ან გირანი, არამედ ჰუმანისტი. მაგ., თამარმა აკრძალა სიკვდილით დასჯა და სხეულის დასახინრება.

თამარის ლმობიერება და სათნოება გადაეცემოდა ქვეყანას.

შემცირდა ეკლესიის როლი და გავლენა, გაიზარდა დარბაზის მნიშვნელობა, რომელსაც ჰქონდა მკაცრი ეგიკეტი.

იყო გენდენცია, რომ ეკლესიასა და ხელისუფლებაში დაეწინაურებინათ ღირსეული უკვარონიც.

მონასტრები კენჭისყრით ირჩევდნენ წინამძღვარს.

კვლავაც დაცული იყო რელიგიური და ნაციონალური შემწყნარებლობა, თანასწორობის პრინციპი, რომლის საუკეთესო დასტურია მონოფიზიტი და ქურთულ-სომხური წარმომობის მხარგრძელების აღმეფება (ამირსპასალარები იყვნენ სარგისი, ბაქარია, ივანე, ავაგი, ბაქარია II).

ელიგა თავისთავად მიდიოდა შემბლულ მონარქიამდე, როცა დარბაზი იქცეოდა კოლექტიური მმართველობის ორგანოდ. მაგ., გიორგი III-მ თამარს ოქროს გვირგვინი დაადგა არა ერთპიროვნული გადაწყვეტილებით, არამედ – პატრიარქის, ეპისკოპოსების, ვაზირთა, სპასალართა და სპასპეტთა „თანადგომით“.

თამარი კიდევ უფრო მეტად ეთათბირებოდა დარბაზს.

ყალიბდებოდა რაინდის ინსტიტუტიც, რასაც ეწოდა „ჭაბუკი“ („ამირანდარეჯანიანი“), „მოყმე“ და „ყმა“ („ვეფხისტყაოსანი“), გაჩნდნენ რინდები, რაც მემთვრალეს ნიშნავს. მაგრამ შეიძლება მოდიოდეს გერმანულ ჯვაროსანთა der Ritter-ისაგან.

კულტურის ახალი ნაკადი – საერო მწერლობა, მართვისა და ცხოვრების წესი, ეთიკა, გოლერანგობა ერთად წარმოდგენილი ნიშნავდა სწორედ რენესანსის დილას, რომლის მზე მაშინვე ჩააქრეს, როგორც კი ამოვიდა.

4. საერო კულტურშემოქმედი

საერო კულტურშემოქმედი მონაწილეობას ღებულობდა მეფე-დიდებულების დღესასწაულებზე, წვეულებებზე, ნადიმებზე, როგორც მეხოტბე და გამართობი.

მგოსანი, მსახიობი, მომღერალი, მხატვარი ასე ჰპოვებდა თავის ფუნქციას, რათა ჰქონოდა ასპარეზი, დაეფასებინათ და მიეცათ საარსებო სახსარი.

ხელნაწერზე მეგი მნიშვნელობა ჰქონდა ბეპირმეცხველებას, დეკლამაციას, ორაგორულ ხელოვნებას, რადგან კულტურშემოქმედს უნდა ჰყოლოდა მსმენელი და მაყურებელი. ამიგომ მსახიობის ნიჭიც უნდა მიეცა ბუნებას მისთვის, რათა შესძლებოდა გარდასახვა, მსმენელისა და მაყურებლის მონუსხვა.

ასკეგ-მისტიკოს შემოქმედს ეს თვისებანი არ სჭირდებოდა. იგი რწმენით იყო აღვსილი და ემსახურებოდა ეკლესიას, ასრულებდა მღვდელთმთავართა დავალებებს ან თავად სწყვეტდა, რა დაეწერა, რა ეთარგმნა, რა გადაეწერა, როგორ განედიდებინა უფალი და უფლის საქმენი.

საერო კულტურშემოქმედი ღებულობდა დაკვეთას. იგი თავისი ნებითაც მოქმედებდა, მაგ., როცა თამარის მიცვალებას მოჰყვა ახალი სახოგბო ნაკადი, აკროსგისული ლექსები, ქებანი, მეუბნეთა და მეჩანგეთა შესხმანი, როცა ფლასით შეიმოსა ქვეყანა. მაგრამ ღიდ საქმეს სუბერენის თანადგომის გარეშე თავს ვერ გაართმევდა, ვერც აუდიგორიის მოზიდვას შეძლებდა. ამის მიხედვით იყვნენ ღხინისა და გლოვის მგოსნები, რომლებიც ფლეიგაზე უკრავდნენ, მღეროდნენ და გალობდნენ თავიანთ ლექსებს.

სამეფო კარი იყო საერო კულტურის ცენტრი, კარგ მგოსნებს ჯიღლო ეძლეოდა (მაგ., მეფის ხალათი).

კულტურას ისევ ელიგა ქმნიდა, ისევ ელიგის ინტერესებისათვის, ოღონდ ადრესაგი იყო არა ეკლესია, არამედ –

სამეფო კარი, დარბაზი, დიდებულთა წრე, შთაგონების ძალა არა ქრისტე, არამედ – არესი (მარსი) და ეროსი.

როგორც ვთქვით, როცა ნადიმებსა და წვეულებებზე გამოდიოდნენ მგოსნები და მსახიობები, ეკლესიის მსახურები სგოვებდნენ დარბაზს. ეს სჯულისკანონით იყო განსაზღვრული.

სიგყვა, სიმღერა, ალკოჰოლი, ცეკვა ვნებათა ამვირთებას იწვევდა, რაც მიუღებელი იყო ასკეტ-მისტიკოსისათვის, ისევე როგორც ოქრო-ვერცხლის ელვა, სამოსელის ბრწყინვალება და მრავალფერი სუფრა.

მდიდარი და სვიანი სამეფო კარი, ისევე როგორც მისი ვაზირები, ერისთავები და დიდებულები ხშირად მართავდნენ ნადიმსა და წვეულებას, ერთობოდნენ ნადირობით და სანახაობით.

როცა თამარის ხელის მაძიებელი არზრუმელი მუგაფრადინი მოვიდა, თან ახლდა დიდი ლაშქარი, მრავალი დიდებული, ხოჯები და საჭურისები, მონები და მხეველები, მოიყვანეს ავაზები და ტაიჭები, მოიგანეს ბარგი და სიმლიდრე, უამრავი თვალ-მარგალიტი, ღარი და საჭურჭლე.

სამეფო კარი ღირსეულად შეეგება სგუმარს – დასვეს სელის გახტმე, გაუმართეს ნადიმები, მიუყვანეს მუგრიბები (მეჩანგე ქალები) და მოთამაშენი, ანადირეს და გაართეს, მოაგარეს ქართლი, კახეთი და რანი.

აღლუმებზე, ომის დაწყების თუ დასრულების აღსანიშნავად უკრავდნენ ბუკებსა და დაფდაფებს, სპერ-მურებს, რათა საომრად აღკაზმულ ქვეითებსა და მხედრებს, სარდლის მიერ შერჩეული სისგემით განლაგებულთ, ჰქონოდათ ჰეროიკული სულისკვეთება, ომის ჟინი.

ბეიმი, ნადიმი, დარბაზობა, უცხო სტუმრების მიღება გარდებოდა როგორც სპექტაკლი, ეგიკეგისა და წესრიგის დაცვით, სიმლიდრის ჩვენებით, წინწილთა, მგოსანთა და მუშაითთა თანხლებით, ნადირობით და ბურთაობით.

ასე ხვდებოდნენ სხვებსაც – მუსულმან ამირ-მირმანს, შარვანშებს - აღსართან I-სა და აღსართან II-ს, დავითის შთამომავალ ბიზანტიელ ანდრონიკე კომნენს – მომავალ იმპერატორს („ისგორიანი და აზმანი შარვანდელთანი“).

ასე ღიღებით გადაიხადეს თამარის ქორწილი გიორგი რუსთან და დავით სოსლანთან.

ასეთი ბარ-ზეიმით ეგებებოდნენ უთვალავი ალაფით დაბრუნებულ, გამარჯვებულ სარდლებსა და ლაშქარს, როგორც გრიუმფაგორს რომში.

ამგვარი სიგუაცია ედგა ალბათ თვალწინ რუსთაველს, როცა გადმოსცემდა თავის კონცეფციას პოემიასა და მიჯნურობაზე, როცა პოემიას ჰყოფდა სამ სახედ და ნადიმს ახსენებდა.

პროლოგის განსაზღვრით, მეორე ლექსი ლირიკაა. მისი ავტორი ჰგავს ყმაწვილ მონადირეს, რომელიც დიდ ნადირს ვერ მოჰკლავს, ვერც გულის განგმირავ სიგყვას იგყვის.

მესამე ლექსი კი სალალობო და გასართობია, სააშუკო და სანადიმო, ამხანაგთა სამასსრო და საქილიკო.

ორივე მათგანი შეეფერება სამეფო კარის დარბაზობებს, ნადიმსა და გართობას, დროსგარებას. მაგრამ რუსთაველს ისინი არ მიაჩნია დიდ და ნამდვილ ხელოვნებად.

ჭეშმარიტი პოემია არის „საღმრთო, საღმრთოდ გასაგონი“, „სიბრძნის დარგი“, როცა ავტორი ვრცელ სათქმელს მოკლედ გადმოსცემს. ცხადია, ამგვარი პოემიისათვის ნადიმები და წვეულებანი არ გამოდგებოდა. იქ მას ვერც აღიქვამდნენ, ვერც დააფასებდნენ.

ასეთი პოემია უნდა იყოს ეპიკური, გადმოსცემდეს სამიჯნურო ამბავს და მელექსეს შეეძლოს „ლექსთა გრძელთა თქმა და ხევა“. ამიგომ ადარებს რუსთაველი შემოქმედს მარჯვედ მობურთალს, გრძელი გმისა და დაბრკოლებათა გადამლახველ მორბენალ ცხენს.

„საღმრთოდ გასაგონი“ ვრცელი ამბის არსი უნდა ყოფილიყო „საბეო“ გრფობა, ერთისადმი თვითმეწირვა, მისთვის „ყველაკაის“ დათმობა, რაინდული კოდექსი.

არც საღვთო სიგყვა და არც ვრცელი პოემა, პოეგური ოსტატობით შეთხზული, არ იქნებოდა კეთილად და ამოდ მოსასმენი სისხლით, ალკოჰოლითა და სიმდიდრით გაბრუებული ელიგისათვის.

ალბათ ამიგომ ჰჳარაჳდა ჩრდილი „ვეფხისტყაოსნის“ ავტორს, რომელსაც, ისევე როგორც კარის სხვა მგოსნებს, უნდა ჰყოლოდა არა მკითხველი, არამედ - მსმენელი.

მოსასმენად კი ლექსი, ხუმრობა და გაშაირება სჯობდა. მსმენელი ბევრი იყო, მკითხველი - ცოტა.

სამეფო კარზე დაფასებული და მიღებული ყოფილან იოანე შავთელი, სარგის თმოგველი, ჩახრუხაძე, როგორც ადრე ასკეგ-მისტიკოსები – გრიგოლ ხანძთელი, გიორგი ათონელი, არსენ იყალთოელი, იოანე პეგრიწი.

საერო კულტურშემოქმედს ჯერ ვერ ექნებოდა ისეთი აღიარება, როგორც უფლის მადიდებელი, როგორც თეოლოგებს, ჰიმნოგრაფებს, მთარგმნელებს, ფილოსოფოსებს.

ისინი ზეციურ იდეალებს ემსახურებოდნენ, გაძრებს აგებდნენ და რთავდნენ, ღვთისმსახურების პროცესს აწესრიგებდნენ.

საერო კულტურშემოქმედი ჯერ მესოტბე და გამრთობი იყო, როგორც მუგრიბი, მომღერალი, მასხარა, მობურთალი და მუშაითი. მაგრამ ვერ ეგეოდა ამ სივრცეში და ეპიკისკენ სწრაფვით თვალსაწიერს იფართოებდა, როგორც რუსთაველი.

ჯერ მეფეები მხოლოდ ჰიმნებს წერდნენ, მაგრამ XVI საუკუნიდან ითვისებენ საერო კულტურშემოქმედთა გრადიციებს და თაჳად თხზავენ ლექსებსა და პოემებს (მაგ., თეიმურაზ I, არჩილი, თეიმურაზ II, ვახგანგ VI), თარგმნიან, ხელს უწყობენ საერო კულტურის განვითარებას, გექსტების გამრავლებას, შემდეგ – ბექღვას.

მეფე ხდება კულტურის ლიდერიც, რომელიც უკვე აღარ წერს საგალობლებს. იგი თავად არის უფლის მეგობარი, არა მხოლოდ მისი ბრძანების აღმსრულებელი – მეფე-პოეტი რუსთაველზე აღმაგებლად ცდილობს და უნდა, რომ ელიგარული ესთეტიკის კანონმდებელიც იყოს (მაგალითად, თეიმურაზ I, არჩილი, ვახტანგ VI).

XII-XIII საუკუნეთა ბღვარზე მომხდარი გარდაცემა განაგრძობს ქართულმა კულტურამ, რაც ადრე თუ გვიან წარმატებით დასრულებულა სხვა ქვეყნებშიც, როგორც პროგრესის ერთადერთი სწორი გზა.

II. ისგორია და ესთეტიკა: „ვეფხისტყაოსანი“

თამარის ეპოქის მთავარი კულტურული მოვლენა შოთა რუსთაველის „ვეფხისტყაოსანია“. მნიშვნელოვანია საერო მწერლობის სხვა ნიმუშები, საინტერესოა ასკეტიკურ-მისტიკური თხზულებანი, გალობანი, გაძრები და მხაგვრობა, ბექა და ბემქენ ოპიზარების ჭედური ხელოვნება, „ვისრამიანის“ თარგმანი თითქმის ორიგინალურ ძეგლად იქცა. მაგრამ რუსთაველის გარეშე კულტურას გუმბათი არ ექნებოდა.

რუსთაველი ისევე განაღვიძებს ქართულ ხელოვნებას, როგორც მეფე თამარი – ქართულ სახელმწიფოსა და პოლიტიკას.

ხალხის ფანტაზიამ ეს ორი სახელი ერთმანეთთან დააკავშირა, ერთ ღროში მოაქცია, როგორც ღიღობა ქართული სულიერებისა, რაც, საბედნიეროდ, მართლაც ასე ყოფილა.

თამარისა და რუსთაველის სახელებიდან მოდის ჰუმანისტურ-რენესანსული იდეალების წარმოჩენა და განვითარება, რომელთა გარშემო პოეებენ ადგილს სხვა სახელები და სხვა ძეგლები.

ცხადია, „ვეფხისტყაოსანი“, რომელსაც გადაწერდნენ და იბეპირებდნენ, უცვლელი სახით ვერ მოაღწევდა. მაგრამ ცვლილება ვერ შეეხებოდა ძირითად სიუჟეტსა და პერსონაჟებს, პოემის საუკეთესო სგროფებს.

აღბათ ინტერპოლატორი უფრო ამატებდა სგროფებს, ვიდრე აგდებდა ადრე არსებულს. განსხვავებული წაკითხვანი, ჩანართები და დამატებანი არსებითად ვერ დაარღვევდა ავტორის მხაგვრულ ამროვნებასა და კონცეფციას.

1. ავტორი და ტექსტი

ძირითადი პოსტულატები

როცა ვეძებთ „ვეფხისტყაოსნის“ ავტორის ვინაობას, უნდა დავიცვათ და გვახსოვდეს რამდენიმე პოსტულატი, რომლებიც გამოგვაქვს ტექსტიდან, როგორც კვლევის საფუძველი:

რუსთაველი პოემის წერის დროს არ შეიძლება ყოფილიყო სასულიერო პირი, რადგან სიმღიდრის, ბრწყინვალე ცხოვრების, მიწიერი ვნებების, ომის და პიროვნული სისასტიკის წარმოსახვა ერესად ჩაეთვლებოდა ან მათდამი ინგერესი არც ექნებოდა ეკლესიის მსახურს (შდრ – პეგრე იბერის, გრიგოლ ხანძთელის, მთაწმინდელების ცხოვრება)..

რუსთაველი ეროსისა და არესის პოეტიკა, არა ასკეტი განდეგილი, რომელიც ბნელ სენაკში ცხოვრობს, ჯვალო მოსავს და დღენიადაგ მარხულობს.

ვერც სარდალი და მუდმივი ლაშქრობების მონაწილე იქნებოდა, რადგან პოემის დაწერას უცებ ვერ შესძლებდა, მას საკმაოდ დრო დასჭირდებოდა. ეს კი საქვეყნო საქმეთაგან მოსწყვეტდა.

გარდა ამისა, ასეთ დონემდე მისულს უეჭველად უნდა გაველო დაოსტატების, სიგყვის დაუფლებისათვის გარჯის წლები, რისთვისაც ვერ მოიცლიდა სარდალი, ერისთავი ან რომელიმე უხუცესი.

ასეთი ძალის შემოქმედი წერაზე ვერც უეცრად აიღებდა ხელს.

ავტორს მიღებული ჰქონია კარგი განათლება, იცნობს არსებულ საამბროვნო სიგუაციას, იცნობს სასახლეს, სასახლის ეტიკეტს, მეფეთა ცხოვრებას, ომის პროცესს. მეტყველებს როგორც არისტოკრატი, რომელიც მეფისა და ქვეყნის ერთგულებას იცავს და არსებული სოციალური წესრიგის მესობგება.

როგორც ჩანს, სცოდნია სპარსული ენა, სპარსული პოეზია (ფირდოუსი, გორგანელი, ნიზამი), ბიბლია, ქრისტიანული თეოლოგია (მაგ., ფსევდო-დონისე), ნეოპლატონური ფილოსოფია, გასცნობია ძველ-ქართულ აპოფთეგმების კრებულს.

პოეტი ისეთი ენერგიით წერს რომანტიკულ, სასიყვარულო და საომარ სიგუაციებზე, რომ ხანდამძული ვერ იქნებოდა, შორს მდგარი ეროტიკისაგან, როცა ემოციებს სძლევს აზრი, გმირს – ბრძენი, სიგყვიერ არგისტიმზს – ინტელექტუალური განსჯა.

წიგნს სიუჟეტურ საფუძვლად უდევს თამარის ისტორია, რომელიც პოეტურად არის გრანსფორმირებული, დანაწილებული, შორს გადაგანილი. მაგრამ შიფრი მაინც იკითხება.

ასე ვერ დაწერდა ის, ვინც ახლოს იდგა სამეფო კართან და იქ გამართულ ცერემონიალებში მონაწილეობდა – ეტიკეტი არ მისცემდა ამის საშუალებას. მას შეეძლო ხოგბა, მაგრამ არა დედოფლის პირადი ცხოვრების პოეტიზება, მითუმეტეს – ვნებების გადმოცემა.

ამრიგად, რუსთაველი უნდა ყოფილიყო – არისტოკრატი, საერო პირი, სასახლის ეტიკეტისა და ცხოვრების მცოდნე, ღრმა ერუდიტი, თავისუფალი შემოქმედი, მეხოგბე, პოემის წერის ღროს – სიჭაბუკესა და ხანდამძულობას შორის მდგარი, როცა ერთმანეთს ერწყმის ემოცია, ძალა და გონი (მაგ., 40 წლის ნიზამი განჯელი წერს „ხოსროვშირინიანს“, 47 წლისა – „ლეილმაჯნუნიანს“).

რეალობის შიფრი

პ. ინგოროყვა გაჰყვა თამარის ისტორიის ანარეკლს პოემაში, რომ საქართველოც შვიდ სამეფოდ იყო დაყოფილი, როგორც რუსთაველის ინდოეთი, რომ ფარსადანის – ინდოთ მეფის მსგავსად ვიორგი მესამესაც გვიან ეყოლა ძე – ასული (ვიორგის ერთი ხარჭისაგან ნაშობი გააყოლეს არზრუმის სულ-

განის ძეს მუგაფრიდინს, მეორე რუსუდანი – თამარის მსგავსად მამიდასთან იზრდებოდა, 80 წლის ასაკში აღიკვეცა მონაზვნად, რომ თამარი დედისერთაა, როგორც თინათინი და ნესტანი და იკავებს ტახტს, რომ ქვრივი ნესტანის მამიდა დავარი ჰგავს თამარის ქვრივ მამიდა რუსუდანს, სასულგანოდან დაბრუნებულს, ხვარაზმშას ძე – გიორგი რუსს, რომ ფარსადანი და სარიდანი ერთი გვარისანი არიან, როგორც თამარი და ღვეით სოსლანი, რუსუდანის მიერ აღზრდილი.

გიორგი რუსის გაძევებას მოჰყვა შიდა სამხედრო დაპირისპირება, ხოლო ხვარაზმშას ძის მოკვლას – ქაოსი, ანარქია და ხატაელთა მიერ ქვეყნის დაკავება.

პოემის მთავარი ინტრიგა ისტორიული ფაქტის გარდასახვაა.

ქალის გამეფება ისედაც უჩვეულო ფაქტი იყო როგორც საქრისტიანოსა, ისე მუსულმანური სამყაროსათვის. ხოლო წარმატებული რომ გახდა – ეს უკვე უფლის სასწაულს ჰგავდა.

ამიგომ მკვლევარმა შოთა რუსთაველი ჰერელი ბაგრატიონების დინასტიას მიაკუთვნა, რომელთა საგვარეულო სახელი მართლაც ყოფილა შოთა. მაგრამ რუსთაველი პოეტი იყო და არა ისტორიკოსი. ბუსტი ისტორიის გადმოცემა რომ სლომებოდა, პოემას არ დაწერდა.

პ. ინგოროყვას მიერ წარმოდგენილი რუსთაველის ბიოგრაფია სპეციალისტებმა არ მიიღეს, ისევე როგორც სხვა მრავალი ვერსია, რაც დროდადრო წარმოიშობა რუსთაველოლოგიაში (მაგ., პოეტის მუსულმანობა. მაგრამ ნამდვილია რეალობის შიფრი).

ავტორი

საბოლოოდ მაინც იმაზე შეჩერდნენ, რომ თამარის ეპოქაში „შოთად“ სახელდებული რამდენიმე პირთაგან პოემის ავტორი უნდა ყოფილიყო შოთა მეჭურჭლეთუხუცესი, რომლის აღაპი

დადებული ყოფილა იერუსალიმის ჯვარის მონასტერში (ნ. მარი, ე. მეგრეველი), ჯერ კიდევ ქტიტორის სიცოცხლეში.

მაქსიმე აღმსარებლისა და იოანე დამასკელის ფერხითი მუხლმოდრეკილი მოხუცი დიდებულის პორტრეტიც მას მიაკუთვნეს. მითუმეტეს რომ აქვს წარწერა:

„ამის დამხატვასა შოთას შეუნდვნეს ღმერთმან. ამინ. რუსთველი“ ანუ ეს არის ვედრების კომპოზიცია.

გაერთიანდა შოთა მეჭურჭლეთუხუცესის, პოეგ შოთა რუსთველის, პოემაში ინტერპოლატორის მიერ ჩართული რუსთველის და იერუსალიმური პორტრეტის სახელები, როგორც ერთი პიროვნება, რომელსაც ბიზანტიური სკარამანგი მოსავს.

თუმცა გამოითქვა ეჭვი, რომ არც ალაპი განეკუთვნება XIII საუკუნეს და არც პორტრეტი – მას ათარილებენ 1643 წლით (კ. კეკელიძე), როცა ჯვარის მონასტრის წინამძღვარმა ნიკიფორე ჩოლოყაშვილმა (ირბახმა) განაახლა ფრესკები.

მაგრამ რესტავრატორი ან ქტიტორი თავისი ნებით ვერ გამოსახავდა საერო პირს დიდი საეკლესიო იერარქების წინაშე (ალ. ბარამიძე).

ტრადიციაც პოემის ავტორად თვლის შოთა რუსთაველს (რუსთველს) და მის სახელს უკავშირებს ჯვარის მონასტერს – დასახელებული კონკრეტული ფაქტების გამო.

ეს ტრადიცია სათუო არ გამსდარა და ამიგომ უნდა მივიღოთ ერთადერთი სიმართლედ – პოემის ავტორი არის შოთა რუსთველი (რუსთაველი), ცხოვრების პერიოდი – XII საუკუნის II ნახევარი და XIII საუკუნის I ნახევარი.

პოემაში რუსთველი ოთხგან იხსენიება. როგორც არაერთი მკვლევარი აღნიშნავს (მაგ., კ. კეკელიძე, პ. ინგოროყვა), ეს სტროფები ნაყალბევია, თუმცა აღრევეა დაწერილი და იმეორებს ტრადიციულ გადმოცემას.

არჩილ მეფე თეიმურაზს ათქმევინებს, რომ „ვეფხისტყაოსანი“ არა შოთას, არამედ – სხვებს დაუსრულებიათ ანუ დამთავრება ვერ მოუსწრია.

შეიძლება პოეტს არ ჰქონდა ოჯახი, არ ჰყავდა შვილები. მაგრამ იყო საქართველოს მეჭურჭლეთუხუცესი, მდიდარი ფეოდალი და ასეთი მოღვაწის ახლობლებმა მაინც როგორ დაკარგეს მისი სახელი და სამკვიდრო.

თარიღი

პოემის დაწერის თარიღზეც მრავალი განსხვავებული აზრი გამოთქმულა (მაგ., ნ. მარის, ს. კაკაბაძის, კ. კეკელიძის მიერ).

არადა – თარიღი უფრო მნიშვნელოვანია, ვიდრე ავტორის ვინაობის ძიება.

ტრადიციულად – „ვეფხისტყაოსანი“ დაიწერა თამარის ეპოქაში. თუ თარიღი შეიცვლება, დაინგრევა მთელი რიგი ფილოლოგიური და კულტურული კონცეფციები.

სადღეისოდ მიღებულია ის აზრი, რომ პოემა შექმნილია XIII საუკუნის დასაწყისში, თამარის დროს, დავით სოსლანის გარდაცვალებამდე.

ამ შეხედულებას მტკიცე საფუძველს უქმნის ხაყანის მიერ „განჯელი ძაღლისა“ და „რუსთას ვირის“ მოხსენიება, ე. ი. რუსთაველი ამ შარვანელი პოეტის თანამედროვე ყოფილა და, თუ ერთმანეთს არ იცნობდნენ, ერთმანეთის არსებობა მაინც სცოდნიათ, რადგან ხაყანი მათ თვლის თავისი „გულის დარდის მიზეზად“ და არა დროის ცვალებადობას.

ქართული ენის მცოდნე შარვანელი მგოსანი ამას რომ წერდა, მაშინ რუსთაველი არც იყო „ვეფხისტყაოსნის“ ავტორი (ხაყანი გარდაიცვალა 1199 წელს).

ხაყანი რუსთაველს სარწმუნოებრივ ნიჰილიზმს აბრალებს.

ასეთი ბრალდება პოეტისათვის შეეძლოთ წაეყენებინათ როგორც ქრისტიანებს (რაც მოხდა კიდეც), ისე მუსულმანებს, რადგან არცერთი მათგანის ღოგმებს არ იცავდა.

„რუსთას ვირი“ პოეტი ყოფილა, რომელიც ძრახავდა ანუ აკრიტიკებდა შარვანელ თანამოკალმეს. ნიზამიც ასახელებს თავის მეტოქეთა შორის ერთ ქრისტიან პოეტს („ხოსროვ-შირინიანი“, 1180 წ.).

ამ ფაქტებს უნდა დავეურთოთ ქვაბისხევის მონასტრის (მესხეთი) XII საუკუნის ფრესკა, რომელზეც გამოუსახავთ ჭაბუკი ფეოდალი, სახელად – „შოთა“ და დედამისი „იად“ (ნ. ბერძენიშვილი).

ეს შოთა არის ჭიაბერ თორელის ვაჟი, ს. ცაიშვილის ვარაუდით, „ვეფხისტყაოსნის“ ავტორი. ჭიაბერი 80-იანი წლებიდან 1204 წლამდე მანდაგურთუხუცესია.

შოთა, რომლის საგვარეულო საკუთრება რუსთავიც იყო, თითქოს მეჭურჭლეთუხუცესი ყოფილა 1205-1220 წლებში (პ. ინგოროყვას მტკიცებით – „მოსუცობის ქაშს“).

მაგრამ აქ ღაღაღის კითხვა – ვაზირის ასეთი პოემა როგორ შეიძლება არ სცოდნოდა „ამჟანის“ ავტორს, თავადაც უაღრესად განათლებულ პიროვნებას (შდრ – ფაზრ ედ-დინ გორგანელი, „ვისრამიანის“ ავტორი, არ იცნობდა 40 წლით ადრე დაწერილ „შაჰ ნამეს“).

იქნებ „ვეფხისტყაოსანი“ XIII საუკუნის ათიან წლებში ჯერ კიდევ არ იყო დასრულებული და „ამჟანის“ პარალელურად იწერებოდა.

მაგრამ ამ დროს არც თამარია ცოცხალი და არც დავითი. პოემის ტრიუმფალური, სამეიმო ფინალი კი გამორიცხავს მათი სიცოცხლის დასრულებას (კ. კეკელიძის აზრით, სწორედ გლოვის მოციფები ისმის პოემაში).

ამიგომ შოთა მეჭურჭლეთუხუცესი სიბერის ქაშს უნდა ყოფილიყო, რაც ასახულია ჯვარის მონასტრის ფრესკაზე (სწორედ ასეთ ვაზირს შეჰფერის პოემაში ნაჩვენები საჭურჭლეთა სიუხვე)

„ისგორიანი და ამჟანიდან“ ჩანს, რომ რუსთაველს სხვა მნიშვნელოვანი პოემა არ დაუწერია.

თამარის სიცოცხლეში იგი არც ისე აღიარებული და დაფასებული ყოფილა, როგორც იოანე შავთელი და სარგის თმოგველი.

ისგორიული რეალიების ანარეკლი არ იძლევა დათარიღების შესაძლებლობას. ისინი XIV საუკუნეშიც შეეძლო გამოეყენებინათ და შემდეგ დროშიც.

დავით სოსლანის ხსენებაც სათუთა – ზოგი ამ სგროფებს ჩანართად თვლის (მაგ., კ. კეკელიძე და პ. ინგოროყვა).

ეპილოგიდან I და V სგროფი რომ ინგერპოლაციაა, დღეს საეჭვოდ არ მიაჩნიათ. II და III სგროფები კითხვის ნიშნის ქვეშ დგას (მაგ., „ამითა ვილაყფეთანი“).

ერთი სგროფის გამო კი ეპილოგი არ დაიწერებოდა. ალბათ უფრო სწორი იქნება თუ ვიგყვით, რომ ეპილოგი საერთოდ არ ეკუთვნის რუსთაველის კალამს.

„ვეფხისტყაოსანის“ კვალი XIII-XIV საუკუნეებში, დღემდე მოღწეული მასალების მიხედვით, არა ჩანს.

გამონაკლისი შეიძლება იყოს ერთი მცირე ტექსტი:

სვანეთის ლენჯერის ხაგზე წარწერილი ერთსგროფიანი, რითმიანი იამბიკო ამოიკითხა ალ. ხახანაშვილმა, შემდეგ – დაბუსგებით პ. ინგოროყვამ.

მისი ავგორი ყოფილა ცოგნე დადიანის მეუღლე ბორენა და არა ბაგრაგ IV-ის მეუღლე ბორენა, ოვსთა მეფის და, როგორც ეგონათ ალ. ხახანაშვილსა და კ. კეკელიძეს.

პ. ინგოროყვამ ცხადჰყო, რომ იამბიკოს რითმები გამოყენებულია სხვადასხვა ვარიაციით რუსთაველის ოთხ სგროფში ანუ ბორენა ამოდის „ვეფხისტყაოსნის“ ტექსტიდან.

ეს ფაქტი შეიძლება მივიჩნიოთ „ვეფხისტყაოსნის“ სგრიქონების პირველ ალუბიად (XIII საუკუნის შუა წლები).

ბორენას იამბიკო იმასაც გვიჩვენებს, რომ პოემის ტექსტი თავიდანვე ლექსად ყოფილა დაწერილი.

რა იყო პოემის უჩინრად არსებობის მიზეზი, ამისი ახსნა ვარაუდების სფეროს განეკუთვნება.

მისტიფიკაცია

ავტორად „რუსთველი“ პირველად ფიქსირდება XVI საუკუნის დასაწყისში სერაპიონ სოგრაგის ძე საბაშვილის მიერ.

მას გაუღიქსავს „როსტომიანი“ და ჩაურთავს დიალოგი ავტორსა, ბაგრატ მუხრანელსა და რუსთველს შორის.

ორი მათგანი სახელებითაც იხსენიება, რუსთველი – არა.

ეს იმას ნიშნავს, რომ სერაპიონმა არ იცის პოეტის სახელი „შოთა“ და ემყარება პოემის პროლოგს, რომელშიც უკვე ჩართული ყოფილა „რუსთველი“.

რუსთაველის სახელად შოთა ვრცელდება 1643 წლიდან, როცა ნიკიფორე ირბახმა თეიმურაზ პირველის მდივანმა, ქაიხოსრო ჩოლოყაშვილის ძმამ (რომელსაც დაუწერია „ვეფხისტყაოსნის“ გაგრძელებათა გაგრძელება პოემა „ომიანიანი“) ლეევან მეორე დადიანის მეშვეობით განაახლა ეს ტადარი.

პოემის პროლოგსა და ეპილოგში ნათქვამია, ნათქვამია რამდენიმეგზის, რომ ამბავი პროზად იყო დაწერილი და ესეც სპარსულიდან ყოფილა ნათარგმნი. ეს უპოვია რუსთაველს და ლექსად გარდაუთქვამს, საქმე გაუკეთებია „საჭოჭმანები“ და სალაყბო, ე. ი. გასართობი.

ჯერ კიდევ ვახტანგ VI შენიშნავდა, რომ ასეთი ამბავი სპარსულად არ არსებობს.

ეს დაადასტურა მეცნიერთა კვლევა-ძიებამ, სამმა საუკუნემ.

მაშასადამე, ფაბულის სპარსულობა მისტიფიკაციაა. იგი არ არის ნათარგმნი, რასაც ცხადყოფს პოემაში ასახული ქართული ისტორიული რეალობაც. ან იქნებ ასე ეგონა ინტერპოლატორს, რომელიც სპარსულს მუსულმანურთან აიგივებდა და დაშორებული იყო თამარის ეპოქას.

მეორე პუნქტია ის, რომ ტექსტი ჯერ პროზად ყოფილა დაწერილი და რუსთველს გაუღიქსავს, წყობილ მარგალიტად

უქცევია (ასევე აცხადებენ ფირდოუსი, გორგანელი, ნიბამი თავიანთ პოემებზე).

შემდეგ კი ნათქვამია, რომ ნაპოვნი ტექსტი უკვე ყოფილა ობოლი მარგალიტი და ხელიხელ საგოგმანები.

ავტორს მხოლოდ გაუღექსავს იგი.

აქ წინააღმდეგობა აშკარაა, რაც გვარწმუნებს, რომ პროლოგ-ეპილოგის შესაბამისი სტროფები ინგერპოლაგორის დაწერილია და მიზნად ისახავს მეორე პუნქტის ასევე მისტიფიცირებას.

თანაც – თუ ამბავი სპარსულია, თუ უკვე დაწერილიც იყო, როგორღა უბრძანეს გამღექსავს ან – როდის „მათად საქებრად (ე. ი. თამარისა და დავითის სახოგბოდ) თქმა ლექსებისა ტკბილისა“.

წიგნი ხომ მათზე არ ყოფილა დაწერილი!

ეს კი, როგორც ვაჩვენეთ – არასწორია!

ამიგომ ვფიქრობთ, რომ ორივე მისტიფიცირება ინგერპოლაგორის ნახელავია.

როგორც ვნახეთ, XII-XIII საუკუნეთა მიჯნაზე მართლაც არსებობს პოეტი და არისტოკრატი შოთა რუსთველი, ერთდროს – საქართველოს მეჭურჭლეთუხუცესი.

ეს რომ არა, შეიძლება კიდევ გვეფიქრა, რომ „ვეფხისტყოსანი“ ჯერ პროზად დაიწერა, რომანის ფორმით, ქართულ ენაზე და შემდეგ – XIV საუკუნეში ვიდაც რუსთველმა აქცია პოემად.

ამიგომ უნდა ითქვას, რომ ინგერპოლაგორი ახდენს ავტორის ვინაობის მისტიფიცირებასაც და მეტყველებს მისი სახელით, როგორც ეპილოგში.

მისტიფიცირების მრავალი ფაქტი იცის ისტორიამ. მაგ., ფსევდო-დიონისე, ფსევდო-ლონგინე, კლარა გამჭული – პროსპერ მერიმე, გრაფი სეგელი – ჭაბუა ამირეჯიბი...

ხოლო თუ დავუშვებთ, რომ მისტიფიცირება რუსთაველს ეკუთვნის, მაშინ უნდა ჩავთვალოთ, რომ პოეტი ასე ცდილობს ისტორიულ რეალიებთან კავშირის უარყოფას, რომ პოემაში

არ ჩანდეს ქართული სინამდვილე. მაგრამ მაშინ სადღაა „ქება“!

ორივე დაშვებით მისტიფიკაცია ფაქტია, რაც აღმოსავლური გრადიციის გაგრძელებაა.

მტკიცე საყრდენად იმისა, თუ როდიდან გახდა პოემა პოპულარული, გამოგვაღებება პერსონაჟთა სახელების გავრცელების ქრონოლოგია.

ონომასტიკა ასევე ხსნის ზოგიერთ კულტუროლოგიურ და ფილოლოგიურ საკითხს (იხ. „ვეფხისტყაოსნის“ ონომასტიკა“).

ქართული ხედვა

რუსთაველის აღმოსავლეთში, არაბეთსა და ინდოეთში, რომლებიც ცხელ მონას განეკუთვნებიან, სადაც ლომ-ვეფხვები დააბიჯებენ, – უდაბნოების ნაცვლად უფრო კლდეებსა და გვირაბ-ქვაბებს ვხედავთ, ხეები ცამდე არიან აწვდილი, ხოლო სიმწვანე ველ-მინდვრებს მაშინ ეღება, როცა ბაფხული (თუ გაბაფხული) იწურება.

ვარდიც მაშინღა იფურცლება, როგორც შავშეთსა და გაოში (შდრ – წმ. ნინო შეძრწუნდა, როცა ჯავახეთში, „ქამსა ბაფხულისასა“, ჩრდილოეთით დაინახა თოვლით დაფარული მთები).

უცხო მოყმის მძებნელ ავთანდილს გზად ხვდება მდინარეები, ტყეები, კლდეები, არა უდაბნო და ოაზისი.

მას არ აწუხებს მზის ხორშაკი და უწყლობა.

გარიელის ქვაბი დიდ კლდეშია, რომელსაც წყალი ჩაუდის და დიდი ხეები ფარავს. ისე, რომ ავთანდილს შეუძლია დაიმალოს, ცხენი კი ხეზე მიაბას.

ქვაბები გავრცელებული იყო საქართველოშიც (მაგ., ვანის ქვაბები – XII ს.), ისევე როგორც კლდეში ნაკვეთი ქალაქები (მაგ., უფლისციხე და ვარძია), როგორც ადრე კაბადოკიაში.

გარიელი ხოცავს ლომ-ვეფხვს (ლეოპარდს). მაგრამ არ ისენიება სპილო, რომელსაც საომრადაც იყენებდნენ ინდოელები.

ზღვას, ნავეებსა და მეკობრე მეომრებს ხშირად ვხედავთ. გულანშარო ზღვისპირა ქალაქია, ზღვათა სამეფოს საბრძანებელი, გენუისა თუ ვენეციის მსგავსი.

„ვეფხისგყაოსანში“ არ იგრძნობა არაბეთისა და ინდოეთის ცხელი კლიმატი, არ ჩანს არაბეთის ქვიშით დაფარული რუხი ჰორიზონტი. მხოლოდ მზე ანათებს დღისითა და ღამით.

გმირთა სისხლი და ცრემლი უდაბნოს კი არ რწყავს, არამედ – კლდეებს ღარავს, ქაჯეთის ციხე კლდეებს შორის არის ამართული.

როსტევეანის თმების სითეთრე შედარებულია ფიფქის თოვასთან.

რუსთაველის „თოვლი“, „ფიფქი“, „ღამრობა“, „თრთვილი“, რაც უფრო ქართული მთიანი მხარის კლიმატს გამოხატავს, მომდინარეობს იოანე პეტრიწის მიერ თარგმნილი ტექსტებიდან (აკ. გაწერელია).

აღმოსავლეთის ველებისა და უდაბნოების ცხვარი განუდევნია მთა-კლდეთა თხას, კრავი და მგელი – თხასა და მგელს.

როგორც ვხედავთ, რუსთაველს ქართული ლანდშაფტი გადააქვს აღმოსავლეთში.

პოემაში სამი ერის შვილის, სამი რაინდისა და მეომრის თავდადებული, უღალატო მეგობრობა და თანადგომაა გადმოცემული.

ისინი ერთად სძლევენ ბოროტებსა და ჰადესიდან ამოიყვანენ ბნელში დანთქმულ მთვარეს – ნესტანს.

ავთანდილის, გარიელისა და ფრიდონის მეგობრობას ნ. მარი ქართული ძმადნაფიცობის ინსტიტუტს უკავშირებდა, განსაზღვრულს სიკვებით, სისხლითა და ფიც-ვერცხლით.

ფრიდონს რომ ეწვივნენ გარიელი და ავთანდილი, „გარიელ დაჯდა საჯდომსა, ოქსინო გარდაგებულსა“.

„ხელმწიფის კარის გარიგების“ მიხედვით, მხოლოდ მეფის „საჯდომი“ (გახტი) იყო ოქსინოგადაკრული (ოქსინო – ოქროქსოვილი ხავერდი – სულხან-საბა). საქართველოში მეფე ქვეყანას მართავდა დარბაზის მეშვეობით. ასევეა ინდოეთსა და არაბეთშიც.

ვრცელ მანძილს ავთანდლი სერავს თეთრი ტაიჭით, გარიელი – შავი მერნით და არა აქლემით. სახედრებითა და აქლემებით დადიან მოქარავენნი.

სარიდანი რომ გარდაიცვალა, გარიელი ერთი წელიწადი ბნელში იჯდა. ასეთივე წესი ჰქონდათ ქართველ მეფე-მთავრებს.

აქაც ქართული რეალიები იჩენს თავს.

რუსთაველის გმირები მუსულმანები არიან, ყურანს (მუსაფი) ეცნობიან, მეჩეთში დადიან (მაგ., ავთანდლი, როცა როსტევანს უნდა გაეპაროს), მოსავთ რიდე, ასახელებენ მექას, ნავროზობას აღნიშნავენ, მუყრებსა და მულიმებს უსმენენ, თუმცა არ იცავენ თავიანთ რელიგიურ დოგმებსა და ნორმებს. ქალები იშვიათად აგარებენ ჩადრს (აჯიდას).

ავგორის ქრისტიანული მრწამსი შენიღბულია და ვლინდება ცალკეული სპეციფიკური გერმინების გამოყენებით (მზიანი ღამე, ცისა ძალთა დასი, უკამო ჟამი, სიძე, აღვსება, რომელმან, ერთარსება, უფალი უფლებათა, უცნაური და უთქმელი, კეთილი, ბოროტის არღამბადებელი), ბიბლიური სახეების გარდათქმით (კ. კეკელიძე, ვ. ნომადე, აკ. გაწერელია, მ. გამსახურდია, ე. ხინთიბიძე).

624 წელს მუჰამედმა აკრძალა ღვინის სმა და იგი შარბათით – მარილიანი წყლით შეცვალა. მიუხედავად ამისა, ლოთობა ვერ აღიკვეთა.

რუსთაველის გმირები ნადიმზე ღვინოს სვამენ, არათუ ვაქები, ქალებიც კი (მაგ., ფაგმანი და თინათინი). მუჰამედმა კაცთა და პირუტყვთა დასაჭურისებაც აკრძალა. არც ეს აღთქმა დაუცავთ შთამომავლებს. შესაბამისად, რუსთაველის მონაზანგები ხადუმები არიან (არაბ. საჭურისი).

როცა ავთანდელი მეჩეთში ლოცულობს, არ მიმართავს ალაჰს ან მაჰმადს – უზენაეს ძალას მოიხსენიებს ქრისტიანული სიმბოლოებით, აპოფატიკურ-კატაფატიკური ტერმინებით.

პოეტი იყენებს ანტიკურ ცნებებს იმ სახით, როგორც შემოიგანეს ქართველმა ასკეტ-მისტიკოსებმა ჩვენს მწერლობაში. მაგ., „ნივთი“, „დამშლიან ჩემნი კავშირნი, შევჰრთივებარ სულთა სირასა“, „ცეცხლსა, წყალსა და მიწასა, ჰაერთა თანა ძრომასა“. ერთგან გაკრთება „კათალიკოს-მაწყვერელი“, მაგრამ იგი გვიანდელი ჩანართი უნდა იყოს.

ქაჯეთს ღმერთის რისხვას თავს დააგებს არა ალაჰი, არამედ – კრონოსი, ელინელთა ძველი მთავარ-უფალი.

პოეტის ამრით, ავთანდილის ქებას შეძლებს მხოლოდ „ათენს ბრძენთა... ენა ბევრი“.

ალაჰი ძველ არაბებში ზეცისა და წვიმის ღმერთი იყო, ისლამში – ერთადერთი ღმერთი, რომლის წინასწარმეტყველია მაჰმადი (მუჰამედი). მაჰმადის ყურანი კრძალავდა მზისა და მთვარის თაყვანს.

პოემა არ იცავს ამ უპირველეს მუსულმანურ დოგმას:

ფრიდონისკენ მიმავალი ავთანდელი სიმღერით მიმართავს შვიდ მნათობს – მზეს, რომელიც თინათინს აგონებს, ბუალს, მუშთარს, მარინს, ასპირომს, ოტარიდს, მთვარეს.

გულამოსკენილი აღმოთქვამს „ლექსთა საბრალოთა“, როგორც ორფეოსი და მისი სიმღერით შეძრულია ცა და მიწიერი, ყოველი სულიერი და უსულო.

როგორც გვეუბნება ლეონტი მროველი, იბერიელებს ფარნავაზამდე ჰქონიათ მზისა, მთვარისა და ხუთი ვარსკვლავის კულტი.

მათ – გაღმერთებულ მნათობებს, განსხვავებული სახელები ერქვათ ასურულ-ბაბილონურად, ელინურად, ძველქართულად, რაც იქცა შვიდეულის დღეთა სახელებად, გარკვეული კორექტივითა და ვარიაციით – ქართულ, მეგრულ, ჭანურ და სვანურ ენებზე (იხ. პირველ წიგნში – „ასტრალური პრაღმერთები“).

ავთანდილიც მათ შესთხოვს შეწვენას, არა ალაჰს, მაჰმადს ან რომელიმე წინასწარმეცველს. შეიძლება ეს იყოს ნიბამის „ლეილმაჯნუნიანის“ გავლენა. მაგრამ „ამმანიც“ ხომ „მშვიდმნათობიერს“ უწოდებს თამარ მეფეს. ხოლო „თამარიანიში“ შვიდი მნათობი ამშვენებს თამარს.

ამიგომ არაბი მიჯნურის მნათობთა ხოცბა-ვედრებაში შეიძლება დავინახოთ ლეონტი მროველის მიერ ფიქსირებული იბერიელთა წარმართული გრადიციის გამოძახილი.

ქაჯეთის დასალაშქრად გამზადებულ სამ ძმადნაფიცს სწორედ ეს შვიდი მნათობი ფარავს ნათლის სვეგით, არა ჯვარი ან ნახევარმთვარე.

ქაჯიც ქართული სიგყვაა, ქცეული აღმოსავლურ ტოპონიმად (იხ.: „დრო და სივრცე“).

„ვეფხისტყაოსნის“ ქართული ისტორიული რეალობის შიფრს ავსებს ავგორის ქართული თვალთახედვა.

ყველაფერს კი აერთიანებს ქართული სიგყვა და ქართული ლექსი, რომელიც ყოველგვარ უცხოურ სახელს, ამბავს, ქცევას თუ რწმენას აქცევს ნაციონალური ცნობიერების ნაწილად. თვით სიგყვა „ქართული“, კ. კეკელიძის ამრით, გვიანდელი ჩანართია.

ამდენად არის „ვეფხისტყაოსანი“ გაუცხოების ხერხით დაწერილი ქართული და ორიგინალური პოემა, რომელმაც დაამკვიდრა მშობლიური ლექსი და აღმოსავლური, ანტიბიზანტიური ესთეტიკა.

2. „ვეფხისტყაოსნის“ ონომასტიკა

„ვეფხისტყაოსნის“ მთავარი პერსონაჟები არა მხოლოდ სამეფო წრეს განეკუთვნებიან და ამ ელიტური სიმაღლიდან უწვდიან ხელს ერთმანეთს, არამედ – ღვთაებრივი ბუნები-

სანიც არიან, რაც ვლინდება სახელების ეტიმოლოგიითა და სიმბოლური გააზრებითაც.

უძველესი დროიდან მეფე გაღმერთებული ზეცის შვილი იყო, რასაც პოემაში მზე ენაცვლება.

პროგოტიკები

„ვეფხისტყაოსნის“ პერსონაჟთა პროგოტიკების კვლევა უკავშირდება სიუჟეტის საკითხს, პოემაში ისტორიული რეალების ასახვა-არეკლვას. მაგრამ პროგოტიკი არ არის ერთ-სახოვანი ცნება. ავტორი შეიძლება ამოლიოდეს რეალობიდან, მაგრამ ახდენდეს ფაქტის ლიგერაგურბზებას, როცა ოცნებით იცვლება საგნის სატი. ან შეიძლება ფანტაზიიდან ეშვებოდეს სინამდვილეში და მოდელს სულს უდგამდეს ცხოვრებისეული მოვლენებით.

შეიძლება ერთ პერსონაჟში თავი მოიყაროს რამდენიმე პირის თვისებას და მათი შერწყმით, სინთეზირებით მივილოთ ახალი სახე, რასაც ბიოლოგიაში მუტაცია ეწოდება.

ხელოვანი არის შემოქმედი და არა ფოტოგრაფი.

როგორც ვთქვით, პოემის სიუჟეტის საფუძველია ისტორიული რეალობა, თამარის ისტორია, რაც ავტორმა დუბლირების პრინციპით გაიზრა, როგორც განმარგავდა პავლე ინგოროყვა.

თინათინი და ავთანდილი ოცნებაა, ნესტანი და გარიელი – რეალობა. პირველი აპოლონური ჰარმონია და წესრიგია, მეორე – დიონისური დისჰარმონია და მუღმივი დელვა.

შესაბამისად თინათინ-ნესტანის პროგოტიკია თამარ მეფე, ავთანდილ-გარიელისა – დავით სოსლანი, ხვარზმშას ძისა – გიორგი რუსი (ხვარზმშთა დინასტია არსებობას იწყებს 1194 წლიდან), როსტევეან-ფარსადანისა – გიორგი III, თამარის მამა, დავარისა – თამარის გამზრდელი მამიდა, ხორასანის სულგანის ქვრივი რუსუდანი („რძალყოფილი დიდთა სულგანთა

შამირამეთი და დედოფალი ყოვლისა ხუარასნელთა უფლები-სა, რომელი სიჭურვიისათვის თვისადმე მამულად მოყვანე-ბული“ – „ცხოვრება მეფეთ-მეფისა თამარისი“; „ხუარასნისა და ერაცისა სულგანთა სძლობითა გამეცნიერებული“ – „ისგორიანი და აზმანი შარავანდელთანი“), რომელიც აღმოჩნდა მოთავე ვიორგი რუსის მოყვანისა და თამარის ნების საწინა-აღმდეგო ქორწინებისა (პ. ინგოროყვა), ასევე – თამარ მეფის მეორედ კურთხევისა.

არათუ რუსთაველს, ნიზამი განჯელსაც კი (1141-1203) „ხოსროვ-შირინიანში“ (1180 წ.) თავისი გმირების პროტოტიპებად დაუსახავს თამარი (შირინი) და რუსუდანი (შამირა).

ისგორიული რეალიების ფანტაზიით გავრცობა-შეკვეცას, შეესებასა და გარდასახავს ერთვის ლიგერატურული მასალაც, ლიგერატურული წყაროები, როგორც ორიენტი და შთავო-ნება.

მაგ., მ. თავდიშვილის აზრით, რუსთაველის პერსონაჟთა ლიგერატურული პროტოტიპებია ნიზამი განჯელის პერსონა-ჟები: ავთანდილისა – ნაუფალი, სალამი და ბერძენი ფილო-სოფოსი პლატონი, გარიელისა – ისქანდერი (ალექსანდრე მა-კედონელი), ნესგან-დარეჯანისა – ნესგან დარჯეჰანი (რო-მელსაც ისქანდერი დევს წარსტაცებს), რამაზ მეფისა – ხატა-ელთა (თურქთა) ფლიდი ხაყანი...

საილუსტრაციოდ მკვლევარს არაერთი მაგალითი მოაქვს, როცა აჩვენებს კონკრეტულ დონებზე რუსთაველის შემოქმედე-ბით ნათესაობასა და სიახლოვეს ფირდოუსთან და ნიზამი განჯელთან.

ეტიმოლოგია და სიმბოლიკა

სახელების ეტიმოლოგია, რაც თავისთავად, გექსტისაგან იზოლირებითაც აგარებს სიმბოლიკას, განიხილეს ნიკო მარმა,

იუსტინე აბულაძემ, მვიად გამსახურდიამ, მურმან თავდიშვილმა.

საქართველოში XI საუკუნისათვის გვარების ჩამოყალიბების პროცესი დასრულებული იყო. მაგრამ რუსთაველი არჩევს მუსულმანების წესს და პერსონაჟებს აძლევს მხოლოდ სახელს.

სამგასმით აღინიშნება სახელთან ერთად ეროვნება, რაც შეესაბამება დღევანდელი მოქალაქის სტატუსს.

რელიგიას, მაჰმადის რჯულს, რომლის მიმდევარიც არიან ინდოელი გარიელი და არაბი ავთანდილი, ნაკლები ყურადღება ექცევა.

ხოლო ენობრივი ბარიერი სხვადასხვა ერის შვილებს შორის არ არსებობს.

ი. აბულაძის ამრით, გარიელი არის ირანული დარიელი. ეს სახელი ჰქვია ირანელ ერისთავს, რომელიც გამოგზავნეს საქართველოში და იხსენიება მარიამისეულ „ქართლის ცხოვრებაში“.

კ. კეკელიძე მიუთითებს ბიბლიაზე, სადაც დარიოსს დარიელი ჰქვია.

ზ. გამსახურდიამ იგი დაუკავშირა გარ ფუძიდან წარმოქმნილ უძველეს სახელებსა და გოპონიმებს, ღვთაებებს, საიდანაც წარმოსდგა კაბადოკიური „გარჰუალა“, რაც ძლევას ნიშნავს. ეს კი სიმბოლურად არის უმამაცესი.

ფუძე თარ გავრცელებული ყოფილა მთელს სემიტურ და ინდოევროპულ სამყაროში. ამასთან ერთად ზ. გამსახურდია არ გამორიცხავს, რომ მისი მტკიცება და ი. აბულაძის ეგიმოლოგიური ახსნა კავშირშიც კი იყოს ერთმანეთთან, რაც მართებულია.

გარი-ელ მოხსენებული ყოფილა 1225 წლის ანისის ერთ-ერთ წარწერაში.

ავთანდილსაც აღმოსავლური ძირი აქვს, კერძოდ – არაბული – „ვაგანუდინ“, რაც იშიფრება როგორც „სამშობლოს გული“: ვაგან (სამშობლო) მრავლობით რიცხვში არის ავგან

(ი. აბულაძე), მეორე ვარიანტით – „სამშობლოს რწმენა“ (დილ/დინ – რწმენა).

ეს სახელი არსებულა ქართულში ასეთი ფორმითაც – „ვათანდილ“ (ი. აბულაძე).

ნ. მარის ახსნით, ხავეთან არის ვეფხის გყავის აბჯარი, დილ – გული, მკერდი.

როგორც უკვე აღნიშნული გვაქვს, ნესგან-დარეჯანი არის სპარსული „ნესთ ანდარე ჯეჰან“ (ნ. მარი, ი. აბულაძე) – „არ არის ამქვეყნად“ ანუ არაამქვეყნიური (ნ. ბართიაია), სიმბოლურად – ულამაზესი.

ფარსადანი სპარსულად არის „ბრძენთაგანი“, შერმადინი – რწმენის სინდისი, როსგევანი – „შაჰ-ნამეს“ როსგემი (ქართული ვარიაციით – როსგომი), ნურადინი – არაბულად „რწმენის ნათელი“, ფრიდონი – სპარსული ფაჰრიდუნი („სადეთო მადლი“), „შაჰ-ნამეს“ ფაჰრიდუდინი, ფაგმანი – არაბულ-სპარსული „ფაჰმაგ“ – ცოდნა, გაგება, მიხვედრა (მ. გამსახურდია) თუ ფაგიმა – მეკავშირე (მ. თავლიშვილი).

სარიდანს მ. გამსახურდია უკავშირებს სპარსულ სიტყვა ოქროს – სარ/მარ. მაგრამ უფრო სწორი იქნება თუ ვიცყვით, რომ ძირი არის ასურული სარრიდუმ, რაც ნ. ხაზარაძის ახსნით ნიშნავს სახედრების გამრეკს.

ალბათ ეს სიტყვა უნდა გავიგოთ როგორც ჯოგის პაგრონი, სიმბოლურად – მბრძანებელი.

ქართულია თინათინი, რაც ათინათიდან, სარკიდან არეკლილი სხივიდან მოდის და სინათლის ციმციმი და ნათებაა (შდრ – ნათელი, XIII საუკუნიდან ელიგაში შესული სახელი).

თუმცა, ნ. ბართიაიას აზრით, მისი საწყისი ფორმა უნდა ყოფილიყო „დინა-დინ“ – რწმენის რწმენა.

მ. გამსახურდია მას უკავშირებს ელნურ ათინას სახელს, სოფიას, ანგიკურ სიბრძნეს, რაც სიმბოლურად არის უსპეგაკესი და უჭკვიანესი.

აქ უჩვეულო არაფერია – ასეთივე ეტიმოლოგიური ახსნა აქვთ სხვა ცნობილ სახელებსაც. მაგ., ადამი, ევა, თამარი, გი-

ორგი, დავითი. შდრ – ნიბამი განჯელის შირინი – ტკბილი, ლეილი – ღამე, მეჰინ – ბანუ – დიდი ქალბატონი, როუმანაქი – ნათელი (მ. თაფდიშვილი).

ეს ყოველთვის არც არის ავტორის გამომგონებლობა. ავტორი შეიძლება მნიშვნელობას ანიჭებდეს სახელის წარმომავლობას, ან თავად თხზავდეს მას, იძლეოდეს ახალ ვარიაციას, რადგან სახელი არის ნიშანი და სიგნალი, რომლის ამრობრიფი დატვირთვა გადადის სიმბოლოში. მაგრამ ისე, რომ სიმბოლოთა რეალურმა თუ წარმოსახვითმა გამამ არ შეიწიროს მხატვრული სიგყვა.

რუსთაველმა წარმოსახა აღმოსავლური სამყარო, ფანტაზიით წარმოიდგინა უცხო ქვეყნები და პერსონაჟებსაც დაანათლა ამ გარემოს შესაბამისი სახელები, რათა ილუზიას მეტი რეალობა შეეძინა, სიმბოლურადაც შეაკავშირა ისინი.

„ვეფხისტყაოსნის“ პერსონაჟთა არაქრისტიანულმა, არაებრაულმა, არაბერძნულმა სახელებმა, რაც უჩვეულო მოვლენა იყო ქართული კულტურისათვის, ძნელად, მაგრამ მაინც გაიკვლიეს გზა ქართულ სამყაროში პეროიკული სულისა და ქალის კულგის, სიყვარულის მეოხებით.

ამას ხელს უწყობდა სიგუაცია – მუსულმანური აღმოსავლეთის პოლიტიკურ-კულტურული აგრესია და ჰეგემონია.

გავრცელების დრო და არეალი

რუსთაველამდე პოემის პერსონაჟთა სახელების მეტი წილი, განსაკუთრებით – მთავარი გმირებისა, უცნობია.

XII საუკუნეშიც ბატონობს ბიბლიურ-ბიზანტიური ონომასტიკა, დაბალ ფენებში – წარმართული (მაგ., თოვლაჲ, დუდა, მირაინგული, ქვაჩი, ღვთისია, უჩაკონი, მღილა, ნავარქაი, ლაგკაი, ჯუჯულია, კაკეუონა). ხოლო ირანულ-მამლუქური

უკვე დავიწყებული იყო (მაგ., ფარსმანი, სერაფიგი, მიჰრდაგი), გარდა ვახტანგისა.

ერთ-ერთი გამონაკლისი შეიძლება იყოს ასმათი:

თელეთის წმ. გიორგის ეკლესიის 1002 წლის წარწერაში იკითხება ასმათი, თუმცა ბ. არველაძე მას გვიანდელ ნაყალბევად მიიჩნევს.

XII ს-ში ცნობილია ფრიდონი – შაჰ-ნამეს პერსონაჟი და მსახურთუხუცესი აფრიდონი („ისგორიანსა და ამმანში“), XIV ს-ში როსტანი (ქამთააღმწერელთან).

„ისგორიანი და ამმანი შარავანდელთანი“ (XIII საუკუნის 10-იანი წლები), რომლის ავგორი დიდ ერულიციას ავლენს, იყენებს უამრავ საისგორიო და ლიგერაგურულ მასალას, მათ შორის – ჩახრუხადის „თამარიანს“, ასახელებს შავთელს, ასახელებს 12 სამიჯნურო წყვილს თამარის დიდების კონცეფსი-გში, მათ შორის – „ამირანდარეჯანიანის“ ამირანსა და ხორაშანს (ხორასან – აღმოსავლეთი).

მაგრამ არ იცნობს რუსთაველსა და „ვეფხისტყაოსნის“ პერსონაჟებს.

არც XIV საუკუნეში ისმის მათი სახელი (მაგ., ქამთააღმწერელთან).

მხოლოდ XV საუკუნის II ნახევარში, ვაჰანის ქვაბის კედლის წარწერაში და ბერთის სახარებაზე გაჩნდება რუსთაველის სგრიქონები. მაგრამ მანამდე ელიგასა და მასაში უკვე ფიქსირდება პოემის პერსონაჟთა სახელი.

გავეცნოთ ზოგიერთ მონაცემს XI-XVII საუკუნეთა ლოკალში (პირთა ანოტირებული ლექსიკონი, I-IV, თბ., 1991-2007):

კახეთის მეფე ალექსანდრე პირველის (1457-1503) მეორე მეუღლე იყო თინათინი. თავად ალექსანდრე ერთიანი საქართველოს უკანასკნელი მეფის გიორგი VIII-ის ძეა.

არაბეთის, ე.ი. შოთას თინათინს ახსენებს „თამარიანის“ გვიანდელი ინტერპოლატორი („ა ეს თინათინ, ნუ ის თინათინ, არაბეთს იყო სულადიანი“).

ალექსანდრეს დედას, გიორგი VIII-ის მეორე მეუღლეს, ერქვა ნესტან-დარეჯანი, რაც აღნიშნულია 1476 წელს.

ასე რომ – მომავალ დედოფალს ეს სახელი დაანათლეს XV საუკუნის I ნახევარში.

დავით X ქართლის მეფის (1487-1523) სიდედრია ყვარყვარე ათაბაგის (ჯაყელის) მეუღლე ნესტან-ჯარი.

1508 წელს ქვათახევის წინამძღვარს ვენახის ნასყიდობის წიგნი დაუწერია ნესტარჯანისათვის.

როგორც ჩანს, იგი გლეხის ქალი იყო.

თინათინი ყოფილა ბარათა ქაჩიბაისძის (XV ს.) დედა და მეუღლესაც თინათინი რქმევია (1447-1459 წლების დოკუმენტით).

აქ უკვე გადავდივართ XIV საუკუნეში.

ალ. ბარამიძე აღნიშნავს, რომ ნესტან-დარეჯანი, მეფე ალექსანდრეს მეუღლე, იხსენიება 1397 წლის სიგელში.

XIV საუკუნიდან არსებული სახელი ავთანდილიც:

გორის მოურავი ავთანდილ მეფედგინისძე იხსენიება 1425 წელს, გლეხი ავთანდილა დოღიაშვილი – 1488 წელს, ავთანდილაშვილი ჟამიერი – 1465 წელს ანუ სახელი უკვე გვარად ქცეულა.

დულანდუხტი (სპარს. დულანის ასული) ერქვა ალექსანდრე I-ის (1412-1442) პირველ მეუღლეს.

ალექსანდრე II იმერთა მეფის (1467-1510) მიერ გელათისათვის 1484 წელს შეწირულ გლეხებს შორის არის მესხი ყმა-გლეხი „როსგევანი შვილებით“ ანუ ეს სახელი XV საუკუნის I ნახევრისათვის დაბალ ფენაშიც დამკვიდრებულია.

კახეთის მეფე ლევანს (1511-1574) ჰყოლია ჩოლოყაშვილების სამამულე დავის გამრჩევთა შორის როსგევანი ანუ იგი თავადი უნდა ყოფილიყო.

ამრიგად, XV საუკუნის I ნახევარში ქართლში, კახეთში, იმერეთში, სამცხეში როგორც მაღალ, ისე დაბალ ფენებში ფიქსირებულია თინათინი, ნესტან-დარეჯანი, ავთანდილი, როსგევანი, დულარდუხტი.

მანამდე ისინი დოკუმენტებში არ იხსენიებიან.

პოემის ხელნაწერთა გამრავლების პარალელურად უფრო და უფრო მკვიდრდება პერსონაჟთა სახელი (უძველესი ხელნაწერი განეკუთვნება XVI-XVII საუკუნეთა მიჯნას).

ასევე ჩნდებიან ფრიდონი, ფარსადანი („ამირან-დარეჯანიანიდან“ გადმოსული), სარიდანი და რამაზიც: ფრიდონის სახელს კვლავ ვეცნობით XV საუკუნიდან (მძვეალი ფრიდონი).

1580 წლის სვიმონ I-ის წყალობის წიგნში ვხვდებით ფრიდონ სააკაძეს, 1595 წლის სიგელში – გრკონელ ფრიდონ შვილობილად, 1616 წელს – ქორდელ ფრიდონ ჩუბინასშვილს.

ფრიდონ ყორღანაშვილს შვილისათვის ფარსადანი დაურქმევია;

ფარსადან ამირახორი ჩანს 1565-1583 წლების სიგელში;

ცნობილია გიორგი სააკაძის მოდავე ფარსადან ციციშვილი (1619 წ.); გიორგი სააკაძისათვის ვენახი მიუყიდა ფარსადან ჯავახიშვილს (1607 წ.).

ასევე გავრცელებულა გულანშაროს მელიქ-სურხავის სახელი. იგი პოეტს უნდა აეღო „შაჰ-ნამედან“, რაც სულხანად ქცეულა.

1532-1538 წლის დოკუმენტში ფიქსირდება მცხეთელი სარიდანი; 1634 წელს იხსენიება რუსელი გლეხის სარიდანაშვილის კომლი.

პოემის მთავარ პერსონაჟთაგან სახელი გარიელი ყველაზე ნაკლები ინტენსივობით გვხვდება. მას არ ღებულობს სამეფო კარი, ბაგრატიონთა საგვარეულო:

1527-1556 წლების დოკუმენტის მიხედვით ხანდაკში უცხოვრია ვინმე გარიელს.

გარიელი რქმევია ქართლელ თამიშვილს (1634 წ.).

თამიშვილები არიან ავთანდილი და რამაზიც (თამი მაჰმადის ენაზე არაბს ნიშნავს).

1700 წელს ფიქსირდება ძმები ფრიდონ, ავთანდილ, გარიელ, როსტომ და ბეჟინა იაგულაშვილები (დემურაშვილები).

ისინი ყოფილან სომხითის ამნაურები, როგორც ონომასტიკური წრე ცხადყოფს – გაქართველებული სომხები ანუ არაქართულ გარემოშიც შესულა „ვეფხისტყაოსნის“ გმირთა სახელები.

საინტერესოა, რომ XII საუკუნის შუაწლებში არსებული გვარ-სახელი ტარიკასძე, რომელსაც აგარებდა ქვემო გველდისელი გლეხი.

ასე რომ – შესაძლებელია ტარიელს ჰქონდეს ქართული ხალხურ-პლემეური ძირი, თუ ეს არ არის არაბული ტარიკაგ, რაც სუფიზმს უკავშირდება (მღრ – მეჩეთი ტარიკ-ხანე დამლანში).

კანონიბეულ სახელთა გვერდით ადგილის დაკავება, როცა ძლიერია რელიგიური ფაქტორი, თავისთავად მეტყველებს თუ როგორი ძალა ჰქონდა „ვეფხისტყაოსანს“, რომ წიგნიერ თუ უწიგნურ ფეოდალს თავისი ასულისათვის დაერქმია თინათინი ან ნესტანი და იგი ეცნო ეკლესიას.

სამეფო წრე

არც „ვეფხისტყაოსანის“, არც „ამირანდარეჯანიანის“, არც „ვისრამიანის“ პერსონაჟთა სახელები არ ჰქვიათ ქართველ მეფეებსა და ბაგონიშვილებს, ეს მაშინ, როცა არჩევენ თეიმურაზს, ქაიხოსროს, როსტომს, ლუარსაბს, ერეკლეს, სულეიმანს, ელმირზას, ხოსროს.

გამონაკლისია რამაზ ბაგონიშვილი (1512-1580), ქართლის მეფე დავით X-ის ძე, ლუარსაბ I-ის ძმა, რომლის ბებიაა ხსენებული სამცხელი ნესტან-ჯარი.

იგი 1580 წელს ბერად აღკვეცილა რომანოზის სახელით. სახელი რამაზი საკმაოდ გავრცელებულია XVII საუკუნეში.

რამაზისგან წარმოქმნილა გვარი რამაზაშვილი, როგორც ავთანდილისაგან – ავთანდილაშვილი, როსტევიანისაგან –

როსტევენაშვილი, სარიდანისაგან – სარიდანაშვილი, მოგვიანებით – გარიელისაგან – გარიელაშვილი, ქაჯისაგან – ქაჯაია, ღაფარისაგან – ღაფარაშვილი, რომაქისაგან – რომაქაშვილები.

როგორც ითქვა, ნესტან-დარეჯანი და თინათინი ერთად დედოფლებს, მაგრამ ისინი არ იყვნენ ბაგრატიონები.

მაგ., ლევან კახთა მეფის (XVI ს.) მეუღლე თინათინი გურიელია. მათ თავიანთი ასულისათვის ნესტან-დარეჯანი დაურქმევიათ.

იგი იყო ქართლის მეფე სვიმონ I-ის მეუღლე.

ასე რომ – პოემის ქალთა სახელები მოგვიანებით დამკვიდრდა ბაგრატიონთა დინასტიაში, სადაც მუდმივად ბატონობდა თამარის სახელი, ისევე როგორც მთელს ელიტაში.

XV საუკუნიდან ისევე ვეცნობით შოთას (მაგ., ბევდგინისძე შოთა – 1412 წ.), რომლისგანაც წარმომდგარა გვარი შოთასძე, შოთასშვილი, ასევე – აშოთანსა და აშოთაძეს (აშოგის ვარიაცია).

ამ სახელს შეუღწევია ბაგრატიონთა წრეში და XVI საუკუნიდან რამდენიმე მუხრან-ბატონს ჰქვია აშოთან (მაგ., თეიმურაზ მუხრან-ბატონის ძმისწული – XVII საუკუნის 20-იანი წლები, ბაგრატ ბატონიშვილის ძე აშოთან – XVI ს-ის I ნახევარი).

შოთა გრიგოლის ძე იყო ჰერეთის მეფის ძმა XII საუკუნის დასაწყისში, პ. ინგოროყვას ამრით – ბაგრატიონი (მემატანე სუმბატ ღავითისძის ლეგენდური ცნობიდან გამომდინარე).

პ. ინგოროყვას მისი ძმის – მეფე ასათის შვილთაშვილი შოთა მიაჩნია „ვეფხისტყაოსანის“ ავტორად.

XI-XVII საუკუნეთა დოკუმენტებში ჩვენ ვერ ვპოულობთ ღაფარის, სოგრაგის, ფაგმანის, უსამის, როსანის სახელებს.

უსენი „ამირანდარეჯანიანის“ პერსონაჟია.

სოგრაგი სოგრაგის ვარიაციაა. დანარჩენი რუსთაველის კუთვნილებაა. არც მასა, არც ელიტა არ ღებულობდა მათ, რადგან იწვევდა უარყოფით ასოციაციებს (მაგ., ღაფარის რო-

ლი, ვაჭართა წრე, ფატიმა ერქვა მუჰამედის ქალიშვილს, როსანი – ქაჯეთის დედოფლის დულარდუხტის ძმისწულს, რომელიც განემრახათ ნესგანის საქმროდ).

„ვეფხისტყაოსანის“ პერსონაჟთა სახელები უცებ ვერ იქნებოდა მისაბაძი და სანიმუშო. მათი გავრცელება და აღიარება უნდა დაწყებულიყო XIV საუკუნის მეორე ნახევრიდან. უნდა გვახსოვდეს, რომ ეკლესია სდევნიდა არაქრისტიანულ ონომასტიკას, რომელსაც ძირი არ ჰქონდა ბიბლიაში, ბიზანტიურ სამყაროში, ვიდრე შეეძლო მუსულმანური ცალკის მოგერიება.

სამეფო და ფეოდალური ელიტა ეკლესიის ნების მორჩილი და დამცველი იყო. ამით თუ ავსხნით, რომ, მაგ., ალექსანდრე I-ის (1412-1442) მრავალ დოკუმენტში ფიქსირებული სახელებიდან მხოლოდ ერთგან გვხვდება ავთანდილი, რომელიც შემდეგ პოპულარული გამხდარა, ისევე როგორც თინათინი და ნესგანდარეჯანი. მაგრამ ამას ვერ ვიგყვით გარიელზე, რომელსაც თითქოს გაბუ ელო, შეიძლება მეფეებთან დაპირისპირების გამო (როსტევეანი, რამაზი, ხვარაზმშას ძე, ფარსადანი).

პერსონაჟთა ონომასტიკის გავრცელების დრო და არეალი გვიჩვენებს როგორ იზრდებოდა სამეფო-სამთავროების ყოველ ფენაში „ვეფხისტყაოსნის“ პოპულარობა. ეს კი ხელნაწერების სიმრავლესა და დამატებების თხზვასთან ერთად მოწმობს საზოგადოებაზე პოემის ზეგავლენას (შდრ – გრიგოლ რობაქიძის ლონდა, ლამარა, კონსტანტინე გამსახურდიას – თარაში, შორენა, გვანცა, ზვიადი, ვაჟა-ფშაველას – ლელა, მინდია, ბერდია, ვაჟა XX საუკუნეში), ხოლო პროტოტიპები, ეტიმოლოგია და სიმბოლიკები – ემოციურ-ამრობრივი მნიშვნელობის ერთ-ერთ ასპექტს.

3. არქეტიპები და სტილი

პოლივალენტური ტექსტი

ღრმა და დიდი ტექსტი იძლევა მრავალგვარი წაკითხვის შესაძლებლობას. მისი ნათების სპექტრი აღურიცხავია და გვეჩვენება, რომ მთავარია ის, რაც ჩვენ მოვიხელთეთ, რაც ჩვენ ავხსენით.

„ვეფხისტყაოსანსაც“ ყოველი ღრო განსხვავებულ ინტერპრეტაციას აძლევს.

მაგ., როცა მ. გამსახურდია პოემის სიმბოლიკურ-ალეგორიულად განმარტავს – ეს მეგნაკლებად სწორია. მაგრამ მხოლოდ ეს არ არის „ვეფხისტყაოსანი“.

როცა ხალხი პოემაში ხედავდა გმირობისა და მიჯნურობის მაგალითებს, საგროფილო განცდებსა და ვნებებს, ჰეროიკულ სულისკვეთებას, დრამატულ ამბებს, მართალი იყო. მაგრამ ასეთი გაგებაც არ მოიცავს მთელს „ვეფხისტყაოსანს“.

ესეც არის ერთი ასპექტი.

როცა მარქსისტები ეძებდნენ ხალხთა მეგობრობას, კაცისა და ქალის, ადამიანთა თანასწორობისა და თავისუფლების იდეებს, ეს გენდენციური და ცალმხრივი ახსნა იყო. მაგრამ არც ეს იყო მთელი „ვეფხისტყაოსანი“.

ასევეა, როცა პოემას განიხილავენ ესთეტიკური, სამართლებრივი, ფილოსოფიურ-მსოფლმხედველობრივი თუ პოეტიკური კუთხიდან.

„ვეფხისტყაოსნის“ სიდიადე ბიძგს აძლევს სხვადასხვა მიმართულებას, რადგან მასში ინტუიციურ და ინტელექტუალურ დონეზე კონდენსირებულია ადამიანური გონის უმთავრესი არქეტიპები.

მათი გააქტივება გვიხსნის ტექსტის პოლივალენტურ ბუნებას.

ამიგომ სჭირდებოდათ იგი ყველა დროში, ყოველ სოციალურ ფენაში, რათა ყველას ჰქონოდა თავისი „ვეფხისტყაოსანი“.

ცალ-ცალკე არც პოეტიკის, არც ესთეტიკის განხილვა არაფერს ნიშნავს, რადგან პოემას არაფინ კითხულობს მსოფლმხედველობის ან პოეტიკური სისტემის გამო.

ხელოვნებაში, განსაკუთრებით – პოემაში მსოფლმხედველობის საკითხი არც არის არსებითი. მისი კვლევა ნიშნავს ლიტერატურის სფეროდან გასვლას, თანაც – მას ფილოსოფოსი უკეთ გამოიკვლევს, ვიდრე ლიტერატორი.

არისტოტელესთან ან ფსევდო-ლიონისესთან მიმართება, მათი ცალკეული შეხედულებების ათვისება და გადმოცემა ისევე უმნიშვნელოა პოემისათვის, როგორც რუსთაველის კოსმოლოგიის ძიება (მაგ., გ. თევზაძის აზრით, რუსთაველი ავლენს სამყაროს აგებულების გეო-ჰელიოცენტრულ სისტემას).

ასეთი საკითხები საინტერესოა ფილოლოგიურ-კულტუროლოგიური თვალსაზრისით, რაც ყველაზე სრულად და მასშტაბურად გაიაზრა ვიქტორ ნომადემ.

თავისი „განკითხვანის“ სერიალში იგი არ ეხება მხატვრულ სისტემას, ლექსის მუსიკას, სიტყვის ესთეტიკას, იმას კი შენიშნავს, ძლიერი და წარმტაცი მუსიკა ხელს უშლის მკითხველს პოემის გაგებაში – „აზრს ფარავს და აზრი იკარგება მუსიკაში“.

რუსთაველი არ იყო არც თეოლოგი, არც ფილოსოფოსი, თუმცა კარგად იცნობს ამ დარგებს.

რუსთაველი პოეტია და, გამომდინარე აქედან, მთავარია მხატვრული აზროვნება, მისი ძალა, მასალის პოეტური მოდელირება, სტრუქტურულ და აზრობრივ მიმართებათა სისტემა.

ყოველი ცოდნა, ფორმა და სახე უნდა გამოჩნდეს პოემის – ლექსისა და მგრძობელობის სპექტრში, რადგან ასე მოქმედებდა თავად ავტორი – ცნობიერად და არაცნობიერად.

ჩვენ გვინტერესებს აზროვნების პროცესის რეკონსტრუქცია, რომლის ფონოგრამა არის გექსტი.

მაგრამ თუ არ გავითვალისწინებთ დროის კონტექსტი და ესთეტიკა, მხატვრული პირობითობა, მაშინ აბსურდად მოგვეჩვენება არა მხოლოდ „ვეფხისტყაოსანი“ (როგორც ეს დაემართა რ. სტურუას), არამედ „ილიადაც“, „ენეიდაც“, „შაჰ-ნამეც“, „ლეილ-მაჯნუნისანიც“, „ღვთაებრივი კომედიაც“, „ულისესეც“, ბიბლიაც და ყურანიც.

ძველდება და ბერდება ენაც, რომლის განვითარება მუდმივი განახლებაა.

მხოლოდ სპეციალისტები ეცნობიან „ილიადას“, „ენეიდას“, „შაჰ-ნამეც“, „რამაიანას“ ორიგინალში.

ებრაელებმა აღადგინეს ძველი აღთქმის ენა – ივრითი.

მაგრამ აღარ არსებობს ახალი აღთქმისა და ბიზანტინისტური კულტურის ბერძნული ენები.

ბიზანტიასთან ერთად მოკვდა ბიზანტიური ბერძნული.

„ვეფხისტყაოსნის“ ქართული ყველას ესმის. მაგრამ ცალკეულ სიტყვებს, გერმინებს, ცნებებს სჭირდება განმარტება.

დრო და სივრცე

„ვეფხისტყაოსანში“ წარმოსახული დრო – სივრცე აღმოსავლური ესთეტიკის ნაწილია, როცა გარემო და საგნები თითქოს კონკრეტულია, მაგრამ არ არის რეალური.

ამდენად, აბსტრაგირება ფანტაზიას აძლევს საშუალებას, რომ ავტორმა თავისი კონცეფცია თავისუფლად, დამოუკიდებლად გაშალოს (მღრ – „რეალური და პირობითი აღმოსავლეთი“). ამიტომ თხოვს ქრისტიანი შოთა შენდობას წმ. მამებს – მაქსიმე აღმსარებელსა და იოანე დამასკელს.

ჩვენ შეგვიძლია აღვადგინოთ გექსტის სამოქმედო დრო და პერსონაჟთა მარშრუტი, სახელმწიფოთა რუკა, აღმოსავლეთის გეოგრაფია.

პოემის პერსონაჟები მეფეები არიან, თანაც ისეთი დიდი ქვეყნებისა, როგორცაა არაბეთი და ინდოეთი. მაგრამ როსტევეანი და ფარსადანი ამ ქვეყნების გახტვზე არასოდეს მსხდარან ანუ ისტორიულად არ არსებულან.

არც ზღვათა სამეფოს, მულღაზანზარსა და ქაჯეთს იცნობს ისტორია (შღრ – თეიმურაზ II-ის რეპლიკა – „არ გაგონილა ინდოეთს ნესგან-დარეჯან ქალადა“...).

„ვეფხისტყაოსანში“ ქვეყნიერება, რაც აღმოსავლეთად არის სიმბოლიმებული, დაყოფილია 7 სახელმწიფოდ:

1. არაბეთი, 2. ინდოეთი, 3. ხაგაეთი, 4. მულღაზანზარი, 5. ხვარაზმი (ხორეზმი), 6. გულანშარო (ზღვათა ქვეყანა), 7. ქაჯეთი.

მათ შორის არ იხსენიება ირანი (სპარსეთი), რომლის კულტურით ყველაზე მეტად არის დავალებული, როგორც ხელოვანი, რუსთაველი.

მას ცვლის ხვარაზმი (ხორეზმი), როგორც იყო რეალურად XII-XIII საუკუნეთა მიჯნაზე, ირანის ერთ-ერთი გამარჯვებული ოლქი.

პოეტი მასთან აპირისპირებს ინდოეთს.

ხოლო თურქ ხაგაელთა და მათ მეფე რამაზის მიმართ უარყოფითი დამოკიდებულება მთელს ტექსტს გასდევს, ისევე როგორც გრძნეული ქაჯებისადმი.

არაბებს კარგად იცნობდნენ ქართველები, იცნობდნენ VII საუკუნიდან, როცა მათ დაიპყრეს კავკასია.

ბერძნულის შემდეგ ელიგაში არაბული ენა იყო მიღებული. ქართული ეკლესია-მონასტრები მდებარეობდა არაბეთის იმპერიის გერიგორიაზე (იხ. II წიგნში – „კულტურის ცენტრები“).

ქართველებს ხშირი კონტაქტი ჰქონდათ როგორც ქრისტიან, ისე მუსულმან არაბებთან.

გფილისი 400 წელი სარკინობებს ეკავათ.

„ვეფხისტყაოსნის“ დაწერამდე მხოლოდ 80 წლით ადრე გაათავისუფლა დავით მეფემ იგი. მაგრამ ღროს უკვე გაენელებინა ძველი სიძულვილი.

გულისში ისევ ძლიერი იყო არაბულ-მუსულმანური გრადიციები, ისევ ცხოვრობდნენ არაბები.

სწორედ მათ გაუღეს მოღალატურად კარები ჯალალედინს.

აქ გრადიციულად ყოველთვის, XX საუკუნის 60-იან წლებამდე, უმცირესობაში იყვნენ ქართველები.

ინდოეთსაც იცნობდა სასულიერო და საერო ელიტა, როგორც შორეულ, დიდ და მდიდარ სახელმწიფოს.

ჯუანშერის სიგყვით, იქ სამი წელი იბრძოდა ვახტანგ გორგასალი, როგორც სპარსთა შაჰის ერთ-ერთი სარდალი.

ქართველები თარგმნიდნენ „ბალავარიანს“, ინდოთ მეფე აბენესისა და მისი ვაჟის იოსაფაგის ბუდისგურ-ქრისტიანულ ლეგენდას.

ამრიგად, არაბეთისა და ინდოეთის კოორდინატები კარგად იყო ცნობილი და მკითხველ-მსმენელს არ ეუცხოებოდა.

პოემაში სხვა სახელმწიფოები მათთან მიმართებით არის წარმოდგენილი.

მიასლოებით შეიძლება გავიგოთ თუ სად ეგულებოდა პოეგს თავისი ქვეყნები, როგორ მოძრაობენ პერსონაჟები, რადროს ანდომებენ გზის გავლას.

მაგ., მულღამანზარი თურქებს ესაზღვრება („აქამდის მღვარი თურქთაა, მომღვრე ფრიდონის მღვრებითა“). თურქები არიან ხაგაელები. მაშასადამე, ჩვენ უნდა მოვნიშნოთ შუა აზიის არეალი. მაგრამ მულღამანზარი მღვისპირა ქალაქია. ამიგომ უნდა ვივარაუდოთ, რომ ეს ქალაქი, სადაც იგრძნობა ვაჭართა სიმრავლე, მდებარეობს კასპიის მღვის პირას, ისგორიული ხორეზმის მემობლად.

ინდოეთის გეოგრაფია გასაგებია. მაგრამ, როგორც ჩანს, პოეგი გულისხმობს მის ჩრდილო ნაწილს. ინდოეთი ყველა დროში მოიცავდა მრავალ ენას, რელიგიას, ეროვნებას. ამის გამოხატულებაა პოემის შვიდი სამეფო, თუმცა ჩვენ არ ვიცით არცერთი ინდური მდინარის ან ქალაქის სახელი, არ ვეცნობით ბუდისგებს ან ბრაჰმანისგებს, ინდოეთის ღმერთებსა და მეფე-

ებს, არ ვიცი რომელ ენაზე მეტყველებდნენ გარიელი და ნეს-
განი.

რუსთაველის ინდოელებიც მუსულმანები არიან ანუ ეს არის ის გერიგორია, სადაც დღეს პაკისგანი მდებარეობს. სარიდანის სამეფო კი ზღვისპირასაა, საიდანაც ზღვა-ზღვა ნავით იწყებს გარიელი ნესგანის ძებნას და მხოლოდ ერთი წლის შემდეგ გამოდის ხმელეთზე.

საერთოდ – ზღვა ხშირად ჩანს ტექსტში, როგორც ბნელი და ილუმალი სტიქია.

ქართულში იგი არის ქვეყნების ანუ მონათესავე ტომების, მიწების გამყოფი, ამავე დროს – უცხოთაგან დამცავი (ზღვ-არ-ი, სა-ზღვ-არ-ი. სამანი, სულხან-საბას განმარტებით, სომხურია).

ინდოეთს ესაზღვრება ხორეზმი, რომელიც 1200-1220 წლებში თითქმის მთელი ირანს მოიცავდა – შუაზმიდან არაბულ სამყარომდე. ამიგომ სწრაფად მოდის ხვარაზმშას ძე.

არც არაბეთის დედაქალაქს გვაცნობს ავტორი. პოემაში არ იხსენიება ბაღდადი, თუმცა არის სიტყვა „მობაღდადენი“, ე.ი. ბაღდადიდან მომავალი ვაჭრები.

ავთანდილი გარიელის პოვნის შემდეგ „ფიცხლა სიარულით“ დაბრუნდა თავის სანაპირო ანუ სამღვრისპირა ქალაქში, რომელიც კლდეებით ყოფილა შემომღულული.

აქედან შერმადინი გააგზავნა თინათინთან.

მან ათი დღის სავალი სამ დღეში გაიარა ანუ სპასპეგის საბრძანისი დიდად არ ყოფილა დაცილებული არაბეთის საგახგო ქალაქისაგან.

თავად ავთანდილი „ლალი“ სვლით ამ გზის დაფარვას ოცდღეს ანდომებს.

არაბეთიდან ინდოეთამდე გზის გასაველად მექორწილეებს დასჭირდათ სამი თვე. მაგრამ უნდა გავითვალისწინოთ, რომ ისინიც სწრაფად არ ივლიდნენ, არამედ „ლადობითა“ და ნადირობით.

გზა, რომელსაც ვადიან პერსონაჟები ნაკლებად არის დასახლებული (შდრ – შარდენის დროსაც კი ირანის მხოლოდ 1/12 ყოფილა დასახლებული).

მინდორ-ველი ნადირითა და ფრინველითაა სავსე, ზღვა – მეკობრეებით.

ზღვის სტიქიას ისინი სძლევენ ნავეებით. ხმელეთზე მანძილს – ცხენით. აცვიათ აბჯარი, კაბა, ჰმოსავეთ რიდე, იარაღად აქვთ მათრახი, ფარ-ხმალი და მშვილდ-ისარი, ომში – შუბიც.

მათი გაიჭი არაბულია, აბჯარი – ხვარასნული, თვალმარგალიტი – ბალახშისა და ლაქვარდისა.

ასე გადადიან ერთი სახელმწიფოდან მეორეში, მონაცვლეობენ ზღვასა და ხმელზე.

გარიელი ნესტანის კვალს ეძებდა ზღვასა და ხმელეთზე. ერთხანს მულღაზანზარში აღმოჩნდა. შემდეგ აქედანაც გადაიკარგა. გადავიდა არაბეთში, სადაც როსტევეანს მეომრები დაუხოცა.

არ ვიცით, რომელი ქვეყნის ტერიტორიაზე იყო მისი ქვაბი. მაგრამ ალბათ ეს იყო დასავლეთ ირანში, რადგან ავთანდილი გარიელს ეუბნება, ორ თვეში დაგბრუნდებით ანუ როსტევეანის სამეფოს ცენტრი ღიდად დაცილებული არ ყოფილა. გულანშაროდან იგი ზღვებით აღწევს გარიელის ქვაბამდე.

გარიელის სამყოფელი დევთა სახლი იყო, რომლებიც მან დახოცა. მაგრამ 40 ოთახი, სადაც დევებს საჭურჭლე შეენახათ, მხოლოდ მას შემდეგ გახსნეს გარიელმა და ავთანდილმა, რაც ნესტანის კვალს მიაგნეს.

გარიელს იქ მოუკლეს დევებმა ბოლო ორი მონა, მათ შორის ერთი – დასტაქარი.

როგორც ვთქვით, გარიელის ქვაბი არ არის მღვიმე. იგი კლდეში ნაკვეთი სასახლეა, კაბადოკიური სტილისა, უფლისციხისა და ვარძიის მსგავსი.

გამარჯვების შემდეგ გარიელი, ავთანდილი და ნესტანი ქვაბოვანიდან გადადიან არაბეთის მიწაზე ანუ იგი მოსაზღვრედ ყოფილა, ხოლო ცენგრი – სიდრმეში.

ქვაბს როცა მეორედ დაგოვებს ავთანდილი და ეძებს ნურადინ – ფრიდონს, სამოცდაათი დღე ზღვისპირს მიუყვება აღმოსავლეთით, როგორც ასწავლა გარიელმა.

ეს ზღვა კასპიის ზღვაა. იგი გარიელის ქვაბისაგან ერთი დღის საფალზეა.

ფირდოუსი ასახელებს მულყამარს, რაც მდელს თუ ყვავილთ ქალაქს – წალკოგს ნიშნავს ანუ ფრიდონის მცირე, მაგრამ მდიდარი სახელმწიფო, შუააზიაშია (ერთგან ავგორი წერს – „ქალაქი დიდი მულღამანზარი“), კასპიის ზღვის აღმოსავლეთით. მულღამარს იცნობს „თამარიანიც“.

ნესტანი რომ გადაკარგეს, იგი ჯერ მულღამანზარში აღმოჩნდა, შემდეგ – გულანშაროში.

დავარის მიერ დასახული მარშრუტი კი იქეთკენ მიდიოდა, „სადა ზღვისა ჭიპია“ ანუ არაბეთის ნახევარკუნძულის მხარეს სპარსეთის ყურესკენ, რაც დიდად გაეხარდათ დავალების შემსრულებელ მანგ მონებს.

ფრიდონმა ავთანდილს ოთხი მონა, აბჯარი, გაიჭი და „სამოცი ლიგრა წითელი“ გაატანა.

ამის შემდეგ არაბი მოყმე მექარაფნეებს გადაეყარა, დაიცვა ისინი მეკობრეთაგან და მათთან ერთად შევიდა ზღვათა სამეფოში.

მისი ღედაქალაქი გულანშარო სპარსეთის ყურესთან უნდა ვიგულოთ, სადაც „ზამთარ და ზაფხულ სწორად“ ყვავიან ფერადი ყვავილები. მასთან ახლოს უნდა ყოფილიყო ქაჯეთი, რადგან გულანშაროდან გამოქცეული ნესტანი ქაჯეთს მიმავალმა მეკობრეებმა დაიჭირეს და ღულარდუხტს მიჰგვარეს. გამარჯვებულმა გარიელმა ეს ქალაქი მელიქსურხავს აჩუქა. ალბათ კიდევ იმიტომ, რომ ესაზღვრებოდა.

ნესტანიც ამბობს:

„გულანშაროთ მოციქული ქაჯეთს მივალ, მერიდენით“.

ფაგმანის გაგზავნილი ორი ბანგი სამ დღეში მობრუნდა და ნესტანის დაწინდების ამბავი მოიგანა.

მელიქ-სურხავი ამ გზის გავლას ათი დღე მოუნდა.

მულანზანზარიდან ქაჯეთისკენ მეგობრები ზღვით წავლენ.

იქ ნამყოფი იყო ფრიდონი და გზა იცოდა, იცოდა, რომ ქალაქი კლდეებს შორის იყო მოქცეული, შუაში ციხე აღემართათ.

ციხეს აქვს სამი კარი და სამი გვირაბი, რომელთაც იცავს 10.000 მეომარი.

გრძნეულთა ქალაქი ისევ მიუწვდომელია, როგორც ფანაგიკოს ასასინელთა („ჰაშიში უსუნ“ – ჰაშიშის მწვეველი) ციხესიმაგრე ალამუთი („არწივის ბუდე“) ელბრუსის მთებში, ირანის გერიგორიაზე.

ალბათ ისმაელიტების ეს ბურჯი არის ქაჯეთად წოდებული (მ. ჯანაშვილი, კ. კეკელიძე, თ. ნატროშვილი), რომელიც 1256 წელს აიღეს მონღოლებმა ქართველთა ჯარის მონაწილეობით.

თუ ეს ასეა, მაშინ უფრო ცხადი გახდება რუსთაველის ანგითურქული პოზიცია, ისევე როგორც ანგისპარსული.

ისმაელიტები თურქები იყვნენ, ასასინელები კი – გერო-რისგები, ყოველგვარი ბრძანების აღმსრულებელნი, თუნდაც სიცოცხლის ფასად (მკვლელი ფიდაები. ფიდაი – თავგანწირული). ასასინმა გერიროსგებმა მოკლეს არაერთი ვემირი (მაგ., ნიზამ ალ მულკი), ხალიფა და სულტანი, მოკლეს ტფილისის ყადიც კი (1139 წ.).

მათ კარგად იცნობდნენ ქართველები („ამზანი“, ჟამთა-აღმწერელი), მითუმეტეს – ხორასანის ლაშქრობის მონაწილენი.

სიგყვა „ქაჯი“ საერთოა ქართული და სომხური ენებისათვის.

ქართულში ქაჯი ანთროპომორფული, ბოროტი არსებაა, რომელსაც შეიძლება კონგაქტი ჰქონდეს ადამიანებთან. მას

შეუძლია დღისა და ღამის შეცვლა, ქარიშხლის გამოწვევა, მღვამე სიარული, გარდასახვა და გაქრობა.

ამიგომ ამბობს რუსთაველი:

„ამისთვის ქაჯად უხმობენ გარეშემონი ყველანი,
თვარა იგიცა კაცნია ჩვენებრვე ხორციელანი“.

სომხურ მითოსშიც ქაჯებს ადამიანური წარმომავლობა აქვთ. ისინი აქაც ბოროტი სულებია. ცხოვრობენ მთებსა და კლდეებში. იქ აქვთ სასახლეები.

ხან გარდაისახებიან და ადამიანებს შეერევიან.

სიგყვა „ქაჯი“ უნდა მომდინარეობდეს მეგრული „ქაჩი“-საგან (ქაჩი – უკბანე), რაც როგორც ჩანს, ქცეულა გვარად – ქაჩიბაისძე (შდრ – ბარათაშვილების გვარის დამწყებია დასაველეთ საქართველოდან გადმოსული ბარათა ქაჩიბაისძე).

რუსთაველამდე გურიაში არსებულა ქაჯთა ციხე, იმიერგაოში – ქაჯისციხე.

„ქაჯი“ ჭანებისაგან უნდა გადასულიყო მეზობელ სომხებში, ისევე როგორც ჭანჯი (ბუზი), დიმაქიანი და მამიკონიანი.

პოეგმა ეს ერთადერთი ქართული სიგყვა აქცია გოპონი-მად და გადაიგანა ირანის ტერიტორიაზე.

გრძნეულთა ქაჯად სახელდებაც მიგვანიშნებს, რომ რუსთაველი სამხრეთ საქართველოდან ყოფილა და ფანტაზიით მოახდინა მესხიერებაში ჩარჩენილი სწორედ ამ და არა რომელიმე სხვა მსგავსი სიგყვის რეპროდუქცირება.

პირობით აღმოსავლეთში პოეგის მიერ მოხაზული საზღვრებიც პირობითია და არ არის დაცული გეოგრაფიული ან რიცხობრივი სიმუსტე. ამიგომ გამოჰყავს სამ ძმადნაფიცს მხოლოდ 300 მეომარი.

საკმარისია ზოგადი წარმოდგენა, რომ ეს არის მუსულმანური აღმოსავლეთი, დაყოფილი ნაცნობ და უცნობ ქვეყნებად, რომლებიც მდებარეობენ ერთმანეთის მიყოლებით.

ღროის ფაქტორიც პირობითია, ისევე როგორც პერსონაჟთა ძალმოსილება და ასაკი, რაზეც თავად ავტორი გვაძლევს მითითებას.

თხრობაში შემოდის მოგონების ასპექტი (გარიელის, ფრიდონის, ავთანდილის, ფაგმანისა), რაც ავსებს ძირითად, აწმყოს დროს.

წარსულში ავტორი ვვაბრუნებს პერსონაჟის მოგონებით, რაც აკავშირებს დრამატულ კვანძებს, სიუჟეტურ ნაკადებს. ავთანდილი სამი წელი ეძებდა უცნობი მოყმის ასავალ-დასავალს, ეძებდა მინდორ-ველად, ტყე-ღრეებში.

გარიელი ათი წელი იყო ველად გაჭრილი, ათი წელი ახლდა ასმათი.

თინათინი ერთი წლის ასულია გახტმე, როცა ავთანდილს აგზავნის უცხო მოყმის საძებნელად, შემდეგ სამი წელი ელოდა მიჯნურის დაბრუნებას. ბოლოს კიდევ დაემატა ერთი წელი.

ნესგანი ათი წელი ხალხში მანგების თანხლებით გადაადგილდება და სრულიად შემთხვევით, როგორც ტყვე, აღმოჩნდება ქაჯეთში.

ათი წელი დავარის ორივე მონა (არაბ. მუანნა-ტყვე) მანგი ცოცხალია. ჩანს, მათ ვა აებნათ და დიდხანს ვერ მივიდნენ მღვის ჭიპამდე.

ისინი მოკლეს ფაგმანის მონებმა, რაკი სასყიდელით არ დათმეს ნესგანი.

სად იყო მღვის ჭიპი?

ალბათ, სპარსეთის ყურესთან, არაბეთის მღვის მიღმა, რომელიც იწყება ინდოეთის ნახევარკუნძულიდან.

ამ მონაში იყო ედემიც, შუმერ-ბაბილონიც, ბიბლიის ურიც, მუჰამედის მექა და საფლავეიც.

სპარსეთის ყურეში ჩაედინება ტიგროსი და ევფრათი. აქ ვვა გულანშაროც.

როგორც ჩანს, გარიელიც სპარსეთის ყურესაკენ წავიდა.

მღვაზე დაეხოცა 160 მოყმე და შერჩა მხოლოდ ასმათი და ორი მონა, შემდეგ ეს ორიც დაკარგა.

„ვეფხისტყაოსანი“ ტოპონიმების სიუხვით არ გამოირჩევა. ქვეყნების გარდა ნახსენებია ედემის ოთხი მდინარე – ევფრათი

და ჯეონი (ამუღარია), დიჯლა (გიგროსი) და ბისონი (მოგი ვარაუდით – მტკვარი).

ქრისტიანულ-ბიბლიური თვალსაზრისით ესენია – ნილოსი, იორდანე, გიგროსი და ევფრატი.

ქალაქებიდან, როგორც ვთქვით, ვეცნობით მულღაზან-ზარს, გულანშაროსა და ქაჯეთს, გარიელისა და ავთანდილის ქალაქ-ციხეებს.

ასახული დროის ლოკალი პოემაში არ მონიშნულა. ჩვენ მხოლოდ ის ვიცით, რომ ეს არის გეოგრაფიულად აღმოსავლეთი, რელიგიურად – სამუსულმანო.

მხოლოდ ხორეზმი გვაძლევს სიგნალს, რომ მოქმედება იშლება XII-XIII საუკუნეთა ზღვარზე, როცა არსებობდა ეს დიდი ქვეყანა, ვიდრე დაანგრევდა ჩინგისყაენი.

პოემაში არ ჩანან მონღოლები.

არც თურქები არიან გადმოსული მცირე ამიასა და ირანში. თუმცა ნათურქალი ნაალაფარის მნიშვნელობით იხსნიება.

არაბეთი ისევ ძლიერია, რაც ძველი დროის გახსენებაა, ვიდრე პოეტის დროინდელი რეალობა.

წარმოდგენილი დრო-სივრცე არის პოემის სტრუქტურის საფუძველი, რაც აწესრიგებს ფაბულას, სიუჟეტს, ქვეყნების კოორდინატებს, პერსონაჟთა ბიოგრაფიებს, მათ ურთიერთმიმართებებს.

ჰიპერბოლიზებითა და ესთეტიზმით კი ერთმანეთს ცვლის აბსტრაგირება, პირობითობა და კონკრეტიკა, მაგრამ კონკრეტიკას არ ახლავს სახელდება.

რაც არის სახელდება, ისიც პირობითია და არა რეალური ან ისტორიული, როგორც პოეტური მძანების ნისლეული, რასაც საყვედურობდნენ რუსთაველს არჩილ მეფე და მისი მიმდევარი ქართული კონკრეტიკის ავტორები.

სიუჟეტური ძირები

პოემის მთავარი სიუჟეტური არქეტიპია დაკარგვა – ძებნა – პოვნის მოტივი (მ. კარბელაშვილი). ძებნა იწყება „ველად გაჭრით“.

დუბლირებული სიუჟეტიდან, პირველ ყოვლისა, ეს განეკუთვნება გარიელის ამბავს, რაც წიგნის დრამატიზმის მოგორია.

თინათინ-ავთანდილის ამბავს არ ახლავს ასეთი სიმბაფრე. იგი ავსებს პირველი ისტორიის – ძებნის მონაკვეთს.

ამის შემდეგ შეიძლება გამოვყოთ მეორეული არქეტიპები – მაგ., ხვარაზმის ძის მოკვლა, როგორც დრაკონის მოცილება, რაც მეორდება ჭაშნაგირის ეპიზოდში და სრულდება ქაჯეთის ციხის აღებით.

ნესტანის დაკარგვა საწყისს აძლევს შემდგომ გრაგიკულ პერიპეტიებს, როგორც „ილიადაში“ სპარტის მეფის მენელაოსის ცოლის – მშვენიერი ელენეს მოგაცემა გროას მეფის ვაჟის პარისის მიერ, როგორც ძველინდურ „რამაიანაში“ მზის დინასტიის მეფის რამას ცოლის – სიგას მოგაცემა რაკშასების (კაციჭამია დემონების) მეფის რავანას მიერ.

„ილიადაში“ აქაველები ებრძვიან გროას, სადაც ოცი წელი ცხოვრობს ელენე. ეს არის შურისძიება. „ვეფხისტყაოსანში“ ქაჯეთს დალაშქრავენ, სადაც ტყვედ იმყოფება ნესტანი. ეს არის გამოსხნა, მოგაცეხულის მოგაცემა.

ნიზამის ყანის ლეილის გამო ველად გაიჭრება და მხეცთა შორის ცხოვრობს, როგორც მათი წევრი თუ მეფე.

ქაჯეთის ციხის აღებას ერთვის მოპოვება-მოგაცეხის არქეტიპიც, რაც ძალას უკავშირდება.

პოემა მთავრდება ბედნიერი ფინალით.

სამოთხის გზა გადის ჯოჯოხეთზე, სიკეთის მიღწევა შეიძლება მხოლოდ განჯვით, ბრძოლით, სისხლით, მსხვერპლის გაღებით, რასაც გვიჩვენებს ნესტანის პოვნა-მოგაცეხის პროცესი.

ამ გზას გაივლის არა მგოსანი ყაისი, არამედ – მხოლოდ გმირი, ანუ გარიელი, რომელსაც ძალუძს დაბრკოლებათა დაძლევა და სავალი გზის გაკაფვა.

ზ. გამსახურდია რუსთაველის გმირების არქეტიპს წმ. გიორგის სახეში ხედავდა. ეს ქრისტიანული ხედვაა, რადგან დრაკონის მძლეველი მხოლოდ წმ. გიორგი ხომ არ არის.

საერთოდ, არქეტიპებისა და მოდელების სახელდება ფრიად პირობითია, რადგან ისინი მუდმივად მეორდება უსასრულო დრო-სივრცეში და ნაცნობ-უცნობ ტექსტებში (მაგ., ფროიდის „ოიდიპოსის კომპლექსის“ მეგაფორა).

გამარჯვების აღწევს გმირი, როგორც აქილეესი, რომელიც კლავს გროელთა სარდალს ჰექტორს.

რუსთაველს არა აქვს ნაჩვენები ასეთი დაპირისპირება, ასეთი შეგაკება დულარდუხგის ძმისშვილ როსანთან, რომელსაც უნდათ, რომ შერთონ ნესტანი.

იგულისხმება, რომ მასაც კლავენ.

ქაჯეთი მთლიანად არის ბოროტების საწყისი და სიმბოლო, რომელიც უნდა დაამხოს სამმა ძმადნაფიცმა. მაგრამ იგი საიქიოს ალეგორიაც არის, საიდანაც დროებით მაინც დაიხსნა ორფეოსმა ევრიდიკე.

მანამდე გარიელმა, როგორც ამირან დარეჯანისძემ, დევები ამოწყვიტა და მათ ქვაბი საჭურჭლითურთ წაართვა.

დევი და ქაჯი ერთმანეთის ვარიაციიაა (შდრ – ქვაბში ცხოვრობს ფირდოუსის რუსტემი).

გარიელის და ავთანდილის ფსიქიკური არქეტიპი გმირია, რომელიც განიყოფა დიონისურ და აპოლონურ სტიქიად. აპოლონი გონება, სინათლე და წესრიგია, რაც აქვს ავთანდილს. დიონისე მბორგავი, მღვრიე, შეუცნობელი ძალაა, როგორც გარიელი.

მათ ერთმანეთი სჭირდებათ, ისინი სასიცოცხლო წესრიგს და ერთმანეთს აწონასწორებენ. გარიელი ავთანდილის გარეშე მიზანს ვერ ეწევა, ავთანდილი გარიელისგან დამოუკიდებლად გმირი ვერ იქნება.

ასე ეძებენ ზღვასა და ხმელზე ონსორის ვამეყი და ბეჰმენი დაკარგულ ამრას.

მათ ესმარებათ მესამე მეფე ლახიჯანი, როგორც ფრიდონი ჩვენს ვმირებს (კ. კეკელიძე).

საერთოდ, დაკარგვა— ძიება-პოვნის არქეტიპი დიდად არის პოპულარული. აღმოსავლურ ლიტერატურაში თუ ამ არქეტიპში საგრფოა ჩასმული, დასაფლეთის კურტუაზულ ლიტერატურაში, გრუვერებთან და მინემინგერებთან მას დაერთო გრაალის თასი, რომელშიც იოსებ არიმათიელმა ქრისტეს სისხლი დააგროვა.

ველად გაჭრა, ქვაბში ყოფნა და ნადირთა შორის ცხოვრება ბერ-მონაზვნური განდევილობის ვარიაციაა, სადაც ობიექტი შეცვლილია, სადაც ღმერთისა და გლოვა-ხოტბის ადგილს იკავებს საგრფო, მისი მოვონება.

მეციურ, მისტიკურ იდეალს ფარავს მიწიერი, ხორციელი, რეალურად არსებული საგრფო, რომელიც დაკარგულია.

ძიების პროცესმა გარიელი საგმირო საქმეთა აღსრულებაზე მიიყვანა. მაგრამ თავად გარიელის ცხოვრებაშიც მეორდება დაკარგვა-ძიება-პოვნის არქეტიპი. ეს არის ავთანდილის პომიციიდან (იხ. „დრამატული კვანძები“).

გარიელმა 12 მონა-მეომარი დაუხოცა როსტევანს და უკვალოდ გაქრა. აქედან იწყება ძიება. მის საქმებელად საგრფოს დავალებით სამი წლით მიდის ჭაბუკი მიჯნური.

საგრფოს დავალების აღსრულება ვმირობის გოლფასია. მაგრამ გარიელისათვის ავთანდილი მეგს აკეთებს, ვიდრე თინათინისათვის. ის არათუ იპოვის უცხო მოყმეს, არამედ — დაკარგულ ნესტანის კვალსაც მიაგნებს და ესმარება გყვეობიდან გამოსხნაში.

ავთანდილმა იპოვა უცხო მოყმე და მოძებნა ნესტანი.

ერთგან ძიების ობიექტია დაკარგული საგრფო, მეორეგან — დაკარგული უცხო მოყმე.

„ილიადა“ მთავრდება გმირი ჰექტორის ცხედრის დაწვითა და ძელების დამარხვით, „ვეფხისტყაოსანი“ – ქაჯეთის აღებობითა და ნესტან-გარიელის ქორწინებით.

აქ ჩანს ქალის მოგაცემის უძველესი გრადიციის გამოძახილიც, რამაც მოაგანა შუასაუკუნეებამდე. მაგ., ბრძოლით მოიპოვებენ ცოლებს ამირან ღარეჯანისძე, ბადრი იამანისძე, სეფედავლე ღარისპანისძე, მმეჭაბუკი („ამირანღარეჯანიანი“).

ასე რომ – გექსტში ერთმანეთს ერწყმის და ავსებს რამდენიმე სახის არქეტიპი, როგორც სიუჟეტური, ისე პერსონაჟთა ფსიქიკურ-ქარაქტეროლოგიური, რაც არის საწყისი პირველმოდელები, როგორც ანბანი თუ სიგყვა.

არქეტიპების ჰიპერბოლური გაშლა

არქეტიპების გაშლა არის საგნების ასოციაციური ამოძრავება, მათთვის ამრობრივი ფუნქციის მიჩენა, არაცნობიერის ინტელექტუალიზება, ცნობიერის ფანტაზიით შებურვა და გადასახელება.

მოძრაობა კი სიცოცხლეა, ემოცია და მოქმედება.

პირველ რიგში ეს ვლინდება სიგყვების დამორჩილებით, სიგყვებში მოქცეული საგნების ჩვენებით, მათ ფერთა გამოსხივებით.

რუსთაველისათვის აქ მთავარია ჰიპერბოლა, როგორც ალქმის სპეციფიკა. ეს თვისება ნასესხებია არაბული (მაგ., ალ-მუთანაბი) და სპარსული პოეზიიდან (მაგ., ფირდოუსი, გორგანელი, ნიზამი). ასეა „ამირანღარეჯანიანიშიც“. მაგრამ, როგორც ვთქვით, ჰგავს ქრისტიანულ სასწაულსაც და გადადის ფანტასტიკის, ხალხური ალქმით – მღაპრის სფეროში.

ჰიპერბოლური ხერხი მოხმობილია უჩვეულო სურათის შესაქმნელად, რათა მკითხველი, მსმენელი, მაყურებელი განცვიფრდეს, გაოცდეს და ასე შთაებუჭდოს მესხიერებაში.

ასეთივე გაზვიადება, ხან ფანტასტიკაში გადასული ახლავს კურტუაზულ ანტიკური ციკლის პოემა-რომანებს, „სიმღერას როლანდზე“, არგურის მრგვალი მაგიდისა და გრაალის თასის რომანებს, რაინდების სამოგზაურო ფათერაკებს, „გრისგან და იზოლდას“, „პარციფალს“, „ოკასენსა და ნიკოლეის“, „ნიბელუნგებს“, „ვარდის რომანს“...

რუსთაველის პერსონაჟებს არ სცილდება მზე და მთვარე. თინათინი მზესაც კი სწუნობს, გარიელი მზის წილია, ავთანდილი მზისა და მთვარის მსგავსია. ნესტანიც მზის დარია, იმდენად თვალის მომჭრელად ელვარე, რომ როცა გარიელმა პირველად იხილა, გრძნობა დაკარგა, დაეცა და დაბნდა. ასე დამართა რამინსაც, როცა ანამზად თვალი მოჰკრა ვისის სახეს.

ქალი ხან მზეა, ხან – მთვარე, ისევე როგორც ვაჟი, სიგუაიისა და განწყობილების შესაბამისად.

გარიელისა და ნესტანის, ავთანდილისა და თინათინის სიყვარული არ არის შორით დაგვა. ქალებმა თავად გაუხსნეს გული ვაჟებს და გრფობა გააბედვინეს, რადგან ისინი მეფის ასულები არიან და იერარქიულად მაღლა დგანან ვაჟებზე.

გარიელს უხდება ბრძოლა არა სიყვარულის მოსაპოვებლად, არამედ – დაკარგულის დასაბრუნებლად.

პოემაში სიყვარული იმდენად ძლიერია, რომ დრო-ჟამის ცვალებადობა მას ვერ ანელებს, ერთისადმი გრფიალი და ერთგულება უცვლელია. მაგრამ როდია ისე პათოლოგიური, მართლაც სიგიჟედ ქცეული, როგორც არის „ლეილმაჯნუნიანი“.

ჰიპერბოლიზებულია პერსონაჟთა ხვევნა-კოცნა, ფიზიკური ძალა და სიმამაცეც. ხუთი წლის გარიელი ჩიგივით იოლად კლავს ლომს; ავთანდილი მექარავენეთა დასაცავად მარტო შეებმის მეკობრეებს და თხასავით ამოხოცავს; ქაჯეთის 10.000 გრძნეულ დამცველს მძაღნაფიცები 300 მეომრით სძლევენ; გა-

რიელმა სრულად ამოწყვიტა ხაგაელთა „წინა კერძი რაზმი ორი“ (შღრ – ფირდოუსის რუსგემმა ერთ ბრძოლაში მოკლა 1.060 გმირი).

განცდის სიძლიერე სიმბოლიზებულია მზის ელვარებით, რაც პერსონაჟში გაღმოდის ცეცხლის სახედ, ცეცხლის მოდებად, ცრემლთა ნაკადად, სისხლის მისტერიად, როგორც „ვის-რამიანში“ ან „ლეილმაჯნუნიანში“.

აღმოსავლეთის უსასრულო სივრცეს იოლად სერავენ პერსონაჟები. მათ არც ამინდი, არც ნადირი, არც უცხო მეომრები არ აკრთობთ, რადგან არც ისარი, არც მახვილი არ ეკარებათ.

დღევანდელი აჩქარებული და ნერვიული დროისათვის არც ასეთი გაზვიადება, არც ასეთი სისხლის ცრემლები, საჭურჭლეთა სიუსვე თუ გულისწასვლა ბუნებრივად არ აღიქმება.

ეს, როგორც ძველი დროის, ისე სპარსული პოეზიის სპეციფიკაა, რომელიც რუსთაველმა შეუნაცვლა ქრისტიანულ სასწაულს, როგორც ცხოვრების სიღამამზე – სულთა საუფლოს.

აი, როგორ მიუწერს ვისი რამინს:

„თუ შვიდნივე ცანი ქალაღდად მქონდეს, სრულად ვარსკვლავნი მწიგნობრად მყენეს, ღამისა ჰაერი მელანი იყოს, ასონი ფურცელთა, ქვიშათა და თევზთაებრ ხშირად სხდენ, – აღსასრულამდინ იმედი და ნაგვრა ჩემისა მოყვრისა ნახვისათვინ მქონდეს, – შენმან მზემან, ნახევარსა ვერცა მაშინ დავწერ სურვილსა“.

პოეგმა მარადიული ბეციური სიკეთე მიწაზე გაღმობიგანა და სიყვარულის ძალად აქცია, სული ხორციით შემოსა.

საგრაფო, რაინდი, ომი ერთმანეთისაგან განუყრელია და მეაღმგაცი ეპითეგებით, შედარებებით შემკული, რათა ყველაფერი უჩვეულოდ ბრწყინავდეს, როგორც მეფის სასახლე, საომარი აღკაზმულობა, სიგყვა თუ ქცევა.

ჰიპერბოლა გექსტში აღიქმება ღვთაებრივ სინონიმად, ღვთაებრივი, რომელიც მიწად არის გაღმოსული და აღამია-

ნური გრძნობით აელვებული (მაგ., „მან გაანათლა ქვეყანა, გაცუდღეს შუქნი მზისანი“).

ღვთაებრივი – სრულქმნილია და იდეალური, რომელიც კაცთა შორის დავანებულია. მისი აღწერა კაცს არ ძალუძს.

გაზვიადების ძალით ეპითეტი იოლად გადადის სიმბოლიკაში (მაგ., ვეფხის, რეალურად – ლეოპარდის ტყავი, ვეფხის მრისხანება, რაც იქცევა ნესტანის სახედ), რეალობა კი – ალევორიაში (მაგ., ქაჯეთი – ჰაღესი).

დრამატული კვანძები

„ვეფხისტყაოსანი“ მკითხველ-მსმენელს იზიდავდა დრამატული და საინტერესო ამბებით, რომლებიც სიგყვების მსგავსად იყო მწყობრად წყობილი, თავებად, სტროფების და სტრიქონების სახით დანაწილებული და ოთხმაგი რითმით შემოსაღებული.

მათ შუაქვთ ჰარმონია თხრობის მდინარებაში.

პოემა იწყება არაბეთის მეფის როსტევანის გაცნობით, სამეფო კარის ცხოვრებით.

თითქოს მთავარი გმირები არიან თინათინი და ავთანდილი, მაგრამ მშვიდ აგმოსფეროს არღვევს უეცრად უცხო მოყმე და მის მიერ დაღვრილი სისხლი.

ასეთი დრამატული მუხტი საწყისს აძლევს, როგორც ვთქვით, დაკარგვა-ძებნა-პოვნის არქეტიპს. მაგრამ აღმოჩნდება, რომ ეს არ ყოფილა მთავარი და მას მოჰყვება ინლოეთის ამბავი, ნესტანისა და გარიელის გრაგიკული სასიყვარულო ისტორია.

დრამატიზმი გადადის გრაგიზმში.

ხვარაზმში მის ღალატით მოკვლა მძაფრი სიუჟეტური ინტრიგის მაჩვენებელია, რომელშიც მთელი ძალით ვლინდება

დაკარგვა-ძებნა-პოვნის მოცივი, რაც გაშლილია სათავგადასავლო ფათერაკებით.

ავტორი ისე მოქმედებს, რომ მკითხველ-მსმენელი მუდმივად დაძაბული ჰყავდეს, მულამ ინგერესით შეპყრობილი, რასაც ახერხებს ფაბულის ოსტატური გაშლით, სიუჟეტური გადასვლებით, ეპისტოლეთა ჩართვით, ფათერაკებისა და ავანტიურების ჩვენებით, სიგყვიერი არგისტიმით.

კონგრასტული სიუჟეტური ნაკადია ვაჭრების შემოყვანა, ფატიმანთან ეროტიკული ურთიერთობა და ნესგანის კვალის პოვნა.

აქ სიუჟეტი კიდევ უფრო იხლართება, იზრდება პოვნის ინგერესი, რასაც აძლიერებს ლოკალური დრამატული კვანძები.

მათი გახსნა ანუ განმუხტვა არის ძიებისა და მოქმედების პერსპექტივა, საფეხურებრივი გადანაცვლება.

პოემის კულმინაციაა ქაჯეთის დამსობა და ნესგანის გამოხსნა. აქ მთავრდება ძირითადი ამბავი და შემდეგ მას მოჰყვება ბელნიერი ფინალის პერიპეტეები, ქორწილები, ინლოეთის გამოხსნა ხატაელთაგან.

ეს აღმოსავლური ესთეტიკის ნაწილია, რომ განჯვის შემდეგ ჰპოვონ პერსონაჟებმა ბელნიერება და ეს სიხარული გადაეცეს მკითხველ – მსმენელს: „ბოროტსა სძლია კეთილმან, არსება მისი გრძელია“ (შღრ – „ვისრამიანი“ და მისი კელტურ-ბრეტონული ორეული „გრისგან და იმოლდა“, ანტიკური და შუასაუკუნეების გრაგედიები).

საგან-სიგყვები და ასოციაციები

ჰიპერბოლიზებული საგნები დიადი და უჩვეულოა, რაც ბიძგს აძლევს სოცბასა და პანეგერიკს. პოეტი ხომ სიგყვაში სახლობს და საგნებს ეხება სიგყვების ვარსში.

საგანი მასთან მოდის სიგყვის სამოსელით, რომელსაც აქვს თავისი ქლერალობა, ფერი და ზომა.

ერთი საგანი მეორეს ემსგავსება ასოციაციური გარდასახვით, ასოციაციური გადასვლებით, რაც ხოტბის ობიექტისადმი ავგორის მიმართებას აჩვენებს.

გარსმოჯარულ სიგყვა-საგანთა სიმრავლეს რუსთაველის ფანგაზია ასოციაციებით ამოძრავებს, რათა გაამკვეთროს უჩინარი ნიუანსები ან ცნობილი გაამზიადოს და განადიდოს.

ეს ხდება შედარება-დამსგავსებით.

შედარების საგნებად კი არჩეულია ლომ-ვეფხვი, ვარდი, ცის მნათობები, პაგიოსანი თვლები, რაც აღმოსავლურ პოეზიაში ჯერ კიდევ „შაჰ-ნამედან“ იყო მიღებული.

ასევე ხშირია საგნის ერთი ნიშან-თვისების გაიგივება მეორესთან, ასოციაციური ცვალებით გარდასახვა, რასაც მეგაფორას ვუწოდებთ.

საგნის დამსგავსება-გარდასახვას მრავალი ნიშან-თვისება ახლავს – ფერი, ზომა, სიჩქარე, განცდა, ძალა, რაც ემორჩილება საერთო ამრობრივ კონსტრუქციას და მოქმედების დინამიკას.

ბგერებიც იწვევენ საგნებს და მოქმედება მელოდიკური აკორდებით ვითარდება:

„საომარად აგეხილი ვიყავ მათად გამგეხელად,
ერთსა წავსწვდი უგევანსა, წავგრძელდი და

წავე გრძელად“;

„მზე აღარ მშეობს ჩვენთანა, დარი არ დარობს დარულად“.

ეს ყოველივე კი არის მოწვდილი წყობილი სიგყვით, რასაც რუსთაველი აგებს ორი სახის 16-მარცვლოვანი მეტრით – 5+3+5+3 და 4+4+4+4, რომელთაც ხალხურ-წარმართული ძირი აქვს. მაგრამ რუსთაველთან მოვიდა ასკეტურ-მისტიკური მწერლობიდან (იხ. მეორე წიგნში – „ქართული ლექსის ფორმირება“).

მას სჭირდებოდა ესთეტიკური დამუშავება, რიგმულ-მელოდიკური სრულყოფა, სახეობრივი არგისტიკა და სიუჟე-

ტისათვის მორგება, რათა შესაძლებელი ყოფილიყო „ლექსთა გრძელთა თქმა და ხევა“.

ამიგომ ერთნაირი მეგრული სქემა განირჩევა რიგმიკით, რასაც უმრუნველყოფს შიდა მუხლობრივი განლაგება, აღქმა და მგრძნობელობა.

მეგრული სქემა ერთია ყველა პოეტიკისათვის, ვინც მას ფლობს. ამიგომ ჭირს რუსთველური ნამდვილი სტროფების განსხვავება ნაყალბევისაგან.

ავგორის ტალანტს წარმოაჩენს საგანთა უეცარი ასოციაციური ცვალებადობა, მოულოდნელობის ეფექტი, არნახულის ხილვა, სიგყვა-საგანთა მელოდიკა, რომელთაც აერთიანებს მიკრო-სიუჟეტები.

ამიგომ არის გექსტი დაყოფილი ცალკეულ თავებად.

ერთი მხრივ, როცა სიტუაცია სტატიკურია, რუსთაველი მას ამოძრავებს და სიცოცხლეს ანიჭებს ასოციაციური გადასვლებით, მონოლოგებით, აღწერის მრავალფეროვნებით, სიგყვიერი არგისტიკით:

„ფიცით ვითხრობ: შენგან კიდე თუ შევირთო რაცა ქმარი,
მზეცა მომხვდეს ხორციელი, ჩემთვის კაცად შენაქმარი,
სრულად მოვსწყდე სამოთხესა, ქვესკნელს ვიყო
დასანთქმარი,

შენი მკლვიდეს სიყვარული, გულსა დანა ასაქმარი“.

მეორე მხრივ – როცა სიუჟეტი მძაფრდება და სიგყვა გადადის მოქმედებაში, პოეტი მეტყველებს ლაკონიურად, სხარტად, თითქოს საგნები სტოვებენ სიგყვების გარსს და სწრაფვის სიგნალებად იქცევიან:

„რა გარიელს ესე ესმა, მეტად ფიცხლად აიყარა,
ეჯი, სამ დღე წასავალი, ერთსა დღესა წაიარა;
დროშა მისი აიმართა, წინა არა მოიფარა,
აწ ნახეთ, თუ გოლიათი გული ვითა ამაგარა!“

მოქმედების დინამიკა მოითხოვს მუსტ მეტყველებას, რათა სიგყვა მაქსიმალურად იქცეს საგნად და არც ვიფიქროთ მასზე.

მაგრამ კიდევ უფრო შეუღარებელია პოეტი, როცა გვასმენინებს პერსონაჟის მონოლოგს ან ბარათის ფორმით გადმოსცემს სულიერ განწყობილებას.

ასეთი წერილები მთლიან სისტემაში ჩასმული მოქმედებისა და ემოციის გამაძლიერებელი კვანძებია, რომლებიც ახალ ენერგიას ასხივებენ (მაგ., ავთანდილის ანდერძის მედიტაცია, ნესტანის წერილის სასოწარმკვეთი ლირიზმი).

პოეტის ეპიკური თხრობა, სიუჟეტურ-ამრობრივი კონსტრუქცია შერწყმულია ლირიკულ გზნებასა და სინამბესთან. მაგ., როგორ არის განსხვავებული წერილებში ავთანდილისა და გარიელის ინტონაციები.

სიგუაციის ცვალებადობას, სიწყნარესა და მრისხანებას, მორჩილებასა და შფოთვის თავად სიგყვებიც გრძნობენ და ჩვენამდე მოაქვთ ემოციური ელდა:

„ცოცხალ ვიყო, შენ ინდოეთს, ღმერთო, ხანი ვერა დაჰყო!

თუ ეცადო დაყოფასა, ხორცთა შენთა სული გაჰყო!

სხვა ჩემებრი ვერა ჰპოვო, ცათამდისცა ხელი აჰყო!“

ყოველ დროს, საზოგადოებრივ წრეს თავისი სუბ-კულტურა აქვს, რომელიც ჟამის გარდასვლასთან ერთად კვდება. იგი ისევე მერყევია და ცვალებადი, როგორც მოლა.

ასეთი იყო რუსთაველის ჰიპერბოლა, პანეგერიკი და ხოგბა, რაც პერსონაჟებსა და მოქმედებას ბლაპრულ იერს აძლევს თანამედროვე თვალსაზრისით, თუმცა ავტორს ღვთებრიობის, გამორჩეულისა და უჩვეულოს ნიშან-თვისებად მიაჩნია.

მითოსური და რელიგიური გრადიციით, რაც ყველაზე დაუჯერებელი ჩანს, სწორედ ის იყო სარწმუნო, როგორც ღვთაებრიობის ნიშანი (მაგ., ქალწულის მიერ ღმერთის შობა, ცად ამაღლება, ქვესკნელში ჩასვლა, მიცვალებულის გაცოცხლება).

მაგრამ არის მარად ადამიანური გრძნობები, რასაც ვერ წარეცხს ვერავითარი მოლა, ჟამი და სუბკულტურა. ისინი იცოცხლებენ მანამდე, სანამდის ფეთქავს ადამიანის გული და ამროვნებს გონი. ეს ფერუცვლელი ძალმოსილება ჩანს რუსთა-

ველის არაერთ სტროფში, ეპიზოდში, მონოლოგსა და მოქმედების დინამიკაში. მაგ., ავთანდილისა და თინათინის შეყრა, გარიელისა და ნესტანის დიალოგი, ავთანდილის ანდერძი, ნესტანის წერილი, ლოცვა ავთანდილისა, ხვარაზმელის მოკვლა, ავთანდილისა და ფაგმანის გამიჯნურება, ცალკეული სიუჟეტური ხლართები, დინამიკური და ექსპრესიული სტროფები, მოსწრებული აფორისტული სიგყვა-თქმანი (მაგ., „კარგი რამ მჭირდეს, გიკვირდეს, ავი რა საკვირველია“, „განგებასა ვერვინ შეცვლის, არსაქმნელი არ იქმნების“, „იგი მიენდოს სოფელსა, ვინცა თავისა მგერია“).

როგორც ვთქვით, ასეთი ეპიზოდები და დეტალები ქმნიან პოემის სალექსო, სიუჟეტურ და აზრობრივ კონსტრუქციებს, დაძაბულობის კერებს და განვითარების იმპულსებს.

ჩვენ რამდენიც უნდა ვიმსჯელოთ სიუჟეტზე, პერსონაჟებზე, მხატვრულ კონცეფციასა და იდეებზე, რუსთაველი დიადი არის როგორც ლექსისა და სიგყვის ხელოვანი (იხ. „რუსთაველის ლექსი და სიგყვის ესთეტიკა“).

ძველად ეპიკური ჟანრი პოემიის სფეროს განეკუთვნებოდა. რომანები ლექსად იწერებოდა როგორც საბერძნეთსა და სპარსეთში, ისე ბიზანტიასა და დასავლეთ ევროპაში (მაგ., ქრეტიენ და ტრუასა და ვოლფრამ ფონ ეშენბახის პოემა-რომანები).

„ვეფხისტყაოსანიც“ პოემა-რომანია.

პათეტიკა და ესთეტიკა

მეტაფორასტიკა ასკეტურ-მისტიკური მწერლობისათვის იყო ერთგვარი კლასიციზმი, როცა ქვაფლება აზრი და ზემოებს ფორმა, სტილი, ეტიკეტი, პათეტიკა, რაც გადაწვდა „ისტორიანი და ამბანის“ ავტორს.

რუსთაველმა ასეთი პათეტიკური სტილი გამოიყვანა აღმოსავლური ჰიპერბოლიზებიდან. მაგრამ იგი ასევე ენათესავებოდა ბიბლიასა და მეტაფრასულ ტექსტებს – სიგყვის სფეროში (იხ. II წიგნში – „მეგყველების საღვთო პათეტიკა“ და „ძველ-ქართული ენის რიგში“).

საღვთო ამრი, გაღმერთებული გმირები, უხვი და ლაღი ყოფა, საღაც უნებურად ღისონანსი შეჰჰონდა ეროსს, ასეთივე პათეტიკური, ყოველღღიური მეგყველებისაგან დაცილებული სტილით უნდა გაღმოცემულიყო.

იგი ირღვევა მხოლოდ მაშინ, როცა ტექსტში შემოღიან ვაჰრები, ფაგმანი, უსამი, უსენი. ისინი ომის უმეცარნი არიან, არც მკაცრი მორალი გააჩნიათ, „იყიღიან, გაყიღიან, მოიგებენ, წააგებენ“ და ასე ცხოვრობენ.

ეს არის მიწიერი სინამღვიღე, რომლის გაჩენა და წამოწევა შენიშნა რუსთაველმა. ვაჰართა წრე უღმობელი და სასტიკი ცხოვრების ქვეღაფენაა, რომელიც პოეტმა ჩართო ძიების პროცესში და მას არგუნა კეაღის პოვნა.

არაბეთისა და ინღოეთის არისტოკრატიული ცხოვრების საპირისპიროა გულანშაროს ყოფა, რომელსაც არ სჭირღება პათეტიკა და ესთეტიზმი. ფაგმანისათვის უცხოა რუსთავეღის პრინციპი – „გული ერთსა დააჰეროს“ ან – „მიჯნურობა საჭიროა, მით სიკვიღლსა მიგვაახლებს“, თუმცა ეროსი მასაც გადაკიღებს ფათერაკს.

პათეტიკაც ისევე გამოღის ჰიპერბოლიზებიღან, როგორც ხოგბა, ღითირაზმი, პანეგერიკი. აჰ მათ ენაცვეღება პრაქტიკული, ყოფითი რეაღობა.

როგორც ვთქვიით, ძველქართულ საღიგერაგურო, საეკლესიო და სახელმწიფო ენას, როგორც რელიგიისა და სამეფო კარის მიერ ფორმირებულს, სღვეღა პათეტიკა და რიგმიკა, რაც რუსთავეღს მემკვიღრეობით გაღმოყცა. მას მოარგო აღმოსავლური, სპარსული პოეზიის ესთეტიზმი, ქართული სამეფო კარის არისტოკრატიზმი და ასე ჩამოაყაღბა პოეტური მეგყველების ფორმა.

ამ ფორმით საუკუნეების მანძილზე დაიმორჩილა ქართული ელიგისა და მასის ცნობიერება, საგრძნობი გავლენა მოახდინა ცხოვრების წესზე, რაინდულ სულსა და ქალის კულტზე, თუმცა, როგორც ვთქვით, ამას ხელს უწყობდა სპარსეთის პოლიტიკური აგრესია და კულტურული ჰეგემონია, სპარსული პოემების დომინანტობა, როგორც ზოგადი ფონი.

რუსთაველის მიერ დამკვიდრებული სტილი განსაზღვრავდა ქართული სიგყვის ესთეტიკას. იგი უარყვეს XIX საუკუნის რეალისტებმა და მასას დაუახლოვდნენ, პლებეური სტილი აითვისეს (მაგ., აკაკი წერეთელი). მაგრამ მოდერნისტებმა (მაგ., გ. ტაბიძე, ვ. თაბაქიძე, კ. გამსახურდია) ისევ აღადგინეს რუსთაველის სტილური არგისტიკაში, სიგყვის ესთეტიკა და ძველქართული მეტყველების ინტონაციები (მაგ., ვ. ბარნოვი).

4. სემანტიკური მოდელები

ღმერთი და საწუთრო

პოემა იწყება სიგყვით – „რომელმან შექმნა სამყარო“, სადაც „რომელმან“ მიხნეულია ქრისტიანული ღმერთის სახელობით შიფრად.

ღმერთმა შექმნა „მეგარდმო არსნი“ და მიწიერი ქვეყანა კაცთათვის, რომელიც უთვალავი ფერით ელავს.

„ვეფხისტყაოსნის“ ღმერთი არის უმუნაესი ძალა, უფალი უფლებათა, საზღვრის დამსაზღვრებელი, ყოვლის შემოქმედი, სიკეთე და სინათლე, არსთა მხალი, წყალობის მთოველი.

ღმერთი, როგორც განგება, ფათერაკი თუ ვარსკვლავთა ეგლი, კაცს მოუვლენს როგორც ლხინს, ისე ჭირს.

როგორც ვიცით, ყველა უძველეს რელიგიაში ღმერთად წარმოდგენილია ზეცა, რომელსაც აქვს 7 ვარსი .

ცად არის მიჩნეული ურარგული ხალდი, ბერძნული ზევსი, რომაული იუპიტერი, შუმერულ-აქადური ანუ, ძველარაბული ალაჰი, ძველჩინური ლეი-გუნი, ვედური ინდრა, სკანდინავიურ – გერმანული ოდინი, ალგაურ-მონგოლური თიენგრი, ებრაული საბათი (იხ.: „კულტუროლოგიის საფუძვლები, I. კულტურის გენეზისი“).

ბაბილონელმა ასტროლოგ-ქურუმებმა მარადიული ზეცა დაშალეს 7 მნათობად, რაც ქრისტიანული თეოლოგიით არის ცისა ძალთა დასი, მხედრობანი ცისანი.

ფსევდო-დიონისესთან არის ანგელოსთა 9 დასი, სადაც ვარსკვლავები ქცეულან უსხეულო ზეცის ძალებად („ზეცისა ძალთა ცხრა დასობა“).

ღმერთის სიმბოლო არის მზე, რომლის ნაწილია მეფე, მისი ძე და ასული, რითაც სამგასმულია ხელმწიფეთა ღვთაებრივი წარმომავლობა, როგორც ეს მიაჩნდათ ბაგრაგიონებს („მზე უშენოდ ვერ იქმნების, რადგან შენ ხარ მისი წილი“, „სოფლისა მნათი მნათობი, მზისაცა დასთა დასული“).

7 მნათობის ანალოგიით იყო მოწყობილი ქვეყანაც, როგორც ღმერთის საუფლო (იხ. „დრო და სივრცე“).

რაც იყო მზე ცაში, ის იყო მეფე ხმელეთის პირზე.

ყურანი კრძალავდა მზისა და მთვარის თაყვანს (41,37). მაგრამ ბაბილონიდან წამოსული მნათობთა კულგი მაინც გავრცელდა მუსულმანურ კულტურაში, ისევე როგორც მეფის მზიური შარავანდედი (ვ. ნომადე).

არც ქრისტიანობას სწამდა ასტროლოგია, მაგრამ იგი მაინც ახდენდა ზეგავლენას და ეს გამოვლინდა ნათლის ესთეტიკაში, რუსთაველთან კი – მზისა და მთვარის სადარი პერსონაჟებით, მათი ელვარებითა და შუქთა ფენით.

როგორც მოდიქოს 12 ბურჯი, ისე 7 მნათობი აღგენდა სამყაროს სტრუქტურას და განაგებდა ადამიანთა ბედს.

აპოკალიპსში საგნები 7-ად არის განაწილებული და ვარსკვლავიც 7-ია.

ფირდოუსი ქვეყნიერებას 7 მხარედ ყოფდა, 7 ქვეყნად და სამთავროდ, რაც არის მიწის 7 იყლიმი (სარგყელი, ზონა).

ასევე 7 სამეფოდ ჰყოფენ ნიბამი და მისი გმირები მსოფლიოს. რუსთაველის მსოფლიოც 7 სახელმწიფოსაგან შედგება.

შაჰინშაჰი 7 მიწის მფლობელია. მის სარგყელს ამკობდა 7 მარგალიტი.

7 მიწის მფლობელია ნიბამის ისქანდერიც (ალექსანდრე მაკედონელი). 7 მამღვანური კერპის მსახურებით იყო აღზრდილი სპარსი მირიანი („ქართლის ცხოვრება“).

მიწიერი 7 იყლიმი შეესაბამება ზეციურ 7 პლანეტას, რომელთაც ხოგბას აღუვლენს ავთანდილი.

ამ 7 პლანეტას უძველესი ხალხებიც ეცნობოდნენ და ისინი იქნენ კვირის 7 დღედ (მაგ., ძველი ბერძნები).

ნესგანი ასახელებს 7 ცას, რადგან ისლამს ჰქონდა 7 ცა.

სინათლის სპექტრი შედგება 7 ფერისგან (მაგ. ლურჯი – ოტარიდი, შავი – საგურნი, წითელი – მარისი).

მათ შეესაბამება 7 ლითონი (მაგ., მზე – ოქრო, მთვარე – ვერცხლი), ისევე როგორც ოქტავას საფეხურები.

ტარიელი იყო 7 სამეფოდ დაყოფილი ინდოეთის მეშვიდე სამეფოს მეფის სარიდანის ვაჟი.

საქართველოც 7 სამთავროდ მოიხსენიება. მაგრამ როგორც გაარკვია მ. თავდიშვილმა, აქ რეალური 7 კი არა, საკრალური ციფრი იგულისხმება.

ბიზანტიასა და საქართველოში ისწავლებოდა 7 სამეცნიერო დისციპლინა.

7-ის სიმბოლიკა რიცხვითი მისტიკის ნაწილია. იგი იყოფა 3 და 4 რიცხვებად, სადაც 3 სრულყოფის სიმბოლოა (მაგ., რელიგიებში), 4 არის სამყაროს სტატიკური სტრუქტურა, რომელთაც გამონახავს სევასტიკა და ჯვარი.

ასე რომ ტარიელისა და სარიდანის სამეფო არის ამ საკრალური 7-ის შემადგენელი ნაწილი, VII წევრი.

ამასთან ერთად, პოეტისათვის რაც ღიადია, ის არის ღვთაებრივი. მას უპირისპირდება საწუთრო ანუ მიწიერი ყოფა, როგორც წარუვაღს – წარმავალი, ეიფორიას – სევდა, სიცოცხლეს – სიკვდილი:

ეს არის სპარსულ ეპიკაში ცნობილი სოფლის მღურვა (ნ. ნათაძე), რაც განვითარდება აღდგენის ხანის მწერლობაში – გამომდინარე რეალობიდან.

სოფელი არის ტანჯვის წყარო, რომელიც ცდილობს პიროვნების თავისუფალი ნების ჩახშობას („ვაჰ, სოფელო, რაშიგან ხარ...“).

საწუთროს დღეთა ბრუნვა ემორჩილება განგებას, ბედისწერას.

„თუ საწუთრომან დამამხოს, ყოვლისა დამამხობელმან“, – ამბობს ავთანდილი. მაგრამ იმასაც იტყვის, რომ მარგობა არ ამინებს, რადგან იცავს „ცისა ძალთა დასი“.

საწუთრო, სოფელი მუხანათია. იგი საგანასავით დაუნდობელია, რომელიც სგანჯავს და აწვალებს ადამიანს, მაგრამ მსხნელად ღმერთი, ღმერთის ძალა ეგულება („მაგრამ ღმერთი არ გასწირავს კაცსა, შენგან განაწირსა“).

მარადიული არსებობა კი საიქიოა, სადაც გმირები ისევე შეხვდებიან ერთმანეთს (შდრ – ნესგანი გარიელისადმი: „მუნა ვნახო, მანდვე ვსახო, გამინათლო გული ჩრდილი“).

ცრუსა და მოლაღატესაც ბადებს საწუთრო, რომელსაც, როგორც სიბნელეს, სძლევენ მზიანი პერსონაჟები. ეს არის ფარული კონფლიქტიც განგებასა და პიროვნების თავისუფალ ნებას შორის.

უმალესი იდეალები – ძმობა, გრფობა, ერთგულება არის ადამიანობის სინონიმები და ამავედროულად – ღვთაებრივი ნიშან-თვისებანი. ამიგომ არიან რუსთაველის გმირები გაღმერთებული ადამიანები. ეს თითქოს რეალურადაც ასე უნდა ყოფილიყო, რადგან მეფის ღვთაებრივი წარმომავლობა და ბუნება ეჭვს არ იწვევდა პოეტის თანამედროვეთა თვალში.

ამდენად იყო მეფე ხელუხლებელი („ხელმწიფობით შემებრაღნეს, ამაღ ხელი არ შევახე“ – გარიელი, ანდა – „ვით მოისმაროს მონამან ჰაგრონსა ზედა სრმალია“, „რაც ღმერთმავის რა მისცეს, დასჯერდეს და მას უბნობდეს“).

ეს ღვთაებრივი ბრწყინვალება უცხო გარემოს, შორეულ ქვეყნებსა და მათ შვილებს ეკუთვნის. ქართველისათვის კი

უცხო საუცხოოა, ე. ი. დიდებული, როგორც ბერძენი – ბრძენი და ჩინელი – ჩინებული, როგორც კიმირ-გიმირი-გმირი, მნეკეთილი და სვიანი ვაქკაცი – რაინდი, ულამაზესი – არა ამქვეყნიური (ნესტანი).

ეს მაშინ, როცა მშობლიურად ქცეული ქრისტე და ჯვარი ხორცის დაშრეგის ემბლემაა, მოთმინება და მორჩილება, მზადება მარადიული სასუფეველისათვის, საწუროთოს ნარ-ეკლიანი გზის გავლით.

ქართული ელიგის მსოფლგანცდაში ერთი უკიდურესობას – ასკეტურ-მისტიკურს, ცვლიდა მეორე – სენსუალურ-ემოციური, რაც არ მოდიოდა წარმართობიდან. მაგრამ ეხმიანებოდა წარმართულ მგრძნობელობას, მარად უცვლელ ადამიანურ განცდებსა და გკივილებს, რაც რუსთაველმა მოაქცია არისტოკრატიულ და ინტელექტუალურ ფორმებში.

საწუთროში წარმოშობილ კონფლიქტებს ადამიანი მიჰყავს ომამდე, რაც ძალის დემონსტრირებაა. ამ კონფლიქტებს კი აღძრავს სასიცოცხლო ინსტინქტები, „ვეფხისტყაოსანში“ – სიყვარულის სტიქია, ძველბერძნულად – ეროსი.

კონფლიქტების დაძლევის შემდეგ მყარდება ამქვეყნიური იდილია, კომუნიზმის მსგავსი, რაც ქრისტიანთათვის დაივანებს ნაზარეველის მეორედ მოსვლის შემდეგ (მღრ – ვარდისა და ეკლის სიმბოლიკა).

ბიბლიური ესქატოლოგია აითვისეს მუსულმანებმაც.

„ვეფხისტყაოსნის“ გმირთა სამეფოებშიც აღარ არიან გლახაკები, ქვრივ-ობლები დამდიდრდნენ, ავის მქნელნი დაშინდნენ და თხა და მგელი ერთად სძოვდნენ, იმდენად დიდა მეფეთა გულუხვობა და წყალობა, რასაც ადრევე უწერდა ავთანდილი როსტევანს.

ომი, როგორც სპექტაკლი

რუსთაველისათვის ომის არის ზემი და ალღუმი, გმირობის ასპარეზი, სადაც ვლინდება პერსონაჟის სიდიადე.

ამირანდარეჯანისძე მთელს აღმოსავლეთს მოივლის და ისე სძლევს ღვე-გმირებს, თითქოს ორთაბრძოლა და შეგაკება სპორტული შეჯიბრი იყოს, თითქოს ფარიკაობდეს ან რინგზე სვლებოდეს მეტოქეს.

ამირანი არაღ ავლებს სიკვდილსა და დაღვრილ სისხლს.

რუსთაველმა ასეთი გრადიცია დახვეწა, ფალაგანი რაინდად აქცია, რომელიც პირველობისათვის როლი იბრძვის, არამედ – მიზნის მისაღწევად, დაბრკოლებათა დასაძლევად მღვასა და ხმელეთზე.

ნესტანისა და თინათინის სახეები ანათებენ მთელს პოემას, ანიჭებენ სტრიქონებს სინაზეს, გრძნობებს – სიფაქიმეს, მკლავს – სიმამაცეს.

მაგრამ პერსონაჟები ომს თავს არ არიდებენ და არც მშვიდობას ქადაგებენ, დიპლომატიასა და სიგყვიერ მორიგებას.

„წა, შეები ხაგაელთა, თავი კარგად გამაჩვენე“, – ეუბნება ნესტანი გარიელს, რადგან რაინდი და გმირი ომმა უნდა გამოაჩინოს. ხაგაელებთან ბრძოლა, რომლის პერიპეტიები რუსთაველს ნიუანსობრივი სიმუსგით აქვს წარმოდგენილი, გამრდის გარიელის სახელს, რადგან ამარცხებს რამამ მეფეს, დახარკავს ხაგაეთს და ალაფით ბრუნდება შინ, თავის ქალაქში, რომლის სახელი არ ვიცით, ისევე როგორც არაბეთის მეფის სამყოფელისა. იქედან ნესტანს მოუგანს ყაბაჩას (ლაბადას) და რიდეს (თავსახვევს), რომელსაც ქალი აგარებს 10 წლის შემდეგაც ქაჯეთის ციხეში.

პერსონაჟები ომში არ იღუპებიან. მხოლოდ გარიელი დაიჭრება ხაგაელებთან ბრძოლაში, ფრიდონი – ბიძაშვილების მიერ.

იღუპება მასა, რომლის წევრთა სახელები არ ვიცით.

გმირი მუდამ უძლეველია, უძლეველია და მარჯვე ტერორის დროსაც, როცა მიპარვით, ვერაგულად ჰკლავენ უნებლიე მეტოქეს (გარიელი, ავთანდილი).

ძველთა რწმენით, სისხლი სულად იყო მიჩნეული ანუ აიგივებდნენ სიცოცხლესთან. ამიგომ სისხლის დაღვრა, დაჭრა,

მოკვლა მოითხოვდა პასუხს – სამაგიეროს გადახდას, როგორც იქცევა ფრიდონი.

სისასტიკე კიდევ იმიტომ იყო აუცილებელი, რომ დანაშაული შემცირებულიყო, ხოლო დაღვრილი სისხლი ხარისხის მიხედვით ფასდებოდა. მაგ., ვახტანგ VI-ის კანონით დიდებულის სისხლის ფასი იყო 15.360 მანეთი, ხოლო გლეხისა – 120 მანეთი.

გარიელმა მოკლა სტუმარი, სასიძო, მეზობელი სახელმწიფოს ტახტის მემკვიდრე, რომლის ფულადი შეფასება შეუძლებელი იყო და ეს უეჭველ ომს ნიშნავდა (შდრ – I მსოფლიო ომი დაიწყო ავსტრია-უნგრეთის ტახტის მემკვიდრის პრინც ფერდინანდის მოკვლის მიზეზით). მაგრამ მოკლა უსისხლოდ „იგი ყმა“, როგორც მეფის ძე.

ავთანდილის წინაშე ასეთი დილემა არ იდგა. მან მოკლა ჭაშნავი და მისი მსახურები, მოაჭრა ბეჭდიანი თითი და საბუთად მიუტანა ფაგმანს. ცხედარი კი ზღვაში გადააგდო.

ასე გადაარჩინა ფაგმანი უეჭველ სიკვდილს, რაზეც ფიცით დაემუქრა საყვარელი („კაცმან წვერთა მოიბიძნა“).

ხალისითა და თავგანწირვით ებრძვის ავთანდილი მეკობრეებს. მაგრამ იგი გონების კაცია და განსხვავებით გარიელი-საგან ფიქრობს სიკვდილზეც:

„ანუ ღაფჰსოც იმ ყველასა, ან სიკვდილი ჩემი ღლესა“.

თინათინის დაფალებით უცხო მოყმის საძიებლად მიმავალი ეუბნება შერმადინს:

„არ მოვბრუნდე, მომიგლოვე, მიგირე და მივაგლახე“,

„აქათ სამ წელ არ მოვიდე, მაშინ გმართებს გლოვა, ფლასი“.

ომი მისთვის, ისევე როგორც მკლავმაგარი გარიელისათვის, ბეიმი და გართობაა, თითქოს სანადიროდ გამოდიოდეს, როგორც მაშინ, როსტევან მეფეს რომ გაეჯიბრა (შდრ – „ცდების და ცდების სიკვდილსა ვინ არ მოელის წამისად“).

ავთანდილის ბრძოლის შედეგი ის არის, რომ „არ დარჩა კაცი ცოცხალი მუნ მისგან დაუფრეწელი“. გარიელი კი მგრის ჯარში ისე ნავარდობს, როგორც ქორი გნოლის ჯოგში; ქაჯე-

თის ციხეს რომ მიაღვნი და ომი გამართა – „ველი მკვდართა ვერ იგვედეს, გადიაღდა ჯარი მკვდრისა“.

ომში მოკლული სიბრალულს არ იწვევს. გამარჯვებულთა ყიჟინა ფარავს მომაკვდავთა კენესას, რადგან, როგორც ამბობს ავთანდილი, „მარგალიტი არვის მიხედეს უსასყიდლოდ, უვაჭრელად“.

რუსთაველისათვის ომი ფაქტიურად ერთი გმირის ბრძოლაა.

პერსონაჟთა ძოწისფერი (პურპურისფერი) სამოსელი თუ ერთი მხრივ მეფეთა და დიდებულთა ფერია, მეორე მხრივ – ომისა და სისხლისღვრის ნიშანია.

ინლოეთის ღროშა (ავესგაში-ღრაფშა) წითელ-შავია, რაც სისხლისღვრისა და სიკვდილის შეჯვარებაა.

ასეთი ღროშა არსად ჰქონიათ (ვ. ნომადე) და პოეტის ფანგამირების ნაყოფია.

ბრინჯაოს ხანიდან მუღმივი ომების პროცესში ცხოვრობდნენ ხალხები, რაც აიძულებდათ დაეცვათ თავიანთი საცხოვრისი და ქვეყანა, განევითარებინათ თავდასხმისა და თავდაცვის საშუალებანი.

რუსთაველის მიერ დახატული ომის სცენები, ბრძოლის ექსტაზი ესთეტიზებულია, როგორც სპექტაკლი. იგი გვაღვიწყებს ომის საშინელებას და წამოსწევს მხოლოდ ჰეროიკას.

ომი და გერორი იყო იმ ვნებათაგან განმუხტვა, რომელთაც შეეპყროთ აღამიანის სული და სხეული.

გამომწვევი კი არის სიყვარულის სტიქია, როგორც ვთქვით, ოღონდ ისეთი, რაც გრადიციის კონგროლიდან გამოუსულია და თავისუფლებას ავლენს.

ამირები და რაინდები ერთმანეთს ნლობითა და პატივისცემით ექცეოდნენ. მაგრამ ბრძოლის ღროს სასტიკი და დაუნდობელი იყვნენ.

ომი მათ წარმოედგინათ როგორც შეჯიბრი და სპექტაკლი, რომელსაც, ცხადია, ახლდა ვერაგობა და მხეცობა, ტყვეთა წამება, გაყიდვა, დახოცვა, ქალაქების დანგრევა-დაწვა (რ. გრუსე, ჯვაროსნული ლაშქრობების ისტორია).

ალბათ ომებისა და შერკინების უამრავი სურათი თვალწინ ედგათ მოსე ხონელსა და შოთა რუსთაველს, როცა წიგნებს წერდნენ.

რუსთაველმა თავის მიერ მოხაზულ სამყაროში მშვილობა და ჰარმონია დაამკვიდრა ძმობითა და სიყვარულით, რომელთაც წინ მახვილი წარუმძღვარა.

ომში სისატიკე და დაუნდობლობა ახასიათებდა ყველა ქვეყანას, მითუმეტეს – აღმოსავლეთს, მუსულმანურ სამყაროს.

დღევანდელი თვალსაზრისით ისტორიის მოვლენების განსჯა არასწორია. თვით თითქოს ყველაზე კულტურული და განათლებული ქრისტიანი ბიზანტიელები მგერთა მიმართ, უფრო სწორად – დამარცხებულთა მიმართ წარმოუდგენელ სისასტიკეს იჩენდნენ.

მაგ., იმპერატორმა ბასილი II-მ თვალები დათხარა 14.000 ბულგარულ გყვეს, ხოლო არაბთა ჩვილ ბავშვებს ქვაბებში ახარშვინებდა.

კონსტანტინე IX-მ დააბრმავა 800 რუსი გყვე. ხოლო ისააკ II-მ ყველა გყვე შიმშილით ამოხოცა.

მოსახლეობას ყველა ძარცვავდა, ყველა წვაავდა სოფლებსა და ქალაქებს, რასაც მოსდევდა ხალხის შიმშილით სიკვდილი, აყრა და გადასახლება.

ნაწილი მონებად მიჰყავდათ. მსახურებს ასაჭურისებდნენ. ნაწილს ინახავდნენ საკუთარი მეომრების გამოსასყიდლად და გადასაცვლელად.

დამარცხებულთა გვამებს არავენ მარხავდა და მათი ძვლები დიდხანს ეყარა ნაომარ ადგილზე.

არც იმპერატორთა ცხოვრება ყოფილა „ღვთისაგან სვიანი“:

ბიზანტიას ჰყავდა 112 იმპერატორი. მათგან 65 გახტიდან ჩამოაგდეს. ჩამოგდებულთაგან 44 მოკლეს. 8 ომში დაიღუპა.

მაგ., დავით აღმაშენებლის შვილიშვილ ანდრონიკე I-ს წვერები დააგლიჯეს, კბილები ჩაუმსხვრიეს, თვალი ამოთხარეს, ცალი ხელი მოაჭრეს და ბოლოს ნაკუწებად აქციეს (ვიქტორ ნოზაძე).

ცხადია, არაბთა, ბიზანტიელთა ან თურქთა სისასტიკე მანც ვერ შეედრება ჩინგის ხანისა და თემურ ლენგის ბარბაროსობის მასშტაბებს.

ამ ფონზე ხვარაზმშას ძის ან ჭაშნაგირის მოკვლა თავისი დროის კონტექსტში ბის, არც მოულოდნელია და არც იშვიათი ფაქტი, როცა მშვიდობიანობის დროს მოქმედებდა საწამლავი და მახვილი.

ასეთივეა კონფლიქტი ნურადინ ფრიდონსა და თავის ბიძაშვილებს შორის, მისი შურისძიება, როცა მათ ხელები დააჭრა, დაიჭირა, „ასაპყარნა“, არ მოკლა, რადგან მეფური სისხლისანი არიან.

ვერაგობა და ღალატი შერწმული იყო გმირულ სულთან და მეგობრის დაფასებასთან (მაგ., გარიელის ლმობიერება რამამ მეფისადმი):

„ოლეს მგერსა მოერიო, ნულარ მოჰკლავ, დაიყოვნე“.

რაინდული ურთიერთობის არაერთ მაგალითს ინახავს ჯვაროსანთა და მუსულმანთა ომების ორასწლოვანი ისტორია, მახლობელი აღმოსავლეთი.

მაგ., სალადინმა მუსულმანთა უპირველეს მგერს, ავადმყოფ რიჩარდ ლომგულს ლიბანის მთების თოვლში ჩააციებული შარბათი გაუგზავნა განსაკურნავად!

იერუსალიმის რეგენტ რაიმონდ III-ის პირადი მეგობარი იყო სულთანი სალადინი, ვინც იერუსალიმი წაართვა ჯვაროსნებს.

თურქთა მხედართმთავარმა ბალაკმა გყვედ ჩაივლო ბალდუინ II, იერუსალიმის ფრანკთა მეფე. მაგრამ სიცოცხლე შეუნარჩუნა, ხოლო თანამებრძოლი სომხები ცოცხლად გაატყავებინა (ბალდუინს ცოლად სომეხი ჰყავდა).

როცა ჯვაროსნებმა მეფე გამოისყიდეს, ბალდუინმა ამირასთან იქეიფა, რომელმაც იგი სამეფო განსაცმლით შემოსა და ცხენიც კი დაუბრუნა.

შემდეგ არაბმა ამირებმა 5 წლის ქალიშვილიც დაუბრუნეს.

ბალდუინ II-ის ხანაში შეიქმნა გაბრეულთა და ჰოსპიტალიერთა სამხედრო ორდენები. მალე მათ დაემატა გამპლიერთა ორდენი.

როცა ბალდუინ III გარდაიცვალა, თურქების ათაბეგს ურჩიეს, რომ ვითარებით ესარგებლა. მაგრამ მან ქრისტიანების გლოვის დარღვევა არ ისურვა,

რაინდულ კოდექსს განსაკუთრებული სიმუსტით მისდევდა ეგვიპტის ქურთი სულთანი სალადინი.

როცა მან იერუსალიმი აიღო, დაიცვა ქრისტეს საფლავი და ქრისტიანები. ისინი გაიყვანა მშვიდობიანად ქალაქიდან და სამგზავრო ფულიც გადაუხადა.

ეს მაშინ, როცა ევროპელმა რაინდებმა თანხის გაცემაზე უარი თქვეს.

არისტოკრატიული ცხოვრების შესაბამისი და შემადგენელი ნაწილია ნადირობა, როგორც ვარჯიში და ომისათვის მზადება, და ნადიმი, როგორც ბეიმი („მაშინ ლხინი ამო არის, რა გარდისდის კაცი ჭირსა“).

რუსთაველის გმირები ნადიმზე ღვინოს სვამენ, ერთობიან ბურთაობით, მგოსანთა დაკვრა-სიმღერებით, ცხენოსანთა ასპარეზობით, მუშაითა ყურებით (მაგ., ფრიდონს გამზრდელებმა მუშაითობა – აკრობატობა ასწავლეს).

მათ იციან ბვიადი ლხინი, ომი და სიყვარული, თითქოს მნათობნი ჩამოსულან მიწად და ჩამოეგანთო ვარსკვლავთა ელვა.

სიყვარულის სტიქია და თავისუფლება

თამარი ისე შერთეს გიორგი რუსს, რომ ამ ღვენილ კაცზე არავინ არაფერი იცოდა. თამარიც ყოყმანობდა, არც მას ეხილა მანამდე ეს უცხო ადამიანი.

ნესგანი უნდათ ხან გულანშაროს მეფის ვაჟის, ხან ქაჯთა მეფის ძმისწულის საცოლედ ისე, რომ არცერთ მათგანს ერთ-მანეთი არ უნახავთ.

არც ხვარაზმშას ძე ეხილა ნესგანს, ისე ეწვია უფლისწული ინდოეთის უთვალავი ლაშქრით.

ქალის გათხოვება, მათ შორის მეფის ასულისა, წყდება გარიგებით, სახელმწიფოებრივი ინტერესებით, მშობელთა დასტურით.

არც ქალს, არც ვაჟს არავინ არაფერს ეკითხება.

მათი ცოლ-ქმრობის საფუძველი არ არის მიჯნურობა, სიყვარული, რომელსაც მალვა უნდა.

სიყვარული პოეტიკისათვის ბედისწერაა, რომელიც იმორჩილებს პერსონაჟთა გონებას, შთააგონებს საგმირო საქმეებს და, თუ აუცილებელია – დანაშაულის გმითაც მიჰყავს, როცა მცირე მსხვერპლს უნდა მოჰყვეს დიდი სიკეთე (გარიელისაგან ხვარაზმშის ძის, ავთანდილისგან კი ჭაშნაგირის მოკვლა).

პერსონაჟთა თავგადასაველები ახლავს მიზნისკენ სწრაფვას. აქ დაბრკოლებათა დაძლევა არ არის დევ-გმირულ ძალთა დემონსტრირება, მხოლოდ ძალის კულგი, როგორც ვხედავთ კურგუაზულ რომანებში ან მოსე ხონელთან, ან ბანოვანისადმი ერთგული სამსახური.

„ამირანდარეჯანიანის“ ფალავნებისათვის სიყვარული არც არსებობს – ქალი მხოლოდ სექსუალური სიამოვნებაა.

„ვეფხისტყაოსნის“ მუსულმანი პერსონაჟები სიცოცხლეს სწირავენ საგროფოსათვის – ერთი ქალისათვის. ისინი დროდადრო ავლენენ სხვათა მიმართაც ეროგიკულ ცდუნებებს, მაგრამ პოემაში არ ჩანს ჰარემი, მრავალცოლიანობის ინსტიტუტი ან – ინდოეთისათვის ცნობილი მრავალქმრიანობა.

რუსთაველის სიყვარული მთავრდება ცოლ-ქმრობით, როგორც ეს არის მაზდეანურ „ვისრამიანში“ (შდრ – სანსკრიტულად „რამა“ ლამაზს ნიშნავს. ავესტის ენის მიხედვით კი მესაქონლეობის ღმერთია, „ვისი“ – სოფლის თემი), ონსორის „ვაძეყ და აზრაში“.

ბიზანტიურ პოემა – რომანებშიც (XII ს.) შეყვარებულები, ოღონდ არა სამეფო ოჯახისა, სძლევენ მრავალ ფათერაკს და ბოლოს ქორწინდებიან (მაგ., ევსტათი მაკრემბოლიტის „ისმინე და ისმინიასი“).

„ვეფხისტყაოსანში“ ქალები ასწრებენ მამაკაცებს და თავად იღებენ ინიციატივას, ამასთანავე – მძიმე ღვალებას აძლევენ მათ, რაც სასიკვდილო რისკის შემცველია.

არც გარიელი და ავთანდილი უთანხმდებიან მშობლებს. ისინიც გულის კარნახით მოქმედებენ, მითუმეტეს, რომ ხელს უწვდიან ქალები მათმე უნეგეშოდ შეყვარებულთ.

ასეთი ქცევა თავისთავად არის დრამატიზმის წყარო.

იგი უსისხლოდ აღსრულდება არაბეთში. მაგრამ ინდოეთში დიდი მსხვერპლი მოჰყვება, რადგან გული არ ემორჩილება გონს.

მას აქვს ობიექტური წანამძღვრებიც:

გარიელი ითვლება ნესტანის ძმად. იგი იშვილა და გაზარდა ფარსადანმა, რომელსაც მემკვიდრე არ ჰყავდა და მხოლოდ ხუთი თუ ექვსი წლის შემდეგ შობა დედოფალმა ნესტან-ღარეჯანი.

ეს ფაქტი იყო დაბრკოლება, რადგან მეფე-დედოფალს ვერც წარმოედგინათ გარიელისა და ნესტანის გამიჯნურება (შდრ – ვისის ქმრად ითვლება ჯერ მისი ძმა ვირო, შემდეგ – რამინის ძმა შაჰი მოაბადი).

გარდა ამისა, ხვარაზმშას ძე უკვე მოვიდა და ამ დროს, ნესტანის რჩევით, ერთადერთი გამოსავალი იყო სასიძოს მოკვლა, რათა მცირე სისხლით ჩამოეცილებინათ უცხო მოყმე.

მაგრამ მცირე სისხლს დიდი სისხლი და გრაველიები მოჰყვა – „ინდოეთი გარდაქარდა“, ნესტანი და გარიელი მოსწყდნენ სამშობლოს.

გარიელის მსგავსად იქცევა მოსე ხონელის სეფედავლე დარისპანისძე, რომლის საგრფო – ჭენტა მეფის ასული უნდათ მიათხოვონ არაბთა მეფის შვილს.

სიყვარულის არჩევანი უბედურების მომგანი აღმოჩნდა – უდანაშაულო სიძე შექმნილი სიგუაცის მსხვერპლი გახდა, ისევე როგორც ჭაშნაგირი.

თავისუფლებისაკენ სწრაფვა სამეფო წრეში უფრო აწყდება ადათსა და კანონებს. ისინი ბლუდავენ სუბიექტს და მორჩილებას აიძულებენ, რათა დაიცვან ეგიკეტი მორალისა და სექსის სფეროშიც:

ამიგომ, როგორც აღნიშნავს ვ. ნომადე, „ვეფხისტყაოსნის“ სიყვარული არის არა ნეოპლაგონიკური, მიღმური და მისტიკური, სიყვარული ღმერთისადმი, არამედ – რეალური, მიწიერი და ხორციელი.

„ვეფხისტყაოსნის“ გმირთა ძებნა და განჯვა მთავრდება ბედნიერი ქორწინებით, რაც რეგულირდებოდა რელიგიის მიხედვით, ყურანიდან თუ ბიბლიიდან გამომდინარე კანონებით.

ბიზანტიური ანუ ქრისტიანული წესი გამორიცხავდა ქორწინებას შორეულ ნათესავთა შორისაც მეექვსე და მეშვიდე მუხლამდე.

აკრძალული იყო ქრისტიანის ქორწინება წარმართთან, მწვალებელთან, ებრაელთან, მუსულმანთან, სულით ავადმყოფთან.

სისხლის აღრევად მიიჩნეოდა ქორწინება ნათლიის შვილთან, ნათლულებს შორის და დამნაშავეს ცხვირს აჭრიდნენ.

ქორწინება დასაშვებია იყო 14-15 წლიდან ვაჟებისათვის, 12-14 წლიდან – გოგონებისთვის (რუის-ურბნისის ძეგლისწერით – 12 წლიდან, ასევე – ერეკლე II-ის კანონით, რომაული სამართლით, სომხური მხითარ გომის სამართლით).

აქ ერეოდა მაგერიალური ინტერესები და კანონი ირღვეოდა ხოლმე.

საქართველოშიც იგივე წესები მეორდებოდა და ამიგომ გარიელისა და ნესტანის სიყვარული მოსაწონი ვერ იქნებოდა. ხოლო „ვისრამიანში“ და-ძმის ბოროტსტრუული ქორწინება მხოლოდ დაგმობას იმსახურებდა, ისევე როგორც შაჰროს მრავალქმრიანობა და მოაბადის მრავალცოლიანობა.

ეკლესია და ელიგა უარყოფითად ეკიდებოდა მეორედ ქორწინებასაც. მოსე ხონელის ამირანი რომ სამ ქალზე და-ქორწინდა, ეს მუსულმანური წესი იყო, ქრისტიანისათვის – მიუღებელი (დანართი გექსტებით ჰყავს 60 ცოლი).

„ვეფხისტყაოსნის“ პერსონაჟთა მოქმედებაც ეწინააღმდეგება როგორც ქრისტიანულ, ისე მუსულმანურ ადათ-წესებსა და ღოგმებს.

ისინი თავისუფლებას მიეღწვიან.

თავისუფლებისაკენ სწრაფვა კი სიყვარულისა და ოჯახის სფეროში კიდევ უფრო მიუღებელი და უცხო იყო მუსულმანურ სამყაროში, სადაც ქალი გაცილებით იჩაგრებოდა.

აკრძალულის დარღვევა კი კონფლიქტია.

კონფლიქტური სიტუაციები ეპიკურ თხრობას სძენს დრამატიზმს. მის გარეშე ავგორს რომ აესახა მხოლოდ თინათინისა და ავთანდილის სამიჯნურო, მშვიდი და კეთილად აღსრულებული სამიჯნურო ისგორია, პოემა იქნებოდა კარგად დაწერილი ერთი ჩვეულებრივი სოცბა. სისხლი და განჯვა, რაც გამოკვეთს დრამატულ პერიპეტეებს, ასევე წარმოშობს გმირს, ჰეროიკულ ხასიათებს, ქალისა და ვაჟის იდეალებს და გვეუბნება, რომ თავისუფლება აუცილებელი და ბუნებრივი სწრაფვაა, რომ მის მოპოვებას ახლავს სისხლი და მსხვერპლი, რადგან როგორც ვთქვით, ბედნიერებას ადამიანი აღწევს განჯვის გზით.

ასეთ სიყვარულს, სიძლიერით გონის დამბინდველს თუ გულისხმობდა ჯანმრთელობის მსოფლიო ორგანიზაცია, როცა სიყვარულს აცხადებდა ავადმყოფობად და მას აძლევდა შგრის-კოდს – ფ. 63.9.

სასიყვარულო ეიფორიას კი იწვევს ცილა NGF.

„ვისრამიანის“ სიგყვით რომ ვთქვათ, „მიჯნური მიჯნურობისაგან მთერალსა ჰგავს“. ხოლო „ლეილმაჯნუნიანში“ სიგიჟეში გადადის.

სიყვარულს უძველესი დროიდან სწეულებად მიიჩნევდნენ (მაგ., სოლომონის „ქებათა ქებაში“), ისევე როგორც პოეზიას,

როცა პოეტურ შთაგონებას აკავშირებდნენ ნევროზთან და ფსიქოზთან.

როგორც ადრე ვწერდით, სიყვარულის შარავანდედი სექსუალურ ლტოლვებს შემოახვია ადამიანის გონმა, როგორც ბუნებრივი გადარჩევის სტიქიური პრინციპი და კულტურის ფორმა.

რუსთაველთან სიყვარული არის უეცარი ელდა და არა შეჩვევა, თანდათანობითი დაახლოება, უეცარი, როგორც ეროს-ამურის ისარი.

ასე ერთბაშად თვალს სჭრის ნესტანის სილამაზე გარიელს, ფრიდონს, მელიქ-სურხავს, დულარდუხტს.

გარიელი სულაც ძირს დაეცემა, გონს დაკარგავს და სამი დღე იწვა ცნობადაკარგული.

ისტორიულად სექსუალური სიმშაგე შავ ფერს უკავშირდება, რაც ბნელ ძალთა, სთონური სამყაროს შესატყვისია, სადაც სიცოცხლე ისახება (იხ. „მხატვრული ამროვნება: გენეზისი და სტრუქტურა“).

სიყვარულის მიღმა ბიოლოგიური ინსტინქტები, სექსუალური მოთხოვნილება იგულისხმება, შინაგანი სეკრეციის ჯირკვლების აქტივობა, ფსიქო-ნერვული სისტემის ფუნქციონირება, გულ-სისხლძარღვთა მოქმედება, რაც ყველაზე ძლიერია და ჰარმონიული ახალგაზრდობის ჟამს, როცა ტესტოსტერონს ჭარბად გამოიმუშავენს ორგანიზმი.

ტესტოსტერონის მოძალების დროს ირთვება ნერვული უჯრედების თვითგანადგურების მექანიზმი, რაც არღვევს ნერვული სისტემის მუშაობას ანუ ეროსს მიყვევართ სიკვდილისაკენ.

ამიგომ ჰკარგავს ნებელობას სიყვარულით შეპყრობილი გარიელი, ხოლო ნესტანი ფიქრობს თვითმკვლევლობაზე.

მათ სჭირდებათ მესამე პირი, ვინც დააკავშირებს მიჯნურებს, ვინც სიმშაგეს, ნაღველსა და დეპრესიას შეუცვლის გონიერი ქცევით, ინსტინქტებს დაუმორჩილებს ამრის კარნახს.

ავთანდილი შველის გარიელს, გარიელი – ფრიდონს, სამივენი – ნესტანს ანუ მათი მეგობრობა-სიყვარული იწრითობა

განსაცდელთა გადალახვით, რადგან „მიჯნურობა სა-ჭირ-თა, მით სიკვდილსა მიგვაახლებს“ ანუ სიყვარული ჭირის მომგან-ნია და განგაცდევინებს სიკვდილს.

განსხვავებით ბიზანტიური და სპარსული რომან-პოემები-საგან, დასავლეთ ევროპის კურტუაზულ ლიგერატურაში სიყ-ვარულის ობიექტი მეგწილად და ძირითადად არის არა ქალ-წული, არამედ გათხოვილი ქალი – Midons და Dame, მეგრულე – რაინდი, რომლის ღირსება კოდირებული იყო ხუთი ლათინური სიტყვის პირველი ასოებით – Miles – დიდსულოვანი, კანონიე-რად შობილი, უხვი, გამორჩეული, მამაცი (ა. სკრიპნიკი).

პოეტები უმღეროდნენ ღალატს, ცოლ-ქმრული სიყვარუ-ლის დარღვევას (ფრ. ენგელსი), რასაც შემდეგ ადულტერი და-ერქვა.

ამიგომ აღძრავს ევროპის ასოციაციებს როგორც ფაგმანი, ისე ზღვისპირა გულანშარო და მულღამანზარი, ვაჭართა გაფ-ლენიანი წრე, რომლის იდეალი და ესთეტიკა არისგოკრაგთა მორალის საპირისპიროა.

აქ სიყვარულის სტიქია არის არა ბედისწერა, არამედ – სიამოვნების წყარო, მსუბუქი და წარმავალი, რუსთაველის სიტყვით – სიძვა (მაგ., ფაგმანი არათუ ქმარს, საყვარელსაც ღალატობს).

პოეტი ერთ სფეროში აქცევს საწუთროს, სიცრუეს, სიძვას, ღიაცს, სატანას.

ვაჭრებს არც ომი შეუძლიათ, არც ერთგულება. ფიცსაც იოლად გაგვხავენ (მაგ., უსენი) თუ ასეთი საქციელი სარგებ-ლის მომგანია, რასაც გმობენ პოემის პერსონაჟები. ისინი არც არავის ენდობიან – ფაგმანი დავალების შესრულების დას-გურად ავთანდილისაგან მოითხოვს ჭაშნაგირის თითზე წა-მოცმულ ბეჭედს, რომელიც ადრე მისი ყოფილა.

ასე მკვეთრად განსხვავდება რაინდი არისგოკრაგისა და მდიდარი ვაჭრის ეთიკა, რაც ვლინდება ავთანდილის მიმარ-თებით თინათინისა და ფაგმანისადმი.

შესაბამისად – რუსთაველის სიმპათია ეკუთვნის თავისი დროის აღმოსავლეთს, რაინდსა და ქალწულს, ერთგულებასა და სიმამაცეს, თავისუფლებას.

საწუთროს მომჩივან პოეტს სჯერა, რომ ზეციურ ძალთა დასის თანადგომით დაიძლია სიავე და დამკვიდრდა ჰარმონია სახელმწიფოებში, სახელმწიფოებსა და კაცთა შორის.

არსებითად ეს არის დაბრუნება იმ საწყის აგმოსფეროსთან, რაც სუფევდა მანამ, სანამ ეროსი დაანგრევდა მყუდროებას. მაგრამ მიჯნურობა სიმშაგეა და ის არის სიცოცხლის განმაახლებელი სტიქია, რამაც შეაკავშირა მთელი აღმოსავლეთი.

სიგყვა „მიჯნურობა“ სიყვარულის სინონიმად ქართულში შემოდის ნიზამის გრაგიკული პოემა „ლეილმაჯნუნიანიდან“, რადგან სიყვარული არაბულში არის „ემყ“, ირანულში – „მეჰრ“.

„მიჯნური“ კი არის არაბული „შმაგი“, „გიჟი“, რაც არაბულ თქმულებაში უწოდეს პოეტ და მგალობელ ყაისს მისი გადარევის გამო.

ამ სიგყვას არ იცნობს სპარსული „ვისრამიანი“. ქართული თარგმანი კი უამრავჯერ ასახელებს, ისევე როგორც „თამარიანი“, „ისგორიანი და ამზანი“, „წიგნი სააქიმოდ“ (XIII ს-ის დასაწყისი), „უსწორო კარაბადინი“ (ვ. ნომადე).

ქართულში „მიჯნური“ უნდა შემოსულიყო 1188 წლის შემდეგ. შესაბამისად ეს ძეგლებიც დაწერილია მაშინ, როცა ჩვენშიც პოპულარული გამხდარა ნიზამის პოემა, ე. ი. 90-იანი წლებიდან თუ XIII საუკუნის დასაწყისიდან.

ამდენად – მიჯნური არის გაქართულებული მაჯნუნი, რომელიც გახელებული სიყვარულის ფორმაა და ამდენად – ღვთაებრივიც.

განსხვავებით ნესტანისა და გარიელისაგან, ლეილი და ყაისი სიყვარულითა და სიშორით უფრო იგანჯებიან, მაგრამ ვერ ჰპოვებენ ბედნიერებას, რადგან ამას არც ელგვიან ანუ მუღმივი – „შორით ბნედა, შორით კვდომა, შორით დაგვაა“ (როგორც ეს არის დასავლურ როლანდის საგმირო ეპოსში).

ამიგომ გადადის მათი სიყვარული მისტიკაში სიგიჟის ფორმით, ავტორის კონცეფციით – სუფისგურია.

ეს არის რეალობაში განჯვა-წამება, რაც გამორიცხავს სექსს და მხოლოდ საიქიოში შეერწყმის შეყვარებულთა სულები ერთმანეთს.

ასეთი არამიწიერი სიყვარული ჰგავს ევროპელი რაინდების მარადქალურ გრფობას და თავდადებას ქალბატონისადმი, რაც გადაეცა რენესანსულ პოეზიას (შდრ – ალექსანდრ ბლოკის გრაგიკული სიყვარული თავისი მეუღლის – ლიუბოვ მენდელეევისადმი).

XII-XIII საუკუნეთა როგორც აღმოსავლურ, ისე ბიზანტიურ და დასავლურ ლიტერატურაში შემოდის სხვადასხვა ვარიაციით სიყვარულის მოტივი, ქალისა და რაინდის იდეალები.

თითქოს პოეტები ერთმანეთის წიგნებს კითხულობდნენ და ისე წერდნენ, ისე წარმოსახავდნენ რეალურ გრძნობებს, უნაპირო ქვეყნიერებას და გადადიოდნენ ჰიპერბოლასა, მისტიკასა და ფანტასტიკაში.

გმირის იდეალი

„ვეფხისტყაოსანი“ მეფეთა ცხოვრებას ასახავს, ისევე როგორც ფირდოუსის, გორგანელის, ნიზამის, ონსორის პოემები, ისევე როგორც გილგამეშიანი, „ოიდიპოს მეფე“, ჰომეროსის „ილიადა“ და „ოდისეა“, ვერგილიუსის „ენეიდა“, ძველი აღთქმის ცალკეული წიგნები.

ეს იყო მითოსური გრადიციის გაგრძელება, როცა ღმერთები ზეციდან მიწაზე ეშვებოდნენ მეფეებად, გმირებად, წინასწარმეტყველებად.

ერთი მხრივ – ისინი ადამიანები იყვნენ და ამქვეყნიური ვნებებით ცხოვრობდნენ, მეორე მხრივ – გადმოცემული ჰქონდათ ღვთაებრივი ძალა, ემოცია და გონი, რომლის ჩვენებას

პოეგები ჰიპერბოლიზებით აღწევდნენ (რუსთაველი: „გაახელ-მწიფა გვირგვინი ზეცით მოსრულმან გენამან“).

ასე რომ – „ვეფხისტყაოსნის“ მეგობრობა რეალურად არის მეფეთა მეგობრობა, საყოველთაოდ მიღებული პოეგური სქემა. ხოლო ქალისა და კაცის თანასწორობა როგორც ხაყანისა და ნიბამისა, ისე რუსთაველისათვის არსებობს სამეფო წრეში და გამოთქმულია ერთნაირად:

„ვეფხვი ლომისა სწორია, ძუ იყოს, თუნდა ხვადია“.

შესაბამისად – გაღმერთებულია არა საერთოდ ქალი, არამედ – სილამაზით მზისა და მთვარის მეგობრე ქალწული – მეფის ასული.

მისგან განსხვავდება დიაცის, ე. ი. მდაბიო, საერთოდ მდაბიური მნეობა და სიყვარული, რაც მოკლებულია სამეო ანუ ღვთაებრივ აღმაფრენას (ივ. ჯავახიშვილი, აღ. ბარამიძე).

მასა სამეფო წრის სიყვარულსა და მეგობრობას, სიუხვეს აიღვალედა, სათავისოდაც მიიჩნევედა და ასე შედიოდა ელიტარული ცხოვრების ანარეკლი ბნელ ქოხებსა და მიწურებშიც.

ხალხსაც სამეფო ბრწყინვალეობა უფრო იზიდავდა, ვიდრე უპოვართა სიღატაკე, ან ღვთისმსახურთა ასკეტიზმი და მორჩილება.

მეფე, გმირი და მეომარი, მიჯნური, რომელსაც მზეთუნახავი საგროჟო ჰყავდა, მასისა და ელიტის აღგაცებას იწვევდა.

„ვეფხისტყაოსნის“ პერსონაჟებიც ამიგომ უყვარდათ, მიუხედავად იმისა, რომ არცერთი ქართველი არ იყო.

მათ, როგორც არისგოკრაგებს, აქვთ სიმდიდრე, ძალა, ცხენ-იარაღისა და ეგიკეტის ცოდნა, როგორც შეჭყერით ახალგაზრდებს – ძლიერი ემოციები.

არც რელიგიით, არც ნაციონალიზმით არ იზღუდებიან და სამშობლოდ წარმოუდგენიათ მთელი სამყარო.

მაგრამ უფროხილდებიან თავიანთ სამეფოს, როგორც საკუთრებასა და საბრძანისს.

ნესგანი და თინათინი სილამაზით ერთმანეთს ჰგვანან. ისინი არიან შავთვალა და შავთმიანი, განწერწეგები, სახელ – მზისა და ვარდის მსგავსი, თეთრი და ელვარე.

ფაგმანიც ლამაზია, ოლონდ – არყმაწვილი, პირმსუქანი და შავგვრემანი.

გარიელისა და ავთანდილის საქებრად ყველა ეპითეგია მოხმობილი, შესადარებლად – ყოველგვარი ძვირფასი საგანი, მნათობი და ჰაგიოსანი თვლები.

კონკრეტულად – ავთანდილი განკენარია, მელნისფერი (შავი) თვალეები აქვს და შავი თმები, ბაგე – ძოწი და კბილები თეთრი, ვით მარგალიტი, სახეც – შუქთა მფენი ანუ თეთრი.

გარიელიც ასეთივეა – ძალად ლომი, თვალად მზე და განი მჭევრი, შავთვალა და შავთმება, ბაგე-ვარდი და კბილნი – მარგალიტნი, ღაწვნი – ელვარე, თითქოს ელინურ ქანდაკებას ჩაედგას სული.

დასავლური ესთეტიკით აქცენტირებულია თეთრი სახე, ქერა და გრძელი თმები, თვალეები – ლურჯი და ელვარე, განი – სწორი და ნაკეთიანი, თითები – თილილი.

ვაჟთა სილამაზეს ერწყმის ლომის ძალა და სიმამაცე, გარიელთან – ემოცია, ავთანდილთან – გონი.

ასაკიც უნდა გავითვალისწინოთ:

როგორც ვთქვით, გარიელი ათი წელი იყო ველად გაჭრილი და ალბათ 30-ისა მაინც იქნებოდა, როცა ავთანდილს შეეყარა.

ნესგანი გარიელზე 5-ნ წლით უმცროსია.

ასევე უმცროსია ავთანდილი. იგი ჯერ უწვერული იყო, როცა უცხო მოყმე გამოჩნდა. ერთი წლის შემდეგ კი საძებნელად გაემართა.

ფრიდონი ყველაზე უფროსია. გარიელი მასთან მეგობრობას მამა-შვილის ურთიერთობას ამსგავსებს („თანა წამომყვა, წავედით უტკბოსნი მამა-ძეთასა“, „ვითა შვილი დამადუმა“).

როცა თინათინი გახტმე აჰყავს როსტევანს, იგი უკვე გაზრდილი და გავსილია ანუ ქორწინების ასაკი აქვს.

ტარიელის მამას – სარიდანს, როცა თავისი სამეფო ინდოეთს შეუერთა, ფარსადანმა უბოძა ამირბარ-ამირსპასალარის სახელო ტარიელი კი იშვილა, როგორც უმემკვიდრეო მეფემ, რადგან ორივენი ერთი გვარისანი არიან.

მამის გარდაცვალების შემდეგ ტარიელს გადაეცა სარიდანის „სრული საკარგავი“ ანუ თანამდებობა.

ტარიელს მღვისპირას მღუღემეგარი ქალაქი აქვს, ისევე როგორც არაბეთის სპასპეგ ავთანდილს, ამირსპასალარის ძეს – კლდეთა შორის, ქვეყნის საზღვარზე.

სუთივე მთავარი პერსონაჟი დედისერთაა, არა ჰყავთ არც და, არც ძმა, რაც ძველ დროში იშვიათი ფაქტი იყო. მაგრამ ეს ერთადერთობაც მათი განსაკუთრებულობისა და გამორჩეულობის, ავგორის ჰიპერბოლით – ღვთაებრიობის ნიშანია (შდრ – კ. გამსახურდიას დედისერთა პერსონაჟები, მათი ბეკაცური ბუნება და ბედი).

არისტოკრატი გულუხვია და მეომარი, ვაჭარი – მხდალი და ძუნწი (მაგ., ვაჭარმა ტარიელს, ავთანდილსა და ასმათს ცხენი ოქროს ფასად მიჰყიდა, არ აჩუქა, ხოლო არაბმა მოყმემ ვაჭრები დალუპვისაგან იხსნა). თურქების მოსამღვრე მულღამანზარიც მღვისპირა და ვაჭართა ქალაქია. მაგრამ აქ ისევე არისტოკრატიული ტრადიციები ბაგონობს.

რუსთაველის მსახურები და მონები მანგები არიან, შავი ფერისა. ისინი ასრულებენ ძნელ და სარისკო დავალებას, უკავშირდებიან ქაჯთა სამყაროს, ფლობენ გრძნეულებას. ფაგმანსაც ჰყავს თავისი ქაჯი მონა მანგი – „თმაგრძელი, განნაბღიანი“, რომელიც მოლს წამოისხამს, უჩინო ხდება და ისარივით სწრაფად აღწევს ნესტანამდე.

უსახური მასა მხოლოდ აღგაცებას გამოთქვამს გმირთა მშვენებით და მათ მახვილს ეწირება.

ისინი არსებობენ გმირთა მსახურებად და წარმოსაჩენად, როგორც ნულთა კრებული, რომელსაც აზრი ეძლევა მაშინ, როცა წინ დაესმის 1.

პერსონაჟთა გრძნობების სიჭარბე გარეგნულად ვლინდება სისხლის ცრემლებით, გულის წასვლითა და დაბნელებით, თავში ცემითა და წვერთა გლეჯით.

გირიან არა მხოლოდ ფირდოუსისა და ნიზამის, ონსორისა და ხაყანის, არამედ – ჰომეროსის გმირებიც. როგორც გვახსოვს, ცრემლებს ღვრიან ჰაგიოგრაფიული ტექსტების პერსონაჟებიც, რაც არის სულიწმინდის მაღლის გადმოსვლა.

გარიელს ბნელაც მოსდის, რაც ასევე ღვთაებრიობის ნიშანი იყო ანტიკურ ხანაში (მაგ., ბნელა სღვეთ ალექსანდრე მაკედონელს, ჰანიბალს, იულიუს კეისარს).

რუსთაველის გმირთა საღვთო ნათელი, ბეციური შუქი და ელვა მოდის როგორც ქრისტიანული მისტიკიდან, ისე აღმოსავლური ასტროლოგიური ცოდნიდან. ასტროლოგიით კი ქართველები საკმაოდ იყვნენ დაინტერესებული (მათ შორის – დავით აღმაშენებელი) და თარგმნიდნენ ვარსკვლავთმეტყველურ ტექსტებს (მაგ., იოანე პეტრიწი).

ფრიდონსაც ერთი ნახვით შეჰყვარებია ნესტანი და მისგან ცეცხლი მოსდებია. მაგრამ როცა გარიელის ქცევა და სიტყვა „უცხოდ ეუცხოვა“, თავისი გრძნობა რაინდულად უკუაგლო და ნათქვამი ინანა („ფრიდონისაგან ნესტან-დარეჯანის ამბის მბობა“).

„ვეფხისტყაოსნის“ გმირებს ჩვენ რაინდებს ვუწოდებთ ევროპული კულტურის ანალოგიით. მაგრამ რაინდი, როგორც ვთქვით, პოეტის მიერ სახელდება როგორც „გმირი“, „ჭაბუკი“ (სპარს. „ჩაბუკ“), „ყმა“ და „მოყმე“.

თავად „რაინდი“, რომელიც სპარსული რინდიდან (შღრ – გარინდება) მომდინარეობს, მემთვრალეს ნიშნავდა, ეგიმოლოგიურად – ცხენის გამხედნავს.

უწესო დელათა მოყვარულმა, მთვრალმა რინდებმა ჩხუბის დროს გიორგი ლაშას მარჯვენა თვალი დაუგეს, როგორც გადმოგვცემს ქამთააღმწერელი.

ასე რომ – რუსთაველის დროის მეგყველებით რინდი (რაინდი) განსხვავდება ჭაბუკისა და ყმისაგან, რაც შემდეგი დროის ხალხურ პოეზიაში გადავიდა როგორც „კაი ყმა“ (შღრ – ვაჟა-ფშაველას პერსონაჟები).

ისტორიულად რინდი იყო შიიგი სუფისტი, დაკავშირებული ღვინოსთან, დუქანთან და იარაღთან, დარდიმანდიც და თაღლითიც, მამაციც და გარყვნილიც, თავისუფალიც და შფოთისთავიც.

მეგწილად ეკუთვნოდნენ ვაჭარ-ხელოსანთა ფენას (ვ. გაბაშვილი, ე. ჯაფელიძე).

რინდების ერთი ნაწილი სულთანების პირადი მცველები იყვნენ, იცნობდნენ და იცავდნენ სასახლის ეგიკეგს.

მათგან უნდა წარმოქმნილიყო ქართული რაინდი, როგორც ევროპული der Reitter-ის შესაგყვისი. საწყისი კი იყო, როგორც ვთქვით, ძველგერმანული der Ritter, ჯვაროსანთაგან მუსულმანების მიერ ათვისებული და ერთ-ერთი სექტის სახელად ქცეული.

ყოველი დრო იძლეოდა გმირული სულის ახალ გრანსფორმაციას, ახალ სახელებს, რაც წინ მიუძღვის ადამის მოდგმას.

პერსონაჟებს აქვთ ურიცხვი საქონელი, ჰყავთ ყმანი და მოსამსახურენი. ცხენიც თვალმარგალიგით მოურთავთ. არიან გულუხვნი, უანგარიშოდ და ულევად გასცემენ საბოძვარს, თითქოს თურქთაგან ნაალაფარი იყოს.

სიძუნწე ისევე მიუღებელია, როგორც ღალატი და სიცრუე.

მათ ლალ და ნებიერ ცხოვრებას ამღვრევს და არყევს მხოლოდ სიყვარულის ვნება (იხ. ნ. მარის „Рыцарство и культ женщины“).

პერსონაჟთა სამოსელიც – ფერადი, ძვირფასი და ყვავილოვანი, მთლიანად მუსულმანურია, მაჰმადის ქვეყნებში მოქსოვილი და შესაბამისი სახელებიც ჰქვია, როგორც განმარტავს ვ. ნოზაძე.

მაგ., არაბულია ჯუბა, კაბა (კაბა ეცვათ გარიელსა და ავთანდილს), რიდე (თავსახვევი, რომელიც ფარავს, სახესა და ბეჭებს, შდრ – მორიდება), აჯილა (თეთრი ჩადრი), სპარს. პერანგი (პერჰან), არაბ. – სპარს. ხამი (უხეში ბამბის სამოსელი), სპარს. ფლასი (შავი ბალნის ძაძა) და ნაბადი; ასევე სპარსულია ყაბაჩა (წამოსასხამი), ოქსინო (ოქროქსოვილი ხავერდი – თურქისტანის ოქსუდან, ოქსუ – მდინარე ამუ-დარი), გემბი (იგივე ბისონი – ნაზი თეთრი გილო), ლარი (ირანის ლარისგანიდან – აბრეშუმის ნაქსოვი), ხაგაური – ხაგაეთიდან, ოქროქსოვილი შარდი – სარდისიდან (ლიდიის საგახტო ქალაქი), ყარყუმი (თეთრი ბეწვი).

დარბაზის მორთულობაც აღმოსავლურია, როგორც გეოგრაფიული გარემოსა და რწმენის შესაგყვისი, ისევე როგორც ძვირფას ქვათა სახელები.

მაგ., ფალაურია სგავრა (სირმის ანუ ოქროს ძაფით ნაქსოვი ფარდაგად და საფენად), ფარდაგი – კედლის შესამოსელი, სპარს. ნოხი – იბრაჰიმის საფენი, ბალიში, რომელზეც სხედან.

მაგრამ ყველაზე ძვირფასია არა სგავრა-ფარჩეული, ოქსინო ან ყარყუმი, არამედ – ვეფხის გყავი.

პოემის მთავარი გმირი ვეფხის გყავით შემოსილი ჭაბუკია, ვინც სიყვარულის სახელით ველად გაჭრილა, კაცთა და მხეცთა, ქაჯთა და დევთა მძლეველი, ოღონდ საგრფოს დაკარგვით ცნობამიხდელი.

როგორც შენიშნავენ, რუსთაველის ვეფხი დაწინწკლულია და არა ბოლიანი, რაც გვეუბნება, რომ ეს ცხოველი არის ლეოპარდი (პანგერა, ჯიქი).

იგი შეესაბამება მდედრს, ლომი – მამრს.

ვეფხის ტყავს აგარებს ინლოთა ღმერთი შივაც, ისევე როგორც არგონავტი იაზონი, ჰომეროსის გილგამეში და ირანელთა პირველკაცი ჰაიომარტი.

ვეფხის ტყავი აღმოსავლური სამოსია, რომელსაც აგარებდნენ რეალურად. აქედან გადადის ლიტერატურაშიც (მაგ., ფირდოუსის რუსტემთან).

მცირე ამიური ღმერთქალები ლომებსა და ვეფხვებზე არიან ამხედრებული (ზ. გამსახურდია), მაგ., ფრთოსანი იშთარი. შდრ – ნესტანი: „ჰგვანდა, ოდეს ლომსა შეჯდეს მზე, მნათობთა უკეთესი“.

ვეფხის ტყავისაგან კერავდნენ სამეფო დროშებს (მაგ., მამბლანური ირანისა).

განრისხებული ნესტანი ტარიელს ვეფხს აგონებს და ამიტომ შემოიხვევს ვეფხის ტყავს და ისურავს ვეფხის ტყავის ქუდს.

ნიზამის ყანისათვის (მაჯნუნისათვის) ასეთი ასოციაციის აღმძვრელია შეელი და ირემი. შდრ – კ. გამსახურდიას „მთვარის მოგაცებაში“ თამარი ასოცირდება თეთრ შეელთან, „დილოსტაგის მარჯვენაში“ შორენა – ავაზასა და ნებიერასთან.

ქართული ყოფისათვის უფრო ბუნებრივი იყო მგელი. ამიტომაც გავრცელდა ფოლკლორში არა ვეფხი, არამედ – მგელი, როგორც სიმამაცისა და დაუნდობლობის სიმბოლო.

ტარიელს სიმბოლო რეალობად ექცევა და როცა ვეფხს ხელით შეიპყრობს, მისი კოცნა მოუნდა. გახელებულ ცხოველს რომ ახრჩობს, საგრფო და მასთან წაკიდება ახსენდება.

ავთანდილი თეთრ ტაიჭზე მის (თეთრი – იმედი და სიკეთე), ძოწისფრად არის მოსილი (სათნობა და ქველობა, ელიტურობის ნიშანი) და პიროქრო რიდე მოხვეული.

ტარიელის შავი მერანი გლოვის და მწუხარების მაუწყებელია. იგი ფრიდონის ნაჩუქარია და ამ ცხენზე იჯდა, როცა ბიძაშვილებმა დაჭრეს.

პერსონაჟთა სახელების სიმბოლიკაზე უკვე ვისაუბრეთ და აღარ გავიმეორებთ (იხ. „ონომასტიკა“).

ბ. გამსახურდია პერსონაჟთა მიერ დაბრკოლებათა დაძლევაჲს ჰეროიკულ ინიციაციას უწოდებს და გვიჩვენებს ამ მოდელის სიმბოლურ ცვალებას, როგორც მუდმივად განმეორებად არქეტიპს.

უარყოფითი პერსონაჟები არიან ინდოეთსა (მამიდა დავარი) და მულღანზარშიც (ფრიდონის ბიძაშვილები).

სრული სიმპათია ეკუთვნით მხოლოდ არაბებს (როსტევაანი, თინათინი, ავთანდილი, სოგრატი, შერმადინი).

ჩანს, უკვე აღარ ახსოვდათ მურვან-ყრუს, ალ-ყასიმის, ბუღა თურქის დამანგრეველი ლაშქრობანი, ჯაფარიდების დინასტია.

პოემის პერსონაჟები ხომ მათი სიმბოლური შთამომავლები არიან.

გარდა ამისა, შვიდივე სახელმწიფო მუსულმანურია. მუსულმანურ სახელმწიფოთა და სახანოთაგან საქართველოს მხოლოდ ომი და უბედურება ახსოვს.

მათ გვერდით არ ჩანს არც კავკასია, არც საქართველო ან სომხეთი, არც ერთი ქრისტიანი.

ასეთი გოლერანგობა, ეროვნული და რელიგიური შემწყნარებლობა, რასაც კომუნისტები ინგერნაციონალიზმად ნათლავდნენ, რუსთაველს დასჭირდა იმისათვის, რათა შეექმნა მაქსიმალური ილუზია, რომ წიგნი ნამდვილად „ნათარგმანებია“ და მასში გადმოცემულია „ამბაენი უცხონი, უცხოთა ხელმწიფეთანი“ თუ ეს, როგორც ვთქვით, არ არის ინგერპოლატორის ნახელავი.

ასეც რომ იყოს, ინგერპოლატორი გამოდიოდა წიგნის საერთო სულისკვეთებიდან, რომ არ უნდა გამოჩენილიყო ავტორის ეროვნება და რელიგიური აღმსარებლობა.

წიგნში მონა-მსახურები არიან ბანგები, დავალების უსიგყვო და თავგანწირული შემსრულებელნი.

მათ ეროვნება არ გააჩნიათ.

რუსთაველი გვაცნობს ყვითელ, მონგოლოიდურ რასასაც – ესენი არიან თურქი ხაგაელები.

ასე რომ – პოემა წარმოსახა სამივე რასის, შვიდი სახელმწიფოს, მაგრამ ერთი აღმსარებლობისა და სხვადასხვანაირი ადამიანური ღირსების პერსონაჟები.

ქაჯეთის დამსობა – ეს იგივე ქრისტიანული ლეგენდის გარდასახვაა, წმ. გიორგის მიერ დრაკონის დამარცხება.

5. გიპოლოგიურ-გენეტიკური რკალი

მზიად გამსახურდია შეეცადა, რომ რუსთაველი მოეცილებინა პოეტის თანამედროვე აღმოსავლეთისათვის და სიმბოლოების, არქეტიპების, პარალელების ჩვენებით დაეახლოვებინა ძველინდური, ელინური, მცირეაზიურ-მესოპოტამიური და ქრისტიანული მოდელებისათვის („ვეფხისტყაოსნის სახისმეცველება“).

ეს ასეც არის თუ გენეზისს წამოვწევთ. მაგრამ მათ არ უარყოფს სპარსული პოეზია.

ასე რომ – ეს მსჯელობა შეიძლება მასზეც გავრცელდეს.

პოემის სიუჟეტი, პერსონაჟები და ესთეტიკური მოდელები კი პირველრიგში სწორედ სპარსულ პოეზიას ენათესავება.

ამ მიმართულებით, ნ. მარიდან დაწყებული პოემას იკვლევდა არაერთი მეცნიერი. კ. კეკელიძემ საინტერესო პარალელები დაძებნა ფირდოუსთან, ნიზამი განჯელის ხუთწიგნულთან („საიდუმლოებათა საგანძური“, „ხოსროვ-შირინიანი“, „ლეილ-მაჯნუნიანი“, „შვიდი მთიები“, „ისქანდერ-ნამე“), გორგანელის „ვისრამიანთან“, ონსორის „ვამეყ და ემზასთან“, მოსე ხონელის „ამირანდარეჯანიანთან“, ჩახრუხაძის „თამარიანიანთან“. ალბათ ზოგი უცხო გეჟსტი თარგმნილიც იქნებოდა.

შემდეგ მ. გამსახურდიამ ყურადღება მიაქცია ძველინდურ ეპოს „რამაიანას“, რომლის ფორმირება დასრულდა II საუკუნეში, მასში მოცემულ არქეტიპებს, სიმბოლოებსა და ალეგორიებს, მათთან „ვეფხისტყაოსნის“ მსგავსება – განსხვავე-

ბას. ხოლო მ. თავდიშვილმა მონოგრაფიულად შეისწავლა რუსთაველის მიმართება ფირდოუსთან და ნიზამთან („ფირდოუსი და რუსთაველი“, „ნიზამი და რუსთაველი“).

მკვლევარმა ცხადყო „ვეფხისტყაოსნის“ ნათესაობა „შაჰ-ნამესთან“ და ნიზამის პოემებთან სიუჟეტურ-კომპოზიციურ, ფრაზეოლოგიურ და ესთეტიკურ დონებზე, აჩვენა, რომ ეს სიახლოვე არის არა უნებური დამთხვევა და პარალელი, არამედ – ტექსტების ნაცნობობისა და გამოყენების შედეგი.

ამას უნდა დაემატოს პერსონაჟთა ონომასტიკა და სამოქმედო დრო-სივრცე, გეოგრაფიული არეალი.

თუ კვლევის შედეგებს გავაერთიანებთ, შეიძლება შემოვხაზოთ ის გიპოლოგიური რკალი, რომელშიც არის წარმომობილი „ვეფხისტყაოსანი“.

ეს არის „შაჰნამე“, ნიზამის პოემები, „ვისრამიანი“, „ვაბეყ და აზრა“, „ამირანდარეჯანიანი“, „თამარიანი“, „დილარგეთიანი“, „აბდულმესიანი“.

ამ კონტექსტში უნდა მოექცეს ინტერპოლაგორისა და ნ. მარის თვალსაზრისიც პოემის სპარსულ, ე.ი. მუსულმანურ წარმომავლობაზე, როგორც გიპოლოგიური რკალის შემადგენელი ნაწილი.

ამასვე მოწმობს პოემის სპარსული სტილის პორტრეტები, რაც ახლავს ხელნაწერებს და რადიკალურად განსხვავდება იერუსალიმური ფრესკისაგან.

ამ გიპოლოგიას აქვს თავისი გენეტიკა, რაც ფართო რაკურსით წარმოადგინა მ. გამსახურდიამ, როგორც მითოსურ-პოეტური და ფილოსოფიურ-რელიგიური მოდელები, უძველესი მყარი მოცემულობა.

როგორც ვთქვით, ავგორი ქრისტიანია და ჰქონდა ქრისტიანული ცოდნა. ეს უკვე აღრევე იყო გარკვეული (კ. კეკელიძე, ვ. ნოზაძე, აკ. გაწერელია, ე. სინთიბიძე, შ. ნუსუბიძე), ოღონდ – არეოპაგიტული ინტერპრეტაციით.

ამავე დროს გავლებულ იქნა პარალელები ბიზანტიურ რომანთან და დასავლეთ ევროპის კურტუაზულ ლიტერატურ-

რასთან, რომელსაც არ იცნობდა პოეტი (ალ. ბარამიძე). მაგრამ რაინდობის ინსტიგუტი და ქალის კულგი, არაბულის შეგავლენა და ჯვაროსანთა ლაშქრობანი, მართალია, სისხლის ღვრით, მაგრამ მაინც აახლოებდა ადამიანებსა და კულტურებს, რომელთა შეხვედრის ფოკუსში დგას შოთა რუსთაველის „ვეფხისტყაოსანი“ (ნ. მარი).

ქართველური გომები ათასი წელი ან ირანის იმპერიის შემადგენლობაში იყვნენ ან ხარკს უხდიდნენ და ცდილობდნენ ბერძენ-რომაელთა მეშვეობით, ქრისტეს ჯვარით გასხლტომას.

იბერია კულტურის სპექტრითაც ირანის ორბიტაში იყო მოქცეული. შემდეგ ბიზანტინიზმი ბაგონობდა, რეალობაში – არაბეთი.

არაბთაში კონდენსირებული ისტორიული წარსული სწორედ აღმოსავლური ნიშნებით გაცოცხლდა და გარდაისახა.

შვიდასი წლის შემდეგ რუსთაველმა ააღორძინა ძველი გრადიცია, რათა ისევ ირანის კულტურის ათვისებით შეეცვალა ბიზანტიური ასკეტიკა და მისტიკა, იამბიკო და რიგმული პოეზია, შეეცვალა რეალური ვნებებითა და ცხოვრების სურათებით, აღმოსავლეთის უსაზღვრობით.

ასე დაამკვიდრა ქართული ლექსის კანონიკა, სიგყვის ესთეტიკა, გმირისა და მიჯნურის იდეალი, რომან-პოემის ჟანრი და კონსტრუქცია.

III. ასკეტიკა და მისტიკა: არეალის შემცირება (XII-XIII სს.)

იოანე პეგრიწისა და არსენ იყალთოელის შემდეგ ქართულ ეკლესიას არ ჰყოლია დიდი მოამბროვნე-მოღვაწეები, ვიდრე ანტონ I-მდე.

კათალიკოს-პატრიარქები და სხვა მღვდელ-მსახურები, ბერების და მღვდელების კონტიგენტი ასრულებდნენ ღვთისმსახურებას, აგრძელებდნენ რელიგიურ გრადიციას. მაგრამ ახალს არაფერს ქმნიდნენ.

კონსერვატიზმი

რელიგიური ძიება, რასაც მოსდევდა ერესი და განკვეთა ეკლესიიდან, საქართველოში არ ყოფილა.

თითქმის გაქრა ჰაგიოგრაფია, შესუსტდა ჰიმნოგრაფია, შენეულა ჰიმნოგრაფთა აქტივობა. საგალობელთა ავტორი მეფეები გადმოსცემდნენ საკუთარ სულიერ განწყობილებას.

ცხადია, მათ არ უცდიათ არც რეფორმა, არც საგალობელთა ახალი რეპერტუარის შექმნა, მითუმეტეს, რომ უკვე ჩამოყალიბებულია წირვა-ლოცვის თანმხლები საკითხავები, ჰიმნები და გალობანი.

ეკლესია მიდიოდა კონსერვირებისა და ღრმა სქოლასტიკის გზით, როცა ფორმალობად იქცეოდა უფლის დიდება.

ამისი მიზეზი, როგორც ვთქვით, იყო მხედრული სულის ზეობა. მაგრამ არსებობდა მეორე ფაქტორიც – აღმოსავლეთის ქრისტიანულ ცენტრებშიც კონსერვატიზმი გაბატონდა.

აღარც კონსტანტინეპოლი იძლეოდა ახალ იმპულსებს.

ქართულ ეკლესიას არ ჰქონია დაპირისპირება რომის პაპთან, თუმცა ლათინებმა დაიპყრეს კონსტანტინეპოლი.

1240 წელს რუსუდანმა მიიღო ფრანცისკანელთა ორდენის მისიონერები. მათ დააფუძნეს თავიანთი მონასტერი. შემდეგ დომინიკანელებიც შეუერთდნენ ფრანცისკანელებს და 1328 წელს სმირნადან გფილისში გადმოიტანეს საეპისკოპოსო კათედრა (არსებობდა 1507 წლამდე).

გიორგი ლაშას სურდა ჯვაროსანთა ომში მონაწილეობა. რომის პაპთან მიმოწერა ჰქონდათ რუსუდანს, ივანე ათაბაგს, პაგრიარქს, დემეტრეს, გიორგი მეხუთეს (მიქელ თამარაშვილი).

მართლმადიდებლობას არ ჰყავდა ისეთი ფიგურა, როგორც იყო კათოლიკე თომა აქვინელი, ისეთი მისტიკოსები, როგორც იყვნენ გრაალის თასის მაძიებელნი, მრგვალი მაგიდის რაინდები და არგურის რომანების შემოქმედნი, დანტესეური ვიზიონერები, არ ჰქონდათ ბერულ-მხედრული ორდენები ანუ აკლდით გამომგონებლობა, განვითარების პათოსი.

პაგრიარქები ცვლიდნენ ერთმანეთს და აგრძელებდნენ დამკვიდრებულ გრადიციას. შედარებით გამორჩეული ყოფილან ნიკოლოზ გულაბერიძე (XII ს.) და არსენ ბულმაისიმის ძე (XIII ს.).

კონსერვატივში არსებულის დაცვასა და შენარჩუნებას ნიშნავდა.

მაგ., ეკლესიისა და არისტოკრატისათვის მსახიობობა, ცეკვა-სიმღერა, გასართობ ლექსთა თხზვა, გაზაირება დაბალი ფენების თვისება იყო.

შდრ – ამავე დროის ჩინეთში ასეთი რამ ისევე სამარცხვინო იყო, როგორც პროსტიტუცია.

მუსულმანობა კრძალავდა მამაკაცის ცეკვას, ადამიანის გამოსახვას, ისევე როგორც ალკოჰოლს, თუმცა არ იცავდნენ ამ წესს.

ეკლესია კულტურული აქტივობის ავანგარდში აღარ იდგა. ამიგომ ბიზანტიასა და საქართველოში გაძარტმშენებლობაც

შენელდა. იგი ისევ ლიდერი ვახდა XVIII საუკუნის მეორე ნახევარში, ანგონ პირველის დროს.

დასაწერი დაწერილი იყო, ასაშენებელი – აშენებული.

მაგრამ ასკეტიკურ-მისტიკური მწერლობა ისევ არსებობდა, გაძრებიც შენდებოდა, კედლებიც ისაგებოდა, ბიბლიის ტექსტებსაც ვადაწერდნენ. ოღონდ სათარგმნელიც აღარაფერი დარჩა.

ეკლესიამ გააძლიერა სამისიონერო მოღვაწეობა.

ქართველი მღვდელმსახურები ჩრდილო კავკასიელთა შორის რწმენის განმტკიცებასა და გაქრისტიანებას აგრძელებდნენ, იქ აშენებდნენ ეკლესიებს, ჰქონდათ ეპარქიებიც.

მოღწეულია ცალკეული წარწერებიც.

ცდილობდნენ სომეხ მონოფიზიტთა მოქცევასაც. თარგმნიდნენ ქართულიდან სომხურად (მაგ., იოანე პეგრიწს, იოანე დამასკელს, იოანე სინელს, „ქართლის ცხოვრებას“).

ამისათვის იყენებდნენ სომეხ დიოფიზიტებს. ერთ-ერთი ასეთი მწიგნობარი ყოფილა სიმეონ ხუცესმონაზონი.

ქრისტიანული სულით იყო გამსჭვალული ელიტა. ჯერ საერო-საისტორიო მწერლობას არ ეკავა ის ადგილი, რომელსაც დღეს ვაკუთვნებთ. იგი მაშინ ჩანდა, როგორც ერთ-ერთი შენაკადი.

ასკეტიკა და მისტიკა წარსულისაკენ იყო მიქცეული, საერო მოტივები კი – მომავლისკენ მიმართული.

მასაც, ელიტაც, გვაროვნული თუ ინტელექტუალური, კვლავაც ქრისტეს რწმენით იზრდებოდა, რომელმაც დაასრულა კულტურული და იდეოლოგიური ფორმირება.

იგი გრადიციად იქცა, რომელსაც შეემარდა ხალხურ-წარმართული წარმოდგენები და დღესასწაულები.

ფორმალურად ისევ ეკლესია იყო კულტურის კოორდინატორი. ასე სცნობდა მას მეფე და მეფის დარბაზი, რაც, როგორც ვთქვით, სახელმწიფოებრივი იერარქიით იყო დადგენილი.

მაგრამ რეალურ და მოქმედ ძალას იქცა საერო კულტურა, რომელმაც წამოსწია გალანგის ფაქტორი, ავტორის როლი და მნიშვნელობა, ფანტაზია და გამომგონებლობა.

შემდეგ, მონღოლთა ბაგონობის პერიოდში, როგორც არაბობისა და თურქობის კამს, ისევ მოიცა ძალი ეკლესიამ, რომელიც ამაგრებდა ნაციონალურ ცნობიერებას, როგორც სქოლასტიკა და კონსერვატიზმი – თავად ეკლესიას.

მწიგნობართუხუცეს-ჰყონდიდელის დავალებით უთარგმნია კარნუ ქალაქიდან წამოღებული არაბული „წიგნი სააქიმოდ“ და ქართული მასალებით შეუვსია სოჯაყოფილს.

საქართველოს კათალიკოს-პაგრიარქს ემორჩილებოდა აფხაზეთის კათალიკოსი, რომელიც ქუთათელთან ერთად იყოფდა ინსიგნიებს.

შემდეგი პაგივი ჰქონდა იშხნელს.

ოთხთა მონაზონთა შორის იყო ჩარიცხული გელათის მოძღვართმოძღვარი, რომელსაც დარბაზობაზე მეფე ნოსის პირთან ეგებებოდა.

იერარქიულად შემდეგი ადგილი ეკავათ მაწყვერელს, ანჩელს, მგბევარს, გოლგოთელს, გარეჯელს...

ყოველი ქართველი მეფე ბრუნავდა ეკლესიებზე, როგორც შინ, ისე გარეთ, ეხმარებოდნენ გაძარტმშენებლებს, მონასტრებს აფინანსებდნენ, აძლევდნენ მამულებს.

მაგ., თამარ მეფემ გამოჰყო 200 000 ოქროს დინარი, რათა სალადინისაგან გამოესყიდა ზოგიერთი ქართული ეკლესია. მაგრამ უარი მიიღო.

XII საუკუნიდან ჩაცხრა მთარგმნელობითი მუშაობა, ნაკლებად იწერება ჰაგიოგრაფიული და ჰიმნოგრაფიული ტექსტები, რაც დაიწერა – მათი ღირსებაც უმნიშვნელოა.

ეკლესიაში უფრო მეტი ყურადღება მიექცა ათვისებას, შესწავლას, ცოდნა-ეტიკეტის გადაცემას, სკოლებსა და მღვდელმსახურების პრაქტიკას, ტექსტების გადაწერა-მორთვას, ლი-

თონზე კვეთას, გაძრების მოხატვას ანუ ცივილიზაციურ ფაქტორებს.

გაძარი და სასახლე

XII საუკუნიდან ძველი ინტენსივობით აღარ შენდება გაძრები, რადგან, როგორც ვთქვით, ელიტის ინტერესი საერო-საომარი მიმართულებით გადაიხარა.

ახლა ამ რწმენის ციგადელებს სჭირდებოდა მოვლა, რესტავრირება, შევსება.

ძველი გაძრები ისევ ინარჩუნებდნენ მნიშვნელობას (მაგ., ბიჭვინთა, იშხანი, სვეტიცხოველი, გელათი).

საქართველოს ცალკეულ კუთხეებში მაინც აშენდა ზოგი ისეთი ეკლესია, რომელთაც მოაღწიეს დღემდე და არქიტექტურული თვალსაზრისითაც საინტერესოდ ითვლება. მაგ., იკორთა (1172), ბეთანია (XII ს.), ქვათახევი (XII ს.), ახგალა (XII-XIII სს.), ერთაწმინდა (XIII ს.), ყინწვისი (XII-XIII სს.), მეტეხი (1289-1293 წწ.).

ესენი სამთავისის ტიპის გაძრებია (შ. ამირანაშვილი).

როგორც შენიშნავენ სპეციალისტები, რელიეფის შესაბამისად ცალკეულ კუთხეებში შენდებოდა განსხვავებული კონსტრუქციის, მხატვრული მორთულობის გაძრები (მაგ., აფხაზეთში, იმერეთში, ქართლში, ჯავახეთში), როგორც ადრე შავშეთსა და ცაოში.

სურთომოდღერის ხელოვნებას ავლენდა არამხოლოდ ნავეების სისტემა, გუმბათის ყელის სიმაღლე, ან სარკმელთა სიმრავლე, კონქი და აფსინდა, არამედ – ჩუქურთმების წნული, ორნამენტები, მცენარეული მოტივები და ფანტასტიკურ ცხოველთა გამოსახულებანი, რელიეფური ქანდაკებანი.

როცა შენელდა საგაძრო მშენებლობა, პოლიტიკურმა სიტუაციამ წამოსწია საერო არქიტექტურა – სასახლეები, ციხე-

სიმაგრეები, საცხოვრებელი სახლები, შესაბამისი ინგერიერი-
თურთ.

ისინი დრომ, ომებმა და ხანძარმა თითქმის მოსპო, განსხ-
ვავებით ტაძრებისაგან (მაგ. გეგუთი, ნაჭარმაგევი, ისნის სა-
სახლე).

მეფეთა, ფეოდალთა, ერისთავთა სასახლეები მეტწილად
ორსართულიანი იყო, ეს მაშინ, როცა მუსულმანურ ქალაქებში
შენდებოდა მრავალსართულიანი შენობები (მაგ., ბაღდადში).

პირველი სართული სამეურნეო დანიშნულებისა იყო, მეო-
რე სართული – ძირითადი საცხოვრისი, დარბაზებით, სარკმ-
ლებით, გერასებით. ხურავდნენ მოჭიქული აგურით.

ხის სვეტები მოჩუქურთმული იყო, ასევე – კარები და ბჭე.

XII-XIII საუკუნეებში კლდეში გამოუკვეთავთ ვარძიის სა-
მონასგრო ანსამბლი, რომელშიც „120 საცხოვრებელი კომპ-
ლექსის 420 სათავსოა“ (გ. გაფრინდაშვილი).

მისი სიგრძე 500 მეტრია და შედგება 13 სართულისაგან.
აქვს როგორც წყალსადენის გრასა, ისე შიდა წყარო.

დიდი მნიშვნელობა ჰქონდა საფორტიფიკაციო ნაგებო-
ბებს, ქალაქის კედლებსა და გოდოლებს, ციხეებს, ხიდებს, მათ
სიმტკიცეს (მაგ., ხერთვისის, აწყურის, თმოგვის ციხეები).

აქ მთავარი იყო სიმაგრე, რათა მტერს იოლად არ შესძ-
ლებოდა დანგრევა. მაგ., ჯალალ-ედინი დიღხანს იღვა გფილი-
სის გარშემო, ვიდრე ადგილობრივმა არაბებმა მტერს ქალაქის
კარები არ გაუღეს (ქამთააღმწერელის სიტყვით – „სპარსთა“,
მაგრამ, როგორც ვთქვით, მაშინ სპარსი მუსულმანის სინო-
ნიმი იყო. ხოლო გფილისში არაბები ცხოვრობდნენ).

მათ წინასწარ მოკლეს ქალაქის დაცვის ერთ-ერთი ხელ-
მძღვანელი მემნა ბოცოსძე.

ეს იყო ქართველთა გოლერანგობის შედეგი.

გფილისი ჯერ ჯალალ-ედინმა გაძარცვა და ააოხრა, შემ-
დეგ რუსუდანის ბრძანებით ქართველებმა დაწვეს.

ხის სახლებს იოლად ედებოდა ცეცხლი. ცეცხლის გარეშეც დრო მათ სწრაფად სპობდა და აუცილებელი ხდებოდა მუღმივი განახლება, რაც იწვევდა არქიტექტურულ ცვლილებებს.

ქვიტკირის შენობა უფრო მკვიცე და, შესაბამისად, კონსერვატიული იყო. იგი გაცილებით დიდხანს ინახავდა თავისი დროის ხუროთმოძღვრების ნიშნებს. მაგრამ მკერი სწორედ მათ ეცემოდა და ანგრევდა (მაგ., აღარ არსებობს თამარის ისნის სასახლე).

ფაქტიურად, სასახლე იგივე ციხე-სიმაგრე იყო, თავდაცვითი ნაგებობა, რომელიც არ იყო ისე მდიდრულად ნაგები და მორთული, როგორც მუსულმანი სულგანებისა და ხანების სასახლები.

აღმოსავლური დეკორი, ფერადი და ყვავილოვანი ჩუქურთმები, მოზაიკა, ორნამენტები, შადრევნები და ბალები მათ ნაკლებად ჰქონდათ.

ნანგრევების სახით შემორჩა გეგუთის სამამთრო სასახლე, აგებული გიორგი III-ის მიერ.

მისი საერთო ფართი ყოფილა 1700 კვ.მ., დარბაზისა – 200 კვ. მ.

სამშვილდის ნაქალაქართან არქეოლოგებმა მიაგნეს ნადარბაზვეს, თამარის ერთ-ერთ სასახლეს.

მას სამჭიშკრიანი მაღალი გალავანი ერგყა, ნაშენი ანდემიგ-ბაზალტის ქვითა და კირით (გ. ლომთათიძე).

ნაქალაქარად ქცეულან დმანისი, კუხეთის რუსთავი (1265 წელს გაანადგურეს მონღოლებმა), უჯარმა, ჯავახეთის ახალქალაქი.

მცხეთა აღრევე სოფელი იყო.

ტფილისში დაანგრეს დედაციხე.

მრავალი სოფელი ნასოფლარი გახდა, განადგურდა გელათისა და იყალთოს აკადემიები, რუსუდანის თაოსნობით აშენებული გუდარეხის მონასტერი.

ამ დროს უშენებიათ ხვამლის, ბეთლემის, თრეხვის სახიზარი ქვაბები.

ქალაქებს ჰქონდათ წყალგაყვანილობა, აბანოები, სახელოვნოები, კრამიგით დახურული სახლები, სასაფლაოები, კოშკიანი გალავნები, მარცვლეულის შესანახი ორმოები, ქვევრები, ღერგები, ხელსაფქვავეები, ღოჭები, ჯამები, ხელაღები, ოქროს, ვერცხლის, მინის, კერამიკის საგნები (გ. ლომთათიძე), შრომისა და ბრძოლის იარაღები.

ასეთი აყვავებული ქვეყანა, მახვილითა და ჯვარით დაცული, თანდათან ნანგრევებად იქცა.

ფრესკული მხატვრობა

დავითისა და დემეტრეს დროს „მეფის მხატვარი“ ყოფილა თევდორე. იგი სვანეთში მიუწვევიათ და იქ რამდენიმე ეკლესია მოუხატავს (იფრარი, ნაკიფარი, კვირიკესა და ივლიგას ეკლესია).

ეს არის ბიბლიური სიუჟეტები, „ვედრების“ კომპოზიცია, „ათორმეტი ღღესასწაული“.

გამოუსახავთ მხედრებიც – წმ. გიორგი და წმ. თევდორე. ისინი კლავენ დიოკლეტიანესა და გველეშაპს.

შთამბეჭდავია მიცვალებული ქრისტეს, მგლოვიარე ღვთისმშობლისა და იოანეს, მწუხარე ანგელოზების სახეები (შ. ამირანაშვილი).

სვანეთშივე უღვაწია მხატვარ მიქაელ მაღლაკელს. მას 1140 წელს მოუხატავს მაცხვარიშის ეკლესია, გამოუსახავს დემეტრე პირველისათვის სვანი ფეოდალების მიერ ხმლის შებმა ანუ მეფედ კურთხევა (ვ. ბერიძე).

ამ პერიოდის ქართულ მხატვრობასაც მიიჩნევენ ბიზანტიურის განშტოებად. მაგრამ სპეციალისტები პოულობენ ორიგინალურ ნიუანსებს, რაც ვლინდება ემოციურობასა და დახვეწილ ფორმებში.

ამ მხრივ გამორჩეულია თევდორეს მოხატულობა, ორნამენტები, მეტი ცხოვრებისეული ელემენტები და ნაკლები ასკეტიზმი.

ასევე საინტერესოა უცნობი ხელოვანის მიერ შესრულებული გელათის მოზაიკა, რომლის ცენტრში დგას ღვთისმშობელი ყრმითურთ, ასევე – მთავარანგელოზი მიქელი და გაბრიელი.

ასეთი მოდელი ბიზანტიიდან გადმოიტანეს და იგი ათივისეს ქართველმა მხატვრებმა.

განსაკუთრებით ხშირად, გამომდინარე საეკლესიო კანონიკიდან, მხატვრები მიმართავენ „ათორმეტი დღესასწაულის“ ციკლის კომპოზიციებს. მაგ., ახტალის ტაძრის ფრესკებში.

აქ გამოუსახავთ ქართველი წმინდანებიც – შიო მღვიმელი, ილარიონ ქართველი, ექვთიმე და გიორგი ათონელები, დავით აღმაშენებელი.

ასევე საინტერესოა ვარძიის, ბეთანიის, ყინწვისის მხატვრობა. ისინიც იმეორებენ ცნობილ ბიბლიურ კომპოზიციებს. მაგრამ ურთავენ მეფეთა სურათებს. მაგ., თამარ მეფე გამოსატულია ვარძიაში, ბეთანიაში, ბერთუბანში, ყინწვისში.

ვარძიის ფრესკაზე გიორგი III და თამარი ჩანან მთელი განით, სამეფო სამოსელით. მათ თავზე დაფრენს ანგელოსი, რომელსაც ხელთ უპყრია გვირგვინი.

ისინი დგანან მჯდომარე წმ. მარიამის წინ, რომელსაც კალთაში უმის ჩვილი იესო (1184-1186).

თამარს ხელთ უპყრია ვარძიის ტაძრის მოდელი, აცვია მამაკაცის, მამამისის ანალოგიური სამოსელი, მოხატული, განიერი, დაშვებული ფესხაცმლის ჭვინთამდე, თვლებით შემკული. მამაშვილს წელთან მოხვეული აქვთ ფართო ღორი, ბიზანტიური კეისრების მსგავსად.

თავი ორივეს შებურვილი აქვს, ხელები – წინ გაშვებული, ვედრების პოზაში.

ჩანს, თამარი პირმსუქანი ყოფილა, მამაზე გაცილებით დაბალი.

ყინწვისის ფრესკაზე ვხედავთ გიორგი III-ს, თამარსა და გიორგი ლაშას (1207).

აქაც ვედრების კომპოზიციას ვეცნობით.

თამარს გვირგვინი ადგას.

ეს სამეული – პაპა, შვილი და შვილიშვილი – ჩანს ბეთანიაშიც, ჩრდილოეთის კედელზე.

ვარძის კედლებზე დაუხატავთ ღვთისმშობელი ჩვილი-თურთ, მიქელი და გაბრიელი, ბიზანტიელი წმინდანები, მათ შორის – იოანე ოქროპირი, ბასილ დიდი, გრიგოლ ნაზიანზელი.

შ. ამირანაშვილის ანალიზის მიხედვით თადებსა და კედლების ნაწილს ფარავს ახალი აღთქმის ციკლის 14 კომპოზიცია – „ხარება“, „ქრისტეშობა“, „მირქმა“, „ნათლისღება“, „ფერიცვალება“, „ლაზარეს აღდგინება“, „იერუსალიმში შესვლა“, „საიდუმლო სერობა“, „ფერხთა ბანა“, „ჯვარცმა“, „ჯოჯოხეთის წარტყვევნა“, „სულიწმინდის მოფენა“, „ღვთისმშობლის მიძინება“.

მათ ერთვის დღე განკითხვისა და მეორედ მოსვლისა.

ცალკეულ წმინდანთა შორის გამოსახულია წმ. ნინოც.

თუ ადრე ჯვარცმა წარმოგვიდგენს ცოცხალ ქრისტეს, თვალგახელილს და მას მარიაში ევედრება, ამჯერად ბე ღვთისა უკვე მკვდარია. ღვთისმშობელი დასჯირის მიცვალებულ შვილს და ანგელოსებიც გლოვობენ ანუ ძლიერდება ადამიანური ფაქტორი.

როგორც შენიშნავს შ. ამირანაშვილი, მხატვარი ითვალისწინებს რელიეფს, მთების პეიზაჟს, ხატავს რეალურად არსებულ ხეებს.

ბეთანიის მხატვრობა გაცილებით დაზიანებულია. მაგრამ აქაც განირჩევა მრავალი ბიბლიური სიუჟეტი, წმინდანთა გამოსახულებანი, მოციქულნი, წინასწარმეტყველები, მღვდელმთავრები, ცნობილი ქართველი დიდებულები – გიორგის წინააღმდეგ შეთქმულების მონაწილე მამა-შვილი – სუმბაგ და ლიპარიგ ორბელები.

სუმბაგს გაძრის მოდელი უპყრია ხელთ. იგი აიძულეს აქ ბერად შემდგარიყო. ლიპარიგი ირანში გაიქცა.

როგორც ვთქვით, აქვე არიან გიორგი III, თამარი და გიორგი ლაშა.

ბეთანიის მხაგვრობა შესრულებული ყოფილა დავით სოსლანის გარდაცვალების შემდეგ, ამ ყოფილი მანდატურთუხუცესის სუმბაგის, ბერობაში – სვიმონის დაკვეთით.

ასევე დაზიანებულია ყინწვისის მხაგვრობაც.

აქაც იგივე ბიბლიური სიუჟეტებია, წინასწარმეგყველთა, ანგელოსთა, მღვდელმთავართა, მოციქულთა, წმინდანთა გამოსახულებანი.

საკმაოდ ვრცელი ადგილი ეთმობა ღვთისმშობელს, ღვთისმშობელს ჩვილითურთ, ჩვილის განბანებას, მირქმას და ნათლისღებას, ღვთისმშობლის დაბადებას, გაძრად მოყვანასა და მიძინებას.

ქრისტეს ჯვარცმიდან სისხლი ჩამოდის. იგი უკვე მკვდარია და მას გლოვობენ ღვთისმშობელი და იოანე მოციქული.

საყოველთაოდ არის ცნობილი ყინწვისის ანგელოსი მაცხოვრის აღდგომიდან.

გაძრის კედლებზე ჩანან ქართველი წმინდანებიც – დავით გარეჯელი, იოანე ზედაზნელი, ნინო კაბადოკიელი...

ვედრების პოზაში გამოუსახავთ მწიგნობართუხუცეს-ჭყონდიდელი ანგონ გლონისთავის ძე.

როგორც აღვნიშნეთ, ასევე ვედრების პოზაში დგანან გიორგი III, თამარი და გიორგი ლაშა, ქრისტეს პირდაპირ.

ბერთუნის მხაგვრობაც (1213-1222 წწ.) ასეთივე ბიბლიურ კომპოზიციებს იმეორებს, რომელთა რიცხვი საკმაოდ ბევრია.

აქ არის თამარის მეოთხე, ყველაზე გვიანდელი გამოსახულებაც, გვირგვინოსან ლაშასთან ერთად.

ერთ ფრესკაზე დავით გარეჯელის მოწაფე ლუკიანე ირმებს წველის. დანარჩენი ოსტატურად შესრულებული სახარების სიუჟეტებია.

XIII საუკუნის 30-იან წლებში შერგილ დადიანის შეკვეთით მოუხატავეთ ხობის ბაზილიკა. წარმოდგენილია იოანე ნათლისმცემლის „ცხორების“ ციკლი. იგი მთავრდება „თავის მოკვეთით“.

იქვეა ქტიტორები – ცოლ-ქმარი შერგილი და ნათელა, შვილები – ცოცხე და თამარი.

მხატვრები როგორც კედლებს, თალებს, სვეტებს, კარებს, სარკმელთა ჩარჩოებსა და ბჭეს, ისე აფორმებდნენ კანკელსაც, მის ფილებს.

კანკელი საკურთხეველს გამოჰყოფს შიდა ინგერიერისაგან. იგი იმეორებს ჩვენთვის ცნობილ ორნამენტებს, სიუჟეტებსა და პერსონაჟებს (მაგ., საფარისა, შიომღვიმისა, ხოვლესი, ურთხვისა).

როგორც ვხედავთ, მხატვარს ეკლესია აძლევდა ასპარემს, აძლევდა შეკვეთას, ურჩევდა სიუჟეტებს, მათ განლაგებასა და თანმიმდევრობას. მხატვრის ორიგინალობა ვლინდებოდა ფერებში, ადამიანის ფიგურისა და გამომეტყველების საგვაში.

მეფეთა ფრესკებში ვერაფერს შეცვლიდა – სიმუსტე უნდა დაეცვა.

საეკლესიო ნორმები ბლუდავდა შემოქმედის ფანტაზიას. მაგრამ სწორედ ეკლესიის კედლებმა შემოინახა მხატვრების ნამუშევრები, თუმცა გააქრო ავგორთა სახელები.

ქართველი და არაქართველი მხატვრების მიერ იყო გაფორმებული ის ეკლესიებიც, რომელიც ჩვენმა წინაპრებმა ააშენეს უცხოეთის მიწაზე (მაგ., ჯვარის მონასტერი იერუსალიმში).

ქართულ ხელოვნებას გავლენა ჰქონია კიევისა და ჩერნიგოვის არქიტექტურაზე, ნოვგოროდის ფერწერასა და ხელნაწერთა გაფორმებაზე, როგორც ადრე შენიშნავდნენ რუსი ავტორები.

ლითონზე კვეთა

ლითონზე კვეთა, ოქრო-ვერცხლის დამუშავება, როგორც გეახსოვს, არცერთ ეპოქაში არ შეწყვეტილა. ოქრომქანდაკებლები აფორმებდნენ ჯვრებს, თვალმარგალიტებს. ისინი ჯვარცმის გარშემო იყო განლაგებული.

ასეთი იყო ივანე დიაკონის მიერ შესრულებული მარტვილის გაძრის წინგასაძლოლი ჯვარი, სვანური ვერცხლის ჯვარი, სადგერის ჯვარი, მესტიის ჯვარი (რომელმაც გამოუსახავთ წმ. გიორგის ცხოვრების ცხრა კომპოზიცია), დავით აღმაშენებლის ჯვარი, თამარის გულსაკიდი ჯვარი.

ზოგ მათგანზე უკვე ვისაუბრეთ. მაგ., ხახულის კარედზე.

ახლა ორიოდ სიგყვით შევხვით ბექა და ბემქენ ოპიზარების ხელოვნებას, რაც დღესაც დიდ ინტერესს იწვევს.

ოპიზარი ნიშნავს ოპიზელს (- არ კოლხური სუფიქსია, შეესაბამება ქართული - ელ) ანუ ისინი კლარჯეთიდან ყოფილან ანდა – ოპიზის მონასტერში მოღვაწეობდნენ. ცხოვრობდნენ თამარის ხანაში.

ბემქენის შემოქმედებიდან მოღწეულია მხოლოდ ბერთის სახარების მოჭელულობა (ზომა – 22,5 X 17 სმ): ფესშიშველა იესო მის საყდარზე. გრძელი სამოსი შემოხვეული აქვს. მარცხენა მუხლზე წიგნი – ბიბლია უდევს და მას ეყრდნობა. მარჯვენა წამოუწევია და თითების მოძრაობა გამოხატავს მეცყველების პროცესს.

მარჯვნივ დგას მარიამი ვედრების პოზაში.

ასევეა გამოსახული იოანეც, მაგრამ უფრო თავდახრილი. მოოქროვილ ვერცხლის ყდას ამკობს წარწერები და ოთხივე კუთხის მხარეს – ჩუქურთმები, ვაზის ფოთლების მსგავსი.

მეორე ნაწილი ჯვარცმაა.

საოცარი სიზუსტით არის გამოკვეთილი იესოს სხეულისა და საყდრის დეტალები, მარიამისა და იოანეს ხელები.

ბექას შემოქმედებიდან მოღწეულა წყაროსათვის ოთხთავის მოჭედილობა და ანჩისხაგის მაცხოვრის ხაგი.

როგორც არკვევს შალვა ამირანაშვილი, ოქრომქანდაკებელს ანჩისხაგის მაცხოვრის ჩარჩო მოუჭედავს 1184-1193 წლებში.

წყაროსთავის ოთხთავის მოჭედილობაც ისეთივე კომპოზიციანია (1195 წ.), როგორც ბეშქენისა – „ჯვარცმისა“ და „ვედრებისა“.

ერთ მხარეს არის საყდარზე მჯდომი იესო, ფეხზე მდგარი მარიამი და იოანე, მეორე მხარეს – ქრისტეს ჯვარცმაა.

დიდად შთამბეჭდავია ანჩისხაგის მაცხოვრის ჩარჩოში ორნამენტები, ღვთისმშობლისა და ნათლისმცემლის ფიგურები, მათი პლასტიკა და სიმსუბუქე, ჯვარცმის სცენა.

ამავე დროს დაუმზადებიათ ფხოგრერის (სვანეთის) მაცხოვრის ხაგის ჩარჩო, გბეთის სახარების მოჭედილობა.

XI საუკუნეს განეკუთვნება არსენ გვაზავაისძის წმ. გიორგის ჭედური ხაგი (ნაკიფარის ეკლესია).

შ. ამირანაშვილი ქართულ ჭედურ ხელოვნებაში გამოიყოფს სამ სტილურად განსხვავებულ სკოლას – ესენია: ოპიზური, გბეთური და გელათური (სახულის ხაგის მოჭედილობა, გელათის მაცხოვრის ხაგის მოჭედილობა – დავით ნარინის დროისა).

ხელნაწერთა დასურათება

გამორჩეულ ხელნაწერთა წიგნს უკეთდებოდა გამძლე ყდა, რათა ხანგრძლივი დროის მანძილზე არ გაცვეთილიყო და დაეცვათ. ვერცხლის მოჭედილი გარეკანი სწორედ ასეთი იყო. მას არა მხოლოდ გამძლეობა, არამედ სილამამეც უნდა ჰქონოდა.

არც ეს კმაროდა. მხატვარი უნდა გამოსულიყო ტექსტიდან, რათა გადმოეცა მისი არსი.

სახარება-ოთხთავი სწორედ ის წიგნი იყო, რომელიც ყველა ეკლესიას უნდა ჰქონოდა. ამიგომ ხელნაწერთა გამრავლებას დიდი ყურადღება ექცეოდა.

როგორც ვთქვით, ტექსტის თარგმნა ერთი პრობლემა იყო, რაც ქართველებმა ადრევე შეძლეს, თუმცა ტექსტის მაქსიმალური სიზუსტის მისაღწევად ხდებოდა ხელახლა გადათარგმნა ან კორექტირება. ამიგომ კანონიკური წიგნებიც იძლევა ვარიაციულ სახესხვაობებს.

მეორე პრობლემა იყო კარგი ხარისხის მასალა (პერგამენტი, ეგრაფი, ქალაღი). მას ღროისათვის უნდა გაეძლო, რათა ნესტს, ხშირ გადაფურცვლას არ დაეძენბა.

მესამე პრობლემა იყო კარგი კალიგრაფი. ასოები ისე უნდა ყოფილიყო გამოყვანილი, რომ მკითხველს იოლად გაერჩია. ამიგომ ჰგავს ასომთავრულის თუ ნუსხა-ხუცურის ტექსტები არა გადაწერილს, არამედ – გამოკვეთილს.

მათგან განსხვავდება მხედრული, რომელიც უფრო გაკრული ხელით იწერებოდა, თითქოს ნაჩქარევად, სახელდახელოდ. მაგრამ შემდეგ აქაც გამოირჩა ჩუქურთმოვანი ხელნაწერი.

მეოთხე პრობლემა იყო ტექსტის დასურათება, ფერების გამოყვანა, მინიატურებით შემკობა. ეს იყო თვალსაჩინოების ეფექტი, რომელშიც გადმოდებოდა ეკლესიის კედლებიდან ფრესკები და ასე აგრძელებდნენ საეკლესიო ტრადიციას, ასე იცავდნენ სიგეყისა და სურათის შესაბამისობას.

როგორც კალიგრაფი, ისე მხატვარი პროფესიონალი უნდა ყოფილიყო, თავისი საქმის მცოდნე. სხვანაირად მათ ეკლესია თავის საქმეს არ ანდობდა.

ამიგომ მზადდებოდა ხელნაწერი და წიგნი როგორც ხელოვნების ნიმუში. ცხადია, ეს რთული იყო. მზადდებოდა ერთი ეგზემპლარი და მას საკმაო ღროს ანდომე ბდნენ.

განსხვავებით საერო გექსტისაგან, ამ წიგნების გადაწერა-გამრავლებას, მათ განაწილებას თუ ოსტატთა შერჩევას ეკლესია ხელმძღვანელობდა, ისევე როგორც ტაძართმშენებლობას.

რომ არა ასეთი ზრუნვა და გარჯა, კულტურის ძეგლები აღრევე დაილუპებოდა.

XII-XIII საუკუნეებშიც გრძელდებოდა წიგნების გადაწერა და გამრავლება, მაგრამ არა ძველებური ინტენსივობით.

ეს პროცესი ისევე შენელდა, როგორც ტაძართმშენებლობა.

ამ დროს გადაწერილი ალავერდის, ჯრუჭის (II), ლარგვისის, მოქვის ოთხთავები გამოირჩევა კანონიკური სიუჟეტების ორიგინალური წარმოდგენითა და ფერადოვნებით. მაგ., ღღე განკითხვისა და ეგვიპტელ ღგოლვა.

საინტერესოა გრიგოლ ნაზიანზელის გექსტში ჩართული გაბაფხულის სურათი (XII ს.) – აყვავებული ხეები, ლომზე გადამაჯდარი წმინდანი, მიწის ბარვა, კორდი, მწყემსი და სალამური, მოქვის ოთხთავის (1300 წ., მხატვარ-კალიგრაფი ეფრემი, დამკვეთი – დანიელ მთავარეპისკოპოსი) სამედაო ასოები, ცხოველთა, ფრინველთა, მცენარეთა ფიგურები.

აქ მისტიკურ აბსტრაქციას ცვლის ცხოვრებისეული კონკრეტიკა, ოღონდ ისევ ძველებური პირობითობით, როცა საგნები ისეა წარმოდგენილი, რომ რეალური კავშირი არ ჩანდეს.

ასეთივე სტილით არის შესრულებული ის 132 მინიატურა, რომელიც ჩართულია XIII საუკუნის ფსალმუნების (დავითნის) გექსტში. დავით მეფის, გელეონის მხედრობის, იოსებ მშენებლის თუ აბესალომის სურათები ისეთივე შთაბეჭდავია, როგორც მთის, მდინარისა თუ ზღვის ტალღების სტილიზება.

როგორც შენიშნავს შ. ამირანაშვილი, მხატვარს მინიატურები დაუხატავს ქართული ლანდშაფტის, ეტიკეტისა და რეალობის მიხედვით. რელიგიურ თემატიკაში შეუტანია საერო მხატვრობის ნიშნები, რაც ენათესავება აღმოსავლურ მინიატურებს.

აღბათ იმიტომ, რომ ტექსტი გადააწერინა რუსუდანის ასულმა თამარმა (გურჯი ხათუნი), რომელიც იყო იკონიის სულტანის მეუღლე.

მას საქართველოდან წაუყვანია მოძღვარი, მწიგნობარი, ოქრომჭედელი, მხატვარი.

ეს მხატვარი უნდა ყოფილიყო აინ-უღ-დოვლა, რომელსაც თამარმა დაახაგვინა ჯელალ ედინ რუმის პორტრეტი.

აინ-უღ-დოვლა ამ ქრისტიანის მუსულმანური სახელია და იგი ქართველი იქნებოდა. აღბათ ის იყო დავითნის მინიაგურების მხატვარი, რომელმაც თავის ნამუშევრებში შეაერთა ქრისტიანული მოტივები აღმოსავლურ სტილთან.

მუსულმანი დავითნს არ დაასურათებდა.

წიგნის მხატვრული გაფორმების გრადიცია ბიზანტიაში ჩამოყალიბდა. ქართველი მხატვრები სწავლობდნენ კონსტანტინეპოლში ან ამ ქალაქიდან ჩამოჰქონდათ მზა მინიაგურები.

როგორც ვთქვით, ხელნაწერებს ამზადებდნენ უცხოეთის ქართულ მონასტრებში და იქედან აგზავნიდნენ საქართველოში ან იქვე ინახავდნენ (იხ. II წიგნში – „კულტურის ცენტრები“).

სახარების გაფორმების კანონიკაც ბიზანტიიდან გადმოიტანეს (მაგ., ჯვარი, ოთხი მახარებელი, მათი მაკურთხებელი ქრისტე, ათორმეტი დღესასწაულის სცენები).

თვეები განიმარტებოდა სიმბოლური სურათებით. მაგ., ივნისის – პურის მკა, იანვარი – ღრეობა, თებერვალი – ნაბღიანი ცეცხლის პირას.

საყოველთაოდ ცნობილია ასგროლოგიური გრაქტაგის შვილდოსანის მინიაგურა: კენტავრი – ლომისგანიანი გვირგვინოსანი მშვილდ-ისარს ესვრის თავის ღრაკონად ქცეულ კუდს, რომელიც ჩაყლაპვით ემუქრება.

ეს მინიაგურა გამოიყენეს „Бессознательное“-ს ოთხგომეულში, როგორც ცნობიერთან არაცნობიერის კონფლიქტის ხატი.

გელათურ ოთხთავში, რომელიც ათონზე გადაუწერიათ, ჩართულია 259 მინიატურა, ჯრუჭის მეორე ოთხთავში – 334.

ტექსტების ილუსტრაციებში უფრო და უფრო შემოდის ცხოვრებისეული სურათები (მაგ., ჯრუჭის სახარებაში შამფურზე თევზს წვავს ქალი).

151 მინიატურას შეიცავს მოქვის სახარება.

ფრესკები, მინიატურები, ლითონის პლასტიკა უკვე შეიცავს იმ ცხოვრებისეულ ნიშნებს, რაც ასე სრულად გაიშალა საერო მწერლობაში.

ზოგჯერ კალიგრაფი მხატვარიც იყო. მაგ., ჯრუჭის მეორე სახარება გადაუწერია მიქაელს და მინიატურებიც მას ჩაუხატავს. ასეთივეა ეფრემი (მოქვის ოთხთავი).

P.S. კალიგრაფიული ხელოვნება საოცრებამდე მიიყვანა ევროპაში გიგასის კოდექსის, ე.წ. ლუციფერის ბიბლიის გადამწერმა (XII ს.).

უმარბამბარი წიგნი დაწერილია ლათინურად და შეიცავს ძველ და ახალ აღთქმას, სამონასტრო კანონებს, სამედიცინო და ოკულტურ რჩევებს, ბიბლიის პერსონაჟთა ბიოგრაფიებს.

310 გვერდი გადაუწერია ერთ კაცს, ერთი მელნით შეცდომების გარეშე, სტამბურის მსგავსად ერთნაირი გრაფიკის ასობით.

წიგნი ჩასმულია ხის ყდაში და იწონის 75 კგ-ს ანუ აღემატება ჩვენს გულანებს (დაცულია სტოკჰოლმში).

მის დამზადებას დასჭირდა 160 ვირის ტყავი.

წიგნში ჩართულია ლუციფერის ილუსტრაცია, რომელსაც მთელი გვერდი უკავია.

სიგყვიერი ტრადიცია

იოანე პეტრიწი ნეოპლატონიზმის მეშვეობით იცავდა ქრისტიანობას, არსენ იყალთოელი სჯულისკანონს თარგმნი-

და და დოგმატიკონს აღგენდა, რომელშიც შეჰქონდა არაბი ქრისტიანის თეოდორე აბუკურის ანტიმაჰმადიანური სტატიები.

ქრისტიანისა და მუსულმანის პოლემიკის წარგვიდგენს ქართველი მამა ქრისტოღულე (XII ს.).

იოანე საბანისძე ჯერ კიდევ VIII საუკუნეში ებრძოდა მუჰამედის რჯულს. ქართველი ჰაგიოგრაფები განადიდებდნენ სარკინომთაგან წამებულ ქრისტიანებს (დავითი და კონსტანტინე, მიქელ-გობრონი, არჩილ მეფე, კონსტანტი კახი).

მეფეები წერდნენ საგალობლებს (დავით IV, დემეტრე I, თამარი).

ბერები და პაგრიარქები თარგმნიდნენ (მაგ., ნიკოლოზ გულაბერისძეს უთარგმნია მაქსიმე აღმსარებელი), თარგმნიდნენ კირილე ალექსანდრიელისა და ენოს ღაბელის ეგზეგეტიკურ თხზულებებს, ბასილი დიდის დოგმატიკურ გრაქტაგებს, ილაშქრებდნენ მონოფიზიტი სომხების წინააღმდეგ (ქართველებს ბეპირი პაექრობაც ჰქონდათ სომხებთან ბაგრაგ IV-ის, დავითის, თამარის დროს).

არსენ ბერს, დავით აღმაშენებლის მოძღვარს, შეუდგენია რუის-ურბნისის კრების ძეგლისწერა, დავითის ორი ანდერძი, გალაუმეგაფრასებია „ნინოს ცხოვრება“, უთარგმნია ანდრია კრეგელის „დიდი კანონი“, თეოდორე სტოდელისა და მეორედ მოსვლის გალობანი (კ. კეკელიძე).

იოანე ანჩელმა მოაჭედინა თამარის დროს ანჩისხაგი და დაწერა გალობანი ანჩისხაგისანი.

კ. კეკელიძე ძმებად თვლის არსენ ბერს, ნიკოლოზ ქუთათელს, ანტონ ქუთათელს, ვინც გვირგვინი დაადგა თამარს, იოანე ანჩელს, რაც წარმოუდგენელია თითქმის ასწლოვანი ქრონოლოგიური ინტერვალის გამო.

ვრძელდებოდა წმინდანთა, მახარობელთა და მოციქულთა აპოკრიფების თარგმნა, კრებულების შედგენა, როგორც ვთქვით – წიგნების გადაწერა, შემკობა და გამრავლება.

კათალიკოს ნიკოლოზ გულაბერისძეს დაუწერია „საკითხავი სუეგისა ცხოველისა, კუართისა საუფლოსა და კათოლიკე ეკლესიისა“, სადაც წმ. ნინოს სახით წამოსწევდა ქალის ფაქტორს; შეუთხზავს საგალობლები, უთარგმნია ეგზეგიკურ-ლოგმაგიკური თხზულებანი.

კათალიკოს არსენ ბულმაისიმისძეს (XIII ს.) დაუწერია საგალობლები. იგი რუსუდანის თანამედროვე ყოფილა, პეგრიწის სტილის ჰიმნოგრაფი, რომელიც იცავდა საეკლესიო სქოლასტიკას.

აჭარელ აბუსერისძე გბელსაც უწერია საგალობლები, განუმარტავს ასურული კვინკლოსი. მაგრამ გაცილებით საინტერესოა „სასწაულნი წმიდისა მთავარმოწამისა გიორგისანი“.

ტბელის გამოთვლებით, 1396 წელს მოხდებოდა მეორედ მოსვლა და ქვეყნის აღსასრული დადგებოდა.

პეგრე გელათელს განმეორებით უთარგმნია იოანე სინელის კლემაქსი (XIII ს.), მაკარი მესხს – იოანე რუფუსის „პეგრე ქართველის ცხოვრება“ ასურულიდან, რომელიც შემდეგ გადააკეთა პავლე დეკანოზმა (აკ. გაწერელია).

საეკლესიო მწერლობა განუხრელად იცავდა მართლმადიდებლურ ორთოდოქსიასა და სქოლასტიკას, უფლის რწმენით მრდიდა ახალ თაობებს, ებრძოდა მოძალეებულ მუჰამედის რჯულს.

XII საუკუნეში დაუწერიათ „დავით და კონსტანტინეს მარტვილობა“, XIII-ში, ჯვარის მონასტერში – „ცხოვრება წმიდისა ლუკა იერუსალიმელისა“, XIV-ში – „ცხოვრება წმიდისა ნიკოლოზ დვალისა“.

ლუკა იყო მუხა აბაშიძის შვილი, ერთხანს – ჯვარის მონასტრის წინამძღვარი. მას არაბებმა თავი წარკვეთეს და ცეცხლში დაწვეს – მონასტრის დაცვის გამო.

ორივე ტექსტი სვინაქსარული რედაქციითაა მოღწეული (კ. კეკელიძე).

XII საუკუნეშიც გაუგრძელებიათ კიმენური ტექსტების მეტაფრასირება. მაგ., შიო მღვიმელის ცხოვრება, სერაპიონ ზარზმელის ცხოვრება, არსენ ბერის ნინოს ცხოვრება, თეოფილე ხუცეს-მონაზონის ილარიონ ქართველის ცხოვრება.

როგორც ვთქვით, XIII საუკუნეს განეკუთვნება ბორენას ერთსტროფიანი იამბიკო ღვთისმშობლისადმი („რომელმაც ეგე ევას მიუზღე ვალი“).

საეკლესიო ქადაგებანი, ენკომიები და ეპიგრაფიები სტენოგრაფების მიერ იწერებოდა ან თავად ავტორები აღგენდნენ და აფორმებდნენ, რათა მრევლის დამოძღვრა იოლად შესძლებოდათ.

X საუკუნეში გამოჩენილი ჰომილეტიკოსი იყო იოანე ბოლნელი, რომლის 12 ქადაგება გამოსცა მოსე ჯანაშიელმა.

დიდი სჯულისკანონის გარდა უთარგმნიათ სხვა საეკლესიო პრაქტიკული მოთხოვნების ტექსტები (მაგ., მარხვათა შესახებ).

საერო სამართალთან ერთად მოქმედებდა საეკლესიო სამართალი, რაც სჯულისკანონიდან გამომდინარე, ეფუძნებოდა ქართული საეკლესიო კრებების დადგენილებებს (მაგ., რუისურბნისის კრების „ძეგლის-წერა“).

მოგვიანებით შეაღვინეს „საკათალიკოზო კანონები“ (XVI ს.).

ლიტურგიულ პრაქტიკაში კანონიკურად ითვლებოდა გიორგი მთაწმინდელის თარგმნილი „კურთხევანი“, რომელიც შეიცავს 126 სტაგიას.

ქართული ცნობიერების საყრდენი ისევ იყო სახარება, ქრისტეს რწმენა, ეკლესია, საეკლესიო ღღესასწაულები.

ამ დოგმატიკის საპირისპიროდ უცებ მოეწვინა ქართველობას „ამირანდარეჯანიანი“, „ვისრამიანი“, „ვეფხისტყაოსანი“, „დილარგეთიანი“, „თამარიანი“, „აბდულმესიანი“, „ქართლის ცხოვრება“, „ქილილა და დამანა“, შესაძლოა – „ლეილ-მაჯნუნიანიც“.

მხოლოდ ხორციელობის აპოლოგია როდი გამოიწვევდა ღვთისმოსავეთა შეცბუნებას, არამედ ისიც, რომ მეხოტბეთა მიერ გაღმერთებულია მეფე თამარი – მიწიერი არსება, რომ საერო წიგნების პერსონაჟები არიან ქრისტიანობისა და სამშობლოს მტერი მუსულმანები, რომ სამოქმედო სივრცეა არა ბიზანტია, არამედ – აღმოსავლეთი, რომ ვრცელდებოდა სიცოცხლის, რომანტიკისა და ჰეროიკის დამამკვიდრებელი იდეები და მოტივები.

ქართული კულტურის განყოფასა და პროგრესს წერტილი დაუსვა მონღოლთა ბატონობის ასწლეულმა.

აღმაფრენას მოჰყვა დეპრესია, პროგრესს – რეგრესი.

IV. ორიენტირისა და სტიმულის დაკარგვა: სამასწლოვანი კრიზისი

1. სამხედრო-პოლიტიკური კატასტროფა (XIII ს-ის 20-30-იანი წლები)

შვიდმნათობიერი თამარ მეფის ნაადრევი სიკვდილით (1210 თუ 1212 წ.) დასრულდა აღმავლობის პროცესი, რაც დაიწყო VIII საუკუნის ბოლოდან – იოანე საბანისძის, გრიგოლ ხანძთელისა და აშოგ კურაპალატის, გაძრის უჩინო მაშენებლების, მთარგმნელების და კალიგრაფების, მღვდელმთავართა მიერ.

მწვერვალი აღმოჩნდა XIII საუკუნის 10-იანი წლები. ქართველთა რეგრესს მრავალმა ფაქტორმა შეუწყო ხელი – ჩვენ ვაბრალებთ დამარცხებას ჯებე-სუბუდაისთან და ჯალალედინთან ანუ საგარეო აგრესიას.

ამ აგრესიამ მხოლოდ გამოააშკარავა შინაგანი, ფარული კრიზისი, რომელსაც შეეპყრო სამოგადოების ფენები.

ცხადია, გიორგი ლაშას ფაქტორიც მნიშვნელოვანია.

რაც უნდა ვამართლოთ იგი, რომ თითქოს ძველ თაობას უპირისპირდებოდა, რომ თავისუფლებას მიეღწეოდა, ფაქტია, რომ ვერ შეინარჩუნა სამხედრო ძლიერება.

(მაგ., 2014 წელს გრაჰიზონის იმპერიის იკონიის სულტანის ვასალი აღმოჩნდა)

მას არ უცდია ახალი დიდი ლაშქრობა, არ დაუწყია არც რეფორმა. მეფობის ცხრა თუ თორმეტი წლის განმავლობაში, ვიდრე გამოჩნდებოდნენ მონღოლები, ეწეოდა არა თავდადებული მეფის, არამედ – თავისუფალი მოქალაქის ცხოვრებას, რომელიც მონაწილეობდა ლოკალურ ბრძოლებში.

ველისციხელი ქალის სასახლეში მიყვანა, რინდებთან დროსგარება, რაც მისთვის გრაგიკულად დამთავრდა, უარი

ცოლის შერთვაზე, დაპირისპირება დიდებულებთან არ იყო მეფური საქციელი.

ასე შეიძლება ეცხოვრა კულტურშემოქმედს. მაგრამ არა სახელმწიფოს მეთაურს. მაშინ პირველი პირის ქცევა, მოქმედება, შეხედულებანი განსაზღვრავდა ქვეყნის მდგომარეობას.

მეფის თავისუფლება გადაეცა მასებსაც. ისინიც მიეჩვივნენ განცხრომით ცხოვრებას. თითქოს მტერი არ ჩანდა და არც იყო საჭირო მუდმივი მობილიზება და მზადყოფნა.

„განძღეს და იშუებდეს, უწესოებად მიდრეკეს სიძვათა და მთვრალობათა შინა უგუნურნი კაცნი, მეფის კარსა ზედა არა ყოფის ღირსნი და აწ კარსა ზედა მყოფნი“ (ყამთააღმწერელი. პ. მურადიანისა და კ. გრიგოლიას აზრით, იგი იყო აწყურის ეპისკოპოსი – მაწყვერელი).

ეცეობა, სამეფო კარს ბუნდოვანი წარმოდგენა ჰქონდა აღმოსავლეთში განვითარებულ მოვლენებზე, ხორეზმელებისა და მონღოლების ბრძოლებზე.

მოგი წერს, ქართველებს მონღოლები ქრისტიანები ეგონათო. ეს არ იყო გყუილი. მონღოლების ტომების ერთი ნაწილი (მაგ., კერაიტები და ნაიმანები) იყვნენ ნესტორიანელი ქრისტიანები. ქრისტიანი ცოლები ჰყავდათ ჩინგიზ ყაენის ვაჟებს.

ჰულაგუ ყაენს, ჩინგიზის შვილიშვილს, დედა და ორი ცოლი ჰყავდა ქრისტიანი.

როცა ბაღდადი აიღეს, მისი ბრძანებით ხელი არ ახლეს ეკლესიებსა და ქრისტიანებს, თუმცა ქალაქს 17 დღე ძარცვავდნენ.

მონღოლთა მთავარი ღმერთი კი იყო მარადიული ზეცა – თენგრი, რაც წამოჰყვათ ალგაის (თურქ. – მონღ. – ოქროსი) მთებიდან და კერულენის ნაპირებიდან.

ასევე სცნობდნენ სულებსა და მიწის ღვთაებას, შამანების მაგიურ ძალას.

ჩინგიზ ყაენმა ყველა რელიგიას თავისუფლება მიანიჭა, რაც იყო სახელმწიფო პოლითეიზმი.

კანონს ემორჩილებოდა ყველა, მათ შორის – ყაენიც.
ყაენს ყურულთაი ირჩევდა (ჯ. უემერფორდი).

60 წლის თემუჩინი უზარმაზარ იმპერიას ფლობდა – სისხლით და ბრძოლით გააერთიანა მონღოლთა ტომები, დაიპყრო ცენტრალური და შუა აზია, 1214 წელს აიღო პეკინი, გაანადგურა ხორეზმი არნახული სისასტიკით.

თავად ჩინგიზს სძაგდა ფუფუნება, ცხოვრობდა სადად და უბრალოდ. თავის წარმატებების მიზეზად მტერთა უნიათობას და მარადიული ბეცის წყალობას მიიჩნევდა.

„რაიმე განსაკუთრებული ნიჭით არ გამოვიჩნევი“ – ამბობდა იგი.

აზიაში ერთბაშად იშვა უდიდესი და უძლიერესი იმპერია.

ქართველები ასეთ დროს ღებულობდნენ დამარცხებული ჯვაროსნების წინადადებას და ემზადებოდნენ სალაშქროდ მათ დასახმარებლად. ლეგენდაც კი ვრცელდებოდა ისევ ძღვევამოსილ პრეესიგერზე, რომელიც ინდოეთიდან მოემართებოდა.

შეიძლება აქ ძველ ლეგენდას ჩაეხლართა ჩინგის ყაენისა და გიორგი ლაშას სახელები, როგორც ჯვაროსანთა მხსნელნი მუსულმანთაგან.

პოლიტიკური რეალობა არასწორად იქნა შეფასებული. ეს არ იყო მხოლოდ მეფის ბრალი. ელიტაც თვითდამშვიდებას შეეპყრო.

ნ. ბერძენიშვილის აზრი, რომ თითქოს გიორგი ლაშა ხელისუფლების ცენტრალიზებას ცდილობდა და ეს იწვევდა კონფლიქტს, სწორი არ უნდა იყოს. იგი იქცეოდა თვითნებურად და ეს არ მოსწონდათ დიდებულებს, სამეფო კარს, სარდლებს, რის გამოც არაერთხელ ბოდიშიც მოიხადა.

ივანე ათაბაგმა და ვარამ გაგელმა ულტიმატუმიც კი წაუყენეს თუ ბოროტ კაცთაგან არ განდგებოდა, ისინი მეფეს არ დაიცავდნენ, გვერდით არ დაუდგებოდნენ.

გიორგი ლაშა გულადი და მამაცი მეომარი იყო, მაგრამ არ ჰქონდა დავით აღმაშენებლისეზური სახელმწიფოებრივი

ამროვნება და ასკეტიზმი. განცხრომა, ნებიერი ცხოვრება და თვითნებური ქცევა ერჩია სავალდებულო ეტიკეტის დაცვას.

არც ახალი, ძლიერი იდეა ჰქონდა ვინმეს, რითაც შემოიკრებდა ბელაფენასა და მასებს. თითქოს ასეთი რამ გაჩნდა ჯვაროსნებისადმი დახმარების სახით. მაგრამ ეს იყო რომანტიკული ილუზია, ისევე როგორც თამარისდროინდელი მესიანისმზი, და ვერ ითვალისწინებდა აღმოსავლეთში წარმოქმნილ სიგუაციას, საშინელ საფრთხეს.

მონღოლები კი მოიწევდნენ. მათ განდევნეს მუჰამედი, გაანადგურეს ხორეზმი, დაამარცხეს მისი მამაცი ძე ჯალალ-ედინი. ხორეზმშაჰის მღევარი სამი ღუმანი (30 000 მეომარი) ჯებეს, სუბუდაისა და თოღაჩარის სარდლობით საქართველოს მოადგა.

მონღოლები 1219 წელს შეიჭრნენ ხორეზმის ტერიტორიაზე, ხოლო აზერბაიჯანში გამოჩნდნენ 1220 წლის დეკემბერში.

შეიძლება დროის ამ მოკლე მანძილზე ქართველებს ვერც გაეგოთ რა მოხდა აღმოსავლეთში. ამიგომ უძლეველი მონღოლების წინააღმდეგ გამოიყვანეს მხოლოდ 10 000 მებრძოლი.

ცხადია, დამარცხდნენ, დამარცხდნენ ერთი თვის შემდეგაც, იანვრის თვეში.

მთავარი, მესამე ბრძოლა მოხდა ხუნანის ველზე, 1221 წელს დეკემბრის თვეში.

გიორგი ლაშამ გამოყვანა 60 000 მეომარი.

ქართველთა ჯარის ნახევარი გაწყდა – დაიღუპა 30 000 მებრძოლი. დაიჭრა გიორგიც და ალბათ ამ ჭრილობის მიზეზით გარდაიცვალა ერთ თვეში, 18 იანვარს.

შემდეგ ქვეყანას მართავდა რუსუდანი, ჯარს მიუძღოდა ივანე ათაბაგი (მხარგრძელი). ამ დროს ქართველები ყიფჩალებთანაც დამარცხებულან, თუმცა რევანში მალე აუღიათ.

შემდეგ გაძარცვეს ქალაქი ბელაყანი. მაგრამ დამარცხდნენ სომხეთში, ციხე-სიმაგრე სურმართან და ვერც განბა აიღეს.

ქართველთა სამგზისი წაგება მონღოლებთან, რაც რუსუდანმა გამარჯვებულ მონათლა, რაკი მაშინ მონღოლები არ

შემოსულან საქართველოში და შემახა-დარუბანდის დარბევის შემდეგ გადავიდნენ კავკასიონის მიღმა, სავსებით ბუნებრივი იყო.

ქართველი მოლაშქრენი ვერ შეედრებოდნენ ცხენზე გამზდილ მონღოლებს, ქართველი სარდლები – ჯებესა და სუბუდაის, რომელმაც შემდეგაც მრავალ ბრძოლაში გამოიჩინა თავი.

ისინი უებრო მოისარნი იყვნენ, ასევე შეუდარებელნი – მანევრირების დროს. ომში ებმებოდნენ ორი ცხენით.

ჭამდნენ ყველაფერს, რისი დალეჭვაც შეიძლებოდა, როგორც წერს ერთი ფრანცისკანელი ბერი.

პურის გემო არ იცოდნენ. ცხვარი, თევზბული, ცხენის ხორცი და კუმისი იყო მათი მთავარი საკვები.

შიმშილობის დროს ცხენს ფეხის ძარღვს უხსნიდნენ და სისხლს სვამდნენ. ცხვრის ხორცსაც თითქმის უმად ჭამდნენ, რომელსაც უნაგირქვეშ ინახავდნენ.

ბრძოლის დროს იცოდნენ ჩასაფრება, მოულოდნელი უკუქცევა და უეცარი შემობრუნება.

ჰყავდათ ოთხი გამორჩეული სარდალი – ჯებე, სუბუდაი, ყუბილაი და ჯელმე, როგორც ამბობდნენ ჩინგიზი და ჯამუსა – ოთხი ქოფაკი, კაცის ხორცით გამოკვებილი.

ირთავდნენ გარდაცვლილი მამის ცოლებსაც, გარდა საკუთარი დედისა.

მონღოლებმა ჩინეთსა და ხორეზმში ლაშქრობით იმოვეს და აითვისეს საბრძოლო ტექნიკა, ჩამოიყვანეს მრავალი ხელოსანი, ჩამოაყალიბეს დისციპლინირებული, მკაცრად რეგულირებული ცხენოსანი ჯარი, ეფექტური საკომუნიკაციო სისტემა.

თავიანთ გზაზე ანგრევდნენ და სპობდნენ ყველაფერს, იბრალებდნენ მხოლოდ მათ, ვინც უომრად ნებდებოდა (მაგ., ჰერათში მოკლეს 1 600 000 კაცი).

ნიშაბურთან ბრძოლაში ისრით განგმირეს ჩინგიზ ყაენის სიძე. საპასუხოდ მისი ქალიშვილის ბრძანებით მოსპეს ყველა მოქალაქე, ყოველი სულდგმული – ძაღლი და კატაც კი.

დალუკულთა რიცხვმა 1 750 000-ს მიაღწია.

ბამიანის ველზე მოკლეს ჩინგიზის შვილიშვილი, ჩალაგას ძე. ყაენის ბრძანებით აქაც დახოცეს ყველა მოქალაქე.

სორემმის შაჰს ორჯერ მეტი მეომარი ჰყავდა, მაგრამ ვერ შეძლო წინააღმდეგობის გაწევა, მხოლოდ მისი ძე ჯალალედინი აგრძელებდა შეუპოვარ ბრძოლას.

ალბათ ქართველთა ჯარის ძირითადი ნაწილი უკვე დაღუპული იყო მონღოლებთან და ყივჩაღებთან ომებში, როცა გამოჩნდა დევნილი ჯალალ-ედინი.

ბრძოლა გაიმართა სომხეთის გერიგორიაზე, სოფელ გარნისთან, 1225 წლის აგვისტოში.

ივანე ათაბაგი, რომელიც უკვე ხანდაზმული ყოფილა, როგორც სარდალი, ვერ შეედრებოდა ახალგაზრდა ჯალალედინს, ვინც ჩამოყალიბდა მონღოლებთან სასტიკ ომებში და მოგჯერ ამარცხებდა მათ კიდეც (მაგ., ქაბულთან, ისპაჰანთან).

ქართველებს ჰყოლიათ 60 თუ 30 ათასი მეომარი, ჯალალედინს – 100 000-მდე.

სორემმელებმა ისარგებლეს ქართველთა ლოდინით, ყოყმანითა და დაუღვერობით. უეცრად დაესხნენ თავს და დახოცეს 20 000 მეომარი. ქართველებმა დაკარგეს ორი სარდალიც – ივანე და შალვა ახალციხელები.

შემდეგ დალაგით აიღეს გფილისი და სასტიკად დაარბიეს ქალაქი, წაიღეს მთელი ქონება, რაც ასი წლის მანძილზე იყო დაგროვილი.

რუსუდანის ქმარი – მოლის ედინი, რუმის სულგანის ვაჟი, რომლისგანაც დედოფალს შეეძინა თამარი და დავითი, ჯალალ-ედინს ეახლა და ისევ გამუსულმანდა.

შემდეგ ჯალალ-ედინსაც უღალატა და კვლავ მოიქცა ქრისტეს რჯულზე!

ქართველები მესამეჯერაც დამარცხდნენ ბოლნისთან გამართულ ბრძოლაში, ამჯერად ყივჩაღთა დალაგის მიზეზით.

ჩვენს წინაპრებს არც ჯალალ-ედინის დამარცხების შანსი ჰქონდათ. მასაც თავგანწირული მეომრები ჰყავდა და თან – რიცხობრივად გაცილებით მეტნი.

გარნისთან ივანე ათაბაგს უწევდა განახევრებული ლაშქრით ომი; ტფილისი ღალატით დაეცა; ბოლნისთან კოალიციური ლაშქარი გამოვიდა, რომელიც ბრძოლის წინ დაგოვეს ყივჩაღებმა.

ქართველთა საბრძოლო რესურსი ამდენი დამარცხების შედეგად წლიდან წლამდე ილეოდა. მეტი მობილიზება ქვეყანას არ შეეძლო. მარცხს ახლდა სალაშქრო ცხენებისა და საბრძოლო იარაღის დაკარგვა, შიშის გრძნობა, საომარი სულისკვეთების დაქვეითება, ჯარის შემცირება.

როცა ჩინგიზ ხანი შეესია ხორეზმს, მან 15 წლიდან 60 წლამდე ყველა მამაკაცის მობილიზება გამოაცხადა. ასე შეკრიბეს 200 000 მეომარი.

ეს იმას ნიშნავდა, რომ მონღოლი გომები მამაკაცებისაგან დაიცალა, რადგან ყოველი მონღოლი მეომარი იყო, როგორც მომთაბარე, მკვიდრი ცხოვრების არმცოდნე.

ისინი არ იყვნენ მიწის მუშაკნი ან ხელოსნები, არ ჰქონდათ ქალაქები, სახლები, ეზო და მიწა. წერა-კითხვა ჩინგიზ ხანმაც კი არ იცოდა.

მათი სახლი იურგა (კარავი) იყო, რომელსაც სწრაფად ამოლიდნენ და ცხენებით და ფორნებით გარბოდნენ დედა-წულიანად.

რიცხვმრავალი ქართველობა ასეთი წესით არ ცხოვრობდა და პროფესიონალი მეომრებიც ცოცხალად დარჩა.

სახელდახელოდ წვეული ლაშქარი კი ვერ უმკლავდებოდა ჯალალ-ედინისა და ჩინგის ყაენის მებრძოლებს, მათ ბარბაროსულ სისასტიკეს და გამძლეობას.

გარდა ამისა, ქვეყანას არ ჰყავდა ღირსეული სარდალი, დავით სოსლანისა და მაქარია მხარგრძელის მსგავსი.

დასრულდა ხუთსაუკუნოვანი აღმასვლის პროცესი.

ხვარამშშას ძე მალე დაიღუპა. მაგრამ ახლა კავკასიისაკენ მოიწველნენ უგედის – ჩინგიზ ხანის ვაჟის, ახალი ყაენის ღუმანები ჩორმაღანის სარდლობით.

ისინი იბრძოდნენ ქვეყნიერების ოთხივე მიმართულებით და ყველგან წარმატებით.

1235 წლიდან, მცირე შეტაკებების შემდეგ, მონღოლთა ხელში გადავიდა საქართველოს ციხე-ქალაქები.

დაიწყო ყვითელი რასის ბაგონობის ასწლეული.

გენერალური ბრძოლა არ გამართულა. ეს უკვე აღარც შეეძლოთ ქართველებს, რომც მოენდომებინათ, მაგრამ არც ასეთ დაპირისპირებას ექნებოდა ამრი.

სჯობდა ის, რაც მოხდა – ქვეყანა ნაკლები სისხლისა და ნგრევის ფასად ჩაბარდა მონღოლებს.

ასე შეინარჩუნეს ავტონომიური მმართველობა, სამეფო დინასტია და მმართველობის სტრუქტურა, მოსახლეობა, ეკონომიკა, რელიგია, თუმცა უნდა ეხადათ ხარკი (50 000 პერპერა) და მიეღოთ მონაწილეობა მონღოლთა დაუსრულებელ ომებში (ცხრა კომლიდან ერთი მამაკაცი, სულ – 90 000 მეომარი).

ნგრევასა და სისხლისღვრას არც შემდეგ ჰქონია დიდი მასშტაბი (შდრ – სგალინის მიერ გოგალური მობილიზება, რეპრესიები და ტერიტორიების დაკარგვა).

თითქოს ქვეყანას შეეძლო კულტურის განვითარება. მაგრამ რაგომღაც ეს არ მოხდა. პოლიტიკურმა მარცხმა კულტურასაც დამბლა დასცა.

რაც ღრო გადიოდა, მით უფრო ძლიერდებოდა რეგრესი და დეპრესია, რაც გაგრძელდა მთელი სამასი წელი.

ალბათ ერთ-ერთი მიზეზი ისიც იყო, რომ მონღოლები განსხვავებით არაბთა და სპარსთაგან, არ იყვნენ კულტურშემოქმედნი. ისინი არ ქმნიდნენ, მხოლოდ იპყრობდნენ და ანგრევდნენ. ქართველები კი ამთვისებლები იყვნენ.

არაბების მსგავსად, მხოლოდ მოგვიანებით, როცა დაასრულეს დაპყრობითი ომები, დაიწყეს ცივილიზაციურ მონაპო-

ვართა გათავისება (მაგ., ჩინგის ხანის შვილიშვილმა ყუბილა-იმ, ჩინეთის იმპერატორმა, იუანის დინასტიის ფუძემდებელმა).

მონღოლთაგან შეუთვისებიან ქართველებს ცალკეული სიტყვები – ულუსი, დუმანი, ყურულთაი, იურგა, ულუ (დიდი, უფროსი), ნარინი (თხელი, უმცროსი), ურლო, ურუხი (გვარი, სულხან-საბა – ხვასგავთ გვარი), ნოინი, ნუქერი, ხანი, ყაენი, დამლა, ქეშიკი (მცველი), სიბა, ჯამაგირი, ულუფა, ელჩი, ულა-ყი...

ქართული სახელმწიფო ჩაერთო მონღოლურ სტრუქტურაში, ბრძოლებსა და ინტრიგებში. დამპყრობელი არ სდევნიდა ქრისტიანობას, ეკლესიას, ქართულ ენას, ქართულ ადათ-წესებს, იცავდა ბაგრაგიონთა დინასტიას.

2. სახელმწიფოსა და კულტურის დამლა

ქამთაღმწერელი შენიშნავს, მონღოლებს ქართველები თათრებს ეძახდნენ, თავად კი მოლოლად იწოდებოდნენ („უცხოენა, უცხოხახე, უცხოცხოვება“, „კაცნი ვინმე საკვირველნი“).

აღმოსავლეთი საქართველო იოლად, თითქმის უბრძოლველად დაიმორჩილეს. დასავლეთში კი არ გადასულან.

მონღოლებმა სათარეშოდ და საძოვრებად აქციეს ქართული გერიგორია თავიანთი ულუსისა და ჯოგებისათვის.

რუსუდანმა დახმარება სთხოვა რომის პაპს. მაგრამ უარი მიიღო.

1242 წელს დედოფალი დაუზავდა მონღოლებს: ერთი მხრივ – ბათო ყაენს, მეორე მხრივ – ადგილობრივ მთავარსარდალს.

როგორც ვთქვით, ქართველებს დაეკისრა ხარაჯის გადახდა და ჯარის გამოყვანა მონღოლთა დაპყრობითი ომებისათვის.

რუსუდანი ტფილისში გადმოვიდა, მისი ძე დავითი (ნარინი) კი ჯერ რუსეთში ბათო ყაენთან, შემდეგ – ყარაყორუმში გაგზავნეს მანგუ ყაენთან დასამტკიცებლად.

საქართველო რვა ღუმნად დაიყო.

მათ ქართველი ფეოდალები მეთაურობდნენ, რომლებიც მონღოლ ნიონებს დაუმორჩილეს.

მონღოლები დაუსრულებელ ომებში იყვნენ გახვეული. ქართველებიც მუდმივად ლაშქარში იყვნენ. გარდა მსხვერპლისა, ქვეყანა დაუცველი იყო. ეს შენიშნეს თურქებმა და ორჯერ ააოხრეს სამხრეთი საქართველო.

მაშაკაცთა 20% ყოველწლიურად საომრად გაჰყავდათ.

უკმაყოფილო ფეოდალებმა სცადეს შეთქმულება, რაც მარცხით დასრულდა. შეთქმულნი დაღუპვისაგან იხსნა ცოგნე დადიანის სიცრუემ და თავდადებამ (1246 წ.).

მონღოლებს ვერ წარმოედგენათ ასეთი მტკიცე ტყუილი და შეთქმულები გაანთავისუფლეს.

ამავე პერიოდში გარდაიცვალა რუსუდანი და ყარაყორუმში ქართველთა მეფეებად დაამტკიცეს დავით რუსუდანის ძე (ნარინი) დასავლეთში და დავით გიორგის ძე (ულუ) – აღმოსავლეთში.

დავით ულუმ ურდოში ცოლად შეირთო მონღოლი ჯიგდახათუნი, რომელიც ძალე გარდაიცვალა. შემდეგი ცოლები იყვნენ ოსი ალთუნი, გვანცა – ავაგ ათაბაგის ქვრივი, კახაბერ რაჭის ერისთავის ასული.

და ბოლოს – მონღოლი ესუქანი.

გვანცასთან შეეძინა დემეტრე, თავდადებულად წოდებული.

1254 წელს მონღოლებმა აღწერეს საქართველო. დაბეგრეს თითქმის ყველაფერი, მაგრამ გაათავისუფლეს ღვთისმსახურები, მოხუცები, ქალები და ბავშვები.

გადასახადებს ქართველებმა „სათათრო“ შეარქვეს.

არსებობდა 14 სახის გადასახადი.

1295 წელს, მას შემდეგ, რაც ჰულაგუს შთამომავლებმა ისლამი მიიღეს, დაწესდა არამუსულმანთათვის სულადი გადასახადი ჯიზია (მაღე გააუქმეს).

როგორც ვარაუდობენ, მაშინ საქართველოს მოსახლეობა ხუთ მლნ-ს შეადგენდა (გამომდინარე მონღოლთა აღწერიდან).

შემდეგ გადასახადები მუსგლებოდა, ემატებოდა, თორემ არაფერი აკლდებოდა. თავს იჩენდა კორუფციაც, მოხელეთა თვითნებობა.

დავით ულუ შვიდი წელი იბრძოდა თავისი ჯარით ალამუთთან, ბაღდადთან, ეგვიპტის წინააღმდეგ, რაც მარცხით დასრულდა. იღვა სიბასთან, დარუბანდში, რასაც გადაჰყვა კიდევ.

სხვებთან ერთად ქართველებიც ძარცვავდნენ უმდიდრეს ბაღდადს, ხალიფას საბრძანისს, ძარცვავდნენ ერზინკსა და რუმს.

როგორც აღნიშნავს ჯამთააღმწერელი, ქართველებმაც იშოვეს უამრავი ოქრო და ვერცხლი, ღარი და სამოსელი, ცხენი და აქლემი.

თავად ქართველები ითხოვდნენ, რომ ომში მეწინავენი ყოფილიყვნენ.

საერთოდ მთელი ძალით იბრძოდნენ მაშინ, როცა მფარველი ან მბრძანებელი ეგულებოდათ, რაც მათ მხნეობასა და აღმაფრენას ჰმაგებდა (შდრ – ქართველი მამლუქები, ქართველთა ბრძოლა ოსმალეთის, ირანის, რუსეთის, საბჭოეთის იმპერიების განსაღიღებლად).

დავბრუნდეთ XIII საუკუნეში.

ომებს დიდი მსხვერპლი მოსდევდა და ეს იწვევდა მოსახლეობისა და დიდებულების უკმაყოფილებას.

1259 წელს დავით ნარინი აუჯანყდა მონღოლებს, 1260 წელს – დავით ულუ.

დავით ულუს მხოლოდ 8 000 მეომარი ჰყავდა (სარდალი სარგის ჯაყელი), მონღოლებს – 20 000, რომელთაც შველოდნენ ქართველი მთავრებიც.

მეამბოხები დამარცხდნენ.

არლუნ-ალამ შეიპყრო გვანცა დედოფალი და დემეტრე. დედოფალი ოქროს ურდოში გააგზავნა. იქ გვანცა ბღვაში ჩაახრჩვეს.

მოკლეს ამირსპასალარი ზაქარიაც.

უმეფოდ დარჩენილ აღმოსავლეთ საქართველოს ფაქტიურად სომეხი დიდვაჭარი შადინი განაგებდა.

დავითი შეურიგდა მონღოლებს, რომლებმაც იგი სარგის ჯაყელთან ერთად გაგზავნეს ჰულაგუ ყაენთან.

იქ სიკვდილი ელოდათ. მაგრამ ამ დროს ჩრდილოეთიდან გაღმოვიდა ბერქა ყაენი და ჰულაგუმ ქართულ ლაშქართან ერთად გვერდით დაიყენა ორივე ბრალდებული.

ამის შემდეგაც ქართველებს მუდმივად უხდებოდათ ხარკის გადახდა, ომებსა და ინტრიგებში მონაწილეობა, რასაც შეეწირა დემეტრე II-ის სიცოცხლე.

მონღოლური ცხოვრების წესი ნელ-ნელა მკვიდრდებოდა (მაგ., დემეტრე II-ს სამი ცოლი ჰყავდა, ასევე – სადუნ მანკა-ბერდელს. დავით ულუმ ცოლი მეოთხედ შეირთო. დიდებულები შვილებს მონღოლურ სახელებს არქმევდნენ – ხუგლუ, ალბუდა, სადუნი, ბაადური, ჯევებე, ბექა).

მონღოლთა ურდომ სამოვრებად, სამამთრო და სამაფხულო ყიშლალებად აქცია ამიერკავკასიის ტერიტორია, სადაც გადაადგილდებოდა მათი ულუსი.

მიწებს ეუფლებოდნენ სპარსელები, სომხები და ებრაელები.

მდიდრდებოდა ეკლესია, რომელიც დროდადრო მეფესაც ედავებოდა, რაკი ყაენს მიეცა დაცვის იერლაცი (სიგელი).

თითქმის შეწყდა ეკლესიათმშენებლობა.

მთავრები და დიდებულები ცალ-ცალკე ამყარებდნენ კავშირს დამპყრობლებთან, სამფლობელოს იფართოებდნენ, ცდილობდნენ რეალური ძალაუფლების მოპოვებას ან მეფისაგან განრიდებას (მაგ., ერგასლან ბაკურციხელი, ელიგუმ ორბელი,

მესტუმრე ჯიქური, თორღვა პანკელი, სარგის ჯაყელი, საღუნ მანკაბერდელი).

ფორმალურად საქართველო მონღოლთა ვასალი ქვეყანა იყო. მაგრამ რეალურად მეფეს არავითარი მოქმედების საშუალება არ ჰქონდა, არც სავაზიროს.

მეფეებიც ჩართული აღმოჩნდნენ მონღოლთა კონფლიქტებსა, ინგრიგებსა და შიდაომებში. მაგ., ოქროს ურდოს ყაენ ბერქასთან ბრძოლებში, რომელიც საქართველოშიც შემოიჭრა, დაანგრია და მოსპო ქალაქები – უფლისციხე, რუსთავი, ხორნაბუჯი, ხუნანი.

თავადაც აქ გარდაიცვალა – გარეჯის მთებში.

შემდეგ უფლისწულმა თეგუდარმა ილაშქრა დიდი ჯარით, დედაწულიანად, ცხენების რემითა და ცხვრების ფართი, ჰულაგიანთა შესამუსრად; გაძარცვა შავშეთ-კლარჯეთი და აჭარა (განძეულობით დაუგვირთავეთ 300 აქლემი და 150 ურემი), ქართლი ააოხრა.

მაგრამ საბოლოოდ სძლია აბაღა ყაენმა და დააგყვევა.

იგი უკვე მუსულმან ახმედად წოდებული, მონღოლური წესისამებრ მოკლეს ხერხემლის გადამსხვრევით.

ამ დროს მონღოლთა იმპერია ოთხად იყო გაყოფილი: ჩინეთის მხარე ეკავა ყუბილაის, რუსეთი – ბათოს შთამომავლებს, წინააზია – ჰულაგიანებს, ცენტრალური აზია – მანგუს მემკვიდრეებს.

ფაქტიურად მონღოლთა დახმარებით მეფისგან განაწყენებული ათაბაგი და ამირსპასალარი სარგის ჯაყელი დამოუკიდებელი გახდა. ბაღვაშების სეპარატიზმს ახალი მემკვიდრე გამოუჩნდა.

სამცხეს ჭანეთიც შეუერთდა, გერიგორია ხასინჯუდ გამოცხადდა და უშუალოდ ყაენს დაექვემდებარა.

აქედან დაიწყო ამ მხარის საქართველოსგან ჩამოცილება, რაც გრაგიკულად დასრულდა მომდევნო საუკუნეებში.

ასეთი შედეგი მოჰყვა დავით ულუს ეჭვიანობასა და მალემრწმენობას.

ამ მიზეზით დაიღუპნენ მესტუმრე ჯიქური და ბასილ მწიგნობართუხუცესი. დაპატიმრებულ სარგისსაც სიკვდილი ელოდა, მონღოლთა ყაენს რომ არ ეშველა.

ბექა სარგისის ძეს შეუდგენია ახალი სამართლის კანონები – „წიგნი სამართლისა კაცთა შეცოდებისა ყოველთაჲვე“, რაც გააგრძელა აღბუღამ.

როცა მეფემ, დავით დემეტრეს ძემ, ბექა ჯაყელი გფილისს მოიხმო, განდიდებულმა მთავარმა მეფის ბრძანება ყურად არ ილო.

ინგრიგებში მონაწილეობდა დავით ნარინიც, რაკი დასაველეთ საქართველოში არ იყვნენ მონღოლები. იგი უკავშირდებოდა ეგვიპტის სულგანს და მასპინძლობდა ოქროს ურდოს უფლისწულ თეგუდარს; კარგი ურთიერთობა ჰქონდა გრაპიმონის სამეფოსთან, თუმცა შემდეგ ომი მოუხდა.

ამის გამო ქართველთა დახმარებით მონღოლებმა სამჯერ სცადეს ნარინის შეპყრობა, სამივეჯერ – წარუმატებლად (მთაჲვე კახაბერ კახაბერიძეს თვალები ამოსწევს, ცალი ხელ-ფეხი მოკვეთეს, შვილები ქვეყნიდან გაასახლეს).

საქართველო უკვე სამ ნაწილად იყო გაყოფილი.

დავით ულუს შემდეგ აღმოსავლეთ საქართველოს მმართველი იყო სადუნ მანკაბერდელი (დემეტრეს არასრულწლოვანების გამო), მხარგრძელების ყოფილი ყმა-აზნაური, რომლის ძესთან კონფლიქტი გახდა დემეტრე II-ის (თავდადებულის) დაღუპვის მიზეზი.

სადუნს ერთ-ერთ ცოლად ჰყავდა დემეტრეს და თამარი, მომავალი ყაენის არდუნის რძალყოფილი.

დემეტრე სიკვდილით დასაჯეს მოვაკანში 1289 წლის 12 მარტს. მას თავი მოჰკვეთეს. დაასაფლავეს მცხეთაში.

ხუტლუ ბუღას წინადადებით (სადუნის ძე) ყაენმა მეფედ დაამტკიცა ნარინის ძე ვახტანგი და ცოლად შერთო თავისი და ოლჯათი.

უამრავი ქართველი დაიღუპა 1276, 1280, 1281 წლებში ეგვიპტესთან ომებში. მონღოლები სამივეჯერ დამარცხდნენ.

დიდი მსხვერპლი ახლდა ოქროს ურდოსთან ბრძოლებსაც, რომელიც დარუბანდიდან იჭრებოდა და განადგურებით ემუქრებოდა ილხანთა სამეფოს (ბერქა ყაენი, თეგუდარი).

ყაენები სწრაფად იცვლებოდა და დამარცხებულია მხარეს მდგომთაც სიკვდილი ელოდათ.

ასე მოსპეს ჯუვეინების უძლიერესი და უმდიდრესი გვარი.

ასეთი შიდაბრძოლის შემდეგ დავით VIII-ც იხმეს ილხანებმა. მან არ გაიმეორა დემეტრეს შეცდომა და მთიულეთში გაიქცა. ურჩ მეფეს ებრძოდნენ ქართველი თავადებიც.

მონღოლებმა ააოხრეს ქართლი. მეფე მაინც ვერ შეიპყრეს. ქვეყანა განადგურდა, ხალხი დაიმშა.

ამას, მონღოლთა მოქმედებით, დაერთო მეფეთა სიმრავლე, რათა დავით VIII ასე გაენეიგრალებინათ.

მეფის ჯარს კვლავ უხმეს ეგვიპტესთან საომრად, ასევე – სამცხელებს. ამჯერად სარდალი იყო ვახტანგ III.

დამასკოსთან და გილანთან ისევ გაწყდა უამრავი ქართველი, ლაშქრის 4/5.

ამ ქაოსით ისარგებლეს ოსებმა და ახლა ისინი შეესივნენ ქართლს და გორი დაიკავეს.

მათ მეთაურობდნენ ქართლში გამრდილი ფარეჯანი და ბაყათარი. ისინი მონღოლთა მხარდაჭერით მოქმედებდნენ.

მათი დედა ლიმაჩავი, ნათესავები, მოლაშქრენი, ბერქა ყაენისგან დევნილი, შეიფარა და ქართლში დაასახლა დავით VII-მ.

ასე ვერაგულად მოექცნენ ოსები ქართველებს.

გახშირდა ძარცვა-გლეჯა და მკვლელობა, მამულში მივარდნა, თავდასხმა, შურისძიება, მიცვალებულის საფლავიდან ამოთხრა, რაც კულტურული დაქვეითებისა და მხეცობისაკენ უკუქცევის ნიშანი იყო.

გავრცელდა მეკობრეობა და ქურდობაც.

მეფეს განუდგნენ მთიელები, სვანები და დვალეები.

ეკლესიის ავტორიტეტს ეცემოდა – „იყო მღვდელმთავარი მღვდელი ლალ-ამპარგაენი, ანგარ-ბოროტისმყოფელი, უწესო“.

კათალიკოს-პატრიარქი ნიკოლოზი გახტიდან გადადგა.

უფრო ადრე ბასილ მწიგნობართუხუცესი უჯარმელ-ჭყონდიდელი იმსხვერპლა ეკლესიის მსახურების ინტრიგებმა:

დააბრალებს, რომ თითქოს მისი საყვარელი იყო დედოფალი ესუქანი.

განრისხებულმა დავით ულუმ ვაზირთა უპირველესი შუა ქალაქში ძელზე დააკიდებინა.

როგორც საქართველოს ქალაქები, ასევე დაკნინდნენ ანისი, დვინი, ხუნანი, შამქორი, განძა, ბარდავი. მაგრამ მონღოლთა წყალობით უკეთ იყო სამცხე, არგაანი და არგანუჯი. შემდეგ საშინელმა მიწისძვრამ დააქცია ციხეები და საყდრები სამცხეში. დაზიანდა სვეტიცხოველიც.

საქართველოს შემოსავალი 4-ჯერ შემცირდა თამარის დროსთან შედარებით.

ასეთ პირობებში, 1314 წელს მეფედ დაამტკიცეს გიორგი V, დავით VIII-ს ძმა, დემეტრე თავდადებულისა და ნათელა ჯაყელის ვაჟი.

გიორგის კარგი ურთიერთობა ჰქონდა ილხანებთან, კერძოდ – დიდ ემირ ჩობანთან. მასთან ერთად მთელი წელი ეომებოდა აჯანყებულ ბერძნებს ანუ რუმის სულგანს.

ყაენ აბუსაიდისა და ჩობანის განკარგულებით 1317 წელს გიორგი V-ს ნება მისცეს გაეერთიანებინა მთელი საქართველო სამცხესთან ერთად.

ცენტრალიზებული საქართველო სჭირდებოდათ ილხანებსაც, რათა იოლად შესძლებოდათ მეტი ხარკის აკრეფა და ჯარის გამოყვანა, რათა ასე აელაგმათ თავკერძა ფეოდალები და თვითმარქვია მეფეები.

გიორგიმ ერისთავები მოიწვია კახეთს, ცივის დარბაზობაზე და ყველანი გაწყვიტა, გორიდან გააძევა ოსები და ჩაკეცა ჩრდილოეთის კარები.

დარბაზს მიაღებინა 46-მუხლიანი „ძეგლის დადების“ კანონი, რითაც დაარეგულირა მთიელებს შორის და მათთან ურთიერთობა (მაგ., მეფის მოხელე აზნაურის მკვლელობის საზღაური იყო 12 000 თეთრი, „ჰეროვანისათვის“ – 1 200 თეთრი).

მისივე დახმარებით მოიპოვეს ქართველებმა ქრისტეს საფლავის სალოცავის კლიტე: როგორც თვლიან სპეციალისტები, ერთ კომპლექსში ერთიანდება გოლგოთა, ქრისტეს საფლავი და აღდგომის ეკლესია.

1327 წელს აბუსაიდ ყაენმა მოაკვლევინა თავისი გამგზავნილი ჩობანი. გაქლიტეს მისი შვილები და მომხრეები.

საფრთხე გიორგისაც დაემუქრა.

მეფემ ისარგებლა სიგუჯიით და მონღოლთა ჯარები, ზოგი – ძალით, ზოგი – მოლაპარაკებით, გაიყვანა საქართველოდან.

ამავე დროს დაიშალა ილხანთა სახელმწიფო. იგი შეიწირა გაუთავებელმა ომებმა, შიდაბრძოლებმა, ლოთობამ და პროსტიტუციამ.

საქართველო ხარკს მაინც იხდიდა.

1336 წელს ეს ყოფილა 1 202 000 დინარი, რუსუდანის დროინდელი შემოსავლის მეოთხედი და XIII საუკუნეში დაწესებული ხარკის ნახევარი (ბ. ლომინაძე).

გიორგიმ 1329 წელს დაიკავა ქუთაისი, როცა იქ გარდაიცვალა მიქელი, ხოლო 1334 წელს – სამცხე. 1341 წელს „ლაბთა“ დახმარებით დაამხეს გრაპიმონის ქვრივი დედოფალი და ტახტი დაიკავა მონაზონყოფილმა ანა-ხუტლუმ, რომელიც მალე დაასრჩვეს.

ანა-ხუტლუ იყო გიორგი ბრწყინვალის დეიდაშვილი, ალექსანდრე II კომნენის ასული, ბექა ჯაყელის შვილიშვილი.

მეფემ 1338 წელს განჯასთან დაამარცხა შემოჭრილი აზერბაიჯანის მმართველი ჰასან ქუჩუკი. დაიმორჩილა რანი, ყარაბაღი და შარვანი. ასეთ წარმატებათა გამო უწოდეს გიორგის ბრწყინვალე.

ისევე დაიწყო ეკონომიკური აღმავლობა.

გფილისი კვლავ ერმრავალი გახდა (ივ. ჯავახიშვილი).

დაარსდა კათოლიკური კათედრალიც.

განახლდა ქართული მონეტების მოჭრა ქართულ-არაბული წარწერით. გიორგაულის თეთრი მოჭრეს ყაზან-ყაენის მონეტის მიბაძვით (დ. კაპანაძე).

დასავლეთ საქართველოში იჭრებოდა გრაპიმონული ვერცხლის „კირმანული“. მანამდე მონღოლური მონეტები მზადდებოდა ახალციხეში, ყარაღაჯში, დმანისში, ანისში.

აღდგა კონგაქტები ბიზანტიასთან, გრაპიმონთან, ეგვიპტის სულთანთან, რომის პაპთან, იერუსალიმის მონასტრებთან.

ამ დროს იწერება ჟამთააღმწერელის „ასწლოვანი მაგია-ნე“, ასევე ანონიმის „ხელმწიფოს კარის ვარიგება“, რომელიც აღმოაჩინა ექვთიმე თაყაიშვილმა.

ქვეყნის პროგრესი საგრძნობლად შეამცირა როგორც ჩობანილების შემოჭრამ, ისე შავმა ჭირმა, რომელიც ჩრდილოეთიდან – ოქროს ურდოდან შემოსულა საქართველოში.

1366 წელს მან დედოფალიც კი იმსხვერპლა.

ალბათ მაშინ დიდად შემცირდა ქართული მოსახლეობა. აღდგენა ვეღარ მოესწრო, ისე დაიწყო თემურ ლენგის ლაშქრობები.

ინფექცია გადაჰქონდათ მოქარავენებს, მებრძოლეს, სავაჭრო ნივთებს, განსაცმელს, მკებენარებს, იარაღს, მღრღნელებს.

შეწყდა ვაჭრობა და კონგაქტები.

მთელი აღმოსავლეთი საშინელმა ეპიდემიამ მოიცვა. მაგ., ჩინეთის მოსახლეობა 123 მლნ-დან 65 მლნ-მდე შემცირდა.

ასევე მოხდა წინა აზიაში, ევროპაში.

საქართველოში მონღოლთა ბატონობა ფორმალურადაც დასრულდა 1357 წელს, როცა შეწყდა მონღოლური მფლწერილობით ფულის მოჭრა და საქართველო აღარ იხსენიება მონარკე ქვეყნების სიაში (დ. ლენგი).

მაშინ საქართველოს მეფე იყო ღავით IX (1346-1360).

მაგრამ ქვეყანას სიმშვიდე და სიწყნარე ღიბს არ ღირსება.

საქართველოს ძლიერება საბოლოოდ დასცა თემურ ლენგის რვაგზისმა დამანგრეველმა ლაშქრობამ (1386-1403).

ეს უმარმაზარი იმპერიის შემქმნელი ყაენი არც გამხდარა – იგი მთავარსარდლად დარჩა, რომელსაც ყველაფერი სამარყანდისაკენ მიჰქონდა.

მისი სისასტიკის მაჩვენებელია თუნდაც ერთი ასეთი ფაქტი:

როცა ისპაჰანში აჯანყება ჩაახშო, მეომრებს უბრძანა, რომ მოკვეთილი თავები მოეგნათ.

შეგროვდა 70 000 თავის ქალა და მათგან ჯარისკაცებს მინარეთები ააშენებინა.

ეს გათურქებული მონღოლი, წერა-კითხვის არმცოდნე, თავს ჩინგიზ ხანი შთამომავლად მიიჩნევდა და ცდილობდა მონღოლთა იმპერიის აღდგენას, ებრძოდა ოქროს ურდოს, თოხთამიშს, რომელმაც ამიერკავკასიის გავლით დალაშქრა ირანი, იბრძოდა შუააზიასა და მცირეაზიაში.

თემურ ლენგი საქართველოს თვლიდა თოხთამიშის მოკავშირედ და უნდოდა ჩრდილოეთის კარების ჩაკეცვა,

როცა ხელთ იგდო ბაგრატი V (1360-1393), ის და მისი გარემოცვა აიძულა, რომ მიეღოთ ჰანიფისგური მუსულმანობა, რომელიც ჰგავდა ქრისტიანობას.

ომებში დაიღუპნენ გიორგი VII და კონსტანტინე I.

ერთხანს ალექსანდრე პირველმა (1412-1442) კვლავ აღადგინა ქვეყნის ერთიანობა, დანგრეული ციხე-ქალაქები და ტაძრები, გაკაფული ბაღ-ვენახები, გაუკაცრიელებული ადგილები.

მაგრამ მას შემდეგ, რაც შაჰ-ბაგკანიანმა თურქმანმა ჯეჰან შაჰმა სასტიკად დაარბია სამშვილდე (სამშვილდეში 1664 ქართველის მოჭრილი თავისაგან მინარეთი აუგია) და გფილისი, ტახტი დატოვა და ბერად შედგა.

ქვეყანას აღარ ჰქონდა ის მხნეობა და საომარი სულსკვეთება, რაც გამოიჩინეს თემურ ლენგთან ბრძოლებში.

ჩაქრა იმედის შუქურაც:

1453 წლის 29 მაისს კონსტანტინეპოლი აიღეს ოსმალებმა. ქრისტიანებმა იერუსალიმის შემდეგ ეს უძველესი კულტურის ცენტრიც დაკარგეს, ორივე დაკარგეს სამუდამოდ.

ოსმალებთან ბრძოლაში დაიღუპა გიორგი VIII-ის სასიძო, ბიზანტიის უკანასკნელი იმპერატორი კონსტანტინე XI.

1461 წელს გრაპიზონიც დაეცა.

ოღუმ-ოსმალების ასეთ გრიუმფს ისევ მოჰყვა ათაბაგ-ჯაყელების სეპარატისტული მოქმედება.

ყვარყვარე ჯაყელმა დააგყვევა გიორგი VIII.

1466 წელს მეფე კახეთში გადავიდა და იქ ახალი სამეფო ჩამოაყალიბა.

ქუთაისში გამეფდა ბაგრატი, რომელმაც ერთხანს ქართლიც დაიკავა.

ცალკე წავიდა საბუდიანო. მას ეჭირა მთელი მღვისპირეთი ცხუმ-ბათუმის ჩათვლით.

სამცხე-საათაბაგოს მეფის ინსტიტუტი არ შემოუღია. მაგრამ დამოუკიდებელი გახდა, რასაც ასი წლის შემდეგ შეეწირა კიდეც (შღრ – დღევანდელი აფხაზეთი).

XV საუკუნეში ჯაყელების გერიგორია შეადგენდა 34 000 კვ. კმ-ს (შოთა ლომსაძე).

ძალმოცემული ათაბაგები ოსმალებსაც არ ეპუებოდნენ. მაგ., 1491 წელს ყვარყვარემ 30 000 ლაშქრით გაძარცვა ერზერუმი და მოხარკედ აქცია.

ჯაყელები არც საქართველოს დაშლამდე ემორჩილებოდნენ მეფეს.

ისინი გრძნობდნენ საფრთხეს. მაგრამ ბეცი პოლიტიკის გამო მარგოლმარგო აღმოჩნდნენ უძლიერესი იმპერიის პირისპირ.

ათაბაგები ფაშებად იქცნენ და ასე შეინარჩუნეს საბრძანისის დიდი ნაწილი.

საქართველოს სამეფო საბოლოოდ დაიშალა და ასე დაქუცმაცებულს უნდა გაეძლო ოსმალეთისა და სპარსეთის უძლიერესი იმპერიებისათვის.

დაქუცმაცება-რღვევამ გამოიწვია საყოველთაო ეკონომიკური დაუძღვრება, ურთიერთშუღლი, სამეფოთა დაპირისპირება. მაგ., ქართლს თავს ესხმიან იმერეთის მეფე ალექსანდრე II და კახეთის მეფე ავ-გიორგი, მამის მკვლეელი და ძმის თვალითა დამთხრელი.

იგალიელი მოგზაურები შენიშნავენ, რომ აფხაზეთი წარმართობისაკენ მიქცეულა, სამეგრელოში სიღარიბე და უვიცობა გაბატონებულა, ასევე მომხდარა იმერეთშიც.

მოსახლეობა ძარცვა-მეკობრეობით ირჩენდა თავს.

ტფილისიც გადატაკებულა.

მხოლოდ კახეთში ყოფილა შედარებით უკეთესი მდგომარეობა.

კონფლიქტებს აძლიერებდა მუსულმანთა შემოსევები (მაგ., ჯეჰან შაჰის, უზუნ ჰასანისა და იაყუბ ხანისა, შავ-ბაგნიანი ყარა-იუსუფისა).

XV საუკუნის დამლევს ისევ იფეთქა შავმა ჭირმა.

ასეთ დროს მაინც ესმარებოდნენ უცხოეთში მონასტრებს. მაგრამ იქაც უკიდურესად გაუარესდა ვითარება – ქართველებმა და კარგეს ქრისტეს საფლავის კლიტე.

ერთი მონაზონი წერს, ათონის ქართველთა მონასტერი დაგლახავებულია, დაძველებულია და ბლუღე-სენაკები თითქმის დაქცეულაო (ივ. ჯავახიშვილი).

XV საუკუნის ბოლოს ქართლის სამეფო დარბაზმა სცნო საქართველოს დაშლა და მეფეებმა ათაბაგ-ჯაყელითან ერთად ხელი მოაწერეს საზავო ხელშეკრულებას, დააწესეს ურთიერთსაზღვრები (ვ. გუჩუა), თუმცა ფორმალურად შეინარჩუნეს მეფეებმა პომპეზური ტიტულატურა („მეფეთ-მეფე“, „ორსავე გახტის გამაერთიანებელი“ და ა.შ.).

სამეფოთა შიგნით კი ამოძრავდნენ სამთავრო-სათავადოები.

1535 წელს იმერთ მეფე ბაგრატ III-მ დაამარცხა და დაატყვევა ყვარყვარე III, მაგრამ მოლაღატე თაყაღთა (მაგ., ოთარ შალიკაშვილი) და ოსმალთა დახმარებით აღადგინეს სამცხე-საათაბაგო და ჯაყელების დინასტია.

3. რუსული ორიენტირი

საქართველოს არ ჰქონდა იმდენი ეკონომიკური, სამხედრო და ადამიანური რესურსი, რომ გავგრძელებინა მუდმივი ომები.

შექმნილი სიტუაციიდან გამოსავალს რევიონები სეპარატიზმში ხედავდნენ. თვითნებობას და განდგომას ქართველები ისედაც ჩვეულნი იყვნენ, რადგან, როგორც ამბობს დავითის მემბატიანე, ორგულ არს ბუნება ქართველთა.

სეპარატიზმს იწვევდა ძალაუფლების ფაქტორიც, თუმცა ბაგრატიონთა შარავანდედი არ აძლევდათ საშუალებას, რომ ყოველი კუთხე მინისამეფოდ ქცეულიყო.

გამარჯვებას მოჰქონდა ცენტრალიზმი, დამარცხებას – სეპარატიზმი. ეკლესიაც იშლებოდა. ცალკე წავიდნენ მაწყვერელი და ქუთათელი.

ვერც შეჩვენება სჭრიდა, ვერც შეგონება.

საქართველოშიც ის მოხდა, რაც მომხდარა ყველა სახელმწიფოში.

იმპერიები იქმნებოდა და იშლებოდა. წვავდნენ ქალაქებს, ანადგურებდნენ კულტურის ძეგლებს, ხოცავდნენ ადამიანებს.

სისასტიკის ფანტაზირებას საზღვარი არ ჰქონდა, ისევე როგორც ძალაუფლების ბოროტების კვერთხად ქცევას.

საქართველო მუდმივად ჰკარგავდა გერიგორიებს, ადამიანებს, კულტურის ძეგლებს, რწმენას. ერთ მოძალადეს ცვლიდა მეორე. მაგრამ ერთი მგერით იგერიებდა მეორეს და ასე აგრძელებდა არსებობას.

ქრისტიანობა იყო იდეოლოგიური იარაღი დამპყრობელთა წინააღმდეგ, რომელიც ყურანითა და ნახევარმთვარით მოდიოდა.

ხალხის ცნობიერებაში მუსულმანი ისევე გაიგივდა მგერთან, როგორც ეს იყო არაბობისა და თურქობის დროს.

გოლერანგობა ახალ რეალობასთან შეუთავსებელი იყო.

მაშინ საქართველოს მხსნელის ხაგად ბიზანტია ეგულებოდა. როგორც ვხედავთ, ხანგრძლივი ძიების შემდეგ ევროპაზე გულგატეხილმა მეფეებმა მართლმადიდებელ რუსეთს მიაპყრეს მზერა, რომელიც ისედაც მოიწვევდა კავკასიისაკენ:

1491 წელს კახთა მეფე ალექსანდრე I აგზავნის ელჩებს რუსეთის მთავარ ივანე III-სთან.

დაიწყო სამასწლიანი ვედრება რუსეთისადმი, რომლის მსგავსი არ ჰქონიათ ბიზანტიის მიმართ.

4. კულტურის ვაკუუმი

როგორც გვახსოვს, კიმერიელებისა და სკვითების შემოსევებს ქართველურ გომებში მოჰყვა დიდი მიგრაცია და ბნელი ოთხასწლეული.

ასევე მოხდა არაბთა შემოსვლის დროიდან – შიღამიგრაცია და საუკუნენახევრიანი ვაკუუმი.

ასე მოხდა ამჯერადაც – მონღოლთა ბატონობიდან დაიწყო კულტურის კრიზისი. დამარცხებულ ქართველ ხალხს ერთბაშად წაერთვა შემოქმედების უნარი და მხოლოდ დროდადრო, პრაქტიკული აუცილებლობით თუ იჩენდა თავს (მაგ., სამართლის დარგში).

ჩაქრა შთაგონება და აღარ იყო სტიმული.

ელიგა ინერციით ინახავდა ძველ გრადიციებს და ისინიც ხელიდან ეცლებოდა მუდმივ ომსა და ქაოსში.

შეიძლება ვიფიქროთ, რომ ბევრი რამ დაიკარგა. ეს მართლაც ასე იქნებოდა. მაგრამ ტაძრები მაინც ხომ მოაღწევდა. თუნდაც ნანგრევების სახით.

როგორც ვნახეთ, საქართველოში მოსახლეობაც საკმაოდ იყო. ეკლესიას ხომ მონღოლებმა შეუვალობა მისცეს. დიდაზნაურნიც თავს კარგად გრძნობდნენ. ყოფით, სულიერ და სააზროვნო კულტურას ისევე მეფე, ეკლესია და არისტოკრატია ინახავდა.

ომებში წყდებოდა ხალხის მასა. ღატაკდებოდა გლეხი, რომელიც არც იყო კულტურშემოქმედი და ათვისებაც უჭირდა.

ხარკის მთავარი სიმძიმე მას აწვა, ისევე როგორც ქვეყნის დაცვის.

ინტელექტუალური ელიტა ისევე ღვთისმსახურთა და საერო არისტოკრატის წრიდან გამოდიოდა, რომელიც თავადაც ირყეოდა.

ხოლო XV საუკუნეში ყველაზე მძიმე სიტუაცია შეიქმნა როგორც კულტურულად, პოლიტიკურად, ისე ეკონომიურად.

გაუქმდა მწიგნობართუხუცესის სახელოც.

ვაზირი კარგავს ძველ მნიშვნელობას.

ირღვევა სახელმწიფოს იერარქიული სტრუქტურა, არა მხოლოდ ეკონომიკა ან საზღვრები.

თითქმის ყველგან დაიკარგა უცხოეთში ეკლესია-მონასტრები. ახლა მათ იერუსალიმი ემაგებოდა.

შემდეგ დასავლეთის კათალიკოსი სტოვებს ბიჭვინთას და ქუთაისში გადმოდის.

მაწყვერელი ცალკე იწევს და მცხეთას ეურჩება.

გარეგან ძალთა დაწოლა მომეგებულად აჩენს შიდა ბზარებს, რასაც მოსდევს კედლების ჩამოქცევა.

როგორც ვთქვით, უძველესი დროიდან ქართულ კულტურას ჰქონდა ქალური ხასიათი. იგი იღებდა, არგისგულად იაზრებდა, ავითარებდა. მაგრამ თავად არ იძლეოდა საწყისს, რომლის გადანერგვა და გადაგანა სხვა რომელიმე ერს მოესურვებოდა.

ასე იყო ყოველ დროში. ბოლოსაც, როცა წარმოიშვა საერო მწერლობა, უცხო სფერო იყო სტიმული და შთაგონება.

მონღოლები ასეთ სტიმულს ვერავის მისცემდნენ, თუმცა, როგორც ვნახეთ, ქართველებმა ზოგი რამ მათგანაც ისესხეს.

შინაგანი საყრდენი ელიგას არ აღმოაჩნდა. გარეთა სტიმულები არ არსებობდა. ვაკუუმს წარმოშობდა ის მძიმე სიგუაცია, რომელშიც სახელმწიფო ჩაფარდა.

არც გიორგი ბრწყინვალის, არც დავით IX-ის, არც ალექსანდრე I-ის დროს, როცა ქვეყანას დაეგყო აღმავლობა, კულტურაში არსებითი ცვლილებანი არ მომხდარა. შეიძლება, ვერც მოესწრო.

როგორც ჩანს, ელიგა არც იცნობდა თუნდაც სპარსულ პოემიას. ამიგომ მისთვის შეუმჩნეველი გახდა ომარ ხაიამის, ჯეჲლალ ედინ რუმის, საადის, ჰაფეზის, ჯამის სახელები (შდრ – ამ დროს თავრიზის ბიბლიოთეკა ითვლიდა 60 000 წიგნს. მათგან 1 000 იყო ყურანის ხელნაწერი).

შთამაგონებელი წყარო ვერც შინაგანი, ეროვნული გრაგედიები ვერ გახდა. ეკლესიაც დაბნეული იყო და მხოლოდ არსებულის შენარჩუნებას ან ქონების გამრავლებას ცდილობდა.

ასე გაგრძელდა XVI საუკუნის ბოლომდე, ვიდრე სამეფოსამთავროებმა ერთმანეთისაგან დამოუკიდებლად არ დაიწყეს მოქმედება თავის გადასარჩენად, თუმცა სრული იზოლირება ახალციხის საფაშოსთანაც კი არ ყოფილა.

XIII საუკუნიდან ევროპამ კულტურის ყოველ სფეროში დიდ წარმატებებს მიაღწია. არქიტექტურა, მხატვრობა, მწერლობა, მუსიკა, თეატრი ქმნიდა ხელოვნების თვალსაჩინო ნიმუშებს.

ცხადია, ქართველობა მათ არ იცნობდა.

იცნობდნენ მხოლოდ ევროპულ მოგზაურებს, კათოლიკე მისიონერებს. ომებში გახვეულ ქვეყანას არც ექნებოდა ინტერესი თუ რა ხდებოდა შორეულ დასავლეთში.

ზოგი დიდ მნიშვნელობას ანიჭებს კონსტანტინეპოლის დაცემას. რეალურად ეს არ იყო ხელისშემშლელი ფაქტორი.

ქართველები არც მანამდე იცნობდნენ რომანულ და გოგოკურ ხელოვნებას, იგალიურ ფერწერას, დანგეს, პეგრარკას ან ბოკაჩიოს, ნიბელუნგებს ან თქმულებას როლანდზე.

კონსტანტინეპოლის დამხობას უფრო ფსიქოლოგიური მნიშვნელობა ჰქონდა. ერთხანს გიორგი მეფე ცდილობდა ევროპასთან კავშირში ანგითურქული კოალიციის შექმნას. თითქოს რომის პაპიც აქტიურობდა. მაგრამ, ალბათ, კათოლიკურ დასავლეთს დიდად არ ანადვლებდა მართლმადიდებლობის ცენტრის დაცემა.

ვენეციელებმა და ჯვაროსანმა რაინდებმა ხომ ერთხელ დაიპყრეს კონსტანტინეპოლი. რელიგიური დაპირისპირებაც ხელს უწყობდა მეჰმედ II-ს, რომ ეს ქალაქი სგამბოლად ექცია, აია სოფია – მეჩეთად.

დასავლეთი შორს იყო. მაგრამ უფრო უცნაურია ის, რომ სპარსული კულტურაც უცნობი რჩებოდა. შეიძლება იმიტომ, რომ დამარცხებულ სახელმწიფოში მუსულმანური ფაქტორი ქმნიდა ბარიერს. გამარჯვებულისათვის ამას მნიშვნელობა არ ჰქონდა.

ელიგას აღარ ჰქონდა შემოქმედებითი რესურსი, სწრაფვის ორიენტირი. იგი ჰგავდა უკომპასო გემს აბობოქრებულ ოკეანეში. მასა სიცოცხლის გადასარჩენად იბრძოდა, ელიგა – მამულებისათვის.

მიწისძვრებით, ომებით, ეპიდემიებით ქალაქები ნაქალაქარებად იქცეოდა, სოფლები – ნასოფლარად, გაძარი – ნაგაძრალად, ვენახი – ნავენახარად.

რაც გადარჩა, ისიც დაკნინდა და დაჩიავდა.

როგორც ჩანს, XV საუკუნის 30-იან წლებში ამიერკავკასიაში დიდი შიმშილობაც ყოფილა. მაგ., თოვმას მეწოფელის ცნობით, 1431 წელს სომხეთში კანიბალიზმიც კი გავრცელებულა. კანიბალიზმის მსხვერპლი გამხდარა 1 000 კაცი.

ჭამდნენ ძაღლებს, კატებს, ვირებს, კაცთა გვამებს, საკუთარ ვაჟებსა და ასულებს.

ძნელია თქმა, რამდენი იყო საქართველოს მოსახლეობის რიცხვი. ალბათ იგი 5 მლნ-დან 3-3,5 მლნ-მდე დავიდა.

როცა მეჰმედ II-ის წინააღმდეგ ქრისტიანებმა სცადეს ანტიოსმალური კოალიციის შექმნა, გიორგი VIII-ს გამოჰყავდა 40 000, სამეგრელო-აფხაზეთის მთავარს – 10 000, ყვარყვარე ჯაყელს – 20 000 ცხენოსანი მეომარი.

ეს არის 70 000 მეომარი.

ამას დაემატებოდა გურიის მთავრისა და ანაკოფიის ერისთავის ჯარები, გრაპიზონის მეფის 30 000 მეომარი და 30 კაგარდა.

ამდენ მეზობლს მონღოლებიც კი ვერ კრებდნენ.

შეიძლება რიცხვი გაზვიადებულია. მაგრამ ამას ასახელებენ ხელისუფალნი ერთმანეთისაგან დამოუკიდებლად. ეს უფრო სანდო თუ არა, მიახლოებით მაინც წარმოგვიდგენს რეალობას.

რომც გავანახევროთ მეომართა რაოდენობა, მათი რიცხვი 60 000 მაინც აღწევს.

ასეთი ჯარი ნებისმიერ მგერთან ბრძოლას შეძლებდა.

ეს კი გვიხვენებს, რომ მოსახლეობა საქართველოს გერიტორიაზე ჯერ კიდევ საკმაოდ ყოფილა, მიუხედავად ომებისა, ეპიდემიებისა და შიმშილისა.

თუნდაც 60 000 მეომარს ხომ სჭირდებოდა იარაღი, ცხენი, სურსათი, ე.ი. მაინც არსებული ეკონომიკური პოტენციალიც.

ასე რომ – ქართველთა მარცხის მიზეზი ყოველთვის რიცხვმრავალი მგერი როდი იყო.

როცა უზუნ ჰასანი შემოესია ქართლსა და სამცხეს 40 000 მეომრით, წინააღმდეგობა ვერ გასწიეს. დამპყრობელმა ბავისათვის მოითხოვა 16 000 ლუკაგი.

ქართველებს გადახდა გაუჭირდათ.

ეს მაშინ, როცა 20 წლით ადრე გიორგი VIII თავის ქალიშვილს, რომელიც დანიშნეს ბიზანტიის უკანასკნელ იმპერატორზე, მზითევში ატანდა 56 000 ლუკაგს და ყოველწლიურად მისცემდა 5 000 ლუკაგს (ივ. ჯავახიშვილი)!

ჩანს, რომ ქვეყანა სრულ კოლაფსში ჩავარდნილა უკვე.

ასე დამღუპველი აღმოჩნდა სახელმწიფოს დაშლა, რომელიც დროებით შეაჩერა ალექსანდრე I-მა.

თემურ ლენგთან საშინელმა ბრძოლებმა ქვეყანა დაბზარულ გოდოლს დაამსგავსა.

ცხადია, თემურ ლენგს ქართველები ვერ დაამარცხებდნენ. სხვებთან კი შეეძლოთ გამარჯვება. მაგრამ აღარ ჰქონდათ ორგანიზების უნარი, ვერ კრებდნენ მეომრებს. არ სჭრიდა ქრისტეს, მეფისა და სამშობლოს იდეა.

იდეის უქონლობა კი იწვევდა დეცენტრალიზებას, განკერძოებას, შუღლსა და კონფლიქტებს (შდრ – სსრკ-ის ბედი).

თემურ ლენგს გმირული შემართებით ებრძოდნენ ბაგრატი V და გიორგი VII, ჯარის შეკრებაც შეძლეს, მაგრამ თავს იჩენდა ისტორიული ნაკლი – „ომისა სიფიცხლე და აღრე სიმაშურალე“, რაც არ ჩანდა მაშინ, როცა იბრძოდნენ უცხო და ძლიერ ლაშქართან ერთად.

ემოციური აფეთქება ჰყოფნიდა ხანმოკლე ბრძოლებს. ომს კი სჭირდება არა მხოლოდ სიმახაცე, არამედ, ასევე, საბრძოლო ხელოვნება, მოულოდნელობის ეფექტი, ძალთა განაწილება, გექნიკა და მეომართა სიმრავლე (შდრ – როგორ აიღო თემურ ლენგმა ბირთვისის მიუდგომელი ციხე).

შინაგანი უილაჯობა, დეპრესია და ეგოიზმი გამოვლინდა კულტურის დაცემითაც, რადგან სულიერება აღარ იწვევდა აღმაფრენას.

მსხვერპლის გაღება უამროდ ეჩვენებოდათ.

თავს მაშინღა იცავდნენ, როცა მგერი მის ქალაქსა და ციხეს დაეცემოდა.

ცენტრალიზმი უნდა დაეფუძნოს ძალას ან ძლიერ იდეას, როგორც თავის დროზე იყო ქრისტიანობა ბიზანტიისათვის, ან კომუნიზმი სსრკ-სათვის.

ქართველობას არც ერთი გააჩნდა და არც მეორე.

ამიგომ ამდენი მეომრის მყოლი ქვეყანა რამდენიმე წელიწადში დაიშალა, დაიშალა უცხო ძალის გარეშე.

ასეთი მყიფე და სუსტი აღმოჩნდა ქართული სახელმწიფო-ებრიობა, რომელმაც თავისი ენერგია ამოწურა თემურ-ლენგ-თან ომებში.

5. გადარჩენილი ნაშთები

რა შეიქმნა XIII საუკუნის 40-იანი წლებიდან XVI საუკუნის შუა ხანამდე – ეს სრულად ჩვენ არ ვიცით.

აღვრისხვით ის, რაც გადარჩა.

XIII საუკუნეში, დემეტრე თავდადებულის დროს, აუშენებიათ მეტეხი და წულრულაშენი, წმ. საბას ეკლესია საფარაში, XIV საუკუნეში – მარზმა და გერგეგის სამება.

საისგორიო მწერლობას განეკუთვნება უცნობი ქამთააღმ-წერელის ასწლოვანი მაგიანე. როგორც კ. კეკელიძე შენიშ-ნავს, ავგორს სცოდნია ბერძნული და მონღოლური ენები, ავლენს საკმაო ცოდნას, კარგად აფასებს პოლიტიკურ სიტუა-ციებს, წერს საგოვანი ენით.

თხრობა მთავრდება ილხანთა ყაენის აბუსაიდის გახგმე ასვლითა და გიორგი V-ს ურდოში წასვლით, სადაც ჩობანის დახმარებით მისცეს „ყოველი საქართველო და ყოველნი მთა-ვარნი საქართველოსანი“.

ჰავიოგრაფიის ქანრში დაუწერიათ ლუკა იერუსალიმელ-სა და ნიკოლოზ დვალს მარგვილობანი, მაკარი მესხს სირიუ-ლიდან უთარგმნია პეტრე იბერის ცხოვრება.

განსაკუთრებული აქტივობა ჩანს სამართლის დარგში, რაც ურთიერთობათა მოწესრიგებით იყო განპირობებული.

ეს არის ბექას, მისი შვილიშვილის აღბუდას, გიორგი ბრწყინვალის („ძეგლის დადება“) კანონმდებლობა, „ხელმწი-ფის კარის გარიგება“, „მეფის კურთხევის წესი“, „წესი ერის-თავთა და მთავართა დადგინებისა“, „განგება ვაჰანის ქვაბთა მონასგრისა“ (XIII ს.).

„ხელმწიფის კარის გარიგების“ მიხედვით არათუ მეფის სასახლის, დარბაზობისა და სავაზიროს სხდომის წესი ან ვაზირთა და უხუცესთა ფუნქციებია მუსკად განაწილებული, არამედ – ეტიკეტით ისიც არის განსაზღვრული, მეფე ცხენზე რომ შეჯდება, მათრახი ვინ მიაწოდოს, პურობიდან ან სავაზიროდან ღამით გამოსულ რომელ ვაზირს გზა ვინ და რამდენი მაშხალით გაუნათონ, მეფე ცხენიდან რომ გადმოვა, პირველი ვინ მივიდეს, დარბაზობაზე ვის ერგყას ხმალი, უკაზმავე მეფესთან ვისა აქვს და როდის შესვლის უფლება...

ხელნაწერთა გადაწერა და წიგნთა შედგენა გრძელდებოდა. არსებობდა სკოლები, სადაც ასწავლიდნენ ძველადვე ცნობილ საგნებს.

ლარგვისის მონასტერში „პარაკლიტონი“ გადაუწერია და მოუხატავს ავგარომ ბანდაისძეს.

მასვე შეუდგენია ქსნის ერისთავების საგვარეულო მაგიანე „ძეგლი ერისთავთა“.

მამის ხელობა გაუგრძელებია ვრიგოლს – მას ეკლესია მოუხატავს და ხატები შეუქმნია.

მონღოლთა წყალობით ეკლესიამ შეძლო სკოლების შენარჩუნება – მარგო ქურმუხის სამთავარეპისკოპოსოში XIV საუკუნის დასაწყისისათვის შვიდი სკოლა არსებულა (კ. კეკელიძე).

XV საუკუნის ბოლოს მაზა ფანასკერტელ-ციციშვილს შეუდგენია სამკურნალო წიგნი – კარაბადინი,

სპეციალისტების აზრით, იგი მედიცინის ღრმა ცოდნას ავლენს (მ. სააკაშვილი, მ. შენგელია).

მაზა გაოდან გადმოსულა ქართლში. მისი წინაპრები იყვნენ ასპანისძენი. უწევდათ ბრძოლა თმოგველებთან, მხარგრძელებთან, თორელებთან, ჯაყელებთან, როგორც ძლიერ ფეოდალებს.

ათაბაგის მიერ განდევნილთა შორის იყო მაზა ფანასკერტელიც, შემდეგში – მეჭურჭლეთუხუცესი, ქტიტორი და მწიგნობარი (ნ. შოშიაშვილი).

XV-XVI საუკუნეთა მიჯნას განეკუთვნება ვაჰანის ქვაბთა მონასტრის წარწერები, სალექსო ფრაგმენტები (შ. ონიანი).

ისინი წაუწერიათ მონაზონ ქალებს – ანა რჩეულიშვილს, თუმიან გოჯიშვილს, სვარამზეს, გულქანს.

ავტორები, ალ. ბარამიძის სიგყვით, განიცდიან „ვეფხისტყაოსნის“, „ვისრამიანის“, „როსტომიანის“ გავლენას.

უიქსირებულია, როგორც ვთქვით, რუსთაველის სტრიქონები.

მონაზონ ქალებს შერჩენიათ საგრაფილო გრძნობები, ახსენდებათ მიჯნურები, რომელთაც ისინი განგებამ დააშორა.

ზოგი ღვთისმშობელს ევედრება, ზოგი საგრაფოს კოცნას ნაგრობს.

მეტი წილი ლექსები შაირით არის დაწერილი. მაგრამ საინტერესოა, რომ ანა რჩეულიშვილს გამოყენებული აქვს მანამდე უცნობი მეგრი – 4 + 4 + 4, რაც მხოლოდ XX საუკუნეში ვრცელდება (მაგ., სიმონ ჩიქოვანის პოეზიაში):

„მე შენ სახელ ხსენებასა სადა ღირს ვარ,

კურთხეულ ხარ დიდებულ ღმრთობის ხატო“.

300 წლის განმავლობაში არც ქართულ პოეზიაში, არც პროზაში თითქმის არაფერი დაწერილა.

ახსნაც კი ჭირს ასეთი გოგალური დაცემისა, მითუმეტეს „ვეფხისტყაოსნისა“ და ვისრამიანის“ შემდეგ.

მხოლოდ XVI საუკუნის I ნახევრიდან იწყება „შაჰ-ნამეს“ ცალკეული ამბების გადმოკეთება, ჯერ პროზით, შემდეგ – ლექსად.

XIV საუკუნიდან წყდება გაძართმშენებლობა. ხდება მხოლოდ დამიანებული გაძრების შეკეთება (მაგ., სვეტიცხოვლისა).

გამონაკლისი იყო სამცხე.

კელლის მხაგვრობიდან გამოყოფენ უბისის მონასტრის დამიანეს მიერ შესრულებულ ფრესკებს (XIV ს.), დამიანეს მხაგვრულ ოსტატობას.

ასევე აღნიშნავენ წალენჯიხის გაძრის, ლიხნის, ნაბახტევისა და სორის მხაგვრობას, როგორც რელიგიურ, ისე ქტიტორთა ფრესკებს.

წალენჯიხის გაძარი ბიზანტიელს მოუსაგავს (შ. ამირანაშვილი), რომელსაც ჰყოლია ქართველი თანაშემწენი – მახარებელი ქვაბალია და ანდრონიკე გაბისულავა.

XVI საუკუნით თარიღდება დავით აღმაშენებლის ფრესკა გელათის მთავარ გაძარში.

გრძელდებოდა ბიზანტიური ფრესკული ხელოვნების გრადიციები. მაგრამ განსხვავებულად მიაჩნიათ სამცხე-საათაბაგოს მონასტრების მხაგვრობა (მარშმა, საფარა, ჭულე).

მარშმაში გამოუსახავთ ქტიტორები – მთავარი ჯაყელეები, სარგისი და მისი ძე ბექა, შვილიშვილები – სარგისი და ყვარყვარე.

საფარისა და ჭულეს გრადიციულ-რელიგიური მხაგვრობაც XIV საუკუნეს განეკუთვნება.

ასევე შეუნარჩუნებიათ ხელნაწერთა მინიატურებით შემკობისა და ლითონზე პლასტიკის ხელოვნება.

ერთ-ერთ ქართულ-ბერძნულ ხელნაწერში ჩართულია 417 მინიატურა.

ეს ყველაფერი განეკუთვნება XIV საუკუნეს.

ოქრომჭედლობა სამცხეში XV საუკუნეშიც გაგრძელდა. მაშინდელია ოქროთი დაფერილი და ვერცხლით მოჭედილი ჩხარის (სადგერის) ხაგი.

გამოსახულია თორმეტი საუფლო დღესასწაულის ციკლი, ცხენოსანი გიორგი, ისხენიებიან საერო პირები, ღეკანობი ძმები შოთაძენი.

ავტორია მემნა ოქრომჭედელი, რომელსაც ჰქონია სხვა ნამუშევრებიც.

ცხადია, ყველაფერი ვერ მოისპობოდა, რადგან არსებოდა ეკლესია, სამეფო ხელისუფლება, არსებობდა ქართულენოვანი მოსახლეობა, რომელსაც გადმოეცემოდა ისტორია და ლეგენდები, როგორც ზეპირად, ისე წერილობით. შენარჩუნებული

იყო უამრავი ხელნაწერი, ორიგინალური თუ თარგმნილი, არქიტექტურული ძეგლები, მხატვრობა, ოქრომქანდაკეობის ნიმუშები, სიგელ-გუჯრები (XI საუკუნიდან).

მაგრამ მიმქრალი იყო შემოქმედებითი იმპულსები, მინაველებული – შთაგონება. ცალკეული ფაქტები ვერ ცვლის სამასწლოვანი დაქვეითება-დაცემის პანორამას, რომელიც ბაგრატიონთა ხელისუფლების, ქვეყნის კრიზისის პარალელურად იხატებოდა.

შეიძლება ითქვას, კულტურა უფრო იყო რეგრესირებული, ვიდრე ქვეყნის პოლიტიკურ-ეკონომიკური მდგომარეობა.

6. უცნობი დასავლეთი

სამასი წლის ვაკუუმის შემდეგ საერო მწერლობა ხელმეორედ უნდა წარმოქმნილიყო. ეს მაშინ, როცა დასავლეთში უკვე დაწერილია დანტეს „ღვთაებრივი კომედია“, ბოკაჩოს „დეკამერონი“, პეტრარკას კანცონები და სონეტები, სერვანტესის „დონ კიხოტი“, შექსპირის ტრაგედიები, უკვე შექმნილია უდიდესი იტალიური, ფრანგული და გერმანული არქიტექტურის შედეგები, საერთოდ – რენესანსის კულტურა, აღმოჩენილია ამერიკა, დაწყებულია მისი კოლონიზაცია, გარს უვლიან დედამიწას, დადგენილია სამყაროს ჰელიოცენტრული სისტემა, ირღვევა კათოლიკური ეკლესია, ბრიალებს ინკვიზიციის კონცონები, შენდება ქალაქები და სასახლეები და ფიქრობენ სოციალურ თანასწორობაზე; ფილოსოფოს-მისტიკოსები ჭვრეტენ სამყაროს, ჩამოყალიბდა თეატრი და ოპერა, ერთმანეთსაც ხოცავენ, ანგრევენ და აშენებენ (მაგ., ასწლოვან ომში ინგლისელები და ფრანგები).

ეს კათოლიკურ-პროტესტანტული დასავლეთია.

თუ კურგუაშული (საკარო) ლიტერატურის ნიმუშებს აღემატებოდა „ვეფხისტყაოსანი“, თუ ბიზანტიურის შემდეგ საეკ-

ლესიო მწერლობაც თვალსაჩინო იყო, XVI საუკუნის ბოლოს ქართული კულტურა ინერციით ცოცხლობდა.

300-მა წელმა დამლუპველად იმოქმედა და იმდენად დიდი აღმოჩნდა ჩამორჩენა, ისე ძლიერ მოსწყდა ქრისტიანულ დასავლეთს საქართველო, რომ ეს დღემდე ვერ დაიბლია.

XVI საუკუნის დამლევისათვის მხოლოდ კათოლიკე მისიონერებს თუ იცნობდა საქართველო ან ცალკეული მონარქების სახელი თუ სმენოდა რომელიმე მონარქს. და ამიგომ, როცა დაიწყო რესტავრაცია და გამოღვიძება, იდეალად წარმოჩინდა სპარსული კულტურა, პოლიტიკაში – ლავირება ოსმალეთსა, სპარსეთსა და რუსეთს შორის.

V. აღდგენის ორიენტირი: სპარსული ესთეტიკაში

1. კულტურის დეფორმირება

XVI-XVII საუკუნეებში ქართული კულტურა გადაარჩინეს ბაგრატიონებმა (თეიმურაზ I, არჩილი, თეიმურაზ II, ვახტანგ VI, ერეკლე II, ანტონ D, მათ ნათესავთა წრემ (მაგ., სულხან-საბა ორბელიანი), სამეფო კარმა და ეკლესიამ.

ბაგრაგ ბაგონიშვილი

ამ თვალსაზრისით მნიშვნელოვანი ფიგურაა ბაგრაგ ბაგონიშვილი (XV ს-ის 80-იანი – XVI ს-ის 50-იანი წლები), ქართლის მეფე კონსტანტინე II-ის (1478-1505) ძე, ერთიანი საქართველოს უკანასკნელი მეფის გიორგი VIII-ის შვილიშვილი.

მას დაუწერია ანტიმაჰმადიანური, ანტიშიიტური გრაქტაგი – „მოთხრობა სჯულთა უღმრთოთა თათრისათა“ (ბორის დარჩია).

იგი გიორგი XI-ის ბრძანებით გაუღექსავს მიტროპოლიტი იაკობ შემოქმედელს XVII საუკუნის დამლევს.

თამარ მეფის შემდეგ ქართველ მეფეებსა და ბაგონიშვილებს კალმისათვის არ ეცალათ. ბაგრაგს კი კალამთან ერთად მახვილიც უჭრიდა. იგი სარდალი იყო და ერთ-ერთ ბრძოლაში შეიპყრო კახთა მეფე ავ-გიორგი და მოკლა თუ მოაკვლევინა.

ავ-გიორგის ღალატით ჰყავდა მამა მოკლული, ხოლო ძმისთვის თვალები დაეთხარა.

იგი არც ამის შემდეგ ისვენებდა და ქართლში დათარეშობდა.

ბაგრაგმა მოითხოვა და საუფლისწულოდ მისცეს მუხრანი, სადაც ციხე-სიმაგრე აიშენა.

ჰყავდა სუთი შვილი – ვახტანგი, ერეკლე, არჩილი, აშოთანი და დედისიმედი, რომელიც ქაიხოსრო ათაბაგმა შეირთო.

ბაგრატი ბერად აღიკვეცა, ისევე როგორც დედამისი და მამამისი – ქართლის მეფე კონსტანტინე II (1478-1505), რომლის დროსაც დარბაზმა ოფიციალურად სცნო საქართველოს დაშლა.

ბერად აღკვეცილან ბაგრატის ძმებიც – ქართლის მეფეები დავით X და გიორგი IV.

კიდევ ერთი ძმა – მელქისედეკი კათოლიკოსი იყო.

ბაგრატის შვილიშვილია ქეთევან წამებული, აშოთანის ასული, ვინც ფხოველებთან ბრძოლაში დაიღუპა, თეიმურაზ I-ის დედა.

ბაგრატის შვილის ვახტანგის შვილიშვილია ქართლის მეფე ვახტანგ V შაჰნავაზი.

ბაგრატი იწყებს ბაგრატიონთა სამწერლო გრადიციასაც. ეს მამაცი სარდალი, ღვთისმოსავი, შემოქმედი, მეცენატი სერაპიონ საბაშვილმა გაასაუბრა რუსთაველთან, „როსტომიანის“ თარგმანში. ალბათ თარგმანი მისი ინიციატივით შესრულდა.

ასე რომ – ბაგრატ ბატონიშვილი აძლევს სათავეს როგორც რესტავრირებულ მწერლობას, ისე ქართლ-კახეთის მეფეთა და კულტურის მოღვაწეთა გენეალოგიას.

ამასიის ზავი

1555 წელს ამასიის ზავით ამიერკავკასია გაიყვეს ოსმალეთმა და ირანმა, ორმა აგრესორმა იმპერიამ.

პირველს ერგო იმერეთი, გურია, სამეგრელო და დასავლეთი სამცხე, მეორეს – აღმოსავლეთი სამცხე, ქართლი და კახეთი.

აზერბაიჯანს სპარსეთი დაეუფლა, ხოლო სომხეთი გაინაწილეს.

250 წელი საქართველო ამ შემოხაზულ წრეში გრიალებდა. მხოლოდ ამ სივრცეში შეეძლო საზღვრების კორექტირება. დარღვევის ცდა ისჯებოდა.

ორივე აგრესორი სცნობდა ბაგრატიონთა დინასტიას, მათ მმართველობას ქართლსა, კახეთსა და იმერეთში, ხოლო მაჰმადიან ჯაყელებს – ახალციხის (ჩილდირის) ფაშებად (შოთა ლომსაძე).

ვალის (მოადგილის) გიგული ეძლეოდა ქართლის და ზოგჯერ კახეთის მმართველებს, ბაგრატიონთა ქართლის შტოს.

ზავის დარღვევას მოსდევდა ახალი ომი, რაც ორი საუკუნე გაგრძელდა და შეწყდა მას შემდეგ, რაც გამოჩნდა მესამე აგრესორი – რუსეთი.

ამასიის ზავით დაწესებული საზღვარი თითქმის უცვლელი დარჩა, თუმცა დიდი სისხლი დაიღვარა.

საქართველოს ერთიანობის იდეას წერტილი დაესვა და ფაქტიურად დაკანონდა სამეფო-სამთავროები. მათ ლიდერებს ძალა რომც ჰქონოდათ, დიდ სახელმწიფოთა ნებას ვერ შეცვლიდნენ, როგორც ეს მოხდა 1790 წელს, როცა ერეკლემ უარი თქვა სამეფო-სამთავროების გაერთიანებაზე.

ოსმალეთმა დაიპყრო და შეიერთა გრაპიზონი, აჭარა, ლაზეთი, სამცხე-საათაბაგო. დაიწყო ქართველთა უძველესი საცხოვრისის ვათურქების პროცესი.

ბაგრატიონების, გრიგოლ ხანძთელის, შოთა რუსთაველის მიწა, ქართული ეკლესია-მონასტრები ოსმალეთმა მიიგაცა.

დაპყრობილ ქართულ მიწებზე ჩამოყალიბდა გრაპიზონისა და ჩილდირის (ახალციხის) საფაშოები.

ახალციხის საფაშოს მეტწილად მართავდნენ მაჰმადის რჯულზე მოქცეული ჯაყელები. ისინი მონაწილეობდნენ ქრისტიანული სამეფო-სამთავროების დარბევა-აწიოკებაშიც.

ფოთის, ქუთაისის თუ სხვა ქალაქების ციხეებშიც მაჰმადიანი ქართველები იდგნენ და გაჰყავდათ ტყვეები მონათა ბაზრებზე.

ქართული ტერიტორიების ნაწილი შევიდა ერზრუმისა და ყარსის საფაშოებში, რომლებიც ასევე დაჰყვეს სანჯაყებად.

დანაწილება ემყარებოდა ძველქართულ ადმინისტრაციულ დაყოფას (ქ. ჩხარგიშვილი).

ამ საფაშოებიდან პირველობდა ერზრუმი.

ოსმალებს ჰქონდათ უაღრესად მოწესრიგებული და ღიფერენცირებული ადმინისტრაციული, სამხედრო, საგადასახადო და სოციალური სისტემები.

ოსმალეთი XVI საუკუნეში, სულეიმან ბრწყინვალის დროს (1526-1566) გადაჭიმული იყო აღქირიდან ეგვიპტემდე, ბელგრადიდან ირანამდე.

მაშინ სტამბოლი მსოფლიოს უძლიერესი იმპერიის ცენტრი იყო. იგი დაახლოებით იუსტინიანეს ბიზანტიის ტერიტორიას მოიცავდა.

ქვეყნის სათავეში იდგა სულთანი (ფადიშაჰი), ოსმანის შთამომავალთა დინასტია, რომლის საკუთრება იყო მთელი სახელმწიფო.

ყოველი ახალი სულთანი ხოცავდა თავის ძმებსა და ნახევარძმებს, ჰარემში დაბადებულებს.

მათი ღელები ქრისტიანები იყვნენ, უცხო ეროვნებისა, ტყვე-მონები (მაგ., სულეიმან ბრწყინვალის ღელა ყირიმელი თათარი იყო, მთავარი ცოლი – ყირიმელი სლავი ალექსანდრა, ჰარემში – ჰიურემი), აღმზრდელები – მონა ქალები და საჭურისები.

სულთანს მხოლოდ ოსმალოსთან შეედლო ქორწინება, რომელიც ვერ იქნებოდა ჰარემის წევრი.

საფაშოებს მართავდნენ და ღიდი პოსტები ეკავათ გამაჰმადიანებულ ქრისტიანებს, აღარც ქონებას ჰქონდა მნიშვნელობა.

მთავარი იყო ნიჭი, ერთგულება, მართვისა და შესრულების უნარი.

შეცდომა სიკვდილს ნიშნავდა.

რამდენიმე ფაშას ჰყავდა უფროსი ფაშა სარდალი – სერასკირი, რომელიც იყო ვეზირი და ვალი (სულთანის მოადგილე).

ახალციხის (ჩილდირის) ფაშებს, როგორც მონაპირეთ, XVIII საუკუნიდან ჰქონდათ სამი თული და ვეზირადაც ითვლებოდნენ.

„თული ანუ ბუნჩუკი ნიშნავს ძუის კონას, რომელიც თურქების ძველ გოგემურ ემბლემას წარმოადგენდა. მოოქროვილი ბირთვით დაბოლოებულ ხის გრძელ გარზე მიმაგრებული ძუის ასეთი კონა იყო ოსმალების სახელმწიფო ალაში, დროშა“ (ბ. სილაგაძე).

ოსმალები გამაჰმადიანებული უცხო გომის ხელით და გონით მართავდნენ იმპერიას.

შემდეგ მართვის ასეთი მოდელი აითვისეს ყიზილბაშებმა. ამიგომ იყვნენ ქართველები ისპაჰანის გარულები, ყულარაღარები, ირანის ჯარების მთავარსარდლები. მეფე-ვალებს ეძლეოდათ ჯამაგირი და მამულები ირანში. ოღონდ უნდა მიეღოთ ისლამი.

ქართლის მმართველი, რომელსაც ჩვენ მეფეს ვუწოდებთ, რეალურად იყო ვალი (შაჰის მოადგილე).

კახეთის მმართველს ასეთი მაღალი სტატუსი არ ჰქონდა, არც იმერეთისას.

ოსმალეთი გაცილებით მკაცრად იცავდა თავის რელიგიურ მოთხოვნებს, ვიდრე ირანი. მხოლოდ კათოლიკეებს ეპყრობოდა სტამბოლი ლმობიერად.

როგორც ოსმალეთმა, ისე ირანმა შექმნა ზუსტი ადმინისტრაციულ-იერარქიული სახელმწიფო სტრუქტურა, რომელიც ემორჩილებოდა ერთ ხელისუფალსა და ერთ რელიგიას.

შაჰიცა და სულთანიც სასტიკად სჯიდნენ მოღალატეს, განდგომილს, ეჭვმიტანილს. მიუხედავად ამისა, არც ირანსა და არც ოსმალეთში არ ილეოდა შიდაკონფლიქტები და კარიერისგული ინტრიგები.

ქვეყანას აერთიანებდა არა ეროვნული ფაქტორი, არამედ – რელიგია (მაჰმადიანობა) და სამხედრო ადმინისტრაცია, იერარქიის პრინციპი.

ჩრდილოეთი ეკავათ აღილეს, ჩერქებებს, ყაბარდოელებს, ოსებსა და დაღესტნელებს, აღმოსავლეთით შაქი და შირვანი ირანმა დაიმორჩილა, რომელსაც მართავდნენ სეფიანი ყიმილ-ბაშები – თურქული გომები („წითელთავიანები“).

სომხური სახელმწიფო არც მაშინ არსებობდა.

ყიმილბაშებმა თანდათან მიიღეს სპარსული ენა და სპარსული კულტურა, ადაღენეს და გააძლიერეს ირანის სახელმწიფო.

ირანის ტერიტორია ეფფრატიდან ამუდარიამდე იყო გაშლილი.

სეფიანების საწყისია დერვიშული წრე, სეფევიეს ორდენი, სამშობლო – არდებილი.

დერვიშული საძმო იქცა რელიგიურ-რაინდულ ორდენად, როგორც ეს იყო კათოლიკურ ევროპაში (მაგ., ტევტონები, გამპლიერები).

აგარებდნენ 12 იმამის პატივსაცემად 12 წითელი გრაგნილის ჩალმას (დ. კაციგაძე).

სეფიანი შეიხების ლიდერობით შეკრებილი თურქული გომები თავიან თავს უწოდებდნენ მიურიდებს, დერვიშებს, სუფიებს.

მათ გააერთიანეს საქართველოზე გაცილებით უარესად დაშლილი ირანი. პირველი შაჰინშაჰის გიგული მიიღო ისმაილმა, მეორე იყო შაჰ თამაზი (1524-1576).

ქართული სამეფო-სამთავროები მაჰმადიანურ რკალში მოექცა. გრძელდებოდა ურთიერთშუღლი და შიდაბრძოლები. ჩნდებოდა ახალი მოღალატეები (მაგ., ოთარ შალიკაშვილი, შადიმან ბარათაშვილი, ქაიხოსრო ბარათაშვილი, დაუთ ხანი – სიმონ I-ის ძმა, სააქიმო წიგნის „იადიგარ დაუდის“ შემდგენი, როსტომ ხანის მამა, სიმონ ხანი – დაუთხანის შვილიშვილი, ყორღანაშვილი). მაგრამ არც გმირები ილეოდნენ (ლუარსაბ I,

სიმონ I, თეიმურაზ I, ღავით ჯანდიერი, ქეთევან წამებული, ქაიხოსრო ჩოლოყაშვილი, გიორგი სააკაძე, მანუჩარ ათაბაგი, რომელიც მარაბდის ომში ქართველთა მხარეს იბრძოდა);

1590 წლის ზავით ოსმალები დაეუფლნენ ამიერკავკასიას. მაგრამ შაჰ-აბასმა აღადგინა ამასიის ზავის პირობები, რაც დასტურდა 1612 და 1739 წლებშიც.

XVI საუკუნეში, როცა განაწილდა ამიერკავკასია, დროებითი მშვიდობის პერიოდი ჩამოდგა.

აღორძინდა კახეთი, შემდეგ – როსტომ ხანის დროიდან – ქართლი, სამეგრელო – ლევან დადიანის მთავრობის დროს.

ქართველები ჩართული იყვნენ მსოფლიო სავაჭრო სისტემაში.

მორჩილება სულის მოთქმის საშუალებას იძლეოდა, დაპირისპირება ანგრევდა ქვეყანას. მაგრამ მორჩილებას მოჰყვებოდა გადაგვარება, წინააღმდეგობას – ნაციონალური სულისა და რწმენის შენარჩუნება.

ორივე მათგანი საჭირო იყო, ისევე როგორც ლავირება იმპერიებს შორის (შდრ – თეიმურაზის ურჩობა და როსტომ ხანის შემგუებლობა). მაგ., ლევანი და ალექსანდრე – კახეთის მეფეები არ ებმებოდნენ შიდაბრძოლებში, ნაკლებად ეხმარებოდნენ ქართლს, არჩევდნენ ვასალურ ურთიერთობას ხან ოსმალეთთან, ხან – ირანთან.

ამიგომ შეინარჩუნეს მშვიდობა, ეკონომიკა, მომრავლდა ხალხი, მოშენდა სოფლები და ქალაქები (მაგ., გრემი, მაგეში).

თურმე სანადირო ადგილებიც აღარ დარჩა და ამის გამო უთქვამს ალექსანდრე II-ს, ნეგავი აოხრდებოდეს კახეთი, რომ მექნეს სანადირო ადგილებიო (ვახუშტი).

ასე იცხოვრა კახეთმა საუკუნეზე მეტ ხანს, ვიდრე შაჰ-აბასმა არ გაანადგურა აყვავებული სამეფო ანუ აუსრულა ნაგვრა ალექსანდრეს (მანამდე, 1605 წელს, გამაჰმადიანებულმა კონსტანტინემ, შვილმა მოჰკლა იგი და ძმა გიორგი. ხოლო მოჭრილი თავები შაჰ-აბასს გაუგზავნა).

ლავირებაც დროებითი ფანდი იყო (შდრ – ვიორგი სააკაძე და თეიმურაზ I).

მხოლოდ იარაღით ერთიანი საქართველოც კი ვერ შეძლებდა ოსმალეთის ან ირანის დამარცხებას.

ირანის ოთხ თუ ხუთ ვალს შორის გურჯისტანის ვალი, რომელსაც ჩვენ მეფეს ვეძახით, მესამე ადგილს იკავებდა არაბისტანისა და ლურისტანის შემდეგ.

შემცირდა ქალაქების რიცხვი. ქალაქებს სტოვებდნენ მოსახლენი. მაგ., ქუთაისში 1650 წელს ცხოვრობდა 1 000 კომლი, 1673 წელს – 200 კომლი.

გფილისიც დაპაგარავდა. შედარებით აქ ცხოვრება აღდგა როსტომ ხანის დროიდან, ოღონდ სომხებისა და თათრების მეშვეობით.

1700 წელს გფილისში ცხოვრობდა 20 000 სული. მათგან მხოლოდ 2 000 ანუ 10% იყო ქართველი (ივ. ჯავახიშვილი). ამის გამო წარმოიშვა ჰიბრიდული ქალაქური კულტურა (შდრ – ამ დროს ისპაჰანში ცხოვრობს 600 000, ლონდონში 300 000).

ქალაქში არსებობდა 200 სავაჭრო დუქანი, მრავლად იყვნენ ხელოსნები. ისევ იძენდა აღმოსავლურ ძველ სახელს აქაური აბანოები, რომლებიც როსტომს განუახლებია.

სამეფო-სამთავროებში გაუთავებელი ომებისა თუ დროებითი მშვიდობიანობის პერიოდში მოჰყავდათ ხორბალი, ქერი, ბრინჯი, ფხალი, ფეგვი, ლორი, ოსპი, ცერცვი, ხილი, ყურძენი, უვლიდნენ საქონელს, ფუგკარს, ცხენებს. XVII საუკუნიდან შემოდის სიმინდი.

არსებობდა შიდა სავაჭრო და ეკონომიკური კავშირები, მათ შორის – სამცხესთან, ოსმალეთთან, ირანთან.

არასტაბილურ სამეფო-სამთავროებში სწრაფად იცვლებოდა პოლიტიკური და ეკონომიკური სიტუაცია, იცვლებოდა იმის მიხედვით, რამდენად დალაგდებოდა ურთიერთობა სტამბოლთან, ისპაჰანთან.

ცალკე ახალციხის ფაშა ჯაყელები აქტიურობდნენ, ცალკე – ლეკები, რომელთაც სათარეშოდ გაიხადეს ქართლ-კახეთი.

ლეკები იგაცებდნენ ქალ-ვაჟებს, გადაჰყავდათ ახალ-ციხეში ან დაღესტანში და ჰყიდდნენ.

ასეთი ძარცვა-რბევით, მაჰმადიანური ცენტრების წაქეზებითა და დახმარებით ირჩენდნენ თავს.

მონათვაჭრობა დიდად სარფიანი საქმე გახდა.

ამასიის ზავმა ქართული სამეფო-სამთავროები დაამგვანა იმ შველს, რომელიც უყუჩდება ნადირის კბილებს, რათა ტკივილი არ იგრძნოს. მაგრამ ნელ-ნელა სისხლისაგან იცლება და კვდება.

ქართველები ოსმალეთსა და ირანში

ოსმალეთს, მკაცრი კონტროლისა და ფედერალიზმის მსგავს პრინციპზე აგებულ იმპერიას, ქმინდნენ და იცავდნენ ყოფილი ქრისტიანები. მაგ., იანიჩრების პროფესიული ჯარი გამაჰმადიანებული ქრისტიანებისაგან შედგებოდა (XVIII საუკუნემდე).

მხოლოდ ერაყის (ბაღდადის) ფაშას ჰყავდა 15 000 იანიჩარი. ქართველმა მამლუქებმა, რომლებიც თითქმის უცვლელად მართავდნენ ამ ქვეყანას 1749-1831 წლებში, მათი რიცხვი 30 000 ათასამდე აიყვანეს. XVIII საუკუნემდე იანიჩარს ცოლ-შვილი არ უნდა ჰყოლოდა, სახლი არ უნდა ჰქონოდა.

ქართველები იანიჩრებად არ აჰყავდათ, ყოველ შემთხვევაში არ ავალდებულებდნენ (ბ. სილაგაძე).

სულეიმან ბრწყინვალეს ჰყავდა 12 000 იანიჩარი. შემდეგ მათი რიცხვი 100 000- მდე ავიდა.

შენარჩუნებულ იქნა მამლუქთა ინსტიტუტი, რომელიც ასევე ქრისტიანი გყვე-მონებისაგან შედგებოდა.

ამის გარდა შეეძლოთ 150 000 მეომრის გამოყვანა.

საფაშოები, მაგ., ახალციხისა, სგამბოლთან შეთანხმების გარეშეც იწყებდნენ ლოკალურ ომებს თავისი მეომრებით.

დასავლეთ საქართველოს ციხე-სიმაგრეებში მაჰმადიანები ისხდნენ, აკონგროლებდნენ გერიგორიას, გაჰყავდათ ტყვე-მონები ზღვით და ხელს უწყობდნენ სავაჭრო საქონლის გაცვლა-გამოცვლას.

დახარკული ჰყავდათ მოსახლეობა.

მაგ., იმერეთს უნდა მიეცა სულთანისათვის წელიწადში 80 ქალ-ვაჟი, გურიას – 46, სამეგრელოს – 70 000 საყენი ანუ არმინი გილო (ბ. სილაგაძე) და ა.შ.

ერთ-ერთი სულთანი ბრძანებებში აღნიშნავს, რომ გურიელი გადასახადებს ზუსტად იხდის, ჩვენი მეგობარია და დავესმართოთ (1657 წ.).

ნადირ-შაჰის დროს ქართლსა და კახეთში დაბეგრეს ყოველი ძირი ვაზი და ბაღში ხეც კი.

ხალხს არც საჭმელი ჰქონდა, არც ტანსაცმელი და თავის გადარჩენას საცხოვრისის მიგოვებით და სხვა მხარეში გადახვეწით ცდილობდა (შარდენი).

როგორც მონღოლები, ისე ოსმალებიც და ირანელებიც ინარჩუნებდნენ ბაგრატიონთა დინასტიას, ქრისტიანულ ეკლესიას, აღმინისგრაციულ დაყოფას. მაგრამ მეფეთაგან მოითხოვდნენ ქრისტეს უარყოფას, ბეგარას და სამხედრო თანადგომას.

ამასთან ერთად აჭრიდნენ გერიგორიებს. მაგ., ოსმალებითა შეიერთა ლაზეთი, აჭარა, სამცხე.

შაჰ-აბასმა ქართლს ჩამოაცილა ლორე-დებედა, კახეთს – საინგილო. სამაგიეროდ, მეფეებს მაღალი ხელფასი დაუნიშნა.

ლორე-დებედაში ჩამოასახლა ბორჩალოს გომის ყიმილბაშები, რამდენიმეგზის ააოხრა კახეთი და ქართლი, ირანში გადასახლა ასეულ ათასობით ქართველი, ისევე როგორც მანამდე აჰყარა სომხები და თანამოძმე ამერბაიჯანელები.

მაშინ გადასახლებულ ქართველთა შთამომავლების ნაწილი დღესაც ცხოვრობს ფერეიდანის სოფლებში.

ქართლსა და კახეთში ერთმანეთს ენაცვლებოდნენ ქრისტიანი და მაჰმადიანი მეფეები, ოსმალური და ყიზილბაშური გარნიზონები.

მიუხედავად ირანის სამხედრო ძლიერებისა, იგი შემოსავლით 10-ჯერ ჩამორჩებოდა საფრანგეთს, გერიგორიითა და მოსახლეობით კი აღემატებოდა.

გახშირდა გყვევებით ვაჭრობა, ქალ-ვაჟების გაყიდვა. შემდეგ ამას დაერთო ლეკიანობა, ოსების თავდასხმები, რომელთაც ამოწყვიგეს ბემო ჯაფა (შღრ – დავით გურამიშვილის „ქართლის ჭირი“).

შავიზღვისპირეთში, სგამბოლში, ოსმალეთის მონათა ბაზრებზე ჩრდილოკავკასიელებთან ერთად იყიდებოდნენ ქართველი ქალ-ვაჟები. ისინი საკმაოდ უნახავს სულხან-საბას მოგზაურობის ჟამს.

ლამაზი გოგონა ღირდა 20 ეკიუ, კაცი – 15, ქალი – 12 და ბავშვი – 3-4 ეკიუ (შარდენი).

ჩრდილოელებს მცირე საარსებო რესურსი ჰქონდათ და თავს ძარცვა-რბევით, ადამიანთა გაგაცებითა და გაყიდვით ირჩენდნენ. ასე ავსებდნენ ოსმალების მონათბამრებს.

ზოგი გაქცევით შეელოდა თავს (მაგ., დავით გურამიშვილი) ან ქრისტიანი გამოისყიდდა (მაგ., ანთიმოზ ივერიელი), არადა – ელოდათ იანიჩარის, მამლუქის, საჭურისი მსახურის ბედი.

ზღვაზე აფხაზი მეკობრეები თარეშობდნენ, ციხეებში მაჰმადიანი ქართველები ისხდნენ.

ყოველწლიურად სამეგრელოდან იყიდებოდა 2-3 ათასი გლეხი (შარდენი ასახელებს 12 000-ს) ანუ ქვეყანა საკუთარი სისხლით იკვებებოდა.

ყირიმიდან გაჰყავდათ 20 000 მონა-გყვე.

ზოგი მშობელი, შიმშილით სიკვდილს რომ გადარჩენოდა, საკუთარ შვილს ჰყიდდა.

გახშირებული ყაჩაღობა-მეკობრეობის შიშით ოსმალებიც კი იძულებული იყვნენ ევლოთ ზღვითა და სომალდების მთელი

არმალით. მაგ., შარდენი სტამბოლიდან გამოჰყოლია 80 გემისაგან შემდგარ ეკიპაჟს.

ეკლესია ებრძოდა მონათვაჭრობას.

განსაკუთრებით აქტიურობდა დასავლეთ საქართველოს კათალიკოსი გრიგოლი (1696-1742). მაგრამ ამ პროცესის შეჩერება შეუძლებელი გახდა, რადგან ეს იყო შემოსავლის წყარო.

თუ გონიერებასა და ერთგულებას გამოიჩენდა რომელიმე მონა-გყვე, მას აწინაურებდნენ. ასევე ექცეოდნენ ყოფილ ქრისტიანებს.

მაგ., ოსმალეთს ჰყოლია 17 ქართველი დიდგვზირი (მურად ქასაბი), დღევანდელი გაგებით – პრემიერ-მინისტრი.

ქართველი მამლუქები დიდხანს მართავდნენ ეგვიპტესა (მაგ., აბრამ შინჯიკაშვილი) და ერაყს (მაგ., დაუდ ბოჩოლაშვილი-მანველაშვილი, მისი სიმამრი სულეიმან ბუიუქი).

ქურთი სალადინი, რომელმაც დაამარცხა ჯვაროსნები და შევიდა იერუსალიმში, ქმნის ეგვიპტის სახელმწიფოს, თავის დინასტიას, რომელიც ვერ დაამარცხეს ვერც ჰულაგიანებმა, ვერც თემურ ლენგმა.

ეგვიპტეში ყვრდნობოდნენ მამლუქთა სამხედრო ძალას. ასე იყო მაშინაც, როცა ეგვიპტე ოსმალთა იმპერიის ერთ-ერთი ოლქი გახდა.

XVIII საუკუნის II ნახევარში მას განაგებდა მარცხოვნიდან გაგაცეხული იბრაჰიმ ბეი შინჯიკაშვილი (1735-1815), რომელსაც მიმოწერა ჰქონდა ერეკლე II-სთან, დედასთან და მარცხოვნი ეკლესიის ასაგებად ფულიც გამოუგზავნია.

ცოლი ქართველი ჰყავდა და ქართულად ლაპარაკობდა ქართველ მამლუქებთან.

1798 წელს ნაპოლეონთან ომის დროს მამლუქთა არმიას სარდლობდა ორი ქართველი – იბრაჰიმ ბეი და მურად ბეი. დევნილმა იბრაჰიმმა სიცოცხლე სუდანში დაასრულა.

ბაღდადის ქართველმა ფაშა სულეიმან ბუიუქმა (დიდი) ჩამოაყალიბა ქართველ მამლუქთა 4 000-კაციანი გვარდია (XVIII საუკუნის 80-90-იანი წლები).

სულეიმანს ცოლიც ქართველი ჰყავდა.

მისი სიძე იყო დაუდ მანველაშვილი, რომელიც 15 წელი მართავდა ერაყს. ჰქონდა მიმოწერა დედასთან, ძმებთან, ეხმარებოდა მათ. ერთხანს ეწადა ერაყის ჩამოცილება პორგასაგანს.

შავმა ჭირმა და სტიქიურმა უბედურებამ დაამარცხა ეს ურჩი ქართველი. სულთანისაგან თითქოს სიკვდილი ელოდა. მაგრამ გადარჩა და შემდეგ გახდა იმპერიის სახელმწიფო საბჭოს თავმჯდომარე, ანკარის ფაშა, მედინაში მაჰმადის საფლავის გედამხედველი. მიიღო ხალიფას ტიტული. დამარხეს ხალიფა ოსმანის აკლდამის პირდაპირ.

ქართველი მამლუქები ებრძოდნენ ნაპოლეონს, ირანის შაჰს, მონაწილეობდნენ შიდა ომებსა და კონფლიქტებში, ვიდრე მოსპობდნენ ამ ინსტიტუტს, დამყარებულს მონათვაჭრობაზე.

ქართველები ასევე აქტიურად მონაწილეობდნენ ირანის პოლიტიკასა და კულტურაში (მაგ., როსტომ სააკაძე, მისი ძმა ალიყული, გიორგი სააკაძე, როსტომ ხანი, ალავერდი ხანი და მისი შვილები დაუდი და იმამყული, მანსურხანი ბარათაშვილი, ფარსადან გორგიჯანიძე, გიორგი XI, მხატვარი სიაუში, მინიატურისტი ჯაბაღარი).

როსტომ ხანმა (ხოსრო მირზა) დასვა ირანის ტახტზე შაჰსეფი, შაჰ-აბასის შვილიშვილი (1629-1642).

იგი იყო ისპაჰანის მოურავი და შაჰის გვარდიის სარდალი – ყულარაღასი. შაჰი მას ხან მამას, ხან ძმას უწოდებდა.

როსტომ ხან სააკაძე კი ირანის ჯარების მთავარსარდალი იყო (სიკვდილით დასაჯა შაჰ-აბას II-მ 1642 წელს).

კათოლიკე იოსებ ქართველი (აბესალამაშვილი) შეესწრო გრაფიკულ სცენას, როცა დამარცხებულმა შაჰ ჰუსეინმა თავისი ხელით დაადგა გვირგვინი 24 წლის ავღანელ მეამბოხე მირ მაჰმუდს.

ეს ფაქტი იოსების აღწერით გახდა ცნობილი ევროპაში.

დაშლილი, დამარცხებული, დაბეგრული და ურთიერთ-ბრძოლით გაგანჯული ქვეყანა, რომელიც იცლებოდა მოსახლეობისაგან, მაინც იღწვოდა კულტურისათვის. მაგრამ არ ჰყოფნიდათ ასპარეზი და კარიერას იკეთებდნენ მაჰმადიანურ სამყაროში.

ჯაყელების სამცხე-საათაბაგო

ვათურქებული სამცხე-საათაბაგოს გერიგორიაზე გაუქმდა 14-ივე ეპარქია. ჯაყელების გვარი გამაჰმადიანდა და ამ პირობით დარჩნენ ფაშებად.

საფაშოს ჰქონდა 24 სანჯაყი (24 000 კვ. კმ). მათაც მაჰმადიანი ქართველები განაგებდნენ. მოსახლეობის დიდი ნაწილი კარგა ხანს ინარჩუნებდა ქრისტიანობას და კონგაქტებს ქართულ სამეფო-სამთავროებთან.

ასეთივე იყვნენ ჯაყელებიც. მაგ., სულხან-საბა ორბელიანის მეორე ცოლი თამარი იყო ასლან ფაშას ასული, ირანის ქრისტიანი დედოფლის ელენეს ძმისშვილი (შ. ლომსაძე).

მაგრამ სგამბოლი შეურიგებელი იყო მართლმადიდებლობის მიმართ და ყოველნაირად ცდილობდა ქრისტიანული კვალის წაშლას.

კიდევ უფრო მძიმე დღეში ჩაცვივდნენ ქართველები გრაპიზონის, ერზრუმის, ყარსის საფაშოებში.

აქ მხოლოდ ლაზებმა შეინარჩუნეს თავიანთი ენა, მაგრამ დაკარგეს ქართული.

ფაშები და სანჯაყ-ბეგები უფროხილდებოდნენ თავიანთ თავს, მემკვიდრეობით სახელოს, ქონებას და მტკიცედ იცავდნენ ოსმალურ კურსს, ყურანსა და მეჩეთს.

მაგ., როსტომ ფაშამ (1644-1659) ხაგებს მოხსნა თვალმარგალიტი, ერთად მოაგროვა ხაგები, სახარების ხელნაწერები, სხვა წიგნები და დაწვა (შღრ – „გრიგოლ ხანძთელის კლარჯეთი“).

ზოგი ცდილობდა გადაერჩინა წიგნები, ჭედურობის ნიმუშები, საეკლესიო ნივთები და გადააჭონდათ ქრისტიანულ მხარეში ან ყიდლენ.

მანამდე, როცა ჯაყელები სეპარაგისგობდნენ, აქ ისევ გრძელდებოდა კულტურული ცხოვრება. გადაუწერიათ XVI საუკუნის დასაწყისში სახარება და დავითნი, გბელ აბუსერისძის კალენდარული გრაქტაგი.

წიგნები მოუხატავთ და მოუჭედავთ. შემდეგ, ოსმალთა შემოსევის დროსაც, აქ ისევ ყოფილან მწიგნობრები, კალიგრაფები, მხატვრები (მაგ., სოილ კოპაძე), მგალობლები. XVI საუკუნის ბოლოს გარდაიცვალა ახალგაზრდა მზეჭაბუკ ჯაყელი, რომელსაც სცოდნია თურქული, სპარსული, არაბული, ყოფილა მწიგნობარ-მგალობელი და რიგორი.

იმერეთსა, ქართლსა და კახეთში გამორბოდნენ ღვთისმსახურები, გადმოაჭონდათ საეკლესიო ქონება. მაგრამ ირანის შაჰისაგან დევნილი ქართლელი და კახელი მოღვაწეონი თავს აფარებდნენ ახალციხის (ჩილდირის) ფაშას (მაგ., გიორგი სააკაძე, თეიმურაზ I, გიორგი XI). ზოგიც სტუმრობდა (მაგ., მთავარეპისკოპოსი გიმოთე გაბაშვილი).

სულთანს თეიმურაზ I-სათვის მამულებიც კი მიუცია გონიოსა და ახალციხეში – ანგიორანული პოზიციის გამო.

მარაბდის ომში ქართველების მხარეს იბრძოდა ახალციხის ქრისტიანი ფაშა მანუჩარ III ჯაყელი.

ჯავახეთიდან გამოქცეული ერთი მესხი – თამაზ თორაშვილი სოლომონ I-ის კანცლერიც კი გახდა.

ამ დროს შეუდგენიათ მესხური მაგიანის ქრონიკა, რომელიც ვახუშტის სიგყვით ხუთ ნაწილად იყოფოდა.

ეს იყო ჯაყელთა დინასტიისა და გენეალოგიის მაჩვენებელი საბუთი, რითაც სარგებლობდნენ ქართველი ისტორიკოსები (მაგ., ვახუშტი, სწავლულ კაცთა კომისია).

ახალციხელ ხოჯა ოსანათ გერ-იოანეს დაუწერია „საისტორიო მისიონერული ღლიური“ (1763-1809 წლები), რომლის სამი ეგზემპლარია მოღწეული.

იოანეს მამა ვაჭარი ყოფილა, თავად კათოლიკურ ეკლესიას ემსახურებოდა ანუ აშკარაა მრწამსის, ეროვნების, მსახურების აღრევა.

იგი აიძულეს ახალციხე დაეგოვებინა. ერთხანს ქუთაისსა და ჩხარში უცხოვრია. იქ სომხებს დაუბეზლებიათ და სოლომონს იმერეთიდან გაუძევებია. ახალციხეში დაუჭერიათ, გამოუსყიდიათ.

შემდეგ მეფუტკრე გამხდარა, ბოლოს – ახალციხის კათოლიკეთა ვიკარი (თანაშემწე).

იოანე მთელი სიცოცხლე წერდა თავის ქრონიკებს. იცოდა ენები, იყო კალიგრაფიც, კათოლიკეთა სკოლის მასწავლებელიც, მეურნალ-დასგაქარიც. იცნობდა ედუარდ გოგლებენს, ალექსანდრე ბაგონიშვილს, სოლომონ I-ს.

მისიონერებს წესად ჰქონდათ დღიურების წერა. იოანეც ამ გრადიციას იცავდა და ამიგომ შემოუნახავს მის ნაწერს მრავალი ფაქტი, რაც დღეისათვის საინტერესოა.

კათოლიკეები ცდილობდნენ ახალციხეში თავიანთი გავლენის გაფართოებას. მაგრამ ეს ჭირდა, რადგან ქართველებს ქართულ ენაზე მეტყველებასაც კი უკრძალავდნენ, მეჩეთებში მხოლოდ თურქულს ასწავლიდნენ.

ქრისტიანს, თუნდაც კათოლიკეს, არავითარი პერსპექტივა არ ჰქონდა. გარდა ამისა, მათ შერჩათ მხოლოდ სომხური, ხოლო ლათინური ჩაკვდა, რადგან ევროპელებს აღარ უშვებდნენ.

ამას მოსდევდა დენაციონალიზება, რომლის მაგალითია იოანე ხუცესი – გასომხებულ-გაფრანგებული ქართველი მოღვაწე, ვისთვისაც გვარიც კი შეუცვლიათ.

მაგ., ასპინძის ომში ფაქტიურად ერთმანეთს ებრძოდნენ მაჰმადიანი და ქრისტიანი ქართველები. ხოლო ოსმალები და რუსები მაყურებელი იყვნენ.

განსაკუთრებით აქტიურად მუშაობდნენ სომეხი კათოლიკეები, რათა ქრისტეს სახელით გაესომხებინათ მაჰმადის მოკვლე ქართველები.

როგორც ვხედავთ, ჯაყელების საფაშოში XVI საუკუნიდან დაიწყო მთელი უმდიდრესი ქრისტიანული გრაფიკები, წიგნები, ეკლესია-მონასტრები. აქაური ქართველები საერთოდ მოწყდნენ სულიერებას, როგორც ქრისტიანულს, ისე მუსულმანურს. კულტურა შემოქმედნი გადაშენდნენ და ხელთ შერჩათ მეჩეთი და ყურანი.

პერსპექტივა

გამაჰმადიანების გარეშეც ელიტა ჰკარგავდა ნაციონალურ ბუნებას, ითვისებდა ოსმალური და ირანული ცხოვრების წესებს, მათ კულტურას, ენას. ზოგი მაჰმადის რჯულსაც ღებულობდა.

ოსმალების მიერ დაპყრობილი ქვეყნები იხდიდნენ ხარაჯას – შემოსავლის ერთ მეხუთედს, რაც ნაწილდებოდა უამრავ სახეობად.

XVIII საუკუნის ბოლოსათვის ახალციხე, როგორც მონაპირე საფაშო, აღარაფერს უხდიდა სტამბოლს. შემოსავალი ვილაიეთს ხმარდებოდა.

რომ არა შემოსევები, ხალხის აყრა, დახოცვა, ნგრევა და მსხვერპლი – შეიძლება ქართველობა საერთოდ გადაგვარებულიყო, გაეზიარებინა ალბანელების ბედი.

სიძულვილი წარმოშობდა დაპირისპირებას, დაღვრილი სისხლის მდინარე ჰყოფდა მაჰმადიანებსა და ქრისტიანებს.

აგრესორებს მხოლოდ ცალკეული ლიდერები უწევდნენ წინააღმდეგობას (მაგ., ლუარსაბ I, სიმონ I, თეიმურაზ I, ერეკლე II, გიორგი სააკაძე), რაც მასაც რწმენას უნარჩუნებდა.

ოსმალებმა აღწერეს, დაჰყვეს სანჯაყებად და დაბეგრეს სამცხის რეგიონი, რაც აღრიცხულია გურჯისტანის ვილაიეთის დაფთრებში (დიდი დაფთარი გამოსცა ს. ჯიქიაშვილმა).

ასეთ სიტუაციაში ქართული ელიტის ინტელექტუალური ნაწილისათვის სანიმუშო აღმოჩნდა ისევ სპარსული კულტურა,

რადგან ოსმალებს თითქმის არაფერი გააჩნდათ სულიერების სფეროში.

ამასიის ზავით შემოსამღვრულ სივრცეში შეიძლებოდა სი-
ცოცხლის შენარჩუნება, ეკონომიკის აღდგენა, ფიქრი კულტუ-
რაზე.

მისი დარღვევის ყოველი ცდა სასტიკად ისჯებოდა (მაგ.,
კონსტანტინე მირზას შაჰ-აბასმა რუსეთისადმი ერთგულების
ფიცის გამო მოაკვლევინა მამა და ძმა).

დენაციონალიზმების პროცესს აკავებდნენ ბაგრატიონი მე-
ფეეები, ეკლესია და ცალკეული მოღვაწენი, დაბალი ფენები –
სოფლების მოსახლენი.

ზოგი მმართველი (მაგ., როსტომი და ერეკლე პირველი)
თუ ეკონომიკას ხელს უწყობდა, ნერგავდა სპარსული ცხოვრე-
ბის წესს, სპარსულ სამოსელეო გიგულაგურას (მაგ., მსახურთ-
უხუცესი შეცვალა ყორჩიბაშმა, მანდაგურთუხუცესი – ეშიკა-
ღასბაშმა, ხუროთმოძღვარი – სარაიდარმა და ა.შ.).

როსტომმა ირანიდან ტფილისში ჩამოასახლა ყარაჩოღე-
ლები და კინგოები. ესენი იყვნენ სპარსელები, თათრები და
სომხები. მაგრამ ახალი მეჩეთები არ აშენებულა. ეს აკრძალუ-
ლი იყო შაჰ აბასის დროიდან.

ვახტანგ V აიძულეს, რომ თავისი დედობილი მარიამ დე-
დოფალი შეერთო ცოლად, შვილების დედა კი გაეშვა. მეფე-
ვალებს ამტკიცებდა ისპაჰანი.

როგორც წერს ვახუშტი ბაგონიშვილი „შეერიათ ქართ-
ველთა განცხრომა, სმა-ჭამა ყიზილბაშური, სიძვა, მრუშობა,
ვიღრე სოდომიადმე, გყუვილი, ხორცი-განსვენება, უგვანი კეკ-
ლუცობა“ (მღრ – ხელნაწერთა მინიატურებზე აღბეჭდილი ქა-
ლური მანერების წვერმოპარსული, წვრილ და გრძელუღვაშა
მამაკაცები, ფეხმორთხმით მჯდარი).

საყურე აღრევე იყო მიღებული (იხ. სარგის და ბექა ჯა-
ყელების ფრესკა საფარის წმ. საბას მონასტერში).

ხელნაწერებში მხედრული ასოებიც, მათი მოხაზულობა და
გადაბმა, დახლართული ხელთვა, განსხვავებით გამოკვეთი-

ლი ასომთავრულისა და ნუსხა-ხუცურისაგან, იხრებიან სპარსული ორნამენტული ანბანისაკენ.

ქვეყნის აღდგენა ხდებოდა დენაციონალიზმების ხარჯზე.

როსტომი და ვახტანგი დაიმარხნენ ყუმში, ირანში და არა ქართლში.

იმ დროს, როცა ჰყვოდა ევროპული ამროვნება, კულტურისა და შემეცნების ყოველი სფერო და ათასწლოვანი გამყინვარების შემდეგ კაცთა გონმა დაიბრუნა დაკარგული მგრძობელობა, დაიბრუნა ადამიანი, რომი და ათენი, პროგრესის მაგისტრალს აცდენილი ქართველი მოაზროვნენი ფირდოუსისა და ნიშამის არეალში გრიალებდნენ, მათი რესტავრირებით ანელებდნენ ასკეტიკას, გამლაპრებულ აღმოსავლეთში ცხოვრობდნენ.

მაშინაც, როცა გამოჩნდა ევროპული კონტურები, განმანათლებლურ იდეებს, დიდაქტიკასა და ცოდნის აპოლოგიას, სოცბასა და ქებას შერჩნენ.

ცალკეული ცდები ვერ ცვლიდა საერთო მდინარებას.

ცხოვრება და გადარჩენის ინსტინქტები არც იძლეოდა სხვაგვარი ფიქრის, განსჯისა და ოცნების საშუალებას.

ფაქტიურად XVI-XVIII საუკუნეების საქართველოში აღადგინეს „ამირანდარეჯანიანი“ რუსთაველის სალექსო სისტემით. „ვეფხისტყაოსნის“ იდეალები, ჰეროიკა და რომანტიკაც ამ ჭრილში დაინახეს და მათ დააშენეს აღმოსავლურ-სპარსული, მაჰმადიანური კულტურა.

ამავე დროს ისევ გრძელდება ბიბლიური ეპიზოდების გარდასახვა, ისევ შემოაქვთ ქრისტიანული სახეები.

ეს იყო სიმბიოზი, ანტირენესანსიც, ნაციონალური და კულტურული გადარჩენის პერსპექტივაც.

XVI-XVIII საუკუნეთა ქართულ კულტურაში გამოიყოფა სამი სტილურ-ამბრობრივი ნაკადი: სპარსოფილური, ნაციონალური და ასკეტიკურ-მისტიკური. მათ შორის იყო დაპირისპირება. მაგრამ არსებობდა ასეთი მოზაიკა ერთი ავგორის შემოქმედებაშიც (მაგ., თეიმურაზ I-თან, სულხან-საბასთან, ბესიკ-

თან, დავით გურამიშვილთან) რომელიმე მათგანის უპირატესობით.

ასკეტიკურ-მისტიკური იდეოლოგიურად ერწყმოდა ნაციონალურს და ორივე უარყოფდა სპარსოფილურ გენდენციას (შდრ – თეიმურაზი – „ქრისტეს მონა ვარ, მითა მძულს მეჩიგი, მინარანიდა“).

მაჰმადიანობა და გრიგორიანელთა მომძლავრება ქართულ ეკლესიას ეროვნულ მნიშვნელობას ანიჭებდა. აქ არ ეცალათ ერეტიკოსთა, წარმართთა თუ ცალკეულ განდგომილთა წინააღმდეგ საბრძოლველად, ეს მაშინ, როცა კათოლიკური დასავლეთი რწმენის სიწმინდის მოცივით სჯიდა მრევლს.

2. ქართულ-სპარსული სიმბიოზი

რუსთაველისა და ფირდოუსის გრადიციები

ქართული საერო მწერლობის აღდგენა იწყება „შაჰნამეს“ თარგმანებით, რომლებიც ჯერ პროზაული იყო, შემდეგ – პოეტური.

ფირდოუსის „შაჰნამე“ ისევე აერთიანებდა ირანელებს, როგორც ჰომეროსი – ბერძნებს, ძველი აღქმა – ებრაელებს, რუსთაველი – ქართველებს.

სპარსული ენა და კულტურა, მათი უმდიდრესი გრადიციები სანიმუშოდ რჩებოდა, თუმცა ირანმა სახელმწიფოებრიობა და თავისი რელიგია დაკარგა VII საუკუნეში, არაბთა მემოსევის შედეგად.

ფაქტიურად, XVIII საუკუნებამდე, ქერიმ-ხანამდე, ირანს მართავდნენ უცხოგომელები, არაირანელები – არაბები, თურქ-სელჯუკები, ჰულაგიანი მონღოლები, თემურიდები, ოღუზები, ყიზილბაშები.

მხოლოდ მცირე ხანს, X-XI საუკუნეთა მიჯნაზე, არსებობდა ბუილების და სამანილების დინასტიები. მათაც ვერ გააერთიანეს მთელი ირანი (მაგ., ცენტრები იყო თავრიზი და ბუხარა).

მაგრამ უცხოგომელები იცავდნენ და ავითარებდნენ სპარსულ ენასა და კულტურას, აგებდნენ მეჩეთებსა და მავზოლეუმებს, ზრდიდნენ ქალაქებს, სამხედრო ძლიერებას, ეწეოდნენ დაუსრულებელ ომებს ალაფისა და ხარკისათვის.

ბრძოლებს უამრავი მსხვერპლიც ახლდა. მაგრამ ქვეყანას შეელოდა მაჰმადის რჯული, რომელსაც აღიარებდნენ შუააზიიდან შემოსული თურქები და მონღოლები.

ამიგომ დინასტიების ცვლა, ხელისუფალთა დაპირისპირება, ცალკეული ოლქების გამოყოფა, მუღმივი დაშლა-გაერთიანება, მუღმივი შიდა და გარე ომები ირანს ისე გადაჰქონდა, რომ ინარჩუნებდა ენასა და კულტურას, თუმცა ადგილობრივი მოსახლეობა უმცირესობაში რჩებოდა (დღესაც ირანში მხოლოდ 35%-ია სპარსელი).

IX საუკუნეში ჩამოყალიბდა ახალი სპარსული ენა – ფარსი, რომელზედაც დაიწერა ფირდოუსის (934-1025) „შაჰნამე“, 120 000 სტრიქონისაგან შემდგარი ჰეროიკულ-რომანტიკული ეპოპეა. იგი გადმოგვცემს ფოლკლორსა და სასანიანთა „ხოდაი ნამაქზე“ („სამეფო წიგნი“) დაყრდნობით ირანელთა ისტორიას არაბების შემოსევამდე, დეჰყანების გმირულ წარსულს.

ქართველები ევროპისაგან მოწყვეტილი იყვნენ. მონღოლები, ოსმალები, თურქული გომები თავადაც სპარსულს აღიარებდნენ. ამიგომ მიმართეს სპარსულ კულტურას, მის უპირველეს ძეგლს, რომელიც აჩვენებდა მაზდეანურ პერიოდს, არა მაჰმადიანურ ყოფა-ცხოვრებას.

როგორც ვთქვით, ცალკეული ეპოზოდები პროზად გადმოულიათ. XVI საუკუნიდან კი დაუწყიათ გალექსვა.

აქ დიდი მნიშვნელობა იქონია რუსთაველის გრადიციამ, „ვეფხისტყაოსანმა“, რომელიც თანდათან იპყრობდა მასისა და არისტოკრატის გულისყურს.

„ვეფხისტყაოსნიდან“ „შაჰნამემდე“ მისვლა, მისი გაცნობა და გადმოცემა სავსებით ბუნებრივი იყო, რადგან ორივე პოემა ერთ გიპოლოგიურ რკალშია მოქცეული.

ამიგომ გამოიყენა პირველმა გამლექსავმა სერაპიონ საბაშვილმა (კეღელაურმა) რუსთაველის ლექსის მეტრი-შაირი, ფირდოუსის ორგაეპედი კი აქცია კატრენულ სგროფად ანუ აილო არა ორმაგი, არამედ – ოთხმაგი რითმა.

გადმოკეთება-თარგმანის ასეთი პოეტიკური მოღელი და ესთეტიკური კრელო ბაგონობდა XIX საუკუნემდე, ვიდრე არ დასცილდა აღმოსავლეთის საქართველო.

რუსთაველის პოპულარობას აძლიერებდა შექმნილი პოლიტიკურ-კულტურული სიგუაცია, ირანელთა ვასალობა, მათი ენისა და კულტურის ცნობადობა, საერო არისტოკრატის მუდმივი კონგაქტი ირანელებთან, სპარსულის ცოდნა, საერთო ესთეტიკა.

XVI-XVIII საუკუნეთა ქართული პოეზია წარიმართა რუსთაველის ლექსისა და სიგყვის სრული ჰეგემონობით. მან თავის სივრცეში მოაქცია ფირდოუსიც, რომლის სგრიქონები აღიქმება „ვეფხისტყაოსნის“ მიმსგავსებად თუ გაგრძელებად.

სერაპიონ საბაშვილს კიდევ ამიგომ ჩაურთავს გექსტში ვაბაასების სგრიქონები რუსთაველთან.

როგორც ვთქვით, მას არ სცოდნია პოეგის სახელი.

ითიქოს დეკანოზი სვიმეონ შოთასძე თავს მიიჩნევს რუსთაველის შთამომავლად, ე.ი. მან იცის, რომ რუსთაველს შოთა ერქვა. ეს ფაქტი უცნობი იქნებოდა სერაპიონისათვის, თანაც დეკანოზი გამოკვეთილად არაფერს ამბობს.

სვიმეონი ცხოვრობდა XVI საუკუნის პირველ ნახევარში, სადგერში, ბორჯომის მახლობლად (აღ. ბარამიძე). მას მოუჭედავს წმ. გიორგის ჯვარი და რუსთველური ლექსით დაუწერია მისი ქება (იღ. აბულაძე, ქრ. შარაშიძე, გრ. რუხაძე).

სერაპიონი იყო ქსნის ხეობის გრემის თავი და ხევისბერი (კ. კეკელიძე), დაახლოებული სამეფო კართან, კონსტანტინესა და ბაგრატთან.

უცხოვრია XVI საუკუნის I მესამედში, სვიმეონამდე.

ასე რომ, ისინი ერთმანეთს არ იცნობდნენ.

სერაპიონს უთარგმნია „როსტომიანი“ „ბაალის შობით ლორასპამდის“. მისი შრომიდან შემდეგ ცალკე გამოჰყვეს ბეჟანისა და მანიქეს ამბავი და „ბეჟანიანის“ სახელით ბევრჯერ გამოსცეს გვილისში.

„როსტომიანი“ დაუმთავრებია ხოსრო თურმანიძეს. მასვე გადმოუღია „შაჰ-ნამეს“ დასაწყისი – ბაალის შობამდე, რომელსაც „ფრიდონიანს“ უწოდებს კ. კეკელიძე.

სერაპიონს უსარგებლია პროზაული თარგმანით, ხოსროს – სპარსული გეჟსგით (XVI საუკუნის მეორე ნახევარი).

„როსტომიანიც“ დიდად პოპულარული იყო, თუმცა მხატვრული ღირებულებით არ გამოირჩევა. იგი თავისუფალი თარგმანია, რომელშიც შეგანილია ქრისტიანული ელემენტები.

თარგმანისათვის „ჩალხი გაუკრავს“ ფარსადან გიორგიჯანიძეს (XVII ს.), თუმცა იგი მაინც დარჩა რუსთაველის მიბაძვად.

ეს იყო რესტავრაციის დასაწყისი, რომელმაც აჩვენა, რომ საერო მწერლობამ ორიენტირი აიღო სპარსულ პოეზიაზე, რომ მას ღებულობდა რუსთაველის ლექსით, როგორც ამ პოემის ესთეტიკის, ჰიპერბოლის, ჰეროიკისა და რომანტიკის გავრცობას.

მაგრამ ქართული პოეტები არ მიმართავდნენ საიამს, სააღს, ჰაფეზს, რუმს ან ჯამის. ყურანის ხსენებას კი გაბუ ელო.

მათი მშვერა გრიალებდა ფირდოუსისა და ნიზამის ესთეტიკურ-თემატიკურ სამყაროში, მათ მიერ მოხაზულ სივრცეში.

თარგმნიდნენ შაჰ-ნამეს მიბაძვით დაწერილ „უთრუთიან-საამიანს“, როგორც პროზით, ისე ლექსად (გამლექსავი ბარძიმვაჩნაძე), „ბააქიანს“ (მამუკა თავაქარაშვილი), „ბარბუ ნამეს“, რომელიც სპარსულში მოცულობით „შაჰ ნამეს“ აღემატება

(ხოსრო თურმანიძე), „საამნამეს“, „ბაამიანს“ (პროზად), „სირინოზიანს“, „ყარამანიანს“, ძირითადად პროზით (სარდალი დავით ორბელიანი).

რუსთაველის გავლენით თარგმნიდნენ პოემებს, ეპიკურ ეპოსს და არა ლირიკას. აინგერესებდათ საგმირო ამბები, სასიყვარულო ისტორიები, აღმოსავლელ მეფეთა ცხოვრება.

„ვეფხისტყაოსანი“ პირდაპირ არ ასახავს ქართულ რეალობას, არ ახსენებს ქართულ გოპონიმებს, ქართული ისტორიის ფაქტებს. ამიგომ ასეთ ხედვას, ასეთ ხატვას შეესაბამებოდა აღმოსავლურ-სპარსული ეპოსი, რომელსაც აქართულებდა ენა და რუსთაველის ლექსი, სიტყვის ესთეტიკა.

ითარგმნებოდა, როგორც ვთქვით, პროზითაც, რომელსაც გრადიცია ჰქონდა „ვისრამიანში“. მაგრამ მთავარი იყო ლექსად, თანაც 16-მარცვლოვანი მეტრით და კატრენული სტროფით გარდათქმა, ოღონდ სიმუსტის გარეშე.

ამ პერიოდში გაულექსავთ „ვისრამიანი“ (არჩილ მეფე) და „ამირანდარეჯანიანიც“ (სულხან და ბეგთაბეგ თანიაშვილები) ანუ, როგორც ამბობდა სულხან თანიაშვილი, ყურს ლექსს უპყრობდნენ, ხოლო „ამბის წიგნები ძეს ავად“.

ამისი ერთ-ერთი მიზეზი, გარდა სპარსული პოემისა და რუსთაველის ზეგავლენისა, იყო ისიც, რომ წერა-კითხვა ცოცხამ იცოდა. ხოლო ლექსის წარმოთქმა უფრო იოლი იყო, ვიდრე პროზისა.

პროზის გექსტის დამახსოვრებაც ჭირდა, მეპირცოდნაზე რომ არაფერი ვთქვათ.

სპარსულ პოემიაში ყურადღება არ ექცეოდა ორიგინალურ ფაბულასა და სიუჟეტს, პერსონაჟთა სახელებს, თემატიკას, პრობლემატიკას.

მთავარი იყო სიტყვისა და ლექსის ხელოვნება.

ამიგომ ლექსის თხზვა იყო შეჯიბრის ასპარეზი, ვინ უკეთ იტყოდა. როგორც მსახიობები ასრულებენ როლებს, ვთქვათ, ოგელოსი ან ჰამლეტისა, ასრულებენ ინდივიდუალური ტემპერამენტით, მოძრაობებით, ხმით, ისე პოეტები თავიანთ ნიჭს

ავლენდნენ მოცემული სქემის გაცოცხლებით, დასაზღვრულ რეალში.

შესაბამისად – შეითხზა მრავალი „ლეილმანჯუნიანი“, „ხოსროვშირინიანი“, „ვარდულებულიანი“. თითქოს ორიგინალობა ნიშნავდა ამ შეჯიბრისაგან თავის არიდებას, საკუთარ უძალობას.

ქართველი მესიგყვენიც ასეთ პროცესში ჩაერთვნენ.

ნიზამი განჯელის რადიუსში

როგორც ადრე ასკეტ-მისტიკოსები გაგაცებითა და თავდადებით თარგმნიდნენ ბიზანტიურ ტექსტებს, ბიბლია-სახარებას, ასეთი ენთუზიაზმით ამჯერად გადმოჰქონდათ სპარსული პოემები.

მაგრამ თუ რელიგიურ ნაშრომებში ცდილობდნენ სიმუსგის დაცვას, რადგან საქმე ეხებოდა რწმენას, ამჯერად ტექსტებს თავისუფლად ეპყრობოდნენ, ავრცობდნენ, ამოკლებდნენ, შეჰქონდათ ცვლილებები.

ზოგჯერ სპეციალისტებს უჭირთ გარკვევა (მაგ., თეიმურაზ I-თან), ტექსტი ორიგინალურია თუ თარგმნილი.

ეს გამოწვეულია სპარსული პოემების კანონიკით, როცა შემოქმედება ცხადდებოდა შეჯიბრად, სახიობად, კონკრეტული თემის ვარიაციად.

ქართველ ავტორებს ფირდოუსის შემდეგ ნიზამი განჯელზე გადაუგანაით ყურდლება და უთარგმნიათ მისი პოემები.

„სპარსული ენის სიგებომან მასურვა მუსიკობანი“ – წერდა მეფე პოეტი თეიმურაზ I, რომელმაც მთელი სიცოცხლე ირანთან ბრძოლას შეაღია და შეაწყვიტა თავისი ოჯახი.

იმასაც შენიშნავდა, რომ „მძიმეა ენა ქართველთა“.

ეს მხოლოდ თეიმურაზ პირველის ამრი არ იყო, რასაც ცხადყოფს სპარსული პოემების თარგმნების სიმრავლე და ორი-

გინალური ტექსტების სიმცირე, სიმცირე როგორც რაოდენობით, ისე მოცულობით.

სამეფო-სამთავროები სამკედრო-სასიცოცხლო ბრძოლაში იყვნენ ჩაბმული მაჰმადიანებთან, ირანელებთან და ოსმალებთან, მაგრამ კულტურით მათი გავლენის სივრცეშიც ნებაყოფლობით ექცეოდნენ, ქრისტე სწამდათ, მაგრამ მაჰმადის პოეზიას ეწაფებოდნენ.

ეს უცნაური ქართულ-სპარსული სიმბიოზი, ერთი მხრივ – გაღარჩენისათვის ბრძოლის შედეგი იყო, მეორე მხრივ – თავად სპარსული პოეზიის ჰეროიკაში ჰპოვებდნენ მაჰმადიანობასთან ბრძოლის სტიმულსა და რესურსს.

ბიზანტია შეცვალა ირანმა.

მაგრამ ბიზანტია ქრისტიანობის ფორპოსტი იყო, ირანი – მაჰმადიანობისა, რომელიც ყველა ურწმუნოს (გიაურის) განადგურებას მოითხოვდა.

ასე ბრძანებდა ყურანი.

ასე მოუწოდებდა ცაბათიც ეგვიპტიდან გამოსულ ებრაელებს.

თარგმანების მეორე ტალღა ნიზამის პოეზიის არეალია.

შარვანშა აღსართან მეორის დაკვეთით დაწერილი „ლეილმაჯუნის“, როცა იგი უნუგეშოდ იყო შეყვარებული თამარ მეფეზე, საქართველოშიც მაშინვე პოპულარული გამხდარა.

ეს ინტერესი ჩანს „ვეფხისტყაოსანშიც“.

კ. კეკელიძე ვარაუდობს, რომ ეს პოემაც უნდა ეთარგმნათ ქართველებს იმ დროს.

„ლეილმაჯუნისანი“ მრავალი ვარიანტიაა ცნობილი, მათ შორის – ამირ ხოსროვისა და აბდურაჰმან ჯამისა.

როგორც აღნიშნავენ, თეიმურამ I-ს გადმოუკეთებია XVI საუკუნის მიწურულის პოეტის შეის საადის ვარიანტი, რომლის საწყისია ნიზამი განჯელი.

„ხოსროვმირინიანისათვის“ აუღიათ ხოსრო დეჰლევის ვარიანტი (ალ. ბარამიძე), უთარგმნიათ პროზით XVII-XVIII

საუკუნეთა მიჯნაზე. ნიზამის „ხამსეს“ (სუთწიგნეულის) ერთ-ერთი ნაწილია „ბარამ-გურიანი“ (გური – კანჯარი სპარსულად) ანუ „შვიდი მთიები“.

ამ პოემის მრავალი ვარიანტი არსებობს, ზოგი ცნობილი, ზოგი უცნობი ავტორისა.

ტექსტი გადმოგვცემს ბარამ ერანის ხელმწიფის (420-438) ამბავს თუ როგორ შეერთო შვიდი ცოლი (როგორც გვახსოვს, იგი სასტიკად ეპყრობოდა ქრისტიანებს).

ესენია – ინდოთ, თურქთა, ჩინთა, ხაგაელთა, რუსთა, ბერძენთა, ფრანგთა ანუ შვიდთა იყლიმთა მეფეების ასულები.

ჩინელი მხატვარი მანი ყოველი ცოლის შერთვის შემდეგ მლაპარს უყვება ბარამს შესაბამისი ფერთა სიმბოლიკით.

შემდეგ ირანს ჩინეთის მეფე შემოესია და დარდიმანდი მეფე იძულებული გახდა ქეიფი და დროსგარევა შეეწყვიტა.

ბოლოს დაამარცხა ხაყანი, გავიდა სანადიროდ და კანჯარს გაეკიდა. კანჯარი გამოქვაბულში შეიმალა, შიგ შეჰყვა ბარამიც და გაუჩინარდა.

პოემა უთარგმნია ნოდარ ფარსადანის ძე ციციშვილს 1655-1656 წლებში, სიკვდილის წინა ხანებში.

კ. კეკელიძის აზრით, თარგმანი კომპილაციური ხასიათისაა – ცალკეული ეპიზოდები აუღია ნიზამის, ასადის, ნავოის ტექსტებიდან და ასე შეუქმნია „ბარამგურიანის“ ქართული ვარიანტი, რუსთაველის საგრძნობი გავლენით.

სპარსულიდან უთარგმნიათ, ასევე „იოსებბილისანიანი“, რომლის საწყისია ფირდოუსთან. მოღწეულია ორი ვარიანტი. პირველი მომდინარეობს ჯამისა თუ მისი მიმბაძველეებისაგან (გ. ჯაკობია, ალ. გვახარია). მეორის ავტორია თეიმურაზ I, რომელსაც აუღია არა ერთი რომელიმე ავტორის ტექსტი, არამედ – მოუცია ისეთივე ვარიანტი, როგორც იყო მიღებული სპარსულ მწერლობაში.

ნაკლებად მნიშვნელოვანია „ბარამგულანდამიანი“, „ბარამგულიჯანიანი“, „მიჯნურთ ბაღე“. მაგრამ საინტერესო

ისაა, რომ უკვე რუსთაველის გავლენას ერთვის თეიმურაზ პირველის გავლენაც.

თეიმურაზ I-ის შთაგონება სუფისტური სიყვარული, სპარსული პოეზია, მისი თემატიკა, პრობლემატიკა და მუსიკალობა იყო. როგორც ჩანს არჩილის „გაბაასებიდან“, იგი რეალურადაც ეგოქებოდა რუსთაველს, მაგრამ, ცხადია, ვერ შეძლო „ვეფხისტყაოსნის“ მაგნიტური არედან გაღწევა.

XVIII საუკუნიდან ქართველები სცილდებიან ფირდოუსსა და ნიზამი განჯელს, სპარსულ ლირიკას და ფორმალიზმის ჩიხში ექცევიან.

სპარსული თემატიკა

ქართველი პოეტები მთელი XVI საუკუნე და XVII ს-ის დასაწყისში თარგმნა-გადმოკეთებით არიან გატაცებული, მონაწილეობენ „ვეფხისტყაოსნის“ ტექსტის შევსებაში, წერენ გაგრძელებებს, ბოლოს – გაგრძელებათა გაგრძელებას „ომანიანს“, რომლის ავტორია სარდალი ქაიხოსრო ჩოლოყაშვილი, ნიკიფორე ირბახის ძმა.

იგი ეჭვიანმა თეიმურაზ პირველმა მოაკვლევინა, ისევე როგორც ქართლის მაჰმადიანი მეფე სიმონ II და თავისი სიძე ბურაბ არაგვის ერისთავი (თავი შაჰს გაუგზავნა).

თარგმნა-გადმოკეთება ქართველთა უძველესი ტრადიცია იყო. სასულიერო მწერლობის მხოლოდ მცირე ნაწილია ორიგინალური.

ასეთ განმანათლებლურ მისიას ჰქონდა გამართლება და მნიშვნელობა გარკვეულ მდგრადდე. იგი ნიშნავდა სხვათა გამოცდილების ათვისებას, ინტელექტუალური ელიტის ინფორმირებას, ინტერესების აღძვრას.

მაგრამ ხანგრძლივ დროში აღუნებდა შემოქმედებით სულს, აჩვევდა პასიურობას, მზა სქემებით ოპერირებას.

მხოლოდ თეიმურაზ I-მა (1589-1663) დაუდო მღვარი თარგმანებით გაგაცემას. იგიც ამოდიოდა რუსთველური და სპარსული გრადიციებიდან. მაგრამ უკვე ცდილობდა არა იმდენად თარგმნა-გადმოკეთებას, არამედ – სპარსული თემატიკის დამუშავებას, ისეთ შეჯიბრში მონაწილეობას, რაც სპარსულ პოემაში იყო მიღებული.

ამიგომ მისი პოემები – „ლეილმაჯუნეიანი“, „ვარდულბულიანი“, „შამიფარეანიანი“, რომელთაც კ. კეკელიძე გადმოკეთებულად მიიჩნევს, უფრო არის სპარსული თემატიკის ქართულ ენაზე დამუშავება, ირანული კულტურის გრადიციების გადმოტანა და შერწყმა რუსთაველის გრადიციასთან.

ამიგომ კონკრეტულ დედანს ვერ პოულობენ სპარსულ ლიტერატურაში. მართალია ავგორი ასახელებს მოლა აჯას, ამბობს, რომ ვიწყებ „თარგმანობას“. მაგრამ არავინ იცის, ვინ იყო ეს მოლა. თანაც პოეტი აქ თარგმანში უნდა გულისხმობდეს სწორედ დაუსწრებელ პოეტურ მუშაირაში მონაწილეობას.

ასე რუსთაველის ინტერპოლატორიც ამბობს, რომ ესე ამბავი სპარსულია და მე გავლექსეო. მაგრამ არ ვუჯერებთ.

თანაც თავის პოემებში თეიმურაზი ურთავს ქართულ მასალას, მაგ., „იოსებბილიხანიანიში“, რუსთაველის ვინაობას, „ვეფხისტყაოსნის შინაარსს.

„იოსებბილიხანიანის“ დედანიც უცნობია, ეს მაშინ, როცა ამ პოემის სხვა რედაქციას, ანონიმი ავგორისას, საფუძვლად დასდებია ჯამის ვარიანტი (კ. კეკელიძე, გ. ჯამბურია).

„ლეილმაჯუნეიანის“ ტექსტში ნათქვამია, ამ ამბავს შის სადის დავეცილებით. XVI საუკუნის ბოლოს მართლაც არსებულა პოეტი შეის საადი, რომელსაც ამ სათაურის პოემა დაუწერია.

მაგრამ „დავეცილები“ აქ გაჯიბრებას ნიშნავს, არა მიბაძვა-გადმოკეთებას. გარდა ამისა, პოემაში შესულია ქრისტიანული ელემენტები და ანტიმაჰმადიანური პათოსი.

ამრიგად, უნდა ჩავთვალოთ, რომ თეიმურაზის ამ პოემებს არა აქვს კონკრეტული წყარო და ისინი თავისუფალი ფანტაზი-რებაა სპარსულ მასალაზე და ერთგვარი გაჯიბრებაა სპარს პოეგებთან.

სპარსული თემატიკის დამუშავება, ისევე როგორც თარგმ-ნა-გადმოკეთება, გაგრძელდა XIX საუკუნემდე. მაგრამ პარა-ლელურად, იმავე თეიმურაზის შემოქმედებაში გამოიყო ორი-გინალური ნაკადიც.

ეს არის „გაზაფხულშემოდგომიანი“, „სიგყვა სწავლისა“, „ქეთევანიანი“, ლირიკული ლექსები, მაჯამები და ანბანთქე-ბანი, რაც შეადგენს კრებულს „მაჯამა“.

სვეგამწარებული მეფის ლირიკაში, განსხვავებით სპარსუ-ლი თემატიკისაგან, ძირითადია სოფლის სამღურავი, საწუთ-როს კილვა, რასაც ჯერ კიდევ რუსთაველი უჩიოდა:

„მოკვდე, მიწაც აღარ მინდა, ჩემზედ მხეცნი მოაწივე“.

„რად, სოფელო, სხვა არ დასწვი ჩემებრ,

მე მქენ დასადაგე?

გლახ, ლახვარი სასიკვდინე ყველა მე მკარ, დასად აგე,
დამიკარგე ძე, ასული, ძმა, არ ვიცი და სად აგე?

სხვა ნაყოფი, მათებრ გურფა, რა აშენე და სად აგე?“

ასეთ სტრიქონებში სპარსულ ესთეტიზმს ენაცვლება პი-როვნული გრაგედია, რომელიც ქართლ-კახეთის კაცასტრო-ფის ნაწილია:

თეიმურაზმა რამდენიმეჯერ დაკარგა ცახტი. იყო ღრმად ქრისტიანი, სპარსულის მეხოტბე და მაჰმადის მოძულე, დედა ქეთევანი წამებით მოუკლა შაჰ აბასმა. დაასაჭურისა ვაჟები – ალექსანდრე და ლევანი (ერთი შეიშალა, მეორე გარდაიცვა-ლა), მოუკლა და, ასული, მესამე ვაჟი – დავითი როსტომთან ბრძოლაში დაედუკა, მეორე ასულს ქმარი (ზურაბ ერისთავი) თავად მოუკლა, შემდეგ დარეჯანი ცოლად ჰყავდა იმერეთის მეფე ალექსანდრეს (1639-1660).

ეს ქართველი კლეოპატრა, ძალაუფლებისათვის მებრძო-ლი დედოფალი, ბოლოს შეირთო ვახტანგ ბაგრატიონ-ჭუჭუ-

ნაიშვილმა და მცირე ხნით დაუბრუნდა ცახცხ. მაგრამ მალე ისიც მოკლეს.

თეიმურაზი კარგი სარდალიც იყო და ჯარს თავად მიუძღოდა ომში. მაგ., წიწამურთან დაამარცხა შაჰ-აბასის ცნობილი სარდალი ალი-ყული-ხანი, ბაზალეთთან – გიორგი სააკაძე, ქალეთთან წინ აღუდგა თავად შაჰ-აბასს, ამოხოცა შემოსეული ლეკების რაზმები, დაარბია ბარდა და ყარაბაღი, კახეთიდან გააძევა მმართველი სელიმ-ხანი.

დამარცხდა მარაბლაში ისა-ხან ყორჩიბაშთან, შემდეგ – დიდოელებთან და ლეკებთან, საბოლოოდ – როსტომ ხანთან.

მთელი სიცოცხლე ებრძოდა და ეურჩებოდა ირანის შაჰებს, სთხოვდა დახმარებას ევროპას, ოსმალეთსა და რუსეთს. მოგჯერ ისპაჰანთანაც პოულობდა საერთო ენას, შვილიშვილიც გააგზავნა მოსკოვში – ერეკლე, მომავალი ნამარაღი-ხანი (რომლის შვილად მიაჩნიათ იმპერატორი პეტრე I), თავადაც ჩავიდა თეთრ ღედაქალაქში. მაგრამ, ბოლოს ბერად შემდგარი, ეახლა შაჰს, რომელმაც იგი დააპატიმრა და ასგრაბადის ციხეში აღესრულა – „დაღუპდა ენა რიგორი“ (არჩილ მეფე).

პოლიტიკურად თეიმურაზი იყო ცენტრალური ფიგურა XVII საუკუნის პირველ ნახევარში, თუმცა მის მოქმედებას ხშირად აღძრავდა ეჭვი, ამბიცია და ინტრიგები.

ასეთი გრაგიკული ბედის მონარქმა კულტურაშიც დიდი წვლილი შეიტანა, როგორც პოეტი, რომელმაც მთარგმნელობა-გადმოკეთების მეთოდი შეცვალა ორიგინალური შემოქმედებით და ამისათვის თავადაც მიმართა რუსთაველის ლექსსა და ესთეტიკას, შემოიგანა ლირიკის ქანრი და სალექსო ფორმები.

როგორც ჩანს, ლექსები და პოემები უწერია გრაგიკული ისტორიების ინტერვალებში – 30-იან წლებში კახეთში და 50-იან წლებში – იმერეთში.

თეიმურაზის ანგიროანულ პოლიტიკას აწონასწორებდა მაჰმადიანი, ხარჭის ნაშობი როსტომი, სპარსოფილი და ისპაჰანის ერთგული (1565-1658).

ეს 60 წლის კაცი ყიზილბაშთა ჯარის ერთ-ერთი სარდალია მარაბდასა და ქსანთან ბრძოლებში, შემდეგ – ისპაჰანში გარულა და ყულარაღასი (შაჰის გვარდიის სარდალი, 10 000-იანი ლულაშთა კორპუსი, დაკომპლექტებული გამაჰმადიანებული ქართველებისა და სომხებისაგან).

ამიგომაც დაიმარხა ერთი ალავერდში, მეორე – ყუმში (ირანი).

როსტომი სპარსული ცხოვრების წესის მიმდევარი იყო. სპარსულად აღზრდილი. მაგრამ ხელს უწყობდა ქართლის მოშენებას, ეკონომიკის აღდგენას, კულტურას. მაგ., მისი მეუღლე იყო მარიამი, ლევან დადიანის და, რომლის სახელს უკავშირდება „ქართლის ცხოვრების“ გადაწერა და დახმარება ეკლესია-მონასტრებისადმი.

1648 წელს, როცა საბოლოოდ დამარცხდა თეიმურაზი, როსტომს შეეძლო კიდევ შეკურობა. მაგრამ ეს არ ინდომა და თეიმურაზის მეუღლის ხორეშანის თხოვნით გზა მისცა იმერეთისაკენ, სიძე-ქალიშვილთან, უფემქაშა 500 თუმანი და ათხოვა 500 ცხენ-ჯორი!

როსტომის კურსის წყალობით ქართლი ეღირსა მშვილობას.

შეიქმნა კულტურისათვის საარსებო პირობები.

ეს გზა გააგრძელეს ვახტანგ V-მ, გიორგი XI-მ, ერეკლე I-მა, ქაიხოსრომ, ვახტანგ VI-მ 1723 წლის კაგასტროფამდე.

მაგრამ მუდმივი ომები, შემდეგ – როსტომის სპარსოფილური გენდენციები აძლიერებდა საერო მწერლობას და ინტერესს უკარგავდა საღვთო წიგნებს, გრადიციულ სულიერებას.

ეს შეუნიშნავს თეიმურაზს:

„არვის უნდა სახარება, არცა წიგნი მოციქულთა“.

მათ აღვიღს იკავებდა მაჰმადიანურ-სპარსული ლიგერატურა.

არც არჩილის დროს იყო უკეთესობა:

„სამღვთო წიგნი ბევრი წახდა უყლოთა და უბუღობით, საშაიროს ინახევდნენ სგავრის ბუღით ან ნახლობით“.

ეს „საშაირო“ კი იყო სპარსულიდან თარგმნილი და გადმოკეთებული პოემები, დაწერილი რუსთველური ლექსით.

ამიგომ კიდევ უფრო ძლიერდებოდა ინტერესი რუსთაველის „ვეფხისტყაოსნისადმი“, რომელიც აერთებდა ლექსს, საერო მოტივებსა და აღმოსავლურ სამყაროს.

აღმოსავლური თემატიკა პროზამაც აითვისა, როგორც XII საუკუნეში.

მართალია, ლექსი უფრო აინტერესებდათ. მაგრამ იგავ-არაკები, ალეგორია, მორალისტური შეგონებანი, სენტენციები და აფორიზმები პროზით ან ლექსნარევი თხრობით უფრო მარჯვედ გადმოიცემოდა.

საქართველოში კარგად იცნობდნენ ასეთი ხასიათის წიგნებს, თხრობის მოღელს, როცა მოცემულია საერთო ფაბულა, საერთო კომპოზიციური ჩარჩო. მასში ჩართული პერსონაჟები ავითარებენ ძირითად ამბავს, მაგრამ სიუჟეტს ტვირთავენ იგავური ჩანართებით, რომელთა მეშვეობით გადმოგვცემენ ძირითად ამრს, ამბიდან გამომავეალ სიბრძნეს, რაც უფრო ეფექტურია, ვიდრე ერთსტრიქონიანი აფორიზმები.

ასე იყო დაწერილი „ქილილა და დამანას“ ანუ „ანვარი სოჰაილის“ ვერსიები. ეს ტექსტი ჯერ კიდევ თამარის ეპოქაში აინტერესებდათ ქართველებს. ხოლო სპარსული კულტურისა და მმართველობის მოძალების ქამს კიდევ უფრო დაიახლოვეს.

ასეთი ტიპის მოღელმეა აგებული ანონიმის „რუსუდანიანი“ და სულხან-საბა ორბელიანის „სიბრძნე სიცრუისა“.

„რუსუდანიანი“ თორმეტი კარისაგან შედგება, რომელიც მოიცავს თორმეტი ხელმწიფის ამბავს, თორმეტი სადევემრო, სათავეგადასავლო მდაპარს.

ზმირინის ქვეყნის ერთ ღიდებულს აფთვიმიანეს ჰყავს თორმეტი ვაჟი. ბოლოს, ნაგრობდა და ეყოლა ასულიც. მას

რუსუდანი დაარქვეს, რომელსაც ცოლად ირთავს მანუჩარი, იამანელი ქრისტიანი მეფის ვაჟი.

ეყოლათ სამი ძე და ერთი ასული – როდამი.

ქვეყანაში ამ დროს სპარსელები ბაგონობდნენ, რომლის მეფე თავისთან დაიბარებს მანუჩარს, შემდეგ – როდამსა და ფრიდონს.

სასოწარკვეთილ რუსუდანს ძმები მორიგეობით უყვებიან მლაპარს და ასე ანუგეშებენ.

მანუჩარს იამანეთის მეფედ აბრუნებენ. ქმრის ლოდინში რუსუდანი კვდება. შემდეგ ბრუნდება მანუჩარიც.

„რუსუდანიანის“ აღმოსავლური წყაროები დაადგინა ალ. ბარამიძემ, მათ შორის „მაჰ ნამეს“ ქართული ვერსიებიცაა.

წიგნი, კ. კეკელიძის აზრით, დაწერილია XVII საუკუნის 60-იან წლებში, ვამიყ დადიანის კარზე, რომელსაც ცოლად ჰყავდა სვიმონ მეფის ასული ელენე.

სულხან-საბა ორბელიანის „სიბრძნე სიცრუისაც“ აღმოსავლურ სიუჟეტებს ემყარება. მასაც აქვს მლაპრული ჩარჩო, შეიცავს 100-ზე მეტ იგავ-არაკს, ასევე – აფორიზმებსა და სენცენციებს.

აქაც მეორდება შაბლონური სიუჟეტი – მეფე ფინემს დიდხანს არ ჰყავდა შვილი. შემდეგ შეეძინა, დაარქვეს ჯუმბერი. მას მრდის ახალგაზრდა ლეონი, მრდის სპარგანული წესით.

მეფეს ჰყავს ვეზირი სედრაქი და საჭურისი რუქა.

რუქა მეფესთან აბეზღებს გამზრდელს, სედრაქი კი იცავს. მათ შორის პაექრობა იმართება იგავ-არაკებით, რომელიც ავსებს თხრობას. ასევე იგავებით კამათობენ ფინემი, ლეონი და ჯუმბერი,

მიუხედავად რუქას მონდომებისა, მეფე კმაყოფილი დარჩება ლეონის გარჯით.

„სიბრძნე სიცრუისას“ იგავ-არაკებს, როგორც ნაჩვენები აქვს კ. კეკელიძეს, საწყისები აქვს აღმოსავლურ ლიტერატურაში – „ათასერთ ღამეში“, „პანჩატანტრაში“, „ქილილა და და-

მანაში“ და სხვა ტექსტებში ანუ ესეც არქეტიპული მოდელების აშკარა ვარიანტია.

ასე რომ – ორივე პროზაული ტექსტი, როგორც „რუსუდანინი“, ისე „სიბრძნე სიცრუისა“ გიპოლოგიურად აღმოსავლურ, კერძოდ – სპარსულ არეალს განეკუთვნება. მაგრამ ამ სივრცეში სულხან-საბა ლაკონიური და საღა თხრობით, იგავთა მიზანდასახულობით, მათგან გამომავალი ამრით აღწევს ორიგინალობას ანუ ამბავი მოგონილია, გყუილია, მაგრამ მისგან გამოგანილი დასკვნა – სიბრძნე.

ეს ორი წიგნი მაშინ, როცა რუსთაველის გრადიცია და ლექსი ბაგონობდა, პოპულარული გამხდარა, ისევე როგორც „ყარამანიანი“.

არჩილ მეფისა და სულხან-საბა ორბელიანის შემოქმედება გვიჩვენებს იმ კულტურულ პროცესს, რომელიც იწყებოდა აღმოსავლეთში. მაგრამ თანდათან, ქართული სინამდვილის მოთხოვნისგან, ქართული ცნობიერების გათვალისწინებით, სტოვებდა სპარსულ სამყაროს, მაჰმადიანურ გარემოს და ინაცვლებდა ქრისტიანული რუსეთ-ევროპისაკენ.

ორივე მათგანმა სიცოცხლე დაასრულა მოსკოვში და იქვე დაიმარხა.

ასევე რუსეთში აღესრულნენ თეიმურაზ II, დავით გურამიშვილი, ვახტანგ VI, მამუკა ბარათაშვილი, ვახუშტი ბაგონიშვილი, რუმინეთში – ბესიკ გაბაშვილი.

XVIII საუკუნიდან აღმოსავლეთი ჩრდილოეთმა შეცვალა.

სალექსო ფორმები

XVI საუკუნეში, როცა ლიგერაგურა თავიდან გახდა დასაწყები, პოეტური თხზვის უნარი გააღვიძა რუსთაველმა და ორიენტირაც დასახა. ამიგომ მიმართავდნენ არა ჩახრუსაულ-

შავთელურს, მათი რთული გარითმვის სისტემას, არამედ – შაირსა და კაგრენულ სგროფს, კეთილხმოვან რითმებს.

ასე გაგრძელდა თეიმურაზ პირველამდე, რომელმაც, როგორც ვთქვით, გააფართოვა ქართული ლექსის დიაპაზონი.

შემდეგ პოეტებმა რუსთაველს დაუმატეს თეიმურაზის სახელი და კიდევ უფრო გაზარდეს სალექსო ფორმები და კომპონენტები, ოღონდ ეს ისევე წარიმართა სპარსული პოეზიის გავლენით, მიბაძვით, მისი გრადიციების ათვისებითა და ფორმალიზებით.

სალექსო მეგრი დაარღვიეს ბესიკმა და დავით გურამიშვილმა.

ბესიკმა შემოიგანა 14-მარცვლიანი საზომი, რომელიც იმდენად მოერგო ქართულ პროსოდიას, რომ 16(8) და 10(20) მარცვლოვანთან ერთად შექმნა ქართული ლექსის ძირითადი მეგრიკა.

დაბრუნდა ჩახრუხაულის მეგრიც, რომელიც დ. გურამიშვილმა დაშალა, ისევე როგორც კაგრენული სგროფი („ქაცვია მწყემსი“), თუმცა ძირითადად ერთგული დარჩა რუსთაველური შაირისა (ჩახრუხაული, შავთელური, ფისტიკაური, ძაგნაკორული ერთი მეგრის ვარიაციებია).

ბესიკმა განამტკიცა კანტი-კუნტად გაელვებული 7-მარცვლოვანი და 11-მარცვლოვანი საზომები:

„ვაი, საბრალო აირა,
სმადამთვრალო აირა“ ...

„შავში შაშენი შავ გალიას შემსხდარნი“.

პოეტებმა სცადეს მრავალფეროვნების შეგანა სგროფის სგრუქტურაში. როცა იგი განალაგეს სხვადასხვა საზომებით, რათა აკადემიზმი შეეცვალა ცოცხალ, დინამიკურ რიტმიკას.

ამასთან ერთად, შემოიგანეს ორგაეპედი, რომლითაც არის დაწერილი „შაჰ ნამე“ და ხუთგაეპიანი სგროფები.

ცხადია, ჩვენ ვგულისხმობთ საუკეთესო ნიმუშებს და არა მკვლარ, ფორმალურ ექსპერიმენტებს.

არჩილი, იოსებ სააკაძე, ვახტანგ VI, თეიმურაზ II ნაკლებად იძლეოდნენ პოეტურ სიახლეს. ისინი მისდევდნენ რუსთაველსა და თეიმურაზს. მხოლოდ ბესიკმა და დავით გურამიშვილმა დაარღვიეს ეს ტრადიცია.

ბესიკ გაბაშვილი (1750-1791) უფრო ლირიკოსი იყო და ამიტომ შეეძლო მეტი ვარიაციების მოცემა, ვიდრე ეპიკოსს. დავით გურამიშვილი (1705-1792) უკრაინაში ცხოვრობდა, მოწვევტილი იყო ქართულ რეალობას, ცოცხალ მეტყველებას.

მისი ფიქრებისა და ოცნებების მასაზრდოებელი ინტელექტუალური წყაროები იყო ბიბლია და ვეფხისტყაოსანი, რომელსაც ურთავდა რუსულ-უკრაინულ ხმებს, რაც ხან წარმატებული იყო (მაგ., „მუბოვკა“ – 4+4+4+2) ხანაც – წარუმატებელი (მაგ., „ქაცვია მწყემსის“ მეგრი და სგროფი).

რუსულ-უკრაინული ხალხური სიმღერების მელოდიკა, მათი გადმოტანა ქართულ ვერსიფიკაციაში თავისთავად ცვლიდა სგროფსა და საზომს. თუმცა, როგორც ვთქვით, დ. გურამიშვილი უფრო მტკიცედ და მყარად გრძნობს თავს რუსთაველურ სისტემაში.

აქ მისი ორიგინალობა ვლინდება თემატიკის შეცვლით, სპარსული მოდელის უარყოფით, ისტორიულ-რეალური მასალის შემოტანითა და განსჯით, სამშობლოს ტრაგედიით ჩვენებით, ფიქრით სიკვდილსა და სიყვარულზე, უფალსა და სიცოცხლეზე, მისტიკითა და სევდით, სოფლის სამღურავით, დიდაქტიკით.

ბესიკმა შაირის გარდა, როგორც ვთქვით, გამოიყენა სხვა საზომებიც – 7, 8, 10, 11, 14 მარცვლოვანი. მაგრამ თვით სგროფის შიგნითაც რითმების განლაგებით, ხან მიჯრითი რითმებით, ხანაც – შიღართმებითა და მათი სისშირით შეცვალა კატრენი. მაგ., „სევდის ბალი“ დაწერილია რვატაქედი სგროფითა და რვავე მიჯრითი რითმით.

ასეთი ცდები ჰქონდათ მამუკა ბარათაშვილსაც, „ნარგი-მოვანის“ ავტორსაც. მაგრამ არ ჰყოფნიდა პოეტური ძალა მათ დასამკვიდრებლად.

ბესიკის სალექსო თემები იყო სევდა, სიყვარული, პაგრიოტიკა, მათი ვარიაციები, გადმოცემული ღიღი ოსტატობითა და კულტურით, მეტწილ – მწიგნობრული ენით, ანგონ I-ის ესთეტიკიდან მომდინარე სტილით. მაგრამ მუსიკალობა, მრავალფერი რიგმი და რითმების კომბინაცია ახლენდა მარტივი მასალის კომპენსირებას (მაგ., „განო გაგანო“).

მანვე შემოიტანა სპარსული პოეზიიდან მუხამბაზისა და მუსტაზადის რთული ფორმები.

მუხამბაზი შეიცავს ხუთ სტროფს, შიდა რითმებით (მაგ., „ცრემლთა ისხარნი, მოსისხარნი, ჩვენდა არენით“), რომელიც გასდევს ყველა სტრიქონს.

ყოველი სტროფი შედგება ხუთი ტაქტისაგან. პირველ სტროფს აქვს ხუთი გარე რითმა (ზოგჯერ შიდა რითმებიც – „განო გაგანო გულწამგანო“), რაც გადადის II, III, IV, V სტროფების V ტაქტში და ასე კრავს ლექსის კომპოზიციას.

ამდერებული ლექსი პოეტმა შეანელა 14-მარცვლოვანის (5+4+5) მძიმე რიგმიკით, რაც მეტ-ნაკლები კორექტივით მიიღო ქართულმა პოეზიამ.

მუსტაზადიც ასეთივე აგებულებისაა, ოღონდ იგი ოთხ-სტროფიანი და ოთხტაქტიანია (მაგ., „ბულბული მოდის მწუხარებით“).

ბესიკი პოპულარული პოეტი იყო. მისი არისტოკრატიზმი, გამოსაგული ენასა, პოეტიკურ სისტემასა და მგრძობელობაში მისაღები იყო ელიტისათვის, მაგრამ არა მასისათვის.

მასას, გფილისურ დაბალ ფენას, ჰიბრიდულ კულტურას უფრო შეეფერებოდა საიათნოვას მარტივი, ქართულ-სომხურ-ამერბაიჯანული ლექსები და ჰანგები.

ბესიკი ელიტის პოეტი, საიათნოვა – მასისა.

პირველი არისტოკრატია, მეორე – პლებეი.

პირველი ქართველია, მეორე – ინტერნაციონალური ჰიბრიდი, რაც გაიაზრეს და განავითარეს არაქართველმა თბილისელმა ვაჭრებმა, ხელოსნებმა, მომღერლებმა და პოეტებმა (იოსებ გრიშაშვილი, გიორგი ლეონიძე).

მეგრულ-სტროფული კომბინაციით გამოირჩევა უცნობი ავტორის ლირიკული პოემა „ნარგიზოვანი“ (XVIII ს.), რაც არ გაიზიარეს მომდევნო თაობების პოეტებმა.

თეიმურაზ I-მა აღადგინა მაჯამა-ომონიძური რითმა, როცა ერთნაირი სიგყვებით გადმოიცემა განსხვავებული აზრი და ისინი ერთმანეთს ერთიმება.

ასეთი გართმევა, რასაც ზოგჯერ მიმართავენ რუსთაველი და მეხოტბენი, მეტყველებს პოეტის ოსტატობაზე, ლექსისა და სიგყვის დაუფლებაზე, მაგრამ იშვიათადაა ეფექტური.

მეტწილ იგი ტექნიკური სიგყვათათამაშია, რომელსაც ეწირება გრძნობა და აზრი. სპარსელებს ამ ხერხით პოემებიც კი უწერიათ.

იგივე ითქმის ანბანთქებაზე, რომელიც შემოაქვს თეიმურაზ I-ს.

იგი იწერება ა ასობგერიდან და მთავრდება ჰაეთი. აქაც არის ვარიაციები, ზოგი ვრცელია, ზოგი – მოკლე. ზოგან ყველა სიგყვა მისდევს ასოთრიგს, ზოგან – სტროფები იმეორებენ, ან – ტაეპები.

ესეც ოსტატობის დემონსტრირებაა, რაც ლექსს აქცევს რებუსად და იწირავს როგორც ენას, ისე აზრსა და გრძნობას.

ანბანთრიგი აქ ლექსის კომპოზიციური ჩარჩოა.

ასეთსავე ფორმალურ ოსტატობას მოითხოვდა აკროსტიხი, რომელიც ჰიმნოგრაფიიდან მოდიოდა, და ზმები, რომლებიც ტექსტში იყო ჩასმული და უკიდურესად ართულებდა აღქმას (მაგ., ბესიკის „ნარდზედ ზმები“ და „ჭადრაკზედ ზმები“).

თეიმურაზმა შემოიტანა გაბაასების ქანრიც, რასაც სპარსულ ლიტერატურაში მუნაზარე ერქვა (დ. კობიძე), არაბულში – მაკამა. გავრცელდა ქებანი (მაგ., თეიმურაზ II-ის „ხილთა ქება“).

ასეთ ფორმალშიმს საბოლოოდ ჩინამდე მიჰყავდა პოეტი და შთაგონებას უცვლიდა ტექნიკური სიგყვათუანგლიორობით.

ეს კი საყოველთაო შემოქმედებითი კრიზისის დასტური იყო.

არქიგეტურის სახეცვლა

შაჰ-აბასის დროს უმარმაზარ ქალაქად იქცა ისპაჰანი, თითქმის ხელახლა აშენდა და არქიგეტურულად დამშვენდა (ქუჩები, პარკები, არხები, მეჩეთები, ხიდეები, მოედნები, სასახლეები, შადრევნები).

ირანის გავლენა იმდენად ძლიერი იყო, რომ საეკლესიო არქიგეტურაშიც კი შეიჭრა (გ. ჩუბინაშვილი).

თლილი ქვა შეცვალა აგურმა.

ფიგურულად წყობილი აგურით ამკობენ ფასადებს, სარკმლებს, კარებს.

აგურს ადრეც იყენებდნენ. მაგრამ ამჯერად იგი გაბაგონდა და მხატვრული დეკორის ფორმადაც იქცა.

ასე აუგიათ ნინოწმიდის ოთხსართულიანი სამრეკლო (XVI ს.), ანჩისხაგის სამრეკლო (1675 წ.).

ირანული გავლენა ეგყობა გრემის მიქელ და გაბრიელ მთავარანგელოსების ეკლესიას (1565 წ.), კახთა მეფის ლევანის მიერ აშენებულს (შ. ამირანაშვილი), ასევე – აბანოებს, საცხოვრებელ სახლებს.

ასეთი ყოფილა როსტომის სასახლე, შემკული კედლის მხატვრობით, რომელიც აღწერა შარდენმა. კედელზე ერთგან გამოსახული ყოფილა ფირდოუსის როსტომის ბრძოლა რქიან დევებთან.

ეს შენობა დღეს არ არსებობს. შემორჩა მხოლოდ აბანო, შემდეგში მარაფხანად ქცეული.

მდიდრულად და სპარსული სტილით ყოფილა მორთული თეიმურაზ პირველის სასახლეს გრემში, ლევან მეორე დადიანისა – ბუგდიდში.

ვახტანგ V-ის მკვერისპირა სასახლე ფრანგ არქიგეტორებს აუგიათ, მაგრამ ალბათ ისიც სპარსული სტილისა იქნებოდა.

რუსი ელჩები აღნიშნავენ (1650-1652), რომ იმერეთის მეფის რიონისპირა სასახლე საკმაოდ დიდი ყოფილა და მოხატული.

ლევან II დადიანის სასახლე ზუგდიდში, რომელიც ვარედან შემკული ყოფილა ირმის რქებითა და ტახის კბილებით, დახატული აქვს პაგრი კასტელს.

XVI-XVIII საუკუნეებში გრძელდება რესტავრაციები, შეკეთება, აღდგენა, როგორც ტაძრების, ისე სასახლეებისა და ციხე-სიმაგრეებისა, მღუღეებისა და გალავნებისა, რომელთაც დამპყრობელი ანგრევდა ხოლმე.

როგორც ვწერდით, ბევრი ისე მოისპო, შეუძლებელი ყოფილა აღდგენა. დამპყრობელს არც ქართული, არც სპარსული სტილი არ აინტერესებდა.

ფეოდალთა საცხოვრებელი სახლები იყო ორსართულიანი, მრავალთახიანი, ოთხფერდა, კრამიგით გადახურული.

აღარც ვახგანგის, აღარც ერეკლეს სასახლეები გადარჩენია ნგრევასა და ხანძარს. მხოლოდ დარეჯან დედოფლის სასახლის ნაწილი და აივანი არსებობს ავლაბარში, რომელიც მტკვარს გადმოჰყურებს.

გადარჩა ნარიყალა, მეგეხი, სიონი, ანჩისხაგი, ლურჯი მონასტერი, სხვა ეკლესია-მონასტრები, რომლებიც გაფანტული იყო მთელს საქართველოს ტერიტორიაზე.

მხოლოდ ბაგრაგის ტაძარი დაინგრა. იგი სტილიზებული სახით აღადგინეს რამდენიმე წლის წინათ.

ბევრი ვაპარტახდა (მაგ., უფლისციხე, ვარძია, დავით-ვარეჯა). ბევრმაც კარგად გაუძლო განსაცდელს (მაგ., სვეტიცხოველი, ალავერდი, გელათი, მარტვილი, ხობი), ცეცხლსა და მიწისძვრას.

ტფილისში დღესაც დგას სომხური ეკლესიები, მეჩეთი და სინაგოგა, საკმაოდ მოვლილი და დაცული.

სამხრეთ საქართველოში, თურქეთის ტერიტორიაზე კი – მიტოვებული ხანძათა, ოთხთა ეკლესია, იშხანი, ოშკი, ბანა, პარხალი, ხახული, ლაბეთში – სუმელას მონასტერი.

მათ არ შეხებია სპარსული გავლენა.

ილუსტრირების სპარსული სტილი

ირანში XVI საუკუნიდან ჰყვავდა მინიატურის ხელოვნება. მაგ., საუკეთესოდ ითვლება ფირდოუსისა და ნიზამის წიგნების დასურათება.

არსებობდა თავრიზის, ბუხარის, ისპაჰანის სამხატვრო სკოლები.

ასევე დიდი ყურადღება ექცეოდა კალიგრაფიულ ოსტატობას.

ირანულის გავლენით არის გაფორმებული საერო მწერლობის ხელნაწერები („ვეფხისტყაოსანი“, „ქილილა და დამანა“, „ვისრამიანი“, „როსტომიანი“, „იოსებ-ზილიხანიანი“).

ქართველი მინიატურისტები, განსხვავებით საეკლესიო მწერლობისაგან, გამომდინარე შინაარსიდან, აგრძელებდნენ ირანელ მინიატურისტთა გრადიციებს და პერსონაჟების გარეგნობას, სამოსელს, გამომეტყველებას ამსგავსებდნენ უცხო გარემოსთან.

ცნობილი ქართველი მინიატურისტები და მხატვრები იყვნენ ირანში სიაუში (XVI ს.) და ალი-ყული-ჯაბადარი (XVII ს.).

მათი მოცი ნამუშევარი XX საუკუნეში გამოგანილი ყოფილა საერთაშორისო გამოფენებსა და კონგრესებზე (შ. ამირანაშვილი).

„ვეფხისტყაოსნის“ ტექსტის ილუსტრირება, ტექსტში ჩართული მინიატურები განეკუთვნება XVII საუკუნეს.

შ. ამირანაშვილი მათ სამ ჯგუფად ჰყოფს.

მამუკა თავაქარაშვილის მინიატურებში ნაკლებად იგრძნობა სპარსული ზეგავლენა (1646 წ.). მაგრამ ხელნაწერების მეტი წილი, გამოსახული პერსონაჟები, ლანდშაფტი, კომპოზიცია აგარებს ირანულ ხასიათს.

ზოგან მინიატურა თავისუფალი ჩანართია და არ გამოდის ტექსტიდან, ეს იქნება ნაღირობის სცენები თუ მცენარეული და გეომეტრიული ორნამენტები.

საერთოდ „ვეფხისტყაოსნის“ მინიატურები სტილიზებულია. სტილიზებულია ირანული გარემოსა და მანერის შესაბამისად.

ზოგი მხატვარი ქართველი არც უნდა ყოფილიყო.

მამუკა თავაქარაშვილის ხელნაწერში ჩართულია რუსთაველის პორტრეტი, რომელიც უძველესად მიაჩნიათ.

დანარჩენი მისი ვარიანტია. იგი მკვეთრად განსხვავდება იერუსალიმური, მოხუცი ვაზირის პორტრეტისაგან.

მამუკა თავაქარაშვილს პოემის ტექსტი გადაუწერია და დაუსურათებია ლევან II დადიანის დაკვეთით, როცა სამეგრელოში ცხოვრობდა, როგორც ტყვე.

რუსთაველთან ერთად ტექსტში მოთავსებულია ლევანის პორტრეტიც.

„ვეფხისტყაოსნის“ უამრავ მინიატურას, შესრულებულს სპარსული სტილით, არ მოუცია მონღოლური გიჰაჟი. პერსონაჟთა სახე ევროპეიდულია, თუმცა, როგორც ვთქვით, მოძრაობა, სამოსელი, ანგურაჟი, მანერები ირანულია.

აღსანიშნავია ვახტანგ VI-ისა და სულხან-საბა ორბელიანის მიერ თარგმნილი „ქილილა და დამანას“ ილუსტრაციები (139 ჯგუფი, 805 მინიატურა).

ისინი მოთავსებულია პეგერბურგულ ხელნაწერში.

მაგალი თოდუას, ტექსტის გამომცემელს მიაჩნია, რომ მინიატურების ავტორია ორი ქართველი და ერთი რუსი.

შეუსრულებიათ სპარსული სტილის დაცვით.

ერთ ნახაგმე სულხან-საბა თარგმნილ წიგნს გადასცემს ვახტანგს, მეორეზე – ვახტანგი მას მიართმევს თამარ მეფეს.

ყველანი ფეხმორთხმით არიან გამოსახული.

აღმოსავლური სტილის ორნამენტები და სიუჟეტები გამოჩნდა ქართული ხალიჩების ქსოვის ტექნოლოგიაშიც.

ხალიჩა და ნოხი სასახლის განუყრელი აგრიბუგი იყო, განსაკუთრებით – მაჰმადიანთათვის.

მოხატული ხალიჩებიც ისევე პოპულარული იყო, როგორც მინიატურები.

ასე ერწყმოდა ერთმანეთს ქართული და სპარსული სტილი და თვალთახედვა. იქმნებოდა სპარსული კულტურის ქართული ვარიანტი, რომელსაც არ ღებულობდა ეკლესია, მაგრამ უძალობის გამო არჩევდა გოლერანგობას.

როგორც სწერდა თეიმურაზ I რომის პაპს ქართულ ეკლესიაზე, „მგრებმა არა მარტო წაიღეს ძვირფასი წმიდა ჭურჭლები, არამედ ყველა შესამოსლები, სამკაულები და თვით ხატებიც კი წაიღეს და ასე ერთიან გაძარცვეს“ (მ. თამარაშვილი).

ასეთი სიმბიოზის მაგალითი იყო თავად თეიმურაზ პირველის ცხოვრება და შემოქმედება.

XVIII საუკუნეში დიდად დაქვეითდა ირანის კულტურა და ხელოვნება, რაც პოლიტიკურ-ეკონომიკური კრიზისის შედეგი იყო.

ირანი აღარ იძლეოდა შთაბამებელ იმპულსებს.

პათეტიკა და ორნამენტალიზმი

პათეტიკა უძველესი დროიდან ქართული ენის თვისება იყო, რაც მომდინარეობდა ქურუმთა მეტყველებიდან და გადაეცემოდა ელიტას, როგორც საზნო, ღმერთიდან მომდინარე და ღმერთისაკენ მიმავალი დიდება, განსხვავებული ყოფითი სიციყვიერებისაგან.

ეს თვისება კარგად მოერგო ღვთისმსახურების პრაქტიკას, ქადაგებას, გალობას, ბიბლიასა და ჰაგიოგრაფიის დრამატიზმსა და გრაფიზმს, ასევე – საომარ შემართებას, მუდმივ შფოთვასა და ღელვას, სიკვდილის მოლოდინს, თავგანწირვას.

ამის მიხედვით იხვეწებოდა ენა, ეს სპეციფიკური ნიშანი განსაზღვრავდა კომუნიკაციასა და ექსპრესიას.

პათეტიკა პარალელს პოულობდა ბერძნულსა და სპარსულშიც, სადაც ანალოგიური სულისკვეთება კიდევ უფრო მძაფრად ვლინდებოდა.

გრაგელიაც ამიგომ ითვლებოდა ხელოვნების უმაღლეს ჟანრად, ხოლო კომედია ასახავდა მდაბიოთა განწყობილებებს, ყოველდღიურ ყოფას, სინამდვილის სურათებს.

პათეტიკას სჭირდებოდა შესაფერისი გარემო, აგრიბუგები და ანგურაჟი, სხვაშრივ, იგი იქნებოდა კონტექსტიდან ამოვარდნილი, რეალობისათვის უცხო, ხელოვნური და კომიზმის გამომწვევიც კი.

რუსთაველიდან პათეტიკას დაერთო ორნამენტალიზმი, რაც უკვე სპარსული ხელოვნების თვისება იყო. ქრისტიანულ მისტიკას არ სჭირდებოდა ყვავილოვანი, არგისტული, ფერადი სტილი.

თითქოს ამას ჰგავს მეგაფრასტების ენა და პეგრიწის რთული სტილი. მაგრამ აქ ამრის მრავალსახეობა, სიგყვაუხვობა ან ამრის ძიებაა, რაც ისევ პათეტიკის წრეში გრიალებს.

ხოლო სპარსული ენის, მინიაგურების, ჩუქურთმების, მხატვრობის, არქიტექტურის, სამკაულებისა და იარაღების გაფორმების ორნამენტები თავისუფალი პოეტიზირებაა, ცხოველური და მცენარეული დეკორის სტილიზება, გამოყოფა და ჰიპერბოლიზება, როცა ზეიმობს გარეგნული ბრწყინვალეობა, ფერი და ხაზები.

პოეზიაში ამას შეესაბამება პოეტიკური ფორმალიზმისაკენ სწრაფვა, მეგაფორების, ეპითეტების, შედარებების სიმრავლე, სიგყვის რიგმიზება, რითმებით ჰარმონიზება და მუსიკალობისაკენ სწრაფვა, სიგყვებით თამაში.

ასეთივე ტენდენციას ავლენდა „ვისრამიანის“ პროზაც. აქ რაციონალურ განსჯას, მკაცრ სტილს, ამრისა და მოქმედების გამოკვეთას ენაცვლება ორნამენტებით დაბურვა, იგავი და სენტენცია, აფორიზმი და პარაბოლა.

მხოლოდ XVIII საუკუნიდან, დავით გურამიშვილიდან იწყებს შემოსვლას ეკონომიური, განსჯითი და ცოცხალი მეტყველება, როგორც ევროპული რაციონალისტური აზროვნების ნიშანი.

3. კულტურის აგრესია

ჩვეულებრივ, ხშირად ცდილობენ, რომ კულტურა გაჰყონ პოლიტიკისაგან, ან – განათლება, ან – სპორტი.

მაგრამ აგრესიულ სახელმწიფოს, დიდსა და ძლიერს, მოაქვს თავისი იდეოლოგია, რელიგია, შეხედულებათა სისტემა.

ისინი მშვიდობიანობის დროსაც იპყრობენ და თრგუნავენ სუსტ და მცირე ერებს, ძალდატანების გარეშე.

ყიზილბაშები ქართველებს, გარდა მეფეებისა, არც მაჰმადიანობას აძალებდნენ, გამონაკლისის გარდა არც ბერ-მონაზვნებს სოცავდნენ, არც ეკლესიებს არბევდნენ, არც იმას მოითხოვდნენ, თარგმნეთ სპარსი პოეტი, მათ მიბაძეთო.

მაგრამ დიდი კულტურის სიახლოვე თავისთავად იზიდავდა ქართველ ავტორებს, „სპარსული ენის სიტკბოს“ აწონასწორებდა ეკლესია და რუსთაველის ლექსი, რომ მთლად სპარსულად არ დაეწყოთ წერა.

ქრისტიანობის ფაქტორიც იცავდა ქართველობას. მაგრამ რუსთაველი აძლევდათ მიმართულებას და თეიმურაზ I-იც კი, თუმცა აღიარებდა სპარსულის პრიმატს, თუმცა ბავშვობიდანვე კარგად იცოდა სპარსული, არ უცდია ამ ენაზე ლექსების წერა.

გასხვავებით XVI-XVII საუკუნეთა ქართველი პოეტებისაგან, XX საუკუნის დასაწყისში არაერთი ქართველი პოეტი ლექსის თხზვას იწყებდა რუსული ენით, რუსულ ენაზე და შემდეგ უბრუნდებოდა ქართულს.

ეს მაშინ, როცა მხოლოდ ასი წელი იყო გასული რუსეთის შემოსვლიდან და ევროპასთან არსებობდა კულტურული კონტაქტები.

გაცილებით დახშული იყო სივრცე და არჩევანი აღრეული საუკუნის მოღვაწეებისა. მაგრამ სწორედ ქრისტიანულ, ბაგრატიონთა დინასტიამ და რუსთაველმა შეუნარჩუნეს ენა და ლექსი ქართველებს.

შეიძლება დროთა მანძილზე ესეც დაეკარგათ, როგორც დაემართათ ალბანელებს. მაგრამ როგორც მაშინ გამოჩნდა დავით IV, ისე ამჯერადაც პოლიტიკურ-კულტურული კურსი შეცვალა ერეკლე II-მ და ქართველობა იხსნა ასიმილირების და დენაციონალიზების პროცესისაგან.

აქეთკენ მიჰყავდა ქართველობა სპარსულ კულტურას, სპარსული ენის სიტყბოსა და მუსიკას, რომელთა უკან ჩანდა მახვილი და ნახევარმთვარე.

ქართულ კულტურას ეძალებოდა უცხო ლექსიკა – სპარსული და თურქული, უცხო სახელები, რაც სწორედ პოეზიის მეშვეობით მკვიდრდებოდა ქართულში.

მაგ., „შაჰ-ნამესაგან“ შემოსულა „როსტომი, ბურაბი, მერაბი, გივი, გოდერძი, ბექანი, ბაალი, თეიმურაზი, უშანგი, ფრიდონი, მანუჩარი, ნოდარი, რევაზი, ქაიხოსრო, ლუარსაბი, აფრასიონი (აფრასიობი), როდამი, ქეთევანი“ (აღ. ბარამიძე).

ისინი ავიწროვებდნენ ქრისტიანულ ონომასტიკას, გოპონიმიკას, ლექსიკას, ან – სდევნიდნენ, წიგნებიდან გადადიოდნენ ელიტასა და მასაში, რასაც განამტკიცებდა პოლიტიკური აგრესია, კონგაქტები, ერთიანი სივრცე, რომელშიც ვერ აღწევდა სხვა სხივი.

ესთეტიკა და ჰიპერბოლა, აღმოსავლური გიპოლოგია თავად სპარსულ პოეზიაში იწვევდა კრიზისს. უკვე იქაც ამოიწურა სტიმული და შთაგონება.

წარმოიშვა შტამპი და კლიშე, რომელთა ვარიაციას არ ჰქონდა პერსპექტივა.

ბემოთ ხსენებულ თქმულებათა გარდა, ბოგი გადმოუკეთებიათ, ბოგი უთარგმნიათ – „ფირმალიანი“ (გამლექსავი ფემანგი ფაშვიბერგყაძე, რომლის ტექსტი და კარგულია. შემორჩა

პრობაული ვარიანტი), „მალუმჯანიანი“, „მირიანი“, „ჩარდავრიშიანი“, „ვარშაყიანი“, „სპილენძისქალაქიანი“...

ასეთი ზღაპრული, საგმირო და სამიჯნურო თხზულებანი, დაწერილი რუსთველური კანონიკით, ვრცელდებოდა დაბალ ფენებში, განსაკუთრებით – გფილისის ჰიბრიდულ გარემოში და მოაგანეს XX საუკუნის 20-იან წლებამდე (იოსებ გრიშაშვილი).

მათ XIX საუკუნიდან უარყოფდა ინტელექტუალური ელიტა. ისინი გაჰყვა მაჰმადიანური, სპარსულ-თათრული კულტურის აგრესიას და თავისთავად მიდიოდა დეგრადაცია-გაქრობის გზით – ახალი კულტურულ-პოლიტიკური რეალიების გამო.

VI. კულტურა და ხელისუფლება: ნაციონალური გენდენციები

1. კულტურშემოქმედი და გარემო

XVI საუკუნიდან საბოლოოდ იყოფა სასულიერო და საერო მწერლობა. მათ სხვადასხვა ინტერესები აქვთ. „შაჰ ნამეს“ მთარგმნელი ან „ვარდბუღიანი“ ავტორი ეკლესიის მსახური ვერ იქნებოდა, ეკლესიის მსახური საგროფიალო და სასიმღერო ლექსებს არ დაწერდა.

სწრაფვა ღიფერენციებისაკენ

დროს, უცხოეთთან, უცხო კულტურებთან სუსტ, მაგრამ არსებულ კონტაქტებს მოჰქონდა ხედვის ღიფერენციება, ცოდნის განვითარება, რაც წარმოშობდა ახალ-ახალ ღარგებს, ჟანრებსა და ფორმებს.

ასე მოხდა, როცა ზაზა ფანასკერტელ-ციციშვილი ადგენდა თავის სააქიმო წიგნს, დაუდ ხანი – „იადიგარ დაუდს“ (დავითის მოსაგონებელი).

მედიცინა – ექიმი, ექიმბაში, დასტაქარი, შემლოცველი ყველას აინტერესებდა, საზოგადოების ყოველ ფენას, რომელსაც უწევდა ბრძოლა ეპიდემიებთან, ათასგვარ დაავადებასთან, რომელსაც სჭირდებოდა ომში მიღებული ჭრილობების მოშუშება (შდრ – რუსთაველი).

ასევე ყოველთვის აქტუალურია ადამიანთა ურთიერთობის, ნასყიდობის თუ დანაშაულის კვალიფიცილება, მათი მოწესრიგება.

მეფის, თავადის თუ მთავრის სიგელი რაღაც სამართლებრივ საფუძველზე იწერებოდა. დროის მდინარება, ახალი რეა-

ლიები არღვევდა ძველ ნორმებს და მათ მუდმივი განახლება ესაჭიროებოდა, შეფარდება სინამდვილესთან.

მხოლოდ ადათ-წესებით მოქმედება ვერ ამოწურავდა და ვერ განსაზღვრავდა ახალ ურთიერთობებს.

არეულმა და სისხლიანმა ღრომ წამოსწია ასეთი პრობლემები – აღამიანთა გაგაცემა და ტყვეებით ვაჭრობა, ეკლესიების ძარცვა, უკანონო ქორწინებები, მკვლელობათა გახშირება, ყმების გაქცევა.

ამ საკითხებს არეგულირებდა „საკათალიკოსო კანონები“. შეუდგენიათ XVI საუკუნეში ქართლის კათალიკოს მალაქიასა და აფხაზეთის კათალიკოს ევდემონ I ჩხეტიძის ღროს იმერეთში მოწვეული კრების საფუძველზე.

კიდევ უფრო დიფერენცირებული ხდებოდა სისხლის სამართალი და სამოქალაქო სამართალი, საქმის აღძვრა და დანაშაულის კვალიფიცირება, სასამართლო პროცესი, სამძებრო პროცესი, ჯარიმის ოდენობა იერარქიის მიხედვით.

ისევ დიდი მნიშვნელობა ჰქონდა ფიცს, საგზე დაფიცებას.

ისევ არსებობდა ორდალიებიც – „ღვთის სამსჯავრო“, როგორც მთელს ევროპაში (მაგ., მღუღართი გამოცდა და ორთაბრძოლა).

ვინც გაუძლებდა საგანჯველს – ის იყო მართალი.

ვახტანგ VI-მ (სჯულმდებელმა) შეადგინა სახელმწიფო და ადმინისტრაციული სამართლის წიგნი „დასტურლამალი“.

ასევე მნიშვნელოვანია 1783 წლის გეორგიევსკის გრაქტაგტი, 1790 წლის „ერთობის გრაქტაგტი ივერიელთა მეფეთა და მთავართა“.

ცალკეულ საკითხებს აწესრიგებდნენ ვახტანგ ბატონიშვილის, დავით ბატონიშვილის, სხვა მოღვაწეთა სამართლებრივი აქტები.

მათ საფუძველზე დგებოდა მეფე-მთავრების სიგელ-გუჯრები, რომლებიც კონკრეტულ საკითხს არეგულირებდნენ.

ღრთთა მანძილზე ისინი იცვლებოდა და ახალი ხელისუფალი განახლებდა ხოლმე.

ერის ისტორიულ მეხსიერებას ინახავდა წარსულზე ნაშრომები, რაც ერთი მხრივ – იცავდა ქართველთა ერთიანობის იდეას, მეორე მხრივ – ასახავდა რეალურ პროცესებს, კონკრეტულ პირთა ღვაწლს, თავგანწირვას, ღალატსა და ორგულობას მეფის, ქვეყნისა და ეკლესიის წინაშე, გადასცემდა გმირობის მაგალითებს თანამედროვეებსა და შთამომავლობას.

გრძელდებოდა „ქართლის ცხოვრების“ გადაწერა-გამრავლებაც (მაგ., მარიამ დედოფლის დავალებით), ახალი პერიოდის შესწავლა და დამუშავება.

სეხნია ჩხეიძემ დაწერა „ცხოვრება მეფეთა“. იგი მოლარეთუხუცესი იყო და თან ახლდა ქართლის უფლისწულებს შაჰის კარზე, მონაწილეობდა ირანის ომებში.

ვახტანგ VI-მ ბერი ეგნატაშვილის ხელმძღვანელობით შეადგინა „სწავლულ კაცთა“ კომისია, რომელმაც გამართა, ნაწილებად დაჰყო გეგსტი და შეაფსო.

მათ გააგრძელეს „ქართლის ცხოვრება“, მაგრამ როგორც შენიშნავენ, იფარგლებოდნენ ქართლის ისტორიით მეტწილად.

განსაკუთრებით მნიშვნელოვანია ვახუშტი ბატონიშვილის (ვახტანგ VI-ის უკანონო შვილი) „აღწერა სამეფოსა საქართველოსა“ (იგი, როგორც „ქართლის ცხოვრების“ IV ტომი, გამოსცა ს. ყაუხჩიშვილმა).

მან შემოიგანა თხრობისა და კვლევის პროცესში საისტორიო გეოგრაფია და კარტოგრაფია, სხვა მომიჯნავე მონაცემები.

ვახუშტი თავის ნაშრომს რუსეთში წერდა და ხელი მიუწვდებოდა ევროპულ რუკა-ატლასებზე, სამეცნიერო ნაშრომებზე.

ამავდროულად რუსულიდან უთარგმნია მსოფლიო გეოგრაფიის სახელმძღვანელო და დაურთავს თავისი კომენტარები.

ფარსადან გორგიჯანიძემ შეადგინა საქართველოს ისტორია უძველესი დროიდან 1695 წლამდე.

მანვე თარგმნა მუსულმანთა სამართლის წიგნი „ჯამი-აბასი“ და შეადგინა ქართულ-არაბულ-სპარსული ლექსიკონი.

როსტომ ხანის წინადადებით 1656 წელს იგი შაჰმა დანიშნა ქართლის მეფის შეთავსებით თანამდებობაზე – ისპაჰანის გარულად, ოღონდ გამაჰმადიანების შემდეგ.

40 წელი ფარსადანი ემსახურა ირანის შაჰებს. მას ჰქონდა დრო და პირობები, რათა გასცნობოდა სპარსი ავგორების ნაშრომებს, გადმოეცა თავისი თვალით ნანახი, გადმოეცა საკუთარი დაკვირვებებიც.

ქართულ ისტორიოგრაფიას აგრძელებს ჰაჰუნა ორბელიანის „ამბაენი ქართლისანი“ და ომან ხერხეულიძის „მეფობა ირაკლი მეორისა, მეფისა თეიმურაზის ძისა“, დავით ბაგონიშვილის, ბაგრატ ბაგონიშვილის, იოანე ბაგონიშვილის, ნ. დადიანის ნაშრომები.

ტიმოთე გაბაშვილს შეუდგენია ლიხთ-იმერეთის რუკა კონკრეტული პუნქტების აღნიშვნით.

მწერალს, მღვდელმთავარს, ექიმს, კანონმდებელს თუ ისტორიკოსს წარმოშობს სკოლა. სკოლა აძლევს ცოდნას, რომლის გარეშეც უკვე შეუძლებელი იყო როგორც მართვა და ლიტურგია, ისე სპეციფიკური საკითხის დამუშავება.

დროს მოჰქონდა დიფერენცირების, დანაწევრების, დაკონკრეტების აუცილებლობა. ეს პროცესი რენესანსის შემდეგ გაბატონდა ევროპაში.

რენესანსი ანტიკურობის აღდგენა იყო ახალ რეალობაში და გამოსვლა რელიგიის სფეროდან. შემდეგ ინტელექტი, ადამიანის მაძიებელი გონი ისწრაფვოდა ყველა მიმართულებით – ზეცისკენ, ახალი ხმელეთისაკენ, ზღვებისკენ, ზუსტი და საბუნებისმეტყველო მეცნიერების ახალი სფეროებისაკენ.

უნივერსალიზმს სძლედა კონკრეტული ხედვა, დაკვირვება და ნიუანსების მიგნება.

კულტურული დისბალანსი

XVI საუკუნიდან აშკარა ხდება კულტურული დისბალანსი ქართლ-კახეთსა, სამცხესა და დასავლეთ საქართველოს შორის, არა მხოლოდ სოციალური, არამედ – გეოგრაფიული თვალსაზრისითაც.

მიზეზი იყო გათიშულობა და პოლიტიკური სიგუაცია.

სამცხე ოსმალეთმა შეიერთა და თანდათან გაამაჰმადიანა, რასაც მოჰყვა ქრისტეს უარყოფა და ქრისტიანული კულტურის დავიწყება.

ოსმალეთი არ იყო სპარსელთა ან არაბთა მსგავსად კულტურულად ძლიერი სახელმწიფო. იგი ავითარებდა სამხედრო ძალას და იარაღით კრავდა იმპერიას.

სამცხის ქართველობამ ძველი დაკარგა და ახალი ვერაფერი შექმნა, მხოლოდ აითვისა ისლამი.

დასავლეთ საქართველოშიც იგივე სიგუაცია არსებობდა. ეკონომიკური ჩამორჩენა, ოსმალთა თარეში, ტყვეთ სყიდვა, ურთიერთშუღლი კულტურის პროგრესის საშუალებას არ იძლეოდა.

როგორც ვთქვით, ოსმალები ამ მხრივ სტიმულს არ იძლეოდნენ. ამიგომ კულტურის ცენტრებიც ინაცვლებდა ქართლ-კახეთისაკენ.

მათი მეფეები აღარ იმარხებოდნენ გელათში. ის კი არა, ერთიანი საქართველოს ბოლოსწინა მეფე ვახტანგი და მისი მეუღლეც ბანაში დაუკრძალავთ.

საკათალიკოსო ბიჭვინთიდან გადმოდის ქუთაისში.

ქალაქებში, სადაც ოსმალები ისხდნენ ციხეებში, ცხოვრება ქვეითდება, მცირდება მოსახლეობა (მაგ., ქუთაისში).

იმერეთის მეფეს არც მთავრები ემორჩილებიან, არც თავისი ფეოდალები.

ერთხანს მხოლოდ ლევან II დადიანი ინარჩუნებდა კულტურის საჭეს, ლეზულობდა კათოლიკე მისიონერებს, რუს ელ-

ჩებს, თავის კარზე ინახავდა ქართველ მწერლებს, ზრუნავდა ეკლესია-მონასტრებზე (მაგ., ალაღინა იერუსალიმის ჯვარის მონასტერი).

თითქმის წყდება ეკლესიათმშენებლობა, მათი შეკეთება, შესუსტდა მთარგმნელობითი და კალიგრაფიული მუშაობა. აღარ ჩანან მწერლები, მხატვრები, ქრება მეცნიერული ინტერესები.

ასეთ დროს ქართლ-კახეთში, მიუხედავად უფრო დიდი ნგრევა, რბევა და მსხვერპლისა, ვითარდება კულტურა, ვითარდება სპარსული კულტურის შთაგონებით და ასკეტიკა-მისტიკის შენარჩუნებით, რაც თანდათან წამოსწევს ნაციონალურ სულიერებას.

კონსტანტინეპოლის, ანგიოქია-იერუსალიმის სანაცვლოდ ახლა კულტურის ცენტრები ყალიბდება რუსეთში, სადაც სიცოცხლე დაასრულა სამმა ქართველმა მეფემ, არაერთმა პოეტმა და მოღვაწემ.

ისგორიული ავბედითობა აჩენდა პოლიტიკურ ემიგრაციას და ქართველები აარსებდნენ თავიანთ კოლონიებს, ეკლესია-მონასტრებს მოსკოვში, რუსეთის ტერიტორიაზე.

სამხრეთი შეცვალა ჩრდილოეთმა, მზე და სიცხე-თოვლმა და ყინვამ.

მრავალგზის ხვეწნა-მუდარას რუსთ ხელმწიფისადმი შედეგი არ მოჰქონდა. მაგრამ იგი იფარებდა, სარჩო-საბადებელს აძლევდა ქართველ ემიგრანტებს.

მათი ლიდერები იყვნენ არჩილი და ვახტანგ VI.

არჩილმა მრავალგზის დაკარგა ტახტი როგორც კახეთში, ისე იმერეთში და საბოლოოდ რუსეთს მიმართა.

პეტრე I-საგან ნაღალაგევი ვახტანგ VI-ც 1200 მსლებელთან, მთელს ქართულ არისგოკრაგიასთან ერთად მოსკოვის გზას დაადგა.

ვახტანგის პოლიტიკური გათვლა მცდარი აღმოჩნდა და ეს დიდი კულტურტრეკერი, დაფასებული ირანის შაჰისაგან, სასტიკად დამარცხდა.

ოსმალებმა და ირანელებმა ქვეყანა ააოხრეს.

ქართველი მეფე-დიდებულები გადაიხვეწნენ რუსეთში და თან წაიღეს ქართული კულტურა. ეს დიდი დანაკლისი იყო, თუმცა აღდგენა მოხერხდა, როცა ქართლი და კახეთი გააერთიანა ერეკლე მეფემ.

ამას ვერ ვიგყვით სამცხე-საათაბაგოზე, სადაც ოსმალთა ბაგონობამ და მაჰმადის სჯულის დამკვიდრებამ ქართული კულტურის ამ უძველეს კერას გული ამოაცალა. იქ ყველაფერი შეჩერდა და გაიყინა.

ეს ფაქტიც ცხადყოფს, რომ მაჰმადიანური ქართული კულტურა არ არსებობს – იგი მხოლოდ ქრისტიანულია.

საქართველოს სამეფო-სამთავროები დროდადრო თავს აღწევდნენ პოლიტიკურ-ეკონომიკურ კრიზისსაც და კულტურული აღმშენებლობის სიმპტომებიც ჩნდებოდა.

ასე იყო XVI და XVIII საუკუნეების კახეთში, XVII საუკუნის I ნახევრის სამეგრელოში, ლევან II დადიანის (1611-1657) დროს. იგი სასტიკი, უღმობელი და პაგივმოყვარე მთავარი იყო, ებრძოდა იმერეთის მეფეს, შარვაშიძეს, გურიელს, კავშირებს აბამდა სულთანთან, რუსეთთან, ირანის შაჰთან (მისგან ჯამაგირსაც იღებდა), ქართლის სამეფოსთან (როსტომის მეუღლე მარიამი ლევანის და იყო), ცოლს ცხვირს აჭრიდა და ცხვირმოჭრილ ქალს სიმამრს – შარვაშიძეს უგზავნიდა. მაგრამ იყო ღვთისმოშიში, ეკლესიებზე მზრუნველი როგორც შინ, ისე გარეთ (მაგ., იერუსალიმის ჯვარის მონასტერისა), ხელს უწყობდა კულტურის განვითარებას (მაგ., მის კარზე მოღვაწეობდნენ ტყვედ აყვანილი მამუკა თავაქარაშიელი, რომელმაც 1646 წელს გადაწერა და დაასურათა „ვეფხისტყაოსანი“ და ბარძიშ ვაჩნაძე. მათ აქ გალექსეს „საამიანი“ და „ზააქიანი“).

ასე იყო ქართლში, როგორც ვთქვით, როსტომ ხანის დროიდან.

იმერეთს თავს აფარებდა თეიმურაზ I, იქ წერდა პოემებსა და ლექსებს.

მართალია, მისი აუდიტორია თითქმის არ არსებობდა. მასამ კი არა, თავადების დიდმა ნაწილმაც არ იცოდა წერაკითხვა. მეფე ნადიმებსა ან შეკრებებზე თავად ხომ არ წაიკითხავდა თავის ნაწერებს.

გარდა ამისა, თეიმურაზის პოემის სპარსოფილური ნაწილი ისედაც უცხო იქნებოდა იმერეთის, პირობითად რომ ვთქვათ – ელიგისაგან.

ქართლსა და კახეთს კი ბოლო 15 წელი მოწყვეტილი იყო.

ასე რომ – იგი წერდა სევდის გასაქარვებლად, უამური ქამის მოსაკლავად, თანაც – უკვე ხანდაზმული.

XVII საუკუნის 60-იანი წლებიდან იმერეთი ქაოსმა და ანარქიამ მოიცვა. ზედიზედ იცვლებოდნენ მეფეები, მოგს აძევებდნენ, თვალებს თხრიდნენ ან კლავდნენ.

ქუთაისში კულტურისა და აღმშენებლობისათვის არ ეცალდათ.

განსაკუთრებული აქტუალობა შეიძინა ენების ცოდნამ. დიპლომატებსა და ვაჭრებს მათ გარეშე საქმის წარმართვა არ შეეძლოთ.

ადრე თუ საკმარისი იყო თურქული და სპარსული, ახლა მათ დაერთო რუსული და ფრანგული.

ბერძნული უკვე აღარც ღვთისმსახურებს არ აინტერესებდათ.

სოლომონ პირველის დროიდან ქუთაისში ისევ გამოჩნდნენ ინტელექტუალები. გადმოდიოდნენ ახალციხიდან (მაგ., თამაზ თომაშვილი, გერ-იოანე) და გფილისიდან.

აქ ჰპოვა თავშესაფარი ერეკლეს მიერ გაძევებულმა ზაქარია გაბაშვილის ოჯახმა, ვინც დაპირისპირებული იყო ანტონ I-თან.

მდივანთუხუცესი ბესიკი ელჩის ფუნქციასაც ასრულებდა ირანსა და რუსეთში. მისი ერთი ძმა ოსე სახლთუხუცესი იყო, მეორე – ანტონი მდივან-მწიგნობარი.

ერეკლესა და სოლომონს შორის დაძაბული ურთიერთობის გამო მოგი სხვაც გადიოდა ქუთაისში (მაგ., გიორგი ყულა-

რალასის ვაჟი პოეტი ელიზბარ ერისთავი, ანა დედოფლის ბიძა).

ერეკლეს ოჯახს განეკუთვნებოდნენ სოლომონ I-ის შემდგომი მეფეები – დავით გიორგის ძე და დავით არჩილის ძე (სოლომონ II).

კულტურშემოქმედნი ყველგან შემოკრებილნი არიან მეფე-მთავრების კარის გარშემო და მესობტეთა გრადიციასაც აგრძელებენ (მაგ., ბესიკი).

აღრე თუ მეფეები მოგჯერ საგალობლებს დაწერდნენ და თავიანთ რელიგიურ განცდებს ავლენდნენ, XVII-XVIII საუკუნის მეფეები და ბატონიშვილები აქტიურად მონაწილეობდნენ კულტურულ ცხოვრებაში, წერდნენ, თარგმნიდნენ (მაგ., თეიმურაზ I, მამამისი დავითი, თეიმურაზ II, არჩილი, ვახტანგ VI, გიორგი XI, დაუდ ხანი, ვახუშტი ბატონიშვილი, დავით ბატონიშვილი...), ასევე – ფეოდალები – ორბელიანები (მაგ., სულხან-საბა, მისი ძმები, დავით სარდალი), ჩოლოყაშვილები (მაგ., ქაიხოსრო და ნიკიფორე), გაბაშვილები (მაგ., ბესიკი, გიმოთე), ბარათაშვილები (მაგ., მამუკა).

დიდი თეოლოგი და კულტურის მოღვაწეა კათალიკოსი ანტონ I ბაგრატიონი, მაჰმადიანი მეფე იესეს ძე, ერეკლე მეორის ბიძაშვილი (მაგ., თარგმნიდა სახელმძღვანელოებს, ადგენდა „ღვთისმეტყველების“ ოთხტომეულს).

ტფილისის მიგროპოლიტი იოსები წერს საინსტორიო პოემა „დიდმოურავიანს“.

პაგარა და ლაგაკი სამეფო-სამთავროს კულტურისათვის დიდი მნიშვნელობა აქვს ხელისუფლების ფაქტორს, მის თანადგომასა და მრუნვას.

დიდ ქვეყანას ასეთი გასაჭირი არ ადგას – მოსახლეობა თავად უზრუნველყოფს და იცავს თავის კულტურას, სტიქიურად აძლევს როგორც სტიმულს, ისე საარსებო მინიმუმს.

შემოქმედის თავისუფლებას განსამდგრავს მასისა და ელიტის მოთხოვნილებაც.

ომისა და შუღლის ქარცეცხლში გახვეული სამეფო-სამთავროები ბარბაროსობისაკენ უკუიქცეოდნენ, როგორც ეს ხდებოდა მთიან რეგიონებში, თუ ხელისუფლება არ იმზუნებდა ეკლესია-მონასტრებზე, წიგნებსა და ხელნაწერებზე, ციხე-კაპრებსა და ქალაქებზე.

საბელნიეროდ, ამ პროცესში ჩართული აღმოჩნდნენ მეფეები, ბაგონიშვილები, ფეოდალები, მღვდელმთავრები, რამაც კრიზისი გადააგანინა კულტურას, რაც არ მოხდა XIV-XVI საუკუნეებში.

შემოქმედს ხომ თავისი შრომით, გარდა ხუროთმოძღვრისა და ოქრომჭედლისა, არსებობა არ შეეძლო.

სასულიერო მწერლობას იფარავდა და ინახავდა ეკლესია, რომელიც უფრო აღმოჩნდა დაცული მგერთა ხელყოფისაგან, ვიდრე ქალაქები, სასახლეები და ციხე-სიმაგრეები.

არისტოკრატია, სამეფო წრე ქმნიდა ელიტარულ კულტურას, რომელიც განსხვავდებოდა მასის კულტურისა და ყოფითი ინტერესებისაგან. თუმცა დროდადრო ხდებოდა თანხვედრა.

მარიამ დედოფალი, გიორგი XI, ვახტანგ VI იყვნენ კულტურტრეგერები, შემდეგ – ერეკლე II და ანტონ I.

როგორც ვთქვით, მარიამმა გადააწერინა „ქართლის ცხოვრება“, შემდეგ „ვეფხისტყაოსანი“ (ბეგთაბეგ თანიაშვილისა), იაკობ ღუმბაძე (შემოქმედელს) გააღებინა ბაგრაგის ანტი-მაჰმადიანური ნაშრომი.

გიორგი XI-მ დაავალა სულხან-საბა ორბელიანს, თავის მამიდაშვილს, რომ დაეწერა ქართული ენის განმარტებითი ლექსიკონი, რომელსაც უწოდა „სიგყვის კონა“.

ქართული ეკლესია-მონასტრები ისევ რჩებოდა კულტურის ცენტრებად (მაგ., გელათი, სვეტიცხოველი, ბეღია, ალავერდი, ცაიში, წილკანი, ხობი, მარტვილი). მაგრამ უკვე მთავარი იყო მეფეები, სამეფო კარი, ხელიუფლება.

გფილისი თუმცა ჰიბრიდული ქალაქი იყო (ქართველები, გასომხებული ქართველები, სომხები, თურქ-თათრები, ებრაელები), როგორც სამეფო ცენტრი მაინც ინარჩუნებდა ლიდერის

სტატუსს, განსაკუთრებით ვახტანგ VI-ის დროს, როცა აქ სტამბა მოეწყო.

გფილისში XVII საუკუნეში წიგნთსაცავიც დაარსდა.

მიუხედავად მაჰმადიანთა გარემოცვისა, საშინელი რბევა-აწიოკებისა, მოსახლეობის მუდმივი შემცირებისა, ღენაციონალიზების პროცესისა, აურაცხელი მსხვერპლისა, ლეკთა თარეშისა, ქართული კულტურა ძლიერდებოდა, ავითარებდა ცოდნის სხვადასხვა სფეროს, აგრძელებდა მთარგმნელობით, აღმშენებლობით, შემოქმედებით მუშაობას, იცავდა ქრისტიანობის პრინციპებს.

სწორედ მეფეთა ძალისხმევით, ქრისტიან მეფეთა აქტივობით დაიწყო სპარსოფილურ-ქართული სიმბიოზის დაძლევა. მართალია, იგი შემდეგაც განაგრძობდა არსებობას და მოახანა XX საუკუნემდე. მაგრამ უკვე დაღმა ეშვებოდა და გამოხატავდა ჰიბრიდული გფილისის დაბალი ფენების განწყობილებასა და ინტერესებს (იხ. ი. გრიშაშვილის „საიათნოვა“ და „ძველი გფილისის ლიგერაგურული ბოჰემა“).

ხოლო ბაგრატიონების პირადმა ცხოვრებამ, პირადმა გრაგედიებმა, თავგანწირვამ მისცა სტიმული სიგყვის ოსტატებს, რომ უარეყოთ სპარსოფილური ესთეტიკაში, აესახათ ნაციონალური გენდენციები, გადმოეცათ ის იდეალები, რასაც მთელი სიცოცხლე ემსახურებოდნენ.

პოეზიაში პაგრიოტიკისა და ნაციონალური სულის შემოსატანად დიდი მნიშვნელობა ჰქონდა ქეთევან დედოფლის წამებას შაჰ-აბასის მიერ, მარტყოფის, მარაბდის, ქსანის, ბახტრიონის ბრძოლებს.

ამ ახალი გენდენციების სათავესთანაც ღვას თეიმურაზ პირველი (პოემა „წამება ქეთევან დედოფლისა“), რაც სპარსული ესთეტიკის პარალელურად არსებობს ერთი ავგორის შემოქმედებაშიც (მაგ., იმავე თეიმურაზთან).

2. ძიების პროცესი და კონგრეგულგურა

XVII საუკუნის 20-იან წლებამდე ქართული ლიტერატურა ქართულ რეალობას მოწვევტილია. იგი ჰეროიკის მაგალითებს ებებს „ვეფხისტყაოსანში“, „შაჰ ნამეში“, სპარსულ სინამდვილეში, რაც ჩვენთვის აბსტრაქტიული ესთეტიზმია, ხოლო სპარსელებისათვის თავისი სამყაროა.

ქართული თემატიკა

თითქოს კულტურა და პოლიტიკა გათიშულად წარმოუდგენიათ, რომ ერთი იყო აგრესიის მოგერიება, მეორე – ხელოვნება და ესთეტიზმი. ისინი გათიშულად არსებობდა თეიმურაზ I-სათვისაც კი, ვიდრე არ შესძრა დედის ტრაგედია, რომელსაც კათოლიკური დასავლეთიც კი გამოეხმაურა (მაგ., გერმანელი გრაფიუსის ტრაგედია „საქართველოს დედოფალი კატარინა“).

სარდალი ქაიხოსრო ჩოლოყაშვილი წერდა „ვეფხისტყაოსნის“ გაგრძელებათა გაგრძელება „ომანიანს“. მაგრამ არ ასახავდა იმ ტკივილებს, იმ ბრძოლებს, რაც თავად ჰქონდა გადატანილი თუნდაც ლეკებთან (დალაგით მოაკვლევინა თეიმურაზმა, რომელსაც შაჰ აბასმა უთხრა, ქეთევანის შერთვა უნდა ცოლად და კახეთისა და დაღესტანის სათავისოდ დაჭერა).

ხელოვნება უნდა ყოფილიყო თამაში და გართობა, ან – გადმოეცა რელიგიური გრძნობები.

მაგრამ სასტიკი ცხოვრება ფანტავდა ილუზიებს და მწარე სინამდვილე აიძულებდა კულტურშემოქმედს, რომ ოცნებებს შელეოდა და ნაკლები ეფიქრა სულთა საუფლოზე. სინამდვილე ვაგებულ იქნა როგორც ისტორიული რეალობა.

მაგ., 1614-1617 წლებში შაჰ-აბასთან ბრძოლაში განადგურდა კახეთის მოსახლეობის ორი მესამედი. „ასი ათასამდე მგერს შეაკვდა. ორასი ათასამდე კი გყვედ იქნა წაყვანილი, რომელნიც ირანის შიდა პროვინციებში დაასახლეს“ (გ. ჯამბურია).

მათ ადგილზე კი ჩაასახლეს მომთაბარე მაჰმადიანები.

1920 წელს შაჰ აბასმა დაასაჭურისა თეიმურაზის ვაჟები, 1622 წელს სიკვდილით დასაჯა ქართლის მეფე ლუარსაბი, 1624 წელს კი ათი წლის გყვეობის შემდეგ საშინელი წამებით მოკლა ქეთევანი, რომელმაც უარი თქვა მაჰმადიანობაზე.

შემდეგ იყო მარტყოფი, მარაბლა და ბაზალეთი.

თეიმურაზს პოემა დაუწერია 1625 წელს.

ქეთევანი ისეთი რწმენით ეწამა, როგორც შუშანიკი. მისი თავგანწირვა სამაგალითოდ დარჩა შთამომავალთა მეხსიერებაშიც.

თეიმურაზი ნატურალისტური სიმუსკით გამოსცემს წამების პროცესს. ურთავს თავის განცდებს („მე ავაზაკი, შემცოდე, ახლოს არ ვიყავ, ვინანი, მარჯვენით ჯვარსა არ ვეცვი, ამაღვარ ცრემლთა მდინარი“), ახსენებს დედის უკანასკნელ სიტყვებს:

„ჩემსა შვილსა თეიმურაზს ძლევა მიეც მგერსა ზედა“.

ქეთევანის წამება უცხოელთაგან პირველმა აღწერა პიეტრო დელა ვალემ, რომელსაც ცოლად ჰყავდა დედოფლის მოახლე ქართველი გყვე ქალი თინათინ წიბა.

თეიმურაზის პოემას მიმბაძველებიც გამოუჩნდნენ (მღვდელმონაზონი კომზანი, გრიგოლ ლოდორქელი, დიმიტრი ბაგრატიონი). მაგრამ უფრო მნიშვნელოვანი იყო ის, რომ ამის შემდეგ ქართველი პოეტები მიუბრუნდნენ თავიანთ ისტორიას, სინამდვილეს, დაიწყეს რეალური სურათების ხატვა ან მეფეთა ხოცობა:

ვახტანგ V-ს ეძღვნება „შაჰნავაზიანი“ (ავგორი ფეშანგი ფაშვიბერტყაძე – ხითარიშვილი, ცხვირმოჭრილი, კარის მე-

ლექსე), რომელიც საკმაოდ სუსტად არის დაწერილი, არის სახოგბო, მაგრამ შეცდომების შემცველი (კ. კეკელიძე).

ასეთი რამ მეხოტბეს არ უნდა მოსვლოდა, მითუმეტეს, რომ დაუწერია ვახტანგის სიცოცხლეში.

მნიშვნელოვანი პოემაა არჩილ მეფის „გაბაასება მეფის თეიმურაზისა და რუსთაველისა“.

პირობით საუბარსა და კამათში მეფე და პოეტი ერთმანეთს უმტკიცებენ თავიანთ უპირატესობას, გადმოსცემენ თავიანთ ცხოვრებას, რაც უკავშირდება ქვეყნის ისტორიას.

ცხადია, უფრო საინტერესოა თეიმურაზის ისტორია, რომელსაც პოეტი უკეთ იცნობდა, ვიდრე რუსთაველის ჟამი, რომელიც „ქართლის ცხოვრების“ მაგნიანეების მიხედვით არის დაწერილი და ისტორიული პროცესების მონაწილედ გამოყვანილია რუსთაველი.

თეიმურაზის ბიოგრაფიის გადმოცემის დროს არჩილი არის ისტორიკოსიც, რომელიც თავად კრებს ფაქტებს და მათ განარჩევს.

პოემა დაწერილია XVII საუკუნის 80-იან წლებში.

თვით ავტორის კითხვა თუ „ვინ დასცემს“ ან გაჯიბრება რუსთაველთან სადღეისოდ ნონსენსია. მაგრამ მაშინ, ეგყობა, თეიმურაზი მეორე რუსთაველად წარმოედგინათ და მათ შორის განსხვავებას ნაკლებად ხედავდნენ. შეიძლება მნიშვნელობა ჰქონდა იმ ფაქტსაც, რომ მეფე იყო თეიმურაზი და აქედან გამომდინარე – აღმატებულიც უნდა ყოფილიყო.

არჩილი მკვეთრად არ ამბობს, მაგრამ უპირატესობას მაინც რუსთაველს ანიჭებს, რაც ჩანს თუნდაც ცნობილ სტრიქონებში:

„მე ვარ ძირი ლექსის თქმისა, მეღეჟსენი ჩემზე შენობს“,

„საქართველო სავსე არის, ჩემი წიგნი ყველგან გაჰქუს“.

ისე ისტორიულად, ქართულ მწერლობას რუსთაველის შემდეგ თეიმურაზი ჰყავდა, რომელმაც ერთი მხრივ, აღადგინა მთარგმნელებთან ერთად რუსთაველის გრადიციები, მეორე

მხრივ – შემოიგანა ის სიახლეები, რაც არ ჰქონდა „ვეფხისტყაოსანს“.

იოსებ გფილელის „დიდმოურავიანი“ გიორგი სააკაძის გამართლების ცდაა – იგი მაშინ გამცემლად და მოღალატედ იყო მიჩნეული.

მართალია, არჩილი თავის წიგნში წარმოაჩენს სააკაძის ღირსებას, მაგრამ ბაზალეთის ბრძოლის შემდეგ დამკვიდრდა მისი მოღალატედ შერაცხვის გრადიციაც, რასაც ამაგრებდა არაერთი სხვა ფაქტი, თუმცა მისი გმირობა მარტყოფსა და მარაბდაში აბათილებდა ძველ ცოდვა-დანაშაულს.

გიორგი სააკაძე როცა განდილდა, თეიმურაზი ეჭვმა შეიპყრო და მისი მოკვლაც მოინდომა, რასაც მოჰყვა საომარი დაპირისპირება.

გიორგის თუმცა საკმაო სამხედრო ძალა ჰყავდა, მაინც დამარცხდა ბაზალეთთან.

პოემის მიხედვით, თეიმურაზი სააკაძეს ბრალად სდებს მეფე ლუარსაბის დალუპვას, რომელიც მოურავის დის ქმარი იყო.

გიორგი ამბობს მონოლოგს თეიმურაზის წინაშე და გადმოშლის თავისი დრამატული ცხოვრების სურათებს (თავად იოსები სააკაძის ნათესავი ყოფილა, მოუკლავთ არაგვის ერის-თავის მეთოფურებს ღუშეთთან).

იოსებ გფილელს არჩილის მითითებით დაუწერია „დიდმოურავიანი“, ალბათ უფრო სწორედ რომ გაეგო თუ ვინ იყო ეს წინააღმდეგობრივი, გრაგიკული პიროვნება, „განგების გრკალში“ (ვ. ბარნოვი) მოქცეული ქართველი კორიოლანოსი (ვრ. აბაშიძე).

გიორგი სააკაძეს მომდევნო საუკუნეებშიც ჰყავდა არაერთი როგორც მხარდამჭერი (მაგ., ვაჟა-ფშაველა, სტალინი), ისე მოწინააღმდეგე (მაგ., ივ. ჯავახიშვილი, კ. გამსახურდია).

„დიდმოურავიანი“ დაწერილია არჩილის „გაბაასების“ შემდეგ.

ასევე საისტორიო თემატიკას განეკუთვნება „კათალიკოს-ბაქარიანი“ (ავტორი მღვდელი იესე გლაშაძე).

ამ პოემაში გადმოცემულია ტფილისის დაქცევა და ღომენგი კათალიკოსის წასვლა სტამბოლში, იქ მისი ნებიერი ყოფა, შეხვედრა სულთანთან.

პოეტები ლექსად წერდნენ ქართლის ცხოვრებას.

ღომენგი კათალიკოსად დასვა მისმა ძმამ ვახტანგ VI-მ. იგი განათლებული კაცი ყოფილა, მაგრამ ჰქონია საღვთო პირისათვის უცხო და მიუღებელი სწრაფვა ძალაუფლებისაკენ.

როცა დიდხანს გაჭიანურდა ვახტანგის ქართლის მმართველად დამტკიცება, ღომენგიმ, კათალიკოსმა კაცმა, გამოთქვა სურვილი, მე მივიღებ მაჰმადიანობას, თუ მეფედ დამამტკიცებთო!

როცა კათოლიკე მისიონერები მოედვნენ ქართულ სამეფო-სამთავროებს, როცა გაირკვა, რომ კათოლიკეებს მეგი პატივისცემით ეპყრობოდნენ სულთანი და შაჰი, ვიდრე მართლმადიდებლებს, ღომენგი მზად იყო მრევლი კათოლიკობაზე მოექცია!

როცა ვახტანგმა ქართლი დატოვა და მოსკოვის გზას დაადგა, ღომენგიმ სტამბოლში წასვლა არჩია, თუმცა რუსეთს კარგად იცნობდა:

გზად იოანე ოქროპირისა და ბასილი ამასიელის საფლავები მოილოცა, სტამბოლში კი სულთანს შეხვდა, იერუსალიმის პატრიარქს დაუახლოვდა, თევზაობდა, სვირნობდა, ნავით დაცურავდა! მეფობას ვერც ამჯერად ეწია ავანტიურისტი.

პოემა „ვახტანგიანი“ გადმოსცემს ქართლის მეფის რუსეთში გადასახლების ისტორიას, უფრო ვრცლად, ვიდრე მემადიანე (ავტორი – ვახტანგის მსლებელი ოგია ფაველენიშვილი).

ბესიკ გაბაშვილის პოემებია „რუხის ბრძოლა“ და „ასპინძისათვის“ (დავით ორბელიანზე დაწერილი). ასევე პატრიოტული გულისტკივილითაა გამსჭვალული ლექსი „სამძიპარი“, ლევან ბატონიშვილის სიკვდილზე თქმული.

ბესიკი სიყვარულის მგოსანი იყო, მაგრამ ბედმა არგუნა გფილისის დაგოვება და ქუთაისში გადასვლა, შემდეგ – მრავალწლიანი ღიპლომატიური მისია, რაც დასრულდა იასაში (რუმინეთი) გარდაცვალებით (1791 წ.).

დავით გურამიშვილის (1705-1792) „დავითიანის“ მთავარი ნაწილი 20-30-იანი წლების ქართლის გრაგედის გადმოცემაა, რომელსაც უერთდება ავგორის დრამატული ბიოგრაფია (ლეკთაგან დაგყვევება, გაქცევა, მოსკოვში მისვლა, რუსეთის ომებში ყოფნა, პაგიმრობა მაგდებურგის ციხეში, დამკვიდრება მირგოროდში).

ამ ნაწილს მკვლევარებმა „ქართლის ჭირი“ უწოდეს.

ყველა პოემა, რაც დავასახელეთ რუსთველური ლექსით – შაირითა და კატრენული სგროფითაა დაწერილი, გამოხატავს ქვეყნისა და პიროვნებათა გრაგედის, რეალურად არსებულ მოღვაწეთა ბიოგრაფიას, რითაც უპირისპირდება სპარსოფილურ ესთეგიზმსა და ამკვიდრებს ნაციონალურ ეპოსს, ნაციონალურ თემატიკას, ისტორიზმს, როგორც ეს არის ფირდოუსის „შაჰ ნამეში“.

ვახუშტი ბატონიშვილის ნაშრომი „აღწერა სამეფოსა საქართველოსა“ პატრიოტიკის მეცნიერული ჩვენებაა.

სპარსული თემატიკისა და ესთეგიზმის წიაღიდან იშვა ნაციონალური გენდენციები, როგორც კონგრკულტურა.

„მართლის თქმის“ პრინციპი

რეალობიდან მომდინარე საისტორიო თემატიკამ, როცა მოძლიერდა ეს ნაკადი, ეჭვექვეშ დააყენა სპარსოფილური გენდენცია, ზღაპრული მოტივები, უცხო ქვეყნების ამბები, უცხო ესთეტიკა.

კრიტიკა რუსთაველსაც გადაწვდა.

ახლა „ვეფხისტყაოსანს“ ორი მხრიდან აკრიტიკებდნენ – ერთი იყო საეკლესიო-კლერიკალური პოზიცია, რასაც გამოხატავდნენ ანტონ I და გიმოთე გაბაშვილი, მეორე – პატრიოტულ-შემოქმედებითი. თუმცა ყველა სცნობდა მის სიდიადეს.

მიუხედავად ამისა, რუსთაველის ლექსი და მხატვრულ სახეთა სისტემა დაუძლეველი იყო და მხოლოდ ბესიკმა შეუნაცვლა მას, როგორც ლირიკოსმა, ახალი საზომები და სგროფიკა.

რუსთაველის არგისტიკაში კი მისთვისაც სანიმუშო იყო.

როგორც ვთქვით, რეალობა, ისგორიის პოეტიკების აუცილებლობა, მაჰმადიანური ირანის გამუდმებული შემოსევები წარმოშობდა ამ ახალ გენდენციას.

სიმართლესა და ცხოვრებას უნდა შეეცვალა უცხო თემატიკა და ბლაპრული რომანტიკა, სპარსული ესთეტიკაში.

პირველად ეს ამრი გამოუთქვამს ჩვენდა გასაოცრად თეიმურაზ I-ს („ნუ მკითხავთ ბლაპრად შეთხზულსა, ამ უსარგებლო თქმულებსა“). შემდეგ – ფეშანგი ფაშვიბერგყაძეს თავის „მაჰნავაზიანში“, ხოლო განავითარა არჩილ მეფემ (1647-1713).

ფეშანგი პოემას იწყებს რუსთაველთან თუ მის ინტერპოლაგორთან პოლემიკით:

„ესე ამბავი იწყების ქართუელთა ხელმწიფეთანი“ ანუ უპირისპირდება „უცხოთა ხელმწიფეთა“ ამბავს, სპარსულსა და ნაგყუარს, ოცნებით წარმოსახულს.

შემდეგ იხსენებს რუსთაველსა და მის პერსონაჟებს, სერაპიონსა და მის გარდათქმულ „როსტომიანს“, თეიმურაზ მეფეს, აქებს მათ მელექსეობას და გაცეხულია თუ რატომ გადაჰყვნენ უცხო ისგორიებს, არარსებულ პირთა ქებას.

შემდეგ „მართლის თქმის“ პრინციპის დამცველი და ქადაგი არჩილი შენიშნავდა, მხოლოდ ერთხელ გადავუხვიე ამ გზას და რუსთაველთან თეიმურაზი გავაბაასეო, ე.ი. წარმოსახა არარეალური სინამდვილე.

მაგრამ სწორედ ეს პოემა აღმოჩნდა მისი უმთავრესი ნაშრომი და არა დიდაქტიკა და მართლის თქმა.

ქართული კულტურისათვის რუსთაველი, ფირდოუსი და ნიზამი, მათი სამყარო იყო ერთგვარი კლასიციზმი, როგორც ევროპაში – ანტიკა. ამიტომ დროს აქაც მოჰქონდა მისი დარღვევის აუცილებლობა.

17 წლის არჩილი მამის მსგავსად გამაჰმადიანდა, იწოდა ნაზარ-ხანად და იმერეთის სანაცვლოდ მიიღო კახეთი, რომელსაც 11 წელი განაგებდა. შემდეგ იმერეთში გადავიდა, სადაც მისი გახტვებულ-ჩამოგდება იმდენად ხშირი იყო, რომ გრაგი-კომიკური ხასიათი მიიღო.

საბოლოოდ მოსკოვში ჰპოვა თავშესაფარი, სადაც დააარსა პირველი ქართული კოლონია ვსეხსვიაგსკოე („ვსესენწკა“).

მის სამეფო კარზე მოღვაწეობდა არაერთი ემიგრანტი ქართველი სწავლული, ხოლო ვაჟი – ალექსანდრე დაიხსლოვა და დაიმეგობრა პეტრე I-მა.

ცხადია, არჩილს „მართლის თქმა“ დღევანდელი რეალიზმის მნიშვნელობით არ ესმოდა. იგი ამოდიოდა სინამდვილიდან და ამიტომ უარყოფდა „ზღაპრულსა“ და „გყუილს“, მათ უპირისპირებდა „ნამდვილ ამბავს“ (რ. ბარამიძე).

ასევე არ მოსწონდა ხოცბა, ქება და ღითირამბი ანუ ისეთი პოემები, როგორიც იყო ფეშანგის „შაჰნავაზიანი“ – მამამისის განდიდება.

„მართლის თქმა“ – ეს იგივე ისტორიული თემატიკის სწორი პოეტიკა იყო, გადაჭარბებისა და სიცრუის გარეშე:

„კარგისა ავი არ მითქვამს, არც შინაგანა ჭრელადა“, – შენიშნავდა და ამიტომ ცდილობდა, რომ გაერკვია თუ ვინ იყო გიორგი სააკაძე და ამასვე ავალეებდა იოსებ გფილელს.

ასევე უარყოფდა მაჯამებით გატაცებას, უაზრო ფორმალიზმს და „მართლის თქმის“ პრინციპის მიხედვით აყალიბებდა თავის ესთეტიკას, რომლის ამოსავალი იყო ქართული სინამდვილე.

ამავე დროს სწორედ მან შემოიგანა ე.წ. „ჩარხებ მბრუნავი ლექსი“, რასაც თავის დამსახურებად მიიჩნევდა.

არჩილის ამრით, შემოქმედი დაკვეთით არ უნდა წერდეს, მას უნდა ამოძრავებდეს შინაგანი მოთხოვნილება, შეეძლოს ამრის განვითარება, ფორმის სრულყოფა, მელოდიური ლექსის წერა, როგორც ჭირის, ისე ლხინის ასახვა, მშობლიური ენის დაცვა:

„მითქვამს ქართულის ენითა, სხვა ენა არ ურევია“, – აცხადებდა იგი ანუ მისთვის მიუღებელი იყო თეიმურაზის გაგაცემა სპარსული ენით და ასე ათქმევინებდა მეფე-პოეტს:

„მე ოდენ ქართულს ენასა მარილად ურთე სპარსული“.

მაგრამ ეს სპარსოფილი მგოსანი ქრისტიანობას, „საღვთო სწავლას“ აიღეალებდა, კიცხავდა რუსთაველს და ენას უწუნებდა:

„ღამოლა სთქვი, შემოიღე ჯაფახური ენა მძიმე“,

„რაც ენა ყველა გითქვამს, სომხური და მეგრულიცა“.

რუსთაველისა და თეიმურაზის კამათში ავგორმა გამოკვეთა თავისი პოზიცია, თავისი ესთეტიკა და თითქოს გვითხრობდა, რომ სწორედ იგი იყო მართალი ანუ ფარულად თავის უპირატესობას გვიჩვენებდა. ეს იყო სპარსულზე ქართულის აღმატება.

ცხადია, ესთეტიკური სიახლე, თეორიული განსჯა არ არის ხელოვნება თუ არ მოხერხდა მისი განსხეულება.

თეორიულად უარყოფდა არჩილი „ნაგყუარს“, მაგრამ როგორც პოეტი, წერდა რუსთაველის ძლიერი გავლენით.

მიუხედავად ამისა, კულტურაში გაჩნდა ახალი ტენდენცია, რაც მეგ-ნაკლებად გაიზიარეს მომავალმა თაობებმა.

მაგ., თეიმურაზ II ჰკილავედა რუსთაველს, „დაშვრა ტყუილბელო“: „არ გაგონილა ინდოეთს ნესგან-დარეჯან ქალადა, არცა გარიელ კაცს ერქვას, გიწოდებია ძალადა! არაბისგანში თინათინ არ იყო ბროლფიქალადა, ვერც ჰპოვებთ ავთანდილსაცა მის ეშყით დანაფრალადა“.

სამაგიეროდ, არჩილის „მართლის თქმის“ მიხედვით, გაგაცებით აქებდა პეტერბურგელ ბარბარა ბუტურლინას და ამ

ქებას ასმენინებდა რუსთაველს ანუ თავადაც ფანტასტიკის სფეროში გადადიოდა.

ამავე დროს თარგმნიდა იგავ-არაკთა კრებულს „თიმსარიანს“.

პოლიტიკური, რელიგიური, ესთეტიკური გაორება არეული დროის მიზეზი იყო.

დავით გურამიშვილისათვისაც „მართლის თქმა“ ერთ-ერთი მთავარი პრინციპია:

„მე თუ გინდა თავიც მომჭრან, განი გახდეს გასაბერად, ვინც არა ჰგავს კახაბერსა, მე ვერ ვიგყვი კახაბერად“.

ამიგომ დავითი ხან აქებს, ხანაც – აკრიტიკებს ვახტანგ VI-ს, თავის მფარველს, ქართული ემიგრაციის პაგრონს, ვინც ერთდროულად ირანის შაჰს, თურქთა ხონთქარს და რუსთა ხელმწიფეს ერთგულებას ეფიცებოდა,

ყოფილმა მეომარმა კარგად იცის, რომ ეს შეუძლებელი იყო და მხოლოდ ბიანის მომგანი. პოეტი შვილს, ბაქარ ბაგონიშვილს ათქმევინებს – „რაზედაც მიდგა, არ დარჩა ის საქმე წაუხდომარეო“ ანუ ქართლის დაქცევაში ვახტანგის წვლილსაც ხედავს, ვინც ვერ გაერკვა პოლიტიკურ სიტუაციაში.

იმ დროს, როცა ავღანელი მირ მაჰმუდი ისპაჰანს იღებდა, სადაც დაიღუპა ვახტანგის ძმა როსტომი – შაჰის გვარდიის სარდალი, თავადაც ირანის დიდმოხელე რუსეთთან კრავდა კავშირს, რათა შაჰი დაემხოთ.

ილუზიები სწრაფად გაიფანტა და პეტრეს მიერ მოტყუებული ვახტანგი სასტიკი რეალობის პირისპირ მარტო აღმოჩნდა.

მაინც ვახტანგ VI დიდი იმედი იყო ემიგრანტებისათვის, რაც უფრო გამოჩნდა მისი სიკვდილის შემდეგ, როცა ქართველები დაფანტეს, მოუწოდეს ან შესულიყვნენ რუსთ სამსახურში ან შინ, სამშობლოში დაბრუნებულიყვნენ.

„ვაი, რა ბოძი წაიქცა, სახლ-კარი თავს დაგვექცაო“, – წლების შემდეგ დაწერს გულმოკლული პოეტი.

როცა დავით გურამიშვილი წერდა თავი წიგნს მირგოროდში, 15-20 ემიგრანტი თუ ეყოლებოდა განმსჯელი, მაგრამ

მისდევდა შინაგან ხმას, რათა ეთქვა მხოლოდ სიმართლე, სიმართლით გადმოეცა „ქართლის ჭირი“.

მართლის თქმა დაუკავშირდა მორალის სფეროს, დიდაქტიკას, აღმრდას, რათა სიცრუისა, ილუზიებისა და ოცნებებისაგან განთავისუფლებულიყვნენ მომავალში მაინც.

დიდაქტიკა და ცოდნის აპოლოგია

„ცოდნა თან სდევს მცოდნელსა“, – გვეუბნება დავით გურამიშვილი. იგი უხილავი, საუნჯეა, ხელით ვერ მიეკარები, ვერც მოიპარავ, ვერც წაართმევ ვინმეს.

ახალმა დრომ წამოსწია ცოდნის აუცილებლობა, რაც მოჰქონდა ამროვნებისა და გექნიკის განვითარებას. ამას უფრო ხელადავდა დავით გურამიშვილი, რომელსაც მოველო მოსკოვი, ასგრახანი, რუსეთის, პოლონეთისა და გერმანიის ქალაქები, ენახა იქაური გმები, სახლები, სასახლეები, გაძრები, ნივთები.

ქონებას დრო ანიავებდა, მუდმივი ომების დროს იკარგებოდა ოქრო-ვერცხლი, ინგრეოდა და იწვებოდა სასახლეები, იხოცებოდა ხალხი.

მაგერიალური ქონება უნდა შეეცვალა სულის საუნჯეს, ცოდნას, რომელიც პატრონს მუდამ თან ახლდა და ვერავინ წაართმევდა. ცოდნით კი ისევ აღადგენდა იმას, რაც უნდობარმა ქამმა წაართვა, გაამრავლებდა, რაც გააჩნდა,

ასეთი წარმოდგენა ქრისტიანული მრწამსის, პირველმოწამეთა შეხედულების გამოვლენაცაა. დავითი კი ღრმად მორწმუნე კაცი იყო, არა მხოლოდ ქართლის ჭირზე, არამედ – სიკვილილ-სიცოცხლებზეც მოფიქრალი, სოფლის ამათების მხილველი.

ამიგომ მოუწოდებდა პოეტი ახალგაზრდებს სწავლისა და ცოდნის შეძენისაკენ, რომ დაეძლიათ საწუთროს ბედ-უკუღმართობანი. იგი ყრმისადმი მკაცრ მოპყრობასაც დასაშვებად

თვლიდა, რადგან ცოდნის შეძენა გულისხმობდა აღზრდასაც, გრადიციების ათვისებას, საზოგადოებრივი ეტიკეტის შეთვისებას ანუ ძალდატანებას ინსტინქტურ ლტოლვეებზე.

ამას ამბობს მრავალჭირგამოვლილი, სამშობლოდაკარგული, ორგზის ნაგყვევარი, ცალთვალა და მხარმოგეხილი მოხუცი ჰიპოხოზდრიკი.

მოსკოვსა და პეტერბურგში ქართველი ემიგრანტები, დავითის მეგობრები და ნაცნობები ცოდნას ეუფლებოდნენ, სწავლობდნენ, თარგმნიდნენ, თავადაც ქმნიდნენ, ეცნობოდნენ ევროპის მიღწევებს.

ცხადია, იქ უფრო დიდი და ვრცელი იყო ასპარეზი, ვიდრე საქართველოში. დავით გურამიშვილი, მრავლის მნახველი და გადამტანი, ქვეყნის პროგრესს ცოდნის შეძენაში, სწავლა-განათლებაში, აღზრდის მკაცრ სისტემაში ხედავდა.

დავით გურამიშვილის თვალსაზრისს ჰქონდა საფუძველი ქართულ კულტურაშიც, სულხან-საბა ორბელიანისა და არჩილის შემოქმედებაში, მათ ნააზრევში (სულხან-საბა და არჩილი ბიძაშვილ-მამიდაშვილები იყვნენ).

როგორც ისტორია არ იყო ზღაპარი და გამოგონილი, ისე ცოდნა და დიდაქტიკა სჭირდებოდა რეალურ ცხოვრებას, პრაქტიკას.

ეს იყო ამქვეყნიური სიბრძნე და გამოცდილება, ცოდნის დაცვა და გადაცემა, დაშენებული ქრისტიანულ სულიერებაზე.

სულხან-საბა როგორც „სიგყვის კონის“, „სამოთხის კარის“, „სწავლანის“, „სიბრძნე-სიცრუისას“, „მოგზაურობა ევროპაში“-ს ავტორი, როგორც „ქილილა და დამანას“ მთარგმნელი, მწერალი-ენციკლოპედისტია. იგი ფართო და დიდ ერუდიციას აყენებს მნეობის, სწავლა-აღზრდის, დიდაქტიკის სამსახურში.

ეს არის განმანათლებლური მიმართულება, რამაც შემდეგ დროში ევროპა მოიცვა (ვოლტერიანობა, ენციკლოპედისტები).

„სიგყვის კონა“ ქართული ენის განმარტებითი ლექსიკონია. მას ავტორი მთელი სიცოცხლე ადგენდა, კრებდა სიგყვეს,

განმარტავდა ძველი ტექსტებისა და თანამედროვე მეცყველების მიხედვით.

მართალია, თავად ამბობს, რომ ქართულის მეტი სხვა ენა არ ვიცოდით, მაგრამ ცალკეული პირების დახმარებით შეადგინა და „სიგყვის კონას“ დაუმატა ქართულ-იტალიური, ქართულ-სომხური, ქართულ-თურქული ლექსიკონები.

ზოგ სიგყვას სულხან-საბა ურთავს შენიშენას, სხვათა ენააო.

ამ წიგნზე უთქვამს გიორგი XI-ს: „კარგი წიგნია და კარგადაც გავეწყვე“. ზოგი რუსთაველსაც კი აღარებდა ავტორს. ვახტანგ VI-ის სიგყვით, „ორბელიანმა საბამან სახელითა ქნა სახელი“.

წიგნზე მუშაობა დაასრულა მოსკოვში, სიკვდილის წინა დღეებში.

„სიგყვის კონა“ გვიჩვენებს ამ სამასი წლის განმავლობაში რა ღარჩა და რა დაიკარგა ქართულ მეცყველებაში. ზოგი სიგყვა დრომ უარყო, ზოგსაც მნიშვნელობა შეუცვალა. მაგრამ ძირითადი ნაწილი კვლავაც ქართული ენის ბირთვია.

„სამოთხის კარი“ და „სწავლანი“, „წამებანი წინასწარმეცყველთანი“, სხვა ლიტერატურულ-კანონიკური ტექსტები რელიგიური ხასიათისაა.

„სამოთხის კარი“ კათოლიკური შინაარსის საქრისტიანო მოძღვრებაა. ამიგომ ანტონ კათალიკოსმა, ერთხანს თავადაც კათოლიკემ, მას უწოდა „ბჭენი ჯოჯოხეთისანი“.

სწავლა-ქადაგებათა ერთი ნაწილი ცალკე კრებულად არის გაერთიანებული და მას უწოდეს „სწავლანი“.

ეს არის 46 ქადაგება გარეჯის ნათლისმცემლის უდაბნოს ბერ-მონაზონთა წინაშე თქმული, გადაუწერია მოსკოვში საბას ძმას მოსიმეს (კ. კეკელიძე).

„მოგზაურობა ევროპაში“ – ამ პირობითი სათაურით სახელდებული ტექსტი ავტორის უცხოელ ყოფნის, ევროპიდან მობრუნების დღიურია.

პირველი ნაწილი დაკარგულია.

სულხან-საბას, მეფეთა ნათესავსა და ახლობელს, მწერალსა და ბერ-მონაზონს თითქოს მშვიდად უნდა ეცხოვრა. მაგრამ დროის მსახვრალი ხელი მასაც უბნევდა გზას, რაც ახლდა კრიზისული სიგუაციიდან გამოსავლის ძიებას.

ღებულობდა კათოლიკობას, შემდეგ უარყოფდა, მიდიოდა მონასტერში, შემდეგ საერო ცხოვრებაში ებმებოდა. ყოფნა მოუხდა ისპაჰანში, რომში, პარიზში, მოსკოვში, წერდა, თარგმნიდა, ადგენდა ლექსიკონს, ქადაგებდა და ასე ცდილობდა, რომ კულტურა არ ყოფილიყო მხოლოდ პოეზია ან – საეკლესიო წირვა-ლოცვა.

ისპაჰანში ხანგრძლივად ყოფნის ქამს ვახტანგ VI-მ თარგმნა იგაფ-არაკთა კრებული „ქილილა და დამანა“, მისი „ანვარი სოჰაილის“ რედაქცია, დაწერილი ვაიმ ქაშიფის მიერ XV საუკუნეში.

მისი სამშობლო ინდოეთია. შემდეგ დაუმუშავებიათ ფალაურ (საშუალო სპარსული) ენაზე, უთარგმნიათ სირიულად (ალ. ბარამიძე).

იგაფ-არაკები, მათი დიდაქტიკურ-მორალისტური დასკვნები ჩასმულია სიუჟეტურ ჩარჩოში, გამომდინარეობს ცხოველთა ალევგორიული მოქმედება-მეცყველებიდან (აზავერები – შუთურბა და მანდაბა, გურები – ქილილა და დამანა, ლომი).

შდრ – კეთილ ქილილასა და ბოროტ დამანას „სიბრძნე სიცრუისას“ ვეზირი სედრაქი და საჭურისი რუქა.

ვახტანგის გექსტი სტილურად დაამუშავა სულხან-საბამ, პოეტური ნაწილი გალექსა და გააწყო რუსთველური ლექსით.

როგორც შენიშნავს ალ. ბარამიძე, „ქილილა და დამანა“ იძლეოდა პრაქტიკული ცხოვრებისათვის აუცილებელ და საჭირო ენციკლოპედიურ ცოდნას.

განსხვავებით ვახტანგისაგან, საბამ არ იცოდა სპარსული. ამიტომ მისთვის მთავარი იყო არა თარგმანის სიმუსტე, არამედ – გექსტის ქართული ჟღერადობა. შესაბამისად, ცვლიდა და ასხვაფერებდა ვახტანგის ბჭკარელს (მაგ., ე.წ. „ქალის“ გექსტი).

ვახტანგის მოღვაწეობაში მთავარია კულტურეგერობა. როგორც პოლიტიკოსმა კაცასტროფით დაასრულა კარიერა, როგორც შემოქმედი და განმანათლებელი, გრიალებდა სპარსული კულტურის წრეში (მაგ., თარგმნა ულულ-ბეგის (თემურ-ლენგის შვილიშვილი) ასტრონომული წიგნი „ზიჯი“), ამასთანავე – ქრისტიანული ალევორიით განმარტავდა „ვეფხისტყაოსანს“, ღმერთისკენ სწრაფვას.

„ქილილა და დამანას“ გარდა თარგმნა დიდაქტიკურ-მორალისტური ქეი-ქაუსის (XI ს.) „ყაბუს-ნამე“ (თარგმანში – „ამირნასარიანი“), როგორც პროზად, ისე ლექსად.

სულხან-საბასა და ვახტან VI-ის განმანათლებლურ-აღმზრდელობითი პოზიცია ამოდის არჩილის შემოქმედებიდან, რომელმაც შემოიგანა დიდაქტიკური, მორალისტური, ეთიკური პრობლემები (მაგ., „საქართველოს მნეობანი“).

ესენი „მართლის თქმის“ პრინციპის ნაწილი იყო. ავტორი იდეალად წარმოიდგენდა განსწავლულ, მორალურად სრულყოფილ, ფიზიკურად ჯანსაღ ადამიანს.

ასეთი უნდა ყოფილიყო არისტოკრატი. მაგრამ პოეტი ავრცობს თავის თვალსაზრისს და საერთოდ ავრცელებს ყველა წოდებაზე.

დამრიგებლობითი საუბარი, სიკეთისა და მნეობის ქადაგება, მათი აუცილებლობა აღძრა საზოგადოების დეკადანსმა. ხოლო წოდებისა და ქონების გვერდით გამოჩნდა ცოდნის აპოლოგია, რაც დიფერენცირებულია მრდილობის, ადამიანთა ურთიერთობის, აღზრდის წესებით.

მნეობის, ცოდნის, სიკეთის საფუძველი კი არის „სამღვთო შიში“, „ღვთის შიში“, რაც ვახტანგ VI-მ საღვთო გრფიალად გაიაზრა.

არჩილის კონცეფცია სულხან-საბამ და ვახტანგმა გაჰყვეს – მათ აიღეს დიდაქტიკა და არა „მართლის თქმა“.

მათ ისევ გააგრძელეს სპარსული თემატიკა, ზღაპრული და გამოგონილი სამყაროს პოეტიზირება,

დავით გურამიშვილმა კი აღადგინა არჩილის თვალსაზრისი, განაგრძო „ღვთის შიშის“ ალეგორია და მას დაურთო სიკვდილთან პოლემიკა, ერთი მხრივ, ბუკოლიკურ-ყოფითი ცხოვრების სურათები, მეორე მხრივ, გააერთიანა ღმერთი და მწყემსი (გამომდინარე ევროპული სიუჟეტებიდან).

ცოდნის აპოლოგია სხვადასხვა მიმართულებით წარიმართა – ვახუშტი ბაგონიშვილი სწავლობდა საქართველოს ისტორიასა და გეოგრაფიას, მამუკა ბარათაშვილი – პოეტური თხზვის წესებს („ჭაშნიკი“), თარგმნიდნენ სხვადასხვა სახის წიგნებს რუსულიდან, თარგმნიდნენ სახელმძღვანელოებს, სამეცნიერო ლიტერატურას.

ცოდნა გავებულ იქნა როგორც ჭკუა, პრაქტიკა, ცხოვრების მოწყობა.

პარალელურად ახალი ძალით აღორძინდა თეოლოგია, რაც დაუკავშირდა კათალიკოს ანგონ I ბაგრაგიონის (1720-1788) სახელს (ვახტანგ VI-ის ძმისშვილი, ერეკლე II-ის ბიძაშვილი).

იგი იყო მთარგმნელი, კომენტატორი, შემდგენი, ორიგინალური ტექსტების ავტორი, სახელმწიფო და სალიტერატურო ენის კანონიზატორი (იოანე პეტრიწის გავლენით).

თუმცა ენები არ იცოდა, რუსულიც სუსტად სცოდნია, მაგრამ მრავალი მნიშვნელოვანი ნაშრომი შექმნა ღვთისმეტყველების სფეროში. მაგ., „ღვთისმეტყველება“ ოთხ ტომად, ღოგმაგიკურ-პოლემიკური „მზამეტყველება“, მიმართული სომეხ მონოფიზიტთა წინააღმდეგ. მას ღიდად აფასებს კ. კეკელიძე, როგორც „განსაცვიფრებელი ერუდიციით“ დაწერილს.

ეს წიგნი აქტუალურიც იყო, რადგან სომხები დაუცხრომლად ქადაგებდნენ თავიანთ რწმენას და ცდილობდნენ ქართველთა გადაბირებას, რასაც აღწევდნენ კიდეც.

შეასწორა კონდაკი, პარაკლიტონი ბერძნული დედნის მიხედვით, თითუენი – სლავური ტექსტიდან გამომდინარე. შეადგინა საგალობლები თითქმის ყველა ქართველი წმინდანისათვის.

საისტორიო ქანრს განეკუთვნება „წყობილსიგყვაობა“, „მოკლე ისტორია საქართველოსი“, „ქართველ მეფეთა შთამომავლობა“, კვინგოს კურციოსის ალექსანდრე მაკედონელის ისტორიის თარგმანი. შეადგინა ქართველ წმინდანთა ცხოვრების კრებული „მარტირიკა“.

სკოლისათვის დაწერა „ღრამატიკა“ და „რიგორება“.

ანგონი არ თანაუგრძნობდა სომხურიდან წიგნების თარგმნას (მაგ., პროკლეს ხელმეორედ გადმოღებას). იგი, როგორც თეოლოგი, ფილოსოფიასაც კარგად იცნობდა.

ანგონი სამჯერ იყო ნამყოფი რუსეთში, ერთხანს მოღვაწეობდა ვლადიმირისა და იეროპოლის მთავარეპისკოპოსად. ესეც ხელს უწყობდა მის ევროპულ ინტერესებს, ისევე როგორც პირველკათალიკოსობის დროს კათოლიკური მრწამსის აღიარება.

ანგონს ენების მცოდნე არაერთი კონსულგანგი ჰყავდა და მისთვის ცხადი გახდა თუ როგორ ჩამორჩებოდა ქართული აზროვნება ევროპულს.

უთარგმნია ბაუმისტერის „ლოლიკა“, „მეტაფიზიკა“ და „სამღვარი ფილოსოფიისა“, ვოლფიუსის „ფიზიკა“. თავადაც დაწერა ორიგინალური ნაშრომი „სპეკალი“.

ანგონ I-მა როგორც მღვდელმთავარმა და მოაზროვნემ მთელი სკოლა შექმნა ქართულ კულტურაში, რომლის გავლენამ მოაგანა ილია ჭავჭავაძემდე.

როგორც გვეუბნება კორნელი კეკელიძე, მისი მოწაფეები იყვნენ „მიგროპოლიტი იონა გელევანიშვილი, კათალიკოსი ანგონი მეორე, გაიომ და დავით რექტორები, ამბროსი ნეკრესელი, მიგროპოლიტი ვარლამ ერისთავი, იოანე ოსეშვილი, მიხეილ თბილელი, არქიმანდრიტი გამალიელ ოსყოფილი, დევრასი სამთავრელი მაჭავარიანი, გაბრიელ ჯვარის დეკანოზი, გრიფილე არქიმანდრიტი“...

ანგონის თანამედროვენი იყვნენ მაქარია გაბაშვილი, გიმოთე გაბაშვილი („მიმოსვლას“ ავტორი), ფილიპე ყაითიმაზა-

შვილი, დოსითეომ ჩერქეზიშვილი, ანტონი ცაგარელ-ჭყონდიდელი, ალექსი მესხიშვილი...

ისინი კათალიკოსის თანამდგომნი იყვნენ, გარდა მაქარიასი.

მანამდე უღვაწია კათალიკოს ბესარიონ ბარათაშვილ-ორბელიშვილს, რომელიც აგრძელებდა ჰაგიოგრაფიას, უკვე მივიწყებულს.

არჩილი, სულხან-საბა ორბელიანი, ვახტანგ VI, ვახუშტი ბატონიშვილი, ანტონ I, ბესიკ გაბაშვილი, დავით გურამიშვილი ცოდნის აპოლოგეტები არიან, რომელიც იწყება სპარსული სამყაროდან. შემდეგ, პოლიტიკური სიტუაციის შესაბამისად, თანდათან სცილდებიან მას და გადადიან რუსულ-ევროპულ კულტურაზე.

სოფლის სამღურავი

სოფელს ემღურებოდა, საწუთროს უჩიოდა რუსთაველი, რომელიც არავინ იცის სად გადაისროდა ადამიანს. მას მხოლოდ ღმერთის იმედი უნდა ჰქონოდა.

თუ რუსთაველის მზიურ პერსონაჟებს გულს უკლავდათ სოფლის ბრუნვა, რა ჰქონდათ გასახარელი თეიმურაზს ან არჩილს, ვახტანგს ან დავით გურამიშვილს – ან პირად ცხოვრებაში, ან საქვეყნო სარბიელზე.

ისინი მხოლოდ მსხვერპლს, იმედების გაცრუებას, უნუგეშო ყოფას ხედავდნენ. მუხთალი ჟამი სპობდა ოცნებებს და ეს უფრო უძლიერებდათ ურვას. ამიგომ ადარებდნენ საწუთროს საგანას. ასევე იქცეოდნენ სპარსი პოეტებიც.

ლიტერატურას ყოველთვის ახლდა სევდა-კაემანი, ამაოების განცდა დაწყებული გილგამეშის ჟამიდან. ეკლემიასტეს ეჭვი გულს უხრავდა მოაზროვნე თაობებს. მაგრამ ამჯერად

საჭირო არ იყო ფილოსოფიური განსჯა – დრო მათ თვალწინ ამხოვდა ყველაფერს.

მათი სევდა არ იყო გამოგონილი, არგისტული პოზა.

თეიმურაზი მრავალგვარი ვარიაციით წარმოაჩენს „სოფლის სამღურავს“, თავის პირად გრაგედიას, სოფლის მუხთილობას.

მაგ., „მე ვხედავდი ლხინსა ჩემსა სრულად

ჭირთა გადაცვლითა.

იმ ერთობით სპათა ჩემთა მგერთა ხელში ჩანაცვინთა, მივემსგავსე მე ფრინველთა, იგ მხარ-ბოლო დანაცვინთა, მედებოდა ცეცხლი ცხელი, ვიწვებოდი მსგავსად ცვინთა“;

„მოკვდე, მიწაც აღარ მინდა, ჩემზე მხეცნი მოაწივე“.

არჩილ მეფისთვისაც სოფელი ცრუა და მიუნდობელი, მაგრამ მის გარეშეც შეუძლებელია არსებობა:

„სოფელს ვაგინებ, მაგრამე მიყვარს და ვერ ვეხსნებია“.

ვახტანგ VI-ის ლექსების უმეტესობა ემიგრაციაშია დაწერილი, რაც კიდევ უფრო უძლიერებდა მეფე-პოეტს კაეშანს:

„რანი და, მოვაკანი და, სახლი და, კარი, ბანი, და,

გათავდა ყოვლი წერილი, ანი, ბანი, და, განი, და...

ვიარე ყოვლი ქვეყანა, სიგრძე და სივრცე, განი, და...

ვერა ვპოვე რა მის მეგი, დავყარე ძმა და დანი, და...“

ზოგჯერ პოეტი თავისთავსაც ჰკილავს, რომ მხოლოდ საწუთრო როდია ავის მომგანი, რომ მან თავად აღმოფხვრა ვარდი, ბაღში რომ ედგა.

ვახტანგ VI-ისათვის საწუთრო „მუხთალია“, სოფელი „დაუნდობელი“, რომელიც აგონებს სიძვის დიაცს.

არც თეიმურაზ II, ვახტანგის სიძე, ემაღლიერება სოფელს. მისთვისაც სოფელი ცრუა და ყოვლის დამშლელი.

ხოლო ბესიკისათვის მთელი ქვეყანა „სევდის ბაღია“. სოფლის ბრჭყალებმა მის ბედსაც „უსწორა კილო“.

პოეტისათვის სოფელი ეშმაკის ბლუდია, ცრუ, ღრკუ, მრუდი, ცული.

ამიგომ ამბობს ერთ-ერთ უკანასკნელ ლექსში:

„ჰაერი ცივ-ნამიანი,
ჩემთვის აღარა ღლიანი,
მას ვშორავ გულსედიანი,
ვის მოლოდნა მაქვს გვიანი!
თავმობრით ვნახე იანი,
სხივნი ჰკლებოლეს მზიანი“.

ზოგჯერ სევდის საწყისი მიჯნურია, მაგრამ მეგწილად ნალველს აღძრავს სოფლის ბრუნვა, რაც პოეტს სიკვდილს ანაგრებინებს.

საიათნოვა, სამენოვანი აშული, სადა ლექსების ავტორი, ჯერ მღვდელი და შემდეგ ბერი, გამოწყობილი შავი კაბით და შავი ქოშით თითქოს ხალისიან, სასიმღერო ლექსებს წერდა, საგროფოს განაღდიებდა. მაგრამ მის სტრიქონებშიც თავს იჩენდა დარდი, ნალველი, კაემანი:

„საიათნოვა ამას ვჩივი, სამალი ვერ მიშოვია,
მინდა გული ბედ ავაგო და ხმალი ვერ მიშოვია“.

ერთმანეთს რომ ვუდარებთ ბესიკსა და საიათნოვას, თვალში საცემია ენობრივი განსხვავება. ბესიკი წერს რთული, ანტონ კათალიკოსის მიერ დანერგილი სტილით, არისგოკრატიული კანონიკით, სალექსო ტექნიკის სიმუსტით, ხოლო ავლაბრელი მგოსანი – ნათელი, გასაგები ენით, მარტივი ფორმით, მეტრისა და რითმის დარღვევით.

სოფლის სამღურავი დავით გურამიშვილმა კონკრეტული სფეროდან ფილოსოფიურ აბსტრაქციაში გადაიტანა, მისტიციზმით შემოსა და სიკვდილ-სიცოცხლის დიალოგად აქცია.

პოეტმა ისარგებლა როგორც ბიბლიით, ისე უკრაინაში გავრცელებული სიკვდილ-სიცოცხლის ცილობით.

დავით გურამიშვილს სიკვდილი წარმოდგენილი ჰყავს მჭლე კაცად, ვინც ცელს იქნევს.

პოეტი ასევე ეკამათება საწუთროს, რაც საბოლოოდ გოდებაში გადადის – „ვაი, საწუთრო, ცრუო სოფელო“, „რად მშვა დედამან, შავმა ბედამან“.

სული შვებას ჰპოვებს რელიგიურ მისტიკაში, ბიბლიური ეპიზოდების თხზვაში, ღვთისმშობლისადმი ვედრებაში, ქრისტეს ღიღებაში („ღიღება მოთმინებასა შენსა, უფალო იესო“).

ღავითი მეომარი, საერო კაცი იყო, ვინც სიბერეში შეეფარა უფლის სახელს. საწუთროსთან და სიკვდილთან ცილობამ გაუძლიერა ინგერესი და სიყვარული უფლისადმი, ქრისტიანული მოტივებისადმი.

სოფლის სამღურავი გადაეცათ ახალი თაობის პოეტებს, რომლებიც ცხოვრობდნენ საქართველოსა და რუსეთში, ბაგონიშვილებს, ე.წ. გარდამავალი ხანის მოღვაწეებს, თუმცა მათ ვერ შეძლეს ფორმალიზმის დაძლევა და ვერ აჩვენეს ვერც ძლიერი მგრძობელობა, ვერც ორიგინალური აზრი.

საკლესიო მხაგვრობა

მაჰმადიანობის მეობის ქამს ეკლესია ინარჩუნებდა ავტონომიას, ქრისტეს სახელს ისევ განაღიღებდნენ, განამტკიცებდნენ თავისუფლების რწმენას.

ისევ აგრძელებდნენ მღვდელმსახურებას, წერას და თარგმნას, უვლიდნენ გაძრებს და ამკობდნენ ფრესკებითა და ხატებით, როგორც შორეულ საუკუნეებში.

შემორჩენილი მხაგვრობა ეკლესიის კედლებზეა განფენილი. ამიგომ ისინი იმეორებენ ბიზანტიურ-ქართულ გრადიციას. მათ ვერ შეცვლიდა მაჰმადიანურ-სპარსული სტილი.

ქართველებს ისეთი კარგი მხაგვრები ჰყოლიათ, რომ თურქთა მიერ ოკუპირებულ ბერძნულ მიწაზეც იწვევდნენ.

მაგ., ათონის ივერთა მონასტერი XVI საუკუნის ბოლოს მოხატა მონაზონმა მარკომიმ. ერთ-ერთ კედელზე ქტიტორებთან ერთად თავისი თავიც გამოსახა.

გრძელდებოდა გელათის მონასტრის კედლების სურათებით შევსება. XVI საუკუნის ბოლოს იგი მოუხატავთ აფხაზეთის

კათალიკოსის ევდემონ ჩხეტიძის დაკვეთით და იმერეთის მეფე-დედოფლის გიორგისა და თამარის ქტიტორობით.

სამიწვენი ერთად არიან გამოსახული.

XVI საუკუნეში ხელახლა შეუმკიათ გელათის მთავარი გაძარი. შემდეგ ეს სამუშაო გაუგრძელებია კათალიკოს მაქარია ქვარიანს.

გელათის მხატვრობა მოიცავს გრადიციულ ქრისტიანულ სქემებს, სიუჟეტებსა და პერსონაჟებს. მღვდელმთავრებსა და ქტიტორებს, ქრისტესა და მახარებლების მოცივებს.

მაშინ მოუხაგავთ ხობისა, ახალი შუამთის (კახეთი) და გრემის გაძრები, რომლებშიც სჭარბობს ღვთისმშობლის აკათისგო, გაბაკინის ბაზილიკა (ზესტაფონთან) „ვედრების“ დიდი კომპოზიციით (შ. ამირანაშვილი).

წალენჯიხისა და ხობის გაძრები მოუხაგავთ ლევან II დადიანის დაკვეთით და ქტიტორობით. კედლებზე გამოსახული არიან ლევანი და მისი მეუღლე ნესტან-დარეჯანი, შვილები, წინაპრები, ნათესავები.

1681 წელს კათალიკოსმა ნიკოლოზ ამილახვარმა, გივი ამილახვრის ძმამ, ნაწილობრივ მოახაგვინა სვეტიცხოველი (მხატვარი გრიგოლ გულჯაღვრისშვილი).

მხატვრობა მოიცავს გრადიციულ ქრისტიანულ სიუჟეტებს.

სამთავისი განუახლებია გივი ამილახვარს (რესტავრატორი ეპისკოპოსი მელიტონი). მის კედელზე შემორჩენილია XI საუკუნის არაბული წარწერა.

რესტავრატორებისა და მხატვრების სიმცირის გამო ქართველები რუსებსაც სთხოვდნენ დახმარებას. მართლაც, რუსებს ელჩებთან ერთად მხატვრებიც გამოუგზავნიათ – 10 მხატვარი, 4 ღურგალი, 1 სარკმელთა ოსგაგი (შ. ამირანაშვილი).

ერთი მათგანი ქართლის დედოფლის, მარიამის მკაცრი ზედამხედველობით ხაგავდა, ალბათ, იმიტომ, რომ ფრესკებს არ ჰქონოდა რუსული სახე.

რუსებს არაერთი გაძარი მოუხაგავთ ქართლსა და კახეთში.

გარდა ოსტაგების სიმცირისა, არც იმდენი თანხა ექნებოდათ მეფეებს (მაგ., თეიმურაზს), რომ შესძლებოდათ ღრობით, ძარცვა-რბევით წარეცხილი და ფერწასული ფრესკების აღდგენა ან ახლის შემაგება.

საერო მხატვრობა სასახლის კედლებს ამკობდა და მათ დაქცევასთან ერთად ნადგურდებოდა.

შემორჩენილია მხოლოდ ლაშთხვერის (ზემო სვანეთი) ეკლესიის, კედელზე – მოსე ხონელის „ამირანდარეჯანიანის“ სიუჟეტი – ცხენოსანი ამირანის ბრძოლა გველეშაპთან (წმ. გიორგის ვარიაცია), მის გვერდით – ასევე ცხენოსნები ბადრი, სეფელაფლე და უსუპი.

საეკლესიო წიგნებს ისევ ამკობდნენ მინიატურებით.

ამჯერად არც მათ ემჩნევა სპარსული გავლენა. მაგრამ განყოფილება მაინც ხდება. ერთი ნაწილი, კერძოდ – დასავლეთ საქართველოში შესრულებული, განიცდის ევროპულ ანუ კათოლიკურ გავლენას.

იგი XVI საუკუნეს განეკუთვნება (შ. ამირანაშვილი).

ავტორს ერთგან დავითის ებანის მაგივრად ვიოლინო გამოუსახავს. ზოგან იერუსალიმის პეიზაჟს ქართული ლანდშაფტი ენაცვლება, თუმცა ავტორი სინას მთას, წმ. ეკატერინეს მონასტერს გვაცნობს.

შეიძლება ეს გავლენა არც იყოს – არ არის გამორიცხული მხატვარი რომელიმე იტალიელი მისიონერი ყოფილიყო, რომელიც მიჰყვებოდა მშობლიურ გრადიციებს. ასეთივეა გურიის გულანი (XVI ს.).

მხატვრობისათვის მიუმართავს დავით გურამიშვილსაც, რომელმაც თავად დაასურათა „დავითიანი“ და თავისი პორტრეტიც შიგ ჩახაგა – ხელაპყრობილი, „სოველი და ნაწვიმარი“ (ს. ჩიქოვანი).

ტექსტი და ნახატები ერთმანეთს ავსებენ.

წმინდანთა „ცხორების“ სვინაქსარულ რედაქციაში (XVII ს.) გამოუსახავთ ისე წილკნელი, ილარიონ ქართველი, პეტრე

იბერი, მიქელ-გობრონი, გრიგოლ ხანძთელი, არსენ იყალთოელი, დავით გარეჯელი.

გულანების შესამკობად მიღებული ყოფილა ვრცელი სქემა, რომელიც მოიცავდა ძველ და ახალ აღთქმის, აკათისგოსა და ცხოვრების სიუჟეტებსა და პერსონაჟებს.

ყანჩაეთის გულანი (1674) შეიცავს 60 მინიატურას; ანჩის-ხაგის გულანი (1681 წ.) გადაუწერიათ და დაუსურათებიათ საბასა და მიქაელს (ნიკოლოზ ამილახვრის ბრძანებით).

XVIII საუკუნიდან მინიატურებს ცვლის ხეზე შესრულებული გრაფიურები და მათი ბეჭდვა.

ისევ ცოცხლობდა ლითონზე კვეთის ხელოვნება, მეტწილად – დასავლეთ საქართველოში. აღმოსავლეთში ესეც სპარსული ორნამენტების მიხედვით სრულდებოდა.

აქტიურობდნენ ლევან დადიანი, აფხაზეთის კათალიკოსი მალაქია, იმერეთის მეფეები, რათა ოქროსმქანდაკელებს დაემბადებინათ მეგი ხაგი, მოეცათ რთული კომპოზიციები, რაც კედლის მხაგვრობას ჰქონდა.

მოგან აქაც იგრძნობა ევროპული ხელოვნების გავლენა.

XVIII საუკუნის II ნახევრიდან მომრავლდნენ ქვითხურონი და მხაგვრები. მხაგვარ ნიკოლოზ აბხაზს მოუხაგავს ანანურის ეკლესია და სხვა ტაძრები, იობ მხაგვარს – აჭის წმ. გიორგის ხაგი, გრიგოლს უმუშავია შემოქმედის მონასტერში (ვ. ბერიძე).

რაჭაში, სამეგრელოში, ქართლში, კახეთში გრძელდებოდა კედლების მოხაგვა, წიგნების გადაწერა და მინიატურებით მორთვა.

საეკლესიო მხაგვრობა უკავშირდება ტაძრების განახლება-აღდგენას, რომლის ნაკლებობას აღრე უჩიოდნენ და „გალაგომს“ ეძებდნენ.

ასევე შესაკეთებელი იყო ციხე-სიმაგრეები, ქალაქების გალანები, სასახლეები, საცხოვრებელი სახლები, რაც გადაურჩა ომიანობას, ცეცხლსა და რბევას.

1753 წელს აიგო ბარაკონის ეკლესია რაჭის ერისთავის როსტომის მიერ, 1777 წელს აღადგინეს იმერეთის ვარძიის მო-

ნასტრის სამრეკლო, შემოქმედის ციხე და გელათის წმ. ნიკოლოზის ეკლესია შეაკეთეს, სიღნაღს და თელავს გალავანი შემოავლეს, ნინოწმინდის ეკლესიის ეზოში სასახლე ააშენეს, ტფილისში – დარეჯან დედოფლის ციხე-კოშკი – საჩინო, გაამაგრეს მეტეხი და ნარიყალა, რესტავირებულ იქნა როსტომის სასახლე, რომელშიც ერეკლე II ცხოვრობდა (ვ. ბერიძე).

ერთმანეთს უკავშირდებოდა არქიტექტურა და მხატვრობა, ორივე კი – ქვეყნის ეკონომიკურ მდგომარეობას, ეკონომიკა – პოლიტიკას.

ქვეყნის ძლიერებას მოსდევდა კულტურული აღმშენებლობა, დაქვეითებას – ღაცება და ხანაც სრული რეგრესი (მაგ., სამცხეში).

მშვიდობიანობის პერიოდში სწრაფად იზრდებოდა მოსახლეობა, ვითარდებოდა ეკონომიკა, სწრაფად იცილებდა ქალაქი და სოფელი ომის ნახადრალის კვალს, ისევ მოდიოდნენ მისიონერები და ვაჭრები, ისევ აღადგენდნენ უცხოეთთან დაწყვეტილ კავშირებს.

ღრომ კვალი დაამჩნია ისტორიულ მემკვიდრეობას. დავიწყებას მიეცა მრავალი მოღვაწის, შემოქმედის (მაგ., რუსთაველის), სავანის სახელი.

იერუსალიმში მყოფი გიმოთე გაბაშვილი გაოცებული ამბობს, ასე უმეცარი როგორ ვართო, რაგომ აქამდე არავინ მოვიდა აქო, როგორ დავივიწყეთ ყველაფერიო – „ჰოი მე, რა დიდის უგუნურებით არს ნათესავი ჩვენი“ („მიმოსლვა“).

გიმოთეც „ხილულს“ აღწერდა, იშველიებდა ბეჰირ და წერილობით წყაროებს.

როგორც „მართლის თქმა“ და ღილაქტიკა, ისე ეკლესია და თეოლოგია „ვეფხისტყაოსნის“ გადაფასებისაკენ იყო მიმართული, რათა კულტურას ჰქონოდა განვითარების პერსპექტივა.

რუსთაველის დაძლევის ცდები

დიდი ხელოვანი დიდ გავლენას ახდენს კულტურაზე, მას ჰბაძავენ, მას მიჰყვებიან, მას ედავებიან. ამიტომ იგი როგორც არის ახალი საფეხური, ისევეა შემაფერხებელი.

ეს განსაკუთრებით მკვეთრად იგრძნობოდა ძველ დროში.

რუსთაველმა თავის მაგნიტურ ველში მოაქცია ქართული პოეტური სიტყვა, თავისი გზითა და ესთეტიკით წაიყვანა პოეტები, თავისი მეტრი და სტროფიკა მოახვია მათ.

მხოლოდ ახალ დიდ ხელოვანს ძალუძს ძველი ტრადიციის დარღვევა და სიტყვის სხვაგვარი მოდელირება.

ამისათვის საჭიროა ერის ფსიქიკაში დაგროვდეს უცნობი ნიუანსები და არაცნობიერი ინფორმაცია, რომელსაც გამოავლენს შემოქმედი, რაც პოეტისათვის სიტყვიერი მოცემულობაა.

დეკლარაციულად რუსთაველის დაძლევისადაც ბევრი ცდილობდა. მაგრამ განცხადება, კრიტიკა, უარყოფა არაფერს ცვლის (შდრ – თეიმურაზ I – „ლექსი ჩემი სჯობს“...).

როგორც ვწერდით, რუსთაველის გავლენა იწყება XIV საუკუნის მეორე ნახევრიდან, როცა ელიტაში მკვიდრდება პოემის ონომასტიკა, თავდაპირველად – ნესტან-დარეჯანისა და თინათინის სახელები.

არაქრისტიანული სახელები რომ მიეღოთ, მას უკვე უნდა ჰქონოდა გარკვეული ტრადიცია, მოწონება, სიყვარული.

ონომასტიკის გავრცელება რუსთაველის მეტი გავლენის ნიშანია, რაც პოემაში გამოიხატა XVI საუკუნის დასაწყისიდან.

ამის შემდეგ 300 წელი რუსთაველი არის უცვლელი ჰეგემონი ქართულ მწერლობაში. მან წარმართა პოეტების მზერა სპარსული სამყაროსაკენ, ფირდოუსისა და ნიზამი განჯელისაკენ.

დიდ ავტორიტეტს სტიქიურადაც მიჰყვებიან ახალი თაობები. მაგრამ ყოველ ხელოვანში ცოცხლობს მუამბოხეც, რომე-

ლიც ებრძვის გრადიციასა და ავტორიტეტს, რადგან მიაჩნია, რომ თავად არის ახალი სამყაროს დამწყები.

კრიტიციზმი, ნიჰილიზმი, პროტესტის გრძნობა უფრო მკლავნდება დეკლარაციულად. შემოქმედებითად კი ავლენს უნარი, გალანტი, თხზვისა და მიგნების ნიჭი.

ყველა ხელოვანს ჰგონია, რომ ასეთი თვისებანი თითქოს მას დაანათლა განგებამ და არა ვინმე სხვას.

რუსთაველს ეჯიბრება თეიმურაზ I, მაგრამ ვერ გამოდის მისი ლექსის გყვეობიდან; ედავება არჩილი, რუსთაველის ესთეტიკას უპირისპირებს მართლის თქმას, ისგორიზმს, კონკრეტიკას, მაგრამ ამოდ.

ესეც იყო დეკლარაცია.

როგორც პოეტი, არჩილი შოთას მიმბაძველია.

სხვებს ამდენიც არ შეეძლოთ. იოსებ გფილელი, ვახგანგ VI, თეიმურაზ II, ინგერპოლაგორები, მთარგმნელები თავს ვერ აღწევდნენ რუსთაველის ლექსის მომნუსხველ ძალას.

ვახგანგ VI ცდილობს ეკლესიასთან შეაგუოს რუსთაველი, ქრისტიანული ხედვა გამოუძებნოს და პოემის მიჯნურობას ალევორიულად განმარგავს, როგორც საღვთოს.

ქრისტიანულ ეკლესიას ეს სარწმუნოდ არ ეჩვენა და შეეცადა სწორედ რელიგიური თვალთახედვით პოემის უკუგდებას.

ანგონ I, გიმოთე გაბაშვილი, ცალკეული მღვდელმთავრები სცნობენ რუსთაველის სიბრძნეს, მაგრამ ბოროტ სახელს, მუსულმანურ გაგაცებას არ აცილებენ, ქრისტიანობის გამრყენელს უწოდებენ: „ამოდ დაშვრა, საწუხ არს ესე“ (ანგონ I), „ესე იყო მთქმელი ლექსთა ბოროტთა“ (გიმოთე გაბაშვილი).

უცნობი ინგერპოლაგორებიც აბაგებდნენ პოემას, „სპარსულია“, სულს არას არგებსო.

როცა „ვეფხისგყაოსანი“ პოპულარობით „სახარებას“ აჭარბებდა, მაჰმადიანობის მეობის ჟამს, ეკლესიის აქტივობა ბუნებრივი იყო.

შეიძლება „ვეფხისტყაოსანი“ მართლაც გაენადგურებინათ, როგორც გადმოგვცემს პლატონ იოსელიანი.

ინკვიზიციისა და პროტესტანტობის მცოდნე ყოფილი კათოლიკესაგან ეს მოულოდნელი არც უნდა ყოფილიყო.

ევროპასთან მიმართებით ასეთი ფაქტები, სადაც ეკლესია სასტიკი და შეუბრალებელი იყო ერეტიკული წიგნებისა და ერეტიკოსების მიმართ, არც უცნაურია და არც დაუშვებელი (შდრ – ჰუგენოტების გაქლეტა საფრანგეთში 1572 წელს. მარტო ერთ, ბართლომეს ღამეს პარიზში მოკლეს 3000 ჰუგენოტი; დიდმა ინკვიზიტორმა დომინიკელმა გორკვემადამ ესპანეთში ცოცხლად დაწვა 10 000-ზე მეტი ე.წ. მწვალებელი).

ვარდა ამისა, ანგონი ავგორია პოლემიკური ანტიმონო-ფიზიკური წიგნისა – „მზამეტყველება“.

რუსთაველის საერო ავგორიგეტს ანგონის საეკლესიო ავგორიგეტი დაუპირისპირდა, რაც პოეტურ ასპექტში შეუძლებელი იყო. ამიტომ იდეოლოგიას უნდა ეთქვა სიტყვა.

პოეზიაში ეს სცადეს ბესიკმა და დავით გურამიშვილმა. მაგრამ „დავითიანის“ ავგორი მაშინ იმარჯვებდა, როცა რუსთაველს მიჰყვებოდა და მას ურთავდა არჩილის სიმართლის იდეას.

მხოლოდ ბესიკმა შეძლო დისტანცირება რუსთაველისაგან 14-მარცვლოვანი ლექსით, ლირიკითა და ახალი სპარსული სალექსო ფორმებით. მაგრამ ესთეტიკა, არგისტიკაში, გრფობის იდეალი მაინც რუსთაველის სამყაროში კეცავდა.

ერთხანს რუსთაველის დაძლევა სცადეს დიდაქტიკით, მორალური სენტენციებით, აღმზრდის სისტემის ჩვენებით, რათა ცოდნის აპოლოგიას გადაეფარა გრფობის რომანტიკა.

მაგრამ ჰეროიკა და რომანტიკა ელიტასაც იგაცებდა, მასებსაც იმორჩილებდა და მათი უკეთესი გამოთქმელი ვერავინ აღმოჩნდა.

ამრიგად, ქართული პოეტური სიტყვაც ბევრს ეცადა, რომ დაეძლია რუსთაველი, შეენელებინა მისი გავლენა.

ასეთი შემოქმედებითი ძიება, ამრობრივი დაპირისპირება მარცხით დამთავრდა. რუსთაველს მკითხველი არ აკლდებოდა, ლექსსა და გმირებს – მიმბაძველები. ღვთისმსახურებიც გადაწერდნენ და ავრცელებდნენ პოემას და XVIII-XIX საუკუნეთა მიჯნაზე კიდევ უფრო დამორჩილდა პარნასი „ვეფხისტყაოსანს“. კონტრკულტურა ჯერჯერობით ვერ იმარჯვებდა.

მხოლოდ ახალ დროს, ახალ ესთეტიკას, ახალ ხედვას უნდა შეეჩერებინა რუსთაველის გრიუმფი და ზეგავლენა, რაც კულტურას უსპობდა წინსვლის პერსპექტივას.

კლასიციზმურად გაგებული ევროპეიზმის გამო ანგონ I, მისი სამი სტილის თეორია უპირისპირდებოდა ხალხურ მეტყველებას, რუსთაველის ენას და სანიმუშოდ მიიჩნევდა იოანე პეგრიწის მწიგნობრულ სტილს, როგორც ელიტისათვის მისაღებს, როგორც რელიგიურს, ინგელექტუალურსა და არქაულს.

3. საღვთო ენა – კონსოლიდირების ბაზისი

მეგაფრასტიკიდან იწყება ქართულ მწერლობაში ენის გართულება, შეგნებული დაცილება ყოფითი მეტყველებისაგან, რათა სიგყვას ჰქონოდა საღვთო პათეტიკა (ეფრემ მცირე, იოანე პეგრიწი, არსენ იყალთოელი, ნიკოლოზ გულაბერიძე).

ეს გენდენცია ყველაზე მეტად განავითარა იოანე პეგრიწმა. ფილოსოფია და თეოლოგია თავისთავადაც რთულია. მისი სტილიზებული ენა კიდევ უფრო ძნელად მისაწვდომს ხდიდა აზრს. მაგრამ უპირისპირდებოდა არაბულ და თურქულ ბარბარიზმებს.

ასეთი სტილი მიიღო ელიტამ, მიიღო მეტ-ნაკლები კორექტივით. მაშინაც სისადავე, სიმარტივე მიიჩნეოდა მღაბიურ თვისებად. ამიგომ მეფეები, მეხოგბეები, მემაგიანეები, სამღვდელონი წერდნენ რთული სინტაქსური კონსტრუქციებით.

ეს გენდენცია ყველაზე კარგად ჩანს „ისტორიანსა და ამბ-მანში“, რაც არც მომდევნო საუკუნეებში შეცვლილა. იგი გადასწვდა სიგელ-გუჯარების ენასაც.

ენაში უფრო მეტად შემოდოდა უცხო ლექსიკა, ვიდრე ხალხური. ეს, ერთი მხრივ – გამართლებულიც იყო, რადგან ლექსიკა ახლად გაჩენილი საგნების სამოსელი იყო და საგანს მოჰყვებოდა.

ლექსიკურ შემოტევას ვერავინ შეაჩერებდა, მითუმეტეს – ავებლობის ჟამს. მაგრამ სინგაქსი რომ არ მარტივდებოდა, ეს უკვე მწიგნობართა ინიციატივას ნიშნავდა.

ქართული ენის ისტორიაში ბოგი სამ პერიოდს გამოჰყოფს, ბოგი – ორს. ყოველ შემთხვევაში, „ვეფხისტყაოსანი“ ითვლება ახალი გენდენციის საწყისად.

არასპეციალისგს მისი სრული გაგება დღეს უჭირს. მაგრამ ასე არ იქნებოდა წინა საუკუნეებში, როცა ხელოვნურად ინარჩუნებდნენ მწიგნობრულ ენას, როგორც არისტოკრატიულსა და საეკლესიოს, მიახლოებულს უფლის სიღიადესთან.

რუსთაველის შემდეგ სალიტერატურო ენა არ გამარტივებულა, ხოლო XVIII საუკუნეში კიდევ უფრო გართულდა, როცა ანტონ კათალიკოსმა აღადგინა პეტრიწის ფილოსოფიურ-თეოლოგიური სტილი.

ანტონი, როგორც ყოფილი კათოლიკე და რუსეთში ნამსახური, სხვებზე უკეთ ერკვეოდა ევროპული კულტურის გენდენციებში.

მაშინ რუსეთის ელიტაშიც კლასიციზმი ბატონობდა (მაგ., ლომონოსოვი). კლასიციზმის სტილი, ბუალოს „პოეტური ხელოვნება“ ენაში განასხვავებდა სამ ღონეს და უსაბამებდა ჟანრებს. მაგ., გრაგედია იწერებოდა მაღალი სტილით, კომედია – დაბალი სტილით, მდაბიური ენით, ყოველდღიური მეტყველებით.

ეს ეპოქის სტილიც იყო, რაც ვრცელდებოდა ეტიკეტზე, ელიტის ჩაცმის მოღაზე, მეტყველებაზე და დღეს მიმილ-პიპილებად აღიქმება.

არისტოკრატი ყოველთვის განირჩეოდა მდაბიოსაგან როგორც გარეგნული აგრიბუტიკით, ისე მანერებით, მეტყველებით, ქცევის წესებით.

ასეთი კონსერვატიზმი, ერთი მხრივ – ენას განაშორებდა მღვრიე, ყოფითი, ლაბილური მეტყველებისაგან, მეორე მხრივ – უნარჩუნებდა სიმტკიცეს, ნორმის მნიშვნელობას, როგორც დიალექტების გამაერთიანებელს.

ეკლესია როგორც ლიტერატურულად, ისე ენობრივად ძველი, უცვლელი, მყარი კონსტრუქციების ერთგული იყო.

უცხო კულტურის, ლექსიკის, ბარბარიზმების შემოჭრა შეიძლებოდა ასე უფრო იოლად მოეგერიებინათ.

ვარდა ამისა, ენობრივ სისტემას, სააზროვნო, ესთეტიკურ და პოეტიკურ მოდელებს სჭირდება დახვეწა და სრულყოფა, რასაც აკეთებს დრო და გალანტი.

სამეგრელოსა და სვანეთშიც, სადაც მასა არ მეტყველებდა ქართულ ენაზე, მღვდელმსახურება იყო ქართული, ზოგიერთი ცნობით, მთავრები და მაღალი ფენა მეტყველებდა ქართულად, მიწერ-მოწერაც იყო ქართულ ენაზე და ვრცელდებოდა ქართულენოვანი გეგმები.

ქართული ასოები თითქმის სრულად გამოხატავენ ქართულ ბგერებს, რაც იშვიათია სხვა ენებში. ჩვეულებრივ, მეტყველება უფრო პროგრესირებადია, ვიდრე საეკლესიო და სალიტერატურო ენა. ამიტომ მათი კონსერვატიზმი იწვევს ცოცხალი პროცესისაგან დაცილებას.

ასეთი რამ ქართულ ენაში მცირე მასშტაბით შეიმჩნევა და ამიტომ დღესაც გვესმის „შუშანიკის მარტვილობა“.

XVI-XVIII საუკუნეებშიც იცვლებოდა ლექსიკური ფონდი და სემანტიკური ბაზისი, სპარსულ კულტურას შემოჰქონდა ახალი საგან-სიტყვები, ყოფას ეძალებოდა თურქული ლექსიკაც, განსაკუთრებით – სამოხელეო (მაგ., გარულა, ყულადარასი, ყილიჯყორჩი), გეოგრაფიული, სამედიცინო, რელიგიური ტერმინები.

XVIII საუკუნიდან რუსული ენაც ჩაერთო პროცესში. რუსულიდან დაიწყო სახელმძღვანელოების, რელიგიური ტექსტების თარგმნა. ასევე აუცილებელი გახდა სამხედრო ლექსიკის ათვისება. ტექნიკის განვითარება ენაშიც აისახებოდა. ქართული ამ პროგრესს ვერ მიჰყვებოდა და ამიგომ უნდა შემოეგანათ უცხო სიტყვები, როგორც ნეოლოგიზმი, ქარგონი, ბარბარიზმი, რომელთაც დრო გაცხრილაფდა, ზოგს დაგოვებდა, ზოგს უკუაგდებდა, მოუძებნიდა შესატყვისს.

მაგრამ თვით ძველი სიტყვებიც იცვლიდნენ სემანტიკას (მაგ., მორი, კუბო, ცხედარი) და ახალ რეალობას ერგებოდნენ.

ჩვენ უნდა გავითვალისწინოთ დროის კონტექსტი, პოლიტიკურ-კულტურული სიტუაცია, რათა გავიაზროთ და დავაფასოთ ანგონის რეფორმა.

პოლიტიკური ძნელბედობის ქამს, როცა სახელმწიფო რამდენიმე საუკუნე დაშლილი იყო, ენას მაინც უნდა შეენარჩუნებინა ერთიანობა, როგორც კულტურის ბაზისს, რათა მომავალში შესაძლებელი გამხდარიყო ქვეყნის აღდგენა.

ეს შეეძლო მხოლოდ ეკლესიას, რომელიც ფუნქციონირებდა ყველა რეგიონში და მეტყველებდა ღვთაებიდან მომდინარე ენით (მაგ., ლაზეთში მღვდელმსახურების ენა ბერძნული იყო)..

ძველი ტექსტები ამ ერთიანობის საფუძველი იყო, ახალი კი – ღმერთმსახურების პროცესი, თუმცა დასავლეთს თავისი კათალიკოსი ჰყავდა, აღმოსავლეთს – თავისი.

ცოცხალ კონტაქტებს შეინარჩუნებდა ელიტა, რომელსაც ექნებოდა როგორც სამეცყველოდ, ისე სამწერლოდ ანგონის მიერ დამუშავებული მოდელი. ეს იქნებოდა ნაციონალური კონსოლიდირების ბაზისიც – ქრისტიანული ღმერთის საფუძველზე.

მასა, ცალკეული კუთხეები, რომელთაც ჰქონდათ თავიანთი ენა და დიალექტი, ამ ენით ვერ იმეცყველებდნენ. მაგრამ გააერთიანებდათ ისევე ეკლესია, ქრისტი, საერო ელიტა.

ასევე მნიშვნელობა ჰქონდა ნათესაურ კავშირებს. მაგ., როსტომის მეუღლე მარიამი იყო ლევან II დადიანის და.

დადიანთა ასულები შეირთეს სოლომონ I-მა და ერეკლე II-მ.

თეიმურაზ I-ის ასული ცოლად ჰყავდა იმერეთის მეფე ალექსანდრეს, შვილიშვილი ჯერ იმერთა მეფეს, უსინათლო ბაგრატს, შემდეგ – არჩილს, ვახტანგ VI-ის თამარი – თეიმურაზ II-ს, სამცხის ათაბაგის ასული თამარი – სულხან-საბა ორბელიანს.

ესეც კონსოლიდირებისაკენ იყო მიმართული.

ქვეყნის დაშლა ყველგან იწვევდა დიალექტების მომრავლებას, ენის განტოტვას (მაგ., გერმანიაში), ზოგჯერ – კვლომასაც (მაგ., ბიზანტიის ბერძნული, სპარსული ფალაური, ლათინური).

ხანგრძლივი დროის მანძილზე იმოღივრებას და განყოფას შეიძლება დიალექტი ენად ექცია (მაგ., სვანური, მეგრული და ლაზური, ირანული, რომანული, სლავური, გერმანული ენები).

ასე რომ – ჯერ იშლება სახელმწიფო, სუსტდება საეკლესიო კავშირები, ხალხები სცილდებიან ერთმანეთს, რისი გამოხატულებაცაა ენის დიალექტობრივი დიფერენცირება.

ამას კი მოჰყვება კუთხეთა ურთიერთგაუცხოება, ცხოვრების წესის განსხვავება.

მასა სტიქიურად ელტვის ენობრივ განკერძოებას, ელიტა – ერთიანობას, უცხოურის გადმონერგვას.

ამდენად ენიჭებოდა ანგონ კათალიკოსის მწიგნობრულ ენას, კლასიციზტურ სტილს, პრაქტიკულ და თეორიულ მოღვაწეობას კუთხეთა, სამეფო-სამთავროთა ერთიანობის ფუნქცია.

ელიტის ნაწილმა, როგორც დამხმარე საშუალება, იცოდა უცხო ენები (მაგ. თეიმურაზ I-მა და ვახტანგ VI-მ – სპარსული). ასევე ფლობდნენ უცხო ენებს მწიგნობრები, ისინი, რომელთაც ოსმალეთსა და ირანთან ჰქონდათ ურთიერთობა ან იქ ცხოვრობდნენ.

ადრე ეს იყო ბიზანტიური ბერძნული, ახლა – სპარსული. მომავალში მათ ადგილს დაიჭერს რუსული, სადღეისოდ – ინგლისური.

დასავლეთ საქართველოში გავრცელებული იყო თურქული.

ზოგ გამოჩენილ მოღვაწეს (მაგ., სულხან-საბასა და ანგონ I-ს), სუსტად ან თითქმის არ სცოდნიათ უცხო ენები, ეს მაშინ, როცა ტფილისში ქართულზე მეტად ისმოდა სომხური, თურქული (თათრული) და სპარსული სიტყვები და ჰანგები.

ქართული შესაგყვისის მოძებნა ჭირდა ან შეუძლებელი იყო.

ენა ივსებოდა ოსმალური და სპარსული სიტყვებით, ბარბარიზმები აძევებდა ხმარებიდან ქართულსაც. მხოლოდ სინგაქსი, სიტყვათწარმოების ქართული წესი უცვლიდა ფორმას უცხო სიტყვებს ან ამახინჯებდა.

რადგან მწიგნობრობის საფუძველი იყო ეკლესია, ოსმალური და სპარსული კალკები არ იყო მიღებული ისე ჭარბად, როგორც თავის დროზე ბიზანგიური ბერძნული.

ტფილისის მეტყველება იყო სავსე სპარსული, თურქული, სომხური სიტყვებით. მოსახლეობის სიჭრელე, ქართულის სიმცირე და უცხოურის სიმრავლე ენაშიც ირეკლებოდა და არყევდა მის მდგრადობას. ბარბარიზმები და დიალექტები შლიდნენ ენას.

პოლიტიკურ ორიენტირს ერთვოდა კულტურული ორიენტირი. საქართველო არ წარმოშობდა ახალ საგნებს – იგი დებულობდა მათ ლექსიკიანად. რაც წარმოიქმნებოდა, იყო მდაბიური და ყოფითი, დიალექტური, სინთონიური, ენისათვის არამთავარი.

ეკლესია აკავებდა ოსმალურ და სპარსულ ენობრივ აგრესიასაც, რაც კულტურის ნაწილი იყო.

ამ მოძალებულ გენდენციას დაუპირისპირა ანგონ კათალიკოსმა მეგაფრასტების, მთარგმნელების, ფილოსოფოსების სტილიმებული საღვთო ქართული, როგორც ანტიდიალექტური, ქურუმთა ენის მსგავსი.

იგი დაეყრდნო სასულიერო მწერლობას, როგორც მღვდელმთავარი, და არა „ვეფხისტყაოსანს“, რომლის ენა უფრო უახლოვდებოდა სასაუბრო მეტყველებას.

ანგონმა კლასიციზტური სამი სტილის თეორია მონარგო შექმნილ სიგუაციას, რადგან არ შეეძლო ჰიბრიდული მეტყველების შეცვლა, ან დებიზგერაციის შეჩერება. ამიტომ XI-XII საუკუნეთა კულტურითა და ევროპეისტული ხედვით ჩამოყალიბდა არისტოკრატიული და საამროენო ენა, რომელსაც უნდა უკუეგლო უცხოური აგრესია და მდაბიოთა ლაბილური მეტყველება (შდრ – გიორგი ერისთავის კომედიების ენა XIX საუკუნის შუა წლებში, როგორც გფილისური ჰიბრიდის ენობრივი პორგრეტი).

არისტოკრატიაში, ეკლესიაში, მწერლობაში ანგონის სამი სტილის თეორია ეროვნულად სცნო და აითვისა იგი, როგორც ნაციონალური და კულტურული კონსოლიდირების საღვთო საფუძველი, როგორც სპარსული ესთეტიკის კონგრკულტურა.

4. წიგნი, სგამბა, სკოლა

ცოლნის მაგერიალიმება

დავითისა და თამარის საქართველოში ვახტანგ VI იქნებოდა განათლების კარგი მინისტრი, ერეკლე II – თავდაცვისა.

მაგრამ მათ ბელმა ქვეყნის პირველობა არგუნა.

ერთს – მცირე ხნით, მეორეს – 54 წელი.

მაგრამ პაპა-შვილიშვილმა, ორივემ, ქვეყანას კატასტროფა მოუტანა.

ორივეს თვალი მოსჭრა ჩრდილოეთის ციალმა.

მანამდე კი თავდადებით იღწვოდნენ ქვეყნის ძლიერებისათვის, კულტურისა და ეკონომიკისათვის.

ხელავდნენ, რომ ქართლი დიდად ჩამორჩებოდა ოსმალეთს და ირანს. ალბათ ევროპაზეც ექნებოდათ წარმოდგენა, მცირეოდენი მაინც. ბევრი რამ არც იცოდნენ, თუნდაც ინკვიზიციის ჯოჯოხეთი,

რენესანსის ეპოქამ ჩვენთვის შეუმჩნევლად ჩაიარა. როგორც ვთქვით, არქიტექტურა, ლიგერატურა, მხატვრობა, მუსიკა დიდად გასცილდა ბიზანტიურ მიღწევებს.

მეცნიერების, ცოდნის, განათლების დარგებს კულტურა მიჰყავდა ცივილიზაციისაკენ. ტექნიკა ავითარებდა სამხედრო საქმეს.

შემოვიდა თოფი და მარბაზანი.

მშვილდისარი გადააგდეს. ცხენი და სხალი კიდევ დიდხანს შერჩათ მეომრებს. მაგრამ წამოიწია გემთმშენებლობა. სომალლების მეშვეობით ავანტიურისტი მეზღვაურები სძლევდნენ ოკეანის სტიქიას, იპყრობდნენ და ითვისებდნენ ახალ კონტიტენტს – ამერიკად წოდებულს.

შემოდოდა ევროპისათვის უცნობი კულტურა, წეს-ჩვეულებანი, სწეულებანი, სიმინდი და კარგოფილი, ლობიო და პომიდორი.

მისიონერთა და კომერსანტთა მეშვეობით ვახტანგს, ანტონსა და ერეკლეს ეცოდინებოდათ, რომ ევროპაში დაიწყეს წიგნის ბეჭდვა, გაბეთების გამოცემა, რომ კალიგრაფებს ცვლიდა სტამბა.

ოსმალეთი და ირანი, მაჰმადიანური სამყარო დიდი ხნით აცდა ამ მაგისტრალს და ისინი ნელ-ნელა თმობდნენ პომიციებს, აღარ შეეძლოთ სამხედრო და ეკონომიკური კონკურენცია კათოლიკურ ევროპასთან.

ქართველი მოღვაწეები ცდილობდნენ ევროპულ-რუსული ცოდნისა და გამოცდილების, განათლების ათვისებას, თარგმნიდნენ სახელმძღვანელოებს (ვახტანგიც კი), რელიგიურ ნაშრომებს, ესწრაფვოდნენ ცოდნის მაგერიალიზებას, თუმცა რაც დრო გადიოდა, ჩამორჩენა კიდე უფრო მაგულობდა.

ომებით, მანგების ექსპლუატაციით, გერიგორიების დაპყრობით, შრომის რაციონალიზებით, ცოდნისა და ტექნიკის განვითარებით ევროპა სასწაულს ახდენდა.

კათოლიკე მისიონერები

ოსმალეთი და ირანი ლოიალურად იყვნენ განწყობილი კათოლიციზმისადმი, რადგან იგი იყო ევროპის იდეოლოგია. ევროპასთან კი სჭირდებოდათ კარგი ურთიერთობის შენარჩუნება, განსაკუთრებით მას შემდეგ, რაც რუსეთი გამოჩნდა.

ოსმალები ორჯერ მიაღწენენ ვენას, მაგრამ ორივეჯერ უკუაქციეს. ამის შემდეგ პრიორიტეტი გახდა სავაჭრო კავშირები (განსაკუთრებით – ვენეციასთან).

სტამბოლი დარწმუნდა, რომ იარაღით ვერ სძლევა დასავლეთ ევროპას. ამიტომ შეაჩერა ექსპანსია.

რომის პაპის მიზანი იყო როგორც ძველი, ისე ახალი სამყაროს მოსახლეები მოექციათ კათოლიკურ რწმენაზე. ამიტომ ყველგან გზავნიდნენ მღვდლებს, აფინანსებდნენ, ხელს უწყობდნენ, რათა თავიანთი მოღვაწეობით მიეზიდათ მართლმადიდებლები, მაჰმადიანები, წარმართები. მათ კომერციას შეუთავსეს მისიონერობა.

ამავე დროს სწავლობდნენ იმ ქვეყანას, სადაც ცხოვრობდნენ, ეცნობოდნენ ხალხისა და ხელისუფალთა ადათ-წესებს, ესმარებოდნენ მათ, აძლევდნენ გონივრულ რჩევებს, აცნობდნენ ევროპულ სინამდვილეს, ცხადია, პროპაგანდისტული მიზნით – მხოლოდ ნათელ მხარეს (მაგ., შარდენი, არქანჯელო ლამბერტი, პიეტრო დელა ვალე, ქრისტოფორო კასტელი, პიეტრო ავიგაბილე, ჯუმბეე ჯუდიჩე, ლუი გრანჟე...).

ლამბერტს 20 წელი უცხოვრია საქართველოში, კასტელს – 26 წელი. კასტელის ალბომში 570 ნახაგია – მეფე-მთავრები, ქალები, სოფლის სცენები, ცხოველები, ნაგებობები.

ისინი არაფერს იტყობდნენ ინკვიზიციის საშინელებაზე, რომის ცალკეული პაპების, სხვა მღვდელმთავრების გარყვნილ ცხოვრებაზე, ბართლომეს ღამეზე, ღომინიკელთა მიერ ჯაღოქრებსა, კუდიანებსა და ეშმაკის მიმღევართა ნადირობის გამო, წამებასა და სასჯელზე.

მისიონერებმა გაახმაურეს დასავლეთში ქეთევან დედოფლის გრაგელია.

მისიონერებს ღებულობდნენ და პატივს სცემდნენ მეფე-მთავრები ჯერ კიდევ რუსუდანის ღროიდან. განსაკუთრებით კარგი ურთიერთობა ჰქონდათ თეიმურაზ I-თან, ლევან II დადიანთან, იმერთა მეფე ალექსანდრესთან. ქართლის მეფე კონსტანტინე II-ს ჰქონდა მიმოწერა რომის პაპთან (XV ს.).

ისინი შენიშნავდნენ, რომ სამეგრელოში ნათლობის წესი დაკარგული ჰქონიათ. თავად ნათლავდნენ ბავშვებს, მკურნალობდნენ ავადმყოფებს (მ. თამარაშვილი).

ზოგმა მათგანმა შეისწავლა ჩვენი სინამდვილე, აღწერა და დახატა იგი. ისინი კარგად ხედავდნენ ხალხის ღუხჭირ ყოფას, მეფე-მთავართა უძღურებას, მაჰმადიანთა ძალმომრეობას და ქართველებს ურჩევდნენ, რომ მიეღოთ პაპის სჯული (მ. თამარაშვილი).

ეს შეუმსუბუქებლათ ცხოვრებას და თავს დააღწევდნენ რელიგიურ ჩაგვრას. ზოგან ამ ქადაგებას (მაგ., სამხრეთ საქართველოში) ჰქონდა ეფექტი და მართლმადიდებლები ღებულობდნენ კათოლიკობას, სწავლობდნენ მათ მიერ გასცნილ სკოლებში.

ასევე აქტიურობდნენ სომეხი გრიგორიანელები. მათაც ჰქონდათ გარკვეული შედეგადაც. ქართველები ეწერებოდნენ გრიგორიანელობაზე და თანდათან სომხდებოდნენ.

მონოფიზიტი ქართველი სომხად იწოდებოდა, კათოლიკე – ფრანგად. კათოლიკე ეროვნებას მაინც არ კარგავდა. თვით კათალიკოსსაც კი, ღომენგის, გამოუთქვამს სურვილი მრევლის კათოლიკად მოქცევაზე.

კათოლიკე იყვნენ ერთი პერიოდი სულხან-საბა ორბელიანი და ანტონ I, რის გამოც აუტანელი პირობები შეუქმნეს ბერებმა. ანტონს კათალიკოსის პოსტიც დააგოვებინეს და იძულებული გახადეს რუსეთს შეხიზვნოდა (ებრძოდა მაქარია გაბაშვილი – ბესიკის მამა).

კათოლიკე მისიონერები იყვნენ ევროპული კულტურის ელჩები. მხოლოდ ისინი აკავშირებდნენ ქართველებს დასავლეთთან, მაგრამ კათოლიკობას მაინც ეჭვით უყურებდნენ და ეს აუხსნა კიდეც რომის პაპს თეიმურაზმა ერთ წერილში.

მათ ქართველ მღვდელმსახურებზე უფრო ებრძოდნენ სომხები და ბერძნები და მოითხოვდნენ, რომ დაეგოვებინათ საქართველო.

როგორც კათოლიკე მისიონერები აღწერდნენ ჩვენს ცხოვრებას, ისე ქართველი ელჩები თუ პილიგრიმებიც აღწერდნენ უცხოეთს, თავიანთ ხეგიალსა და მოგზაურობას.

მაგ., სულხან-საბას „მოგზაურობა ევროპაში“, გიმოთე გაბაშვილის „მიმოსვლა“, იონა გელეგანიშვილის „მიმოსვლა“, რაფიელ დანიბეგაშვილის „მოგზაურობა ინდოეთში“ (მოღწეულია რუსულად).

კათოლიკეებს შეღავათს აძლევდნენ ოსმალები და ამიგომ ნაწილობრივ გავრცელდა რომის რჯული დაპყრობილ სამცხეში. თეიმურაზ II-მ კი მათ ეკლესია წაართვა და ქართლიდანაც გააძევა.

სულხან-საბა სწორედ კათოლიკობის გამო მიიღეს რომის პაპმა და საფრანგეთის მეფე ლუდოვიკო XIV-მ (ორჯერ).

მისი ელჩობა, ვახტანგის გეგმა და მიმოწერა ევროპელებთან მოგივირებული იყო მისიონერთა მიერ, რომელთაგან ერთ-ერთს გაჰყვა შორეულ დასავლეთში სულხან-საბა.

ამ ელჩობიდან არაფერი გამოვიდა. მაგრამ დაიწერა „მოგზაურობა ევროპაში“ და „სიგყვის კონის“ ქართულ-იტალიური ნაწილი.

ახალციხესა და მის მიმდებარე ტერიტორიაზე გავრცელდა კათოლიციზმი. სხვაგან კი ფეხი ვერ მოიკიდა. მართლმადიდე-

ბლები რუსული კურსის მომხრენი იყვნენ. ისინი უარყოფდნენ როგორც მაჰმადს, ისე რომის პაპს, თუმცა, როგორც ვთქვით, კათალიკოსმა დომენგიმ მოსკოვს წასვლას სტამბოლი არჩია.

ქართველი მისიონერები

შემდეგ ქართველებსაც გაუჩნდათ მსგავსი მისიონერობის სურვილი. მათ გააგრძელეს თამარის დროიდან შეწყვეტილი ჩრდილოკავკასიის გაქრისტიანების პროცესი, როცა ქართლ-კახეთმა სული მოითქვა.

1745 წელს შეიქმნა ოსეთის სასულიერო კომისია, რათა ჩრდილოეთში ისევ აღედგინათ ქრისტიანობა, გაეხსნათ სკოლები.

პირველი სკოლა გახსნილა მომლოკში, სადაც ოსური სახელმძღვანელოების არქონის გამო სწავლა ქართულ ენაზე მიმდინარეობდა.

ქართველი მეფეები, ანგონ I დაინტერესებული იყვნენ ოსეთში განათლების შეგანით. იქაურ იოანე იალღუმისძეს უსწავლია გარეჯასა და გფილისში.

იგი ქართულიდან ოსურად თარგმნიდა, თარგმნიდა ქართული ანბანის გამოყენებით.

იოანე იალღუმისძე არის ოსური დამწერლობის დამწეები.

ერეკლეს კარზე მოღვაწეობდნენ ამერბაიჯანელი პოეგები მოლა ვიდადი და მოლა ვაგიფი, აშული საიათნოვა.

მათ შემოქმედებაში ქართულ თემატიკას საგრძნობი ადგილი უკავია.

არუთინა საიათნოვა გფილისელი სომეხი იყო, რომელიც წარმატებით წერდა ლექსებს ამერბაიჯანულ და ქართულ ენებზეც (ქართული ასოებით).

საიათნოვას ქართული ლექსები ქართული პოეზიის ნაწილია, მისი ერთი გენდენციის მაჩვენებელი, რაც შეესაბამება ანტონ კათალიკოსის მესამე – მღაბიურ სტილს.

პირველნაბეჭდი წიგნები

პირველი ქართული ნაბეჭდი წიგნები ნიკიფორე ირბახის (ჩოლოყაშვილის) სახელს უკავშირდება.

იგი 1626 წელს გააგზავნა ევროპაში თეიმურაზ I-მა, რადგან ქართლ-კახეთი, რომელმაც გადაიგანა უმძიმესი ბრძოლები, მოსახლეობის დიდი დეპორტაცია, მარტო ვერ გაუმკლავდებოდა ირანს.

თეიმურაზს ქრისტიანული ევროპის იმედი ჰქონდა.

ნიკიფორე სამ თანხმლებ პირთან ერთად ჯერ მესინაში ჩავიდა, შემდეგ გადავიდა ესპანეთში და იქიდან მობრუნდა რომში.

იგი ევროპაში დარჩა სამი წელი.

1629 წელს სამისიონერო საზოგადოება „პროპაგანდა ფიდელემ“ რომში გამოსცა „ქართულ-იგალიური ლექსიკონი“. „ქართული ანბანი ლოცვებითურთ“ და „ლიგანია ლაურეგანა“. იქვე დაამზადა ქართული შრიფტები – ნუსხური და მხედრული – ერთმა გერმანელმა ნიკიფორეს დახმარებით (გამოიყენეს მხოლოდ მხედრული). პოლიტიკური მისიით არ დაინგერესებულან. მაგრამ სარწმუნოებრივმა საკითხმა მაშინვე მიიქცია ყურადღება, რასაც მოჰყვა ამ წიგნების სწრაფი გამოცემა.

„ქართულ-იგალიური ლექსიკონი“ შეადგინეს ნიკიფორე ირბახმა და სტეფანო პალინიმ, რომელმაც დაბეჭდა იგი.

ნიკიფორემ მიიღო კათოლიკობა და ასევე მოითხოვეს თეიმურაზის მოქცევაც. ამის შემდეგ შეიძლებოდა მსჯელობა დახმარებაზე. მანამდე მეფე კათოლიკურ ლიგერატურას უნდა გასცნობოდა.

წიგნები კი დაიბეჭდა იმიტომ, რომ საქართველოშიც გავრცელებულიყო. გირაჟიც საკმაო ყოფილა: როგორც ჩანს, „ქართული ანბანი“ – 1000 ცალი.

ისინი მისიონერებს უნდა ჩაეგანათ საქართველოში.

„პროპაგანდა ფიდეს“ სტამბა სხვადასხვა ენაზე ბეჭდავდა ასეთი სამისიონერო ხასიათის წიგნებს. ქართულმაც მათ რიცხვში ჰპოვა ადგილი. იგალიელებმა საქართველოში გამოგზავნეს ფრანჩესკო მარია მაჯო სხვა მისიონერებთან ერთად. იგი ცხოვრობდა ქართლში, სამეგრელოში, გურიაში, რათა ქართული შეესწავლა.

მანამდე აქ ყოფილა მისიონერი ანტონიო ჯარდინა, რომელსაც ძალიან კარგად სცოდნია ქართული.

მაჯოს „ქართული გრამატიკა“ დაიბეჭდა რომში 1643 წელს (მეორედ – 1670 წელს) და მარი ბროსემდე იყო ევროპაში ერთადერთი წიგნი ქართული ენის შესახებ (ჯუანშერ ვათიეშვილი, არნოლდ ჩიქობავა).

როგორც ვიცით, თეიმურაზმა არ მიიღო კათოლიკობა და მოსკოვს მიაპყრო მზერა. ნიკიფორე კი იერუსალიმს გაემგზავრა და ერთხანს იყო ჯვარის მონასტრის წინამძღვარი.

რომშიც აღარ გააგრძელეს ქართული წიგნების ბეჭდვა.

ევროპაში წიგნების ბეჭდვა პირველად გუტენბერგმა დაიწყო 1445 წელს. მას შემდეგ ბეჭდვის ტექნოლოგია სწრაფად გავრცელდა, რადგან იგი გულისხმობდა გირაჟირებას. ხელნაწერი კი ერთი ეგზემპლარი იყო და მის დამზადებას საკმაოდ დრო სჭირდებოდა. უნდა შეერჩიათ სათანადო მასალა, კალიგრაფი, მხატვარი.

წიგნის ბეჭდვას მოჰყვა გაზეთების გამოცემაც, რაც საქართველოში დაიწყო მხოლოდ 1819 წელს, საკმაოდ გვიან.

ჩინელები გაცილებით ადრე – IX საუკუნიდან ბეჭდავდნენ წიგნებს. ქალაქიცი დიდი ხნით ადრე გამოიგონეს. მაგრამ ეს სიახლე მაშინ ვერ დამკვიდრდა.

არადა – წიგნი არის საფუძველი კულტურის შენახვისა და გადაცემისათვის, სწავლა-აღზრდისათვის.

აღმოსავლეთის ქვეყნები გვიან დაინტერესდნენ წიგნების ბეჭდვით. მაგ., რუმინეთში თუ ანტიმოზო ივერიელმა დააარსა სტამბა XVII ს-ის 90-იან წლებში, თურქეთში შეუქმნიათ 1727 წელს, ერაყში – 1829 წელს ისევ ქართიველს – დაუდ-ხან მან-ველიშვილს, მამლუქად გაყიდულს.

წერა-კითხვის მცირე მცოდნე მასასა და ელიტას წიგნი არ სჭირდებოდა. მაგრამ ერთეულები ახალი ცოდნის შემოგანით და მაგერიალიზმებით ცდილობდნენ ქვეყნის დაწინაურებას.

ყიმილბაშები მოითხოვდნენ პოლიტიკურ მორჩილებას. ისინი არ სდევნიდნენ ქართულ ენას, ქართულ ეკლესიას, ქართულ კულტურას, მეფის ოჯახს, დიდებულებსა და მღვდელმთავრებს.

ამ მხრივ ქართლი უფრო იყო პრივილეგირებული.

თუ როსტომი სპარსული ცხოვრების წესს ავრცელებდა, ამას ისპაჰანი მიესალმებოდა. მაგრამ არ აძალებდა.

ამიგომ არც ვახტანგ VI-ს ხელს არ უშლიდა, რომ სტამბა მოეწყო, წიგნები ებეჭდა და ემზუნა ქართული კულტურის განვითარებისათვის, ეკლესია-მონასტრებისათვის.

მაგრამ ხელისუფალი მკაცრად ისჯებოდა, და მასთან ერთად ქვეყანაც, როცა იგი ცდილობდა ირანის პოლიტიკური ორბიტიდან გასხლტომას ან პიროვნულ ურჩობას (მაგ., ალექსანდრე II, თეიმურაზ I, ვახტანგ VI, ერეკლე II).

ქართული ელიტა, სიგუაციის შესაბამისად, ეძებდა გადარჩენისა და ხსნის გზას. ამიგომ ქანაობდა მაჰმადიანობასა და ქრისტიანობას შორის, კათოლიკობასა და მართლმადიდებლობას შორის, სპარსულ ესთეტიზმსა და ქართულ თემატიკას შორის, ისპაჰანსა, სტამბოლსა და მოსკოვს შორის.

ვახტანგ VI-ის სტამბა

როგორც ვხედავთ, პირველი ქართული წიგნები არ დაბეჭდილა ქართულ სტამბაში, არ დაბეჭდილა ქართველის მიერ და საქართველოში.

მისიონერთა კეთილგანწყობილება მალე შეიცვალა, რადგან მათ მიზანს ვერ მიაღწიეს – ვერ გადმოიბირეს მართლმადიდებლები, მეფე თეიმურაზი.

ქართლსა და კახეთში წიგნის ბეჭდვის მოთხოვნილება არ არსებობდა, რადგან ბაგონობდა სპარსული ხელისუფლება და სპარსული კულტურა, რომელიც ჯერ არ იცნობდა წიგნის ბეჭდვის ტექნოლოგიას.

როსტომის გზას აგრძელებდა ვახტანგ V შაჰნავაზი, რომლის ვაჟმა არჩილმა ერთხანს აგარა მაჰმადიანური ჩალმა, ვიდრე მეფობდა კახეთში.

ომებითა და დეპორტაციით განადგურებულ კახეთს ახალი უბედურება დაატყდა – შაჰებმა მასობრივად ჩამოსახლეს თურქული ტომები – ელები, რათა მომხდარიყო ამ კუთხის ასიმილირება.

მხოლოდ 1659 წლის კახეთის აჯანყებამ, რომელსაც ხელმძღვანელობდნენ მზალ არაგვის ერისთავი, შალვა ერისთავი, ელიზბარ და ბიძინა ჩოლოყაშვილები, დააქცია ახლად აშენებული ბახტრიონის ციხე და გაწმინდა ქვეყანა ჩამოსახლებული ელებისაგან.

80 ათასი თურქმენიდან ნაწილი დედა-შვილებიანად ამოხოცეს, ნაწილი გაიქცა.

ასე დასრულდა კახეთის ნახევარსაუკუნოვანი რბევა-აწიოკება. აჯანყების სამი მთავე დაიბარეს ისპაჰანში და სიკვდილით დასაჯეს (შალვა, ბიძინა და ელიზბარი). ხოლო მზალი ვახტანგ V-მ მოაკვლევინა თავის დისშვილებს – მზალის ძმისწულებს.

კახეთში მანც არ შეწყვეტილა გასპარსელების ის პროცესი, რაც ქართლში დაიწყო როსტომ ხანმა.

ასე გაგრძელდა 1744 წლამდე, ვიდრე შაჰმა არ აღადგინა ქრისტიანი ვალების – მეფეების დამტკიცების გრადიცია.

მამა-შვილი თეიმურაზ II და ერეკლე II დაეუფლნენ ქართლსა და კახეთს. ერეკლე იყო ბაგრატ ბაგონიშვილის (XVI ს.) შთამომავალი როგორც მამის, ისე დედის საზით ანუ აერთიანებდა ბაგრატიონთა ქართლურ და კახურ შტოებს (ერეკლე ერქვა ბაგრატის ერთ-ერთ ვაჟს).

ავლანთაგან დარბეულ და შინაბრძოლებით დაღლილ ირანს აღარ შეეძლო ძველებური კონტროლი და მართვა.

ქართლსა და კახეთში, რომელთაც ჰყავდათ სულიერ ლიდერად ანტონ I, განახლდა ბრუნვა კულტურაზე.

ეს ასეც მოხდა და XVIII საუკუნის მეორე ნახევრიდან ფართო მასშტაბით დაიწყო ამ ორი კუთხის ეკონომიური და კულტურული განვითარება, მიუხედავად მუღმივი რყევებისა და ლექთა თარეშისა (შღრ – სიგყვა წა-ლეკ-ილი).

ამას ხელს უწყობდა კონტაქტი არჩილისა და ვახტანგისა რუსეთში, მოსკოვში დაარსებული ქართული კოლონიები, იქ მოღვაწე ქართველობა, მათგან მომდინარე სიახლენი.

მათი შთამომავლები გარუსდნენ (მაგ., პავლე ციციანოვი – შემდეგში კავკასიის მთავარსარდალი), გარუსდნენ ნებაყოფლობით ჩასულნიც (მაგ., ინჟანგერიის გენერალი პეტრე ბაგრატიონი), მაგრამ ძლიერდებოდა რუსთან კავშირის იდეა.

რუსეთი კი დროს ელოდა, რათა საქართველოს სამთავრო-სამეფოები უსისხლოდ მიეღო.

თუმცა ომები ჰქონდა ოსმალეთთან და ირანთან, კავკასიის საკითხში მანც არ ცდილობდა მათ გაღიზიანებას, რასაც არ უფიქრდებოდნენ ქართველი ხელისუფალნი. ისინი რელიგიურ ინტერესებს გადაჭარბებით აფასებდნენ, ალბათ, სავარაუდო ნათესაობის ფაქტორსაც.

ვახტანგ VI-მ ისარგებლა როსტომ ხანის მიერ სპარსო-ფილობით მოპოვებული შედარებითი სიმშვიდით და კულტურას მიანიჭა პრიორიტეტი, როცა იყო ქართლის ჯანიშინი.

ქართველები სისხლს ისევ ღვრიდნენ ირანისათვის, კვდებოდნენ ავღანეთში (გიორგი XI, ქაიხოსრო), განაგებდნენ ისპაჰანსა და შაჰის გვარდიას, ხანაც – მთელს არმიას და ასე ყიდულობდნენ მშვიდობას.

ვახტანგმა სწორედ ამ სიტუაციით ისარგებლა.

მისი მოღვაწეობის ერთი მნიშვნელოვანი ასპექტია ქართული სტამბის დაარსება გფილისში, ქართული წიგნების, ძირითადად – სასულიეროსი და ვეფხისტყაოსნის“ დაბეჭდვა.

მისი ქართლიდან გაქცევის შემდეგ სტამბა განადგურდა და შეწყდა წიგნების ბეჭდვა, რაც ბატონიშვილებმა გააგრძელეს მოსკოვში.

მანამდეც არჩილ მეფემ მოსკოვში დაბეჭდა „დავითნი“ 1705 წელს.

ვახტანგი ფართო მასშტაბის განმანათლებლურ მოღვაწეობას ეწეოდა. ეწადა, რომ ქართლშიც დაემკვიდრებინა ის ცოდნა-განათლება, რაც რუსეთიდან ვეროპის ათინათით აღწევდა.

ზოგჯერ ეს ისეთ უცნაურობამდე მიდიოდა, როგორც იყო მეფე-პოეტის მიერ სპარსულიდან კოსმოგრაფია-გეოდეზიის სასწავლო სახელმძღვანელოს თარგმნა და შემდეგ გამოცემა.

ასევე უთარგმნია ასტრონომიულ-გეოგრაფიული წიგნი – ნასირ თუსელის „სტროლაბის სასწავლო წიგნი“, შეუდგენია „წიგნი ზეთების შეზავებისა და ქიმიის ქმნისა“.

დაინტერესებულა ფიზიკის, ქიმიის, ოპტიკის, მედიცინის საკითხებით.

ასეთი ფართო ინტერესი, რასაც ერთვოდა „ვეფხისტყაოსნის“ კომენტირება, კანონთა კრებულის „დასტურლამალის“ და „ქართლის ცხოვრების“ ახალი ფორმირებისათვის „სწავლულ კაცთა“ კომისიის შედგენა, სტამბის გამართვა და წიგნების ბეჭდვა, ლექსების თხზვა, „ქილილა და დამანასა“ და „ათ-

ვეზირიანის“ თარგმნა, ვახტანგ VI-ის ფართო კულტურულ ხედვას გვიჩვენებს.

გვიჩვენებს, რომ მეფეს უნდოდა განმანათლებლური მუშაობით ქართლშიც დაენერგა ის ცოდნა, რომელსაც არ იცნობდნენ ქართველები, პრაქტიკულად გამოყენებინათ იგი.

მაგრამ არ ჰქონდა საკმარისი ინტელექტუალური ბაზისი ასეთი ვრცელი ხედვის რეალიზებისათვის.

ეს გაცილებით უკეთ შეძლეს მისმა ვაჟმა ვახუშტიმ, რომელმაც დაწერა მნიშვნელოვანი წიგნი საქართველოს ისტორიასა და ისტორიულ გეოგრაფიაზე და სულხან-საბამ – „სიგყვის კონის“ სახით.

მათი წარმატება სპეციალიზებისა და ერთი მიმართულების მუდმივი შრომის შედეგი იყო.

ვახტანგს პოლიტიკაშიც პაგრიოტიზმი ამოძრავებდა, რაც კატასტროფით დასრულდა.

სულხან-საბამს ევროპაში გაგზავნა, ქართველი ელჩის მიზანი ვახტანგ VI-ის არასწორ პოლიტიკურ ხედვას გვიჩვენებს.

მისიონერების რჩევით ვახტანგი ფულს ელოდა ევროპისაგან. ამ ფულით თავს გამოიხსნიდა. სამაგიეროდ, ქართლი მიიღებდა კათოლიკობას. ამ ნიშნით შეარჩია კათოლიკე სულხან-საბამ, თავისი ნათესავი.

სამწუხაროდ, ვახტანგის ოცნება და საბამს მისია რწყილისა და ჭიანჭველას იგავს ჩამოჰგავს.

ვახტანგმა არ მიიღო მაჰმადიანობა, თუმცა ბაგრატიონები სხვაგვარად გახტეს ვედარ ეუფლებოდნენ, ელოდა სულხან-საბამს ჩამოსვლას.

ირანში ამის გამო დაყოვნდა 4 წელი.

ამავე დროს იყო ირანის ჯარების სპასალარი და შაჰისაგან ჰქონდა ნაბოძები თავრიზი და ბარდა.

ბოლოს მაინც იძულებული გახდა ჩაღმა დაესურა.

ასე რომ – მეფის სურვილსა და ინტერესს არ ახლდა სათანადო ერუდიცია და გააზრების უნარი როგორც კულტურაში, ისე – პოლიტიკაში.

გავისხენოთ დავით გურამიშვილის შენიშვნა:

„მეფე იყო და ბრძანებდა, იქმნოდა, რასაც იცოდა“.

ვახტანგს აკრიტიკებდა მისი ვაჟი ბაქარიც, რომელიც ირანისათვის კრიტიკულ და გრაგიკულ ღღებში იყო შაჰის გვარდიის უფროსი.

მას აღრე ჰქონდა შეცვლილი რჯული.

იგი მოუწოდებდა მამას, რომ დაეცვა ისპაჰანი. ეს გააძლიერებდა ბაგრაგიონებს. სხვა დამხმარე ძალა შაჰს არ ჰყავდა და დაემხო კიდეც.

მაგრამ ვახტანგ VI-ს საჯაროდ ჰქონდა ფიცი დადებული, რომ არასოდეს მიეშველებოდა შაჰს, რომელმაც აუკრძალა დაღესტნის დალაშქვრა და ჭარის შემოერთება.

ამ ფიცმა დალუპა ვახტანგიც და ქართლიც.

დავუბრუნდეთ სტამბის საკითხს.

ვახტანგ VI-მ სტამბის გამართვა მოახერხა ვლახეთის მიგროპოლიტის ანთიმომ ივერიელის დახმარებით (1750-1716).

მისი სახელი და მოღვაწეობა ამ დროისათვის ქართლში ცნობილი ყოფილა. იგი XVII საუკუნის 90-იანი წლებიდან რუმინეთში ბეჭდავდა წიგნებს რუმინულ, ძველ სლავურ, არაბულ და ბერძნულ ენებზე.

დაუარსებია ოთხი სტამბა და დაუბეჭდავს 64 წიგნი.

ანთიმომი ბავშვობაში გაიგაცეს ოსმალებმა. სტამბოლში გამოისყიდა იერუსალიმის პაგრიარქმა, რომელმაც მისცა განათლება ნიჭიერ ყმაწვილს.

ანთიმომმა ისწავლა აღმოსავლური, დასავლური და კლასიკური ენები. აღრევე აუთვისებია სასტამბო საქმეც და სწორედ ამის გამო ვლახეთის მმართველმა მიიწვია.

ანთიმომი იყო, გარდა მესტამბისა და ეკლესიის მსახურისა, მწერალი-ქადაგი, გრაფიკორი, მხატვარი, პოლიტიკოსი.

იგი თავისი მინაწერებით და ილუსტრაციებით ამკობდა გამოცემულ წიგნებს, ხეზე კვეთდა ჩუქურთმებს და მათ ურთავდა მონასტრის კარებსა და სარკმლებს („ანთიმომის მონასტერი“).

ანთიმომბა დაამკვიდრა რუმინული ენა ღვთისმსახურებაში. არ იკმარა კულტურულ-რელიგიური მოღვაწეობდა და სათავეში ჩაუდგა ანტიოსმალურ მოძრაობას, იბრძოდა რუმინეთის დამოუკიდებლობისათვის.

ამის გამო ვლახეთის მთავრის ბრძანებით, ოსმალთა მოთხოვნით, ღირსება აპყარეს და შეიპყრეს. გაამწესეს სინას მთის ეკატერინეს მონასტერში, მაგრამ გზაში მოკლეს იანი-ჩარებმა.

ასე გრაგიკულად ამთავრებდნენ უცხო ქვეყნის სამსახურში შებმული ქართველები ცხოვრებას ისპაჰანში, სტამბოლში, ქაიროში, ავღანეთში, ერაყში, კონიაში, მოსკოვში, სადაც ბრწყინავდა მათი ნიჭი და უნარი.

ანთიმომბა ქართლში გამოგზავნა თავისი მოწაფე მიხაილ იშტვანოვიჩი. მისი ხელმძღვანელობით გამართეს სტამბა და ჩამოასხეს მხედრული და ხუცური შრიფტები.

პირველად „სახარება“ დაიბეჭდა, 1709 წელს.

სტამბისათვის სპეციალური სახლიც აუგიათ ანჩისხაგსა და სიონს შორის.

ვახტანგს სახარების ერთი ეგზემპლარი ანთიმომბისათვის გაუგზავნია, რომელმაც ოქროს ყდაში ჩასვა წიგნი და მიართვა ვლახეთის მმართველს (გ. ლეონიძე).

ვახტანგის სტამბაში 1709-1712 წლებში დაბეჭდილა 17 წიგნი, ძირითადად – რელიგიური.

ტექსტებს წინასწარ სწავლობდნენ და აზუსტებდნენ, ვიდრე დაბეჭდავდნენ.

ასევე დიდი სარედაქციო მუშაობის შემდეგ გამოიცა „ვეფხისტყაოსანი“ 1712 წელს. მაშინ ტექსტი მრავალი ხელნაწერის სახით არსებობდა, ზოგს ემატებოდა ყალბისმქნელთა სტრიქონები და გაგრძელებანი.

თითქმის ყოველ კალიგრაფს შეჰქონდა ცვლილებანი, ზოგს – მეტი, ზოგს – ნაკლები, ენობრივი თუ პოეტური. ერთ-ერთ ინტერპოლატორს – ნანუჩა ციციშვილს ჰკილავს არჩილ მეფე.

ასეთივე ინგერპოლატორები იყვნენ „მესხი მელექსე“ (შეიძლება პროლოგისაც), სარგის თმოგველი, იოსებ გფილელი – „დიდმოურავიანის“ ავტორი.

მეცნიერები დიდხანს კამათობდნენ, ვახტანგმა გამოცემას საფუძვლად რომელიმე ძველი, მოკლე ხელნაწერი დაუდო თუ თავად მოგვცა კრიტიკულად დადგენილი ტექსტი.

მეფემ წიგნს დაურთო ლექსიკონი და განმარტება („თარგმანი“), რომელშიც საღვთო ალევორიით ახსნა რუსთაველის მიჯნურობა, რათა ასე შეეგუებინა ეკლესიის მოთხოვნილებებისათვის, რომელსაც აფრთხობდა კათოლიკური და მონოფიზიტური ერესი (მაგ., პეტრე იბერი ამოიღეს წმინდანთა სიიდან), ისევე როგორც ურჯულო მაჰმადიანთა სწავლანი.

წიგნის ბეჭდვის დროს ვახტანგი უკვე ისპაჰანში იყო. ალბათ ამიგომ მოხდა, რომ მეფეს კომენტირება გაუკეთებია ვრცელი რედაქციისათვის, დაუბეჭდავთ კი – მცირე (აკ. შანიძე). კ. კეკელიძის აზრით, ტექსტის რედაქტირება ეკუთვნის მიქაელს, სგამბის გამმართველს.

„ვეფხისტყაოსნის“ გამოცემამ გააღიზიანა კლერიკალები.

სხვა იყო, როცა კერძო პირები გადაწერდნენ საერო ტექსტს, ხოლო მეფე რომ ბეჭდავდა არაქრისტიანული შინაარსის საერო პოემას, მიუღებლად მიაჩნდათ.

გარდა ამისა, როცა ანტონ I-ის ლიდერობით გაძლიერდა თეოლოგიურ-განმანათლებლური მუშაობა, რუსთაველი ქმნიდა დაბრკოლებას.

მის პოემას უფრო კითხულობდნენ და იბეპირებდნენ, ვიდრე ანტონის იამბიკოთი გამართულ „წყობილსიგყვაობას“.

იდეოლოგია ყოველთვის სასტიკი იყო ერესისა და უცხო შეხედულებათა მიმართ, თავისთავს აყენებდა მეცნიერებასა და ხელოვნებაზე, ცალკეულ დიდ მოღვაწეთა მალლა (შდრ – კომუნისტური იდეოლოგია და კულტურა, ნაციონალ-სოციალიზმი და კულტურა).

ტექსტები და კალიგრაფები

ნაბეჭდი წიგნი ჯერ კონკურენციას ვერ გაუწევდა ხელით გადაწერილს, უამრავ სასულიერო და საერო ხელნაწერს, რომელთაც დაუცხრომლად ამრავლებდნენ კალიგრაფები.

გადაწერის პროცესი ხელოვნებას გაუთანაბრეს შრიფტის მოხაზულობით, მინიატურებით, სტრიქონთა განლაგებით, ჩუქურთმებით.

წიგნის გირაჟირება არ იყო აუცილებელი, რადგან ქვეყანას მცირე ჰყავდა წერა-კითხვის მცოდნე.

ძველ ხელნაწერებს, ბუდეში ჩასმულთ, ერთეულები კითხულობდნენ და იცავდნენ, უფროსილდებოდნენ, გადასცემდნენ შთამომავლობას.

ტექსტები მაინც ბიანდებოდა. ფურცლები იცრიცებოდა და იკარგებოდა. მაგრამ მონასტრები საუკუნეების განმავლობაში გადაწერდნენ რელიგიურ ტექსტებს და მათ არა მხოლოდ საცავეებში ინახავდნენ, არამედ – გადასცემდნენ მოქმედ ეკლესიებს, რელიგიურ ცენტრებს, ეპარქიებს. მაგ., ცნობილი კალიგრაფი ყოფილა მონაზონი მაკრინე – ერეკლე ნაზარილის სალის ასული.

საერო ტექსტებში, მაგ., „ვეფხისტყაოსანში“, შეჰქონდათ ცვლილებები. ასეთი თვითნებობა დაუშვებელი იყო საეკლესიო მწერლობაში, მითუმეტეს ბიბლია-სახარების მიმართ. აქ არ ჭრიდა მოწონება-არმოწონება.

მდიდრულად გაფორმებულ, ლამაზად გადაწერილ და კარგ ყდაში ჩასმულ წიგნს მშითევშიც აგანდნენ, რაც ელიტარულ ოჯახს მიჰყვებოდა თაობების მანძილზე. ძირითადად ეს იყო სასულიერო ლიგურაგურა (მაგ., სახარება, დავითნი, პარაკლიტონი, ეამნი, მარხვანი, დაუჯდომელი).

„გარეშე“ წიგნთაგან სახელდებულია „ვეფხისტყაოსანი“, „როსტომიანი“, კარაბადინი, „ბაამიანი“, „ღარეჯანიანი“.

სამონასტრო თაბუნები აგრძელებდნენ მუშაობას. აქტიურობდა ისეთი მერყევი კათალიკოსიც კი, როგორც იყო ღომენტი.

უფრო მნიშვნელოვანი ფიგურაა კათალიკოსი ბესარიონ ბარათაშვილ-ორბელიშვილი, პოლემისტი, ჰომილეტიკოსი და პაგიოგრაფი.

მას დაუწერია რაჟდენ პირველმოწამის, არჩილ მეფის, ისე წილკნელის, ლუარსაბ მეფის, ბიძინა, შალვა და ელიზბარის მარგვილობანი.

განსაკუთრებით უპირისპირდებოდა მოძალბებულ ლათინთა სჯულს (პოლემიკური თხზულება „გრდემლი“).

მისი მოწაფეა გიმოთე ვაბაშვილი, ანტონ I-ის თანამოაზრე.

ძნელია თქმა, წიგნებს რამდენად კითხულობდნენ, მაგრამ არის გოკრატიას, ისევე როგორც სამღვდელთა, ჰქონდა მათი შეძენის სურვილი.

მოთხოვნის შესაბამისად ჩამოყალიბდა მესხიშვილთა ცნობილი საკალიგრაფო სკოლა.

იესე ბარათაშვილს ჰყოლია 30 შეგირდი-გადამწერი.

იყვნენ ცალკეული პროფესიონალი კალიგრაფებიც.

„საწიგნეები“ ჰქონდათ როგორც ეკლესია-მონასტრებს, ისე მეფეთა და ფეოდალთა სასახლეებს. აქ ინახავდნენ ხელნაწერებს, სიგელ-გუჯრებს, წიგნებს. მკითხველი თითო-ოროლა იქნებოდა, მაგრამ წიგნი კრძალვას იწვევდა.

საერო პირებიც აძლევდნენ დაკვეთას, ისილდნენ საფასურს, რათა კარგ კალიგრაფს წიგნი გადაეწერა.

სტამბა გფილისში ალაღვინეს 1749 წელს, ხოლო 80-იანი წლებიდან განაახლეს და სრულყვეს.

შემდეგ სტამბა კერძო პირებმაც გახსნეს. სახელმწიფო კონგროლიდან გამოსვლამ გზა გაუხსნა ერმაკლიგერატურას, რამაც წალეკა წიგნის ბაზარი XIX-XX საუკუნეთა გფილისში.

XVIII საუკუნის ბოლოსათვის ქართული წიგნები იბეჭდებოდა მოსკოვში, პეტერბურგში, გფილისში, ქუთაისში, მოზდოკში.

პარალელურად გრძელდებოდა ხელით გადაწერა, ხელნაწერთა შემკობა და მოხატვა. მაგრამ მომავალი ჰქონდა სტამბას.

განსაკუთრებით მნიშვნელოვანი იყო გირაჟირება.

ტექნიკა სცვლიდა ხელით შრომას, რომელიც აიაფებდა ვარჯას, ავრცობდა არეალს.

სკოლა და წიგნი

წიგნი, ხელნაწერი თუ დაბეჭდილი, სჭირდებოდა სკოლას.

წიგნების სიმრავლე აიოლებდა სწავლა-განათლების პროცესს. უკვე მხოლოდ ერთიულებს როდი ჰქონდათ ცოდნის მიღების საშუალება.

უფრო ძველად, როგორც გვახსოვს, ეკლესია-მონასტერი იძლეოდა განათლებას, ან – მეფის რეზიდენცია, ფეოდალთა სასახლეები.

ამათ სკოლა პირობითად შეიძლება ეწოდოს, რადგან კონტინგენტი უადრესად მცირე იყო, სწავლება – არარეგულარული, საგნები – შეზღუდული.

მთავარი იყო მარტივი ანგარიში, ღვთისმეტყველება და წერა-კითხვის ცოდნა.

XVII საუკუნის 60-იან წლებში გფილისში კათოლიკე მისიონერებმა გახსნეს სკოლა. მათი მიზანი იყო კათოლიკური სულით ახალგაზრდობის აღზრდა (მოგვიანებით იგი დახურა თეიმურაზ II-მ).

სკოლაში ჯერ 25 მოსწავლე ყოფილა, შემდეგ მათი რიცხვი 50-მდე ასულა (მ. თამარაშვილი).

მათ სკოლები გაუხსნიათ გორსა და ქუთაისშიც.

ეკლესია-მონასტრები ისევ იყო სწავლა-განათლებისა და კულტურის ცენტრები. როგორც ვთქვით, მათ ჰქონდათ წიგნი-

საცავები (მაგ., მცხეთის საკათალიკოსო ბიბლიოთეკაში ინახებოდა 7000 წიგნი. იგი 1795 წელს მთლიანად განადგურებულა).

ზოგი ფეოდალის შვილი უცხოეთში მიდიოდა ან კათოლიკე მისიონერები აგზავნიდნენ იტალიაში.

ქვემო გურიაში გიორგი IV გურიელის ზრუნვით სკოლა გაუხსნია პიმენს, სინოპში გაყიდულ თუშს, რომელიც ბერძენ არქიეპისკოპოსს გამოუსყიდია. მაგრამ, როგორც ჩანს, ამას არ მოჰყოლია დიდი ინტერესი და პიმენი ქართლში გადავიდა.

უნდა ვთქვათ, რომ ასეთ სკოლებს არ აღუზრდია არცერთი ცნობილი პირი, პოლიტიკოსი, ხელოვანი თუ კულტურის მოღვაწე (შდრ – სულხან-საბა და ანტონი თავად შენიშნავენ, რომ მხოლოდ ქართული სკოლით, თეიმურაზ II თავისთავს „უსწავლელს“ უწოდებს, დავით გურამიშვილი უჩივის „სწავლის სიმოკლეს“, „უწრთენელობას“, საიათნოვას წერა-კითხვა მხოლოდ ქართულად შეეძლო).

ერეკლეს მეფობის ქაშს ანტონ I-ის მონღოლებით უფრო მკვიდრი საფუძველი შეექმნა სწავლა-აღზრდას.

1755 წელს გფილისში, ანჩისხაგის ემოში გაიხსნა სასულიერო სემინარია (რექტორი – ფილიპე ყაითიმამაშვილი), 1758 წელს – თელავში.

თელავის სემინარია შემდეგ გადაკეთდა ფილოსოფიურ სემინარიად ანუ მიეცა საერო ხასიათი.

რექტორი იყო ჯერ გაიომი, შემდეგ – დავითი (მესხიშვილი).

სკოლებს სახელმწიფო აფინანსებდა. მაგრამ ესმარებოდნენ კერძო პირებიც.

საჭირო გახდა სახელმძღვანელოები და ანტონიც აგრძელებდა ბიძამისის – ვახტანგ VI-ის გრადიციას, თარგმნიდა ან თავად წერდა შესაბამის წიგნებს.

ასევე გაიხსნა კერძო სასწავლებლებიც.

გელათშიც ისევ გრძელდებოდა სწავლა-აღზრდის პროცესი.

ვანსაკუთრებული მნიშვნელობა მიეცა ენების ცოდნას. გარდა სპარსულისა და თურქულისა, აუცილებელი გახდა რუსულისა და ფრანგულის ცოდნა.

მისიონერები, კომერსანტები, ელჩები, სამეფო-სამთავროთა კონტაქტები ერთმანეთთან, სუბერენ სახელმწიფოებთან, დიპლომატია და პერსპექტივის ძიება ააქტივებდნენ როგორც ენების, ისე დარგების ცოდნის საჭიროებას (მაგ., მთავარეპისკოპოს გიმოთე გაბაშვილს მოუვლია ლამის მთელი მართლმადიდებლური სამყარო – პეგერბურგიდან იერუსალიმამდე).

აღმრდის ერთ-ერთი ფორმა იყო გაძიძავება: ფეოდალებთან და ეპისკოპოსებთან – მეფის შვილებისა, გლეხებთან – თავადთა და აზნაურთა.

ვაკები მეტწილად სწავლა-კითხვას გულს ვერ უღებდნენ, მხედრულ საქმეს იმიზეზებდნენ და უფრო ქალები ეგანებოდნენ წიგნს და თავიანთ ცოდნას გადასცემდნენ შვილებს.

მიუხედავად საყოველთაო გაჭირვებისა, მეფე-მთავრები და ფეოდალები მაინც კარგად ცხოვრობდნენ. სწორედ ამიგომ არ ჩაკვდა ქართული კულტურა, შეინარჩუნეს წიგნისადმი ინტერესი, რელიგიური გრძნობები, ეტიკეტი და ეთიკა.

დენაციონალიზმებისა და დეგრადაციის პროცესი დროდადრო იცვლებოდა აღმავლობით, რაც პიროვნულ ფაქტორს უკავშირდებოდა. ეს მოხდა იმერეთში სოლომონ I-ის, ქართლ-კახეთში – ერეკლეს მმართველობის დროს.

ერეკლეს მოღვაწეობას კულტურის სფეროში განამტკიცებდა ანტონ I. ქვეყანას არ უწევდა დიდი მასშტაბის ომები. მხოლოდ ლეკიანობა, ლეკების წვრილი და ხშირი თარეში, როგორც კრამბანების კბენა, ძნელი მოსაგერიებელი გახდა.

თითქოს კულტურის მაგერიალიზმებას შეეძლო ქვეყნის დამოუკიდებელი არსებობა, ცივილიზაციურ უპირატესობათა მიღწევა.

VII. ევროპეიზმის სიმკვობები: მოსკოვი – მესამე რომი

1. პოლიტიკიდან კულტურისაკენ

კონსტანტინეპოლის დაცემის შემდეგ ქართველმა მეფეებმა თვალი მიაპყრეს ქრისტიანულ რუსეთს, რომელმაც 1480 წელს საბოლოოდ დაამხო თათრების ხანი და კავკასიისაკენ მოიწველა.

ჩრდილო კავკასიაში ფეხს იკიდებდა ისლამი. იქ ქართველებს უკვე ისედაც არ მიუწვდებოდათ ხელი. სამხრეთი და აღმოსავლეთი ოსმალეთსა და ირანს ეკავათ.

დასავლეთით, შავი ზღვიდან ოსმალური გემები შემოდიოდნენ. როგორც ვთქვით, დაშლილ ქვეყანას აღარ ჰქონდა საარსებო არც ენერჯია, არც სტიმული.

მფარველის ძიება

ასეთ დროს ძლიერი ქრისტიანული ქვეყნის გამოჩენა იმედის სხივს აჩენდა და ამ ილუზიას წაუპოვებინებნენ ქართველი მეფეები,

პირველად ეს ნაბიჯი გადადგა კახეთის მეფე ალექსანდრე I-მა 1491 წელს.

შემდეგ ალექსანდრე II-მ ფიცის დადო რუსეთის ერთგულებაზე.

XVII საუკუნიდან რუსეთის ფაქტორი კიდევ უფრო გაძლიერდა. ახლა უკვე იმერეთის მეფე და სამეგრელოს მთავარიც კი, რომელიც ირანელთაგან ხელფასს ღებულობდა, ცდილობდნენ რუსული გზის მოძებნას.

გარდა სამხედრო ძლიერებისა, რუსეთი მიიხნეოდა ბიზანტიის შემკვიდრედ, ქრისტიანული მართლმადიდებლობის ლიდერად.

1472 წელს ივანე III-მ შეირთო სოფიო პალეოლოგი, დაღუპული იმპერატორის ბიძაშვილი და მიიღო გერბი – ორთავიანი არწივი.

ეს იყო იმისი სიმბოლური ნიშანი, რომ მესამე რომი მოსკოვი გამხდარიყო.

ამ იდეას სულს უდგამდა სამხედრო წარმატება, ტერიტორიის გაფართოება, მონღოლ-თათართაგან განთავისუფლება.

1547 წელს ივანე IV მრისხანე (1533-1584) გამოცხადდა რუსეთის პირველ მეფედ. ხოლო მოსკოვის ეკლესია – უპირატესად სხვა მართლმადიდებლურ ეკლესიათა შორის, თუმცა ეს მალე გადაათქმევინეს, რასაც მოჰყვა ნიკონის დამხობა და სგაროობრიადელების გაჩენა. პეტრე I-ის შემდეგ ეს მოძრაობა სლავიანოფილობაში გადაიზარდა.

1589 წელს მოსკოვის მიგროპოლიტი გახდა პატრიარქი.

მოგვიანებით, პეტრე პირველმა გააუქმა პატრიარქის ტიტული და შემოიღო წმინდა სინოდი.

რუსები თვლიდნენ, რომ ბიზანტია უფალმა დასაჯა ფლორენციის უნიის გამო. ხოლო თავად სწორედ რწმენის სიმტკიცისათვის მიიღეს პოლიტიკური დამოუკიდებლობა.

ბიზანტიისა და ტრაპიზონის აღსასრული ქართველებისათვის ღვთის რისხვა და უფლის სასტიკი განაჩენი იყო.

რწმენისა და ქვეყნის გადარჩენა ამიგომაც დაუკავშირეს რუსეთს. თუმცა თეთრი ხელმწიფე არ ჩქარობდა და ქართველების საუკუნოვან ვედრებას, რომ ჯარით შესულიყო საქართველოში, მხოლოდ მცირე საჩუქრებითა და დაპირებებით პასუხობდა.

ქართველ მეფეებს არც ამჯერად ჰქონდათ სწორი გეოპოლიტიკური წარმოდგენა, არ იცოდნენ ძალთა თანაფარდობა, რომ ქრისტეს გამო არც ევროპა, არც რუსეთი სისხლს არ დაღვრიდა, რომ რუსეთს მაშინ უეჭველი მარცხი ელოდა ოს-

მაღეთისა და რუსეთისაგან (მაგ., მარცხდებოდნენ პოლონელებთან და შვედებთან ომებში).

ილუზია რეალობად იქცა სამასი წლის შემდეგ, მაგრამ არა ქართველთა სასარგებლოდ, როცა მოსკოვმა კავკასიონს გადამოაბიჯა.

რუსეთი არ სცნობდა არც ქართველ მეფეებს, არც ქართული ეკლესიის ავტოკეფალიას და სწორიც იყო როგორც პოლიტიკური, ისე რელიგიური თვალსაზრისით:

ქართული ეკლესიის დამოუკიდებლობას არ აღიარებდა კონსტანტინეპოლი და მისი მემკვიდრე „მესამე რომი“ მოსკოვიც ამავე თვალსაზრისს იცავდა.

ქართველი მეფე-მთავრები კი არ იყვნენ დამოუკიდებელი, დღევანდელი ტერმინით რომ ვთქვათ – საერთაშორისო სამართლის სუბიექტები. ისინი ან ოსმალეთ-ირანის დასმული მოხელენი იყვნენ და ზოგი მათგანი ხელფასსაც იღებდა, ან – ხარკს უხდიდნენ და ემორჩილებოდნენ. ცხადია, მათ მეფეებად არც სგამბოლი ღებულობდა, არც ისპაჰანი.

გიორგი XII თავად აბარებდა თავის სამეფოს ჯერ ირანს, შემდეგ – რუსეთს, რათა გახტი ფორმალურად მაინც შეენარჩუნებინა.

რუსეთი პირობითად აღიარებდა ბაგრატიონთა დინასტიას, ვიდრე ეს პოლიტიკურად სჭირდებოდა. იგი ნელ-ნელა მოიწვედა სამხრეთისაკენ და ავრცობდა თავის გერიტორიას, რასაც მოჰყვა არაერთი ომი ოსმალეთთან და ირანთან.

რაც შეეხება ეკლესიას, იგი არც გეორგიევსკის გრაქტაგითაა აღიარებული. ამდენად – არ არის სწორი, როცა ამბობენ, რუსეთმა ავტოკეფალია გააუქმაო.

საქართველოში ევროპეიზმის სინათლე შემოჰქონდათ ჯერ კათოლიკე მისიონერებს, შემდეგ – პეტერბურგს, რომელიც პეტრე პირველის დროიდან თავად ესწრაფვოდა დასაველურ სამყაროს.

გეორგიევსკის გრაქტაგის ილუმბები

1783 წლის 24 ივლისს ჩრდილო კავკასიაში, ცხე-სიმაგრე გეორგიევსკში რუსეთსა და ქართლ-კახეთის სამეფოს შორის დაიდო მფარველობითი ხელშეკრულება.

ტექსტს ხელი მოაწერეს გენერალმა პ. პოტიომკინმა, ქართ-ველმა თავადებმა ი. მუსხრანსკიმ და გ. ჭავჭავაძემ.

ხელშეკრულება რაგიფიცირებულ იქნა პეტერბურგსა და გვილისში.

გეორგიევსკის გრაქტაგი ასეთ გამოუვალ სიტუაციაში – რუსთ მფარველობა, დინასტიის შენარჩუნება, სამცხე-საათაბაგოს დაბრუნების აღთქმა, შიდა მართვის დამოუკიდებლობა ერეკლეს პოლიტიკის წარმატებად ჩანდა.

მაგრამ პეტერბურგი იმიტომ დებდა ხელშეკრულებებს, რომ შემდეგ დაეხია ისინი.

რუსეთი უკვე დიდი იმპერიული გამოცდილების, დიდი სამხედრო და ეკონომიკური პოტენციალის ქვეყანა იყო.

იგი ყოყმანობდა – გადმოელახა თუ არა კავკასიონი, რაც მას ორ ქვეყანასთან მუდმივ ომს უქადდა.

გეორგიევსკის გრაქტაგი ამასიის ბავის დარღვევას ნიშნავდა. ამიგომ მას ერჩია ისევე ბალკანეთიდან ეომა ოსმალეთთან. ეს მოსწონდათ ევროპის ხელმწიფეებს, ანექსირებულ ქვეყნებს და რუსეთსაც მხოლოდ ოსმალეთთან უწევდა ბრძოლა მოძმე სლავების განთავისუფლებისათვის.

კავკასიაში კი მას ემატებოდა ირანი.

პრავმატიკოს რუს პოლიტიკოსებს რაგომ უნდა დაეხარჯათ რესურსი, გაეწირათ თავისი ჯარისკაცები თუ რაიმე სარგებელს არ მოელოდნენ.

ამიგომ იყო, იმპერატორ ეკატერინეს ინსტრუქციის შესაბამისად, გოგლებენსა და სუხოტინს მხოლოდ არეგ-დარევა რომ შეჰქონდათ კავკასიის ფრონტზე.

პოლიტიკა არ სცნობს ემოციებს ან რელიგიურ მისტიკას.

გეორგიევსკის გრაქტაგამდე ერეკლეს კარგი ურთიერთობა ჩამოუყალიბდა ისპაჰანთან და სგამბოლთან.

ეს მოხდა მას შემდეგ, რაც ჩავარდა ანტონ კათალიკოსის საელჩო მისია პეგერბურგში.

თავად მაჰმადიანურმა ქვეყნებმაც შეარბილეს აგრესია, რათა ქართლ-კახეთი რუსეთს არ მიმხრობოდა. სგამბოლი თითქოს თმობდა იმერეთს ერეკლეს სასარგებლოდ. ასე ეჩვენებოდა სოლომონ I-ს.

მაგრამ რუსეთი კავკასიონს იყო მომდგარი და ისევ შეძლო ერეკლეს მოხიზვლა და შეთქმულებით დაშინებაც.

ერეკლემ კიდევ ერთხელ იცვალა კურსი.

გეორგიევსკის გრაქტაგს რეალურ შედეგად ის მოჰყვა, რომ ქართლ-კახეთმა მგრად მოიკიდა როგორც სგამბოლი, ისე ისპაჰანი.

რუსეთი არ ჩქარობდა და ელოდა სიგუაციის სათავისოდ შეცვლას. ერეკლე ისევ ტომის ბელადივით დასდევდა მოთარეშე ლეკებს, მაგრამ ომარ-ხანმა ისე დალაშქრა და გაძარცვა ქართლ-კახეთი, რომ რუსთა მოიძედე ერეკლემ მოგერიება ვერ შეძლო. ამიგომ ისევ სგამბოლს მიმართა და 1786 წელს მასთან ხელშეკრულებაც დადო, რათა ლეკების თარეში მაინც აღეკვეთა. ომარ ხანს კი ჯამაგირი დაუნიშნა (თვეში 500 მ.).

ეს კი ქართველთა მეფეს გრაქტაგის მიხედვით ეკრძალებოდა.

ერეკლე რუსეთ-ირან-ოსმალეთის ინტერესთა ჭიდილის სფეროში უფრო მეტად მოექცა, ვიდრე ვახტანგ VI.

პეგერბურგის სამეფო კარი, ჩრდილო კავკასიის სარდლობა კარგად იცნობდა ქართლ-კახეთის მდგომარეობას, ხედავდა მაჰმადიანთა აგრესიას, ერეკლეს შეცდომებსა და სიბერეს, ქვეყნის დაუძღვრებას (მაგ., მოსახლეობა 350 000-დან 200 000-მდე შემცირდა).

1800 წლისათვის ქართული სამეფო-სამთავროების მოსახლეობა იყო 675 000, გუილისში ცხოვრობდა 20 000, აქედან – 7000 ქართველი და 10 000 სომეხი.

პეტერბურგი ისევ ჰპირდებოდა გფილისს სესხს, მაგრამ არ აძლევდა, სხვადასხვა მიზეზით არც სამხედრო დახმარებას უწყევდა, მტრებს კი უმრავლებდა.

ასეთ დროს რეალურად გამოჩნდა სამეფო-სამთავროთა გაერთიანების პერსპექტივა.

ერთიანობის იდეის კრახი

განმანათლებლური მუშაობა, სკოლა და წიგნი, კონტაქტი მემობელ სახელმწიფოებთან, რუსეთის ფაქტორის გაძლიერება და ოსმალეთ-ირანის დაუძღურება მრდიდა პატრიოტულ ინტერესებს, ეროვნულ შეგნებას და დაისვა ქართულ სამეფო-სამთავროთა გაერთიანების საკითხი.

ერთიანობის იდეა ცოცხლობდა ელიტაში, ეკლესიაში, ენაში.

ქართველ მეფეთა წარმატების მეოხებით ისევ გაცხოველდა გერმინი „საქართველო“ (ვახუშტი, ბერი ეგნატაშვილი). გაჩნდა „ივერია“ და „ივერიელნიც“. მაგრამ უფრო იხმარებოდა კუთხურობის აღმნიშვნელი ცნებები – მეგრელი, იმერელი, კახელი, სვანი (შდრ – სულხან-საბა: „ქღურგული – მეგრელთაგან მრუდი ლაპარაკი, გინა ჩხიკუთა და კაჭკაჭთაგან ლაპარაკი“).

პრაქტიკულად ხანგრძლივ გათიშვას მოჰყვა გაუცხოება, ენობრივი განგოგვა, მეგყველების შეცვლა (შდრ – როგორ უწონებდა გრიგოლ ორბელიანს ნიკოლოზ ბარათაშვილი, რომ ურჩი გურულების სისხლში გააფლო ხმალი).

გამაერთიანებელი ფაქტორი ისევ ქრისტეს ჯვარი და ბაგრაგიონთა დინასტია იყო, რომელთაც სცნობდნენ და აღიარებდნენ.

ახალციხის საფაშოს ჯაყელები მართავდნენ. ისინი დრო-დადრო იჩენდნენ ინტერესს გფილისისადმი, მოგჯერ წყვეტდნენ ქართველთა რბევას.

მაგრამ ყოფილი სამცხე-საათაბაგო და აჭარა უკვე მაჰმადიანური იყო და მათი მზერის შეცვლა შეუძლებელი ჩანდა.

ჭანეთი არასდროს ყოფილა ერთიანი საქართველოს წევრი. იქ ქართული არ იყო საურთიერთო ენა, არც მღვდელმსახურებისა.

1753 წელს სოლომონსა და ერეკლეს შორის გაფორმდა სამხედრო კავშირი. შემდეგ ორივენი რუსებს აპყრობდნენ მზერას. სოლომონი ახალციხის ფაშასა და ოსმალებს ებრძოდა, ერეკლე – ლეკთა ბელადებსა და მოთარეშე რაზმებს.

ორივეს დიდი იმედი ჰქონდა ელჟარდ გოგლებენისა, თუმცა მოლოდინს გულისგატეხვა მოჰყვა.

ანგონი განამტკიცებდა ერეკლეს ლიდერობას, ქართველთა შორის პირველ და სრულიად საქართველოს მეფედ ახსენებდა.

1783 წელს გეორგიევსკის გრაქტაგმა გამოაფხიზლა მაჰმადიანები. მათ იგრძნეს, რომ კარგავდნენ ამიერკავკასიასაც.

სამეფო-სამთავროებში კი მოსალოდნელმა საფრთხემ და რუსთა სიახლოვემ ერთიანობის რწმენა გააძლიერა.

ამასთან ერთად იმერეთიც ისევ ეძებდა რუსეთისკენ გზას (ბესიკ გაბაშვილის ელჩობა პოტიომკინთან).

იმერეთის ტახტი უნდა დაეკავებინა ერეკლეს შვილიშვილს, სოლომონ I-ის ძმისშვილს, 17 წლის დავით არჩილის ძეს (შემდეგში – სოლომონ II), რომელსაც თავის მემკვიდრედ აცხადებდა სოლომონ I.

იმერეთის თავადთა უმრავლესობა, ქუთათელი და გაენათელი ერეკლეს სთხოვდნენ იმერეთის შეერთებას.

ამავე აზრისანი იყვნენ გურიელი და დაღიანიც.

როგორც ვთქვით, ახალციხის ფაშაც ქართლისაკენ იხრებოდა – სულეიმან ჯაყელი, რომელსაც ცოლად ჰყავდა გაგურულეებული შალიკაშვილის ასული (შოთა ლომსაძე), მაგრამ რუსეთთან კავშირის გამო ლეკებს შეელოდა და აქემებდა.

ერეკლემ პირადად ეს საკითხი ვერ გადაწყვიტა და დარბაზს გადასცა განსახილველად.

დარბაზმა მხარი დაუჭირა იმერეთის შემოერთებას. მაგრამ გამოჩნდნენ მოწინააღმდეგენიც – მეფის სიძემ იოანე მუხრან-ბატონმა განაცხადა, ჩვენ ჩვენთვის ვერ მოგვივლია, ხომ ჰყავს იმერეთს პაგრონი, აგერ არის ერეკლეს შვილიშვილიო.

გაერთიანებას ემხრობოდნენ ანტონ II, ჭაბუა ორბელიანი, დავით სარდალი, სოლომონ ლიონიძე, ბაქარია ანდრონიკა-შვილი.

მოწინააღმდეგეთა დასს აქეზებდა დარეჯან დედოფალი (დადიანი).

სამღლიანი თათბირის შემდეგ ერეკლემ არ მიიღო დარბაზის გადაწყვეტილება, დაუჯერა ცოლს და შვილიშვილი ტახტზე იარაღით აიყვანა – თითქოს არ შეეძლო ამასიის ბავის დარღვევა (ამ დროს ოსმალეთის სულთანია სელიმ III, დედით ქართველი).

1790 წლის ივნისში გაფორმდა მხოლოდ გრაქტაგი, რომლის ძალითაც აღიარებდნენ ერეკლეს უპირატესობას, გეორგიევსკის გრაქტაგს და ერეკლეს ანდობდნენ რუსეთთან მოლაპარაკებას.

1791 წელს რუსეთ-ოსმალეთს შორის დაიდო იასის ბაჟი, რითაც არსებითად არ შეცვლილა ქართულ სამეფო-სამთავროთა მდგომარეობა.

ერეკლემ დაკარგა ქვეყნის გაერთიანების შანსი.

ალბათ ასაკსაც ჰქონდა მნიშვნელობა. 70 წლის მეფეს უკვე აღარ შეეძლო ძველი ენერჯით ბრძოლა. თან – არ იცნობდა ამ რეგიონს.

ამიგომაც დაუჯერა დედოფალს, იმერეთი ხომ ისედაც ჩვენია, იქ სოლომონი იმეფებსო!

შეიძლება ერეკლეს სიფრთხილე და უარიც სწორი იყო – ის ხელაღდა რეალობას, ჩვენ შორიდან, ჩვენი რწმენა-განწყობით ვმსჯელობთ:

სამეფო-სამთავროებში მოსახლეობის რიცხვი 5-6-ჯერ იყო შემცირებული, ეკონომიკა – გაჩანაგებული, მგერი – ყოველი მხრიდან მოძალეებული.

ასეთი გაერთიანება რომც მომხდარიყო, დროებითი იქნებოდა, რადგან არ გააჩნდა მგკიცხე საყრდენი არც შიგნით, არც გარეთ.

ერთიანობაზე უარის თქმის შემდეგ რა პერსპექტივა უნდა ჰქონოდა სამი ვეშაპის რკალში მოქცეულ ქვეყანას, დაშლილს და დანაწევრებულს...

საბოლოოდ პოლიტიკასა და კულტურაში დამარცხდა როგორც ოსმალური, ისე ნაციონალური ორიენტიაცია.

ხანგრძლივი რყევისა და დაბნევის შემდეგ რუსეთიდან და ევროპიდან მიღებული იმპულსებითა და სტიმულით უნდა აღდგენილიყო დათრგუნული ნაციონალური სულისკვეთება.

გეორგიევსკის გრაქტაგის მუხლების დაცვა და შესრულება არ შედიოდა იმპერიის ინტერესებში.

ეს იყო მათთვის დროებითი პირობა, განზრახვის საბურველი.

ერეკლე გადაჭარბებით აფასებდა ქრისტიანობის ფაქტორებს და ასე მიენდო პეგერბურგს, ისევე როგორც ვახტანგ VI.

ამან მოადუნა ქართველთა ყურადღება და გაზარდა მაჰმადიანთა აგრესია, რომელიც თითქოს მიძინებული ჩანდა.

საზღვარი არ ჰქონდა ლეკთა რაზმების თარეშს (მაგ., ჯერ კიდეც 1754 წელს, ხუთ თვეში 52-ჯერ შემოჭრილან – ი. ალიმბარაშვილი).

რუსეთი ამზადებდა და ელოდა ქართველთა დამარცხებას და ეს მოხდა კრწანისთან 1795 წლის სექტემბერში.

ერეკლე თითქოს კარგად იყო მომზადებული ომისათვის. მაგრამ ალა-მაჰმად-ხანი მანევრს ვერ მიუხვდა და მოგყუვდა. მოგყუვდა თანამებრძოლთა მხრიდანაც, რუსეთისგანაც.

ამას დაერთო გფილისელ სომეხთა დალაგა და მოხუცი მეფე სასტიკად დამარცხდა.

ქალაქი უკანასკნელად აოხრდა და გადაიწვა.

გეორგიევსკის გრაქტაგის პირობები დაირღვა და მათი აღსრულების იმედი აღარც იყო. ამას დაერთო იმპერატორების ცვლილება პეგერბურგში – გარდაიცვალა ეკატერინე II, მოკ-

ლეს მისი ძე პავლე (ქართველი იაშვილის მონაწილეობით) და გახტმე ავიდა ალექსანდრე I.

რუსეთმა უსისხლოდ შეიერთა ქართული სამეფო-სამთავროები. მხოლოდ სოლომონ II აგრძელებდა განწირულ ბრძოლას და საბოლოოდ ლგოლვილმა გრაპიზონში ჰპოვა განსასვენებელი.

ახალ ფაზაში შევიდა რუსეთის ომები კავკასიაში, ჩრდილო კავკასიელებთან, ოსმალებთან, ირანელებთან, რაც გაგრძელდა ნახევარ საუკუნეზე მეტხანს.

რუსეთმა მოიგანა სოციალური და ეროვნული ჩაგვრის უღელი, მაგრამ მოჰყვა ევროპული კულტურისა და ცივილიზაციის შუქიც, ამ სივრცეში ქვეყნის რეალური გაერთიანების იმედი.

ქართველებს იმედი სწრაფად გაუცრუვდათ – რუსეთმა კოლონიად აქცია ქართული სამეფო-სამთავროები, რასაც მოჰყვა აჯანყებათა კოცონები. ახალი სისხლი და მსხვერპლი.

რუსულ-ევროპული არეალი

ოსმალეთისა და ირანის პარალელურად XVII საუკუნის II ნახევრიდან დაიწყო ქართველთა ემიგრაცია რუსეთში.

პირველი ნაკადი იყო არჩილის კოლონია მოსკოვში. არჩილი ახალგაზრდობაში მაჰმადიანი გახდა და ასე მიიღო გახტი კახეთში. შემდეგ მრავალგზის სცადა იმერეთში ფეხის მოკიდება. აღზევებს მოსდევდა დამხობა, წასვლა ახალციხესა და რუსეთში, მობრუნება, ისევ ცდა და მარცხი.

ოთხგზის დამხობილი არჩილი 100 თუ 150 ოჯახითურთ საბოლოოდ დასახლდა მოსკოვში. მას მისცეს მიწა სოფ. ვსეხს-ვიატსკოეში, რომელიც შემდეგ ქალაქის შემადგენლობაში შევიდა.

აქ ააშენა სასახლე და ეკლესია, მოაწყო სკოლა და სკამბა, პეტრე I-ის დახმარებით, რომელიც მისი ვაჟის – ალექსანდრეს უახლოესი მეგობარი იყო (თეიმურაზ I-ის შვილიშვილები).

ალექსანდრე ადრევე დამკვიდრდა რუსეთში. იგი პეტრეს ახლდა ევროპაში ცხოვრების დროს. პეტრემ დანიშნა რუსეთის არტილერიის პირველ ფელდცეხმაისტერად (გენერლად).

1700 წელს შეეღებთან ბრძოლის დროს, ნარვასთან, გყვედ ჩავარდა და, მიუხედავად იმპერატორის დიდი ცდისა, არ გაათავისუფლეს (კარლოს XII-მ მოითხოვა 10 კასრი ოქრო, რაზეც თავად ალექსანდრემ თქვა უარი). მხოლოდ ათი წლის შემდეგ გაუშვეს და გზაში გარდაიცვალა. ალექსანდრეს მიერ თარგმნილი დიდაქტიკური „გესტამენტი“ 1739 წელს მოსკოვში დაიბეჭდა. პოლტავასთან კარლოს XII-ის საბოლოო დამარცხების აღსანიშნავი ბანკეტი პეტრემ გადაიხადა მოსკოვში, დარეჯან დედოფლის სასახლეში.

ბაგრატიონებთან მეგობრობის გრადიციამ შესაძლებელი გახადა ვახტანგ VI-სთანაც დაახლოება (ვახტანგი იყო არჩილის ძმისშვილი).

შემდეგ, როცა პეტრეს მიზემით ვახტანგმა ქართლი დაკარგა, მეფე 1200 (თუ 1400) მხლებლით რუსეთში გადავიდა.

იმპერატორის კარმა ისინი ღირსეული პატივით მიიღო. პეტრე ძალე გარდაიცვალა. მაგრამ არც მის ცოლსა და შვილს, შემდგომ მმართველებს არ შეუცვლიათ კეთილგანწყობა.

ვახტანგის უმარბამბარი ამაღლა მაგერიალურად უბრუნველყვეს, ხოლო თავად მეფესა და მის შთამომავლებს 1792 წლამდე სამონასტრო შემოსავლიდან ყოველწლიურად ეძლეოდათ 24 000 მანეთი, 16 გ ფქვილი, 8 გ შვრია, 600 გ თივა, 1606 მ. შეშა (კ. კეკელიძე).

სამხედრო დახმარება ვერ მოხერხდა. რეალურად ეს არც იყო შესაძლებელი და გულგატეხილი მეფე ასტრახანში გარდაიცვალა, 1737 წელს (აქვე დაასაფლავეს თეიმურაზ II-ც).

ქართველ ემიგრანტთა მეორე დიდი ნაკადიც გაიფანტა იმპერიის სივრცეში. მოსკოვში კი დარჩა ქართული ქუჩები.

სანამ არჩილი და ვახტანგი რუსეთში წავიდოდნენ, მანამდე აქ 15 წელი ცხოვრობდა თეიმურაზ I-ის შვილიშვილი, დავითის ძე ერეკლე (რუსულად – ნიკოლაი), შემდეგში – ნაზარალიხანი, თავისი ასკაციანი ამალით.

იგი იყო მეფე ალექსი მიხეილისძის ხელისმომკიდე, როცა მან იქორწინა ნატალია ნარიშკინაზე. ერეკლეს გაურთულდა ურთიერთობა რუსთ მეფესთან და მან დატოვა მოსკოვი და ისპაჰანს მიმართა.

მოგი თვლის, რომ პეტრე იყო ერეკლე ბატონიშვილის უკანონო შვილი, რაც იცოდა მომავალმა იმპერატორმა და ამიგომაც ჰქონდა კარგი ურთიერთობა ბაგრატიონებთან.

მაგ., პეტრეს მიმოწერა ჰქონდა არჩილთან, აცოობინებდა ყველა მნიშვნელოვან სახელმწიფოებრივ საქმეს. ერთხელ კი ვსესვიაგსკოეშიც ჩააკითხა (ალ. ბარამიძე), მისცა დონის მონასტერი, სადაც დაასაფლავეს მრავალგზის დამხობილი ქართველი მეფე.

არჩილის ცოლი იყო თეიმურაზ I-ის შვილიშვილი ქეთევანი, ერეკლე I-ის და ანუ გამოდის, რომ ალექსანდრე ბატონიშვილი და პეტრე I იყვნენ მამიდაშვილ-ბიძაშვილი.

მოსკოვში არჩილი აღარ ეწეოდა პოლიტიკურ მოღვაწეობას. იგი სგამბამ და მწიგნობრობამ გაიტაცა. პეტრეს ხელშეწყობით გამართა ქართული სგამბა, დაბეჭდა „დავითნი“, რომლის შრიფტი ამსტერდამში დაამზადებინა, ბიბლიის გექსტი შეავსო არაკანონიკური ისო ბირაქისა და მაკაბელთა წიგნებით, რომლებიც სლავურიდან თარგმნა. არჩილის სასახლის კარზე მოღვაწეობდა არაერთი ქართველი სწავლული. 1743 წელს არჩილის მასალით ისარგებლეს ბაქარმა და ვახუშტიმ და გამოსცეს ბიბლია.

ქართველი ემიგრანტები ეცნობოდნენ რუსულ და ევროპულ კულტურას, სწავლობდნენ რუსულ და ევროპულ ენებს და თანდათან მათთვის უცხო ხდებოდა სპარსულ-თურქული გრადიციები.

ევროპული ცოდნა-განათლება, მწერლობა და განათლება, ეტიკეტი, სამხედრო და სამოქალაქო სამოსელი, ტაძრები და სასახლეები მათთვის მიმზიდველი და სანიმუშო ხდებოდა.

ასულები თხოვდებოდნენ რუს ვაჟებზე, ვაჟები ირთავდნენ რუს ქალებს. დაოჯახება ხდებოდა იერარქიის დაცვით, ქონების მიხედვით. თაობათა მანძილზე ეს პროცესი დასრულდა გარუსებით.

ემიგრანტები გაიფანტნენ რუსეთის იმპერიის ტერიტორიაზე (მაგ., ღავით გურამიშვილს ყმა-გლეხები და მიწა მისცეს ღლევიანდელ უკრაინაში, მირგოროდში), შევიდნენ სამოქალაქო და სამხედრო სამსახურში.

ზოგმა ბრწყინვალე კარიერა გაიკეთა. მაგ., პეტრე ბაგრატიონი იყო ინფანტერიის გენერალი, დაახლოებული იმპერატორ ალექსანდრე I-ის ოჯახთან, მისი დის საყვარელი.

ვახუშტი და გიორგი მონაწილეობდნენ მოსკოვის ლომონოსოვის უნივერსიტეტის დაარსებაში. გენერალი იაშვილი იყო იმპერატორ პავლე I-ის მკვლელობის მონაწილე.

ქართველი გენერლები და პოლკოვნიკები ებრძოდნენ ოსმალეთს, პრუსიას, ირანს, შვედეთს, ნაპოლეონს, ერთგულად ემსახურებოდნენ რუსთ იმპერატორს.

პოლიტიკაში ხელმოცარულ ქართულ ემიგრაციას ან კულტურაში უნდა ეცადა ბედი, ან ჩართულიყო იმპერიის სახელმწიფო ცხოვრებაში.

ვსეხსვიაგსკოე არჩილის შემდეგაც, დარეჯანის შემწეობით, იყო კულტურის კერა და ქართველთა თავშესაფარი. იგი განსაკუთრებით გაძლიერდა ვახტანგის ჩასვლის შემდეგ. ვახტანგს სასახლე ჰქონდა პრესნიაზე, სოფ. ვოსკრესენსკოეში (დარეჯანი და ვახტანგი ბიძაშვილები იყვნენ).

ვახტანგი აქ ეწეოდა შემოქმედებით და მთარგმნელობით მუშაობას. მისი დავალებით გაუღებდა „ჯიმშედიანი“ მამუკა ბარათაშვილს და დაუწერია „ლექსის სწავლის წიგნი“ – პოეტური ნაშრომი.

ემიგრანტები ეცნობოდნენ ევროპულ ცხოვრებას მაშინაც, როცა მათი ჰუსართა პოლკი ებრძოდა პრუსიის ჯარებს, როცა მოქმედებდნენ ევროპის გერიტორიაზე.

არჩილისა და ვახტანგის საქმიანობა გააგრძელეს ბაქარ, ვახუშტი და გიორგი ბაგრატიონებმა, დაბეჭდეს თერთმეტი სქელგანიანი წიგნი.

შემდეგ ქართული კულტურის კერა გაჩნდა ასგრაბანშიც, ვლადიმირშიც, კრემენჩუგშიც, მოზლოკშიც. ასეთ მუშაობას დროებითი და ლოკალური სახე ჰქონდა, რადგან ახალი თაობები უკვე აღარ იყვნენ ქართველები. მაგრამ XVIII საუკუნეში აქ ათვისებულ იქნა რუსულ-ევროპული კულტურა, ცოდნა და გამოცდილება, რასაც ემიგრებოდნენ საქართველოდან დროებით ჩასული პირები.

ემიგრაციამ წარმოშვა ცალკეული მნიშვნელოვანი კულტურშემოქმედნიც (მაგ., ვახუშტი ბაგონიშვილი, დავით გურამიშვილი), რაც იქცა ქართული ევროპეიზმის ნაწილად.

ქართველები ხედავდნენ ირანის კულტურულ ჩამორჩენას და ევროპის პროგრესს, სიახლესა და ძლიერებას.

დასავლეთი და რუსეთი როგორც პოლიტიკურად, ისე კულტურითაც პასუხობდა ქართველთა ინტერესებს.

ევროპეიზმის მოძალების შედეგად ვრცელდებოდა სენტიმენტალიზმი და კლასიციზმი (ალ. კალანდაძე), რუსოიზმი და ვოლგერიანელობა (ლ. ასათიანი), ზოგი მსჯელობს ბაროკოზმეც (გ. გაჩეჩილაძე), ითარგმნებოდა სხვადასხვა დარგის სახელმძღვანელოები.

ქართული სპარსოფილური აგმოსფერო ივსებოდა ევროპული კულტურის აჩრდილებით (უფრო ვრცლად იხ. IV წიგნში).

პოეზიაშიც კი (მაგ., ბესიკთან) ჩნდებოდა ევროპული გერმინები და სახელები. ჯერ ისევ ძლიერი იყო აღმოსავლური გრადიცია. მაგრამ ჩაისახა ახალი გენდენცია, რაც მთლიან მიმართულებად აქცია რუსეთთან შეერთებამ, ახალმა რეალობამ.

რუსეთსა და საქართველოში მაშინ ევროპულ სიახლეს მრავალი ესწრაფვოდა (მაგ., ანტონ I, ბაქარ ბაგონიშვილი, გაიომ რექტორი, ალექსანდრე ამილახვარი).

გაჩნდა ქართველთათვის ახალი დარგი – დრამატურგია, რომელიც გააბასების განვითარებაა.

ჩამოყალიბდა გიორგი ავალიშვილის (1769-1850) კლასიცი-გური თეატრი. თავადაც წერდა, თარგმნიდა, ღვაძლა კომედი-ებს. მას რუსეთში ჰქონდა განათლება მიღებული და იქ აით-ვისა თეატრისა და დრამატურგიის გრადიციები.

ეს იყო განმანათლებლური მუშაობა, რაც მომავალში იქ-ცეოდა ბაზად მეცნიერებისა და ხელოვნებისათვის (მაგ., დავით გურამიშვილის ძმას, ილუმენს, სტამბის მცოდნე ქრისტეფორეს შეუდგენია და გამოუცია პეტერბურგში 1737 წელს წიგნი ლოც-ვებით).

მრავალი მოღვაწე დაუღალავად შრომობდა, წერდა, ბეჭ-დავდა, თარგმნიდა, ცოდნას ავრცელებდა. მაგრამ ემიგრანტთა წრეში მხოლოდ ვახუშტი ბაგონიშვილმა და დავით გურამი-შვილმა შექმნეს დიდი მნიშვნელობის თხზულებანი, მხოლოდ ისინი გასცდნენ განმანათლებლურ სივრცეს.

ამჯერად, პოლიტიკური ემიგრაცია, მანამდე კათოლიკე მისიონერები ქართულ ელიტას აცნობდნენ ევროპულ ცხოვრე-ბას, კულტურას, მეცნიერებას, პოლიტიკას, ხოლო ლიგერა-გურას – ნაკლებად (დ. ლაშქარაძე).

2. დინასტიის დასასრული

გიორგი XII გარდაიცვალა 1800 წლის 28 დეკემბერს. მემ-კვიდრე – დავით ბაგონიშვილი პეტერბურგს უნდა დაემტკი-ცებინა. მაგრამ რუსეთმა გამოსცა 18 იანვარს პავლე I-ის მა-ნიფესტი, რომლითაც იგი იერთებდა ქართლ-კახეთის სამეფოს.

იგივე გაიმეორა 12 სექტემბერს ალექსანდრე პირველის მანიფესტმა, რომ ეს ხდებოდა არა გერიგორიების გასაფრცობად, არამედ – ქართველთა გადარჩენის მიზნით.

გაუქმდა ბაგრატიონების ათასწლოვანი დინასტია.

შემდეგ მოადგნენ იმერეთს, სოლომონ II-ს, გურიას, სამეგრელოს, აფხაზეთს, სვანეთს.

ყველაზე სუსტი მმართველი სწორედ მაშინ ჰყავდა ქართლ-კახეთს, რომელიც ქვეყნის მომავალზე კი არა, ოჯახის გადარჩენაზე ფიქრობდა.

1801 წლის 11 მარტს პეტერბურგის სენატმა გენერალ-გუბერნატორად დანიშნა კნორინგი, სამოქალაქო გუბერნატორად – გარუსებული ორბელიანი. მმართველი გახდა, ნაცვლად დავით ბაგონიშვილისა, გენერალი ლაზარევი (ლაზარიაწცი).

იმპერია ცდილობდა ანექსია კანონის ფარგლებში მოექცია, რომ თითქოს იგი მხოლოდ ქართველ მეფეთა ნებას ასრულებდა.

ასე დამთავრდა სამასწლოვანი ნაგვრა და ხვეწნა-მუდარა.

1799 წლის 26 ნოემბერს რუსთა ჯარი იმიტომ შემოვიდა, რომ აქედან არასოდეს გასულიყო.

მეფე, ეკლესია, 10 000 მოსახლე, ქალი და კაცი, გარბეივით, გარბაზნების სროლით, გარების რეკვით, თეთრად შემოსილი შეეგება თეთრი ხელმწიფის ეგერთა პოლკს.

1800 წლის 7 ნოემბერს რუს-ქართველთა ჯარმა (სარდლები – ლაზარევი და იოანე ბაგონიშვილი) სასტიკად დაამარცხა ავარიელი ომარ-ხანი, ვისაც ერეკლე ვერ უმკლავდებოდა. ბრძოლა მოხდა სოფელ კაკაბეთთან.

ომარ ხანის მხარეს იბრძოდნენ ალექსანდრე, იულონ და ვახტანგ ბაგონიშვილები. კოალიცია შედგებოდა 17 000 მეომრისაგან.

ამიგომ ხალხი მანიფესტის გამოქვეყნებით არ შეშფოთებულა, აღშფოთებაზე რომ არაფერი ვთქვათ, რადგან იყვნენ „ოსმალნი პირაშეკმულნი ვეშაპებრ და სპარსნი მბრდღვინავ

ლომებრ და ლეკნი განძვივებულ მგლებრ კბილ-მოდრჭენით“ (ერეკლე II).

ელიტაც და მასაც მორჩილებით შეხვდნენ განაჩენს, რადგან რუსი შემოვიდა არა ცეცხლით და მახვილით, არა ნახევარმთვართა და მოლას ყმუილით, არამედ – ქრისტეს სახელითა და ქადაგებით.

მხოლოდ მაშინ დაიწყო აჯანყებების სერია, როცა ყველამ თავის ზურგზე იგრძნო რუსული მათრახის სიმწვავე.

გაჩნდა ჯერ გფილისის, შემდეგ – ქუთაისის გუბერნია.

სოლომონ II-ის ცდას შედეგი არ მოჰყოლია, ციხეც იწვნია და ლგოლვილის მწარე ბედიც.

ეს უკანასკნელი მეფე-ბაგრატიონი 1815 წელს გარდაიცვალა გრაპიზონში, ქართველთა უძველეს და დაკარგულ მიწაზე.

დაიწყო ბაგრატიონების გასახლება რუსეთში. განსაკუთრებით აქტიურობდნენ სომხები. მათ უნდოდათ კავკასიაში ლიდერის ფუნქციის დაკავება და ქართველთა ჩანაცვლება.

ამიგომ სომეხთა კათალიკოსმა იოსებ არღუთინსკიმ პირველმა დალოცა რუსების შემოსვლა.

ბაგრატიონები მორჩილად დაჰყვნენ რუსების ნებას, მითუმეტეს, რომ პეგერბურგში ელოდათ კარგი პირობები, მაღალი ხელფასი, კომფორტი, პატივისცემა.

მხოლოდ გიორგი XII-ის მეუღლე, დედოფალი მარიამი არ შეეპუა ოკუპანტთა ძალადობას და როცა უხეშად შეეხო გენერალი ლამარევი (ლამარიანცი), მუცელში მახვილი ჩასცა.

მარიამიც და ბაგრატიონთა ოჯახიც რუსეთს გაასახლეს, აუკრძალეს საქართველოში ჩამოსვლა.

მათ მისცეს კარიერული წინსვლის საშუალება იქ როგორც სამხედრო, ისე სამოქალაქო და კულტურის სფეროში. მაგრამ შეუცვალეს გვარი და ასე გაჩნდნენ გრუზინსკები და იმერეგინსკები.

აწ ორი საუკუნე ქართველებს სგამბოლისა და ისპაჰანის სიცხის სანაცვლოდ პეგერბურგის, მოსკოვისა და ციმბირის სუსხი ელოდათ.

შუასაუკუნეებშიც მეფე განასახიერებდა ხალხისა და უფლის ნებას. იგი ღმერთის ჩამომავალი იყო, მირონცხებული და ხელუხლებელი, ქვეყნის იმედი, ქვეყნის ფარი და მახვილი.

ამიგომ წერს რუსთაველი:

„ვინაც მოკვდეს მეფეთათვის სულნი მათნი გეცას რბიან“.

მეფეს თავისი საბრძანისი თავის სახლად წარმოედგინა, რომლის დასაცავად სიცოცხლეს სწირავდა.

ბაგრატიონებიც უფლის ნებითა და ხალხის თანადგომით იცავდნენ და მართავდნენ ქვეყანას.

IX საუკუნიდან, აშოგის ღროიდან, ისინი განაგებდნენ სამთავროებს, სამეფოებს, ერთიან საქართველოს.

ღინასტიები ყველგან იცვლებოდა, გახტს სგოვებდნენ სასანიდები, სეფიანები, ოსმანები, რომანოვები, ჰაბსბურგები, ბურბონები, ჰოჰენცოლერები, მაგრამ მათი მმართველობა არ ყოფილა ასე ხანგრძლივი.

ზოგი ბაგრატიონებთან აკავშირებს ფარნავაზიანთა სახლს და ქართლის ერისმთავრებს არაბობის ხანაში (მაგ., პ. ინგოროყვა).

ბაგრატიონთა ღვთაებრივი წარმომავლობა ირწმუნა ხალხმა და ამიგომ მეფე ხელუხლებლად მიიჩნეოდა.

არცერთი ქართველი მეფე ქართველ ხალხს არ დაუმხია, არ მოუკლავს. მამისმკვლელები, ძმათა და ნათესავთა მკვლელები ისევ ბაგრატიონები იყვნენ (მაგ., კონსტანტინე მირზა).

მეფეს ეურჩებოდნენ და ებრძოდნენ ბაღვაშები თუ ჯაყელი ათაბაგები. მაგრამ მეფე მათაც არ მოუკლავთ და არ გასჩენიათ ღინასტიის შეცვლის იდეა.

გიორგი სააკაძე როცა შეება თეიმურაზს, მას თავად კი არ ეწადა გახტმე ასვლა, არამედ – იმერეთიდან მოიწვია ალექსანდრე გიორგის ძე და იგი დაუპირისპირა კახთბაგონს.

ბაგრატიონებს, ქრისტიანსა თუ მაჰმადიანს, სცნობდნენ სულთანნი და შაჰი. მხოლოდ რუსეთმა გაუქმა მეფობა და ღინასტია.

ქართველი დედოფლებიც გამოირჩეოდნენ რჯულის, სამშობლოს, ოჯახის ერთგულებით, კულტურისადმი დიდი ყურადღებით, ღვთისმოსაობით (მაგ., ვახტანგ გორგასლის დედა სპარსი საგლეხ დედოფალი, მარიამ ბიზანტიის დედოფალი, ბაგრატ III-ის დედა – აფხაზეთის დედოფალი გურანდუხტი, სომეხი მარიამი – ბაგრატ IV-ის დედა, თამარ შარვანის დედოფალი, თამარ მეფე, თამარის დედა ოსი ბურდუხანი, გიორგი II-ის დედა ბერძენი ელენე, ბაგრატ V-ის მეუღლე ანა დედოფალი, ბაგრატ მეფის ასული, ქაიხოსრო ათაბაგის მეუღლე დედისიმედი, ათაბაგ ყვარყვარე I-ის ასული დედოფალი დედოფალი ნათელა, თინათინ კახეთის დედოფალი, მარიამ ქართლის დედოფალი, ქეთევან წამებული, ერეკლე I-ის ასულები ელენე და მაკრინა, ერეკლე II-ის მეუღლე დარეჯან დედოფალი).

ბაგრატიონებმა განუმოძვლი ენერგია შეაღიეს ქვეყნის დაცვას, გაიღეს უდიდესი მსხვერპლი, დაღვარეს ყველაზე მეტი სისხლი ქართველ დიდებულთაგან.

მათ სახელს უკავშირდება ყველა დიდი გამარჯვება, ისევე როგორც მარცხი. მაჰმადიანი ბაგრატიონებიც ქვეყნის, ეკლესიისა და კულტურის ინტერესებზე ფიქრობდნენ.

ბაგრატიონებმა წარმოშვეს უნიჭიერესი მმართველები, სარდლები, მღვდელმთავრები, პოეტები, მეცნიერები, წამებულები.

მათი სახელი და მოღვაწეობა განუყრელია ქართული კულტურისაგან, ქართველი ხალხის ჯვარცმისაგან.

ასეთის დინასტიის აღსასრულით დასრულდა ძველი საქართველოც.

ბოლოსდაბოლოს ყველაფერი მთავრდება ამქვეყანაზე. საუკუნეების შემდეგ ადვილია მსჯელობა, არჩევანისა თუ დამარცხების განსჯა, ვინ რა შეძლო და რა ვერ შეძლო.

ქართველმა ხალხმა, ელიგამ და მასამ სიყვარულით შემოსა ეს უდიდესი გვარი, არ გასჩენია სიძულვილის გრძნობა და დამხობის სურვილი, მას მიჰყვებოდა, მისთვის იხოცებოდა და მასთან ერთად ზეიმობდა.

3. ქართველის ბუნება და სახელმწიფო

პირველ წიგნში ვწერდით თუ როგორი ხასიათი და ბუნება ჰქონდათ ქართველურ ტომებს (იხ. „ძალაუფლებისა და კულტურის ფაქტორები“). 1000-1500-2000 წლის შემდეგაც იგივე თვისება შერჩა ქართველ ხალხს, რადგან იგი არ შეცვლილა ანთროპოლოგიურად, ენობრივად, ფსიქიკურად, გერიტორიულად.

არ შეცვლილა ისტორიული კონტექსტიც:

ქართველებს მუდმივად უხდებოდათ ბრძოლა გადარჩენისათვის, ქვეყანას ეუფლებოდა უცხო ძალა, რომელიც ადგილობრივს აღემატებოდა როგორც კულტურით, ისე ცივილიზაციურად.

ირანი, რომი, ბიზანტია მოდიოდნენ თავიანთი რელიგიითაც, რომელიც სდევნიდა წარმართულ ღვთაებებს, ლოკალურ ღმერთებს – არ ჰქონდათ ისეთი ძალა, რომ წინააღმდეგობა გაეწიათ.

ქრისტიანობამ კულტურულად მოაწესრიგა და გააერთიანა ქართველური ტომები. მაგრამ ცივილიზაციურად, სახელმწიფოებრივად ეს შეუძლებელი გახდა. სახელმწიფოს არქონა ხასიათსა და ფსიქიკაზე აისახებოდა. ჯერ ბიზანტია და ირანი იყოფდნენ ქართულ გერიტორიებს, შემდეგ არაბები. არაბთა ლაშქრობა არ ჩანს ისეთი დამთრგუნველი, როგორც შემდეგი დროის მაჰმადიანებისა.

მხოლოდ ცისფერთვალა და ქერათმიანმა მურვან-ყრუმ დაანგრია და სრულიად დაიმორჩილა კავკასია.

ბუღა თურქისა და აბულ-ყასიმის ლაშქრობანი დაიწყო არა ქართველთა, არამედ – სეპარატისტების – გფილისელი ამირას და სომეხთა მეფის სუმბაგ ბაგრატუნის წინააღმდეგ (მაგ., ბუღამ მოკლა ამირა საჰაკი. მაგრამ დამარცხდა ამირას მოკავშირე კახელებთან ბრძოლაში).

ბუღა თურქმა გადაწვა არა ქართული, არამედ – არაბული გფილისი.

გადამწყვეტი ფაქტორი იყო ქართველთა მცირერიცხოვნობა და ცივილიზაციურ-გექნიკური ჩამორჩენა. მხოლოდ გულადობა, ერთეულთა სიმამაცე, თავგანწირვა ბედის ბორბალს ვერ შეაბრუნებდა.

როგორც ვთქვით, ქართული სახელმწიფო ვერ სძლევდა ჯალალედინს, მონღოლებს ან თემურ-ლენგს.

დემოგრაფიულად მხოლოდ XII საუკუნისათვის შეიცვალა სიტუაცია. ასე რომ ერთი ასწლეული გაგრძელებულიყო, მოხდებოდა ახალი ტერიტორიების ათვისება და მოსახლეობის მკვეთრი ზრდაც.

თავდაცვითი ომები ამხელს შინაგანი ენერჯის სიმცირეს. მხოლოდ აგრესია ავლენს ძალას, რაც შეიძინეს ქართველებმა მუსულმან თურქ-სელჯუკებთან წარმატებულ ომებში.

მაშინაც არაერთხელ დამარცხებულან, მაგრამ ამას კაგას-გროფა არ მოჰყოლია, რადგან სხვის მიწაზე იბრძოდნენ.

მოსახლეობის სიმცირეს, ტერიტორიულ ნაკლებობას ერთვოდა გექნიკური აღჭურვილობისა და საომარი სტრატეგიის უკმარობაც.

ეს არც ექნებოდათ, რადგან სახელმწიფო თავდაცვაზე აგებდა სტრატეგიას. ომს, თარეშსა და თავდასხმას ერჩიათ ქრისტიანული სათნოების გამოჩენა, წირვა-ლოცვა, გალობა და წიგნების თარგმნა, უფლის დიდება. მაგრამ ლომს არ აინტერესებს – რას ფიქრობს მასზე ცხვარი.

მაჰმადიანები ალაჰის სახელით მოდიოდნენ და სპობდნენ ქრისტიანებს. მათ ორასი წელი არ შეწყვიტეს ომი ჯვაროსნებთან და მაინც გაიმარჯვეს.

ორივე მხარეს ამოქმედებდა რელიგიური ფანატიზმი.

თაობები იბრძებოდნენ ქრისტიანებისადმი სიძულვილის, შურისძიების სულისკვეთებით. ამ ომებმა მისცა საშუალება დავითისა და თამარის საქართველოს, რომ მაჰმადიანთათვის მეორე ფრონტი გაეხსნათ. მაშინაც არ უცდიათ დიდი მასშტაბის ლაშქრობა.

ქართველი მეფეები ნაკლებად ერკვეოდნენ გეოპოლიტიკაში, რაც იყო ქვეყნის კაცობრივობის მიზეზი (გიორგი ლაშა, რუსუდანი, სიმონ I, თეიმურაზ I, ვახტანგ VI, ერეკლე II); დავით აღმაშენებელს შეცდომა დიდგორის ომის ფასად დაუჯდა, როცა მან ჯვაროსან ბალღუნის თხოვნით დალაშქრა აშორნია; თეიმურაზ I-ს, როცა კარგი ურთიერთობა ჰქონდა შაჰ-სეფთან, მოულოდნელად შეიჭრა ჯერ განჯაში, შემდეგ – ყარაბაღში, რადგან ეგონა, რომ ოსმალეთი, რუსეთი, ქართული სამეფოსამთავროები გარედან, უნდობლობები შიგნიდან დაამხობდნენ ირანელთა ცახცახს.

ქართველს ომის ექსტაზში, საომარი სულისკვეთება მოკლე დროით, იმპულსურად ეუფლებოდა და არ შეეძლო ხანგრძლივი ბრძოლის გამართვა.

ეს შენიშნული ჰქონდა თემურ-ლენგს.

მიზეზი ისიც იყო, საქართველოს ჰყავდა სახალხო ლაშქარი, ღრობით შეკრებილი ჯარი. მეომრები მომენტალურად იკრიბებოდნენ მოახლოებული სასიკვდილო საფრთხის წინ.

დავითი ხედავდა, რომ მიწას მიჯაჭვულ ქართველს არ შეეძლო დიდი ხნით ოჯახის მიტოვება. მომთაბარე ცხენზე იყო გაბრდილი, მოდიოდა ნიაღვარივით დედა-წულიანად, ცხვრებით, ცხენებით და აქლემებით.

მათი შეკავება უჭირდა მშრომელ და ღვთისმოსავ კაცს.

ამიგომ ჩააყენა ქვეყნის სამსახურში დავითმა ყიფჩაღთა ჯარი. მეფეებს ხშირად გამოჰყავდათ დაქირავებული ჩრდილოკავკასიელებიც. მაგრამ ამას ფული სჭირდებოდა.

ლეკები ერეკლესთვისაც იბრძოლებდნენ თუ გასამრჯელოს მიიღებდნენ. ამას აკეთებდა ახალციხის ქართველი მაჰმადიანი ფაშა და მათი მეშვეობით აწიოკებდა ქრისტიანებს.

ასეთი სიგუაცია, საუკუნეების მანძილზე უცხოთა უღელი, ხან მძიმე და გამსრესი, ხანაც – მსუბუქი აძლიერებდა ინდივიდუალიზმის, განკერძოების, თავისთავადობის ტენდენციებს.

გიორგი III-ისა და თამარის მეფობის ქამს ალაფს მაინც იყენენ დასარბებელი მეომრები. შემდეგ დამარცხებებმა ეს ინტერესი მოსპო, ისევე როგორც შურისძიების გრძნობა.

როგორც ფეოდალი, ისე კერძო პირი დამოუკიდებლად ცდილობდა გადარჩენას, ხელისუფლების გარეშე, რაც იყო დაღაცის გზა.

კოლექტივიზმში, ქვეყნის ერთიანობა ცივილიზაციური ჩამორჩენის გამო ისედაც ძნელი იყო. მობილიზება ჭირდა – ეს უფრო შეეძლოთ მომთაბარე, ველებზე გამრდილ ცომებს, რომელთაც ომის ხელოვნებას აითვისეს.

რთული გეოგრაფიული გარემო, მთები და მდინარეები, ტყეები და კლდეები აფერხებდა კონტაქტებს. მგერსაც უჭირდა ამ უგზო გზებზე ლაშქრობა და ბრძოლა.

ფეოდალები მგერთან დაზავებას არჩევდნენ, რითაც შლიდნენ ცენგრალიზმს. ამას მოსდევდა განდგომა, დაღაცე, დენაციონალიზმი.

ისიც ვასაკვირია, საუკუნეების მანძილზე როგორ შერჩა ქართველს ბრძოლის უნარი – ამდენი დამარცხების შემდეგ. ცალკეული წარმატება მაინც აჩენდა იმელს, ინფორმაციის სიმცირე და ქრისტეს ჯვარი მხნეობას ჰმატებდა მებრძოლს.

მასამ კარგად არც იცოდა – ვის ებრძოდა.

დროთა მანძილზე ისევ უცხო იყო სანიმუშო. ასეთი გრძნობა ხელს უშლიდა დაპირ ისპირების პერსპექტივას.

„თათარიც ჩვენი ძმა არი“, – ამბობს ერთი ხალხური ლექსი. ასეთი ჰუმანიზმი მხოლოდ მორჩილებას ნერგავდა. როცა მაჰმადიანი ქალაქებს წვადა, ხალხს სოცავდა, გადარჩენილთ ირანში ასახლებდა – მსგავსი ქადაგება არ იყო რეალობის განცდის შედეგი.

თამარის დროსაც კი ქართველები უეცრად მოექცნენ მაჰმადიანი სამყაროს, მაჰმადიანი სპარსული კულტურის გავლენის ქვეშ. სახელმწიფო წესრიგი – გიგულაგურა, სამოსი, ცხოვრების წესი, ნადიმი და განცხრომა სპარსულ-მაჰმადიანურ რეალობას ჰგავდა.

ბიზანტიური აგრიბუჯიკა, ასკეტიზმი, გერმინები და სახელები იცვლებოდა. შემოდინდა ახალი საგნები და ლექსიკა.

ასევე ხდებოდა მონღოლთა, თურქთა, ყიზილბაშთა ბაგონობის პერიოდებში. ქართული ქალური ხასიათი სწრაფად იცვლიდა ფორმას ახალი ყალიბის მიხედვით, ასევე – კულტურაც.

ამგვარი ლაბილობა ხელს უწყობდა გადარჩენას:

ცადაწვდენილი მუხის გოგები ქარში იოლად იმსხვრევა, მაგრამ სძლებს მიწაზე გართხმული რბილი ბალახი.

უცხოხალში პატივისცემა, უცხოთა გაიდეალება ნიშნავდა საკუთარი ნაწარმის, კანონის, სიგყვის იგნორირებას.

ქართველი ვერ ეგუებოდა კანონს, წესრიგს, დისციპლინას, რადგან ეს ასოცირდებოდა უცხოურთან, ძალად მოგანილთან.

ამიგომ ჩნდებოდა ამბივალენტური მიმართება – გარეგნულად უცხოხალში მორჩილება, შინაგანად ნაციონალური სიამაყე, ზვიადობა და გრაბახი (შდრ – ილია ჭავჭავაძის მიერ თარგმნილი იგალიელი ჯუსტის ლექსი „ბედნიერი ერი“). ყველა დროში ქართველი მფარველს ეძიებდა, ოღონდ ისეთს, ვინც მას რჯულსა და ენას, მიწასა და ოჯახს არ წაართმევდა.

ასეთი არ ჩანდა, ექსპერიმენტები კი გრძელდებოდა.

ჩვენს სასარგებლოდ სისხლის დაღვრას არავენ აპირებდა.

მორჩილი ქალური ხასიათი გადავიდა კულტურასა და ცივილიზაციაშიც. ჩვენ ვიყავით არა ახალი ამრის ან ფორმის შემოქმედნი, რომელსაც სხვა მიიღებდა და გაიზიარებდა, არამედ არგისტები, როლების შემსრულებლები, უცხო მოდელის გამქართულებელი.

თუ ქართველი წარმატებას აღწევდა ბიზანტიასა, ირანსა, თურქეთსა თუ რუსეთში, მან იცოდა, რომ იცავდა დიდი ქვეყანა.

ეს ქვეყანა იყო კვარცხლბეკი, რომლიდანაც ჩანდა მისი უცხო ნაგურა, ინდივიდუალური ნიჭი, მისი მახვილი.

ასეთი მდგომარეობა წარმოშობდა ნაკლები განჯვითა და შრომით, ნაკლები სისხლის დაღვრით კომფორტული ცხოვრების ან ძალაუფლების ნების რეალიზების შესაძლებლობას.

პროცენტულად საქართველოს ჰყავდა ყველაზე მეტი თავადი და აზნაური, ბერი და ღვთისმსახური, ჰქონდა უამრავი ეკლესია და მონასტერი. კომფორტის მოყვარე თავადაზნაურები ჰყიდდნენ მემობლებს, ახლობლებს, შვილებსაც კი, თმობდნენ ასულებს. ქურდობა, მაგ., ცხენისა, იქცა ვაჟკაცობის საზომად (შდრ – აკაკის „გამზრდელი“).

კარგი ცხოვრების მიღწევა ერთია, მეორე – მისი შენარჩუნება. ომში მოსალოდნელი იყო როგორც ქონების, ისე თავის დაკარგვა. ხოლო კომფორტიზმი, შემგუებლობა, დათმობა ნიშნავდა სიცოცხლისა და ქონების გადარჩენას.

ამიგომ XVII საუკუნეში სტიქიურად დაისახა ქართველთა წინაშე ორი გზა – მაჰმადიანი როსტომ მეფისა და ქრისტიანი თეიმურაზ I-ისა. ასეთი გაორება მუდამ სდევდა ჩვენს ისტორიას.

თეიმურაზის მუდმივი ბრძოლები, შეურიგებლობა განუმოძველი მსხვერპლის მომტანი იყო და ქვეყანას სრული ამოწყვევით ემუქრებოდა.

ხოლო როსტომის დათმობა, მორჩილება ზრდიდა ეკონომიკას, მოსახლეობას, კულტურას. ამასთან ერთად ეს ნელი პროცესი გადაგვარებას მოასწავებდა. ტკბილი შხამი ფსიქიკას უმტკივნეულოდ ცვლიდა.

ქვეყანას კი სჭირდებოდა ორივე გზა, ოღონდ მონაცვლეობით, სიგუაციის შესაბამისად. ძალმოცემულ ხალხს შეეძლო ებრძოლა, ხოლო განადგურებული არსებობასაც შეწყვეტდა.

ინდივიდუალიზმი, ეგოიზმი, განკერძოება წარმოშობდა კონფლიქტებს, შუღლს, დაღაგსა და ვერაგობას, სპობდა სახელმწიფოებრივ შეგნებას.

როგორც ამბობდა არჩილი –

„ასე სჭირს საქართველოსას, დიდებულთ, განა მცირეთა,
აზვაფდებიან, იცყვიან: „უჩემოდ ვინ იმღერეთა“.

მეფის ცენტრალიზმი მორჩილებას მოითხოვდა, იერარქიულ წესრიგს, რასაც არ სცნობდა თავგასული ფეოდალი, სამცხის ათაბაგი, არაგვის ერისთავი თუ ოდიშის დადიანი.

უამრავ ერთეულად იყო დაშლილი გერმანია. მაგრამ ენამ, კულტურამ და მხედრულმა სულმა შეაკავშირა ისინი.

მუდმივი შიში, საფრთხე, გათიშვა, დამარცხების სიმწარე, ამბაფრებს მფარველის მოთხოვნილებას, იღვევა შინაგანი რესურსი და არ არსებობს ახალი აღმგზნები იღვეა, რომელიც შეაერთებს გაყოფილ სამეფო-სამთავროებს.

აქ უეჭველად დიდი მნიშვნელობა აქვს პიროვნების ფაქტორს, რომელიც შუა და ახალ საუკუნეებში სისასტიკით თრგუნავდა მგერს და ჰკრავდა სეპარატულ ტენდენციებს.

მაგრამ მეგობრებიც ასეთივე ინდივიდები იყვნენ (შდრ – დღეს საქართველოში 220 პარტიაა, რუსეთში – 48, აშშ-ში – 32, ჩინეთში – 12, საფრანგეთში – 23, გერმანიაში – 37, დიდ ბრიტანეთში – 33, იაპონიაში – 12).

მაშინაც ასეთი ერთობა და წარმატება დროებითი და ეფემერული იყო. ირღვეოდა და იშლებოდა იმპერიები, სახელმწიფოები, ყველგან შუღლი და ძალადობა ბატონობდა.

ძალას ძალა უნდა დაპირისპირებოდა, რომელსაც აორკეცებდა და აათკეცებდა გექნიკური სიახლე. მაგ., ერეკლე მეფემ ტფილისში დაიწყო მარბაზნების ჩამოსხმა. მაგრამ ჯერ ისევ ხმალი, ცხენი და აბჯარი იყო მთავარი საჭურველი.

ზღვა ქართველისათვის არც ამჯერად არსებობდა. ზღვიდან მხოლოდ მგერს მოელოდა. მაგრამ მთა იყო თავშესაფარი, კლდეები, ხეხეები და ტყეები.

დამპყრობელი იოლად სძლევდა ციხე-სიმაგრეებს, იღებდა თითქოს დაცულ ქალაქებს. მაგრამ მთიანეთს თავს არიდებდა.

კულტურა მხოლოდ მაშინ იქმნებოდა, როცა იგი იარაღით დაცული იყო. სხვა მხრივ ყოველი ინტელექტუალური წარმონაქმნი გაიზიარებდა ვახტანგ VI-ის სტამბისა და ერეკლეს თეატრის ბედს.

მხოლოდ ეკლესიები იყო შედარებით ხელუხლებელი დამპყრობელთაგან. ამიტომ გადარჩა უამრავი რელიგიური წიგნი და ხელნაწერი. ხოლო ციხე-სიმაგრე და სასახლე პირველ რიგ-

ში ეცემოდა. საბედნიეროდ, მეჩეთების მშენებლობას თავად ოსმალები და ირანელები კრძალავდნენ.

რელიეფმა, რელიგიამ, მგრულ სახელმწიფოთა რკალმა, მუღმივმა ნგრევამ და სისხლისღვრამ ქართველს არ მისცა საშუალება, რომ მოეხდინა სახელმწიფოებრივი კონსოლიდირება, ეროვნული სიამაყე რეალობად ექცია და ხელთ აეღო ლიდერის დროშა.

ფიზიკური და ფსიქიკური ენერგიაც იფიგებოდა, იზრდებოდა კულტურულ-ცივილიზაციური ჩამორჩენაც, არ იცვლებოდა შიში და საფრთხე და ასეთ დროს მართლმადიდებელი რუსეთი გადარჩენის ილუზიას სახავდა, რასაც მოჰყვებოდა შესვენება და მიღეულ ძალთა გააქტივება.

კულტურა კი იყო გარეგნული გამოვლენა ერის ფსიქიკის, ტემპერამენტის, ხასიათისა და სახელმწიფოებრივი მდგომარეობისა.

VIII. მასობრივი კულტურა: ტრადიციები და წეს-ჩვეულებანი

მღვდელმსახურება, ლოცვა, გალობა, ჰაგიოგრაფია და ჰიმნოგრაფია, მჭევრმეგყველება, მორალი სულიერი კულტურაა, წიგნი, სტამბა, ეკლესია, ჯვარ-ხატები – მაგერიალური.

მაგერიალურში სულიერს ერწყმის ცივილიზაციის მონაპოვარი, რაც ერთიანდება ადამიანთა ყოფით კულტურაში.

ყოფითი კულტურაც განიყოფა სასულიეროდ და საეროდ.

სასულიერო კონსერვატიული და საუკუნეთა მანძილზე ურყევი იყო, საერო – მერყევი, მეზობელ სახელმწიფოთა გავლენის მტარებელი, თავადაც ცვალებადი.

საერო კულტურაც იშლებოდა ელიტარულად და მასობრივად. ელიტარული სულიერსა და სასულიეროში ვლინდებოდა, ბრწყინვალეებით იმოსებოდა, აგარებდა ყველა იმ ნიშან-თვისებას, რაც მასისათვის მიუწვდომელი იყო. ამიგომ ეგანებოდა უცხოურს.

ელიგა იყო ნიმუში და მაგალითი მასისათვის, რომელიც ცდილობდა სამეფო კარიდან, დიდებულთა სასახლიდან, ეკლესიიდან წამოსული სინათლისა და არტეფაქტების ათვისებას, უცხოურის მორგებას, ორიგინალურის შექმნას, ერთეულის გამრავლებას.

საერო ელიგა და ეკლესია მუდმივად იძლეოდა ორიენტირს კულტურისათვის, როგორც გზაგამკვალავი შუქურა. მას იზიარებდა მეგ-ნაკლებად ყველა ფენა, კუთხე და თაობა.

სასულიერო და საერო მწერლობის, გაძრებისა და ციხე-სიმაგრეების, ფრესკებისა და ეპიგრაფიკის, შრომისა და ბრძოლის იარაღების, ყოფითი ინვენტარისა და სამკაულების, სულთა მაგინანების, სიგელ-გუჯრებისა და მინიატურების, სულხანსაბას „სიგყვის კონის“ ლექსიკის მიხედვით შეგვიძლია აღვადგინოთ XII-XVIII საუკუნეთა ქართული სინამდვილის სურათები, რა ჰქონდათ, რას მოიხმარდნენ, როგორ ცხოვრობდნენ.

მართალია, ეს უფრო ეხება ელიგას, მაგრამ მასის კულტურაც ირეკლება.

უჩინარი დაბალი ფენა, ღარიბი და ჩაგრული, რომლის წევრთა სახელი არ ჩანს ისტორიაში, ყველაზე მეტ სისხლს ღვრიდა ქვეყნის გადასარჩენად, ყველაზე მეტს შრომობდა, ყველაზე მეტად იტანჯებოდა და მხოლოდ ოცნებაში თუ იყო ბედნიერი.

1. მასის ყოფა-ცხოვრება

მასა ერის ბაზისი იყო, რომლის სიმრავლე, ძალა, ენერჯია, თავგანწირვა, შრომისა და ბრძოლის უნარი ქვეყანას აშენებდა და იცავდა.

ამ პროცესს წარმართავდა ელიგა, აძლევდა ფორმასა და მიმართულებას. იგი იყო პროგრესის წყარო, რომელიც სულიერთან ერთად მაგერიალურადაც მაგალითს იძლეოდა.

ცხოვრების საერთო წესს განსამდგრაავდა ხელისუფლება და ეკლესია, რელიგია, მღვდელმსახურთა თაობები, რომელთა ნათელი მოიცავდა ელიგას, მაგრამ ნაკლებად წვდებოდა მასას, რომელიც ინახავდა სიბნელეს, არქაულს, წარმართულს. დროთა მანძილზე მათაც ჰკარგავდა, მაინც რჩებოდა ანარეკლი, რაც ერწყმოდა ქრისტიანულს.

ყოფითი კულტურა, ეთნოგრაფიულ-ეთნოლოგიური რეალობაც იცვლებოდა, მშვიდობიანობისა და აღმავლობის კამს – სასიკეთოდ, ხოლო ომებს, უცხოთა მიერ ჩაგვრას, სიღატაკეს მოჰქონდა რეგრესი, მორალური, ეკონომიკური დაცემა.

დაბალი ფენები კარგავდნენ სულიერებას, კარგავდნენ ცივილიზაციურ მონაპოვრებს და სასიცოცხლო ინსტინქტები უკუაქცევდათ ბარბაროსობისაკენ.

მხოლოდ ელიგას ეჭირა კულტურის დროშა, ელიგა ესწრაფვოდა ცივილიზაციას, მაშინაც, როცა ლერწამივით ირყეოდა.

ამიგომ არის ერთმანეთისგან განსხვავებული მასის კულტურა და ელიტის კულტურა, მასობრივი კულტურა და ელიტარული კულტურა (შდრ – არჩილის „საქართველოს მწიგნობანი“, თეიმურაზ II-ის „სარკე თქმულია“).

ეთნოგრაფიულ-ეთნოლოგიური ყოფა გვიჩვენებს თუ როგორ უცხოვრიათ ჩვენს წინაპრებს. ოღონდ შეუძლებელია განისაზღვროს ევოლუციის ეტაპები, როცა მცირეა დოკუმენტური მასალა (ვრცლად იხ.: „ქართველები“, თბ., 2016).

მაგრამ ერთი რამ აშკარაა – ყველა სფეროში ჩვენ ვაწყდებით უცხოურის გავლენას, ბიზანტიურის თუ სპარსულის კვალს. გარკვეულ ზღვრამდე ეს აუცილებელიც იყო, რადგან ეს ქვეყნები წარმართავენ კულტურას. მათგან იზოლირება რომც მოეხერხებინათ, ასეთი ჰერმეტიზმი იქნებოდა კულტურისაგან მოწყვეტა, როგორც ეს მოხდა აფრიკულ, ამერიკულ და ავსტრალიურ გომებში.

ინდივიდუალობის შენარჩუნების ფაქტია ის, რომ იუნესკოს კულტურული მემკვიდრეობის ნუსხაში შეგანილი აქვს ქართული პოლიფონია და ქვევრის ღვინის დაყენების წესი, ქართული ანბანის სამივე სახე.

სახლის ანგურაჟი

აღამიანს ცხოვრებისათვის მრავალი აუცილებელი ნივთი სჭირდება. ელიტა მათ ხელოვნების ნიმუშად აქცევდა. მასისათვის კი მხოლოდ პრაქტიკული დანიშნულება ჰქონდა.

შესაბამისად, ყოველ დროში იყვნენ მჭედლები და ოქრომჭედლები, მეთუნეები და მეჭურჭლეები, ხარამები და თერძები, ღურგლები და კალატომები, მხაგვრები და კალიგრაფები...

ისინი თავიანთ ამქარს აყალიბებდნენ. ჰყავდათ შეგირდები, რომელთაც გადასცემდნენ თავიანთ ცოდნას.

ოქრომჭედელი (იუველირი) ელიტას სჭირდებოდა.

ოქროს ნაკეთობანი საქართველოს მრავალ ქალაქში მზადდებოდა. მათ მეტწილად ქალები აგარებდნენ.

ოქრო-ვერცხლით ამკობდნენ განსაცმელს, ცხენს, უნაგირს, ჩიბუხს, კოვზებს, ფიალებს, ბადიებს, საეკლესიო ნივთებს.

ქალების სამკაულები, ყელსაბამები, ძეწკვები, ბეჭდები უძველესი დროიდანვეა ცნობილი.

რკინა და სპილენძი განკუთვნილი იყო შრომისა და ბრძოლის იარაღებისათვის.

ცივად კვერვას, ღნობას, წრიობას ასევე უძველესი გრადიცია ჰქონდა ქართველურ ტომებში.

სამჭელლო არსებობდა ყველა სოფელსა და ქალაქში, რომელსაც თავისი სპეციფიკური გექნოლოგია გააჩნდა, რათა რკინას მზე ეცვალა, ადამიანის მოთხოვნას დამორჩილებოდა.

ოქრო-ვერცხლისაგან ფუფუნების საგნები და სამკაულები მზადდებოდა, რომელსაც ფაქიზი და ზუსტი ხელოვნება სჭირდებოდა.

სპილენძი გამოიყენებოდა სამზარეულოს სხვადასხვა სახის ჭურჭლეულისათვის, ისევე როგორც კერამიკა.

მათაც ისე აფორმებდა კარგი ხელოსანი, რომ პრაქტიკულთან ერთად ესთეტიკური ღირსება ჰქონოდა.

მრავლად ჰქონიათ ლანგრები, თეფშები, ფიალები, გაფები.

სუფრას, სანადიმოს თუ საქორწილოს, აკურთხებდა ღვთის მსახური ანუ ლხინის მონაწილე პური, ღვინით და ხორცილად ღმერთს უკავშირდებოდა, არა მხოლოდ სიგყვით, ლოცვა-გალობლით.

ორნამენტებით ისევე ამკობდნენ თიხის ნაკეთობებს. მათაც თითქმის ყველა დასახლებულ პუნქტში ამზადებდნენ.

მოჭიქული ჭურჭელი ცნობილი იყო ძვ. წ. VIII-VII საუკუნეებიდან, ასევე – აგური, კრამიგი, შორენკეცი, წყალსადენის მილები.

ღვინის კულტურას სჭირდებოდა ქვევრები, ხელალები, ფიალები, სხვადასხვა ზომის ჭურჭელი.

საქართველო ხე-ტყის ქვეყანაა და ქვიტკირზე მეტად იყო გავრცელებული ხის სახლები, ხის ნაკეთობანი, განსაკუთრებით – დასავლეთ საქართველოში, ხის ავეჯი და ხის ჭურჭლეული.

ოჯახებს ხით ხურო და ღურგალი ემსახურებოდნენ, რომელთაც ჰქონდათ თავიანთი სამუშაო იარაღები.

სახლის აგება-აშენება ერთი იყო. მაგრამ იგი უნდა გადაეხურათ, ეშოვათ ისლი, ყავარი ან კრამიტი. შემდეგ ოთახებად დაეყოთ, მოეგნათ ავეჯი და ლეიბ-საბნები, ბალიშები, სამზარეულოს ჭურჭელი, რათა ცხოვრება შესაძლებელი ყოფილიყო.

მაჰმადიანებთან მეზობლობა ხელს უწყობდა ნოხისა და ხალიჩის გავრცელებას. მათი დამზადების ტექნოლოგიის განვითარებას, რაც აისახა მრავალფეროვან, დეკალიმებულ ლექსიკაში.

ჯერ კიდევ იაკობ ხუცესი და ლეონტი მროველი ახსენებენ კილიკს, რაც ყოფილა ქვესაგდები ანუ ნოხი.

ნოხებსა და ხალიჩებზე მქსოველები გამოსახავდნენ მცენარეულ და გეომეტრიულ ფიგურებს, ასკრალური სიმბოლიკის ორნამენტებს, ბორჟღალს, ჯვარსა და ჩიგს, სვასტიკას (ნ. გაჩავა).

ფერებითა და ფიგურებით რიგმიზებული ხალიჩებით რთავდნენ სახლის კედლებს, ნოხებს იყენებდნენ საფენად და საგებად, აგანდნენ მზითველში.

ქსოვდნენ ბამბის, მაგყლისა და აბრეშუმისაგან, შეღებილი ძაფებით. მქსოველს მხატვრის თვალი, ფერთა შეხამების უნარი და ესთეტიკური გემოვნება უნდა ჰქონოდა, რათა დაეცვა პროპორციები და მიეღო სასურველი ფიგურები და ხაზები.

სპარსული ხალიჩები გაცილებით მეტ ხაზებსა და ფერთა გამას შეიცავდა, ევროპული გობელენები – სრული მხატვრობა იყო, რაც მქსოველ-ხელოვანისაგან უდიდეს სიმუსტეს, შრომასა და ოსტატობას მოითხოვდა (ლუდმილა კიბალოვა).

როგორც გვიჩვენებს სულხან-საბას „სიგყვის კონა“, შეძლებულ ოჯახებს, თავადებსა და მეფე-მთავრებს ჰქონდათ

ავეჯი – სკამი (სელი), სავარძელი, მერხი, საყდარი (გახტი), ლოგინი (ფეხებიანი ფიცარი), მანღუკი (კიღობანი), ორნამენტებითა და ფიგურებით მორთული, ჯირგვალი (კარადა), გაბლა (ფიცარის ფეხებიანი სუფრა), გაშგი, ბალიში (თავსადები), საგებელი, საფენი (გასაშლელი), მაგიდა (მაღალი სუფრა ფეხიანი)...

დასაველეთ საქართველოში სკამს ცვლიდა კველა (ჯირკო).

დავით გურამიშვილი ახსენებს შგაქუნს (საბანი).

სახლს ჰქონდა კერა – მუგუმლის თავის სადები.

კელის მხატვრობა, რაც სასახლეებს ამშვენებდა, ომისა და ხანძრის დროს ნადგურდებოდა. ხალიჩა და ნოხი კი გადაჰქონდათ, ისევე როგორც ავეჯი.

ელიგა ყველა დროში კარგად ცხოვრობდა.

ქართველ დიდებულებს უყვარდათ კომფორტი, ნებიერი ცხოვრება. მხოლოდ სამღვდელონი და ბერ-მონაზვნები იცავდნენ ასკეტური ცხოვრების წესს.

იმერეთის მეფე ალექსანდრეს, თეიმურაზ I-ის სიძეს, როგორც რომის პაპის მისიონერები იუწყებიან, მდიდრულად მორთული სასტუმრო ოთახი ჰქონია, სპარსული ნოხები ეგო, შადრევნები მოქმედებდა, თავადაც ძვირფასი სამოსელი ეცვა (დახატული ჰყავს კასტელს).

ცხენი ჰყოლია ოქრომკედითა და თვალმარგალიტით მოკაზმული.

კასტელის ერთ-ერთ ნახატზე გახტზე მჯდომი მეფის გვერდით ძალდი დაყუნტულა.

მას და ლევან დადიანს ერთნაირი გრძელი, მაღალსაყელოანი, უმკლავო ლაბადა აქვთ მოხურული.

ცხენზე ამხედრებულ ლევან დადიანს, ვახტანგ გურულს, თეიმურაზ I-ს გრძელი შუბი უკავიათ. მათ ჩალმას და ჩაფხუგს გრძელი თული ამკობს.

აცვიათ მაღალყელიანი, ქუსლებიანი ფეხსაცმელი.

როცა როსტომმა კახეთი დააგოვებინა თეიმურაზ პირველს, ათხოვა 500 ჯორ-ცხენი, რათა კახთა მეფეს თავისი და მხლებელ პირთა ქონება იმერეთში გადაეზიდა.

როცა რუსთ ხელისუფლებამ ხარჯებისა და მსახურთა შემცირებისაკენ მოუწოდა ვახტანგ VI-ის მეუღლეს, რუსუდანს, ქერივი დედოფალი გაოცდა, მხოლოდ 46 მსახური დავიტოვე, მეტი რა ვქნაო!

„ხელმწიფის კარის გარიგებაში“ დეგალურად არის აღნიშნული დიდებულითა ფუნქცია, რასაც უზრუნველყოფდნენ შესაბამისი ოდენობისა და ცოდნის მსახურები.

ეს გრადიცია, მიუხედავად ქვეყნის სილაგაკისა, მომდევნო დროშიც შენარჩუნებულია.

როგორც ვთქვით, მოსკოვში წასულ ერეკლე ბაგონიშვილს, არჩილ მეფეს, ვახტანგ VI-ს რიცხვმრავალი ამაღლა ახლდათ.

ალბათ ასე მიდიოდნენ ყარაყორუმში, თავერიზში, ისპაჰანში, სგამბულში.

მაგ., ვახტანგ V 1000-კაციანი ამაღლით გაემგზავრა ისპაჰანში.

სასახლის კულტურის ანარეკლი აღწევდა გლეხის ქოსამდე და ისიც ცდილობდა შეეძინა აუცილებელი ნივთები, მოეწყო ემო-კარი, მოეწყო მცენარისა, საქონლისა და ფრინველისათვის, შემოეხაზა მიკრო-სამყარო.

ბაროკოსა და როკოკოს სტილის ავეჯი ქართველებს არ ჰქონიათ, არც შესაბამისი ფუშფუშა სამოსელი, გარმონისებრი საყელო, პარიკები და გამაშები, დაშნები და ფრიალა ლაბალები.

კვების სისტემა

კვების სისტემაც საუკუნეების მანძილზე ყალიბდებოდა. მასზე მოქმედებდა რელიგია, რელიეფი, ჰავა, სემონი.

მაგ., მოსე ებრაელებს ასწავლის რისი ჭამა შეიძლება, რისი – არა და ამას სისტემურ სახეს აძლევს.

ასევე იყვნენ ქრისტიანები და მაჰმადიანები. მაგ., ქრისტიანი არ ჭამს ძაღლის ან ვირის ხორცს, მაჰმადიანი – ღორის ხორცს, ბუღისტი – ძროხის ხორცს.

XVI საუკუნიდან, ამერიკის გაცნობის შემდეგ შემოვიდა მრავალი ისეთი პროდუქტი, რაც ჩვენი მენიუს განუყრელი ნაწილია (მაგ., პომიდორი, კარტოფილი, სიმინდი).

როცა გიორგი XII-ს მიუყვანეს ინდაური, მეფე შეწუხდა. ღმერთო, მომკალი და ამის ხორცს ნუ მაჭმევო!

ძველ დროში ხორცი იყო მთავარი საკვები, ძირითადად – ცხვრისა. მომთაბარე გომები პურეულს არ მოიწევდნენ, არც ჭამდნენ (მაგ., მონღოლური გომები).

რელიგიები აწესებდნენ მარხვა-ხსნილის, საკვების მიღების გრაფიკს. ეს ხალხური დიეტაც იყო, სემონისა და დროის მიხედვით.

ქართველებიც იყენებდნენ მცენარეულ საკვებს. ეს იყო ფხალეული (ნელღი და მოხარშული) – ჭინჭარი, ჯიჯილაყა, ისპანახი, ბალბა, საგაცური, სვინგრი, არჯაკელი, კომბოსტო...

საკვების შესაკმაზად და სუფრაზე უხვად ჰქონდათ მწვანე ხილეული (ქინძი, ოხრახუში, ომბალო, გარხუნა, ხახვი, ნიორი, ქონდარი, წიწაკა, მისაკი).

გავრცელებული იყო ძირხვენები (სტაფილო, ბოლოკი, ჭარხალი, თაღგამი, კომბოსტო, მიწავაშლა), ხილკენკროვანები (პანგა მსხალი, მაქალო, შინდი, ქოლო, მაყვალი, მარწყვი, მოცვი, კუნელი, ასკილი, მოცხარი).

მაინც ძირითადი საკვები თევზეულთან და ხორცთან ერთად იყო პური და ღვინო. ქართველებს მოეპოვებდათ ხორბლეულისა და ყურძნის მრავალი სახეობა (ივ. ჯავახიშვილი).

ეს მრავალსაუკუნოვანი მკვიდრი ცხოვრების შედეგი იყო, ხოლო მწყემსები, მესაქონლეები ადგილს იცვლიდნენ, სემონურ საძოვრებზე გადიოდნენ.

ხორბლის, ქერის, სიმინდის საფქვევად მუშაობდა წყლის წისქვილები, შეძლებულ ოჯახებს ჰქონდა ხელსაფქვევიც (სკიბუ).

ხორბლეულისაგან ამზადებდნენ მრავალი სახის ხმიალებს, სიმინდისაგან – ღომსა და მჭაღს, ყურძნისაგან – შავ და თეთრ ღვინოებს, ცხოველური ნაწარმისაგან – ხორცს, რძეს, ყველს, მაწონს.

ხორცს ხარშავდნენ, ცეცხლზე შამფურით შეწვავდნენ (მწვადი), მიირთმევდნენ როგორც მშრალად, ისე წვნიანის სახით.

ჭამდნენ ცხერის, ხარ-ძროხის, ღორის, ქათმის, ბაგის, იხვის, თხის ხორცს. ნადირობდნენ ჯიხვზე, ტახზე, ირემზე, შველზე, კურდღელზე, ფრინველებზე (მაგ., ხოხობი, მწყერი), თევზაობდნენ გბებსა და მდინარეებზე.

ზოგი საკვები ადგილობრივი წესით მზადებოდა, ზოგი – უცხოეთიდან იყო შემოსული (მაგ., ბომბაში, ხაშლამა, ყაურმა, ხინკალი).

ხინკლის წინაპარი იყო მონღოლური ბუუმი, რომელიც ჩინელებისაგან შეითვისეს მონღოლებმა.

უძველესია მწვადის კულტურა, შეუცვლელი საკვები მომთაბარე ტომებისათვის, მეომრებისა და მოგზაურთათვის (შდრ –ნადირობა „ვეფხისტყაოსანში“, ავთანდილის მიერ ორბის ჩამოგდება, ქვაბში მწვადს შესწვავენ ავთანდილი, გარიელი და ასმათი, შემდეგ ზღვის პირს თხას მოკლავენ და შეწვავენ ძმადნაფიცები),

სამწვადე ხორცს გარეცხვა არ სჭირდებოდა.

როგორც ვხედავთ, ვიდრე შემოვიდოდა რუსული და ევროპული კერძები, ქართველებს საკმაოდ მრავალფეროვანი მენიუ ჰქონიათ.

სამოსი

ქართული ტრადიციული სამოსი დროსთან ერთად იცვლებოდა. ელიგა აგარებდა უცხოურს ან მიმსგავსებულს. მასა

იცავდა წინაპართაგან გადმოცემულს, რომელსაც თავად ამბავდებდა.

ამ მხრივ მასა კონსერვატიული იყო, განსაკუთრებით – მთაში (სვანეთი, რაჭა, ხევი, ფშავი, თუშეთი, ხევსურეთი).

ქალს ეცვა კვართისებური ჯუბა-ჩოხა, ორნამენტებით შემკული საგულეთი, თავზე ეხურათ კუჭურა, მხრებზე ეხურათ და თავზეც ჰქონდათ მოხვეული დიდი მანდილი, ფერხთ ეცვათ გრძელი წინდა და ნაქსოვი ფეხსაცმელი – ჩითა.

ფშავში ქალის შალის სამოსელს ჯუბა-ფაფანაგს ეძახდნენ. თავსაკრავზე ზემოთ ეხურათ აბრეშუმის თავშალი – ჩიქილა, ფერადად მორთული. ფეხზე პაჭიჭები, გრძელი წინდები, ქალამნები ან ჩუსტები.

გამორჩეული იყო ორიგინალურად ნაქსოვი ხევსურული გალავარი, ხალიჩის მსგავსი.

რაჭაში გავრცელდა გრძელი და საკინძეჩახსნლი პერანგი, ნაქსოვი ფეხსაცმელი, საგულე ახალუხი, ჩიქილა, სარტყელი და წინსაფარი.

სვან ქალს სცემევია გრძელი პერანგი, ახალუხი, კაბა-ჩოხა, ორნამენტული გულისპირით. თავსაბურავი იყო თავშალი.

დაახლოებით ასეთივეა მოხვეე ქალის სამოსიც, ოლონდ უფრო მოქარგული ცხოველური ფიგურებით.

ქსოვილი იყო შალისა, რომელიც დაზგაზე იქსოვებოდა, გამოიყენებოდა როგორც შალის, ისე აბრეშუმის ფერადი ძაფები. ძაფებს მცენარეული ნაყენით ღებავდნენ.

ქალს მანდილი უნდა ხურებოდა, კაცს – ქუდი.

განსაცმლის ნაქარგები ორნამენტული კომპოზიციისა და ჯვრებისაგან შედგებოდა. მას კერპულს ეძახდნენ, ალბათ წარმართული ნიშნების გამო. ჰგავს უძველეს ფრესკებზე არსებულ ქართულ სამოსელს.

ქალს გრძელი თმები და ნაწნავები უნდა ჰქონოდა, კაცს – წვერ-ულვაში. ულვაში ღირსების სიმბოლო იყო, ისევე როგორც ქუდი.

ქუდიც მრავაგვარია. მაგ., ფაფახი, ჩალმა, სვანური ქუდი, ბერის კუნკული, ჩაბალახი, თუშური ნაბღისა.

ქალწულს ქალისაგან განასხვავებდა იალქანისებური მანდილი (ივ. ჯავახიშვილი).

თავსაბურავი იძლეოდა რელიგიურ, სოციალურ და ეროვნულ განსხვავებასაც.

გლოვის ნიშნად აგარებდნენ შავ სამოსს.

XVIII საუკუნეში ფიქსირებულია ჩოხა-ახალუხი, რომელიც აცვიათ სოლომონ პირველსა და სოლომონ მეორეს, იმერთა მეფეებს.

მას ჩერქემული ჩოხა ერქვა.

უძველესი სამოსი იყო კვართი (ჯუბა-პერანგი. შღრ – ქრისტეს კვართი). ელიგას სხვაგვარად ეცვა (მაგ., ვაზირის ბიზანტიური სკარამანგი, მეფეების ირანული, ბიზანტიური ძოწისფერი და სპარსული ფიგურული, მრავალფერი სამოსი).

ქართველი ქრისტიანი მეფეები იმოსებოდნენ ბიზანტიელი კეისრების მსგავსად.

გვირგვინი ძვირფასი ქვებით ჰქონდათ შექმული.

ფეხსაცმელი ეცვათ ჭვინგიანი, მაღალყელიანი, უქუსლო (შემდეგ – ქუსლიანიც), წითელი გყავის გარსიკონი.

აგარებდნენ ღიაღემით გაწყობილ ბისონს. ბისონის ქვეშ ეცვათ პერანგის მსგავსი ჰოდირი.

სამოსის მიხედვითაც ერთმანეთისაგან განირჩეოდა მეფე, ღიდებული, ღვთისმსახური, გლეხი, ხელოსანი, ვაჭარი, ქრისტიანი და მაჰმადიანი.

განსხვავებული იყო ყოველღიური, საღღესასწაულო, რიგვალური, სამგლოვიარო, საქორწინო განსაცმელი.

XVI საუკუნიდან საქართველოში მკვიდრდება სპარსული და ოსმალური სტილი. შემდეგ მათ ემატება ჩრდილოკავკასიურიც.

სამღვდელოებას, ბერ-მონაზვნებს, კათალიკოსსა და ეპისკოპოსებს სპეციფიკური სამოსელი ეცვათ, რაც იყო ყოველღიური (შავი) და საღღესასწაულო (ოქროსა და ძოწისფერი).

მართლმადიდებელი, განსხვავებით კათოლიკესაგან, წვერს აგარებდა.

საეკლესიო სამოსი და აგრიბუჯიკა ნაკლებად იცვლებოდა (მათივე ვისაუბრეთ II წიგნში და აღარ გავიმეორებთ).

განსაცმლის დასამზადებლად იყენებდნენ სელის, ბამბის, კანაფის, აბრეშუმის, მაგყლის ქსოვილებს.

მათ რთავდნენ ფერადი ზოლებით, ჭადრაკული სახეებით, გეომეტრიული, ცხოველური და მცენარეული ორნამენტებით, ჯვრებითა და ბორჯღალოებით, ძვირფასი თევლებით.

ქსოვილებს ფერს აძლევდნენ საღებავებით, რისთვისაც იყენებდნენ სხვადასხვა მცენარის ფოთლებს, ქერქებს, ნაყოფს.

ფერები არ ხუნდებოდა და სიახლეს ინარჩუნებდა.

როგორც ვთქვით, ქსოვდნენ ხაოიან და უხაო ხალიჩებს, ფარდაგებს, საფენ-საგებლებს, ჯეჯიმებს. მათაც ამკობდნენ ფერადი ორნამენტებით, ცხოველთა გამოსახულებებით.

დართვა, ქსოვა, განსაცმლის დამზადება ოჯახებში ხდებოდა. მაგრამ ელიგას ჰყავდა პროფესიონალი მკერავები, რომლებიც ასრულებდნენ დაკვეთასა და მოთხოვნას.

მაგყლის თელვით გამოჰყავდათ ნაბლები, ქუდები, საფენები, ქეჩა და თექა. საუკუთესო იყო კრაველი – ბაგკნის მაგყლი (ნ. გაჩავა).

ნაბლებიც იყო უსახო ერთფეროვანი და ნაჭრელებიანი – ფიგურების დართვით.

მამაკაცის, ერისკაცისა თუ ღვთისმსახურის სამოსი უფრო უხეში იყო, ვიდრე ქალისა.

სემონურ განსაცმელს ურჩევდნენ შესაბამის ქსოვილს. როგორც დღეს არსებობს პალგო, ლაბადა, პიჯაკი, პერანგი, ისე იყო ღიფერენცირებული სამოსი სიგრძე-სიმოკლის და ფუნქციის მიხედვით (მაგ., წინდები, ყაბალახები, პაჭიჭები, საცვლები). ეცვათ გყავის ბეწვიანი სამოსიც (ხაზიდი, კვერნა, ყარყუმი, ყარსალი), გყავკაბა და გყავპუჭი.

მქსოველები მეტწილ ქალები იყვნენ, ისევე როგორც მკერავები. ხელრთვა ყველა ქალს უნდა სცოდნოდა, ასევე – რეცხვა, სახლის დალაგება, საჭმლის მომზადება, სუფრის გაშლა.

ქვედა საცვალი შარვალს ჰგავდა. ქალისას საწმერთოული ერქვა. როგორც გვახსოვს, პეტრე პირველმა ბოიარებს ბრძანებით ჩააცვა ქვედა საცვალი, ასევე მათ ქალებს. ხოლო კაცები აიძულა წვერი მოეპარსათ.

მასამე ძალდაგანება არ გავრცელებულა.

მამთრის სამოსელი თბილი უნდა ყოფილიყო. ასეთი იყო ტყაპუჭი. ტყავი ქარ-წვიმისა და სუსხისაგან იცავდა სხეულს.

ხმარობდნენ წამოსასხამ ქურთუკებსაც.

ეცვათ თასმებიანი ქალამნები, ვრძელბეწვა ნაბადს აგარებდნენ, ყელზე ეხვიათ ყაბალახი. ღართი ერქვა საწვიმარ ნაბადს.

ბარის მოსახლეთა სამოსელი ნაკლებად არის ცნობილი. არისგოკრაგია უფრო ეტანებოდა სპარსულ და თურქულ სამოსელს. მაგ., ვახტანგ VI-ის ან ერეკლე II-ის განსაცემელი.

კასტელის ნახაგებზე ჩანს თუ როგორი ყოფილა ქართველი გლეხისა და თავადის მორთულობა.

ცხადია, არისგოკრაგია უფრო კოხგა და მორგებულ სამოსელს აგარებდა, ვიდრე გლეხი, რომელიც ვერც დაკერებულსა და გახუნებულზე იტყოდა უარს.

მამაკაცს ლაშქრობებსა და ნადირობაში სჭირდებოდა უხეში და გამძლე სამოსელი, წვიმაგაუმტარი, რაც ტყავისაგან ან თექისაგან მზადდებოდა.

არისგოკრაგია ქალები ფერადი, მოქარგული და მოხატული ვრძელი აბრეშუმის კაბებით ირთვებოდნენ. კაბა ფარავდა ფეხსაცმელს, ხელებს, ყელს (შდრ – თამარ მეფის გამოსახულებანი).

საჭურველი

მამაკაცს სამოსის უფრო ვრცელი სპექტრი ჰქონდა, რადგან იგი იყო მეომარი და მონადირე, მოგზაური, ხელოსანი.

განსაკუთრებული მნიშვნელობა ჰქონდა საჭურველს, აბჯარს, იარაღს, რომელიც იყო სამგერებელი და თავდასაცავი.

ესეც იცვლებოდა დროის მიხედვით, როგორც ეს ხდებოდა აღმოსავლეთისა და დასავლეთ ევროპაში.

საომარი გექნიკის განვითარება და ათვისება წარმატების საწინდარი იყო.

ქართველურ ტომებს, საქართველოს, სამეფო-სამთავროებს მუდმივად ომების გადატანა უხდებოდათ.

ამიგომ საჭურველი აუცილებლად უნდა ჰქონოდათ. ისიც ისევე მრავალფეროვანი იყო, როგორც სხვა ქვეყნებისა, აგრესორი სახელმწიფოების.

აქ იყო ლითონის საბადოები, იარაღებს ამზადებდნენ ბრინჯაოს, რკინისა და ფოლადისაგან.

შუასაუკუნეებში ქართველები იყენებდნენ შუბს, ლახვარს, ლახგს, მშვილდ-ისარს, შურდულს, არგანს, ჩუგლუგს, ხმალს, მახვილს, დანას, ხანჯალს (ირანული ხანჯალი – XVIII ს-დან).

თავს იცავდნენ ფარით, ჯაჭვის პერანგით, ბეგთარით. თავზე ეხურათ მუმარადი, ჩაჩქანი, ჩაფხუგი, ჩაბალახი.

ერთი პერიოდი, ვიდრე ცეცხლსასროლი იარაღი გაჩნდებოდა, ცხენიც შეჯავშნული ჰყავდათ.

შემდეგ შემოდის თოფ-დამბაჩა, აბგა გყვიებით, საპირის-წამლე, კაჟი, მარბაზანი (ქვემეხი).

საგორველ ლოდებს ციხე-სიმაგრეიდან ან მალლობიდან უშვებდნენ ძირს, კედლებს ანგრევდნენ ფილკავანით.

მებრძოლთა საგზალი იყო მშრალი ხორცი, შაშხი, ჩირი, ჩურჩხელა, გამხმარი პური.

სახალხო ლაშქარი რამდენიმე დღეში იშლებოდა, ხოლო მეფის ან მთავრის გვარდია მუდმივი ჯარი იყო.

საქართველოს, განსხვავებით ირანისა და ოსმალეთისაგან, არ შეეძლო მუდმივი ჯარი ჰყოლოდა, გამოეკვება იგი და დაეზინავენინა (დავითისა და თამარის შემდეგ ერთხანს მორიგე ჯარი ლეკთაგან თავის დასაცავად შექმნა ლეონ ერეკლეს ძემ).

ესეც ქართველთა დამარცხების მიზეზია მარაბდის ომში:

სააკაძემ იცოდა, რომ გაშლილ ველზე ვერ შეებმებოდა ცხენოსან ყიზილბაშებს. ამიგომ ისაფრებდა ტყეებს, კლდეებს, უგზო რელიეფს.

მაგრამ თეიმურაზმა, რომელიც სარდლობდა ლაშქარს, ისიც იცოდა, რომ გლეხების მასა რამდენიმე დღით იყო წაბოსული.

მას დიდხანს ლოდინი არ შეეძლო. არც სურსათი ეყოფოდა, არც მოთმინება და შეიძლება დაშლილიყო.

ამიგომ მეფის მოწოდებით სწორედ ველზე შეებნენ რიცხვმრავალ მგერს – სისწრაფისა და მობილობის იმედით.

XIII საუკუნიდან შემოსულა მოხრილი ხმლები.

სხვადასხვაგვარი იყო ფარები, ხმლები, მშვილდ-ისრები, შუბები, მუზარადები, ჯაჭვის პერანგები. მაგ, ხმალი იყო სწორი, მოხრილი, ნახევარმთვარისებური (გორდა). მას ერქვა ფრანგული, დავითფერული, გველისპირული, სვარასნული...

ჯერ კიდევ ხალიბები რკინაში ურევდნენ მარგანეცს, რათა ფოლადი კიდევ უფრო მტკიცე და ბასრი ყოფილიყო.

ქართველები საკმაო ოდენობით ამზადებდნენ იარაღს, ამზადებდნენ თითქმის ყოველ ქალაქში. მაგრამ უხვად შემოდოდა ნაალაფარი იარაღებიც.

მეომრებს ჰქონდათ იგალიური, ფრანგული, გერმანული, სპარსული, დამასკური ხმლები.

ხმალ-ხანჯალს, ქარქაშს რთავდნენ ორნამენტებით.

მეომარის კიდურებს იცავდა საწვივე, საბარკულე, ხელსაცვაში, ჯაჭვის შარვალი და პერანგი.

ევროპელებმა ცეცხლსასროლი იარაღი XIV საუკუნეში გამოიგონეს, რომელსაც საწყისი არაბებთან და ჩინელებთან ჰქონდა.

თოფი საქართველოში იხსენიება XV საუკუნის 80-იანი წლებიდან. თავდაპირველად იგი იყო ფითილიანი, კაკიანი, გორგოლაჭიანი.

საქართველოში იარაღებთან, თოფ-დამბაჩებთან და სხალ-ხანჯლებთან ერთად ამზადებდნენ დენტოს, თოფის წამალს.

ერეკლემ გახსნა ბარბამნების ჩამომსხმელი ქარხანა, რომელიც მაჰმად-ხანმა გაანადგურა.

იარაღის სიმრავლეს სჭირდებოდა მეომართა სიმრავლე, რაც არ ჰყოფნიდა დაშლილ ქვეყანას. გარდა ამისა, საჭირო იყო იარაღის ფლობა, რაც უკეთ შეეძლო პროფესიონალ ჯარისკაცს, იანიჩარსა და მამლუქს. ასევე აუცილებელი იყო კოლექტიური ბრძოლის სტრატეგია და ტაქტიკა, საომარი ხერხების გამოყენება, ომის სცენებით ფანტაზირება.

ნაპოლეონის პერიფრაზით რომ ვთქვათ, ერთი მამულუკი ყოველთვის ერეოდა ერთ ფრანგ ჯარისკაცს, ხუთი თანაბრად იბრძოდა, ხოლო ათი მამულუკი მარცხდებოდა ათ ფრანგთან, რადგან ევროპელებმა დანერგეს ბრძოლის კოლექტიური სტილი.

ინდივიდუალური ოსტატობა არ იყო საკმარისი.

დიდი სარდლები ავლენდნენ დიდ საომარ ხელოვნებას, რითაც ხდებოდა სიმცირის კომპენსირება, სუსტი წერტილის პოვნა.

ქართველები იბრძოდნენ ჯიქურ, ფიცხლად, სწრაფად, ხანაც – ყურადღებას აღუნებდნენ (მაგ., გარნისთან და მარაბდასთან) ან მოღალატეც გამოაჩინებოდათ (მაგ., ჯალალედინთან გფილისის დაცვისას და კრწანისის ომში).

ამრიგად, XII-XVIII საუკუნეებში ქართველთა სამოსი და საჭურველი პასუხობდა დროის მოთხოვნებს. ომში თუ მარცხდებოდნენ – გათიშულობის ან იმის გამო, რომ არ ჰყავდათ ისეთი სარდლები, როგორც იყვნენ ჩინგის ხანი, ჯალალედინი, სუბუღაი, თემურ ლენგი.

ოჯახის სტრუქტურა

XII საუკუნიდანაც საქართველოში გრადიციული, უკვე კარგა ხნის წინათ ფორმირებული საოჯახო სისტემა არსებობდა, რომლის სათავეში იდგა მამა.

მას ემორჩილებოდნენ ცოლი და შვილები.

შვილთა სიმრავლის გამო ოჯახი იყოფოდა. ეს უფრო იოლი იყო მაღალი ფენებისათვის. მასას უჭირდა ეკონომიკურად (შდრ – როცა ბაღდადი აიღეს მონღოლებმა, დავით ულუს მეომრები ნაძარცვ ოქროს ყრიდნენ ქარქაშში, ხმალს კი ამგვრევედნენ და სახელურით ფარავდნენ; მკვდარს მუცელს უფაგრავდნენ, შიგ ოქროს ყრიდნენ და ასე ფარულად გამოჰქონდათ). ომის ალაფი ყველას ვერ გასწვდებოდა. ამიგომ არჩევდნენ დიდი ოჯახის შენარჩუნებას.

ასე უფრო ხერხდებოდა შრომის ორგანიზება.

გაყრას ახლდა ქონების განაწილება.

ასეთი დიფერენცირება, ვთქვათ, ოჯახში, სადაც ხუთი ვაჟი ცხოვრობდა, მეგად მძიმე იქნებოდა.

გარდა ამისა, ომებში იღუპებოდნენ მოლაშქრენი. მათი ოჯახი, ახალგაზრდა ცოლი და მცირეწლოვანი ბავშვები უპაგრონოდ რჩებოდნენ, თუმცა შეძლებისამებრ მეფე, ეკლესია, ფეოდალები მოწყალედ ექცეოდნენ.

დიდი ოჯახი კი, რომელსაც ასაკობრივი და სქესობრივი იერარქიის მიხედვით განაგებდა დიდი პაპა, უხუცესი (სვანეთი – ქორა მახვში), იოლად სძლევა დანაკლისსა და დაბრკოლებას.

მაგრამ დიფერენცირება გრძელდებოდა, დიდი პაპა, ქორა მახვში თუ ხევისბერი კვდებოდა და ვრცელი სახანეთესაო, სხვადასხვა თაობა გაყრის აუცილებლობის წინაშე ღებოდა.

აღწერა ხდებოდა კომლების მიხედვით (მაგ., მონღოლების მიერ), რომელიც იყო დიდიც და პაგარაც.

ოჯახის სტრუქტურა იყო სახელმწიფოს უჯრედი, რომელიც ბრდიდა ახალ თაობას და გადასცემდა გრადიციულ-ქრისტიანულ ცოდნას, მწეობას, ეტიკეტს.

სისხლით ნათესაობა ყველა დროში მნიშვნელოვანი ფაქტორი იყო.

ოჯახში წესრიგს, ასაკობრივ, სქესობრივ, ძალისმიერ იერარქიას, ფუნქციების დანაწილებას ზოგჯერ მაინც ახდლა შიდაკონფლიქტები, რაც წარმოშობდა გაყრის აუცილებლობას.

მას ვერც ავტორიტეტული, დაფასებული, გონიერი მამა აჩერებდა.

ქალის გათხოვება გარიგებითა და მშობლების დასტურით ხდებოდა, ოღონდ – ერთი სოციალური წრის შიგნით. მაგ., გლეხი დიდებულის ასულს ვერ შეირთავდა, დიდებული გლეხის ან ვაჭრის ქალს არ მოიყვანდა.

მეგწილად მეფე ქორწინდებოდა უცხო მეფის ასულზე ან მოჰყავდა თავისი გვარის ქალი (მაგ., ბაგრატიონებს).

XVII-XVIII საუკუნეებში ამ წესის დაცვაც ძნელდებოდა (მაგ., როსტომის ცოლი იყო მარიამ დადიანი, ერეკლე II-ისა – დარეჯან დადიანი. თავად ერეკლეს დედა იყო თამარ ბაგრატიონი, ვახტანგ VI-ის ასული).

ქართველი პრინცესები მიჰყავდათ შაჰებს, მათ ნათესავეებს და ჰარამხანას ავსებდნენ (მაგ., თეიმურაზ I-ის, თეიმურაზ II-ის, ვახტანგ V-ის ასულები).

აღრე ბიზანტიაში თხოვდებოდნენ (მაგ., მარიამი, ორგზის დედოფალი, დავით აღმაშენებლის მამიდა, კაგაი – დავითის ასული), ან – მუსულმანურ შარვანსა (მაგ., დავითის ასული თამარი) და დარუბანდში (მაგ., დემეტრეს ასული), ხორასანსა (თამარის მამიდა რუსუდანი) და ერზრუმში (თამარის ნახევარდა), რუმში (რუსუდანის თამარი-გურჯი ხათუნი)...

ქალები, როგორც ვთქვით, აღრეულ ასაკში თხოვდებოდნენ. მშობლების ჩარევის გარეშე ქორწინება გაძნელდებოდა, რადგან მკაცრი ეთიკური კონტროლის პირობებში ქალ-ვაჟებს

არც ჰქონდათ ერთმანეთის გაცნობის, ნახვისა და დაახლოების საშუალება.

შემდეგ გაჩნდა მაჭანკალი, რომელიც მოარიგებდა ოჯახებს, აკავშირებდა ქალ-ვაჟს, აცნობდა პირობებს (მაგ., მზითუვისა).

არსებობდა შვილად აყვანის წესიც.

მრავალშვილიანობას, მეგწილად დაბალ ფენებში, იწვევდა ის, რომ ქალებს არც შეეძლოთ მუცლის მოშლა. ეს სარისკო და სახიფათო იყო. მრავალშვილიანობა სწრაფად აღადგენდა სასიცოცხლო ბალანსს.

გარდა ამისა, ოჯახს მუშახელი სჭირდებოდა. კომფორტი მათ არ იცოდნენ და ფუფუნებას არც არავინ დაეძებდა.

ელიგაში იშვიათად იყო მრავალშვილიანობა (ერთ-ერთი გამონაკლისია ერეკლე II, რომელსაც უამრავი კანონიერი შვილი ჰყავდა). სამეფო ოჯახი, თავადი და დიდებული გაურბოდა ქონების დანაწილებას, შემდგომ დაყოფას.

ამას აღწევდა სექსის შეზღუდვით (შდრ – გიორგი XII).

მოღალატე ცოლი სასტიკად ისჯებოდა. ქალს უნდა დაეცვა ოჯახის ღირსება. ამას მოითხოვდა ეკლესია და მწიგნობარები.

ოჯახის სტრუქტურას, რომელიც ერთცოლიანობას ეფუძნებოდა, ზოგჯერ ცვლიდა გარემო (მაგ., მონღოლების დროს), პოლიტიკური სიტუაცია (მაგ., ვახტანგ V-მ ცოლად შეირთო როსტომის მეუღლე მარიამი), სოციალური პრინციპი (დინასტიური ქორწინება).

თავისუფალი სიყვარულით ოჯახი იშვიათად იქმნებოდა, შდრ – როგორ წინააღმდეგობას აწყდებდა ნესტანისა და გარიელის სიყვარული „ვეფხისტყაოსანში“.

აღმოსავლური და მაჰმადიანური მრავალცოლიანობა ქართველებმა არ მიიღეს. ისინი ისედაც კარგად მრავლდებოდნენ.

მუდმივი ომიანობა, ქვრივთა სიმრავლე ბიძგს აძლევდა პროსტიტუციას, ოღონდ არა იმ მასშტაბით, როგორც ეს იყო რუსეთსა და ევროპაში, ან თუნდაც ჰულაგიანთა ირანში.

ლოთობაც ყოფილა პრობლემა, რასაც გმობდნენ იოანე მე-
დაბნელი (VI ს.), იოანე ბოლნელი (X ს.), სულხან-საბა (XVIII ს.).

გრადიციული ცხოვრების წესს მაინც არყევდა მაჰმადია-
ნური გარემოს სიახლოვე, როცა ცოლის გვერდით ელიტარულ
წრეში ჰყავდათ საყვარლები (მაგ., უკანონო შვილები ჰყავდა
ვახტანგ VI-ს. ხარჭისნაშობი იყვნენ დავით ულუ და როსტომ
მეფე).

უკანონო შვილის უფლებები სოციალურად იმღუდებოდა.
ეკლესია იცავდა მორალს, ოჯახის სიწმინდეს, ქალის ღირსე-
ბას.

შემზღუდული იყო ცოლ-ქმრის გაყრა.

ქორწინებას (ჯვრისწერას), ნათლობას, დაკრძალვას განა-
გებდა ეკლესია, მღვდელი და მღვდელმთავარი.

როგორც განათლება, ისე ოჯახი, პიროვნების მორალი
ეკლესიის ხედვისა და მრუნვის არეში იყო მოქცეული, რაც მათ
აკავშირებდა უფალთან, უფლის ნებასთან, ქრისტესთან, მაგ-
რამ არა ისეთი სიმკაცრით, როგორც ეს იყო გრიგოლ ხანძთე-
ლის დროს.

აღამიანთა ურთიერთობას, ქონების საკითხს, კონფლიქ-
ტებს, მემკვიდრეობას, სოციალურ იერარქიას აწესრიგებდა სა-
მართალი.

კანონსა და სამართალს ძველ საქართველოში დიდი ყუ-
რადღება ექცეოდა, თუმცა ხშირად არღვევდნენ და თვითნებურ
ცხოვრებას არჩევდნენ.

პოლიტიკურ ინტრიგებს, ხელისუფალთა ძალმომრეობას,
ასეთ დროს გამოჩენილ ღალატსა და მკვლელობას კანონი ვერ
არეგულირებდა.

ზნეობაც ირღვეოდა. არც ძარცვა-გლეჯა შემზღუდულა. თუმ-
ცა ძალადობას და ავად მოქცევას ყველა გმობდა.

არეულ, მშფოთვარე, დაჩაგრულ და ღატაკ ქვეყანაში სა-
მართალს არ ჰქონდა მკვიდრი საფუძველი. ამიტომ მოქმედებ-
და ალათი – შურისძიება.

ოჯახები სოციალური წრის მიხედვით ამყარებდნენ ერთმანეთთან ურთიერთობას. ეს იყო იერარქიული, სისხლითი, მოყვრობითი, სამსახურებრივი, რელიგიური, ხელოვნური (მაგ., ძმადნაფიცობა, მეჯვარეობა, ნათელმირონობა).

თითოეული მათგანი რთულ სისგემას აყალიბებდა.

ამ წეს-ჩვეულებას მოზარდი ოჯახში ითვისებდა, ისევე ინსტინქტურად, როგორც მეცყველებას.

აქ მნიშვნელოვანი იყო დედის როლი.

მშობლებისადმი პატივისცემას განამტკიცებდა ეკლესია, ასევე – წინაპრებისა და ნათესავებისადმი.

ქორწინება, ქალის გათხოვება, რძლის შემოყვანა ოჯახის მომავალს უკავშირდებოდა, სიცოცხლის გაგრძელებას, ქონების გადაცემას.

ბიოლოგიური ინსტინქტების რეალიზებას, ქალისა და ვაჟის შეერთებას რთული ეგიკეტი განსაზღვრავდა.

მას გლეხი ვერც დაიცავდა. მაგრამ ქორწინების რიგული, მისი მომზადება, გამართვა ნიუანსობრივად იგოგებოდა და ივსებოდა ელიტარულ წრეში (მაგ., მზითევი, სუფრა, ჯვრისწერა).

ყველაფერი წვრილმანამდე იყო გაანგარიშებული.

დაბალ ფენებს ჰქონდათ ეგიკეტის მარტივი, სტიქიურად შემუშავებული ფორმები. იქ მოზარდი შრომის პროცესში იზრდებოდა, ელიტა ეუფლებოდა საბრძოლო ხელოვნებას, ცოდნას, მაღალი წრის წეს-ჩვეულებებს.

წარმოიქმნებოდა ნათესაური ქსელი, როცა თითქმის ყველა თავადი ერთმანეთს უკავშირდებოდა ან თუნდაც გლეხი და აზნაური.

ასეთი სიახლოვე სიმყარეს აძლევდა ურთიერთობებს და კონფლიქტის ნაკლებად იყო მოსალოდნელი.

ოჯახი და ნათესაური სისგემა საფუძვლად ედებოდა სოციალურ კულტურასა და სახელმწიფოს (მაგ., ერთმანეთის ნათესავები იყვნენ ქართლის ბაგრაგიონები, ორბელიანები, ბართააშვილები და დადიანები, ბაგრაგიონები და აბაშიძეები, ბაგრაგიონები და გურიელები, ადრე – ჯაყელებიც).

ჰიგიენა

ადამიანს მთელი სიცოცხლე უწევდა გარჯა და ბრძოლა საკვების, სასიცოცხლო პირობების მოსაპოვებლად, ეპიდემიებისა და სნეულებების დასაძლევად.

ამიგომ აუცილებელი იყო ჰიგიენის ნორმების დაცვა. მაგ., ტფილისში უძველესი დროიდან ფუნქციონირებდა აბანოები, რაც განთქმული იყო მეზობელ ქვეყნებში, ეს მაშინ, როცა ჩინგის ხანამდე მონღოლები სიკვდილით სჯიდნენ მას, ვინც ტანსაცმელს გარეცხავდა ან განს დაიბანდა.

მთაში ქალი მშობიარობისა და მენსტრუაციის დროს ოჯახისაგან იზოლირებული იყო.

ასე უფრო ხერხდებოდა ჰიგიენის დაცვა.

მოსახლეობა იყენებდა მდინარის, წყაროს, წვიმის, ჭის წყალს, როგორც საბანაოდ, ისე ჭურჭლისა და სამოსის გასარეცხად, საკვების მოსამზადებლად.

განსაკუთრებით აუცილებელი ყოფილა ფეხისა და თავის დაბანა (მღრ – ქრისტემ ფეხი დაბანა თავის მოწაფეებს), თმის მოვლა.

საამისოდ ჰქონდათ გობი და ტაშტი.

ქალები სახის მოსართავად იყენებდნენ სარკესა (მიჭური-განი) და ნაირგვარ ფერუმარილს. კაცისათვის წვერ-ულვაში და ქული სინდის-ნამუსს უკავშირდებოდა, ქალისათვის მანდილი და გრძელი თმა.

თმას მეტწილად ოქროსფრად და წითლად იღებავდნენ (გვირილის ყვავილითა და ინით, მთაში – საქონლის მარდითაც).

მთაში, მამთარში, სადაც წყალი ჭირდა, განბანვას არავინ ეშურებოდა.

საქართველოში ფეხსალაგი ფიქსირდება პირველი საუკუნეებიდან, ფიქსირდება სოფლებში, ქალაქებში, მონასტრებში.

XIII საუკუნის „წიგნი სააქიმო“ მას უწოდებს „ავხანას“, სულხან-საბა – „ავხანა-სანემგეს“, რომელიც ჰქონდათ ეზოში, სახლისაგან მოშორებით.

ჰიგიენას გაცილებით უკეთ იცავდა ელიგა, ვიდრე მასა, თუმცა უჭირდათ. მაგ, ევროპაში ებრძოდნენ მკბენარებს, რომელთაც ინფექცია გადაჰქონდათ (ბაღლინჯო, გილი, რწყილი).

თურმე თვით ისეთი სისუფთავის მოყვარული დედოფალი, როგორც იყო ეკატერინე მედიჩი, სამ თვეში ერთხელ ბანაობდა! ბანაობას ერიდებოდნენ, სხეულისათვის მავნელ მიაჩნდათ.

პარიზში როცა შემოიღეს ღამის ქოთანის, რაც თითქოსდა კომფორტის ნიშანი იყო და ენაცვლებოდა საპირფარეოს, მთელი ქუჩები ყარდა, რადგან სიბინძურეს პირდაპირ ქუჩაში აქცევდნენ. გუალეგის ქალაქი XVIII საუკუნემდე არ არსებობდა.

ქალაქებში შეზღუდული იყო საპირფარეოების რიცხვი, კანალიზაცია და წყალგაყვანილობა. შესაბამისად, ძნელდებოდა განსაცმლის გარეცხვა და ბანაობა.

ასე იქნებოდა საქართველოშიც, მეგ-ნაკლები სოციალური კორექციით.

ამ მხრივ უკეთესად იყო საქმე გფილისში, რომელსაც ჰქონდა გოგირდოვანი ცხელი წყლის აბანოები და მდინარე მტკვარი.

აქ მტკვრის წყალს სასმელად იყენებდნენ, დაჰქონდათ მეთულსხეებს.

ჰიგიენა და ეგიკეტი, ისევე როგორც სამოსელი და ცხენიარაღი, გარეგნულადაც ერთმანეთისაგან განასხვავებდა ერთი რჯულისა და ერთი ეროვნების სოციალურ ფენებს.

2. მასის სულიერი კულტურა

თამაში და სახიობა

ეკლესია ელიგისათვის ცეკვა-თამაშს, სახიობას, ბერიკაობას კრძალავდა. ადამიანი ერთსახოვანი, მართალი და ერთგული უნდა ყოფილიყო. ეკმართა გალობა, სიმღერა მდაბიოთათვის დაეთმოთ.

მაგრამ, როგორც ვთქვით, მხედრობის აღმეგება ახალ გენდენციებს წარმოშობდა და ნადიმებს, ნადირობას ახლდა ცეკვა-თამაში, ლექსთა შეჯიბრი, მსახიობური გარდასახვანი.

XII საუკუნეში უკვე იციან პოლოს თამაში (ცხენბურთი). იგი დაუხაგავს კასტელსაც ანუ ახალ საუკუნეებშიც მისდევდნენ.

რუსთაველი ახსენებს მობურთაღსა და მოედანს, ჩოგანს.

თამაშობანი ახლდა ბავშვის აღზრდას – გართობა, ხგომა, ცოცვა.

თამაშობა გადადიოდა სახიობაში, ცეკვა-სიმღერაში და ასეთი გართობით ყრმა იძენდა სიმარდეს, სისხარტეს, მოქნილობას.

შემდეგ ამათ ერთვოდა ცხენითა და იარაღით ვარჯიში, ქალებში – ხელსაქმის, ქსოვის, ქარგვის, ძაფის გამოყვანის ათვისება.

რიკ-გაფელა, შურდული, ბურთაობა ყველა კუთხეში იყო გავრცელებული. საბავშვო გასართობი თამაში ყოფილა „ნიშხა ნიშხა ბარბალუკა“, როცა ერთი ხელჩაკიდებული გუნდი წყვეტდა მეორე გუნდს და ატყვევებდა ბარბალუკას.

განსაკუთრებით სჭირდებოდა ვაჟებს ამგანობის, გამძლეობის ჩვევების გამომუშავება, გოგონებს – დედოფალას თამაში, რომლის გარშემო ერთიანდებოდა მინიატურული ოჯახური გარემო. ასეთი გართობა მოზარდში აღრეული წლებიდანვე ავითარებდა დედობის ინსტინქტებს.

გავრცელებული თამაშები იყო ჭიაკონონობა, ლამპრობა, თაგვობანა, ჩიგი-ფაფაობა, ლიდშნალი, მწყემსობანა, ჭილაობა, დოლი...

წერა-კითხვის უცოდინარი მასა ერთობოდა ზღაპრებით, ლეგენდებით, შაირ-სიგყვაობით, კაფიებით. როცა ორი პირი ერთმანეთს ლექსად ეკამათება და აქ ავლენს თავის საზრია-ნობას, იუმორის გრძნობას, რომანტიკას, საგმირო სულისკვეთებას.

ხალხური ცეკვა-თამაშები, დღესასწაულები პრა-სპექტაკლებია, თეატრისა და დრამატურგიის საწყისი.

XVIII საუკუნის II ნახევრიდან ქართულ კულტურას ემატება დრამატურგია, რაც იყო ბაასის კანრის მოდიფიცირება, და თეატრი, არა როგორც ხალხური სახიობა, არამედ – პროფესიულად ორგანიზებული. ერეკლეს სასახლის კარის მსახიობთა უფროსი ყოფილა მაჩაბელი, მესაზნდრე, რომელიც კრწანისის ბრძოლაში დაღუპულა.

ხუმარებიც იგივე მსახიობები იყვნენ.

ახლა ვნახოთ „სიგყვის კონა“ (XVIII ს-ის I მეოთხელი).

თამაშობას სულხან-საბა სანახაობად მიიჩნევს და გამოყოფს მის რამდენიმე სახეობას. ესენია – ასპარემობა, მღერა, ფუნდრუკი, ხუნგრუცი, როკვა და შექცევა.

ასპარემობა სპორტული შეჯიბრია, მღერა – სამორინოთა თამაში, ფუნდრუკ-ხუნგრუცი – ქალ-ვაჟთა თამაშ-გართობა, როკვა – ცეკვა და ბუქნა ებანისა და ფანდურის თანხლებით, შექცევა – მარჩიელობა-მკითხაობა.

ცალკე განიხილავს სახიობას, ეს არის საკრავთსმოვანება, გალობა და სიმღერა, მუსიკა.

გალობა არის ღვთისმეტყველებითი „ტკბილად თქმული მადლობა“, ავაჯიანი შეწყობით (ავაჯი – „ხმა მომადლო გრძელი“), ლილინი – საამო ხმის თქმა.

საკრავებიდან დასახელებული და განმარტებული აქვს – ნესგვი – ნახვრეგიანი საკრავი, ნალარა, სამბიკი, ღუმბული, სპერმური და სპილენჭური.

სამორინელ იხსენიებს მენარღეთა სახლს, მორინეს უწოდებს ნარდის, ჭადრაკის, განჭაფას თამაშს (მღერას), ხოლო მორი არის „მამაკაცის ასო სარცხვინელი“ ანუ სამორინე დღევანდელი ვაგებთი ყოფილა ბორდელი და კაზინო.

მთვრალის სამეძაო გრფიალებათა აღმძვრელი ხუმრობამასხარაობა, სიმღერა და როკვა არის სილოდა, კერპთა მიმართ შეწირვა – ზორვა, თიაგრო (თეაგრი) – სამღერელ-საროკავი ზღუდემოვლებული ადგილი, სადაც, აგრეთვე „სტანჯავდნენ მოწამეთა“.

მასხარი (ხუმარი) არ აქვს განმარტებული.

როგორც ჩანს, სუფრაზე, ნადიმზე იყო არა სადღეგრძელო, არამედ – ლოცვა (დალოცვა), რაც არის „ღვთისა მიმართ აღსვლა“, ვედრება და თხოვნა უფლისადმი, დღესასწაული – უფლის სავედრებელი დღე. მაგრამ იყო სიგყვა – მზეგრძელი, დღეგრძელის სინონიმი.

დალოცვის დროს სიგყვის მთქმელი ფეხზე იდგა და ქუდი მოხდილი ჰქონდა (იხ. კასტელთან).

როგორც რუსთაველი, ისე სულხან-საბაყ ასახელებს ჩოგანს – საბურთაღ კავს. ბურთი მრგვალი მეშია, მეში – ცუდი სამოგვე, მოგვი – ჩექმა.

სულხან-საბა არ იხსენიებს პოლოს (ცხენბურთი), რაც გავრცელებული იყო დავითის დროსაც კი. მაგრამ თვით სპარსული ჩოუგან ნიშნავს ცხენბურთს.

თამაში, ვართობა, სახიობა, ცეკვა-სიმღერა ადამიანის ნევრომთავან განმუხტვა და ახალი ძალით აღვსება იყო.

ბეპირი სიგყვა

რაც ფიქსირებული არ არის წერილობით წყაროებში ან თუ არქეოლოგია არ გვაწვდის ცნობებს, ძნელია მოვაქციოთ ქრონოლოგიურ ჩარჩოებში.

ეს მითუმეტეს ითქმის ბეპირსიგყვიერებაზე, ხალხური ცეკვისა და სიმღერის კონკრეტულ მაგალითებზე. შეიძლება ბევრი მათგანი შეიცვალა, ბევრმაც ვერ მოაღწია. მათი დათარიღება, ისტორიულ ეპოქასთან მისადაგება, თუ არ არსებობს რაიმე მონაცემი, მხოლოდ გონებაჭვრეტით – მეგისმეტად სათუთა (მაგ., როდის შეიქმნა „ბალადა ვეფხისა და მოყმისა“ ან „ჩაკრულო“ და „მრავალქამიერი“ ან ცეკვის სახეობანი).

არადა – როკვა, ჰიმნები, მითები, სიმღერები, სისხლიანი და უსისხლო რიგუალები სათავეს იღებს გოგემისა და გაბუს უძველესი ქამიდან. ისინი იცვლებოდა, ზოგი ქრებოდა, შემოდოდა ახალი, მაგრამ თავად პროცესი ცოცხლობდა მასებში, ცოცხლობდა მითოსურ და ისტორიულ ეპოქებში.

ხალხური პოეზია მაინც ინარჩუნებდა, ალბათ გარკვეული დროის მანძილზე, ისტორიის ანარეკლს, ისტორიულ სახელებს. მაგ., ლექსები ვახგანგ გორგასალზე, თამარ მეფეზე („თამარ დედოფალი“, „თამარ მეფე და ხონთქარი“), შალვა და ივანე ახალციხელებზე, ნუგზარ და ზურაბ ერისთავებზე, ბახგრიონის გამირებზე, ერეკლე მეფეზე, სოლომონ მეფეზე.

ალბათ ამ ლექსებს თანამედროვე თხზავდა, რაც შემოინახა ხალხის მეხსიერებამ. ბევრი დაიკარგებოდა, ზოგი რამ შეიცვლებოდა.

ხალხს უყვარდა გმირი, როგორც ქვეყნის ფარი და მახვილი, სძულდა მტერი და მოძალადე, უყვარდა საგრო. მათზე თხზავდა ლექსებს, ან იმ საგნებსა, მოვლენებსა და ადამიანებზე, რომელთაც ხედავდა, რაც მოსწონდა ან არ მოსწონდა, თავის ვარაშსა და სიხარულს ლექსად აღმთქვამდა.

ზოგი ლექსი საგმირო იყო, ზოგი – საგროფილო ან საქილიკო და სალალბო, ზოგიც – ფიქრიანი, საწუთროს დარდით სავსე (მაგ., ხოგაის მინდია).

სახალხო მთქმელები ისტორიკოსები ან კარის მგოსნები არ იყვნენ, რომ ყოველი ფაქტი აღენუსხათ, ყველა მეფე შეემკოთ (მაგ., ხალხური ლექსი არაფერს ამბობს დავით აღმაშენებელზე, მარაბდის, ბასიანის ან დიდგორის ბრძოლებზე).

მოგი ლექსი შეიძლება მითოსური დროიდანაც მოდიოდეს (მაგ., „მზე და მთვარე“, „ლილე“ „მზე შინა და მზე გარეთა“) ან ისტორიის სიღრმიდან (მაგ., ლექსები ლაშარზე, გუდანსა და ხახმაგზე, ლომისსა და იახსარზე).

ძნელია თქმა ამირანის ციკლის ლექსები როდინდელია, ძველი წელთაღრიცხვისა თუ მოსე ხონელის გავლენით შეთხზული.

გმირის იდეალი ყოველთვის არსებობდა. ამიგომ მეომარი მუდამ იყო ღირსებით შემოსილი. მათზე ლექსები უფრო მთამ შემოინახა (სვანეთი, ფშავი, თუშეთი, ხევსურეთი), ისევე როგორც მონადირეებზე.

მოგ ლექსში ისტორიული ავბედითობა ჩანს (მაგ., „მანდ რომ ქალა დავიკარგე“, „ის მამაძალი ლეკები“, „გირიან თუშის ქალები“, „წოვეთში გიგის ცხეო“). განსაკუთრებით ხშირია ლეკებსა და ქისგებზე, მათთან ბრძოლებზე შეთხზული შაირები, კონკრეტულ გმირებზე (მაგ., „ბალათერა ჯაბუშანური“, „თორღვა“, „ხოხობზედ“, „ქიხბარაული“).

ისტორიულ რეალობას ასახავს „შემომეყარა ყიფჩალი“. ეს ლექსი ალბათ XII საუკუნეში შეითხზა. XV და XVII საუკუნის მგოსანი ყიფჩალს რაგომ მოიგონებდა, თვალწინ ისედაც უხვად ედგა საგმირო თუ სამწუხარო ფაქტები.

„გარაის ლაშქრობა ქისგებზე“ მაშინდელია, როცა ფშავ-ხევსურებმა დაიკავეს შაგილი, დაამარცხეს ქისტი ვარდანი და გამოყარეს ქისგები.

ალბათ XVII-XVIII საუკუნეებშია შეთხზული „ვეფხისა და მოყმის“ ბალადის I ნაწილი (II ნაწილი – „იარებოდა დედაი“ XX საუკუნისა), სადაც ნახსენებია თოფი.

ხოლო თავად ვეფხისა და მოყმის შეგაკების სიუჟეტი ნახსენები უნდა იყოს „ვეფხისგყაოსნიდან“.

კიდევ უფრო ახალი ჩანს ჯარჯის ლეგენდა, რასაც გვიჩვენებს ლექსიკა – „ხირიმი სპილოს ძვლიანი“, „თოფი სიათა“.

საყოფაცხოვრებო ღირიკა ან საგრფიალო ლექსები ყოველ დროში ითხზებოდა, ისევე როგორ ნაგირლები.

ვერავინ იგყვის თუ კონკრეტულად რომელ დროში ცხოვრობდა ავგორი ლექსებისა „თავფარავნელი ჭაბუკი“, „ხვარამბე“, „შენ ჩემო დილო იმელო“, „ხომალდში ჩავჯექე“, „თებრონე მიდის წყალმელა“ ან როლის შეითხზა შემორჩენილი კაფიები, ერთსგროფიანი ლექსები, ანდაზები, ზღაპრები, როლის გაჩნდნენ პერსონაჟები (მაგ., ღვევი, ნაცარქექია, ხარი წიქარა, ოხოკოჩი, ოხოპინგრე, მინდია...).

ცხოველთა სამყარო, ნადირობა, წყალი და გყე ადამიანს ყოველთვის უყვარდა, ფრინველი, ნადირი, მზე და მთვარე მისი ყოფისაგან განუყრელი იყო, მათზე ფიქრობდა მეოცნებე, მათით ცხოვრობდა და მათზე თხზავდა ზღაპრებსა და შაირსიგყევებს. წუთისოფელს, ქვეყნის სიავეს, სიბერეს ყველა დროში უჩიოდნენ, ასევე – საგროფოს გულგრილობას, განშორების სიმწარეს, სიკვდილსა და უბედურებას (მაგ., „სიკვდილმა ჩამოიარა“), ღალატსა და ორგულობას. ლეგენდებს, ზღაპრებსა და ლექსებს თხზავდა წერა-კითხვის არმცოდნე, რომელსაც არ ჰქონდა განათლება, მაგრამ ჰქონდა ნიჭი.

ისინი მეპირად, სიმღერით ან დეკლამაციით ვრცელდებოდა, არავინ იყო ჩამწერი.

ავრცელებდა მწყემსი და გუთნისდედა, მონადირე, მეომარი, შეყვარებული, ისევე როგორც ისინი იყვნენ მთქმელები. ამიგომ მათ უწმაწური ლექსიკაც ახლდა, რასაც ჰქონდა ეფექტი.

იავნანური ლექსების ავგორები ალბათ უფრო ქალები იქნებოდნენ.

ძველ დროში, როცა ხალხი წერა-კითხვის უცოდინარი იყო, გარდა სასულიერო და საერო ელიგისა, უფრო ვრცელდებოდა მეპირი სიგყვა, ლეგენდა, ზღაპარი, საგმირო და საგროფილო სიმღერა, ანდაზა, კაფია, ეპიგაფია.

მათ ჰქონდა პრაქტიკული დანიშნულება. მაგრამ ასევე იქმნებოდა სიგუაციის შესაბამისად (ომი, ლხინი, გლოვა, შრომა), თავისუფალი იმპროვიზირებით როგორც თამაში, ვართობა, თვითგამოსაგვა.

ცეკვა და სიმღერა

მეპირი სიგევა გადაღის სიმღერაში, მოძრავი თამაშობანი – ცეკვაში, რაც საუკუნეების მანძილზე ჰპოვებდა წესრიგსა და სიმეგრიას, ჰანგისა და მოქმედების სიმუსტეს.

საწესჩვეულებო, საგმირო, საგრფიאלო, სააკენო სიმღერები დაკავშირებული იყო შესაბამის ხალხურ დღესასწაულებთან.

ღრთთა განმავლობაში ცვლილებათა პროცესი აყალიბებდა მრავალხმიან პოლიფონიას, განსხვავებით სპარსული ერთხმიანი, ბაიათის გიპის სიმღერებიდან.

სიმღერაში ერთმანეთს ერწყმოდა ლექსი და ჰანგი.

ენის მსგავსად ხდებოდა მუსიკის, ფუძე-ჰანგის დიალექტიზაცია. ამიგომ განსხვავდება ერთმანეთისაგან მეგრული, სვანური, რაჭული, გურული, ხევსურული, კახური სიმღერები.

მუსიკასა და ცეკვაზე გავლენას ახდენდა ისტორიულ-კუთხოვრივი დაყოფა, რელიეფი (მთა და ბარი), რეგიონი (აღმოსავლეთი და დასავლეთი), ენა (ქართული, მეგრული, ლაზური, სვანური), რაც ცვლიდა ინტონაციას, მრავალხმიანობას, სასიმღერო ტექსტს, მელოდიკას.

ხმით ნაგირალი (გვრინი) იმპროვიზებული რეჩიტატივი იყო და სწრაფად ქრებოდა. მაგრამ ცალკეულ ვარიანტებს იხსოვებდა ხალხი.

სალოცავეების შემდეგ სრულდებოდა ფერხული. ფერხულის რიტუალი ასევე ასახავდა ომის სცენებს, ქორწინებას, შრომის დიდებას, მოსავლიანობას.

მრავალხმიანია ჩრდილოკავკასიელი ხალხების მუსიკალური კულტურაც. პოლიფონიური ფორმების მსგავსება კიდევ ერთხელ გვიჩვენებს გენეტიკურ ერთიანობას, ურთიერთნათესაობას, ისევე როგორც ენობრივი სტრუქტურა, ანთროპოლოგია, ცეკვა-თამაშები.

ქართულ მუსიკას აკავშირებენ წინააზიასთან, ხმელთაშუა-ზღვისპირეთთან, იქაური ღმერთების კულტთან (მაგ., იავნანას – დიდი დედა-ნანას კულტთან).

პოლიფონია გადავიდა საეკლესიო საგალობლებშიც, რაც აისახა ჰიმნოგრაფიის სანოგო ნიმუშებში (ნევმებში). მათ ეხებოდა იოანე პეგრიწი, უთითებდა მიქაელ მოდრეკილი (იხ. „ტექსტის მუსიკალური განკვეთა“ II წიგნში).

სახიობას, ცეკვა-სიმღერებს, გართობა-თამაშებს ახლდა როგორც ორიგინალური საკრავები (სალამური, ფანდური, ჩონგური), ისე შემოსული (მაგ., არღანი, ზურნა, დაფდაფი).

უძველესი ძვლის სალამურები აღმოჩენილია მცხეთაში (ძვ. წ. XV-XIV სს.), აჭარასა და უფლისციხეში (ძვ. წ. VII-VI სს.).

ე.წ. ყაზბეგელი მუსიკოსის საკრავი ჰგავს არფასა და ლირას (ძვ. წ. VI ს.).

ქართული ხალხური მუსიკალური კულტურა იცნობს საკრავთა მთელ სპექტრს, რაც ფიქსირებულია წერილობით წყაროებშიც – ავლი, ბუკი, ნესგვი, საყვირი, სგვირი, სალამური, ქნარი, ჩანგი, სპერამური, ქოსი, წინწილა, ბარბითი, ებანი, კითარა, ჩაღანა, ჭუნირი, ლარჭემი//სოინარი, დოლი, დაირა, ფანდური...

ისინი იყოფოდა ჩასაბერ, დასარცემელ, ჩამოსაკრავ მუსიკალურ ინსტრუმენტებად და ანალოგი მოეპოვებათ ჩრდილოკავკასიელ ხალხებთან.

სიმღერებისა და საკრავების მსგავსად ცეკვებიც უკავშირდებოდა გარკვეულ პროცესებსა და ცერემონიალებს, ეს იქნებოდა ქორწილი, ძეობა, შრომა, გლოვა თუ ბრძოლა (მაგ., ხანჯლური, მხედრული, ხორუმი).

ომის პროცესს, ვარჯიშს ომისათვის ასახავდა ფარიკაობა, რაც ასევე იქცა ცეკვის ხელოვნებად (მაგ., ხევსურული).

როკვა-ცეკვის რიგმიკას ააქტივებდა საკრავები და ლექსად თქმული სიმღერა, საგმირო და საგრფიალო ჰანგები.

ფერხულები, რიგულური ცეკვები აღმოჩენილია უძველეს ნივთებზე, პიფოსებსა და ბალთებზე, მუზარადებსა და თასებზე. ისინი ჩანს ანთროპომორფული ფიგურების დინამიკაში.

ბერიკაობა, ყეენობა, სასახლის სახიობანი იქცეოდა თეატრალიზებულ დღესასწაულებად, ნიღბების კარნავალად, სახალხო წარმოდგენებად.

სამიას ცეკვა შემონახულია სევეტიცხოვლის ერთ-ერთ კედელზე (XVII ს.). ნაყოფიერების კულტს ეძღვნებოდა შიშველი ქალების ცეკვა, უწმაწური სიმღერები, პანტომიმური სექსუალური სცენები (მაგ., სვანური ლამარიობა და საქმისაი)

ცეკვა „ქართულს“, რომელსაც ადრე „ლეკურს“ ეძახდნენ, ქართველები ასრულებდნენ XVIII საუკუნეშიც.

მთელ კავკასიაში გავრცელებულია სვანური „ცერულის“ მსგავსი ცერით შესრულებული ცეკვები, ორ და სამსართულიანი ფერხულები.

ჰიბრიდული თბილისი ამკვიდრებდა სპარსულ-თათრულ ერთხმიან ბაიათებს, საკრავებს, ცეკვებს (მაგ., კინგოური, ყარაჩოხლური, შალახო, ბაღდადური), სალექსო ფორმებსა და ჟანრებს.

უძველეს ხალხურ წარმოდგენებში, ისევე როგორც მსხვერპლშეწირვის რიტუალებში, არ არსებობდა შემსრულებელი და მაყურებელი – მასა ერთიანად და სტიქიურად მოქმედებდა და ასე აღწევდა ექსტაზს.

შემდეგ ხდება მათი გათიშვა, რაც იქცა სცენად და დარბაზად, მოქმედებად და ყურებად.

რწმენა და სამართალი

კაცთა სიკვდილ-სიცოცხლეს ისევ განაგებდა, ისევ აწესრიგებდა ღმერთი, რომელიც მოქცეული იყო სამების ცნებაში, მასაში კი ერთვოდა წარმართული ნაკადი, სახეცვლილი უძვე-

ლესი ღვთაებანი (მაგ., ლაშარი, კოპალა, იახსარი, ჟინიანთარი), თანამღევი წეს-ჩვეულებებით (მაგ., მსხვერპლშეწირვა) და რიგუალებით (მაგ., ხატობა).

ღმერთის ნება გადადიოდა ეკლესიაზე, წარმართულ ჯვარ-ხატებზე და კაცთა მიერ ფორმირდებოდა ადათად (მაგ., სისხლის ძიება), საეკლესიო და საერო სამართლად, რათა ვნებათა ორმგრიალი გონებას დაქვემდებარებოდა.

გონების ცნებაში იგულისხმება ელიგის სოციალური, ეროვნული, რელიგიური შეხედულებანი, იერარქიული ღირებულებანი.

წარმართული ღვთაებანი ღრომ წარხოცა (მაგ., არმაზი და მადენი). ნაწილობრივ შემორჩა ისინი, რომელთაც ძირი ქართველურ ტომებში უფრო ადრე ჰქონდათ (მაგ., ღვთისშვილები, დალი, ლამარა, მშექალა, კვირია, კერის/დედის კულტი).

ქრისტიანული წარმოშობისა და გახალსურებული იყო წმ. გიორგი (ჯგრაგი, ჯეგე), ლაშარი, გუდანი, ხახმაგი, ლომისი.

ისინი წინ მიუძღოდნენ საომრად შემართულ ლაშქარს.

ხალხს შემორჩა ნადირთღვთაებანი, დედისა და კერის სალოცავები, მესაქონლეობისა და მიწის მფარველი ძალები, ნაყოფიერებისა და მოსავლიანობის კულტები (მაგ., ბარბაღე), შემორჩა ჯვართ ენა, როგორც ქურუმთა ბნელმეტყველების, იღუმალებისა და საკრალობის გაგრძელება, მზის კულტი.

ეკელსია განაგებდა კულტურას. მაგრამ არჩევდა შეგუებოდა წარმართულ გადმონათიებს, ოღონდ ქრისტეს პრიმატობით, ქრისტეს აღიარებით.

ქართველთა საგრძნობი ნაწილი გამუსულმანდა. მათი წეს-ჩვეულებანი, შეძენილი გრადიციები, ახალი წარმოდგენები ადგილს ვერ ჰპოვებდნენ ქართულ კულტურაში.

ხალხური, მასის წარმოდგენები ნაწილდებოდა დღეობათა კალენდრის მიხედვით (მაგ., მეკვლეობა, ნათლისღება, ბედობა, ბერიკაობა, ჯვართამაღლება), რაც არეული იყო საეკლესიო კალენდართან.

ხალხური გრადიციების, ეკლესიის მოთხოვნათა, ერის ცნობიერების გათვალისწინებით დგებოდა საერო სამართალი, რომლითაც მეფე-მთავრები აწესრიგებდნენ კონფლიქტებს, სამემკვიდრეო უფლებებს და მართავდნენ ქვეყანას.

სიკვდილი და გლოვა

სიკვდილის გარდაუვალობას ყველა შეგუებული იყო. გრადიციას ამსუბუქებდა სულთა საუფლოს რწმენა. მაგრამ მაინც არსებობდა გლოვა-გირილი, საფლავის მორთვა, დაგირების წესი (მაგ., თუშური დალაი, სვანური მარი, ასევე – მოთქმა, ქვითინი, გვრინი, კივილი), ძაძა-ფლასით შემოსვა, საფლავზე ქანდაკებების, ქვა-ჯვრების, სტელეების, ლოდების, მაგურების აღმართვა, მათი ეპიგრაფიებით სახელდება.

დაბადებიდან გარდაცვალებამდე ადამიანის ცხოვრება ქრისტიანული წესებით იყო რიგულიზებული.

სნეულს შველოდა მკურნალი და დასტაქარი, წამლების მთელი სპექტრი, რომელთა რეცეპტები მოცემული იყო სააქიმო წიგნებში. სამკურნალო გრადიცია გვარის საიღუმლო იყო.

როგორც ვთქვით, ქართველებს XIII საუკუნიდან ჰქონდათ რამდენიმე გამორჩეული სამედიცინო წიგნი.

დასტაქრები კაცები იყვნენ, ქალები – მეანები და თერაპევტები.

სნეულს მკურნალობდნენ შერჩეული ბალახებით, საკვებით, ცხელი აბაზანებით, შელოცვებით, მას შემდეგ, რაც ავადმყოფობის მიზეზს მიაგნებდნენ.

ომი და ეპიდემიები, კონფლიქტები და ფათერაკები მოითხოვდა საექიმო ხელოვნებასა და წამლებს. მათ არაერთხელ ასხენებს რუსთაველი.

როცა ესენი ვერ შველოდა, მომაკვდავი ამბობდა აღსარებას, წერდა ანდერძს, ღვთის მსახური აძლევდა ნუგეშს, რათა სული მშვიდად გაჰყროდა სხეულს.

მიცვალებულს განბანდნენ, შემოსავდნენ, წესს აუგებდა მღვდელი და ქრისტიანული რიტუალის დაცვით, გლოვითა და ქელესით ასაფლავებდნენ. მაგრამ ომის დროს, როცა მასობრივად იხოცებოდნენ მოლაშქრენი, ასეთი წესი ერთეულთა მიმართ თუ გაიმართებოდა.

დახოცილები, როცა ჯარი მარცხდებოდა, ველებზე, ტყეებში, ხევებში ეყარა, მტერი, ნადირი და ფრინველი ესეოდა. დაღუპულებს მხოლოდ გამარჯვების დროს ეღირსებოდათ მიწა, სამძო ორმო.

მძიმედ დაჭრილებიც მათ ბედს იზიარებდნენ.

ყველა სოფელს, ყველა ქალაქს თავისი სასაფლაო ჰქონდა, რომელიც მოცილებული იყო საცხოვრებელი ადგილისაგან. მეფე, მისი ოჯახის წევრები, ფეოდალები იმარხებოდნენ ეკლესიის ეზოში, ეკლესიის შიგნით (მაგ., სვეტიცხოველში არიან დამარხული ვახტანგ გორგასალი, ერეკლე II, გელათში – დავით IV, თამარი, ვიორგი ლაშა).

ასე რომ – ელიგა ყველა სფეროში იცავდა წესრიგს და ავლენდა კულტურას, რაც გადადიოდა მასებზე, მიუხედავად საშინელი პოლიტიკური სიტუაციისა.

ასე ცხოვრობდნენ ძველ საქართველოში.

* * *

როცა თვალს ვავლებთ XII-XVIII საუკუნეების ქართულ კულტურას, აღმასვლასა და დაცემას, გავლენებსა და კონტაქტებს, მეფეთა, ხელისუფალთა და მასების ცხოვრებას, როცა ვიხსენებთ უამრავ ომს, უამრავ მსხვერპლს, მდინარეებად დაღვრილ სისხლს, მუდმივ შიშსა და სიკვდილის სიახლოვეს, და-

ფანგვასა და ტყვევნას, დაყოფასა და რელიგიურ სახეცვლას, ღალატსა და ერთგულებას, – კიდევ ერთხელ გვიპყრობს გაცეცება და განციფრება თუ როგორ ვქმნიდით, ვწერდით, ვაშენებდით, ვმრავლდებოდით, როგორ შევინარჩუნეთ ქრისტიანული მორალი, ჰუმანური იდეალები, რწმენა და იმედი.

2017, ოქტომბერ-დეკემბერი
2018, იანვარ-თებერვალი

ღამატეპანი

რუსთაველის ლექსი და სიგყვის ესთეგეკა

რუსთაველმა შექმნა ქართული ლექსი და ქართული სიგყვის ესთეგეკა, ომისა და გმირის კულგი, სიყვარულის, რაინდობისა და მეგობრობის მოდელები, რომელთა გადაამრება და მოდერნიზებაა XX საუკუნის ქართული მწერლობა, მისი საუკეთესო ნიმუშები.

„ვეფხისგყაოსნის“ სიუჟეს, პერსონაჟებს, მათ ხასიათებს, პოემის ამრობრივ კონცეფციას, რეალურს თუ სიმბოლურ-ალეგორიულს, სიცოცხლეს ანიჭებს ლექსის ვირტუომული ფორმა და სიგყვის ესთეგეკა, ის არგისტიში და საგნების მეგაფორული ფერისცვალება, რაც რუსთაველამდე უცნობია.

ლექსი და ფსიჟეკა

რუსთაველის ლექსი ბაგონობდა ქართულ პოეზიაში XVIII საუკუნის ბოლომდე ანუ, როგორც ათქმევინებს არჩილ მეფე – „მე ვარ ძირი ლექსის თქმისა, მელექსენი ჩემზე შენობს“.

იგი 16-მარცვლიანია, ცეზურით ორად გაცოფილი, მაღალი (4+4) და დაბალი რიგმიკისა (2+3+3), რომელსაც მიუბრუნდა იოსებ გრიშაშვილი და ერთხანს ისევ გავრცელდა პოეზიაში (მაგ., ვალაკკიონის „მე და დამე“ და „გურიის მთები“).

რუსთაველის სგროფი კაგრენულია – შედგება ოთხი ტაეპისაგან, რომლებიც ერთმანეთს ერთიმება.

იგი ისევე დაამკვიდრა „ვეფხისგყაოსანმა“ ქართულში, როგორც დანტემ იტალიურში გერცინის სამტაეპედი გარდამავალი რითმებით, როგორც დაქტილური ჰეგზამეტრი ჰომეროსმა ძველბერძნულში. ქართულში კაგრენული სგროფის შემდეგ ყველაზე მეტად გავრცელებულია ორტაეპედი, როგორც არის ეს ფირდოუისის „მაჰ-ნამეში“, ხოლო სონეტისა და გრიოლე-

გის სტროფიკა, მიუხედავად ცალკეული ჩინებული მაგალითებისა, შერჩა მხოლოდ ელიგურ ან ინტელექტუალურ პოეზიას, ისევე როგორც ბიზანტიური იამბიკოსა და სპარსული მუსამბაზის ხუთგაეპედი.

მათი პარალელი ხალხურ პოეზიაში არ გაჩენილა.

განსხვავებით ხალხურისაგან, რუსთაველის რითმები დიდი მელოდიკური სიმბუსტით და ვირტუოზული შესამებით გვაოცებს, აქვს სილბო ნაქსოვისა და სიმტკიცე ნაჭედისა.

ამ მხრივ მას მხოლოდ გალაკტიონი თუ შეედრება, რომელმაც რუსთაველის გრადიციას დაურთო ევროპული მოდერნისტული პოეზიის გამოცდილება და მიჯრითი რითმა შეცვალა ჯვარედინი ბუსტი და ნაკლული რითმების მელოდიკით.

ხალხის ფანტაზია არ ენდობა გართულებულ ფორმებსა და წარმოდგენებს. მისთვის მთავარია სისადავე, ინსტინქტური სწრაფების უეცარი გამოვლენა, შესაბამისად – ვერ გავრცელდა ინტელექტუალიზებული ან უცხოური მოდელები.

ხოლო პოეტი, რომელსაც აქვს დიდი შემოქმედებითი ენერგია, საამბრონო კულტურა და სიახლეთა აღქმის უნარი, ახდენს ამ ინსტინქტური მოცემულობის უნივერსალიზებას.

რუსთაველის ლექსის ეფფონია, მისი კეთილზმიანობა, ნაირგვარობა და სიმდიდრე სანიმუშოა დღესაც, თუმცა დიდი ხანია აღარ ბაძავენ და აღარ იმეორებენ.

რუსთაველის კაგრენული სტროფი აღმოჩნდა ქართული ფსიქიკის შესაფყვისი, რადგან მეგრისა და რითმისათვის, განწყობილების შესაქმნელად, მოლოდინის რიგმიზებისათვის მთავარია ინტერვალები, როგორც ტაეპებს, ისე გერფებს შორის, რითმებს შორის. მაგ., კაგრენულ სტროფში, ყოველი 16 მარცვლის შემდეგ მსმენელი (მკითხველი) ელის რითმას, რომელიც მელოდიკურად აკავშირებს და აწესრიგებს სტრიქონებს.

ეს წესრიგი შეესაბამება ჩვენს ფსიქო-ნერვულ სისტემას, რაც ენაში არის კოდირებული, ენიდან კი გადადის ლექსის სტრუქტურაში.

როგორც შენიშნავს ნინო ნაკულაშვილი, ფსიქოლოგთა დაკვირვების მოხმობით, სხვადასხვა სიხშირისა და სიგრძის სამომები ფსიქო-ფიზიოლოგიურად რომ აღვიქვათ, უნდა არსებობდეს სტიქიური ინტერვალები, რაც გამოდის ენის პროსოდიიდან, პოტენციური მონაცემებიდან („ჰიმნოგრაფიული ტექსტის სტრუქტურა“).

მოკლე ინტერვალი უნდა იყოს 0,5 წამი, ოპტიმალური – 1 წამამდე, ხანგრძლივი – 2 წამამდე.

ამის შემდეგ როგორც მეგრის, ისე რითმის აღქმა ქრება, მათ დაშორებულ არსებობას ემოციის გამოწვევა არ შეუძლია.

პოეტი არ ქმნის ბაზისს მეგრისა და რითმისათვის – იგი მათ აღმოაჩენს და სრულყოფს.

ვერცერთი პოეტი წარმატებას ვერ მიაღწევს თუ იგი არ ამოდის მშობლიური ენის მისტიკიდან, თუ არ გამოავლენს მის ნიუანსებს და გონებით ეცდება იღუმალების დარღვევას, ძალდატანებას სიგყვის რიგშიკაბე.

რუსთაველმა სალექსო ფორმა – მეგრი, სტროფიკა და გარითმვის წესი მიიღო ჰიმნოგრაფიული პოეზიიდან.

მაგრამ მოახდინა მათი უნივერსალიზება, სრულქმნა და კანონიზება.

იამბიკოს ადგილი დაიკავა ნაციონალურმა ლექსმა და არაბულ-სპარსულმა სიგყვა შაირმა. იგი დაერქვა 16(8) მარცვლოვან ხალხურიდან მომდინარე სალექსო ფორმას, ხოლო მოშაირე – „სიგყვისმოქმედს“ (პოეტს).

ერთი შეხედვით, რუსთაველის პოემა, რომელიც სიცოცხლის ბეიბია, რადიკალურად უპირისპირდება ჰიმნოგრაფების ასკეტურ-მისტიკურ სამყაროსა და იდეალებს. მაგრამ არის ცალკეული ასპექტები, რაც ავლენენ მათ შორის ნათესაურ კავშირებს.

ეს საკითხი სპეციალურად აქვთ შესწავლილი ჩვენს ფილოლოგებს (მაგ., გაიომ იმედაშვილს).

ნიკო მარი ერთდროს ამტკიცებდა, რომ რუსთაველი მუსულმანი იყო და „ვეფხისტყაოსნის“ მოვლენა მეგეორის უეცარ გაელევებას შეადარა.

ითიქოს მას არ ჰქონდა არავითარი საწყისი წინარე ხანის ქართულ კულტურასთან.

ამ შეხედულების საპირისპიროა კორნელი კეკელიძის თეორია, რომელიც გვისაბუთებს, რომ საერო მწერლობის ფორმები, სახეები, თემები და მოტივები უკვე არსებობდა სასულიერო-საეკლესიო ქართულ მწერლობაში.

დღეს გარკვეულია, რომ რუსთაველი არის ქრისტიანი, იცნობს ბიბლიას, სახარებას, ნეოპლატონიზმს, ფსევდო-ლიონისე არეოპაგელს, რომელსაც ასახელებს კიდეც.

იგივე ითქმის სიკეთესა და ბოროტებაზე. მაგრამ მთავარი პოეზიაა, ადამიანები, საგნები და ემოციები.

რუსთაველი ამ ცოდნით გადადის რეალურ და პირობით აღმოსავლეთში, მუსულმანურ სამყაროში, რამაც სორციელობით, მიწიერი ვნებებით, რაინდული სულით აღავსო ქრისტიანობის სულიერი ბეციური იდეალები.

სასულიერო მწერლობის ხოგბითი ფორმა გააგრძელეს შავთელმა, ჩახრუსაძემ, რუსთაველმა. მაგრამ შეიცვალა ობიექტი – ქრისტეს, წინასწარმეტყველების, მოციქულების, წმინდანების ადგილი დაიკავეს მეფეებმა, გმირებმა, განსაკუთრებული ძალისა და სილამაზის პერსონაჟებმა ანუ გეცას შეენაცვლა მიწა.

შეიცვალა სიგყვის ესთეტიკაც.

სიგყვის ესთეტიკა

რუსთაველმა რადიკალურად შეიცვალა სიგყვის ესთეტიკა, რაც მოიგანეს ბიბლიის თარგმანებმა, ჰომილიებმა, ჰაგიოგრაფიულმა და ჰიმნოგრაფიულმა ტექსტებმა.

ისინი ეფუძნებოდნენ ასკეტურ-მისტიკურ რაციონალიზმს, რომელშიც მთავარი იყო საიქიო, უფალი და მათკენ მზირალი სული, ლექსიკაც შესაბამისი ჰქონდათ და სტერეოტიპული სახე-სიმბოლოებიც.

მორწმუნისა და მოწესისათვის ეს ყველაფერი რეალურად არსებობს. ამიტომ ამ სივრცეში სიტყვას ეძლევა რაციონალური სიმუსტე. ხოლო დეგალიზება სიმბოლურ-ალეგორიული განმარტებაა არსისა, მისი ერთი თვისების თუ ასპექტის ახსნა.

„ვეფხისტყაოსანში“ თავად მასალა, თავად ობიექტი უკარნახებდა ავტორს, რომ უარეყო ასეთი სტილი. მაგრამ საოცარია, როგორ უცებ მოხდა ქართული სულიერების მეტამორფოზა, შვიდასწლოვანი გამოცდილების უკუგდება, ეკლესიური ცნობიერებისაგან განთავისუფლება.

ომი, გმირი, ქალ-ვაჟის რომანტიკული სიყვარული, არაქრისტიანული სამყარო, მეფეთა და სარდალთა ცხოვრება, სიმდიდრე და სიუხვე, არისტოკრატიული ცხოვრების წესი, ეტიკეტი და მეტყველება შესაბამის სახეთა სისტემას აყალიბებდა, სადაც უპირატესი იყო გრძნობათა მოძალეა და სისხლის მისტერია.

პოემა ლირიკული ლექსი არ არის, რომ ავტორმა ერთი სტილი დაიცვას. იგი განსხვავებული ამრობრივი და ემოციური ნაკადებისაგან შედგება, რომელთაც ავლენენ განსხვავებული ნებელობის, ბიოგრაფიის, მისწრაფების პერსონაჟები.

რუსთაველის ლექსიც დამლელი იქნებოდა, რომ არ შედგებოდეს ორი განსხვავებული რიგმიკისაგან.

ბიბლიის ცალკეული წიგნები, განსაკუთრებით – ფსალმუნები, მუდამ მახლობელი იყო პოეგებისათვის. ისინი უფლის დიდებას, გრძნობათა დაღადისს, ხოგბასა და ქებას უცვლიდნენ ობიექტს და გადაჰქონდათ სასურველ საგანზე. მაგრამ ინარჩუნებდნენ ლირიზმს, მოძალეულ გრძნობებს, პათეტიკას.

მაგრამ თავად სიტყვა იყო სადა და ნათელი, თხრობა – ცხადი და გამჭვირვალე, რაც შემდეგ აითვისეს რეალისტებმა.

მისი წესრიგისა და ჰარმონიის, სიმუსტის საწყისი იყო აპოლონური სტიქია, რაც სჭირდება ეპიკოსს სიუჟეტის გაშლისა და მოქმედების განვითარებისათვის, რათა მიაღწიოს დრამატიზმს.

**„საწოლს დაწვა, გირს, მგირალსა ცრემლი
ძნელად ეხოცების,**

**ვითა ვერხვი ქარისაგან, ირხვეის და იკეცების;
რა მიჰლულნის, სიახლოვე საყვარლისა ეოცების,
შეკრთის, დიდნი დაიბახნის, მით პატიჟი ეოცების“.**

ეს პერსონაჟის მღელვარე ფსიქიკის ჩვენებაა, როცა მასამე ბაგონობს ეროსი და ურღვევს წონასწორობას. მაგრამ შფოთვა და ფორიაქი გადმოცემულია დისტანცირებით, ნათელი სიგყვებით, მეგაფორიზებისა და სიმბოლიზების გარეშე.

მოქმედების განვითარებისა და საგანთა ჩვენების ქამს პოეტის მეტყველება უალრესად სიგყვეძუნწია, ლაკონური და მუსტი:

**„დღისით ვლეს და სადამო-ქამს გამოუჩნდეს
დიდნი კლდენი,
კლდეთა შიგან ქვაბნი იყენეს, ძირსა წყალი ჩანადენი,
წყლისა პირსა, არ ითქმოდა, შამბი იყო თუ სასადენი,
ხე დიდრონი, თვალუწვდომი, მალლა
კლდემდის ანაყრდენი“.**

მსგავს მღვიმეში ცხოვრობდნენ ჩვენი შორეული წინაპრები.

ასეთ კლდის ნაპრალებში იყვნენ დაყუდებული ასურელი მამები.

ასევე ეპიკური სიღინჯით გადმოიციემა ომის დასაწყისი, რომელსაც უნდა მოჰყვეს სისხლისღვრა, კაცთა განუსჯელი ნოცვა-ქლეტა.

როგორც ქირურგი არ უნდა დელავედეს ოპერაციის წინ, ისე მეომარსაც მშვიდი ნერვები უნდა ჰქონდეს. აქ ბედმეგია გრძნობებზე საუბარი. მოქმედებას განაგებს სიკვდილ-სიცოცხლის ბედისწერა.

**„შუბი ვსთხოვე, ხელი ჩავეყავ მუზარადის დასარქმელად,
საომრად ატეხილი ვიყავ მათად გამგებელად,
ერთსა წავსწდი უტევანსა, წავგრბელი და
წავე გრბელად“.**

აქაც სიგყვიერ სიბზუსტესა და არსტისტიზმს არ ახლავს მე-
ტაფორა და სიმბოლო. თავად ობიექტური სიტუაცია, მისი ლა-
კონური ჩვენება წარმოქმნის დრამატულ განცდებს.

პირობითად ასეთი ხატვის სათავედ შეიძლება მივიჩნიოთ
ბიბლიური გრადიცია, რომლის მსგავსი სურათებით სავსეა
ძველი აღთქმა.

მაგრამ რუსთაველმა ასკეტურ-მისტიკური რაციონალიზმის
სანაცვლოდ ცხოვრების დრამატიზმი წამოსწია, ამქვეყნიური
არსებობის შუქ-ჩრდილები, რომელთაც ახლავს სისხლი და
ცრემლი, როგორც გამარჯვება, ისე დამარცხება. ოღონდ ეს აჩ-
ვენა ახალი პირობითობით, სადაც პირობითია არაბეთი, ინ-
დოეთი თუ გულანშარო, დრო და მანძილი და ავსებს ყოფითი
დეგალები და კონტაქტები.

ომის სისასტიკე, სიყვარულის სიშმაგე, დაკარგვის სასო-
წარკვეთა თუ გამარჯვების სიშლეგე დიონისური სტიქიაა, რო-
ცა პერსონაჟი ემორჩილება სულში დავანებულ დემონს, რო-
მელსაც იგი სიმართლისა და დანაშაულის გზით მიჰყავს სა-
სურველი მიზნისაკენ.

სადა და რთული სიგყვათ-სისტემა, კონკრეტიკა და ჰიპერ-
ბოლიზება, სიბრძნე და შფოთვა, მათი მონაცვლეობა ისევე
აუცილებელია დინამიური თხრობა-ხატვისათვის, როგორც მა-
ღალი და დაბალი შაირის ხშირი შენაცვლება.

სულთა საუფლოსკენ მზირალი ჰიმნოგრაფი ასე წერდა:

**„ღანმთქა მე, ვითარცა ბრპენი,
ჭამადთა სიმრავლემან წყუდიადისა უფსკრულთა,
რამეთუ ვერ გულისხმა-ვეყავ
მარხვისა იგი ნიჭი,
ჭეშმარიტად ფრთოვანმქმნელი სულისაი“.**

აქ ძველქართული ენის პათეტიკას ჰკეცავდა, გაშლის სა-
შუალებას არ აძლევდა ეკლესიის მიერ კანონიზებული სტილი
და თემატიკა, ასკეზი და მიღმა ქვეყანა.

რუსთაველმა რაკი სიტყვა ცხოვრებისაკენ შემოაბრუნა,
პათეტიკიდან, განცდიდან და მგრძნობელობიდან გამოიყვანა
მოულოდნელი და უეცარი მეტაფორული სახეები. ისინი გარდა-
ქმნიდნენ რეალობას, ახალ სინამდვილედ აქცევდნენ. მათ კი
ერთმანეთთან აკავშირებდა შედარება, განყოფილება ან ამსგავ-
სებდნენ ეპითეტები, რაც არის ხატვისა და ჩვენების დინამიკა,
თავისუფალი შემოქმედებითი ფანტაზირება.

უცხო საგანთა და სახელთა სიმრავლე კი რითმების კასკა-
დითა და ალიგერირებით ააქლერა:

„სოფლისა მნათი მნათობი, მზისაცა დასთა დასული“;
„გველნი მოშლით მოეკეცნეს, ბაღი შეღმა შერაშენდა“;
„მე ვარ არაბი, არაბეთს არს ჩემი დარბაზები“.

არისტოკრატიული და სამეფო გარემო, მეფეები და მეფეთა
ასულები, სპასპეგები და მეომრები არ მეტყველებდნენ ისე,
როგორც ეპისკოპოსები და ბერ-მონაზვნები, ან მასის რიგითი
წევრები – ის სივრცეც ესთეტიზირებულია, სადაც პერსონაჟები
მოძრაობენ, გადაადგილდებიან, ნადირობენ და ომობენ.

როცა მხატვრულ სახეთა სისტემას ერთვის სიმბოლოები,
მაშინ მეტყველება კიდევ უფრო რთულდება. მაგრამ აღქმას
აადვილებს მელიოდია, რომელიც თითქმის გაუგებარ ინფორ-
მაციასაც ემოციურად მისაღებს ხდის:

„ნახეს, მზისა შესაყრელად გამოემშვა მთვარე გველსა“;
„ვარდი გააპის, გამოჩნდის მუნ ბროლი გამომჭვირალი“;

ხოლო როცა სიმბოლო ამოხსნილია, მაშინ სიტყვათა თამა-
ში, მეგრისა და რითმის რკალში მოქცეული, აღიქმება რო-
გორც მინისპექტაკლი, სადაც პერსონაჟი გრაგედის გმირის
მონოლოგს ამბობს:“

**„შენი სიცოცხლე მეყოფის ჩემად იმედად გულისად,
გულისა ერთობ წყლულისა და ასრე ღიდაგულისად
მომიგონებდე, გახსოვდე მე შენთვის დაკარგული სად“.**

ასეთი გულსმომკვლელი ღირიმში აფორიაქებდა შეყვარებულ და მეომარ თაობათა გულსა და გონებას, ნერგავდა ქალის კულტს, გმირობისა და რაინდის იდეალს.

„ვეფხისტყაოსანში“ მხოლოდ ოთხჯერ იხსენიება სიგყვა „ქართული“, მაგრამ არავის შეპარვია ეჭვი, რომ ნესტანსა და გარიელს, თინათინსა და ავთანდილს ქართული სული ედგათ.

რუსთაველის აღმოსავლეთი ისეთივე პირობითი საბურველი იყო, როგორც დანტესათვის ჯოჯოხეთი, სალხინეელი და სამოთხე.

ესთეგიმებული სიგყვა ავსებს და ამოძრავებს სტატიკურ სიტუაციას. მაგრამ როცა სიტუაცია, სიუჟეტი დრამატულია, მაშინ მეტყველებას სამკაულებით გაშუალება და პირობითობა არ სჭირდება.

„ცოცხალ ვიყო, შენ ინდოეთს, ღმერთო, ხანი ვერა დაჰყო!

თუ ეცადო დაყოფასა, ხორცთა შენტა სული გაჰყო!

სხვა ჩემებრი ვერა ჰპოვო, ცათამდისცა ხელი აჰყო!“

როგორც რელიგიური მწერლობა, ისე ხალხური პოეზიაც გაურბის ორნამენტებს, ესთეგიმებას. ისინი სათქმელს ამბობენ გაშუალების გარეშე, პირდაპირ.

სიგყვის ესთეგიმება და ჰიპერბოლიზება აღმოსავლური მოვლენა იყო (შდრ – ქართული „ვისრამიანი“).

ასკეტიზმით გათანგულ და სასუფეველზე მლოცველ ბიზანტიას პოეტმა არჩია სენსუალური აღმოსავლეთი, სადაც შეიძლებოდა თავისუფალი მოქმედება, მხურვალე განცდების გამოცემა, ადამიანურ ვნებათა, სევდა-სიხარულის პოეტიზება, რასაც რენესანსულ მგრძობელობად, იდეალთა განახლებად მიიჩნევენ.

ქართული ენის მელოდიკას და პათეტიკას კარგად მოერგო აღმოსავლური ესთეტიზმი, ფერადი სიგყვა, რომელსაც კონტექსტის გარეშეც აქვს თავისთავადი ღირსება. დასავლურ პოეზიაში, მაგ., შექსპირთან, ამრობრივ-სიუჟეტური დრამატიზმით მოხდა კომპენსირება. ამიგომ საჭირო არ იყო ესთეგური თა-

მაში, ანდა – სიმბოლურ-ალეგორიული ქსელი, როგორც „პარსიფალში“.

დასავლურმა ლიტერატურამ დაამკვიდრა ტექსტის გრაფიკული ფინალი – მთავარი პერსონაჟი უნდა დაიღუპოს, როგორც ჯვარზე აცვეს იესო ქრისტე.

აღმოსავლურ ლიტერატურაში კონფლიქტებიდან და ქაოსიდან გმირი გამარჯვებული გამოდის (შდრ – „ტრისტან და იზოლდა“ და „ვისრამიანი“, როგორც ერთი მასალის განსხვავებული გადაწყვეტა).

რუსთაველი ამ გრადიციას ავითარებს და ამკვეთრებს.

გამარჯვებული ფინალი ანელებს ემოციურ სიმწვავეს. ამიტომ იგი უნდა შეევესო სიგყვის ესთეტიკასა და მელოდიკას, სიბნელის ძლევის პროცესს.

„გრძელი სიგყვა მოკლედ ითქმის, შაირია ამაღ კარგი“ – გვეუბნება რუსთაველი. მაგრამ პოეტის ორნამენტული, ყვავილოვანი სიგყვა რაციონალურ სიმუსტესთან ერთად ავრცობს საგნის ნიშან-თვისებას, რათა ასეთი არტისტიკით გვაჩვენოს და გვაგრძნობინოს მისი უცხო ფერისცვალება:

**„ვარდი ჭნებოდა, ღვრებოდა, ალვისა შგო ირხეოდა,
ბროლი და ლალი გათლილი ლაქვარდად გადიქეოდა“;
„შინა შევიდა, მას წინა ედგის ცრემლისა გუბები,
მელნისა გბათათ იღვრების სავსე სათისა რუბები,
შუა ძოწსა და აყიყსა სჭვირს მარგალიტი გყუბები“.**

ჰიპერბოლიზება, მზესთან შედარება და მზის დაჩრდილვა („მათ განანათლა სამყარო, გაცუდდეს შუქნი მზისანი“), გრძნობათა მოძალება, ცრემლთა ღვრა, დაბნედა, კაცთა და ნადირთა ხოცვაჲ აღმოსავლური მოვლენაა, ისევე როგორც ფერთა სიუხვე, პატიოსან თვალთა ელვარება, შვიდი მეციური მნათობი.

ცრემლთა ღვრა სჩვეოდათ იმ ბერ-მონაზვნებსაც, რომლებიც აღმოსავლური ქრისტიანობის მიმდევარი იყვნენ.

ისინი არ ჰგვანან იმ ქართველ მთიელებს, შვილის სიკვდილმეც კი ცრემლი რომ არ უნდა დასდენოდათ.

როგორც შეჰფერის წარმოსახულ გეოგრაფიულ გარემოსა და პერსონაჟებს, პოეტი შემოაქვს არაბულ-სპარსული ლექსიკა, რაც უცხო იყო ქრისტიანული მწერლობისათვის, მაგრამ, ცხადია, ძალიან კარგად იცნობდნენ არაბულ და სპარსულ სამყაროს. არც ინდოეთი იყო უცხო („ბალაგარიანი“, „ამირანდარეჯანიანი“).

„ვეფისტყაოსანს“ შეინახავს აღმოსავლეთი – წერდა ვალაკტიონი, რადგან გიპოლოგიურად იგი აღმოსავლური მოვლენაა და დგას ფირდოუსისა და ნიზამი განჯელის გვერდით, თუმცა შენარჩუნებული აქვს კავშირი ანტიკურ და ქრისტიანულ კულტურებთან, თხრობის რაციონალური სტილი.

აღმოსავლეთის, განსაკუთრებით არაბულ-სპარსული კულტურის იგნორირება და მხოლოდ დასავლური ძირების ძიება არ არის გამართლებული გეოგრაფიული გარემოთი, პერსონაჟთა ბუნებით, სიუჟეტით, სიგყვის ესთეტიკით.

პოეტის ქრისტიანული აღმსარებლობაც ისეა შებურული, რომ მის ამოხსნას დასჭირდა არა ერთი ერუდიტის ნიჭი და შრომა (მაგ., ვ. ნომადის კ. კეკელიძის, შ. ნუცუბიძის, აკ. გაწერელიას, ე. ხინთიბიძის გამოკვლევები, მ. გამსახურდიას „ვეფისტყაოსანის სახისმეცყველება“).

მურმან თავდიშვილს კარგად და დამაჯერებლად აქვს ნაჩვენები რუსთაველის მიმართება ფირდოუსთან და ნიზამი განჯელთან, მათი მსაგვრული კონსტრუქციების ათვისება და გადმოგანა, შეფარდება ქართულ სიგყვასთან, რამაც განაახლა მსაგვრული ამროვნება და გამოავლინა უცნობი პოეტენცია.

ასე მოხდა XX საუკუნეშიც, როცა ვალაკტიონმა, კ. გამსახურდიამ და სხვა მოდერნისტებმა ამჯერად დასავლეთს მიმართეს. მაგრამ, ამასთანავე, აღადგინეს რუსთაველის გრადიცი, რაც უარყვეს რომანტიკოსებმა და რეალისტებმა.

ახალი სინთეზის ფორმულა, რომლის საფუძველი რუსთაველის სიგყვის ესთეტიკაში იყო, ასე გადმოსცეს:

**„გაფიზის ვარდი მე პრუდომის ჩავლე ვაზაში,
ბესიკის ბაღში ვრგავ ბოდღერის ბოროტ ყვაილებს“.**

რუსთაველის ლექსმა და სიტყვის ესთეტიკამ განსაზღვრა და მიმართულება მისცა ქართულ ლიტერატურას, ქართულ ცნობიერებას.

ისინი არაა ცნობიერადაც ჩვენი მეხსიერებისა და ინტელექტის ნაწილია. ამიტომ მხოლოდ ის ჰპოვებს წარმატებას, ვინც ამ მაგისტრალს არ მოსწყდება და არ მონინდომებს ყველაფრის თავიდან დაწყებას.

* * *

როგორც გვიჩვენებს „ვეფხისტყაოსნის“ რეალიები, ომისა და მიჯნურობის სიშმაგე, სწრაფვა და ძიება, მოქმედებითა და სიტყვით ფანტაზირება, მათი ვრცელი დინამიკა, – ავტორი არ შეიძლება ხანდაზმული ყოფილიყო.

სამეფო კარის, მეფეთა და სარდალთა გარემოს, აგრიბუტიკის, ეტიკეტის ხაგვა და სტილის არისტოკრატიზმი, დიდი ცოდნა და კულტურა კი გვეუბნება, რომ ავტორიც მაღალი წრის წევრი იქნებოდა.

მაგრამ ასეთი უნაპირო ვნებათა ღელვის ტექსტს არ და ვერც დაწერდა მართლმადიდებელი ეპისკოპოსი XIII საუკუნის დამდეგს და ვერც სახელმწიფო საქმით დაგვირთული დიდებული.

„მწერლის გაზეთი“, 2016, 1-30 სექტემბერი

სარგის ცაიშვილის „წერილები და გამოკვლევები“

სარგის ცაიშვილი, როგორც ფილოლოგი და ლიგერატორი, ავტორია არაერთი მონოგრაფიისა და სტატიისა, რომლებიც ეძღვნება თხუთმეცსაუკუნოვანი ქართული მწერლობის თითქმის ყოველ პერიოდს. მეცნიერის თვალთახედვის არეში მოქცეულია ქართული კულტურის ევოლუციის სურათი. ამიგომ მისი ცალკეული ნაშრომები მხოლოდ კონკრეტული საკითხის კვლევა როდია, არამედ, ამასთანავე, პრობლემის ისტორიულ კონტექსტში ჩვენება, მისი მიმართების გარკვევა ზოგად პროცესთან.

ამ თვალსაზრისით განსაკუთრებით მნიშვნელოვანია მეცნიერის წიგნები - „წერილები და გამოკვლევები“ (ტ. I - „ვეფხისტყაოსნის ხელნაწერები და პოემის ტექსტის ისტორია“, ტ. II - „ძველი ქართული მწერლობა“), „წინამორბედი და თანამედროვენი“, რომელიც როგორც ანოტაციაშია ნათქვამი, ფაქტიურად „წერილებისა და გამოკვლევების“ მესამე ტომია. მათში განხილულია ქართული ლიგერატურისა და მეცნიერების არაერთი აქტუალური საკითხი. მეცნიერი ეხება არა მხოლოდ კლასიკოსთა შემოქმედებას, არამედ იმათაც, რომლებმაც მოკრძალებული წვლილი შეიტანეს ეროვნული კულტურის საგანძურში, სწავლობს ცალკეულ ფილოლოგიურ საკითხებს. მაგრამ ცენტრალური ადგილი ს. ცაიშვილის მეცნიერულ ნააზრევში უკავია შოთა რუსთაველსა და „ვეფხისტყაოსანს“, რომელსაც სწავლობს სიჭაბუკის წლებიდან დღევანდლობამდე.

შემოქმედების კვლევის საწყისი არის ტექსტი და არა ბიოგრაფია. თუ არ იქნა დადგენილი ავთენტური ტექსტი, ისე შეიძლება შეითხზას არაერთი მშვენიერი თეორია, ოღონდ სინამდვილისაგან დაცილებული. განსაკუთრებით ეს ეხება ძველ მწერლობას, რომელიც ხელნაწერებით ვრცელდებოდა, ე.ი. საუკუნეების მანძილზე იცვლებოდა კიდევ. ცალკეულ პირებს

თუ მთელს თაობებს შეჰქონდათ ახალი სკრიქონები თუ ეპიზოდები. ამდენად - გადამწერი პოეტენციური თანაავტორიც ხდებოდა. ტექსტის დადგენა ანუ მისი თავდაპირველი სახის აღდგენა ფილოლოგიის ურთულესი პრობლემაა, რომელიც გულისხმობს არა მხოლოდ ტექსტოლოგიურ მომზადებას, არამედ ფართო კულტუროლოგიურ ჰორიზონტსაც. არც „ვეფხისტყაოსნის“ ტექსტია გამონაკლისი (შდრ. - ჰომეროსის პოემების ირგვლივ შექმნილი თეორიები).

სარგის ცაიშილის კვლევა წლების მანძილზე მიმართულია „ვეფხისტყაოსნის“ ტექსტის თავდაპირველი სახის აღდგენისაკენ. მან არაერთი მონოგრაფია მიუძღვნა ამ პრობლემის თეორიულ და პრაქტიკულ გადაწყვეტას. მათგან უმნიშვნელოვანესია „ვეფხისტყაოსნის ტექსტის ისტორია“ და „ვეფხისტყაოსნის ხელნაწერები“. „ვეფხისტყაოსნის“ ტექსტის დადგენით იწყება რუსთველოლოგიის ისტორია. ამდენად მას დიდი და ხანგრძლივი ისტორია აქვს. მაგრამ შემდეგ უფრო მეტი აქტუალობა შეიძინა პოეტის ბიოგრაფიის აღდგენამ. პ. ინგოროყვამ რუსთველოლოგიურ პრობლემათა გადაჭრის საფუძვლად მიიჩნია რუსთაველის ბიოგრაფიის შესწავლა. ბიოგრაფია, ცხადია, საინტერესოა, მაგრამ მთავარია ნაწარმოები. კვლევის სხვა მიმართულება იყო კულტუროლოგიური პრობლემების გააზრება. მაგრამ ტექსტის განსხვავებული წაკითხვანი არღვევდა ძველ თეორიებს და წარმოშობდა ახალს. ჭეშმარიტების დადგენა კი ვერ ხერხდებოდა. 30-იანი წლებიდან „ვეფხისტყაოსნის“ ტექსტი სპეციალური კომისიის, სხვადასხვა დარგის სპეციალისტთა ერთობლივი შესწავლის საგანი გახდა.

ამ თვალსაზრისით ყველაზე თანმიმდევრულია ს. ცაიშილი, რომელიც წლების მანძილზე სწავლობს ვეფხისტყაოსნის ტექსტსა და ტექსტის ისტორიას. მან ლიგერაგურული თუ მსოფლმხედველობრივი კვლევის აუცილებელ წინაპირობად მიიჩნია ტექსტის აღდგენა. ამ პრობლემის გადაწყვეტა შეეძლო იმ პიროვნებას, რომელსაც სპეციალური საკითხების ცოდნის გარდა აქვს დიდი ფილოლოგიური და ლიგერაგურული ერუ-

დიცია. ს. ცაიშვილი სწორედ ის მკვლევარია, რომლის წარმოდგენაში მოქცეულია თხუთმეცსაუკუნოვანი ქართული მწერლობა. მისი კალამი შეეხო არა მხოლოდ კლასიკოსებს, არამედ – ლიგერატურის თანამგზავრებსაც. ამიგომ ახლავს ესეებსა, სტატიებსა და გამოკვლევებს არა მხოლოდ კონკრეტული საკითხების შესწავლის, არამედ - მთლიანი პროცესის გააზრების მიზანიც. მაგრამ მკვლევარს ეს ყოველივე კიდევ იმიგომ დასჭირდა, რომ უფრო სრულყოფილად გადაეჭრა ვეფხისგყაოსნის ტექსტის პრობლემა.

ს. ცაიშვილი, როგორც მკაცრი ფილოლოგი, დეტალურად სწავლობს პოემის ხელნაწერებს, აღწერს თითოეულ მათგანს, განსაზღვრავს მათ წარმომავლობას, ღირსებას, ვარიანტულ სახესხვაობას, მნიშვნელობას იმ იდეალური ტექსტისათვის, რომლის აღსადგენად ერთ წერტილში იკრიბება ყველა სკრიქონი (აქ არაფერს ვამბობთ მასზე, როგორც პოემის ტექსტის აღდგენის ერთ-ერთ ხელმძღვანელზე). ამასთან ერთად დაჯგუფებულია ხელნაწერები ექვსი ძირითადი ნიშნით. 1. ხელნაწერები 1712 წლის ვახტანგისეულ გამოცემამდე. 2. ხელნაწერები, რომლებიც სათავეს იღებენ პირველი ბეჭდური გამოცემისაგან. 3. შერეული რედაქციის ხელნაწერები. 4. „არგანუჯული“ ვარიანტი. 5. 1841 წლის გამოცემებიდან მომდინარე და 6. პოემის ფრაგმენტები. ის 164 ხელნაწერი, რომელმაც ჩვენამდე მოაღწია, რამდენიმე საუკუნით სცილდება პოემის დაწერის დროს. ამიგომ ავგორისეული ტექსტის სრული აღდგენა შეუძლებელია. მაგრამ თანდათანობითი გაწმენდა, ინტერპოლაგორთა მინიმუმამდე დაყვანა - აუცილებელი.

ს. ცაიშვილი რუსთველოლოგიაში ტექსტოლოგიური მიმართულების ყველაზე მკვეთრი გამომხატველია. მაგრამ, როგორც ითქვა, მისი ტექსტუალური კვლევა მოიცავს საკითხთა ვრცელ წრეს. საფუძვლით სამართლიანად მკვლევარს პოემის ტექსტი აქვს წარმოდგენილი რუსთველოლოგიის ფუნდამენტად. მაგრამ თვით ეს პრობლემა გააზრებულია უაღრესად ფართო ასპექტში. ს. ცაიშვილმა არა მხოლოდ ხელნაწერები

შეისწავლა და დაახასიათა, არამედ წარმოადგინა პოემის ტექსტის, ნამდვილისა და ნაყალბევის კვლევის ისტორია (ვახტანგ VI, თ. ბაგრატიონი, მ. ბროსე, 1888 წლის გამოცემა, ნ. მარი, დ. კარიჭაშვილი, ს. კაკაბაძე, იუსტ. აბულაძე, პ. ინგოროყვა, კ. ჭიჭინაძე, 1934, 1937, 1953 წლების გამოცემები...). არსებითად ეს არის რუსთველოლოგიური ამროვნების ჩასახვისა და განვითარების ისტორიაც, მაგრამ მეკლევარს ეს მხოლოდ ისტორიად არ სჭირდება, არამედ თანამედროვეობადაც, რათა ძველი შეხედულებანი განხილულ იქნეს პრაქტიკული თვალსაზრისით, სადღეისო პრობლემასთან მიმართებით. ვიცოდეთ ის, რაც გაკეთდა (მცდარად თუ მართებულად), რათა უფრო სრულყოფილად წარმოჩინდეს ტექსტის ნიუანსები, ტექსტის აღდგენის მექანიზმი.

განსაკუთრებულ ყურადღებას იქცევს რუსთველოლოგიის ვიწრო, სპეციფიკური საკითხების კვლევა, უამრავი ფაქტის, დეტალის, შეხედულების შეჯერება და ურთიერთდაკავშირება, ფილოლოგიური სიმუსგე და ფაქტობრივი უნივერსალიზმი. ამ თვალსაზრისით ს. ცაიშვილის რუსთველოლოგიური გამოკვლევები სანიმუშოა და ისინი გვიჩვენებენ თუ როგორ შეიძლება იქცეს ტექსტოლოგია პოემის ამხსნელ მექანიზმად. მხოლოდ ის განზოგადებანი, ის თეორიები იქნება ფასეული, რომლებიც დაეფუძნება მსგავს ვრცელ, მუსგ და უხვ ფილოლოგიურ მასალას. ამ კვლევის პრაქტიკული შედეგი არის ტექსტი, რომლის აღდგენა თანამედროვე დონეზე უკვე დამთავრდა (ცხადია, მომავალი მასში კორექტივებს შეიგანს). პოემის ტექსტის ფილოლოგიური გააზრება ერთგვარი „შავი სამუშაოც“ არის. მას შეიძლება არ ჰყავდეს მკითხველთა ფართო წრე, მაგრამ ს. ცაიშვილს აინტერესებს საბოლოო შედეგი, ის, რაც ურყევი აღმოჩნდება წლების შემდეგაც და ამდენად „ვეფხისტყაოსნის ტექსტის ისტორიას“ სახელმძღვანელო მნიშვნელობა ენიჭება. მაგრამ არა მხოლოდ რუსთველოლოგისთვის, არამედ - ყოველი ფილოლოგისათვის, ვინც ტექსტის აღდგენაზე იმუშავებს.

აქ ისევ წამოიჭრება „ფილოლოგისა“ და „ლიტერატორის“ პრობლემა. ჩვეულებრივ, ისინი ერთმანეთისადმი მგრულად არიან განწყობილნი. ს. ცაიშვილი ამავე დროს ლიტერატორიცაა. მაგრამ რუსთველოლოგიში რჩება ფილოლოგად, ალბათ პრობლემის სირთულის გამო, რადგან მიიჩნევს, რომ ჯერ საჭიროა მყარი ცოდნის მიღწევა, მომავალ განზოგადებათა დოკუმენტური ბუსტი საფუძვლის შექმნა. ეს გექსტისადმი დიდი სიყვარულისა და სიფრთხილის ნიშანიც არის, რათა არ მივაწეროთ ავტორს ისეთი რამ, რაც მას არ ეკუთვნის, არ დაიწყოთ ფანგაბირება „ვეფხისტყაოსნის“ თემებზე.

პოემის გექსტის ისტორიისა და ხელნაწერების კვლევის პარალელურად ს. ცაიშვილი გადმოგვცემს ლიტერატურული პროცესის არაერთ თავისებურებას, კონკრეტულ ფაქტს აქცევს ამროვნების შემადგენელ ელემენტად, რათა აღწერას თავი აარიდოს. ამ მხრივ განსაკუთრებით საინტერესოა მხაგვრული სტრუქტურის, მისი სპეციფიკის გათვალისწინება, ვეფხისტყაოსნის ჩანართი სტროფების გამოქვადება კონცეფციური ანალიზით. მეცნიერი თვლის, რომ XV-XVIII საუკუნეთა ქართულმა მწერლობამ (გარდა დ. გურამიშვილისა) არასწორად გაიგო ვეფხისტყაოსანი, წინ წამოსწია მეორეხარისხოვანი ტენდენციები, საგმირო-სათაფგასავლო ამბების თხრობის ნიმუშად მიიღო პოემა, დაემორჩილა მის პოეტიკას. გამოვლენილია ცალკეულ ინტერპოლაგორთა წყაროები (ხალხური „ტარიელიანი“, „ქართლის ცხოვრება“, კლერიკალური განწყობილება, „სოფლისადმი მღურვის“ მოტივი და ა.შ.).

როგორც ს. ცაიშვილი გვიჩვენებს, პირველ რიგში საჭიროა ვეფხისტყაოსნის კომპოზიციის აღგენა. ამ მხრივ დიდი სამუშაო შეასრულეს წინამორბედმა მკვლევარებმა. პოემას ჩამოაცილეს გაგრძელებანი, აშკარად ნაყალბევი სტროფები. მაგრამ ისევ რჩება ცალკეული საღავო საკითხები. ძირითადად ეს ეხება პროლოგს და დაბოლოებას. მაგრამ ისევ დავას იწვევს მოგიერთი სტროფის ავთენტურობაც. მეცნიერი გადმოგვცემს პროლოგის შესწავლის ისტორიას, ცალკეულ მკვლევართა

სკეპტიკურ თვალსაზრისს, სუბიექტურ შეხედულებას, ხელნაწერთა მონაცემებს, მათზე დაყრდნობით აღადგენს სტროფების თანმიმდევრობას და წარმოგვიდგენს პროლოგის სამ ტიპს. შემდეგ ეხება პოემის ძირითად ტექსტს, აჩვენებს განსხვავებებს, აშკარად ნაყალბევ სტროფებს, ცალკეულ ხელნაწერთა წყაროებს. პოემის შუა მონაკვეთისათვის გამოყოფილია ხელნაწერთა ოთხი ძირითადი ჯგუფი. შესაბამისად - ტექსტის ოთხი რედაქცია, მაგრამ ასევე სათანადო ყურადღება ეთმობა პოემის გაგრძელებათა რედაქციებს, პლასტების დათარიღებას, შედგენილობის მიხედვით ხელნაწერთა კლასიფიკაციას („ვეფხისტყაოსნის ხელნაწერები“).

1712 წელს ვახტანგ მეექვსემ დაბეჭდა „ვეფხისტყაოსანი“. ტექსტის აღდგენისათვის მას პრინციპული მნიშვნელობა აქვს. ამიგომაც იქცა რუსთველოლოგთა კამათის საგნად. მკვლევართა ერთი ნაწილი (მაგ. პ. ინგოროყვა და ს. კაკაბაძე) მიიჩნევენ, რომ ვახტანგმა ძველი რედაქცია უცვლელად დაბეჭდა: ამდენად იგი არის ყველაზე სანდო წყარო. მაგრამ მეცნიერთა უმრავლესობა თვლის, რომ ვახტანგისეული „ვეფხისტყაოსანი“ არის არა უცვლელი, არამედ - კრიტიკული გამოცემა. ს. ცაიშვილი ასაბუთებს, რომ ვახტანგმა XVII საუკუნეთა ხელნაწერების შემოკლების, ინტერპოლაციებისაგან ტექსტის გაწმენდის შემდეგ გამოსცა პოემა, მაგრამ ცხადია, ამ გამოცემას მრავალი ხარვეზიც ახლდა და რაც ყველაზე მთავარია - ტექსტის მიღმა აღმოჩნდა არაერთი რუსთველური სტროფი.

ს. ცაიშვილმა სპეციალურად შეისწავლა ვახტანგისეული რედაქცია და არაერთი სადაო საკითხი გადაჭრა. ისიც დადგინდა, რომ პოემის ხელნაწერთა ნახევარზე მეტი სათავეს იღებს ვახტანგის გამოცემიდან. ზოგიც - კომპილაციურია (15 ხელნაწერი). ასეთ ხელნაწერებს პოემის ტექსტის აღდგენისათვის ნაკლები მნიშვნელობა ექნებათ. მაგრამ რუსთველოლოგიის ისტორიის განუყოფელი ნაწილია ყოველი ხელნაწერი და ამდენად მეცნიერი თვითეულ მათგანს გულდასმით ეხება. ასე აღდგება პოემის გავრცელების, მასთან მიმართების კულტურ-

რული აგმოსფეროც, ხანგრძლივი კვლევა-ძიების შედეგად ს. ცაიშივილი ასკვნის: „ვეფხისტყაოსნის გექსტის დადგენა უნდა ითვალისწინებდეს გექსტის ისტორიის მონაცემებს და სწორედ ამის გამო საფუძლად უნდა ავიღოთ ვეფხისტყაოსნის ოთხივე რედაქცია და მათში შემავალი ნუსხები“. ხოლო გექსტის დახვეწისათვის (განსაკუთრებით შედგენილობის თვალსაზრისით) პრიორიტეტს ანიჭებს პირველ და მეოთხე რედაქციებს („ვეფხისტყაოსნის გექსტის ისტორია“).

30 წელი გავიდა მას შემდეგ, რაც სარგის ცაიშივილმა გამოაქვეყნა მონოგრაფია „ვეფხისტყაოსნის ვახტანგისეული რედაქცია“. ეს იყო მეცნიერის ერთ-ერთი პირველი რუსთველოლოგიური ნაშრომი და იგი იქცა მომავალი კვლევის საფუძვლად და ორიენტირად. აქ უკვე დაისვა პოემის რედაქციათა ურთიერთობის, გაგრძელებათა ინტერპოლაციების საკითხები. ავტორი ეძებს ვეფხისტყაოსნის ყალბისმქმნელთა ვინაობას, მათ მიერ დაწერილ დამატებათა გექსტებს. ათარიღებს ცალკეულ პლასტებს. მაგრამ ყოველი საკითხის კვლევა მოიცავს საკითხთა სპეციალურ წრესაც. ზოგჯერ ჭირს ყოველ მათგანზე გარკვეული პასუხის გაცემა. მაგ. ს. ცაიშივილი მსჯელობს ე.წ. „ხვარაზმელთა“ ეპიზოდზე, რომელზეც წერდა ალ. ბარამიძე ჯერ კიდევ 1928 წელს. ავტორი ეთანხმება ალ. ბარამიძეს, რომ იგი დაწერილი უნდა იყოს XVI საუკუნის პირველი ნახევრის შემდეგ. მაგრამ გაურკვეველი რჩება თუ ვინ იყო სარგის თმოგველი, რომელსაც ხვარაზმელთა ამბავი გაუღიქსავი დარჩენია.

რუსთველოლოგიაში ისევ დავას იწვევს ე.წ. ინდოხაგაელთა ამბავი. იგი სიუჟეტის აუცილებელი ნაწილია. მაგრამ მოღწეული გექსტი დამახინჯებული და შევსებული ჩანს. ს. ცაიშივილი აღნიშნავს ცალკეულ იდეურ და მხატვრულ შეუსაბამობას პოემის ძირითად ნაწილთან, გამოყოფს სუსტ ადგილებს, მსოფლმხედველობრივ და ესთეტიკურ დისჰარმონიასთან ერთად მეცნიერი სავსებით მართებულად აღნიშნავს ცალკეულ ბრწყინვალე სტრიქონებს, რომლებშიც ჩანს რუსთველური

ძალა. ამიგომ ასკვნის, რომ ინდო-ხაგაელთა ამბავი „რესტავრაციული გიპის ჩანართია“, რომელიც შეუთხზავთ XVI საუკუნემდე („ვეფხისტყაოსნის ვახგანგისეული რელაქცია“).

ს. ცაიშვილის დაკვირვებით, ინდო-ხაგაელთა ამბავს, განსხვავებით ვახგანგისაგან, პოემის განუყოფელ ნაწილად მიიჩნევდა სულხან-საბა ორბელიანი („ვეფხისტყაოსნის“ დაბოლოების საკითხისათვის“).

XX საუკუნეში, განსაკუთრებით პ. ინგოროყვას „რუსთველიანას“ შემდეგ, განსაკუთრებული აქტუალობა შეიძინა პოეტის ბიოგრაფიის პრობლემამ. პ. ინგოროყვამ „ვეფხისტყაოსანში“ დაინახა რუსთაველის ბიოგრაფიის პოეტური შიფრი, მისი თავგადასავლის მხატვრული რეალიზება. საერთოდ ბიოგრაფია ლიტერატურის ისტორიისათვის, მხატვრული ამროვნებისათვის მეორეხარისხოვანი საკითხია. იგი მნიშვნელოვანი ხდება მაშინ, როცა შემოქმედების გასაღებად იქცევა, თუმცა არც მაშინ მხატვრული თვალსაზრისით ფასეულსა და საყურადღებოს არ იძლევა. ეს უფრო შემოქმედების ფსიქოლოგიის სფეროა, რომელიც ნაკლებად უკავშირდება ესთეტიკურ ღირებულებას. პ. ინგოროყვას კონცეფცია მეცნიერებამ არ გაიზიარა, არ მიიღო იგი არც ს. ცაიშვილმა. აქ ერთ ფაქტსაც უნდა გაესვას ხაზი: ს. ცაიშვილი არ არის სენსაციების, აღმოჩენების, თვალისმოშტრელი თეორიების მოყვარული, ამგვარ ჰიპოთეზებს თუ მიგნებებს, უფრო სწორი იქნება თუ ვიცყვით - „ფილოლოგიურ მითებს“, მეტწილად სწრაფად ეცლება საფუძველი, თუმცა დიდ პოპულარობას იხვეჭენ და კვლევის სტიმულსაც იძლევიან.

ს. ცაიშვილი ყოველთვის ამოდის ტექსტის ჩვენებიდან, დოკუმენტური მასალიდან. მისი დაკვირვება ფრთხილია და საბუთიანი, ფილოლოგიურად სანდო და ზუსტი. ამასთან ერთად გადმოცემის სტილსაც უნდა მიექცეს ყურადღება: მეცნიერი მსჯელობს სადა და უბრალო ენით, გადმოგვცემს პოზიტიურ ცოდნას, რომლის მიღმა მრავალი დოკუმენტი და სამეც-

ნიერო წყარო იგულისხმება. ამის ნიმუშად შეიძლება ჩაითვალოს „შოთა რუსთველი (ბიოგრაფიული ესკიზი)“.

სარგის ცაიშვილი ემხრობა იმ აზრს, რომლის თანახმადაც რუსთველი არის იგივე „შოთა მეჭურჭლეთუხუცესი“. იგია გამობრუნებული იერუსალიმის ჯვრის მონასტერში ორი წმინდანის - იოანე დამასკელისა და მაქსიმე აღმსარებლის წინაშე. თამარის დროს საქართველოს ჰყოლია რამდენიმე ვეზირი და მათ შორის ერთ-ერთი თვალსაჩინოა მეჭურჭლეთუხუცესი (თანამედროვე გერმინოლოგიით – ფინანსთა მინისტრი). მეცნიერი იშველიებს XVI-XVIII საუკუნეთა ცნობებსაც, აგრეთვე ხალხურ გადმოცემებს., აღსანიშნავია, რომ გრადიციული ცნობები ძირითადად მართლდება. საერთოდ ს. ცაიშვილი დიდ ყურადღებას აქცევს რუსთველოლოგიურ საკითხთა გასარკვევად XVI-XVIII საუკუნეთა ცნობებს. ეს თუნდაც იმიტომ არის აუცილებელი, რომ იმხანის მწერლები უფრო ახლოს დგანან რუსთველის ეპოქასთან, ჩვენზე მეტი მასალებიც ექნებოდათ ხელთ. ხოლო როცა ამ პერიოდში გამოთქმულ შეხედულებებს მოეპოვება შესაბამისი არგუმენტი თვით პოეტის დროინდელ ისტორიაში, მაშინ უეჭველ სიმართლედ უნდა ვცნოთ.

ს. ცაიშვილი რუსთველს მიიჩნევს მესხური წარმომავლობის ფეოდალად, თორელთა გვარის წარმომადგენლად. საამისოდ მოაქვს არაერთი ფაქტი: ქვაბისხევის მონასტერში აღმოჩნდა XII საუკუნის ფრესკა, პოემის უძველეს ხელნაწერთა ფრაგმენტები ნაპოვნია მესხეთში, სახელი შოთა გავრცელებული იყო მესხეთის ფეოდალთა შორის, მეჭურჭლეთუხუცესის სახელს მფლობელები იყვნენ თორელები და ჯაყელები და სხვ. ამასთან განსაკუთრებით შთამბეჭდავია ფრესკა, რომელმაც გამოხატულია ჭაბუკი ფეოდალი „შოთა“. ს. ცაიშვილის ვარაუდით, ვეფხისტყაოსნის ავტორი არის შოთა თორელი, ძე ჭიანჭერისა, რომელიც XII საუკუნის 80-იანი წლებიდან დაახლოებით 1204 წლამდე იყო მანდაგურთუხუცესი. ხოლო შოთა მეჭურჭლეთუხუცესი უნდა ყოფილიყო 1205-1220 წლებში (საერთოდ თორელების საგვარეულოს იმკამად არაერთი მნიშვნე-

ლოვანი სახელო ეკავა), ფლობდა ქინვანსა და რუსთავს, რუსთ-ველობაც აქედან მიუღია.

როგორც ითქვა, ს. ცაიშვილი არაერთხელ უბრუნდება ვახტანგისეულ გამოცემას, ვახტანგის შეხედულებებს, სპეციალურად განიხილავს ვახტანგ VI-ის თვალსაზრისს რუსთველის მიჯნურობაზე. მკვლევარი აღნიშნავს, რომ ვახტანგ მეექვსემ დაიცვა ვეფხისტყაოსნის ავტორი, უარყო მისი სპარსული წარმომავლობა. მაგრამ პოემაში ასახულ სიყვარულს მისცა მისტიურ-ალეგორიული განმარტება. ცხადია, ასეთი ინტერპრეტაცია, თუ ის სინამდვილეს შეეფერება, არც პოემისა და არც მეცნიერული ამროვნების ნაკლად არ ჩაითვლება, როგორც ეს მიაჩნდათ რუსთველოლოგებს (მაგ., „ღვთაებრივი კომედია“ მთლიანად მისტიკური ხილვაა). მაგრამ ამჯერად მართლაც იგრძნობა ტენდენცია, რომ კომენტატორმა რელიგიურ თვალსაზრისს შეუგუოს ვეფხისტყაოსანი, მიანიჭოს მას ერთგვარი კანონიკური გაგება. ეს ერთის მხრივ, მაგრამ როგორც ასკენის ს. ცაიშვილი, მეორეს მხრივ ვახტანგ მეექვსე ამოდიოდა თავისი შემოქმედებითი პრაქტიკიდან, რომლის თანახმადაც ამქვეყნიური არსებობა წარმავალია, წარუვალთ სწრაფვა ღვთაებისაკენ.

ეს არის უმაღლესი სიყვარული. ამგვარი თვალსაზრისი ფართოდ გავრცელებულა XVIII საუკუნის ქართულ ემიგრანტულ მწერლობაში. ხოლო ყველაზე სრულად გამოხატა დავით გურამიშვილმა. კ. კეკელიძემ სიყვარულის მისტიკური გააზრება სუფისტურ მოძღვრებას დაუკავშირა, რომელიც სპარსული პოემიის საფუძველი იყო. ს. ცაიშვილი ცვლის ამ თვალსაზრისს, გაზვიადებულად მიიჩნევს სუფიზმის მნიშვნელობას და აქცენტი გადააქვს ნეოპლაგონურ ნაკადზე. მაგრამ ალბათ არც სუფიზმისა და შესაბამისად სპარსული პოემიის იგნორირება იქნება გამართლებული.

ს. ცაიშვილი ვეფხისტყაოსნის არაერთ სხვა საკითხსაც ეხება (რუსთველის ზოგადსაკაცობრიო მნიშვნელობა, მსოფლმხედველობა, პოემის პოეტიკა...). გვინდა გამოვყოთ ერთი მათ-

განი - როგორ გავიგოთ „ვეფხის“ მნიშვნელობა? თითქოს ეს კითხვა არც უნდა გავგიჩნდეს, იმდენად ბუნებრივი და ნათელი გვეჩვენება პოემის სათაური. მაგრამ ს. ცაიშვილი ცხადყოფს, რომ „ვეფხის“ შესატყვისი ყოფილა ლათინური „ლეოპარდოს“, ხოლო „ჯიქისა“ - ძველბერძნული „ტიგრის“ და ამდენად პოეტი წერს ლეოპარდის ტყავით შემოსილ რაინდზე. მაგრამ დროთა ვითარებაში მოხდა გერმინთა შენაცვლება, სახეცვლა. დღევანდელი მკითხველი პოემის „ვეფხს“ ლეოპარდად არ აღიქვამს, მაგრამ ს. ცაიშვილი მიუთითებს, რომ ეს არის ისტორიული სინამდვილე (ასახელებს ნ. მარს).

სტატია „ვეფხი და „ჯიქი“ ვეფხისტყაოსანში“ 1965 წელს დაიწერა.

მას შემდეგ კარგა ხანი გავიდა (ამ საკითხს სხვებიც შეეხნენ). მაგრამ იმდენად ძლიერი აღმოჩნდა გრადიციის ინერცია, პოემის ვეფხს ლეოპარდად (ავაზად) მაინც ვერ აღვიქვამთ. პოემის არაერთმა მთარგმნელმა (მაგ. ჰ. ბუდენზიგმა) ვეფხი სწორედ ლეოპარდად თარგმნა. აქ ბედმეტი არ იქნება აღვნიშნოთ, რომ კ. გამსახურდიას „დიდოსტაგის მარჯვენაში“ სწორედ ავაზა (ლეოპარდი) არის შორენას სიმბოლიკური ჰიპოსტასი და არა ვეფხვი.

პოემამ განუმოძეო მგვაგლენა მოახდინა იმ დროის მწერლობაზე, მოაქცია თავის ტყვეობაში და დათრგუნა კიდეც: გენიოსს არა მხოლოდ წინ მიჰყავს ამროვნება, არამედ – უნებურად ამუხრუჭებს კიდეც მას. უნდა მოვიდეს ახალი გენიოსი, რომელიც დაუპირისპირდება დიდ წინამორბედს და მისი ტყვეობისაგან გამოისხნის მწერლობას. მაგრამ აქ თავს იჩენს ასეთი პარადოქსი: ამჯერად იგი ხდება ამროვნების დიქტატორი და შემბოჭველი. ხოლო ისტორიის განვითარების ვრცელ პერიოდზე ჩანან დიდი სახელები. ისინი ქმნიან მაგისტრალურ ხაზს, რომლის გარშემო მწკრივდებიან ცალკეული ტალანტები, როგორც პროცესის თანამგზავრები. როგორც აღნიშნავს ს. ცაიშვილი, პირველი პოეტი, რომელმაც რუსთველის შემდეგ ახალი გზა გაკაფა ქართულ პოეტურ ამროვნებაში, არის დავით

გურამიშვილი (შდრ. ერთ-ერთი წიგნის სახელწოდება - „შოთა რუსთაველი - დავით გურამიშვილი“). ამიგომ იჩენს მკვლევარი ესოდენ დიდ ინტერესს „დავითიანის“ ავტორის მიმართ.

სარგის ცაიშვილი გადმოგვცემს ბიოგრაფიულ ცნობებს, იმ რთულ პოლიტიკურ აგმოსფეროს, არეულ დროს, რომელშიც მოუხდა ცხოვრება პოეტს. განსაკუთრებით საინტერესოა კულტურული გარემოს ჩვენება. ეს თუნდაც იმიგომ იქცევეს ყურადღებას, რომ ნათელი ხდება თუ როგორ გადაეცა ქართული ეროვნული კულტურა დავით გურამიშვილს. მკვლევარი აანალიზებს დ. გურამიშვილის პოეზიის ძირითად გენდენციებს, რომელთაგან უმთავრესია ქრისტიანულ კულტურასთან მიმართება. ეს იყო „დასავლური ხაზის“ კიდევ ერთი გამოვლენა. ისიც ცხადია, რომ XVI-XVIII საუკუნეებში ძლიერი იყო სპარსულენოვანი კულტურის მგავლენა. მაგრამ დ. გურამიშვილის „დასავლური ხაზი“ არის უფრო გრადიციული ქრისტიანიზმი, პოეზიის რელიგიური გაგება, ვიდრე თანამედროვე ევროპეიზმი, რომელიც ჩამოყალიბდა რომანტიზმის ეპოქაში. ს. ცაიშვილი გვიჩვენებს დ. გურამიშვილის თეოლოგიურ-მისტიკურ თვალსაზრისს, რეალური თხრობის გადასვლას სპირიტუალურ ხილვაში, მიმართებას ჰიმნოგრაფიასთან, ბიბლიასთან, ყოველ დებულებას ასაბუთებს კონკრეტული მაგალითებით. მაგრამ ამასთან ერთად მიმოიხილავეს ფოლკლორული ნაკადის მნიშვნელობას, ეს იქნება ქართული თუ რუსულ-უკრაინული. ეს იყო თითქოს პარადოქსული შესამება - ქრისტიანული მისტიკა და წარმართული მოგვიებით შეფერილი ხალხური ლექსი. მკვლევარი ფოლკლორული ნაკადის ათვისების დროს გამოყოფს მელოდიის მნიშვნელობას.

დ. გურამიშვილამდე კარგა ხნით ადრე არჩილმა წამოაყენა ე.წ. „მართლის თქმის“ პრინციპი, რომელიც უპირისპირდებოდა „ვეფხისტყაოსნის“ სტილს, პოეტიკას, პერსონაჟთა ბუნებას. მაგრამ ეს იყო თეორიული უარყოფა, რომელსაც პრაქტიკული შედეგი თითქმის არ მოჰყოლია. რუსთაველის გრადიციები ნაწილობრივ დაძლია, ე.ი. ქართული ლექსი ახალ არეალ-

ში გაიამბრა დ. გურამიშვილმა. საამისოდ იგი როგორც ს. ცაიშვილი ნათელყოფს, ემყარებოდა წინამორბედთა გამოცდილებას (თეიმურაზ I, არჩილი, ვახტანგ VI). მან დაძლია აღმოსავლური პოემიის „ყვავილოვანი სტილი“ და ამ მხრივ, როგორც მიუთითებს სარგის ცაიშვილი, მომავლის პოემიის წინამორბედად იქცა. მაგრამ ისიც უნდა ვთქვათ, რომ დ. გურამიშვილის პოემია გვიან ჩაერთო მხატვრული ამროვნების პროცესში, არსებითად მაშინ როცა უკვე მწერლობის წინაშე სხვა იდეალები იდგა. თორემ ალბათ მისი ზეგავლენაც უფრო მნიშვნელოვანი იქნებოდა. ამ ფუნქციის შესრულება დაეკისრა ბესიკ გაბაშვილის ლირიკას.

„ვეფხისტყაოსნის“ შემდეგ სარგის ცაიშვილის განსაკუთრებული მეცნიერული ინტერესის საგანია XVII-XVIII საუკუნეთა მწერლობა. როგორც ითქვა, ეს თუნდაც იმით იყო გამოწვეული, რომ პოემის ხელნაწერები, ვახტანგისეული გამოცემა, პირველადი ცნობები პოეტიკაში ამ ეპოქას მიეკუთვნება. ამავე დროს რუსთაველი ქცეულია ფეტიშად, მხატვრული ამროვნების ეგალონად, თუმცა არ არის გაცნობიერებული „ვეფხისტყაოსნის“ ნამდვილი არსი, მაგრამ მთავარი მაინც არის სულიერი ფასეულობანი. ს. ცაიშვილმა სპეციალურად შეისწავლა ამ ეპოქის თვალსაჩინო ოსტატების შემოქმედება (თეიმურაზ I, იოსებ გფილელი, ფეშანგი, სულხან-საბა ორბელიანი, ვახტანგ VI, დავით გურამიშვილი, ბესიკი). მაგრამ ამჯერად იძიება არა ფილოლოგიური პრობლემები, არამედ - მხატვრული სამყარო. მკვლევარი ცალკეულ ავტორს სწავლობს ორი მიმართულებით - ა) აღგენს ბიოგრაფიას, ბ) წარმოაჩენს ესთეტიკურ ღირებულებას. ცხადია, ამ მწერლებზე არაერთი გამოკვლევა არის დაწერილი, რომელთა ავტორები არიან გამოჩენილი სპეციალისტები (კ. კეკელიძე, გ. ლეონიძე, ალ. ბარამიძე), მაგრამ ინტენსიურ კვლევა-ძიებას მოაქვს ახალი მონაცემები, უარიყოფა ძველი ჰიპოთეზები, ფართოდება ამროვნების ჰორიზონტი, ისახება ახალი იდეები.

ს. ცაიშვილი ახდენს დაგროვილი ცოდნის სისტემატიზაციას, გადმოგვცემს თავის პირად დაკვირვებებს, აერთიანებს ავგორის ცხოვრებასა და შემოქმედებას, შემოქმედებას კითხულობს ბიოგრაფიის შუქზე. მაგრამ იგი, როგორც უაღრესად ფრთხილი მკვლევარი, არ ქმნის თეორიებს, მისდევს ფაქტების ლოგიკას, ბუნებრივად და ძალდაუტანებლად გადმოგვცემს მხატვრულ სპეციფიკას. მკვლევარი შეცნობის პროცესს არ გვაცნობს - იგი შედეგების წარმოდგენით იფარგლება. ამიგომ მისი ნაშრომები იოლად იკითხება, თუმცა დატვირთულია ფილოლოგიური მასალით. ს. ცაიშვილის ძირითადი მიზანი მაინც პოეტური აზროვნების ევოლუციის ჩვენებაა. იგი არაერთხელ უბრუნდება ამ პრობლემას, მსჯელობს კონკრეტული ავგორებისა და მაგალითების საფუძველზე. ამიგომ მიმართავს იმ სახელებს, რომელთაც საკვანძო მნიშვნელობა აქვთ XVI-XVIII საუკუნეთა მწერლობისათვის.

ამ მხრივ მსჯელობა შორს წაგვიყვანს. მაგრამ მაინც გვმართებს გამოვყოთ ზოგიერთი საკითხი - რუსთაველის გავლენა XVI-XVIII საუკუნეთა ლიტერატურაზე, ვახტანგ VI-ის მიჯნურობის მისტიკურ-ალეგორიული თეორია, რელიგიურ-მისტიკური და ფოლკლორული ნაკადი დ. გურამიშვილის შემოქმედებაში, ბესიკის ლექსის კომპოზიცია, ეპიკური პოემების რღვევის პროცესი, რუსთველური შაირის დაძლევა და ა.შ. ყოველ მათგანს ს. ცაიშვილი ორიგინალურად აშუქებს და გვიჩვენებს არა ლოკალურ გარემოში, არამედ - განვითარების თვალსაზრისით, ეროვნულ თუ უცხო ლიტერატურათა გრადიციებთან მიმართებით. მეცნიერის შეხედულებანი, დაკვირვების შედეგები უაღრესად ზუსტია. ეს არის მყარი ცოდნა, რომლის გადაფასება არ დასჭირდება მომავალ მკვლევარებს (როგორც ეს ხშირად მომხდარა ჩვენს ფილოლოგიაში).

ს. ცაიშვილი განიხილავს ბიოგრაფიულ საკითხებსაც, მაგრამ მათ მნიშვნელობას არ აზვიადებს. მისთვის მთავარია შემოქმედება და არა ცხოვრება. ისტორიული ფონი, ბიოგრაფია საჭიროა იმდენად, რამდენადაც გვეხმარება პოემების გაგებაში,

საერთოდ უფრო ხშირად ბიოგრაფიულ ღეგალებს იკვლევენ, ვიდრე შემოქმედებას. უნდა შევნიშნოთ, რომ ნ. მარისა და კ. კეკელიძის ინერციით ძველი ქართული მწერლობის შესწავლა ძირითადად ფილოლოგიური მეთოდით წარიმართა, რამაც ჩრდილში მოაქცია სულიერი ფასეულობანი. ამიგომაა, რომ ჯერჯერობით არ დაწერილა ძველი ქართული ლიტერატურის ისტორია, რომელშიც მხატვრული აზროვნების, ფორმებისა და იდეების განვითარების პროცესი იქნებოდა წარმოდგენილი. ამ თვალსაზრისით ს. ცაიშვილის გამოკვლევები არაერთ მნიშვნელოვან დებულებას გვთავაზობენ (ფილოლოგიური კვლევის დროსაც). ამისი ერთი მიზეზი ისიც არის, რომ მკვლევარი არ იფარგლება რომელიმე პერიოდით. იგი სწავლობს ქართული მწერლობის თითქმის ყოველ მონაკვეთს და რაც მთავარია - თანამედროვე ქართულ მწერლობას. თანამედროვეობის შესწავლა თვითმიზანი როდია. იგი ნიშნავს აზროვნების დინამიკის განცდას და ამდენად თანამედროვე შეხედულებებით, ცოდნით, გემოვნებით აღჭურვილი მკვლევარი წარსულს აქცევს დღევანდელობის ნაწილად, სწორედ შემოქმედებითი თვალთახედვით აშუქებს გარდასულ მოვლენებს.

ს. ცაიშვილი ნაკლებად ეხება ე.წ. სასულიერო მწერლობას, რუსთველამდელ ქართულ ლიტერატურას. მაგრამ ერთი ნაშრომი უნდა გამოვყოთ - „მოგიერთი საკითხი რითმის ისტორიიდან“, რომელიც კარგა ხნის წინათ დაიწერა. მას შემდეგ არაერთი პოეტიკური ნაშრომი გამოქვეყნდა, მაგრამ იგი მაინც ინარჩუნებს მნიშვნელობას, თუნდაც იმიგომ, რომ რითმის საკითხი უშუალოდ უკავშირდება რუსთაველს და ამდენად მეცნიერი ფაქტიურად იკვლევდა ერთი რუსთველოლოგიური პრობლემის გენეზისს.

XIX საუკუნის მწერალთაგან სარგის ცაიშვილი მომეცებულ ყურადღებას უთმობს ილია ჭავჭავაძესა და ვაჟა-ფშაველას. მაგრამ გვაცნობს კონკრეტულ დაკვირვებას და არა ზოგად პორტრეტს ან მათი შემოქმედების დახასიათებას. განსაკუთრებით საყურადღებოა ილია ჭავჭავაძის წარმომავლობის

ბიება. ერთხანს თითქმის განმტკიცდა ამრი, რომ ჭავჭავაძეები ფშავიდან გავიდნენ კახეთში. ს. ცაიშივლს მოაქვს ახალი ფაქტი - ცნობა კახა თორელისა და მისი მეუღლის სიგელიდან (1260 წ.), რომლის თანახმად თეძმის ხეობაში, ქართლში, არსებულია ტოპონიმი „ჭავჭავისი“. ამ ტოპონიმის არსებობას ადასტურებენ თანამედროვე მკვლევარებიც. ს. ცაიშივლს თვითონაც შეუმოწმებია, ამ ისტორიული პუნქტის ახლო-მახლო დღეს თუ ცხოვრობენ ჭავჭავაძეები. გაირკვა, რომ სოფ. ნულში მოსახლეობს ჭავჭავაძეთა გვარის 26 ოჯახი. ისტორიულად ისინი გლეხები ყოფილან. ხოლო კახელი ჭავჭავაძენი თავადები იყვნენ. მკვლევარი გამოთქვამს ვარაუდს, რომ ილიას წინაპრები აქედან გადავიდნენ კახეთში და იქ მიაღწიეს თავადობას. ვფიქრობთ, სიტყვა „ვარაუდი“ მეტისმეტი სიფრთხილის ნიშანია.

ს. ცაიშივილი ასაბუთებს თავის დებულებას ჭავჭავაძეთა წარმომავლობაზე და მისი გათვალისწინება უთუოდ მოუწევთ დიდი ილიას ცხოვრებისა და შემოქმედების მკვლევარებს. ასევე საინტერესოა ილია ჭავჭავაძის მიმართების გარკვევა გეორგ ბრანდელისადმი, სახარების ერთი აფორიზმისადმი და სხვ.

„ვაჟა-ფშაველას სიბრძნის სამყაროში“ ეხება თ. ჩხენკელის წიგნს - „გრაგიკული ნიღბები“. მაგრამ ეს არ არის რეცენზია. იგი უფრო მსჯელობაა და ამროვნება დიდი პოეტის მსოფლგანცდის იმ თვისებებზე, რომლებიც თამაზ ჩხენკელმა წამოსწია. ისიც ნათელი ხდება, თუ რა ღრმად გრძნობს და განიცდის სარვის ცაიშივილი ვაჟა-ფშაველას პოემიას. ამ თვალსაზრისით უაღრესად საინტერესოა დაკვირვება „დევეების ქორწილზე“, „კოპალასა“, „ალულა ქეთელაურზე“ და „გველისმჭამელზე“. მაგრამ მეცნიერს უფრო აინტერესებს პოეტის მხაგვრული ამროვნების მოდელი, ვიდრე რომელიმე კონკრეტული ნაწარმოები, იმ არსის პოვნა, რომელიც განსაზღვრავს შემოქმედის სილადეს. ამასთან დაკავშირებით იგი არასწორად მიიჩნევს თ. ჩხენკელის გაგაცებას პოეტის ინტუიციური წვდომით და ჰეგელზე დაყრდნობით თვლის, რომ დიდ ხელოვანს ყველაფერი გააზრებული აქვს. თ. ჩხენკელი შენიშნავს, საეჭვოა, რომ 27

წლის ვაჟა-ფშაველას გაცნობიერებული ჰქონოდა „ალუდა ქეთელაურის“ მითოსური საფანელიო. ცხადია, გაუცნობიერებლად შედეგრი არ იქმნება, მაგრამ ნაწარმოებში მთავარი არის მაინც სტიქიური საწყისი, ის ძალა, რომელსაც გრძნობს ხელოვანი, მაგრამ აზრებად და ცნებებად აქცევს მეცნიერი, მკვლევარი. ამ მხრივ ალბათ ვაჟა-ფშაველას ისევე როგორც არა ერთ დიდ ხელოვანს (გარდა ე.წ. ინტელექტუალისტებისა), შეცნობილი ვერ ექნებოდა ის სამყარო, რომელიც წინაპართაგან სისხლისა და გენების დარად გადმოეცა. მაგრამ გენიალობა ის არის, რომ ხელოვანს არაცნობიერადაც ყველაფერი მოწესრიგებული აქვს თავის შემოქმედებაში. ამიგომაც აქვს მის აზროვნებას ის სიღრმე, რომელსაც ჩინებულად აჩვენებს ს. ცაიშივილი სწორედ მითოსური სტრუქტურების ანალიზით.

სარგის ცაიშივილი, როგორც რუსთველოლოგი, ძირითადად ფილოლოგია. XVI-XVIII საუკუნეთა კვლევისას თავის ბუნებაში აერთებს ფილოლოგსა და ლიგერატორს. ხოლო XX საუკუნის კულტურაზე მსჯელობისას მთლიანად ლიგერატურულ-ესთეტიკური პრობლემატიკით იფარგლება. ეს არის მისი მეცნიერული აზროვნების მეორე თვისება, მხატვრული ნიუანსების წვდომა ერუდიციასთან ერთად (და იქნებ უფრო მეტადაც) მოითხოვს გემოვნებას, ლიგერატურული აღქმის ფაქიმ უნარს. ამიგომაა, რომ არაერთი მკვლევარი თავს არიდებს წმინდა მხატვრული პრობლემატიკის ანალიზს და მას ცვლის ფსევდოაკადემიური მოგადი მსჯელობით.

სარგის ცაიშივილი განიხილავს XX საუკუნის არაერთი თვალსაჩინო მწერლისა და პოეტის შემოქმედებას (გ. გაბიძე, გ. გაბიძე, გ. ლეონიძე, ს. ჩიქოვანი, კ. გამსახურდია, ლ. ქიაჩელი, ნ. ლორთქიფანიძე...), რომლებიც უცყუარი ლიგერატურული გემოვნებითაა აღბეჭდილი. მკვლევარი, გარდა ქართული სინამდვილისა, გვაცნობს ევროპულ და რუსულ მწერლობას, ლიგერატურულ სკოლებს, სალექსო ფორმათა გენემისს, ჟანრების გრანსფორმაციას და მათ აკავშირებს კონკრეტულ მწერალთან, მათ ფონზე განიხილავს შემოქმედების პრობლე-

მატიკას. იგი მეტწილად გვთავაზობს ესეისტურ პორტრეტებს. ამიგომ ეხება არა იმდენად რომელიმე ნაწარმოებს, რამდენადაც ავტორის მთლიან შემოქმედებას, ძირითად სულისკვეთებას, მამოძრავებელ იდეოლოგიურ თუ ესთეტიკურ ძალებს. მწერალი და მისი მხატვრული ნააზრევი დანახულია ეპოქისა და კულტურულ მოვლენათა ფართო კონტექსტში.

მაგალითისათვის შეიძლება დაეასახელოთ „ტიციან გაბიძის პოეტური ღვაწლი“. ეს სტატია დაიწერა მაშინ, როცა ქართველი მკითხველი ხელახლა გაეცნო რეპრესირებული პოეტის შემოქმედებას, ე.ი. როცა ისევ ბატონობდა ვულგარული სქემები და მხოლოდ ის-ის იყო იწყებოდა დოგმების რღვევა. ამ თვალსაზრისით უადრესად საინტერესოა ს. ცაიშვილის ნაშრომი და დღესაც იკითხება როგორც ნამდვილი შთაგონებისა და ღრმა ცოდნის ნაყოფი, ხოლო ეს იმასაც ნიშნავს, რომ მომავალშიც ასევე წაიკითხავენ. მკვლევარი შეეხო გ. გაბიძის პოეტურ ევოლუციას, ქართული სიტყვის განახლებას, „ცისფერი ორდენის“ მნიშვნელობას. სავსებით სამართლიანად არის შენიშნული, რომ პოეტის შემოქმედება არ ეტყვა რომელიმე სტილის ან მიმართულების ჩარჩოში და ვერც ადრეულ ტიციან გაბიძეს განვსაზღვრავთ, როგორც მხოლოდ სიმბოლისტს. შემოქმედი მეცნიერი არ არის, რომ აინტერესებდეს რომელიმე ცნების ბუსტი დადგენა. მითუმეტეს - თეორიული პრინციპების განუხრელი ერთგულება. ამიგომ იყო გ. გაბიძე ერთხანს დადამიმით გატაცებული, თუმცა დადაიბში სიმბოლიზმის უარმყოფელი ძალა იყო. ამდენად თელის ს. ცაიშვილი, რომ ცისფერყანწელთა მთავარი დამსახურება არის არა სიმბოლისტური სკოლის დაარსება (რომელსაც ესოდენი გატაცებით ქადაგებდნენ), არამედ - პოზიტიური წვლილი, რაც ქართული ლექსის განახლების პროცესში შეიგანეს.

საინტერესო ასპექტშია დანახული და განხილული „ცხენი ანგელოსით“, როგორც ალუზია წმ. გიორგის თეთრ მხედარზე. მაგრამ მასვე უნდა დაემატოს „აპოკალიფსის თეთრი იმედი“.

ს. ცაიშვილი გ. ტაბიძის ესეებსაც ეხება. გამოყოფს პოეტის მიმართებას ვაჟა-ფშაველასთან. ცხადია, პოეტი წინაპრებს აფასებს თავისი პრინციპების მიხედვით და ნაკლებად აინტერესებს ლოგიკური სიმუსტე. ამდენად გ. ტაბიძის მსჯელობაში შეიძლება დავინახოთ უფრო მეტი თავისუფალი ასოციაციები და დაუსაბუთებელი შეხედულებანიც. მაგრამ მთავარია სწორედ „ფართო ლიგერაგურული ჰორიზონტი და მაღალი გემოვნება“, როგორც შენიშნავს მკვლევარი.

ამ ციკლის სტატიებსაც გასდევს ს. ცაიშვილის ლიგერაგურული ანალიზის სპეციფიკა. იგი ყველგან ლიგერაგურულ ფაქტებს ეხება, მხატვრულ ამროვნებას განიხილავს, გვესაუბრება როგორც დინჯი ეპიკოსი, სენსაციური იდეებისა და თეორიების გარეშე. ამიგომ არის მეცნიერის კვლევის შედეგი პოზიტიური, მომავალ მკვლევართათვის გასათვალისწინებელი.

წიგნში „წინამორბედნი და თანამედროვენი“ ერთი ნაწილი ეთმობა წერილების სერიას - „ქართული მეცნიერების სამსახურში“. იგი აერთიანებს ესეისგურ პორტრეტებს (თ. ბაგრატიონი, ნ. მარი, ე. თაყაიშვილი, ი. ჯავახიშვილი, დ. ჩქოტუა, კ. კეკელიძე, ა. შანიძე, ვ. ბერიძე, ლ. ასათიანი, გ. წერეთელი, ალ. ბარამიძე, გ. იმედაშვილი, ნ. კეცხოველი, ი. გიგინეიშვილი...), რომლებშიც ავტორი გვიჩვენებს ცალკეულ მეცნიერთა ღვაწლს, მათ დამსახურებას ერის წინაშე. ამ სერიის მეოხებით სარგის ცაიშვილი ავლენს თავის პატივისცემას წინამორბედებისა და უფროსი კოლეგებისადმი, იმასაც ცხადყოფს, რა გაკეთდა ქართულ ფილოლოგიაში, რას მიაღწია ეროვნულმა მეცნიერებამ. ეს კი ბუნებრივად გამოკვეთს სადღეისო ამოცანებს, თუ რას უნდა ესწრაფვოს მეცნიერი. აქ იმასაც უნდა მიექცეს ყურადღება, რომ სარგის ცაიშვილი გამოხატავს ფილოლოგიაში დამკვიდრებულ წესსაც - საკითხის კვლევას უნდა ერწყმოდეს საკითხის ისტორიის ცოდნა.

მაგრამ სარგის ცაიშვილი არის აგრეთვე თანამედროვე ლიგერაგურული ცხოვრების აქტიური მონაწილე, მისი ცალკეული ტენდენციის განმსჯელი და შემფასებელი, რადგან ყო-

ველი კვლევა-ძიება ნიშნავს არა მხოლოდ წარსულის რესტავრაციას, არამედ იგი წარმართულია მომავლის ლიგერაგურის შესაქმნელადაც. მაგრამ აქცენტი კეთდება პრობლემატიკით (გრ. აბაშიძე) ან ბიოგრაფიულად მახლობელ მწერალზე (ა. სულაკაური, ნ. დუმბაძე, გ. ასათიანი, ო. პაჭკორია), რათა ასე უფრო ნათლად და მკვეთრად გადმოსცეს მათ სტილსა და მსოფლგანცდაში არეკლილი დროის რიგში.

„სტატიებისა და გამოკვლევების“ სამი ტომით სარგის ცაიშვილმა კიდევ ერთხელ წარმოსახა თხუთმეცსაუკუნოვანი ქართული მწერლობა, რ. თვარაძის სიგყვით რომ ვთქვათ, როგორც მთლიანობა და მის საკითხთა ლაბირინთულ წყობას ახალი შუქი მოჰფინა.

ქურნ. „ცისკარი“, 1989, № 1.

აკაკი გაწერელიას „რჩეული ნაწერები“

დასრულდა აკაკი გაწერელიას „რჩეული ნაწერების“ გამოცემა (გამომცემლობა „მერანი“). მკითხველის ხელთაა გამოჩენილი ფილოლოგისა და ლიგერატორის ნახევარსაუკუნოვანი შრომის შედეგი (1977-1981 წწ.).

პირველ გომში განხილულია არეოპაგიტიკისა და რუსთველოლოგიის პრობლემები, მეორე გომი მოიცავს მონოგრაფიებს გრ. ორბელიანსა და ნ. ბარათაშვილზე, აგრეთვე – ესეისტური წერილების მთელ ციკლს; მესამე გომის პირველი წიგნი მთლიანად ეთმობა ქართულ კლასიკურ ლექსს, ხოლო მეორე წიგნი - „ვეფხისტყაოსნის“ პოეტიკას, ქართული და ზოგადი ვერსიფიკაციის საკითხებს.

უჩვეულოდ ვრცელია აკაკი გაწერელიას სამეცნიერო ინტერესთა სფერო. იგი იკვლევს ქართული მწერლობის სხვადასხვა პერიოდებს, პოეზიასა და პროზას, კლასიკოსთა ბიოგრაფიებს, ცალკეულ ტექსტებს, ტექსტთა დეტალებს.

აკაკი გაწერელიამ შეაერთა კონკრეტული და ზოგადი კვლევის პრინციპები. ამიგომ სწვდება მისი თვალი ქართული მწერლობის მთავარ ხაზებს უძველესი ჟამიდან დღევანდლობამდე. იგი ვრცელ კონტექსტში განიხილავს საძიებელ საკითხს და პოულობს მიმართებას მწერლური აზრის მამოძრავებელ ძალებთან; ა. გაწერელია ჩინებული მცოდნეა ანტიკური, რუსული და ევროპული ლიგერატურისა. მის კალამს ეკუთვნის არაერთი ესეი, რომლებშიც დიდი ცოდნითა და გემოვნებით იხატება გოლსტოის, დოსტოევსკის, რემარკის, ჰემინგუეის, ახმატოვას, ბელის, გინიანოვის დაუფიწყარი სახეები. და ბოლოს -აკაკი გაწერელია არის ქართული ლექსის თვალსაჩინო თეორეტიკოსი, პოეტიკის საუკეთესო სპეციალისტი. მის ნააზრევში ერთმანეთს ერწყმის მწერალი და ფილოლოგი, ლიგერატორი და თეორეტიკოსი. ინტერესთა ვრცელი სფერო, რომელიც ჩვენს თვალწინ იშლება, ავლენს ავტორის ენციკლოპედიურ

ცოდნას. იგი ფლობს უმცირეს ნიუანსებსაც, არა მხოლოდ ლიგერაგურულ წყაროებს ან ბიოგრაფიულ მასალებს. მაქსიმალური სიზუსტე და პირველწყაროთა ამომწურავი ცოდნა - ასეთია ა. გაწერელის ფილოლოგიური კვლევის დევიზი, რასაც შესაშური კეთილსინდისიერებით ასრულებს კიდევ.

აკაკი გაწერელის მსჯელობა ლოგიკურია, ნათელი და ემოციური. ისიც უნდა შევნიშნოთ, რომ იგი ასეთი სტილის ერთგული რჩება ათეული წლების მანძილზე. მას არ შეუცვლია პოზიცია, ხელწერა, შეხედულებანი. იგი, როგორც კლასიკურ კულტურაზე ორიენტირებული, კონსერვატიულად არის განწყობილი, ეპოქის ცვალებადობა, ჟამთა ცვლის სურათები მის სტილში არ არეკლილა, მის ენაში არ გახშიანებულა, თითქოს არც შეუქმნია მსჯელობის საკუთარი სტრუქტურა - იგი თავისთავად იშვა. ოცდაათიანი და ოთხმოციანი წლების ენა და სტილი ერთნაირად ლაპიდარულია, სადა და პოეტური. გულდასმითაც რომ ვეძებოთ, ვერ ვიპოვით წყალგამყოფ სტილურ ნიშნებს. ასეთი სიმტკიცე, მდგრადობა, სულ ერთია - მას პრინციპულობა დაერქმევა თუ კონსერვატიზმი - თანამედროვე თვალსაზრისით ეგებ სადაოც იყოს. მაგრამ გასათვალისწინებელია ერთი გარემოება: ა. გაწერელის თვალთახედვა მიმართულია გრადიციებისა და კლასიკური კულტურებისაკენ, დასრულებული და გამოკვეთილი ფენომენისაკენ. იგი ერთგულია რეალისტური სინათლისა, ჯანსაღი აზრისა და ფორმისა. მას არ უცდია აჩქარებული და ნერვიული ეპოქის რიგმის დაჭერა.

აქვე ბარემ ისიც უნდა ითქვას, რომ მიუხედავად წიგნის ბუმისა, დღევანდელია, განსაკუთრებით ახალგაზრდობა, გამოდის აკადემიზმის, არსებითად - ინტელექტის გააბსოლუტების წინააღმდეგ. ცოდნას უნდობლობა გამოეცხადა, მას ცვლის განცდა, გრძნობა და ინტუიცია. დევალვაცია გადასწვდა ცნობიერების თითქმის ყოველ სფეროს. ალბათ ამ პროცესს არ დაერქმევა ინტელექტის კრიზისი, უფრო სწორად - ასე არაცნობიერად მქლავნდება პროტესტი რაციონალიზმის, ფსევდოაკა-

დემიზმის, ჭეშმარიტებად მონათლულ ყალბ ფასეულობათა წინააღმდეგ, სწრაფვა უშუალობისა და სიჯანსაღისაკენ. ფორმალიზმულმა ენამ მეცნიერება მასების ინგერესებისაგან მოწყვიტა.

ეს იმიტომ გავიხსენეთ, რომ ჩვენ ვსაუბრობთ აკაკი გაწერელიას ნაწერებზე, რომელიც ფრაზას სამეცნიერო შრომებშიც მწერლური სიფაქიზით ეკიდება. ამ მხრივ ბევრი რამ უნდა ვისწავლოთ მისგან. მან ხომ ფილოლოგიური და ლიტერატურული ამროვნება მაქსიმალურად მიუახლოვა მწერლობას. ანემიური სტილი აუფასურებს ბრწყინვალე ამრებსაც, თუმცა მახვილი და ცოცხალი ამრი ანემიურად ვერც გამოითქმება. როგორც არნ. ჩიქობავა მიუთითებს, მეტყველება და ამროვნება ერთმანეთისაგან განუთიშველია.

მინდა მკითხველს შევახსენო აკაკი გაწერელიას კვლევის ორი სპეციფიკური ნიშან-თვისება – გრადიციონალიზმი და სკეპტიციზმი. იგი, როგორც გარდასულ კულტურათა მკვლევარი, სწორედ გრადიციების ერთგულია და თავგამოდებული დამცველი. მისი სათაყვანებელი მწერლები XX საუკუნის მიღმა დგანან. იგი ენლობა იმ სიგყვას, რომელმაც საუკუნეთა ნესტსა და სიცივეს, კაცთა კაპრიზებსა და უგულობას გაუძლო და დღევანდელობამდე მოაგანა. ისტორია მისთვის უნივერსალური ცნებაა, როგორც პოეტური თხზვის, ამროვნების, ეთიკის ფუნდამენტი, მყარად მოცემული ჩვენს ფიქრებსა და ოცნებაში. გრადიცია კი წარმოდგენილი აქვს როგორც რეალური სინათლე, წესრიგი, პროპორცია, ქრისტიანული სიკეთის ზემი. ეს თვისებანი მისი მსოფლგანცდის საწყისია, გადაგანილი და გადაქსოვილი ლიტერატურულ ფაქტებსა და მოვლენებზე.

მართალია, აკაკი გაწერელიას არ დაუწერია ესთეტიკური გრაქტაგები, არ შეუქმნია ლიტერატურული კვლევის ახალი მეთოდოლოგია, მაგრამ ჩვენ შეგვიძლია ამოვკრიბოთ და შევაერთოთ სპეციფიკური ამრები, გაბნეული მრავალრიცხოვან ესეებსა და გამოკვლევებში და ასე აღვადგინოთ მისი ლიტერატურული კონცეფცია, წლების მანძილზე გამომუშავებული

და დაცული მძაფრ ლიტერატურულ ბრძოლებში. მის პოლემიკას ახასიათებს საგნისადმი უსაზღვრო სიყვარული და თავგანწირვა. მისთვის უცხო და მიუღებელია მოდერნისტული სკოლები და ესთეტიკური პრინციპები. მათ ხომ ერთის მხრივ ქრისტიანულ მრწამსს დაუპირისპირეს ან კიდევ – შეუხამეს, მითოსი და წარმართობა, საგნის სიბზუსტეს – შთაბეჭდილება, თვალსაზრისი საგანზე, სიჯანსაღეს – პათოლოგია, გრძნობების სიუხვეს – აზრების ხლართი, სინათლეს – სიბნელე, სიმშვიდეს – განგაში და ა.შ.

ა. გაწერელიას აზრით, მეცნიერი არ უნდა მოსწყდეს ფაქტებს, არ აქციოს ფილოლოგია ბელეტრისტიკად. იგი მაქსიმალურად ფრთხილი მკვლევარია, ეგებ მოგჯერ მომეგებული სკეპტიკოსიც. მაგრამ, სამაგიეროდ, ა. გაწერელიას შეხედულებანი ფაქტთა ლოგიკას ემყარება და მათი უარყოფა შეიძლება მხოლოდ მეთოდოლოგიური გადაგრილების მეოხებით.

საერთოდ, ფილოლოგი სწავლობს ტექსტს, ტექსტის ირგვლივ არსებულ პრობლემატიკას, არამხაგვრულ პლასტებს, მოდელირების პირველად წრეს, მაგრამ მისი შინაგანი მექანიზმი, ის, რაც შედეგს განასხვავებს სუროგატისაგან - არ აინტერესებს. „ლიტერატორი“ დებულობს „ფილოლოგის“ დაკვირვებათა შედეგებს, ფაქტოლოგიურ მასალას, მას აღელვებს ტექსტის ესთეტიკური სული. ამიტომ მწერალთა მცირე ჯგუფი აინტერესებს და არა ყველა, ვისაც ხელი კალმისაკენ გაქცევია. ალბათ ეს არის მიზეზი, რომ ა. გაწერელიას კვლევის სფეროში არ შემოსულა არალიტერატურული ტექსტები და მწერლობის მიღმა მდგარი ავტორები. სხვათა შორის, ამ პოზიციას სჭირდება გააზრება, რათა ყოველი ბეჭდური სიყვება ლიტერატურის ისტორიის ნაწილად არ ვაქციოთ, ყოველი გარდაცვლილი მწერალი – კლასიკოსობის პრეტენდენტად. რაც წინ წავალთ, მით უფრო დასცილდება ერთმანეთს „ფილოლოგი“ და „ლიტერატორი“, თუმცა ბევრს ხელს აძლევს ამ ორი ცნების სინონიმურ წყვილად გამოცხადება. დღეს მთავარია ლიტერატურული

აზროვნება, ხოლო ფილოლოგიური კვლევა თანდათან გადადის მეორე პლანზე.

ასეთ დროს განსაკუთრებულ მნიშვნელობას იძენს აკაკი გაწერელის ლიტერატურულ-თეორიული გამოკვლევები და ესეისტური ნააზრევები.

მეცნიერის ყურადღების ცენტრშია საგნის არსი და არა გერმინის თუ ცნების ლექსიკოგრაფიული სიმუსტით განსაზღვრა, რადგან როგორც პრაქტიკა გვიჩვენებს, ეს შეუძლებელია და სულსაც არაფერს ჰმაგებს. და საერთოდ ის, რაც სულსა და გონს არაფერს რეგებს, ზედმეგია, სიცოცხლისათვის უსარგებლო, არსებითად - მცდარი, რადგან ნიუანსებით გატაცების ჟამს მთავარი ხელიდან გვეცლება. გერმინთა შენაცვლებით არსი არ იცვლება, რადგან სიტყვა საგნის პირობითი აღმნიშვნელია. ალბათ ესეც აძლევს საფუძველს აკაკი გაწერელის ნიჰილისტურად იყოს განწყობილი სტრუქტურალისტური კვლევის მიმართ.

მაგრამ ისიც უნდა ვაღიაროთ (სულ ერთია - ვეთანხმებით, თუ არა), რომ გრადიციული ლიტერატურისმცოდნეობის დაძლევისა და უარყოფის ხმები დღეს სხვადასხვა მხრიდან გაისმის - მას აკრიტიკებენ სტრუქტურალისტები და აბრალებენ სქემატიზმსა და ზერელობას; ირონიით ახსენებენ მწერლები და ესეისტები - პედანტური აკადემიზმისა და ჭარბი ფილოლოგიურობის გამო, მის სასკოლო ხასიათისა და შემდუღულობას ამხელენ ფილოსოფიისაკენ ორიენტირებული მოაზროვნენი. რაც შეეხება ფართო მასას - იგი თითქმის არც ეცნობა მას, რადგან მასში ვერ პოულობს პრაქტიკულსა და ემოციურს. გრადიციულმა ლიტერატურისმცოდნეობამ ნელ-ნელა დაჰკარგა ნდობა ლიტერატორთა წრეშიც და იქცა პედაგოგიკის ნაწილად.

აკაკი გაწერელის სამეცნიერო ნაწერები შეიძლება სამ ნაწილად დაიყოს - 1. ფილოლოგიური, 2. ლიტერატურულ-ესეისტური, 3. თეორიულ-პოეტიკური. მე ამ პრინციპით მიმოვიხილავ ოთხივე წიგნში შესულ მასალებს.

პირველი გომი მთლიანად ფილოლოგიური ხასიათისაა და მოიცავს გამოკვლევებს, რეცენზიებსა და პოლემიკურ სტატიებს რუსთველოლოგიასა და არეოპაფიტიკაზე. ამ წიგნმა, რომელიც 70-იან წლებში დაიწერა, აკაკი გაწერელიას სამეცნიერო ბიოგრაფიაში ახალი ფურცელი გადაშალა. მართალია, იგი ყოველთვის იყო „ვეფხისტყაოსნით“ დაინტერესებული, მაგრამ ესებოდა უფრო პოეტიკური თეალსაზრისით. ამჯერად კი მსოფლმხედველობრივ საკითხებს გადაწვდა, რადგან ამ სფეროშიც მრავალი უცნაური თეორია შეიტხზა. „ვეფხისტყაოსნის“ პრობლემა, როგორც წერს ა. გაწერელია, ქართული კულტურის ცენტრალური პრობლემაა. მან გამოაქვეყნა სპეციალური გამოკვლევა რუსთაველის მსოფლმხედველობაზე, რომელშიც დაიცვა და განაწივთარა ის თეალსაზრისი, რომ პოეტი ემყარება ქრისტიანულ აღმსარებლობას, ბიბლიურ წიგნებს, ახალ აღთქმას, თეოლოგთაგან კი ყველაზე მეტად – ფსევდოდონისე არეოპაგელს. მან ბოგადი კონცეფცია კონკრეტულ დონეზე დაამუშავა და უტყუარი მაგალითებით დაადასტურა.

„მეცის მსაგვრული მოდელი რუსთაველთან და დანტესთან“ ამ მიმართულებით ძიების ნაყოფია. ორი გენიოსის შედარებისათვის ამოსავალ წერტილად მიჩნეულია ფსევდოდონისე არეოპაგელის გრაქტაგები. იშვიათი სიმუსკითაა მოძებნილი პარალელები, შემხვედრი დეტალები, მსგავს მიმართებათა სისტემა. აღნიშნულია ის პოზიტიური შედეგები, რაც მოჰყვა რუსთაველის ბიოგრაფიის ხანგრძლივ კვლევას, პოემაში ისტორიული რეალიების ძიებას. შემდეგ ნაჩვენებია ჩვენი დიდი პოეტის ქრისტიანული აღმსარებლობის დამადასტურებელი მაგალითები და ფსევდოდონისეს მოძღვრების არსი.

როგორც საყოველთაოდ ცნობილია, შალვა ნუსუბიძემ ფსევდოდონისეს გრაქტაგები მიიჩნია რუსთველისა და ქართული რენესანსის იდეოლოგიურ წყაროდ. ა. გაწერელია ასეთი აბსოლუტიზმების წინააღმდეგია, თანაც უარყოფს ფსევდოდონისეს ნეოპლაგონიკოსობას. ამით იგი გამორიცხავს ნეოპლაგონიზმის პრობლემას XII საუკუნის ქართული კულტური-

სათვის. არსებითად მან მოარიგა და ახლებურად გაიაზრა, ახალი მასალებით შეავსო კ. კეკელიძისა (ბიბლიური ქრისტიანობა) და შ. ნუსკუბიდის კონცეფციები (არეოპაგიტული ნეოპლატონიზმი), შექმნა თეორია, რომელიც დაზღვეულია უკიდურესობისა და ცალმხრივობისაგან. მისი მსჯელობა და დასკვნები ემყარება ვრცელ სამეცნიერო ლიტერატურას, რუსთაველისა და არეოპაგიტიკის გარშემო არსებულს. ავტორი ხშირად პოლემიკურად არის განწყობილი, განსაკუთრებით შ. ნუსკუბიდის შეხედულებებისადმი, თუმცა მას ამჯერად არ ასახელებს. ა. გაწერელია კიდევ ერთხელ ასაბუთებს, რომ ფსევდო დიონისე „არც ერთს პუნქტში არ სწყდება ბიბლიის ჩვენებებს“. ხოლო ამ თეოლოგისათვის ქრისტეს შემდეგ ყველაზე დიდი ავტორიტეტი პავლე მოციქულია. რუსთაველის „ერთი“ და „რომელმან“ კი – ქრისტიანული ღმერთია – „სამება ერთარსება“. აკ. გაწერელიას აზრით, ფსევდოდიონისეს პროკლეს არცერთი „ფუნდამენტური დებულება“ არ გაუზიარებია.

შემდეგ ნაშრომში განხილულია დანტეს მიმართება ფსევდოდიონისეს გრაქტაგებისადმი. აქაც მკვლევარი, ჩვეულებებისამებრ, იშველიებს მდიდარ სამეცნიერო ლიტერატურას, რომლის მეშვეობით მოკლედ ასახიათებს „ღვთაებრივ კომედიას“, პოეტის კოსმოლოგიურ წარმოდგენას, თხზულების ლაბირინთულ სტრუქტურას. მეცნიერი დეტალურად აჩვენებს, თუ რანაირად აქვს ათვისებული დანტეს ფსევდოდიონისეს გრაქტაგები და ეპისტოლეები, როგორ ჰყავს წარმოდგენილი ანგელოსები („სარკენი“, „საყდარნი“), როგორ იმეორებს იგი, რუსთაველის დარად, დიდი თეოლოგის გრიადებს, ორივე პოეტი ასახელებს დედამიწის ირგვლივ განლაგებულ შვიდ მნათობს, ანგელოსთა ფსევდოდიონისური იერარაქიის მსგავსად.

რუსთაველსა და დანტეს დიდი ხანია ერთმანეთს აღარებენ, მაგრამ კონკრეტული, ა. გაწერელიას სამართლიანი დასკვნით, რეალური საფუძველი მოძებნილი არ ყოფილა. ასეთი საფუძველი აღმოჩნდა ფსევდოდიონისე არეოპაგელის მოძღვრება.

მკვლევარმა ძიება განაგრძო და დაბეჭდა ახალი ნაშრომი „დანგე და პრეისტორიული საქართველო“. შეიძლება მას სტიმულს აძლევდა ისიც, რომ ფსევდოლიონისეს სახელი ქართულ სამყაროსთან აღმოჩნდა დაკავშირებული და იქნებ ამიტომ უნდოდა, გაეხაზა მეტი სიახლოვე ფლორენციელი გენიოსისა საქართველოსადმი. ამჯერად ამოსავალია ანტიკური ხანა, ძველი კოლხეთი, არგონავტების მითი. „ღვთაებრივი კომედიის“ ავტორი მედეას უბედურ ქალად მიიჩნევს, ხოლო იამონს ჯოჯოხეთში ათავსებს. დანგე უარყოფს ანტიკურ ხანაში გაჩენილ და დამკვიდრებულ ცილისწამებას კოლხ ქალზე.

ამრიგად, აკაკი გაწერელიამ, როგორც მითოლოგიურ, ისე რელიგიურ პლანში აჩვენა ის საწყისები, რაც აერთებდათ რუსთაველსა და დანგეს.

რუსთაველის თემამ აკაკი გაწერელია მიიყვანა არეოპაგიტიკასთან, რომელიც ჩვენში შალვა ნუსუბიძის ნაშრომითა მეოხებით დიდად პოპულარული გახდა (ფსევდოლიონისესა და პეტრე იბერის იდენტიფიკაცია, ქართული და აღმოსავლური რენესანსის იდეური საწყისების ძიება და ა.შ.). ისიც უნდა ითქვას, ქართველ მკვლევართაგან შ. ნუსუბიძის შემდეგ ა. გაწერელიამ შეიგანა თვალსაჩინო წვლილი ამ ფანტასტიკურად რთული პრობლემების განათებაში.

ისმის კითხვა – როგორ უყურებს ჩვენი მკვლევარი „ნუსუბიძე-ჰონიგმანის თეორიას?“ სჩანს, თავიდან იგი ნეგატიურად იყო განწყობილი მისადმი, თუმცა თავისი პომიცია არ გამოუხატავს. შემდეგ ივანე ლოლაშვილთან ხანგრძლივმა პოლემიკამ, მასალების ამომწურავმა შესწავლამ, თანაგრძნობით გამსჭვალა ამ „ცნობილი თეორიისადმი“ – არსებითად დაიცვა იგი, ოღონდ არაპირდაპირი გზით. მართალია, უყოყმანოდ არ მიუღია ეს ინდენტიფიკაცია, მაგრამ თვლის დასაშვებად, შესაძლებლად, რომელსაც სჭირდება დამატებითი არგუმენტირება, ზოგიერთი მოწინააღმდეგის (მაგ., რენე როკის) მიერ წარმოდგენილი საბუთების გაბათილება. მკითხველს აქვე უნდა

შევახსენო აკაკი გაწერელის სკეპტიციზმი და ფილოლოგიური სიფრთხილე!..

ა. გაწერელიამ ჩაიფიქრა ვრცელი მონოგრაფია – „პეტრე იბერიელი“. ამ წიგნიდან გამოაქვეყნა ორი გამოკვლევა – „პეტრე იბერიელის ბიოგრაფიის საკითხები“ და „ათენაიდა – ევლოკია“. ორივე მათგანი შეგანილია პირველ ტომში.

„პეტრე იბერიელის ბიოგრაფიის საკითხები“ ერთ კონკრეტულ პრობლემას ეძღვნება – გაირკვეს, თუ ვინაა ავგორი „პეტრე იბერიელის შესახებ ქართულად ნათარგმნ-გადმოკეთებული თხზულებისა“. ეს გექსტი თითქოს ასურულად დაუწერია პეტრეს მოწაფეს -მაქარია ქართველს V საუკუნეში, ხოლო ქართულად უთარგმნია მაკარი ხუცესს XIII თუ XIV საუკუნეში. მისი ნუსხა შემდეგში გადაუკეთებია და განუვრცია პავლე დეკანოზს. გექსტი მიღწეულია ორი რედაქციით და ორივე გამოსცა ნიკო მარმა 1896 წელს.

ა. გაწერელის განხილული აქვს პირველადი ცნობები (ვახუშტი, პლ. იოსელიანი, მ. ბროსე, დ. ბაქრაძე). ხოლო დიდ ყურადღებას უთმობს ნ. მარის გამოცემას. ნ. მარმა ხომ მისთვის ჩვეული ფართო ფილოლოგიური თვალთახედვით შეისწავლა „პეტრეს ცხოვრება“. მან პირველმა შეიგანა ეჭვი მაქარიას ქართველობაში, წამოჭრა არაერთი საკითხი და დებულებანი, რომლებიც ფასეული აღმოჩნდა მომავალი კვლევისათვის. ა. გაწერელია ამტკიცებს, რომ „მაქარია ქართველი“ პავლე ხუცესის გამონაგონი ავგორია. ამ მიზნით იგი უღარებს რ. რა-ახეს მიერ გერმანულად გამოცემულ (1896) „პეტრეს ცხოვრებას“ ქართულ გექსტს. ამ გექსტის ავგორი დაადგინა ედ. შვარცმა (1912), იგი აღმოჩნდა იოანე რუფუსი, პეტრეს მოწაფე, რომელსაც გექსტი ბერძნულად დაუწერია VI საუკუნის დასაწყისში. ამ გამოკვლევაში ვრცლად არის განხილული ნ. მარის, კ. კეკელიძის, ი. ჯავახიშვილის, პ. ინგოროყვას, ე. ჰონიგმანის, ს. ყაუხჩიშვილის შეხედულებანი.

ა. გაწერელიას მოაქვს ვრცელი პარალელური პასაჟები იოანე რუფუსისა და მაკარი – პავლეს გექსტებიდან და ასკვ-

ნის, რომ – „პეგრეს ცხოვრება“ თარგმანია, ხოლო პავლე ხუცესი – მისტიფიკატორი, რომელმაც გამოიგონა „ზაქარია ქართველი“. ეს ამრიგად იგივეა ქართულმა მეცნიერებამ (ალ. ბარამიძე, ნ. ლომოური და სხვ.).

აკაკი გაწერელის თვალსაზრისი არაერთხელ გააკრიტიკა და მიუღებლად ცნო ივანე ლოლაშვილმა, რომელმაც ნუსუბიძე-ჰონიგმანის თეორია სერიოზული განხილვის ღირსადაც არ ჩათვალა! ამის პასუხად, საკუთარ შეხედულებათა დასაცავად და მათი დამაგებითი არგუმენტებისათვის, დაიწერა ვრცელი გამოკვლევები – „ისევ ზაქარია ქართველის გამო“, „ისევ პეგრე იბერიელის ქართული „ცხოვრების“ ირგვლივ“, „წიგნი არეოპაგეტიკის საკითხებზე“, „ცილისწამებათა კატალოგი თუ ფილოლოგიური გამოკვლევა?“ მათში თავს იჩენს მთელი რიგი ახალი საკითხები, პარალელურად მოპაექრის პოზიციის მხილებისა და თავისი თვალსაზრისის დასაბუთებისა. ეს პოლემიკა, რომელიც დაიწყო ერთი კონკრეტული საკითხის ირგვლივ, თანდათან გადაიზარდა ფართო მასშტაბის დისკუსიაში და მასში მოექცა V-VI საუკუნეთა ქართული და ბიზანტიური კულტურების პრობლემები, რომელთაც, გარდა მეცნიერულისა, ეროვნული მნიშვნელობაც აქვთ.

აკაკი გაწერელის ფილოლოგიური გამოკვლევები გაგრძელებაა ქართული მეცნიერების იმ ტრადიციისა, რომლის დამამკვიდრებელია ნ. მარი. მაგრამ აკაკი გაწერელია ყოველთვის ფაქტის, დოკუმენტის ერთგულია, ფხიბელი რეალისტი, რომელიც ამოდის გექსტიდან და მკითხველს არ ახვევს თავის შეხედულებას. ეგებ ასეთი კვლევა მოკლებული იყოს გარეგნულ ეფექტებს, სამაგიეროდ – მტკიცეა და უტყუარი.

მეორე ტომში თავმოყრილია ლიტერატურულ-ესეისტური გამოკვლევები, წერილები, პორტრეტები. იგი პირდაპირი გაგრძელებაა და დასრულებაა ა. გაწერელის ძველი I ტომისა (1962) და ამ წიგნთან ერთად თითქმის მთლიანად წარმოგვიდგენს ა. გაწერელის, როგორც ლიტერატორს, სტილის ოსტატს. ეს წიგნი მრავალმხრივაა საგულისხმო და მნიშვნელოვანი.

ჯერ ერთი, ყველაზე პოპულარულია როგორც მწერალთა და მეცნიერთა, ისე მკითხველთა შორის, მეორე – იგი აღადგენს მივიწყებულ მეთოდებს ნაწარმოებთან, ხელოვანთან მიმართებისა, მესამე – ეს წიგნი დაწერილია მწერლის მიერ, რომელმაც იცის შემოქმედის სულის საიდუმლო, ძალუძს ამ იდუმალების სიგყვაში გაცხადება და, ამასთან ერთად, გვხიბლავს სულიერი პორტიმონგის სიფართოვით.

პირველი გამოკვლევა გრიგოლ ორბელიანს ეძღვნება. ა. გაწერელის დიდი დამსახურება მიუძღვის ამ შესანიშნავი პოეტიკისა და სარდლის ცხოვრებისა და შემოქმედების კვლევის საქმეში, როგორც მისი ბიოგრაფიისა და პოეზიის სისტემატიზატორს, საფუძვლის შემქმნელს მომავალ მკვლევართა და მწერალთათვის. ჯერ კიდევ 30-იან წლებში გამოსცა მან გრიგოლ ორბელიანის წერილების ორგომეული, რომელმაც მისი ყურადღება წარმართა „კავკასიის ილიადასაკენ“ და დაიწყო შამილზე რომანის წერა, რათა დიდი სამეცნიერო ინფორმაცია მხატვრულ კალაპოგში მოექცია. შემდეგ ა. გაწერელიამ, ჯ. ჭუმბურიძესთან ერთად, გამოსცა „სადღეგრძელოს“ ავტორის მხატვრული ნაწარმოების სრული კრებული; ხოლო გამოკვლევა, რომელიც ამ გომშია შესული, სწორედ ამ გამოცემას წარუძღვარა. იგი გამოირჩევა ლოკუმენტური მასალის სიუხვით, ცალკეული ლექსების ანალიზით. ამასთან ერთად დაწერილია როგორც მოთხრობა: ჩვენს წინაშე ცოცხალი ადამიანის ფიგურა იკვეთება თავისი ლექსებით, ბრძოლებით, ვნებებით, ფიქრებით. ალბათ ეს იმანაც გამოიწვია, რომ ავტორმა სქემად აიღო პოეტის ბიოგრაფია და მისი მიდევნებით განიხილა გრ. ორბელიანის მიმართება კონკრეტულ ადრესატებთან, ბუნებასთან, სიყვარულთან, სამშობლოსთან, ღვთაებასთან, „შვილებთან“, ე.ი. მან ცხოვრება და შემოქმედება ერთმანეთისაგან იზოლირებულად კი არ აჩვენა, არამედ – ერთი ახსნა მეორის მეშვეობით და პირიქით. ამით არსებითად ერთი კონკრეტული მწერლის შემოქმედების მაგალითზე განიხილა პოეზიისა და ცხოვრების ურთიერთმიმართების პრობლემა.

მეორე გამოკვლევა ეძღვნება ნიკოლოზ ბარათაშვილს. ეს მონოგრაფია დაიწერა პოეგის საიუბილეოდ, 1945 წელს და მას შემდეგ რამდენიმეჯერ გამოიცა. ნაშრომი არაერთ პრობლემას მოიცავს და ახლებურად აშუქებს. საკმარისია ქვეთავების გახსენებაც, რათა საგრძნობი გახდეს მისი მრავალპლანიანობა.

აკაკი გაწერელია ამჯერადაც ამოდის ფაქტებიდან, საანალიზო მასალიდან, დოკუმენტებიდან. იგი თავისი კონცეფციის საილუსტრაციო მასალად როდი მიმართავს დიდი პოეგის შემოქმედებას. ამიგომ უფრო კვლევისა და დაკვირვების შედეგებს გვაცნობს, ვიდრე მსჯელობის პროცესს. უნდა ვიგულისხმოთ, რომ ის, რაც ქაღალდზე აღიბეჭდა, მრავალი წლის ნაფიქრალია, თუმცა სწრაფად ფიქსირებული. ეს კი აძლევს ნაწერს სიმსუბუქეს, სინათლესა და გამჭვირვალობას.

განსაკუთრებით მნიშვნელოვანია „ვაჟა-ფშაველა და ქართული მითოსი“ (საინტერესოა, რომ ავტორმა მას „გამოკვლევის ცდა“ უწოდა). მასში ჯერ საუბარია შემოქმედის მიმართებაზე მითებთან. შემდეგ ნაჩვენებია, როგორ პროექცირდა ქართული მითოლოგიის ფშაური ნაკადი, როგორი სტრუქტურით წარმოსდგა ვაჟას შემოქმედებაში (დევები და ქაჯები, იახსარი და კოპალა, ლაშარის ჯვარი, შავეთი, ბედისწერა). იგი, ისევე, როგორც „ეროსი ყაზბეგის მოთხრობებში“, უაღრესად მახვილი დაკვირვების შედეგია. აქვე უნდა დავასახელოთ „რუსთაველის ორი საგრფოს სტრუქტურულ-სემანტიკური ანალიზი“.

ისიც უნდა ითქვას, რომ სამივე სტაგია თითქოს ამოვარდნილია ა. გაწერელია კვლევის სტილიდან, ე.ი. არაგრაფიკონალური ბუნებისაა და იყენებს მითოლოგიური, ფსიქონალიზური და სტრუქტურალისტური კრიტიკის მონაცემებს. ალბათ კლასიკისა და გრაფიციებისადმი ავტორის განუხრელი ერთგულებით უნდა აიხსნას, რომ მან თავისი ნიჭი და ერუდიცია ანალოგიური პრობლემებისაგან არ წარმართა, არადა – ამით ხომ განუზომლად მოიგებდა ჩვენი ლიტერატურული ამროვნება.

ამავე გომში თავმოყრილია ჩინებული ესეები. ისინი ეძღვნება ნ. ბარათაშვილს, თ. დოსტოვესკის, ა. ახმატოვას, გ. ლეონიძეს, პ. ვალერის, ა. შანიძეს, გ. ჩუბინაშვილს, ს. ჯანაშიას, კ. კეკელიძეს... მათში ავგორი წარმოგვიდგა, პირველ ყოვლისა, როგორც სტიციის ოსტატი, დიდი კულტურის მწერალი. საერთოდ, ესეი სუბიექტურ შთაბეჭდილებათა ფიქსაციაა, მეცნიერისა თუ ხელოვანის მიმართებათა გამქლავება, რომელსაც ხშირად არც ახლავს მტკიცება. იგი საკუთარი თვალსაზრისის გამოთქმაა, რომლის უქველ გამიარებას არ ვთხოვს, – მით უმეტეს – არ გაიძულებს ავგორი. მაგრამ ა. გაწერელის ესეები, პოეტურ ტალანტთან ერთად გვხიბლავს დიდი ერუდიციის სინათლით. ცოდნის მხაგრული მოდელირება, მწერლობად ქცევა – აი, ა. გაწერელის ესეების თვისება. ამიგომ მისი მსჯელობა სულაც არაა პარადოქსული, მხოლოდ პირად გემოვნებაზე დამყარებული. იგი თითქოს საყოველთაო თვალსაზრისის ნაწილად იქცევა, არგუმენტირების გარეშე, რომლის არსებობა გექსტის მიღმა იგულისხმება.

სამწუხაროდ, წიგნში ვერ მოხვდა ადრეულ კრებულებში დაბეჭდილი ცნობილი ესეები ა. ბელიძე, ი. გინიანოვი, თ. დოსტოვესკი, ე. ჰემინგუეი, კ. გამსახურდია, გ. გაბიძე, დ. კლდიაშვილი, ვ. ბარნოვი... ასევე ამ წიგნის მიღმა დარჩა „დაკვირვებანი და შთაბეჭდილებანი“, „გოლსტოის მხაგრული მეთოდის შესავალი“, მოგონება გიცინან გაბიძეზე; ასე რომ მკითხველს საშუალება ეძლევა მხოლოდ ნაწილობრივი წარმოდგენა იქონიოს ა. გაწერელის ესეისგურ ნაწერებზე. დღეს, გოგალური ინფორმაციის მოწოდის შედეგად, იკარგება დაწმენდილი სტილის გრძნობა, რაც იწვევს აუდიტორიისა და ლიტერატურის გათიშვას, რადგან მათ შორის ყრუ კედლად დგება ბუნდოვან ცნებათა ბარიერი. ამ თვალსაზრისითაც დიდად საგულისხმოა ავგორის ესეები.

ა. გაწერელის ესეებში, პირველ ყოვლისა, ადრესატის პორტრეტი და ხასიათის თვისებანია გამოსახული, ძუნწი, მაგრამ მრავლისმეტყველი ნიშნებით. ყოველი მეცნიერული თუ

მხატვრული ნააზრევი აღქმულია პიროვნების პრიზმიდან, ბიოგრაფიიდან გამომდინარე. იგი ერთგულია ამ სფეროში XIX საუკუნის ფრანგული კრიტიკისა, რომელშიც ბიოგრაფია განუყრელია შემოქმედებისაგან და ორივე ერთად აღქმულია იმპრესიონისტიკული თვალთახედვით. ა. გაწერელიას ესეების დეტალები ამხელენ ნატიფი გემოვნების პროზაიკოსს:

„მე ადვილად შევურიგდები სიკვდილის იდეას, თუ უფალი საიქიოში თამბაქოს მოწვევის ნებას დამრთავსო, – წერდა ვ. რომანოვი.

რა ჯურის ვნებანი არ არსევენ ადამიანის ცხოვრების ნავს, ან რომელ ძეხორციელს დაუშოშმინებია ისინი?

დიდი ხანია ილია აგლაძე მარადიული ღუმილის ქვეყანაშია გადასახლებული, იქ არავინ არაფერზე დაობს და ყველა ვნების აფრები დამცხრალია.

თვითონ აფრებიც არ ჩანან.

და მინდა ერთხელ კიდევ აქედან გამოვაჯავრო და იმ მხატვარივით შევეკითხო: – ჩვენო ბაგონო ილიავ, ახლა მაინც როგორ ფიქრობთ, ხრამული იგივე ორაგულია თუ სხვა ჯიშის თევზია ბოლოს და ბოლოს?!

და მეჩვენება, რომ ილია აგლაძე ისევ შეჰყრის ნაოჭებს თვალის უპეებთან ან უკვალოდ გააქრობს მათ თავისი მონარიანი სათვალის მინებქვეშ“;

„იგი ადრე მოაკლდა ჩვენი მეცნიერების სარბიელს. სუსხიან წლებში მან ყური არ ათხოვა ეპიკურეს რჩევას: „იცხოვრე უჩინრად“!

მ. გოგიბერიძეს არ სწყალობდა ღუმილის ღმერთი, როგორც არა სწყალობდა იგი ჩვენი ნიჭიერი მოაზროვნის მუშის ღმერთს – სოკრატეს“;

„თუ მართლა ყველაფერი ეფემერულია, ერთადერთი გამოსავალი ის რჩება, რომ გახელილი ან ნახევრად გახელილი თვალებით გვეძინოს. მაშინ ფარდის დაშვების წინ თვალების საბოლოოდ დახუჭვა უკანასკნელი აქტი იქნება სიმმარეულთან ჩვენი ცნობიერების შერიგებისა. გ. ქიქოძე მართლაც მო-

ჭუგული თვალებით დადიოდა ჩვენს შორის და მეჩვენება, რომ მისი სქელი ქუთუთოების მთლიანად შეკვრამ უღრგვინველად დაასრულა შესანიშნავი პიროვნების როლი იმ „აღამიანურ კომედიაში“, რაზედაც სიკვდილის წინ გარსშემოკრებით ესაუბრებოდა რომის პირველი იმპერატორი“.

ცალკე უნდა გამოიყოს მემუარული ხასიათის „შეხვედრები იური გინიანოვთან“, რომელშიც მოგონება, მეცნიერული ფაქტები და ცხოვრებისეული დეტალები ერთ მთლიან მოთხრობად არის ქცეული.

ხელოვანისაგან განსხვავებით, მძიმეა მეცნიერის ხვედრი, ეს ერთგვარი „განგალოსის სასჯელია“, რადგან ლოგიკური აზრი მუდამ იცვლება, განსაკუთრებით ჰუმანიტარულ მეცნიერებებში და მისი ნაწერები დავიწყებას ეძლევა, იშვიათ შემთხვევაში – ვიწრო სპეციალობის ხალხი კითხულობს. მაგრამ ლიგერატორი, ფილოლოგისაგან განსხვავებით, უკავშირდება ფილოსოფიასა და მწერლობას, რომელთა მეშვეობით ძალუძს საკუთარ ნაწერს გამძლეობა შემაგოს, აქციოს ამროვნების დოკუმენტად, ყველა დროისათვის საინტერესო მასალად.

მშვენიერება და ჭეშმარიტება, აი ორი უმაღლესი პოსტულატი, ღვთაებრივი ძალა, რომლისკენაც ორიენტირებულია ქმნის სულიერ ფასეულობას. ალბათ მომავალში მაქსიმალურად უნდა შეერწყას მეცნიერული აზრი მხატვრულ ფორმას, სახე – ცნებას, მშვენიერება – ჭეშმარიტებას, ლოგიკა – ფანტაზიას, რომლის უდიდესი ჰეროლდები იყვნენ: ანტიკურ ხანაში – პლატონი, ახალ დროში – ნიცშე. სხვა მხრივ მეცნიერება დარჩება მეცნიერებისათვის, კასტის ხელში. ხალხი მას არ მიიღებს.

საყოველთაოდ არის ცნობილი და აღიარებული აკაკი გაწერელიას დიდი დამსახურება ქართული ლექსის კვლევის დარგში. „ქართული კლასიკური ლექსი“, რომელიც 40-იან წლებში დაიბეჭდა ჯერ ჟურნალ „მნათობში“, შემდეგ არაერთხელ ცალკე წიგნად, არის ფუძემდებლური მონოგრაფია. ამ ნაშრომით შეჯამდა ქართული ლექსის შესწავლის მრავალსაუკუნოვანი გამოცდილება. ავტორმა უმდიდრეს თეორიულ და

პრაქტიკულ მასალაზე დაყრდნობით დაადგინა ქართული ლექსის მახვილის, რიგმის, რითმის, სგროფისა და მეტრის კანონზომიერი ბუნება, ეროვნული ხასიათი.

ლექსი პოემიის ეპიცენტრია, ამასთან ერთად – სასიცოცხლო წესრიგის ინტუიციური გაცხადება. იგი პირველ რიგში მიემართება ენას. ენა მისთვის არის მასალა, ხოლო ეს ენა ნაციონალური ცნობიერების, ფსიქიკისა და ხასიათის კოლექტიური დანალექია, რომელიც მემკვიდრეობით გადმოეცემა ხელოვანს. ყოველი ერისათვის ლექსად თქმული სიტყვა განუმეორებელი ღირებულების მაგარებელია, არც ქართველი ხალხია გამონაკლისი. ამიგომ ლიგერატორის ოცნებაა, ამოხსნას მშობლიური ლექსის ბუნება, რადგან იგი ეროვნული ცნობიერების მიკრომოდელია, მისი ყველაზე ღრმა და უშორესი ფენებიდან წამოსული. გარეგნულად ლექსის სგრუქტურა მარტივია, იოლია მისი აღქმა, მოსმენა და თვალთა ათვისება. მაგრამ ამ სგრუქტურის თვითნებური შეცვლა არ ძალუძს პოეტს. რადგან იგი განსაზღვრულია და შებოჭილი გენეტიური კოდებით.

აკაკი გაწერელიას მეცნიერული კვლევის მთავარი ორიენტირი პირველივე სგატიებიდან, ვიდრე ბოლოდროინდელ გამოკვლევებამდე, არის ქართული ლექსის სისტემა, მისი კლასიკური წყობა. საამისოდ იგი მიუბრუნდა უძველეს ტექსტებს, პირველად ფიქსირებულ ლიგერატურულ მასალას. ეს აუცილებელი იყო, რადგან ფესვები აწვდიან მაცოცხლებელ წვენსა და ძალას ტოტემებსა და ფოთლებს. აკაკი გაწერელიამ პირველ რიგში ძველი ქართული ლექსი შეისწავლა, მაგრამ, ამასთან ერთად, XIX-XX საუკუნეთა გამოჩენილი სიტყვის ოსგატების პორტრეტები მოხაზა. ამ მხრივაც მისი დაკვირვებანი, ცალკეული მიგნებული დეტალები მუდამ დარჩება დახვეწილი გემოვნების და სტილის ოსგატობის ნიმუშებად. იგი არ გასდევნებია ვრცელ ექსკურსებს. ამიგომ – მსჯელობა მუდამ ლაპიდარულია, ძუნწი და უმთავრესისაკენ წარმართული, დას-

კენები – სადა და უბრალო, სენსაციურ ელფერს მოკლებული, სამაგიეროდ – მუსიკი, მართალი და უგყუარი.

ნაშრომის შესავალ ნაწილში მიმოხილულია ლექსის თეორიის ზოგადი საკითხები, ლექსთწყობის სახეები, სასკოლო ანუ დოგმატიკური მეტრიკა, ე.წ. სმენითი ფილოლოგია, რუსული ფორმალისმი; წარმოდგენილია ავგორის თვალსაზრისი, რომელიც საფუძვლად ედება ქართული ლექსის, მისი ძველი ანუ ფიქსირებული საწყისების კვლევას. მას მოსდევს ქართული ვერსიფიკაციის შესწავლის ისტორია. ავგორის მიზანი იყო ეჩვენებინა – რა გაკეთდა, რა პოზიტიური ცოდნა დაგროვდა. რა მემკვიდრეობა დაუხვდა მას, რათა შემდეგ უშუალოდ თავისი თვალსაზრისი გაეშალა.

წიგნის მეორე ნაწილში განხილულია ქართული ლექსის მახვილი, რიგმი, რითმა, სტროფი და სამომები, ლექსი, როგორც ენობრივი მასალის სტილიზაცია, უკავშირდება მახვილის ცნებას. ა. გაწერელიამ მიუთითა, რომ ქართულში მახვილი არაა მკვეთრი, განსხვავებით, ვთქვათ, რუსულისაგან, მაგრამ აქვს თავისი კანონზომიერება. იგი დინამიკურ-ექსპირატორულია, ორმარცვლიან სიგყვაში მოუღის პირველ მარცვალს (ქარი), სამმარცვლიანშიც პირველს (კალამი) ოთხმარცვლიანში – ბოლოდან მესამეს (სიხარული), ხუთმარცვლიანში – ბოლოდან მესამეს (სიხარული), ხუთმარცვლიანშიც – ბოლოდან მესამეს (მაგარებელი), არსებითად – სიგყვას მოუღის ორი მახვილი და ა.შ. ალბათ ამიტომაც არის ესოდენ მნიშვნელოვანი ქართულ ლექსში თუ პროზის რიგში ქორე-დაქტილის კომბინაცია, როგორც თვით ენის ბუნების, მისი ქლერადობის, მუსიკალობის შესაბამისი. ხოლო ყველაზე მთავარია ქართული მეტყველების დაქტილური რიგმი. ეს არის ერთ-ერთი პრინციპული დასკვნა ა. გაწერელიასი და როგორც ეს შემდეგ სხვებმაც აჩვენეს (მაგ. პ. ბერაძემ), არავისთვის სადავო არ უნდა იყოს. ა. გაწერელიას თვალსაზრისი დაადასტურა ექსპერიმენტულმა ფონეტიკამაც. მაგრამ ასეთია ენობრივი მონაცემი სტატიკური მდგომარეობის ქამს. ხოლო ცოცხალ მეტყველებაში,

დეკლამაციაში თუ ლექსის თხზვის პროცესში შესაძლოა მახვილი გადაადგილდეს. როგორც არნ. ჩიქობავამ დაამტკიცა, ძველქართულში მახვილი მოძრავი უნდა ყოფილიყო, რაც იწვევდა სიგყვის ცვალებადობას. ა. გაწერელია მიიჩნევს, რომ მეგრისა და სგროფის მეგავლენით, რათა შენარჩუნდეს რიგმი, რიგმული განწყობილება, შეიძლება მახვილმა ადგილი შეიცვალოს. ამის მაგალითები უხვად მოიპოვება გ. გაბიძის პოეზიაში, მაგრამ საკმარისია მოვიგანოთ დ. გურამიშვილის ორგაეპედი:

მე გასმევდი, მე გაჭმევდი, მე გაცმევდი განთ,
შენ დახარბდი მცირეს ძღვენთა, სხვისგან მონაგანთ.

ლექსი ემყარება ენის პროსოდიულ შესაძლებლობას. ის, რაც ენაში ფარულად და ხილულადაა მოცემული, მქდაუნდება პოეტის მიერ. მოგჯერ პოეტი ძალას აგანს ენას, სიგყვებს, სინგაქსს, მახვილებს, ცხადია, პუნქტუაციასა და მართლწერასაც. ასეთი მიმძღავრება ავანტიურასთანაა წილნაყარი, დინების საპირისპირო სვლაა და გამართლებულია მაშინ, როცა შეიქმნება ფასეული ნაწარმოები, როცა ათენა ამას ინებებს.

საერთოდ ხელოვნება ბუნებრივ სტილიზმებას ემყარება, განსხვავებულს ყოფითი გარემოსა და მეტყველებისაგან, თუმცა მათგან იღებს სათავეს. სტილიზებულია ლექსი, ცეკვა, სიმღერა, საუკუნეთა მანძილზე არაცნობიერად შემუშავებულ პირობითობაზე დამყარებული. ესეც უნდა გავითვალისწინოთ, როცა ვმსჯელობთ მახვილზე – ერთის მხრივ, სასაუბრო მეტყველებაში, მეორე მხრივ – ლექსში.

რითმა თანამედროვე პოეზიაში მწვავე დისკუსიის საგანია. იერიში გრადიციულ ლექსზე დაიწყო რითმის უარყოფის ნიშნით. როგორც ა. გაწერელია შენიშნავს, რითმა უბრალო სამკაული როდია, არამედ სალექსო კონსტრუქციის ერთი უმთავრესი წევრი. ხალხური წარმოდგენით, რითმა და ლექსი ერთმანეთისაგან განუყრელია, მაგრამ რითმაც, ისევე როგორც მეტაფორა თუ შედარება, უკავშირდება არაცნობიერ ფსიქიკას, თხზვის ინტუიციურ პროცესს. იგი არღვევს ცნობიერის მიერ დაწესებულ ნორმებს, შაბლონსა და ტრივიალობას და უეცარ

განწყობილებას გვაზიარებს, გადავიწყებულ ფაქტებს, მინავლებულ შთაბეჭდილებებს, გამოავლენს გაურკვეველ, პიროვნების სულში პასიურად არსებულ იმპულსებს, მაგრამ ეს მისი ფარული ფუნქციაა. გარეგნულად კი ამთავრებს სგროფს და ბგერათა კანონზომიერი მონაცვლეობით, მთლიანი კეთილხმოვანებით მსჭვალავს მას. ეს კეთილხმოვანება, ბგერათა ჰარმონია და წესრიგი, აგრეთვე დემონური იდუმალება კი შეესაბამება გემოვნებას, მოძრაობის არსს და პიროვნებას აერთებს სიგყვამში დამალულ ყოფიერების სასიცოცხლო წრედთან.

დეგალურადაა განხილული რითიმისა და მეტრის, რითიმისა და სიგყვის ურთიერთმიმართება, რითიმის ადგილი სგროფში, ეფფონიური ბუნება, ქართული რითიმის გენეზისი. „რითმა იწყება ტაქტის უკანასკნელი მახვილიანი ხმოვნით. ამიგომ ქართული კლასიკური ლექსის კლაუზულა უმთავრესად ქორეული (ორმარცვლიანი) და დაქტილურია (სამმარცვლიანი), მაშასადამე, რითმებით ქორეულია ანუ ქალური და დაქტილურია“, წერს ა. გაწერელია და ეს დასკვნა უკავშირდება მსჯელობას რიგმის ბუნებაზე, მის დაქტილობაზე. ეს კი უფრო ნათლად უსვამს ხაზს, თუ როგორ ვლინდება იგი ლექსის განსხვავებულ კომპონენტთა სისტემაში. აკაკი გაწერელიამ შემდეგში გადასინჯა ქართული რითიმის გენეზისის საკითხი, შეცვალა ამ წიგნში განვითარებული შეხედულება (ფიქრობ, „რითმის ევოლუციის საკითხის“ გადასინჯვა არ იყო მართებული).

აკაკი გაწერელია რითმას იკვლევს ვრცელ კონტექსტში, პოეტურ მასალასთან მიმართებით. მისი ანალიზი არის არა სტატისტიკური ფორმების აღრიცხვა, არამედ დინამიკური ძალის ჩვენება, დამორჩილებული ესთეტიკურ პრინციპს. იგი გვასწავლის, რომ რითმა, თავისთავად აღებული, ფიქციაა და ღირებულებას იძენს მხოლოდ კონტექსტში, ჭეშმარიტ ქმნილებაში. ამიგომ მისი მსჯელობა ეყრდნობა არა გამონაკლისებს ან უსუსურ ტექსტებს, არამედ – შედეგებს, რადგან ლიგურატურის ბუნებას განსაზღვრავს შედეგები და კანონებიც მათგან უნდა გამოვიგანოთ. ამდენად ა. გაწერელიას არგუმენტი-

რება და რითმის ნიუანსების ანალიზი ესთეტიკურ მომენტსაც შეიცავს და ერთ-ერთი ხერხია მხატვრული კონცეფციის ამოსახსნელად.

რიტმის („სარიტმო სიკეცის“) ანალიზი მუდამ ამრთან, მხატვრულ ცნობიერებასთან არის დაკავშირებული. ამიგომ ა. გაწერელიას მხოლოდ სგრუქტურა კი არ აინტერესებს, არამედ სგრუქტურის ფუნქციაც. ჯერ მთლიან სისტემასთან მიმართება, შემდეგ ადგილი და როლი. ასეთი პრინციპის გატარება ძნელია, რადგან იგი ნიუანსთა მეშვეობით მთელის აღდგენაა, მაგრამ სწორედ ამიგომ არის ფასეული მონაპოვარი.

სიკეცათა გარიტმვა მათ შორის არსებული კავშირის აღდგენაა, უძველესი ერთობის ან კიდევ – ამ ერთობის ილუმინური ჩვენება, პირველ სათავესთან დაბრუნების მირაჟი, თამაშის ხელოვნება. ეს ხორციელდება ბგერების კანონზომიერი მონაცვლეობით. მაგრამ ბგერათა მაქსიმალური დამთხვევა, ე.წ. ომონიმური რითმა (მკლავს – მკლავს, მონამა – მონამა) უფრო ცუდად ჟღერს, ვიდრე მიახლოება ამრის მშვეობით გაჩენილ ბზართან ბგერათა ერთიან კომპლექსში (ზღვა – სხვა, ქარი – კარი). ამიგომ გარიტმვა ისტორიულად ენის დიფერენცირების, განგოგვის, გაშლის მძლავრი ბერკეტიც იყო. ამჟამად კი აღადგენს ამ უძველეს პროცესს, რაც შერწყმის, დაბრუნების სიხარულს მუსიკალური ჟღერადობით ავლენს, როგორც მაგერიის თვისებას, სიცოცხლის უნარად ქცეულს.

შემდეგ ვეცნობით სგროფის აგებულებას, მის თემატიკურ, მეგრულ და მარცვლებრივ თანაბრობას, ჰეგერომეგრულ (არათანაბარი) და იზომეგრულ (თანაბარი) სგროფებს, რითმის დანიშნულებას სალექსო მონაკვეთის ორგანიზებისათვის. წარმოდგენილია ურიტმო იამბიკოს სილაბური სგროფი, რითმიანი იამბიკოს სგროფები. ცნობილია -იამბიკო იყო ბიზანტიური რელიგიური პოემის ქართულენოვანი რეგიონი. ამიგომ იგი თანდათან დაირღვა როგორც ფორმის, ისე არსის თვალსაზრისით. გმა გაიკაფა ხალხურმა, საუკუნეების ბნელ წიაღში სტიქიურად ფორმირებულმა ლექსმა და XI საუკუნიდან ლიგე-

რაგურაში ყალიბდება სილაბურ-გონური ლექსის კატრენული სგროფი. ნაშრომში განხილულია ორგაეპედი, სამგაეპედი და ა.შ. მაგრამ ქართული ლექსისათვის მთავარია კატრენული სგროფი, ალბათ არა მხოლოდ რუსთაველის დიდი ზეგაველენის მეოხებით.

სგროფი ლექსის სგროქტურულად დასრულებული მონაკვეთია. მეტყველებას ლექსად აქცევს რიგმი, რიგმის ორგანიზება და მისკენ განუხრელი სწრაფვა. იგი აერთებს მთავარ სალექსო კომპონენტებს, რომელთა დახვეწა წარმოშობს რაფინირებულ სისტემას. ა. გაწერელიას დასკვნით, სილაბურ-გონურ, ე.ი. ქართულ ლექსთწყობაში რიგმს აყალიბებენ – მეტრი, მეტრისა და სიგყვის ურთიერთობა, გადაგანა, რითმა, ტემპი და ინტონაცია. ამ ცნებათა სინთეზირება ინტუიციურია, ე.ი. პოეტი, განსხვავებით სპეციალისგისაგან, არ იცნობს მათ სპეციფიკას, მაგრამ გრძნობს და სმენის მეშვეობით, შინაგანი განწყობილების კარნახით, ავლენს რიგმის განუმეორებელ ბუნებას.

ა. გაწერელიას ვრცლად აქვს განხილული მეტრის ცნება, წიგნის დასასრულს კი – ქართული კლასიკური ლექსის საზომები, მეტრული სქემა და ტერფი, მათი ურთიერთმიმართება, ტერფის გვარები – ქორე, დაქტილი, მეორე პეონი, აგრეთვე – ანაკრუზა და კლაუზულა, ცემურა, ტემპი და ინტონაცია. ყოველი დებულება დადასტურებულია კონკრეტული მაგალითებით, რომელთაც თავისთავადი პოეტური ღირებულებაც გააჩნიათ და სულაც არ არიან მკვდარი ილუსტრაციები, რადგან ერთია ფაქტის არსებობა, მეორე – მისი პოეტური ხარისხი. ლიტერატურას კი ქმნის ხარისხობრივი იერარქია, მაგრამ უმწეო ფაქტების კონსტანტაცია არაფერს ნიშნავს. ამჯერად ა. გაწერელია გვაწვდის მთავარს, არსებით ნიშნებს და მსჯელობას არ გვირთავს დეტალებით. ამიტომ მკითხველი იოლად აღიქვამს მეცნიერის ნააზრევს.

ისიც უნდა ითქვას, რომ აკაკი გაწერელია, როგორც თეორეტიკოსი, არ სცილდება ლიტერატურისმცოდნეობის სფეროს. იგი ლექსის თეორიის, რითმის თუ რიგმის ანალიზისას მუდამ

კონკრეტულ ლიგერატურულ მასალას ემყარება და არ იშველიებს ფილოსოფიისა თუ ფსიქოლოგიის მონაცემებს. ეს ავტორის პრინციპული პოზიციაა, რადგან, მისი აზრით, ლიგერატურულ კვლევას აქვს თავისი სამზღვარი და მისი დარღვევა არ არის სასურველი. ასეთი პოზიცია აუცილებელი იყო მაშინ, როცა ქართული ლექსის ბუნება უნდა დადგენილიყო. დღეს კი საჭიროა, ჩემის აზრით, გაფართოვდეს კვლევის სფერო, მეტი ყურადღება მიექცეს ქართულ ხალხურ, სევანურ, მეგრულ-ჭანურ სალექსო ფორმებს, სალექსო სტრუქტურის გენეზისის პრობლემას როგორც მოგადად, ისე ქართველურ არეალში, მის მიმართებას ეროვნულ ფსიქიკასთან, გონთან, ყოფიერებასთან, ე.ი. არსებითად უნდა მოვასხდინოთ ა. გაწერელიას პოეტიკური კონცეფციის უნივერსალიზმება, ხოლო დისკუსია ამ კონცეფციის გარშემო, ბოლო ათწლეულში გაშლილი, გვიჩვენებს, რომ ჩვენ თითქოს „მოჯადოებული წრის“ ირგვლივ ვგრივალვართ.

აკაკი გაწერელიამ გაწმინდა ქართული პოეტიკა უსაგნო, დოგმატიკური ტერმინებისაგან; თანამედროვე ლექსთმცოდნეობის, განსაკუთრებით რუს მკვლევართა შრომებზე დაყრდნობით, ამოხსნა მისი რთული და მათემატიკურად ზუსტი მექანიზმი, მაგრამ ლექსი ამასთან ერთად დარჩა მისთვის როგორც ესთეტიკური ფენომენი და არა განყენებული ჭვრეგის ან აბსტრაქტული კვლევის საგანი. ამიგომ ა. გაწერელიას მიერ დადგენილი ფაქტები და დასაბუთებული დებულებანი უაღრესად ფუნქციონალურია, ე.ი. აქვთ გამოყენებითი, პრაქტიკული მნიშვნელობა ლიგერატურულ პროცესთა აღსადგენად, მხაგვრული აზროვნების ევოლუციისათვის თვალის გასადგენებლად. ჩვეულებრივ, ქართველი ლიგერატორი, როცა მსჯელობს ქართული ლექსის სტრუქტურაზე, ემყარება ა. გაწერელიას პოეტიკურ კონცეფციას.

ა. გაწერელიას პოეტიკური შეხედულებანი გრადიციებს ეფუძნება როგორც თეორიულად, ისე მასალის თვალსაზრისით. მაგრამ XX საუკუნეში, განსაკუთრებით მოდერნიზმულმა

და ავანგარდისტულმა ხელოვნებამ, წარმოშვა ფილოლოგიაში ანალოგიური – ახალ ფორმათა ამხსნელი და შესაბამისი მიმდინარეობანი („ახალი კრიტიკა“, „ფსიქონალიზური და იუნგისური კრიტიკა“, რუსული ფორმალიზმი, ეგზისტენციალური კრიტიკა, სოციოლოგიზმი, სტრუქტურალიზმი, „ტელეკლის“ ჯგუფი და ა.შ.). თვით სტრუქტურალისტური ლიტერატურისმცოდნეობა განსხვავებულ ნაკადებად იყოფა – სტრუქტურულ-ლინგვისტური (რ. იაკობსონი), სტრუქტურულ-გენეტიკური, რომელიც ორიენტირებულია „სიღრმის ფსიქოლოგიისა“ და მითოლოგიისაკენ (გ. ბაშლიარი, ლ. შპიტცერი...), სემიოტიკური (რ. ბარტი, ი. კრისტევა...), რომელიც თავის მხრივ გვაძლევს ორ სახესხვაობას – სტრუქტურულ-სემიოტიკურსა და ტექსტუალურ-სემიოტიკურს.

მეცნიერული აზრის თვისება ხომ სრულყოფისაკენ სწრაფვაა. ხელოვნებისაგან განსხვავებით აქ წინსვლა აღმასვლას ნიშნავს. როლან ბარტის მაგალითით რომ ვისარგებლოთ, კონცეფცია მოგვაგონებს იაზონის ხომალდს „არგოს“: ვიდრე კოლხეთის ნაპირს მიაღწევდნენ, არგონავტებმა თანდათან შეცვალეს ხომალდის ყოველი ნაწილი, ძველისაგან დარჩა მხოლოდ სახელი და ფორმა. მსგავსად ამისა, ასე თანდათან, შეუმჩნევლად იცვლება კონცეფცია, მეცნიერული აზრი, შეხედულებათა სისტემა.

ამიგომ ადრე თუ გვიან აკაკი გაწერელია სტრუქტურალიზმს უნდა შეჯახებოდა და ეს მოხდა მაშინ, როცა ამ ლინგვისტიკაში ჩასახულმა და შემდეგ მეცნიერების სხვადასვა დარგებში შეჭრილმა მიმდინარეობამ ჩვენშიც შემოაგანა -ჯერ ლინგვისტიკაში (თ. გამყრელიძე, გ. მაჭავარიანი), შემდეგ ლიტერატურისმცოდნეობაში. კონკრეტულად რუსთაველის ლექსთან მიმართებით მისი გამომხატველი გახდა აკად. გ. წერეთელი. მაგრამ ისიც უნდა ითქვას, რომ მისი ამოსავალი იყო სტრუქტურულ-ლინგვისტიკური, ე.ი. რ. იაკობსონის მეთოდი, არსებითად სტრუქტურალიზმის მხოლოდ ერთი ნაკადი.

გ. წერეთლის ნაშრომი „მეტრი და რითმა „ვეფხისტყაოსანში“ მნიშვნელოვანი იყო არა თავისი დასკვნებით (მაგ. „ოქროს კვეთის“ ძიება „ვეფხისტყაოსანში“, რუსთაველის ლექსის სტრუქტურის ნაცვლად განხილულია 16-მარცვლოვანი ლექსის სტრუქტურა, მეტრული თავისებურებანი მიჩნეულია პოეტის გენიალობის გამოვლენად და ა.შ.), არამედ მეთოდოლოგიური თვალსაზრისით, როგორც ახალი თეორიული სამყაროს შემომტანი, უფრო საინტერესო ზოგადად, ვიდრე კონკრეტულ პლანში, მაგრამ ლოკალურ-ქართულ გარემოში. ა. გაწერელიამ მთელი წიგნი დაწერა გ. წერეთლის ამ ნაშრომის წინააღმდეგ – „ვეფხისტყაოსნის პოეტიკის ბოგიერთი საკითხი“, დაიცვა თავისი შეხედულებანი, ლექსთმცოდნეობის გრადიციული საფუძვლები, სტილი და გერმინოლოგია.

უნდა გავიმეოროთ, რომ სტრუქტურალიზმმა ლიგერაგურის თეორიას მრავალი სიახლე შემატა. მაგრამ კონკრეტული ტექსტის, კონკრეტული მწერლის შემოქმედების ანალიზი მას ნაკლებად გამოსდის (კიდევ ერთხელ გავისხენოთ რ. იაკობსონისა და კ.ლ. სგროსის „შარლ ბოდლერის „კაგები“!). ა. გაწერელიას პოლემიკას გ. წერეთელთან ჰქონდა უაღრესად პრინციპული მნიშვნელობა ჩვენი ლიგერაგურისმცოდნეობის წინსვლისათვის და ამ მხრივ იგი უსათუოდ ცენტრალური მოვლენა იყო 70-იანი წლებში. ალბათ მომავალში უფრო სრულად იქნება გათვალისწინებული ამ დისკუსიის შედეგები. მე მგონია, ამ ორ საპირისპირო საწყისებზე (გრადიციონალიზმი და სტრუქტურალიზმი) დაყრდნობით, მათი შერწყმით, ახალი მასალებისა და ინფორმაციის გათვალისწინებით, შეიქმნება მესამე სისტემა, არა მხოლოდ პოეტიკაში, არამედ მთელს ქართულ ლიგერაგურულ აზროვნებაში.

„რჩეულ ნაწერებში“ შესულია პოლემიკური სტატიების მთელი სერია, მიმართული სხვადასხვა სპეციალობის მკვლევარებისადმი. მათში ავგორი იცავს თავის პოზიციას და კულტურის არაერთ საღისკუსიო საკითხს წამოჭრის. მართალია, პოლემიკას ახლავს გადაჭარბებული დამაბულობა, მაგრამ

პრინციპული პრობლემები აღძრავენ პაექრობის აუცილებლობას. ამ პერმანენტულმა ბრძოლებმა მკვლევარს თითქოს ახალი სული შთაბერეს, არ მისცეს დაცხრომის, დამშვიდების საშუალება. ლიგერატორი, რომელსაც კმაყოფილება დაუფლებია, ვერაფერს დაწერს. მას უნდა სდევდეს უკმარობის მწვავე გრძნობა, საკუთარ თავზე ამალღების სურვილი. ასეთი განცდა დამგანჯველია, მაგრამ აუცილებელიც.

ამდენად, ერთის მხრივ, პოლემიკურმა სიტუაციამ აკაკი გაწერელის შეუნარჩუნა სიფხიმლის უნარი, შთააგონა მრავალი სტაგია და გამოკვლევა, მაგრამ, მეორეს მხრივ, ხელი შეუშალა – დაემთავრებინა რომანი „შამილი“, მონოგრაფია „პეგრე იბერიელი“ და ა.შ. პოლემიკა ააქტივებს შინაგან ძალებს, მაგრამ მუდმივი კამათი არ იძლევა დროსა და საშუალებას ახალ წიგნთა დასაწერად, -ავტორი ხომ გართულია შექმნილის დაცვით, დამაგებითი არგუმენტაციებით,

მიუხედავად თავისი ასაკისა, აკაკი გაწერელია ჭაბუკური ხალისითა და ძალით ეჭიდება ქართულ სიყვესას.

იგი ისევე დაუმცხრალია და საბრძოლველად შემართული, თითქოს პირველ სტრიქონებს წერდეს. დაღლა, შესვენება და შეჩერება მისი ბუნებისათვის ისევე უცხოა, როგორც მიღწეულით ტკობა და დამშვიდება, რადგან ძველი რომაელების თქმისა არ იყოს – „Ad augusta per angusta“ (მაღალ მიზნებს აღწევენ დიდ სიძნელეთა გადალახვით).

„ლიგერატორული საქართველო“, 22 ოქტომბერი, 1982.

მესამე წიგნში გამოყენებული ძირითადი ლიტერატურა

1. ი. ალიმბარაშვილი, ლეკიანობა აღმოსავლეთ საქართველოში, თბ., 2011.
2. შ. ამირანაშვილი, ქართული ხელოვნების ისტორია, თბ., 1971.
3. ანტონ I, წყობილსიგყვაობა, თბ., 1980. ივ. ლოლაშვილის გამოცემა.
4. ნ. ანთელავა, კავკასიის ხალხთა მითები და რიტუალები, თბ., 2017.
5. ბ. არველაძე, ქართული ეკლესიები საქართველოსა და სომხეთში, თბ., 2016.
6. არჩილიანი, I-II, ა. ბარამიძისა და ნ. ბერძენიშვილის გამოცემა. ტფ., 1936-1937.
7. ალ. ბარამიძე, რუსთაველი და მისი პოემა, თბ., 1975.
8. ალ. ბარამიძე, ახლო წარსულიდან, I-II, თბ., 1983, 1993.
9. ალ. ბარამიძე, ნარკვევები ძველი ქართული ლიტერატურის ისტორიიდან, I-VIII, 1945-1985.
10. ნ. ბართაია, ქართული საერო მწერლობის სათავეებთან ანუ ცივილიზაციათა გზაჯვარედინზე, თბ., 2011.
11. ნ. ბართაია, საქართველო და ირანი, თბ., 2011.
12. ნ. ბართაია, ქართულში შემოსული სპარსული ლექსიკა, თბ., 2010.
13. ი. ბერაძე, გრაჰიმონის იმპერიის დაარსების საკითხისათვის, თბ., 1971.
14. ვ. ბერიძე, ძველი ქართული ხუროთმოძღვრება, თბ., 1974.
15. ბესიკი, თხზულებანი, თბ., 1962. ალ. ბარამიძისა და ვ. თოფურიას გამოცემა.
16. ბიბლია, თბ., 2013.
17. თ. ბოლქვაძე, იდეოლოგიზებული ღირებულებები, თბ., 2005.
18. გ. გაბაშვილი, მიმოსლვა, ე. მეგრეველის გამოცემა. თბ., 1956.
19. გ. გამსახურდია, ვეფხისგყაოსნის სახისმეცყველება, თბ., 1991.
20. გ. გამსახურდია, წერილები, ესეები, თბ., 1991.
21. ნ. გაჩაყა, ხალიჩა – მხატვრულ-სტილისტური და ტექნოლოგიური ასპექტები, ავტორეფერატი, თბ., 2018.

22. აკ. გაწერელია, რჩეული ნაწერები, I, თბ., 1962.
23. აკ. გაწერელია, რჩეული ნაწერები, I-IV^ა, თბ., 1977-1981.
24. გორგიევსკის გრაქტიკა, თბ., 1983.
25. თ. გიგინეიშვილი, ნარკვევები ოსმალეთის ისტორიიდან, თბ., 1982.
26. მ. გონიკაშვილი, ბაგრატიონთა გადასახლება და მოღვაწეობა რუსეთში, თბ., 2002.
27. რ. გრასუ, ჯვაროსნული ლაშქრობების ისტორია, ბათ., 2007.
28. პ. გუგუშვილი, საქართველოს სსრ მოსახლეობის აღწარმოების საკითხები, თბ., 1973.
29. დ. გურამიშვილი, დავითიანი, კიევი-თბილისი, 1980.
30. ბ. დარჩია, ბაგრატი ბატონიშვილი, თბ., 2011.
31. ბ. დარჩია, იაკობ შემოქმედელი, თბ., 2009.
32. დიდი სჯულისკანონი, თბ., 1975.
33. ეგლთა და შვიდთა მნათობისათვის, აკ. შანიძის გამოცემა, თბ., 1975.
34. პ. ზაქარაია, ქართული ციხე-ქალაქები, თბ., 2004.
35. მ. თავდიშვილი, „ვეფხისტყაოსნის“ დაფანტული სტროფები, თბ., 1991.
36. მ. თავდიშვილი, „ვეფხისტყაოსნის“ ტექსტის საიდუმლოებანი, თბ., 2000.
37. მ. თავდიშვილი, ფირდოუსი და რუსთაველი, თბ., 2009.
38. მ. თავდიშვილი, ნიშამი და რუსთაველი, თბ., 2011.
39. მ. თამარაშვილი, ქართული ეკლესია დასაბამიდან დღემდე, თბ., 1995.
40. გ. თევზაძე, რუსთაველის კოსმოლოგია, თბ., 1979.
41. თეიმურაზ I, თხზულებათა სრული კრებული, გფ., 1934. აღ. ბარამიძისა და გ. ჯაკობიას გამოცემა.
42. რ. თვარაძე, თხუთმეტსაუკუნოვანი მთლიანობა, თბ., 1985.
43. გ. იმედაშვილი, ვეფხისტყაოსანი და ქართული კულტურა, თბ., 1968.
44. პ. ინგოროყვა, თხზულებათა კრებული, I, IV, V, თბ., 1963-2012.
45. კასტელი დონ კრისტოფორო დე, ცნობები და ალბომი საქართველოს შესახებ, თბ., 1977. ბ. გიორგაძის გამოცემა.
46. დ. კაციტაძე, ირანის ისტორია III-XVIII სს. თბ., 2009.

47. კ. კეკელიძე, ძველი ქართული ლიტერატურის ისტორია. I-II, თბ., 1980-1981.
48. კ. კეკელიძე, ეტიუდები ძველი ქართული ლიტერატურის ისტორიიდან, I-XIV, თბ., 1945-1986.
49. დ. კობიძე, სპარსული ლიტერატურის ისტორია, თბ., 1975.
50. დ. კობიძე, ქართულ-სპარსული ლიტერატურული ურთიერთობანი, თბ., 1969.
51. დ. ლაშქარაძე, ევროპეიზმის პრობლემა ქართულ ლიტერატურაში, თბ., 1977.
52. გ. ლეონიძე, ძიებანი ქართული ლიტერატურის ისტორიიდან, თბ., 1949.
53. ლიტერატურული მემკვიდრეობა, I, თბ., 1935.
54. ი. ლოლაშვილი, ძველი ქართველი მეხოტბენი, I-II, თბ., 1957-1964.
55. შ. ლომსაძე, სამცხე-ჯავახეთი, თბ., 1975.
56. ე. მამისთვალაშვილი, საქართველოს საგარეო პოლიტიკური ურთიერთობანი XV საუკუნის მეორე ნახევარსა და XVI საუკუნეში (ევროპული წყაროების მიხედვით), თბ., 1981.
57. ლ. მენაბდე, XVII-XVIII საუკუნეების ქართული ლიტერატურა, თბ., 1997.
58. მესხეთი, I, ახალციხე, 1997.
59. გ. მოსია, დავით გურამიშვილი და ქართული კულტურა, თბ., 1986.
60. რ. მეგრეველი, საქართველო რუსთაველის ეპოქაში, თბ., 2016.
61. რ. მეგრეველი, თამარ მეფე, თბ., 2018.
62. მოგზაურობათა დიდი ილუსტრირებული ატლასი, თბ., 2012.
63. გ. ნადირაძე, რუსთაველის ესთეტიკა, თბ., 1958.
64. ნ. ნათაძე, დროთა მიჯნაზე, თბ., 1974.
65. თ. ნატროშვილი, მაშრიყით მადრიბამდე, თბ., 1978.
66. ვ. ნოზაძე, განკითხვანი ვეფხისცყაოსანისა, ვეფხისცყაოსანის ფერთამეცყველება, ბუენოს აირესი, 1953.
67. ვ. ნოზაძე, ვეფხისცყაოსანის ვარსკვლავთმეცყველება, სანტიაგო დე ჩილე, 1957.
68. ვ. ნოზაძე, ვეფხისცყაოსანის მზამეცყველება, სანტიაგო დე ჩილე, 1957.

69. ვ. ნომაძე, ვეფხისტყაოსანის სამოგალობათმეცყველება, სანგიაგო ლე ჩილე, 1958.
70. ვ. ნომაძე, ვეფხისტყაოსანის ღმრთის მეცყველება, პარიზი, 1963.
71. ვ. ნომაძე, ვეფხისტყაოსანის მიჯნურთმეცყველება, პარიზი, 1974.
72. შ. ნუცუბიძე, ქართული ფილოსოფიის ისტორია, II, თბ., 1958.
73. შ. ნუცუბიძე, კრიტიკული ნარკვევები. ფილოსოფია და კულტურა, თბ., 1965.
74. შ. ნუცუბიძე, რუსთაველი და აღმოსავლური რენესანსი, შრომები, IV, თბ., 1976.
75. შ. ნუცუბიძე, კრიტიკული ნარკვევები, ლიტერატურა და ფილოსოფია, თბ., 1969.
76. ს.ს. ორბელიანი, თხზულებანი, I-IV, 1959-1965.
77. ს.ს. ორბელიანი, „სიგყვის კონა“, თბ., 1949.
78. ა. პარადისისი, ბალთაზარ კოსა, თბ., 1992.
79. პირთა ანოტირებული ლექსიკონი, I-IV, თბ., 1991-2007.
80. შ. რუსთაველი, ვეფხისტყაოსანი, მ. თავდიშვილის რედაქციით, თბ., 2016.
81. შ. რუსთაველი, ვეფხისტყაოსანი, თბ., 1992.
82. საიუბილეო კრებული კ. კეკელიძეს, თბ., 1959.
83. ზ. სარჯველაძე, ქართული სალიტერატურო ენის ისტორიის შესავალი, თბ., 1984.
84. საზღვარგარეთული ლიტერატურის ისტორია, I, თბ., 1977.
85. საქართველოს ისტორიის ნარკვევები, III-IV, თბ., 1979, 1973.
86. საქართველოს მართლმადიდებელი ეკლესიის ენციკლოპედიური ლექსიკონი, თბ., 2007.
87. საქართველოს რუკა, გფ., 1923.
88. საქართველოს ისტორიისა და კულტურის ძეგლთა აღწერილობა, V, თბ., 1990.
89. ს. სიგუა, კულტუროლოგიის საფუძვლები, I-III, თბ., 2010-2013.
90. ს. სიგუა, მხატვრული ამროვნება: გენეზისი და სტრუქტურა, თბ., 2007.
91. რ. სირაძე, ძველი ქართული თეორიულ-ლიტერატურული ამროვნების საკითხები, თბ., 1975.

92. რ. სირაძე, ქართული ესთეტიკური აზრის ისტორიიდან, თბ., 1978.
93. რ. სირაძე, ქართული კულტურის საფუძვლები, თბ., 2000.
94. ა. სონღულაშვილი, ისტორია და თანამედროვეობა, თბ., 2016.
95. გ. სოსიაშვილი, სამაჩაბლოს ისტორიიდან, თბ., 2005.
96. ნ. სულავა, XII-XIII საუკუნეთა ქართველი ჰიმნოგრაფები, თბ., 2003.
97. ფირდოუსი, შაჰ-ნამე ანუ მეფეთა წიგნის ქართული ვერსიები, I-II, გფ. 1916, 1934.
98. ფირდოუსი, შაჰ-ნამე, სპარსულიდან თარგმნა ბ. შალვაშვილმა, თბ., 2011.
99. ქართველები, თბ., 2016.
100. ქართლის ცხოვრება, თბ., 1996.
101. ქართლის ცხოვრება, I, II, IV, ს. ყაუხჩიშვილის, გამოცემა, 1955-1973.
102. ქართული პოეზია, I-V, თბ., 1974-1979.
103. ქართული საბჭოთა ენციკლოპედია, I-XI, თბ., 1975-1989.
104. ქართული პროზა, II-VI, თბ., 1982-1984.
105. ქართული მწერლობა, ლექსიკონი-ცნობარი, I, თბ., 1984.
106. ქართული ლიტერატურის ისტორია, II, 1966.
107. ქართული სამართლის ძეგლები, I-VIII, ის. დოლიძის გამოცემა, თბ., 1963-1985.
108. ქართული ხალხური საუნჯე, I, თბ., 1991.
109. მ. ქასაბი, ოსმალეთის ქართველები, სტამბული, 2012.
110. ქილილა და ღამანა, სპარსულიდან თარგმნილი მეფე ვახტანგ მეექვსისა და სულხან-საბა ორბელიანის მიერ, მ. თოდუას გამოცემა, თბ., 1975.
111. ყურანი, სურა პირველი, სურა მეორე, თბ., 2009.
112. ყურანი, გ. ლობჯანიძის თარგმანი, 2006.
113. ა. შანიძე, ძველი ქართული ენის გრამატიკა, თბ., 1971.
114. ა. ჩიქობავა, ჯ. ვათიეშვილი, პირველი ქართული ნაბეჭდი გამოცემები, თბ., 1983.
115. ლ. ჩხეიძე, ქართული ქორეოგრაფიის გენეზისი, თბ., 2009.
116. ს. ცაიშვილი, ვეფხისტყაოსნის ტექსტის ისტორია, I-II, თბ., 1970.
117. ს. ცაიშვილი, მარადიული სახეები, თბ., 1981.

118. ძველი ქართული მწერლობის მკვლევარები, თბ., 1986.
119. გ. წერეთელი, მეგრი და რითმა ვეფხისგყაოსანში, თბ., 1973.
120. თ. ჭილაძე, ვარდის ფურცლობის ნიშანი, თბ., 1983.
121. გ. ჭუმბურიძე, ძველი ქართული ხელნაწერების თავგადასავალი, თბ., 1975.
122. ნ. ხაზარაძე, ლ. მელიქიშვილი, ლ. მინდაძე, თ. სოსობაშვილი, ნ. ბახსოლიანი, ქალი ღროსა და სივრცეში, თბ., 2016.
123. რ. ხალვაში, გბელ აბუსერიძის ცხოვრება და შემოქმედება. ავტორფერაგი. თბ., 2006.
124. ე. ხინთიბიძე, მსოფლმხედველობითი პრობლემები „ვეფხისგყაოსანში“, თბ., 1975.
125. ე. ხინთიბიძე, შუასაუკუნეობრივი და რენესანსული „ვეფხისგყაოსანში“, თბ., 1993.
126. ნ. ხაზარაძე, ლ. მელიქიშვილი, ლ. მინდაძე, თ. სოსობაშვილი, ნ. ბახსოლიანი, ქალი ღროსა და სივრცეში, თბ., 2016.
127. ივ. ჯავახიშვილი, თხზულებანი 12 ტომად, I-XII, თბ., 1977-1998.
128. ივანე ჯავახიშვილი – 140, თბ., 2017.
129. ი. ჯავახიშვილის ენციკლოპედიური ლექსიკონი, თბ., 2002.
130. ე. ჯაველიძე, ფუთუვეთი – სულიერ-რაინდული ძმობა, თბ., 2010.
131. ა. ჯაფარიძე, ქართველთა დენაციონალიზაცია XVII-XX საუკუნეებში, თბ., 2010.
132. დ. ჯანელიძე, ბ. სილაგაძე, ქართველი მამლუქები ეგვიპტესა და ერაყში, თბ., 1967.
133. დ. ჯანელიძე, ქართული თეატრის ისტორია, თბ., 1965.
134. ა. ჯაფარიძე, საქართველოს სამოციქულო ეკლესიის ისტორია, III, თბ., 2012, IV, 2012.
135. Атлас Мира, М., 1985.
136. Большая иллюстрированная энциклопедия Древностей, Прага, 1980.
137. А. Гуревич, Средневековый мир: культура безмолвствующего большинства, М., 1990.
138. Грузинская и русская средневековые литературы, Тб., 1992.
139. Т. Литаврин, Как жили Византийцы, М., 1974.
140. А. Скрипник, Культурология, М., 2006.

141. Н. Марр, Возникновение и расцвет древне-грузинской светской литературы, ЖМНП, 1899, декабрь.
142. Н. Марр, Вступительные и заключительные строфы "Витязя в барсовой коже" Шоты из Руставы. Грузинский текст, русский перевод и пояснения с этюдом "Культ женщины и рыцарство в поэме", ТР, XII, СПб, 1910.
143. Коран, М., 1991.
144. Ю. Марр, К. Чайкин. Хакани. Низами. Руставели, Тб., 1966.
145. Сборник Руставели, Тб., 1938.
146. П. Тойнби, Постижение истории, М., 1991.
147. Г. Чубинашвили, Грузинское чеканное искусство, I-II, Тб., 1959.

შ ი ნ ა ა რ ს ი

- I. **საერო მწერლობა და სორციველობის აკოლოზია:**
ანტიკური და აღმოსავლური იმპულსები 7
1. **ომის ჰეროიკა**7
მხედრული სული. ტერიგორია. ალაფი და ხარკი 16
 2. **საერო მწერლობის წარმოშობა**
აღმოსავლურ-მაჰმადიანური ფაქტორი,
ანტიკური ასოციაციები. არაბული უნივერსალიზმი.
ტფილისი-შარვანი. გაქართულებული ბიზანტიური მო-
დელები. რეალური და პირობითი აღმოსავლეთი. ხორ-
ციელობის გაღმერთება
 3. **პოლიტიკურ-კულტურული აპოთეოზი** 42
ქართული მესიანიზმი. სპარსოფილური კრიტიციზმი.
ისტორიული მესხიერება. რენესანსული გენდენციები
 4. **საერო კულტურშემოქმედი** 51
- II. **ისტორია და მსთეტიკა: „ვეფხისტყაოსანი“** 56
1. **ავტორი და გექსტი** 57
ძირითადი პოსტულატები. რეალობის შიფრი. ავტორი.
თარიღი. მისტიფიკაცია. ქართული ხედვა
 2. **„ვეფხისტყაოსნის“ ონომასტიკა** 70
პროტოტიპები. ეტიმოლოგია და სიმბოლიკა.
გავრცელების დრო და არეალი. სამეფო წრე.
 3. **არქეტიპები და სტილი** 82
პოლივალენტური გექსტი. დრო და სივრცე.
სიუჟეტური ძირები. არქეტიპების ჰიპერბოლიური გაშლა.
დრამატული კვანძები. საგან-სიგყვები და ასოციაციები.
პათეტიკა და ესთეტიკიზმი.
 4. **სემანტიკური მოდელები** 107
ღმერთი და საწუთრო. ომი, როგორც სპექტაკლი.
სიყვარულის სტიქია და თავისუფლება. გმირის იდეალი.
 5. **ტიპოლოგიურ-გენეტიკური რკალი** 134

III. ასკეტიკა და მისტიკა: არაალის შემცირება (XII-XIII სს.)	137
კონსერვატივში. გაძარი და სასახლე. ფრესკული მხაგერობა. ლითონზე კვეთა. ხელნაწერთა დასურათება. სიგყვიერი გრადიცია.	
IV. ორიენტირისა და სტიმულის დაპარება: სამასწლოვანი კრიზისი	159
1. სამხედრო-პოლიტიკური კაგასტროფა (XIII ს-ის 20-30-იანი წლები)	
2. სახელმწიფოსა და კულტურის დაშლა	
3. რუსული ორიენტირი	
4. კულტურის ვაკუუმი	
5. გადარჩენილი ნაშთები	
6. უცნობი დასაფლეთი	
V. აღღვინის ორიენტირი: სპარსული მსთეტიზმი	193
1. კულტურის დეფორმირება	193
ბაგრაგ ბაგონიშვილი. ამასიის მავი. ქართველები ოსმალებსა და ირანში. ჯაყელების სამცხე-საათაბაგო. პერსპექტივა.	
2. ქართულ-სპარსული სიმბიოზი	212
რუსთაველისა და ფირდოუსის გრადიცეები. ნიზამი განჯელის რადიუსში. სპარსული თემატიკა. სალექსო ფორმები. არქიტექტურის სახეცვლა. ილუსტრირების სპარსული სტილი. პათეტიკა და ორნამენტალიზმი.	
3. კულტურის აგრესია	238
VI. კულტურა და ხელისუფლება: ნაციონალური ტენდენციები	241
1. კულტურშემოქმედი და გარემო	241
სწრაფვა დიფერენცირებისაკენ. კულტურული დისბალანსი. ქართული თემატიკა. „მართლის თქმის“ პრინციპი.	

	დიდაქტიკა და ცოდნის აპოლოგია. სოფლის სამღურავი. საეკლესიო მხატვრობა. რუსთაველის დაძლევის ცდები.	
2.	ძიების პროცესი და კონტრკულტურა	252
3.	სადვთო ენა – კონსოლიდირების ბაზისი	282
4.	წიგნი, სტამბა, სკოლა	286
	ცოდნის მატერიალიზება. კათოლიკე მისიონერები. ქართველი მისიონერები. პირველნაბეჭდი წიგნები. ვახტანგ VI-ის სტამბა. ტექსტები და კალიგრაფები. სკოლა და წიგნი.	
VII.	ეპროპაიჯის სივითოვანი: მოსოვი – მისამი რივი ...	307
1.	პოლიტიკიდან კულტურამდე	307
	მფარველის ძიება. გეორგიევსკის ტრაქტატის ილუზიები. ერთიანობის იდეის კრახი. რუსულ-ევროპული არეალი.	
2.	დინასტიის დასასრული	321
3.	ქართველის ბუნება და სახელმწიფო	326
VIII.	მასობრივი კულტურა:	
	ტრადიციები და მის-ჩვეულებანი	334
1.	მასის ყოფა-ცხოვრება	335
	სახლის ანგურაჟი. კვების სისტემა. სამოსი. საჭურველი. ოჯახის სტრუქტურა. ჰიგიენა.	
2.	მასის სულიერი კულტურა	357
	თამაში და სახიობა. მეპირი სიგყვა. ცეკვა და სიმღერა. რწმენა და სამართალი. სიკვდილი და გლოვა.	
დამატებანი		
	რუსთაველის ლექსი და სიგყვის ესთეტიკა	370
	სარგის ცაიშვილის „წერილები და გამოკვლევები“	382
	აკაკი გაწერელის „რჩეული ნაწერები“	402
	მესამე წიგნში გამოყენებული ლიტერატურა	427

„ქართული კულტურის ისტორია“
ოთხი წიგნისაგან შედგება:

- I. „არქაულ-ნარმართული ქართველური კულტურა“
(ძვ. წ. III ათასწლეული – ახ. წ. IV საუკუნე);
- II. „ქრისტიანულ-ბიზანტიური პერიოდი“ (V-XI სს.);
- III. „რენესანსი და ანტირენესანსი“ (XII-XVIII სს.);
- IV. „სინკრეტულ-ევროპული კულტურა“ (XIX-XX სს.).

ISBN 978-9941-8-0067-2

9 789941 800672